ЦВЕТИ, СВЯЩЕННАЯ ЗЕМЛЯ МОЯ,

Да будет мирным твой небосвод!
Единый дом у нас, одна семья,
Живёт в согласии наш народ.
Богатый мудростью седых веков,
Надеждой, верою ты нам стал,
И пусть хранит тебя моя любовь,
Моя Республика, мой Татарстан!

FOREVER FLOURISH YOU, MY NATIVE LAND,

Let skies upon you be forever calm!
My land – my family, my helping hand,
We live in harmony with no harm.
Your wisdom is for people’s good,
Since olden time so much is done,
And all my love will be with you
My trust and hope, my Tatarstan!

МӘҢГЕ ЯШӘ, ГАЗИЗ ВАТАНЫБЫЗ,

Халкым тели изге теләкләр!
Гомерлеккә якын туган булып
Яши бездә төрле милләтләр.
Күп гасырлар кичкән чал тарихлы
Данлы илем, үзең бер дастан!
Синдә генә безнең язмышыбыз,
Республикам минем, Татарстан!

Кадерле дуслар!

1920 елның 27 маенда Татар Автономияле Совет Социалистик Республикасы оешу турындагы Декрет дөнья күрә. Әлеге вакыйга төбәк һәм татар халкы тарихында гаять мөһим роль уйный. Ул милли үзаңны ныгытуга һәм берничә дистә ел дәвамында әһәмиятле үсеш факторына әйләнгән куәтле иҗтимагый күтәрелешне уятуга йогынты ясый.

Узган йөз ел республика һәм аның күпмилләтле халкы өчен эзләнү, аякка басу һәм үсеш чоры була. Бер буын гомере дәверендә хуҗалык итү рәвеше тамырдан үзгәреш кичерә. Республикада күптармаклы икътисад төзелә, сәнәгать һәм авыл хуҗалыгы җитештерүләренең матди-техник базасы оештырыла. Киң таралган грамотасызлык юкка чыгарыла, автономия милли мәдәният, мәгариф һәм фәнне үстерүгә көчле этәргеч бирә, матбугат басмалары зур тиражлар белән дөнья күрә башлый.

Бөек Ватан сугышы чоры республикабыз тарихындагы батырлык һәм фидакярлек сәхифәсе булып тора. Татарстанлылар сугыш кырларында көрәшеп, тылда үз-үзләрен аямыйча хезмәт итеп, дошманны җиңүгә үзләреннән саллы өлеш кертәләр.

Сугыштан соң республиканы Советлар Союзының алдынгы икъдисади төбәкләре исәбенә керткән Татарстан нефтен өйрәнү, сәнәгать тармакларын формалаштыру чоры башлана.

Без үзләренең намуслы һәм фидакяр хезмәтләре белән бүгенге Татарстанның уңыш һәм казанышларының нигезен тәшкил иткән бабаларыбызның җиңүләре һәм хезмәтләре белән горурланабыз.

Күпмилләтле халкыбызның таланты һәм хезмәт сөючәнлеге, шулай ук федераль үзәкнең ярдәме нәтиҗәсендә, Татарстан бүген илнең тотрыклы үсешкә ия төбәкләренең берсе булып тора. Моның белән бергә, тормыш-көнкүрешкә мәгълүмати технологияләр кертелә, масштаблы рәвештә торак төзелеше алып барыла, социаль-мәдәни инфраструктура үсешен дәвам итә. Татарстанлылар тормышының югары сыйфатын тәэмин итүче зур программалар гамәлгә ашырыла, төбәкара һәм тышкы икътисади элемтәләр киңәя бара.

Бай тарихи мирасыбызны, мәдәни һәм рухи кыйммәтләребезне, туган төбәгебездә тынычлык һәм үзара татулык традицияләрен саклап калуыбыз аеруча әһәмиятле.

«Мәңге яшә, газиз Ватаныбыз!» басмасы киң катлау укучыга адреслана. Китапта Татарстан узган йөз еллык тарихи дәвер тасвирлана, республиканың үсеш перспективасы күрсәтелә, төрле буын вәкилләренең хезмәте һәм казанышлары турында бәян ителә.

Мәңге яшә, газиз Ватаныбыз,
Халкым тели изге теләкләр!

Татарстан Республикасы Президенты
Р. Н. Миңнеханов

Дорогие друзья!

27 мая 1920 года был издан Декрет об образовании Татарской Автономной Советской Социалистической Республики. Это событие сыграло огромную роль в развитии региона и татарского народа. Оно укрепило национальное самосознание и вызвало мощный общественный подъём, который был важным фактором развития на протяжении нескольких десятилетий.

Прошедшие сто лет для республики и для её многонационального народа были временем поиска, становления и роста. В течение жизни одного поколения радикально изменилось хозяйственное устройство. В республике была создана многоотраслевая экономика, сформирована материально-техническая база промышленного и сельскохозяйственного производства. Была преодолена массовая неграмотность, автономия дала импульс расцвету национальной культуры, образования и науки, огромными тиражами стали издаваться книги и журналы.

Героической страницей в истории республики стала Великая Отечественная война. Татарстанцы внесли существенный вклад в общую победу над врагом – отважно сражались на фронте, трудились, не жалея себя, в тылу.

В послевоенный период началось освоение «большой» нефти Татарстана, были сформированы отрасли промышленности, которые вывели республику в число передовых экономических регионов Советского Союза.

Мы гордимся победами и достижениями предшественников, которые своим самоотверженным и созидательным трудом создали фундамент успехов и достижений современного Татарстана.

Благодаря таланту и трудолюбию нашего многонационального народа, а также системной поддержке федерального центра, Татарстан сегодня является одним из динамично развивающихся регионов страны. Повсеместно в жизнь внедряются информационные технологии, ведётся масштабное строительство жилья, развивается социально-культурная инфраструктура. Реализуются крупные программы, призванные обеспечить высокое качество жизни татарстанцев. Расширяются наши межрегиональные и внешнеэкономические связи.

Особенно ценно, что удаётся сохранить богатое историческое наследие, культурные и духовные ценности, традиции мира и согласия на нашей земле.

Издание «Цвети, священная земля моя!» предназначено для широкого круга читателей. Оно ярко иллюстрирует пройденный Татарстаном столетний исторический путь, показывает перспективы развития республики, повествует о труде и свершениях представителей разных поколений татарстанцев.

Цвети, священная земля моя,
Да будет мирным твой небосвод!

Президент Республики Татарстан
Р. Н. Минниханов

Dear friends!

On 27 May 1920 there was published the Decree on the establishment of the Tatar Autonomous Soviet Socialist Republic. This event played a great role for the development of the region and the Tatar people. It consolidated the national consciousness and induced a powerful social rise, which became an important factor of development for several decades.

For the republic and its multi-ethnic population, the hundred years that elapsed since that time was the time of searches, formation, and growth. Within life of one generation, the economic system has changed radically. The republic created a diversified economy and formed a material and technical base for industrial and agricultural production. The large-scale illiteracy was overcome; the autonomy gave impetus to the flourishing of national culture, education, and science; and the press began to be published in huge quantities.

The Great Patriotic War became a heroic page in the history of the republic. Citizens of Tatarstan made a significant contribution to the common victory over the enemy – they fought courageously at the front and worked without sparing themselves in the rear.

In the post-war period, Tatarstan began the large-scale production of crude oil and created the branches of industry that placed the republic among the economic leaders of the Soviet Union.

We are proud of victories and achievements of our predecessors, whose self-defying and creative labour laid the foundation for the success and achievements of the present-day Tatarstan.

The talent and hard-working nature of our multi-ethnic people, as well as the regular support from the federal centre have made Tatarstan one of the fastest developing regions of the country. Everywhere we can see the introduction of information technologies into our everyday life, the large-scale housing construction, and the development of social and cultural infrastructure. We can see the implementation of large-scale programmes intended to ensure the high quality of life to citizens of Tatarstan. We expand our inter-regional and foreign economic relations.

What is especially valuable is that we have managed to preserve the rich historical heritage, cultural and spiritual values, traditions of peace and concord on our land.

The edition titled “Forever Flourish You, My Native Land!” is intended for a broad audience. It gives a bright illustration of the century-old historical road that Tatarstan has covered; shows the prospects for further development of the republic; tells about the labour and the outstanding achievements of representatives of different generations of citizens of Tatarstan..

Forever flourish you, my native land,
Let skies upon you be forever calm!

President of the Republic of Tatarstan
R. N. Minnikhanov

2020 – ТАССРга 100 ел!

Татарстан Автоном Совет Социалистик Республикасы төзелүнең йөзьеллыгы безне үткәннәрне искә алырга, бүгенгегә зуррак игътибар бирергә һәм үсеш перспективаларын күзалларга өнди. Үткән тәҗрибә Татарстан халыкларының милли тәңгәллеген формалаштыруда, уртак ватандашлык белән генә түгел, ә республикадагы 170тән артык милләтнең бергә яшәвенең тарихи, мәдәни әһәмиятен һәм рухи бердәмлеген күрсәтә торган уртак тарихи хәтер белән дә үзара бәйләнгән җәмгыять төзүдә үтемле чара булып тора.

Татар халкы тарихы 460 елдан артык Россия составында яшәп килгән һәм юкка чыкмаган, үзенең этник йөзен, телен һәм мәдәниятен саклап калган этнос үсешенең уңай үрнәге булып тора. Алай гына да түгел, татарлар, башка халыклар белән бергә, Россия дәүләтен төзүдә актив катнашкан, аннары берничә йөз еллар дәвамында илне, дәүләтнең бөтенлеген саклаган, аның белән бергә тарихи үсешнең авырлыкларын да, казанышларын да уртаклашкан. Мәшһүр татар шагыйре Габдулла Тукай XX йөз башында татарлар турында болай дигән:

Рус җирендә без әсәрле, эзле без,
Тарихында бер дә тапсыз көзге без.
Рус белән тормыш кичердек сайрашып,
Тел, лөгать, гадәт вә әхлак алмашып.
Бергә тормыш, бергәлек чиктән ашып,
Без шаярыштык, вакытлар алмашып.

Һич бетәрме тарихи бу бергәлек? –
Без туган бер җепкә бергә теркәлеп.
Без сугышта юлбарыстан кочлебез,
Без тынычта аттан артык эшлибез.
Шул халыкныңмы хокукка хакки юк? –
Хаклыбыз уртак ватанда шактый ук!

2020 – 100 лет ТАССР!

Столетие со дня образования Татарской Автономной Советской Социалистической Республики призывает нас вспомнить о прошлом, пристальнее вглядеться в настоящее и представить перспективы развития. Опыт прошлого выступает действенным инструментом формирования национальной идентичности народов Татарстана, создания общества людей, связанных между собой не только общим гражданством, но и общей исторической памятью, которая подчёркивает историческое и культурное значение совместного проживания и духовной общности более 170 народов, населяющих республику.

История татарского народа является позитивным примером развития этноса, более 460 лет живущего в составе России и не исчезнувшего, не потерявшего свой этнический облик, язык и культуру. Более того, татары вместе с другими народами принимали активное участие в создании Российского государства, затем на протяжении нескольких столетий защищали страну, её государственную целостность, делили с ней и тяготы, и успехи исторического развития. Известный татарский поэт Габдулла Тукай в начале XX в. сказал о татарах так:

Мы – образ России в зеркальном стекле.
В лад жили и пели мы с русскими встарь:
свидетельством – нравы, привычки, словарь.
Мы с русским народом сроднились давно.
Во всех испытаньях стоим заодно.

Такого родства временам не избыть!
Нас крепко связала истории нить.
Как львы, мы отважны в тревогах войны.
Как лошади, трудимся в мирные дни.
На счастье – с народом любым наравне –
имеем мы право в родимой стране!

2020 – 100 Years of the TASSR!

The hundredth anniversary of the establishment of the Tatar Autonomous Soviet Socialist Republic calls us to remeber the past, look more attentively into the present, and picture the prospects for development. The past experience acts as an effective instrument for the formation of national identity of the peoples of Tatarstan, for creation of a community of people tied not only by common citizenship, but also by common historical memory, which underlines the historical and cultural significance of co-living and spiritual commonality of over 170 peoples that inhabit the republic.

The history of the Tatar people is a positive example of the development of an ethnos that has been living within Russia for more than 460 years and managed not to disappear, to lose its ethnic image, language and culture. What is more, the Tatars, together with the other peoples, took an active part in the establishment of the Russian State, defended the country for several centuries, its state integrity, sharing with it the hardships and achievements of historical development. The well-known Tatar poet, Gabdullah Tokay, said of the Tatars in the early 20th century as follows:

We are an image of Russia in the mirror glass.
We lived and sang in harmony with Russians
from of old:
Our customs, habits, and vocabulary
is evidence of this.
We became relatives with Russians long time ago.
In all the trials we stand together.

The times will not erase this kinship!
The thread of history has tied us tight.
We're brave like lions during the dismays of war.
We work like horses during the days of peace.
Like any other people, we also have the right
For happiness in our native country!

Татарларда милли дәүләтчелекне торгызу процессы катлаулы бара. Бу татар халкының таралып урнашуы һәм тупланып яшәгән территорияләрне билгеләүнең кыенлыгы белән бәйле була. 1920 елның 27 маенда Татарстан АССР төзелү белән татар халкына электән үк үзе яшәгән җирләрнең бер өлеше беркетелә, татар теле дәүләт теле дип игълан ителә, үз Конституциясе һәм символикасы, үз бюджеты, югары хакимият органнарында милли вәкиллеге барлыкка килә. Болар барысы бергә милли һәм төбәк проблемаларын нәтиҗәле хәл итү мөмкинлеген бирә.

Татар милли дәүләтчелегенең яңарышы зур сәяси һәм этномәдәни әһәмияткә ия була. Тизләтелгән индустриальләштерү процесслары белән бергә, Татарстан халыкларының мәдәни тормышы көчле үсеш ала. Казанышлар белән беррәттән, республиканың күпмилләтле халкы авыр икътисади тетрәнүләргә һәм төзәтеп булмаслык иҗтимагый-психологик җәрәхәтләр калдырган көчләп коллективлаштыруны, сәяси репрессияләрне дә кичерә.

XX гасырның икенче яртысы Татарстанда сәнәгатьнең күтәрелеше, индустриаль икътисадка күчеш чоры була. Республика җитештерүнең, социаль-мәдәни инфраструктураның тарихта моңарчы күрелмәгән үсеш темпларын, халыкларның культура һәм белем дәрәҗәсе артуны күрсәтә. Татарстан икътисадының күтәрелеше халыкның тормышы яхшыруга һәм аның социаль мобильлегенә китерә.

Процесс возрождения национальной государственности у татар был сложным. Это обуславливалось дисперсным расселением татарского народа и трудностями выделения территории его компактного проживания. С образованием Татарской АССР 27 мая 1920 г. за татарским народом была закреплена часть исконных этнических земель, татарский язык был объявлен государственным, появились своя Конституция и символика, собственный бюджет, национальное представительство в высших органах власти, что в совокупности позволяло более действенно решать национально-региональные проблемы.

Возрождение татарской национальной государственности имело огромное политическое и этнокультурное значение. Вместе с процессами форсированной индустриализации происходило интенсивное развитие культурной жизни народов Татарстана. Наряду с достижениями многоэтничное население республики пережило и насильственную коллективизацию, политические репрессии, вызвавшие тяжёлые экономические потрясения и нанесшие незаживающие социально-психологические травмы.

Вторая половина XX в. была ознаменована для Татарстана промышленным подъёмом, переходом к индустриальной экономике. Республика показала рекордные для своей истории темпы роста производства, социально-культурной инфраструктуры, повышение культурно-образовательного уровня народов. Подъём экономики Татарстана обусловил улучшение жизни населения, повышение его социальной мобильности.

The process of revival of national statehood of the Tatars was complicated. This can be explained by dispersed settlement of the Tatar people and difficulties related with the selection of territories of their dense concentration. After the establishment, on 27 May of 1920, of the Tatar ASSR the Tatar people were assigned a portion of its original ethnic lands, the Tatar language was declared to be official, there were adopted the Constitution and state symbols, the own budget, the ethnic representation in the supreme bodies of power was secured, which, taken together, made it possible to solve ethnic and regional issues more efficiently.

The revival of the Tatar national statehood had a huge political and ethno-cultural significance. The accelerated industrialisation was accompanied by intensive development of cultural life of the peoples of Tatarstan. Apart from achievements, the multi-ethnic population of the republic lived through the forced collectivisation, political repressions, which entailed the hard economic perturbations and inflicted the non-healing social and psychological traumas.

The second half of the 20th century was marked for Tatarstan by industrial upsurge, transfer towards industrial economy. The republic showed the record-breaking rates of industrial growth in its history, as well as the high rates of building of social and cultural infrastructure, and unprecedented growth of cultural and educational level of its peoples. The rise of the economy of Tatarstan provided the conditions for further improvement of life of the population and acceleration of its social mobility.

XX – XXI гасырлар чигендә СССР таркалу белән бәйле тарихи тәҗрибә күрсәткәнчә, тотрыклы һәм нәтиҗәле үсеш субъектларның федераль үзәк белән конструктив диалог алып баруы юлы белән генә, гомумроссия һәм милли төбәк мәнфәгатьләре арасында мөмкин кадәр тигезлеккә, үзәкнең җаваплы сәясәте һәм субъектларның үз бурычларын үтәвенә ирешкәндә генә булырга мөмкин.

Татарстанда яңа социаль-икътисади һәм этномәдәни өлгене гамәлгә кертү 1990 елларда республиканың беренче Президенты М. Ш. Шәймиев җитәкчелегендә башлана, 2010 елдан аның алмашчысы Р. Н. Миңнеханов тарафыннан дәвам иттерелә. Татарстан моделен эзлекле рәвештә тормышка ашыру, федераль һәм чит ил инвестицияләре килү, шулай ук аеруча мөһим икътисади, социаль-мәдәни һәм спорт объектлары корылу, транспорт һәм мәгълүмат инфраструктурасы үсү, социаль өлкәнең уңышлы эшләве, мәгариф системасын модернизацияләү икътисадның тиз күтәрелешен тәэмин итә. Гомумфедераль «Татулык. Тәртип. Иҗади хезмәт» шигаре нигезендә күпмилләтле җәмгыятьнең берләшүенә корылган республикакүләм иҗтимагый-сәяси стратегия яңа өлгенең табигый бер өлеше булды.

Татарстан АССР төзелүнең 100 еллыгы – халыклар үсешендә аларның бердәм булганда, республика һәм тулаем ил икътисады хакына бергәләп эшләгәндә генә уңышка ирешү мөмкин булуын дәлилли. Татарстан җәмгыятендәге иҗтимагый татулык барлык халыклар иминлегенең нигезе булып тора.

Исторический опыт рубежа XX – XXI вв., связанный с распадом СССР, показал, что стабильное и продуктивное развитие возможно только на пути конструктивного диалога субъектов с федеральным центром, достижения оптимального равновесия между общероссийскими и национально-региональными интересами, ответственной политики центра и выполнения обязательств субъектами.

В Республике Татарстан реализация новой социально-экономической и этнокультурной парадигмы началась в 1990-е гг. под руководством её первого Президента М. Ш. Шаймиева, с 2010 г. продолжена его преемником – Р. Н. Миннихановым. Последовательная реализация татарстанской модели обеспечила быстрый подъём экономики за счёт притока федеральных и иностранных инвестиций, а также сооружение важнейших экономических, социально-культурных и спортивных объектов, развитие транспортной и информационной инфраструктуры, успешное функционирование социальной сферы, модернизацию системы образования. Органической составляющей новой парадигмы стала республиканская общественно-политическая стратегия консолидации многоэтничного общества на основе общефедерального лозунга «Согласие. Порядок. Созидание».

100-летие образования Татарской АССР – это свидетельство того, что успехи в развитии народов могут быть достигнуты только при условии их единства и совместной работы на благо экономики республики и страны в целом. Социальный мир в татарстанском обществе является основой благополучия всех народов.

The historical experience of the turn of the 20th and 21st centuries related to collapse of the USSR has shown that stable and productive development is only possible on the way of constructive dialogue of constituent entities and the federal centre, which is aimed at ensuring the optimal balance between the All-Russian and ethnic/regional interests, and given the responsible policy of the centre and implementation of obligations by regions.

In the Republic of Tatarstan, implementation of the new social, economic, and ethno-cultural paradigm began in the 1990s under the leadership of its first President, M. S. Shaimiev, and was continued, starting from year 2010 by his successor – R. N. Minnikhanov. The consistent implementation of the model of Tatarstan facilitated the rapid growth of the economy ensured by inflow of federal and foreign investment, as well as resulted in the implementation of the most important economic, social and cultural, and sports projects, development of transport and information infrastructure, successful functioning of the social sphere, and modernisation of the education system. The republic's social and political strategy of consolidation of multi-ethnic society based on the federal motto – "Concord. Order. Creation" – became an organic part of the new paradigm.

The 100th anniversary of the establishment of the Tatar ASSR is the evidence to the fact that the achievements in the development of peoples can only be attained through their unity and joint work to the good of the republic's economy and the economy of the country in general. The social peace in the society of Tatarstan is the basis for well-being of all peoples.

ТАТАР ДӘҮЛӘТЧЕЛЕГЕ ТАРИХЫННАН

ИЗ ИСТОРИИ ТАТАРСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

FROM HISTORY OF THE TATAR STATEHOOD

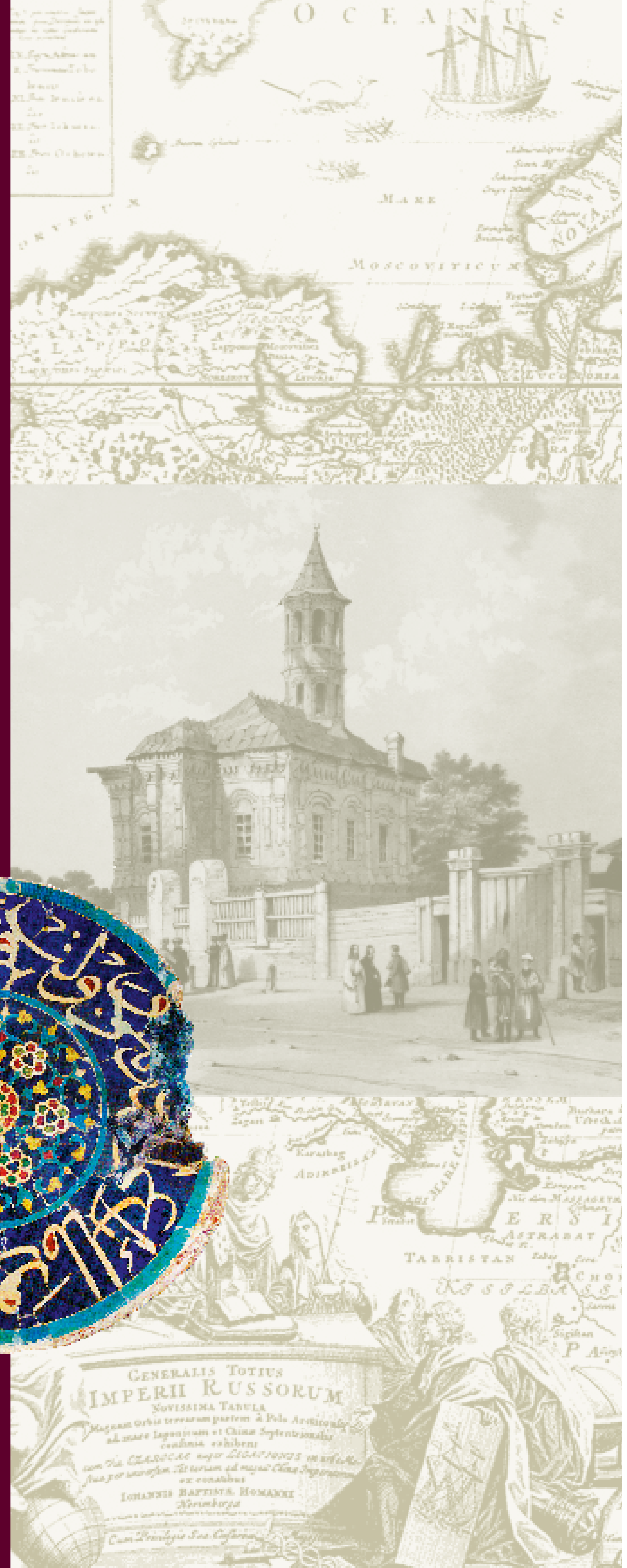

Гасырлар төпкеленнән

Төбәгебезнең һәм мондагы халыкларның күпгасырлык тарихы бар. Урта Идел буена кешеләр килеп урнашу таш гасырның беренче чорына, ягъни палеолитка карый. Хәзерге Татарстан территориясендә беренче кешеләр якынча 100 мең ел элек яши башлый. Беренче кешелек җәмгыяте чорына караган иң борынгы археологик истәлекләр Идел елгасының уң як ярында, Кама Тамагы һәм Тәтеш районнары җирлегендә табылган. Бронза гасырында борынгы кешеләрнең урнашу ареалы шактый киңәя. Төбәк территориясенә мал асраучы күчмә һәм ярымкүчмә кабиләләр үтеп керә, моны раслаган археологик дәлилләр бөтен Татарстан буенча диярлек теркәлгән. Мерә, муром һ. б. фин-угор кабиләләре – иртә тимер гасыры археологик культурасы вәкилләре. Төбәктә тимер кою үсеше җирле кабиләләрнең хуҗалык тормышында игенчелекнең әһәмияте артуга китерә. Безнең эраның I меңьеллыгында Урта Идел буенда яшәүчеләрнең көндәлек тормышында тимердән ясалган эш коралларын һәм игенчелек кирәк-яракларын киң куллану ашлык чәчү өчен зур урман мәйданнарын чистартырга, туфрак эшкәртүне камилләштерергә, торак төзелеше һәм хәрәкәт итү чаралары ясау өчен агачны файдаланырга мөмкинлек бирә, һөнәрчелек үсешен тизләтә һәм кабиләләр арасында товар әйләнешен киңәйтә.

Шомартылган таш балта. Бронза гасыры

Топор шлифованный. Камень. Эпоха бронзы

Polished axe. Stone. Bronze Age

Из глубины столетий

История края и его народов имеет многовековую историю. Заселение человеком Среднего Поволжья относится к первому периоду каменного века – палеолиту. Первые люди на территории современного Татарстана появились около 100 тысяч лет назад. Наиболее древние археологические памятники первобытного общества были обнаружены на правом берегу Волги, на территории Камско-Устьинского и Тетюшского районов. В бронзовом веке ареал расселения первобытных людей значительно расширился. На территорию края проникли кочевые и полукочевые скотоводческие племена, археологические свидетельства этого зафиксированы практически по всему Татарстану. Древнейшими носителями археологических культур раннего железного века были финно-угорские племена меря, мурома и др. Развитие в крае металлургии железа привело к возрастанию роли земледелия в хозяйственной жизни местных племён. Широкое внедрение железных орудий труда и земледельческого инвентаря в хозяйственную повседневность населения Среднего Поволжья в I тысячелетии н. э. позволило расчищать под зерновые посевы значительные лесные площади, совершенствовать обработку почвы, использовать дерево для строительства жилья и средств передвижения, ускорило развитие ремёсел и расширило товарообмен между племенами.

В. Л. Лаптев. Бронза гасыры торулыгы (Балым). XX йөз уртасы

В. Л. Лаптев. Поселение эпохи бронзы (Балымская стоянка). Середина XX в.

V. L. Laptev. Bronze Age settlement (Balym settlement site). Mid-20th century

From the Depths of the Centuries

The history of the region and its peoples is centuries-old. The population of the Middle Volga Region began in the first period of the Stone Age – the Palaeolithic period. The first people in the territory of the present-day Tatarstan appeared here some 100 000 years ago. The most ancient archaeological monuments of the primitive society were found on the right bank of the Volga, in the territory of the Kamsko-Ustyinsky and Tetyushsky Districts. In the Bronze Age, the area of settlement of primitive people became much broader. The nomadic and semi-nomadic pastoralist tribes penetrated the territory of the region. The archaeological evidence of this was found almost all over Tatarstan. The most ancient carriers of the archaeological cultures of the Early Iron Age were the Finno-Ugric tribes of Merya, Muroma, and so on. The development of the iron metallurgy in the region resulted in the growth of the role of farming in the economic life of the local tribes. The vast introduction of the iron instruments of labour and farming equipment into the economic everyday life of the population of the Middle Volga Region during the first millennium AD made it possible to clear large plots of land from woods for grain crops, to further improve the soil cultivation, use wood for construction of housing and means of transport, accelerated the development of crafts, and expanded the commodity turnover among the tribes.

Металл пычаклар, балталар

Металлические ножи и топоры

Metal knives and axes

Тимер һәм бронза йозаклар, ачкычлар. XII – XIII йөзләр

Железные и бронзовые замки, ключи. XII – XIII вв.

Iron and bronze locks and keys. XII – XIII centuries

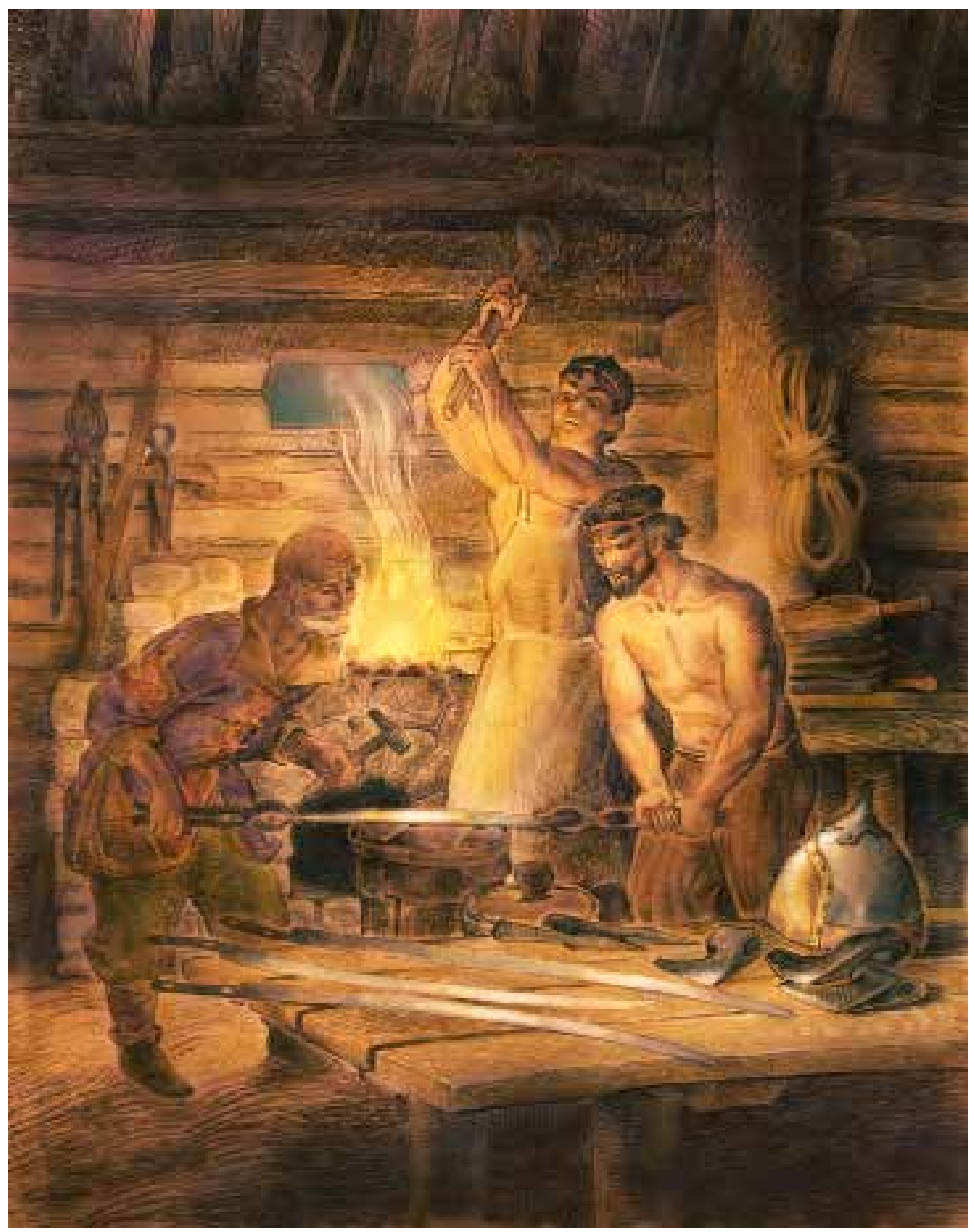

Б. А. Гыйльванов. Тимерче алачыгы. 2016

Б. А. Гильванов. Кузница. 2016

B. A. Gilvanov. Blacksmithshop. 2016

Ф. Г. Халиков. Биләр реконструкциясе. 2000

Ф. Г. Халиков. Реконструкция Биляра. 2000

F. G. Khalikov. Reconstruction of Bilyar. 2000

Җәмигъ мәчет.
Ак таштан төзелгән өлеше калдыгы.
X – XIII йөзләр. Биләр

Соборная мечеть.
Остатки белокаменной части. X – XIII вв.
Билярск

Cathedral Mosque.
Remains of a white stone mosque.
10th – 13th centuries.
Bilyarsk

Иранда эшләнгән фаянс касә. Биләр.
XII – XIII йөз башы

Фаянсовая чаша из Ирана. Биляр.
XII – начало XIII в.

Faience bowl from Iran. Bilyar.
12th or early 13th century

Кәрвансарай мунчасы хәрабәләре.
X – XIII йөзләр. Биләр

Руины бани караван-сарая. X – XIII вв.
Билярск

Ruins of a steam bath of the caravan-serai.
10th – 13th centuries.
Bilyarsk

А. Н. Хисамов. Алмыш хан. 2017. *Алмыш (IX гасыр ахыры – X йөз башы), Идел буе Болгары илтәбәре*

А. Н. Хисамов. Хан Алмуш. 2017. *Алмуш (конец IX – начало X в.), правитель Волжской Булгарии*

A. N. Khisamov. Almysh Khan. 2017. *Almysh (late 9th – early 10th century), the ruler of the Volga Bulgaria*

Идел буе Болгары картасы (920 еллар – 1236)

Карта Волжской Булгарии (920-е – 1236)

Map of the Volga Bulgaria (920s – 1236)

II – VII гасырларда, Халыкларның бөек күчеше чорында, Урта Идел буе территориясенә төрки-угыр кабиләләре үтеп керә. Төбәктә VI – VIII йөзләрдә сизелерлек арткан төркиләрнең мәдәнияте Төрки каһанлык, Бөек Болгар дәүләте һәм Хәзәр каһанлыгы мәдәниятенә якын була. VII йөз ахырында – VIII гасыр башында Бөек Болгар дәүләтен хәзәрләр яулап алганнан соң, болгар кабиләләренең бер өлеше: болгарлар, суварлар, бәрәнҗәрләр, биләрләр – Урта Идел буена күчә. X гасырда болгарлар Иделнең урта агымында Идел буе Болгар дәүләтен төзи. 922 елда бу дәүләт рәсми дин буларак ислам динен кабул итә, һәм шушы вакыттан болгар кабиләләренең рухи тормышы Шәрык илләренең мөселман цивилизациясе йогынтысында үсеш ала. Алар белән дә, Көнбатыштагы рус кенәзлекләре белән дә тыгыз сәяси, сәүдә-икътисади һәм мәдәни элемтәләр урнаша.

Во II – VII вв., в период Великого переселения народов, на территорию Среднего Поволжья активно проникали тюрко-угорские племена. Культура тюркского населения края, существенно увеличившегося в VI – VIII вв., была близка культуре Тюркского каганата, Великой Болгарии и Хазарского каганата. После завоевания хазарами Великой Болгарии в конце VII – начале VIII в. часть болгарских племён: булгары, сувары, баранджары, биляры – переселилась в Среднее Поволжье. В X в. в среднем течении Волги булгары образовали государство – Волжскую Булгарию. В 922 г. официальной религией в Волжской Булгарии стал ислам, и с этого времени духовная жизнь булгарских племён складывалась под воздействием мусульманской цивилизации стран Востока, с которыми, как и с русскими княжествами на Западе, установились тесные политические, торгово-экономические и культурные связи.

The period from the 2nd to the 7th centuries, the Migration Period, saw the intensive penetration of the Turkic-Ugric tribes to the territory of the Middle Volga Region. The culture of the Turkic population of the region, which increased significantly in the 6th-8th centuries, was close to such of the Turkic Kaghanate, the Great Bulgaria, and the Khazar Kaghanate. Following the conquest of the Great Bulgaria by the Khazars in the late 7th or early 8th centuries, a portion of the Bulgar tribes: the Bulgars, Suvars, Baranjars, and Bilyars moved to the Middle Volga Region. In the 10th century, the Bulgars established their first state, the Volga Bulgaria, in the middle reaches of the Volga. In 922, Islam became official religion of the Volga Bulgaria. Since that time the spiritual life of the Bulgar tribes has become closely related to Muslim civilisation of Oriental countries, with which it established close political, trade, economic, and cultural ties, just like with the Russian principalities in the West.

О. Р. Гасыймов. Болгар ир кешесе. VIII – IX йөзләр. Олы Тархан каберлеге материалларына нигезләнгән реконструкция

О. Р. Гасимов. Булгарин. VIII – IX вв. Реконструкция по материалам Большетарханского могильника

O. R. Gasimov. Bulgar man. 8th – 9th century. Reconstruction based on materials of the Bolshetarkhansky burial ground

О. Р. Гасыймов. Болгар хатын-кызы. VIII – IX йөзләр. Олы Тархан каберлеге материалларына нигезләнгән реконструкция

О. Р. Гасимов. Булгарка. VIII – IX вв. Реконструкция по материалам Большетарханского могильника

O. R. Gasimov. Bulgar woman. 8th – 9th century. Reconstruction based on materials of the Bolshetarkhansky burial ground

Биләр чәчәк ату чорында (XII – XIII йөзләр). А. А. Мазанов реконструкциясе

Биляр в период расцвета (XII – XIII вв.). Реконструкция А. А. Мазанова

Bilyar in the heyday. XII – XIII centuries. Reconstruction of A. A. Mazanov

Р. Ф. Хуҗин. 922 елда болгарларның ислам динен кабул итүе. 2004 – 2006

Р. Ф. Хузин. Принятие булгарами ислама в 922 году. 2004 – 2006

R. F. Khuzin. Adoption of Islam by Bulgars in 922. 2004 – 2006

Р. Ф. Хуҗин.
Х йөздә Ага Базар. 2011

Р. Ф. Хузин.
Ага-Базар X века. 2011

R. F. Khuzin.
Aga-Bazaar of the 10th century. 2011

Көмеш тәңкәләр.
XIII – XIV йөзләр

Серебряные монеты.
XIII – XIV вв.

Silver coins.
13th – 14th centuries

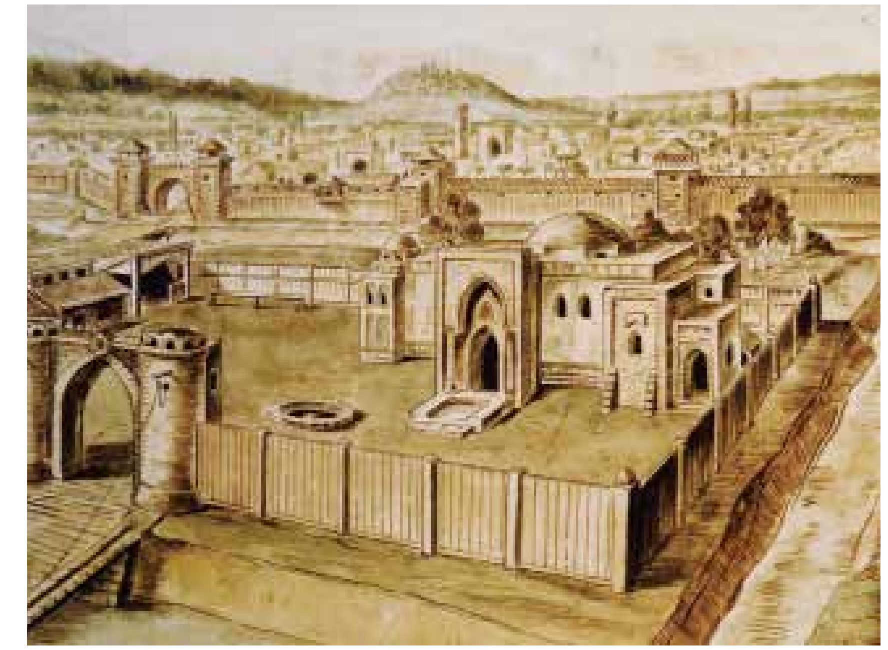

Кәрвансарай ягыннан урта гасырлар Биләре күренеше. А. А. Мазанов реконструкциясе

Панорама средневекового Биляра из района караван-сарая. Реконструкция А. А. Мазанова

Panorama of the medieval district of Bilyar from caravanserai zone. Reconstruction of A. A. Mazanov

Имән чикләвегенә охшаш асылмалар белән бизәлгән муен чылбыры. XIII йөз

Шейная цепочка с желудевидными подвесками. XIII в.

Neck chain with acorn-shaped pendants. 13th century

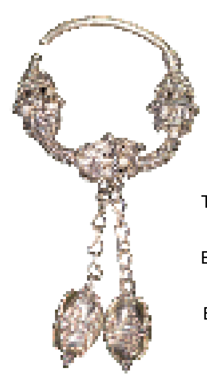

Чигә алкасы. Көмеш.
XI – XII йөзләр

Височное кольцо.
Серебро. XI – XII вв.

Temple ring. Silver.
11th – 12th centuries

Төсле пыяладан муенса.
XII – XIV йөзләр

Бусы из цветного стекла.
XII – XIV вв.

Beads from stained glass.
12th – 14th centuries

X – XIII гасырларда Идел буе Болгар дәүләте кысаларында бердәм болгар этносы формалаша, дәүләт үзе – югары үсеш алган игенчелек, терлекчелек, шәһәр төзелеше, һөнәрчелек һәм сәүдә иленә, ә Биләр, Болгар, Җүкәтау, Ашлы, Сувар һ. б. шәһәрләр Идел буе Болгарының һәм болгарларның гына түгел, Идел буенда һәм Урал алдында яшәгән башка күп кабиләләрнең (халыкларның) дә матди һәм рухи мәдәният үзәкләренә әверелә.

В X – XIII вв. в границах Волжской Булгарии сформировался единый булгарский этнос, она превратилась в страну высокоразвитого земледелия, скотоводства, градостроительства, ремёсел и торговли. Города Биляр, Болгар, Джукетау, Ошель, Сувар и др. стали ведущими центрами материальной и духовной культуры не только Волжской Булгарии и собственно булгар, но и многих других племён (народов), проживавших в Поволжье и Приуралье.

In the 10th – 13th centuries, the common Bulgar ethnos shaped up within the borders of the Volga Bulgaria, while the state itself turned into the country of the highly developed farming, cattle-breeding, urban development, crafts and trade. The towns of Bilyar, Bolgar, Juketau, Oshel, Suvar, and so on became the leading centres of material and spiritual culture not only of the Volga Bulgaria and Bulgars, but also of many other tribes (peoples) that inhabited the Volga and Cisurals regions.

Тар муенлы балчык чүлмәкләр, җамаяк. XII – XIII йөзләр

Глиняные кувшины и миска. XII – XIII вв.

Pottery jars and bowl. 12th – 13th centuries

Геометрик рәсем төшерелгән бронза көзгеләр.
XIII – IV йөзләр

Бронзовые зеркала с геометрическим орнаментом.
XIII – XIV вв.

Bronze mirrors with geometric ornament.
13th – 14th centuries

Ялтыравык белән капланган кәрәч касә. XIII – XIV йөзләр

Глазурованная керамическая чаша. XIII – XIV вв.

Glazed ceramic bowl. 13th – 14th centuries

Читендә «Ulfberht» язулы кылыч. X йөз

Меч с надписью на клинке «Ulfberht». X в.

Sword with inscription on the blade «Ulfberht». 10th century

Читендә «Ulfberht» язулы кылыч. X – XI йөз башы

Меч с надписью на клинке «Ulfberht». X – начало XI в.

Sword with inscription on the blade «Ulfberht». 10th or early 11th century

Хәрби битлек. XIII в.

Боевая маска-забрало. XIII в.

Visor-mask. 13th century

Уктан атканда кулны саклау өчен сөяк калкан. Биләр. XII – XIII йөзләр

Костяная накладка для защиты руки при стрельбе из лука. Биляр. XII – XIII вв.

Bone plate to protect hand when shooting the bow. 12th – 13th centuries

Кораллы Алтын Урда сугышчысы. XIV йөз. Реконструкция

Реконструкция вооружения золотоордынского воина. XIV в.

Reconstructed armament of the Golden Horde warrior of the 14th century

Сөңге очлыклары. Олы Тархан каберлеге. VIII гасырның икенче яртысы – IX йөзнең беренче яртысы

Наконечники копья. Большетарханский могильник. Вторая половина VIII – первая половина IX в.

Spearheads from the Bolshetarkhansky barrow. 2nd balf of the 8th or 1st balf of the 9th century

Кылыч кынының бронза очлыгы. Болгар. XI йөз

Бронзовый наконечник ножен меча. Булгар. XI в.

Bronze chape of the sword scabbard from Boulgar. 11th century

Р. Ф. Хуҗин. Иман өчен. Болгар өчен. 2008 – 2010

Р. Ф. Хузин. За веру. За Булгарию. 2008 – 2010

R. F. Khuzin. For faith. For Bulgaria. 2008 – 2010

Бизәкле йөзлекле балта. Биләр. X – XI йөзләр

Топор с орнаментированным лезвием. Биляр. X – XI вв.

Axe with ornamented blade. Bilyar. 10th – 11th centuries

Кургаш куелмалы һәм чокылган тамгалы сөяк кистән. X – XIII йөзләр

Костяной кистень со свинцовыми вставками и с выгравированной тамгой. X – XIII вв.

Bone bludgeon with lead inserts and engraved tamga. 10th – 13th centuries

Бронза кистән. Болгар. XIII – XV йөзләр

Бронзовый кистень. Булгар. XIII – XV вв.

Bronze bludgeon. Boulgar. 13th – 14th centuries

Пирамида сыман чыгынтылы һәм томшыклы чукмар. XII – XIV йөзләр

Булава с пирамидальными выступами и клювом. Булгар. XII – XIV вв.

Mace with pyramidal spikes and a beak. Bulgar. 12th – 14th centuries

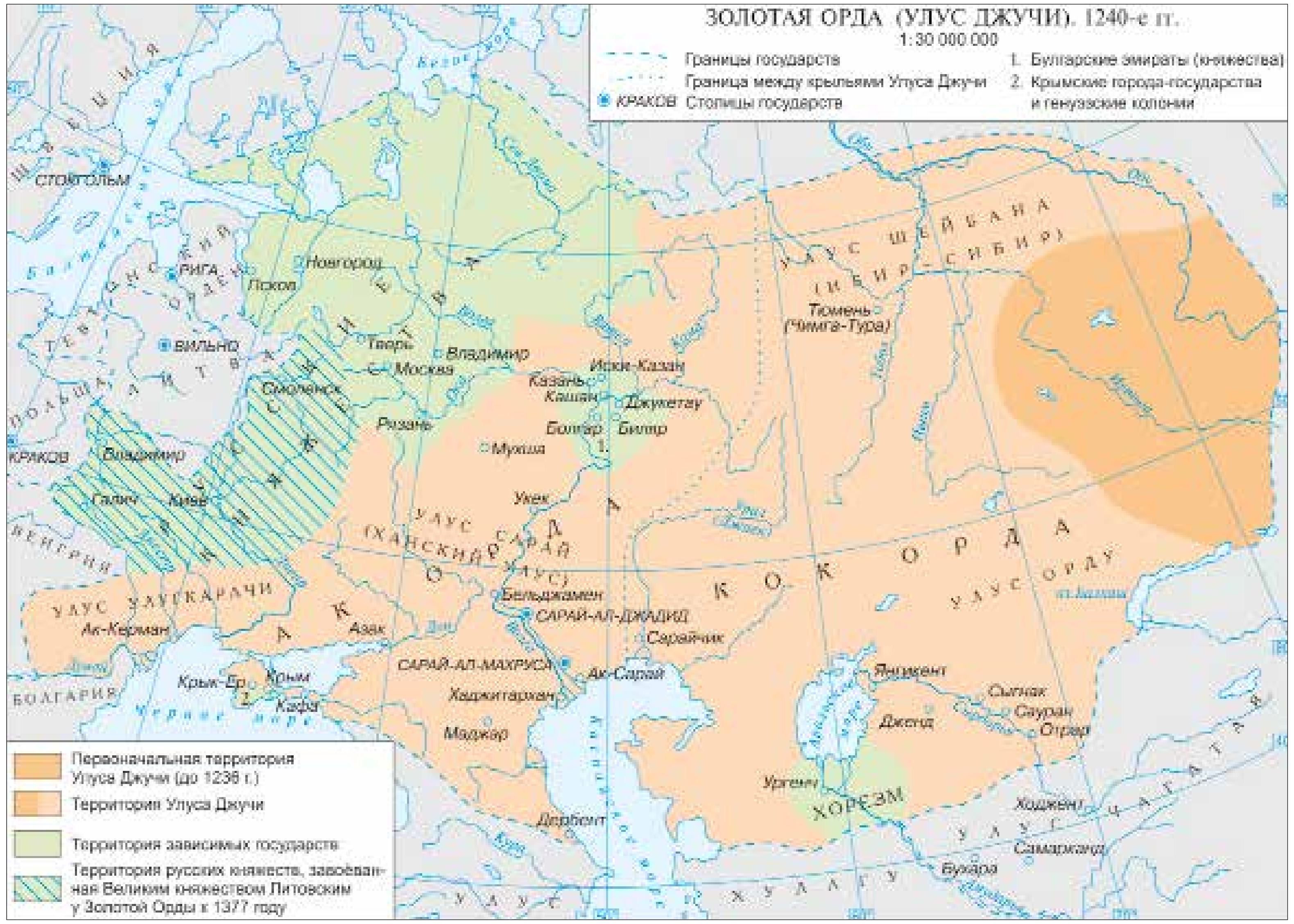

Алтын Урда (Җүчи Олысы) картасы. 1240 еллар

Карта Золотой Орды (Улус Джучи). 1240-е

Map of the Golden Horde (Ulus Juchi). 1240s

Кызыл пулат. XIV йөз

Красная палата. XIV в.

The Red Chamber. 14th century

Җүчи Олысы һәм урта гасыр татар ханлыклары барлыкка килү

1236 – 1237 елларда монголларның яулап алуы нәтиҗәсендә Идел буе Болгары яшәүдән туктый, XIII гасырның икенче яртысында аның территориясе Җүчи Олысы (Алтын Урда) составына керә. Алтын Урда чорында (1269 – 1502) чыңгызыйлар-җүчиләр империясендәге төрки телле халыкларның иҗтимагый-сәяси һәм этномәдәни берләшүе һәм урта гасырлар татар этносы формалашу белән бәйле төп процесслар бара. Хәзерге вакытта Алтын Урда цивилизациясенең нык үскән булуын дәлилләгән 150 ләп шәһәр билгеле. Болгар, Җүкәтау, Иске Казан, Казан, Кашан, Кирмәнчек һәм башка шәһәрләр Алтын Урданың Болгар олысында идарә итү, һөнәрчелек һәм җитештерү, сәүдә, мәдәни һәм дини тормыш үзәкләре булып торганнар.

Төрбә. XIV йөз

Мавзолей. XIV в.

Mausoleum. 14th century

Улус Джучи и формирование средневековых татарских ханств

В 1236 – 1237 гг. в результате монгольского завоевания Волжская Булгария прекратила своё существование, её территория во второй половине XIII в. вошла в состав Улуса Джучи (Золотой Орды). В золотоордынский период (1269 – 1502 гг.) произошли основные процессы общественно-политической и этнокультурной консолидации тюркоязычных народов империи Чингизидов – Джучидов и формирования средневекового татарского этноса. В наши дни известно около 150 золотоордынских городов, свидетельствовавших о развитости золотоордынской цивилизации. Болгар, Джукетау, Иски-Казань, Казань, Кашан, Керменчук и другие города были средоточием административной власти, ремесленных производств, торговли, культурной и конфессиональной жизни Булгарского улуса Золотой Орды.

Ulus Juchi and Formation of Mediaeval Tatar Khanates

In 1236 – 1237, the Volga Bulgaria ceased to exist as a result of the Mongol conquest, and its territory – in the second half of the 13th century – became part of Ulus Juchi (the Golden Horde). During the Golden Horde period (1269 – 1502) there have occurred the main processes of social-political and ethno-cultural consolidation of the Turkic-speaking peoples of the Empire of the Chingisids – Juchids and of the formation of the mediaeval Tatar ethnos. At present, some 150 Golden Horde towns are known, which testifies to the developed nature of the Golden Horde civilisation. Bolgar, Juketau, Iski-Kazan, Kazan, Kashan, Kermenchuk, and other towns were the centres of administrative power, handicraft industry, trade, cultural and religious life of the Bulgar Ulus of the Golden Horde.

Кече манараның тәрәзә уемы. Болгар. XIV йөз

Оконный проём Малого минарета. Болгар. XIV в.

Window aperture of the Smaller Minaret. Bolgar. 14th century

Тарихи чыганаклар Казан ханлыгы оешканчы ук Урта Идел буенда мәркәзе Казан саналган ниндидер бер дәүләт булуы турында сөйли. Батый ханның улы Сартак тарафыннан XIII гасыр уртасында «Казан Урдасы» оештырылуы турында дәлилләр бар. XIV гасырда Болгар, Җүкәтау, Кирмәнчек шәһәрләре белән беррәттән, Казан җирле әмирлекләрдән («кенәзлекләрдән») берсенең нәкъ менә сәяси үзәге буларак телгә алына.

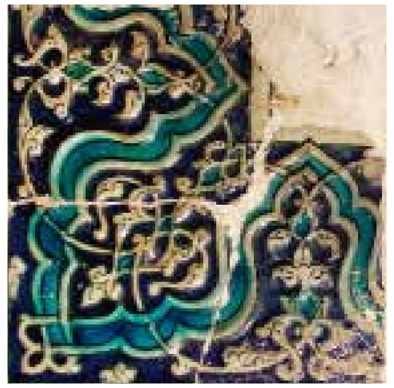

Ф. Г. Халиков. Казанның башлангычы. 1997

Ф. Г. Халиков. Начало Казани. 1997

F. G. Khalikov. The beginning of Kazan. 1997

Майолика. Кисәкләр. XIV йөз

Майоликовые плитки. Фрагменты. XIV в.

Majolica tiles. Fragments. 14th century

Исторические источники свидетельствуют о наличии в Среднем Поволжье некоего государственного образования с центром в Казани ещё до возникновения Казанского ханства. Имеются свидетельства о том, что «Казанская Орда» была образована сыном хана Бату Сартаком в середине XIII в. В XIV в. Казань, наряду с городами Болгар, Джукетау и Керменчук, упомянута именно как политический центр одного из местных эмиратов («княжеств»).

Historical sources testify to the existence in the Middle Volga Region of some state formation with its centre in Kazan well before the establishment of the Kazan Khanate. There is evidence that the “Kazan Horde” was established by Sartaq, son of Batu Khan, as early as in the mid-13th century. In the 14th century, Kazan, along with the towns of Bolgar, Juketau, and Kermenchuk, was mentioned exactly as a political centre of one of the local emirates (principalities).

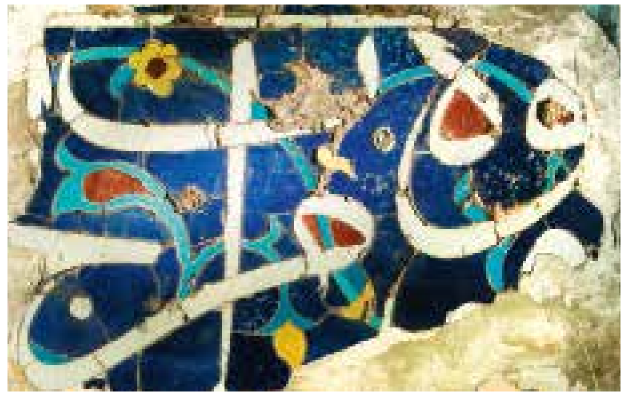

Ялтыравык белән капланган плиткәләр һәм мозаика. XIV йөз

Глазурованные плитки и мозаика. XIV в.

Glazed tiles and mosaic. 14th century

Ф. Г. Халиков. Борынгы Казанга сәүдәгәрләр килү. 2003

Ф. Г. Халиков. Прибытие торговцев в древнюю Казань. 2003

F. G. Khalikov. Arrival of merchants in ancient Kazan. 2003

Аждаһа тоткалы алтын савыт. XIII йөз

Золотая чаша с ручкой в виде дракона. XIII в.

Golden bowl with a dragon-shaped handle. 13th century

Касә. Иран. XIV йөз башы

Кубок. Иран. Начало XIV в.

Cup. Iran. Early 14th century

Ялтыравык белән капланган савыт. XIV йөз

Блюдо, покрытое глазурью. XIV в.

Glazed dish. 14th century

«Казан таҗы». XVI йөз. Мәскәү Кремленең Корал палатасы

«Казанская шапка». XVI в. Оружейная палата Московского Кремля

"The Kazan Cap". 16th century. Armoury of the Moscow Kremlin

Казан ханлыгы картасы (1438 – 1552)

Карта Казанского ханства (1438 – 1552)

Map of the Kazan Khanate (1438 – 1552)

Җүчи Олысының таркалуы нәтиҗәсендә Алтын Урда цивилизациясе традицияләрен дәвам иткән һәм бердәм Урта гасыр конфедерациясе тәшкил иткән яңа дәүләтләр «йолдызлыгы» барлыкка килгән. 1438 елда башкаласы Казан булган Казан ханлыгы оешa, ул Идел буе Болгар дәүләтенең һәм Алтын Урданың этномәдәни һәм социаль-икътисади традицияләрен мирас итеп ала. Дәүләтнең территориясе 5 өлкәгә: Алат, Арча, Гәреч, Җөри һәм Нугай «даруга»ларына (өлкәләренә) бүленә. Казан ханлыгында IX – XIV гасырларда корылган 700 дән артык кальга, шәһәр һәм авыл булган. Казан, Алабуга, Арча, Болгар, Җөри, Иске Казан, Кашан, Тәтеш, Чаллы һәм башка шәһәрләр ханлыкның алга киткән хәрби-сәяси һәм мәдәни-икътисади үзәкләре саналган.

Распад Улуса Джучи привёл к появлению целого «созвездия» новых государств, продолживших традиции золотоордынской цивилизации и представлявших собой целостную средневековую конфедерацию. В 1438 г. образовалось Казанское ханство со столицей в Казани, унаследовавшее этнокультурные и социально-экономические традиции Волжской Булгарии и Золотой Орды. Территория государства делилась на 5 «даруг» (областей): Алатскую, Арскую, Галицкую, Зюрейскую и Ногайскую. В Казанском ханстве было более 700 крепостей, городов и поселений, возникших в IX – XIV вв. Казань, Алабуга, Арча, Болгар, Жэри, Иски-Казань, Кашан, Тятеш, Чаллы и другие города представляли собой развитые военно-политические и культурно-экономические центры ханства.

The collapse of Ulus Juchi resulted in the emergence of a "constellation" of new states that continued the traditions of the Golden Horde civilisation and represented an integrated mediaeval confederation. In 1438, the Kazan Khanate was formed with its capital in Kazan. The Khanate inherited the ethno-cultural and social and economic traditions of the Volga Bulgaria and the Golden Horde. The territory of the state was divided into 5 darugas (regions): the Alat, Arsk, Gali, Zyuri, and the Nogai ones. The Kazan Khanate had over 700 fortresses, towns, and settlements that emerged in the 9th – 14th centuries. Kazan, Alabuga, Archa, Bolgar, Jeri, Iski-Kazan, Kashan, Tyatesh, Chally and other towns were the developed military, political, cultural and economic centres of the khanate.

А. Н. Хисамов. Ибраһим хан. 2016.
Ибраһим (1467 – 1479), Казан ханы

А. Н. Хисамов. Хан Ибрагим. 2016.
Ибрагим (1467 – 1479), казанский хан

A. N. Khisamov. Ibrahim Khan. 2016.
Ibrahim (1467 – 1479), the Kazan khan

А. Н. Хисамов. Сәхибгәрәй. 2017.
Сәхибгәрәй (1500 – 1551), Казан һәм Кырым ханы

А. Н. Хисамов. Сахиб-Гирей. 2017.
Сахиб-Гирей (1500 – 1551), казанский и крымский хан

A. N. Khisamov. Sahib-Giray. 2017.
Sahib Giray (1500 – 1551), the Kazan and the Crimean khan

А. Н. Хисамов. Олуг Мөхәммәд хан. 2018.
Олуг Мөхәммәд (1405 – 1445), Казан ханлыгына нигез салучы һәм аның беренче ханы

А. Н. Хисамов. Хан Улуг-Мухаммад. 2018.
Улуг-Мухаммад (1405 – 1445), основатель и первый хан Казанского ханства

A. N. Khisamov. Ulugh-Muhammad Khan. 2018.
Ulugh-Muhammad (1405 – 1445), founder and the first khan of the Kazan Khanate

Рус кенәзлекләре, төньяк халыклары, шулай ук Үзәк Азия һәм Кавказ илләре белән сәүдә-икътисад элемтәләре ханлык тормышында әһәмиятле роль уйнаган. Дәүләтнең халкын 450 меңгә якын кеше – хәзерге Казан татарларының, башкорт, мари, мордва, чуваш һәм удмуртларның ханга ирекле рәвештә буйсынган бабалары тәшкил иткән.

Важную роль в жизни ханства играли торгово-экономические связи с русскими княжествами, северными народами, а также со странами Центральной Азии и Кавказа. Население государства составляли добровольно подчинившиеся ханской власти предки современных казанских татар, башкир, марийцев, мордвы, чувашей и удмуртов общей численностью около 450 тысяч человек.

An important role in life of the khanate was played by trade and economic links with Russian principalities, northern peoples, as well as with the countries of central Asia and the Caucasus. The population of the state consisted of ancestors of the present-day Kazan Tatars, Bashkirs, Mari, Mordvinians, Chuvashes, and Udmurts who resigned themselves voluntarily to khan's power. The total population was about 450 000.

Казан Кремлендә казу эшләре вакытында табылган күн ук савыты. XVI йөз

Кожаный колчан из раскопок Казанского Кремля. XVI в.

Leather quiver from excavations in the Kazan Kremlin. 16th century

Сәхибгәрәй хан ярлыгы. 1523

Ярлык хана Сахиб-Гирея. 1523

Yarlyk of Sahib Giray Khan. 1523

Сөңге очы. XV – XVI йөзләр

Наконечник копья. XV – XVI вв.

Spearhead. 15th – 16th centuries

Кылыч. XV – XVI йөзләр

Сабля. XV – XVI вв.

Sabre. 15th – 16th centuries

А. Н. Хисамов. Мөхәммәдъяр. 2005.
Мөхәммәдъяр (1496 яки 1497 – 1549), шагыйрь

А. Н. Хисамов. Мухаммадьяр. 2005.
Мухаммадьяр (1496 или 1497 – 1549), поэт

A. N. Khisamov. Muhammadyar. 2005.
Muhammadyar (1496 or 1497 – 1549), poet

Р. Г. Заһидуллин.
Казан XVI йөздә. 1993

Р. Г. Загидуллин.
Казань в XVI в. 1993

R. G. Zagidullin. Kazan
in the 16th century. 1993

Тар муенлы чүлмәк. Җиз. XVI йөзнең беренче яртысы

Кувшин. Латунь. Первая половина XVI в.

Jug. Brass. First half of the 16th century

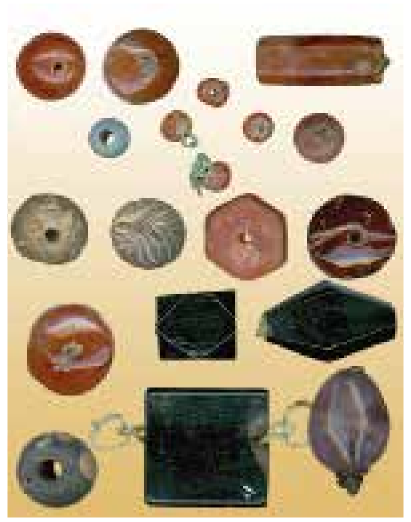

Казан Кремлендә казу эшләре вакытында табылган ярымкыйммәтле ташлардан эшләнгән муенса калдыклары

Бусины из полудрагоценных камней из раскопок Казанского Кремля

Beads from semi-precious stones from excavations in the Kazan Kremlin

Казан Кремлендә казу эшләре вакытында табылган сөяктән ясалган әйберләр

Костяные изделия из раскопок Казанского Кремля

Ivorywork from excavations in the Kazan Kremlin

Ф. Г. Халиков
Сөембикәнең хушлашуы.
2001

Ф. Г. Халиков. Прощание
Сююмбики. 2001

F. G. Khalikov. Farewell
of Syuyumbike. 2001

Алтын Урда җирләренең варисы булу, Идел-Урал төбәгендә хакимлек итү өчен Мәскәү һәм Казан арасында барган озын-озак һәм кискен көрәш 1552 елның 2 октябрендә Казанның алынуы белән тәмамлана. Казан өчен барган аяусыз һәм каты сугышлардан соң, 1556 елда ханлык территориясе тулысынча Мәскәү дәүләте составына кертелә.

Длительная и упорная борьба между Москвой и Казанью за золотоордынское территориальное наследство, за господство в Волго-Уральском регионе завершилась падением Казани 2 октября 1552 г. В 1556 г. в процессе ожесточённых казанских войн территория ханства окончательно вошла в состав Московского государства.

The long and persistent struggle between Moscow and Kazan for the territorial heritage of the Golden Horde and for the rule in the Volga-Urals Region ended with the fall of Kazan on 2 October 1552. In 1556, the territory of the khanate was completely annexed by the Moscow State as a result of fierce wars for Kazan.

Г. Меркатор – Ю. Хондиусның «Атлас»ыннан алынган «Тартария» картасы. Амстердам, 1607

Карта «Тартарии» из «Атласа» Г. Меркатора – Ю. Хондиуса. Амстердам, 1607

The map of "Tartaria" from the Atlas by G. Mercator and J. Hondius. Amsterdam, 1607

Казанны тупка тоту. XVI йөз елъязмалар тупланмасы. Патшалык китабы

Обстрел Казани из пушек. Летописный свод XVI в. Царственная книга

The gunning of Kazan. Chronicle of the 16th century. Regal Book

Татарлар русларны чокырга якын китермәскә тырышып көрәшәләр. XVI йөз елъязмалары тупланмасы. Патшалык китабы

Татары бьются, не желая допустить русских до рва. Летописный свод XVI в. Царственная книга

The Tatars are fighting to prevent the Russians reach the moat. Chronicle of the 16th century. Regal Book

Россия империясе шартларында татар милләтенең формалашуы

Рәсми рәвештә Казан патшалыгы дип аталган Казан төбәге «болгавыр дәвер» (XVI йөз ахыры – XVII гасыр башы) вакытында, асылда, Мәскәүдән аерымланган була. Казандагы югары феодаль катлауның башлыгы Никонор Шульгин булган бер өлешендә аерым дәүләт төзү идеясе туа, анда җитәкче рольне җирле рус аксөякләре төркеме уйнарга тиеш дип уйланыла. Казанда бу сәяси фетнә Михаил Романовның 1613 елда патша итеп сайлануына кадәр дәвам итә.

Татарское нациестроительство в условиях Российской империи

В период «смутного времени» (конец XVI в. – начало XVII в.) Казанский край, официально именуемый Казанским царством, фактически обособился от Москвы. У части феодальной верхушки Казани во главе с Никонором Шульгиным возникла идея создания отдельного государства, руководящую роль в котором должна была играть группа местной русской знати. Эта политическая смута в Казани продолжалась до избрания царём Михаила Романова в 1613 г.

The Tatar Nation-building Under Conditions of the Russian Empire

During the Time of Trouble (late 16th – early 17th centuries) the Kazan Region, which was officially named the Kazan Kingdom, became practically isolated from Moscow. A portion of the feudal elite of Kazan headed by Nikonor Shulgin developed an idea of establishing a separate state that would be headed by a group of local Russian noble men. This political strife lasted in Kazan until Mikhail Romanov was elected the tsar in 1613.

Н. Витсен. Казан – төньяктан. Э. Кемпфер (?) рәсеме буенча ясалган гравюра. 1705

Н. Витсен. Вид Казани с Северной стороны. Гравюра по рисунку Э. Кемпфера (?). 1705

N. Witsen. View of Kazan from the northern side. Engraving based on a drawing by E. Kaempfer (?). 1705

Казан губернасы гербы

Герб Казанской губернии

Coat of arms of the Kazan Province

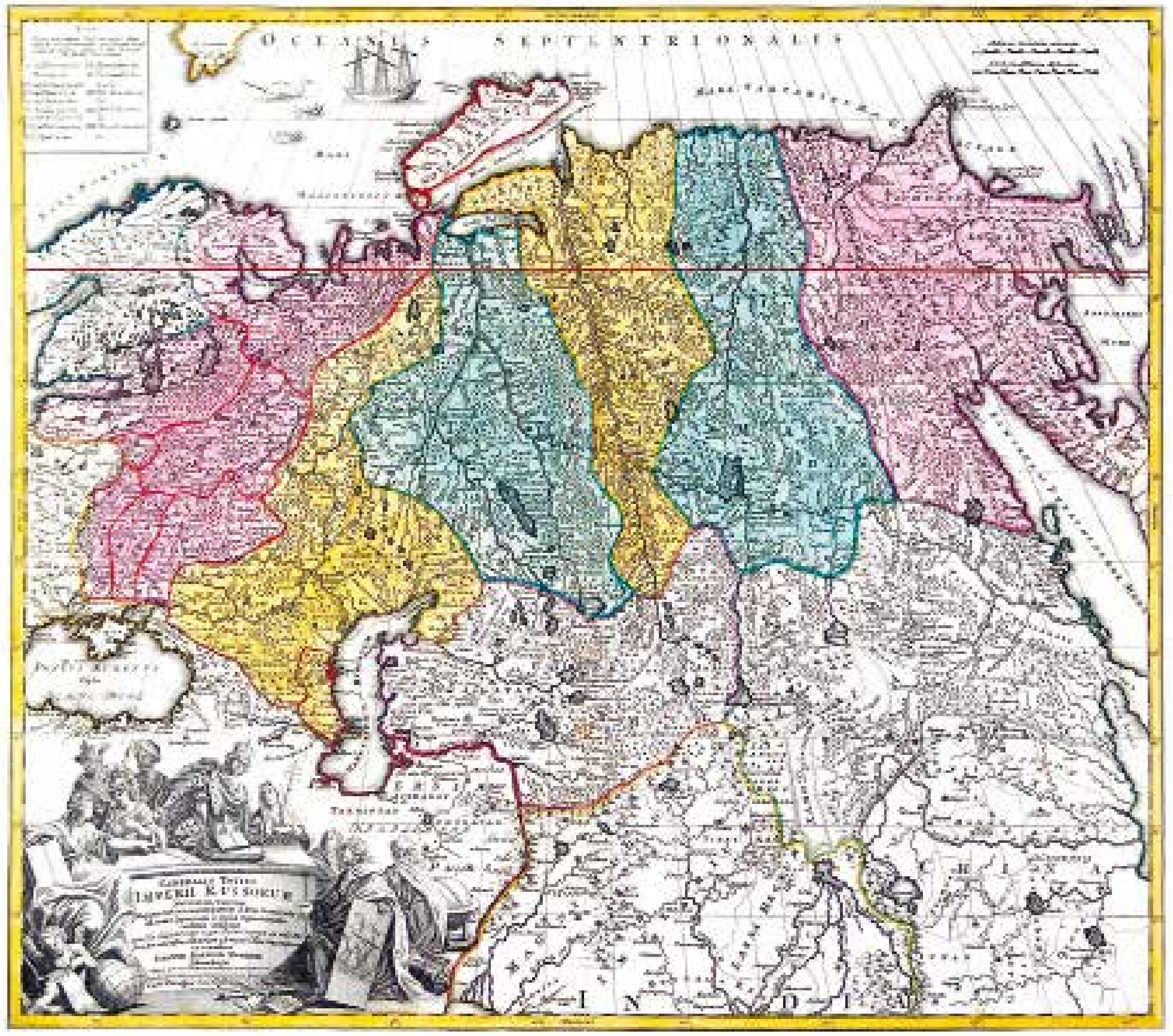

И. Б. Хоманн. «Казан патшалыгы» күрсәтелгән Россия империясе картасы. Нюрнберг, 1740

И. Б. Хоманн. Карта Российской империи с обозначением «Казанского царства». Нюрнберг, 1740

J. B. Homann. Map of the Russian Empire indicating the “Kingdom of Kazan”. Nuremberg, 1740

1708 елда Казан губернасы оештырыла, аның составына Урта Идел буе һәм Көнбатыш Урал яны керә. Казан Россия империясенең мөһим административ, сәнәгать һәм мәгариф үзәкләренең берсенә әверелә.

В 1708 г. была образована Казанская губерния, в состав которой вошли Среднее Поволжье и Западное Приуралье. Казань стала одним из важных административных, промышленных и образовательных центров Российской империи.

In 1708, the Kazan Province was established, which included the Middle Volga and Western Cisurals. Kazan became one of the important administrative, industrial, and educational centres of the Russian Empire.

Э. Турнерелли. Казан кальгасы. 1839

Э. Турнерелли. Казанская крепость. 1839

E. Turnerelli. Fortress of Kazan. 1839

Ж.-Д. Рашет. Екатерина II бюсты. 1780 еллар

Ж.-Д. Рашет. Бюст Екатерины II. 1780-е

J.-D. Rachette. The bust of Catherine II. 1780s

1766 – 1771 елларда татар сәүдәгәре Мөхәммәдрәхим Юнысов һәм Татар бистәсенең башка кайбер хәлле сәүдәгәрләре акчасына Әфәнде мәчете дип йөртелгән беренче җәмигъ мәчетне төзиләр (Мәрҗани мәчете).

Төзүчеләр мәчетнең манарасын күтәрә башлагач та, шәһәр хакимиятендәгеләр югары даирәләргә шикаять яза: татарлар манараны бик биек итеп төзи. Патшабикә Екатерина II моңарга зирәк җавап бирә: «Мин аларга җирдә урын бирдем, ә күккә никадәр күтәрелүләре – үз ирекләрендә, чөнки күк минем биләмәләремә керми».

В 1766 – 1771 гг. на средства татарского купца Мухаммадрахима Юнусова и других зажиточных торговцев Татарской слободы была построена первая соборная мечеть Эфенди (мечеть Марджани).

Когда строители начали возводить высокий минарет, городские власти написали жалобу на высочайшее имя: татары строят слишком высокий минарет. На что императрица Екатерина II мудро ответила: «Я определила им место на земле, а в небо они вольны подниматься по своему усмотрению, потому что небо не входит в мои владения».

In 1766 – 1771, the first cathedral mosque, Efendi (currently the Marjani Mosque), was built with money donated by Muhammadrakhim Yunusov, a Tatar merchant, and a number of other well-to-do merchants from the Tatar Settlement.

When builders began erecting a tall minaret, the municipal authorities wrote a complaint to Her Imperial Majesty: the Tatars are building a minaret that is too tall. In response, Empress Catherine II wrote wisely: “I have determined for them a place on the ground, and as to the sky, they can rise as high as they wish, for the sky is not in my possession”.

В. С. Турин. Казан җәмигъ мәчете. 1834

В. С. Турин. Главная татарская мечеть в Казани. 1834

V. S. Turin. The main Tatar mosque in Kazan. 1834

XIX йөз ахырындагы Казан губернасы картасы

Карта Казанской губернии в конце XIX в.

Map of the Kazan Province in late 19th century

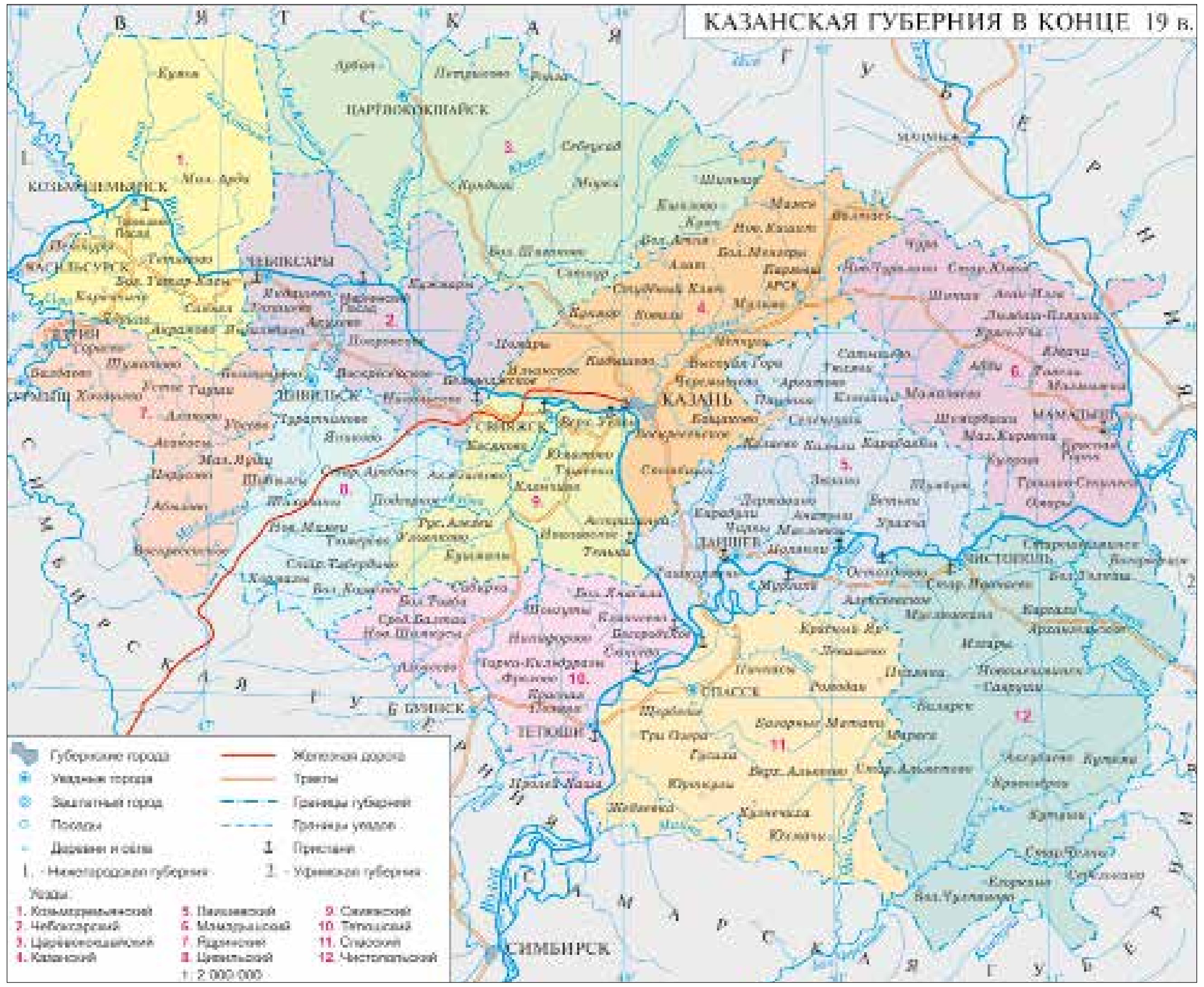

Казан күренеше. XIX гасыр ахыры – XX йөз башы

Общий вид Казани. Конец XIX в. – начало XX в.

General view of Kazan. Late 19th century – early 20th century

Реклама бите. Алафузов фабрикалары һәм заводлары Сәүдә-Сәнәгать Җәмгыяте (Идарәсе С-Петербургта)

Рекламный листок. Торгово-Промышленное Общество Алафузовских фабрик и заводов (Правление в С.-Петербурге)

Advertising leaflet. Trading and Industrial Association of the Alafuzov's Factories and Plants (The Board in St. Petersburg)

Бертуган Крестовниковларның шәм-сабын кайнату заводы. XIX йөз ахыры

Стеариново-мыловаренный завод братьев Крестовниковых. Конец XIX в.

Stearin/Soap Plant of the Krestovnikovs' Brothers. Late 19th century

Аяк киеме остаханәсе. XX йөз башы

Обувная мастерская. Начало XX в.

Shoemaker's shop. Early 20th century

Фән-сәнәгать күргәзмәсе. 1890

Научно-промышленная выставка. 1890

Scientific and Industrial Exhibition. 1890

И. Борнаев, «Б. Субаев, И. Борнаев һәм М. Сәйдәшев Казанда» сәүдә йорты хуҗаларының берсе

И. Бурнаев, совладелец торгового дома «Б. Субаев, И. Бурнаев и М. Сайдашев в Казани»

I. Burnayev, co-owner of the "B. Subayev, I. Burnayev, and M. Saidashev in Kazan" Trading House

Г. Юнысов, сабын кайнату һәм 2 күн заводы хуҗасы

Г. Юнусов, владелец мыловаренного и двух кожевенных заводов

G. Yunusov, owner of the soap plant and two tanneries

И. И. Бренинг, Бренинглар даруханәсенә нигез салучы

И. И. Бренинг, основатель аптеки Бренингов

J. J. Brening, founder of the Drugstore of the Brenings

О. С. Александрова-Гейнс, җәмәгать эшлеклесе, Казанның мактаулы гражданы

О. С. Александрова-Гейнс, общественная деятельница, почётная гражданка Казани

O. S. Aleksandrova-Heinz, public figure, Honoured Citizen of Kazan

Түбән Новгород ярминкәсе вакытында, өстәл артында – рус, татар, алман, поляк сәүдәгәр «зыялылары». Өстәл түрендә – сәүдәгәр Г. Ф. Утәганов. 1913

Во время Нижегородской ярмарки, за столом купеческая «интеллигенция»: русский, татарин, немец, поляк... Во главе стола купец Г. Ф. Утяганов. 1913

During the Nizhny Novgorod Fair, the merchant "intelligentsia" sitting at the table: a Russian, a Tatar, a German, a Pole… At the head of the table: G. F. Utyaganov. 1913

М. Мусин, II гильдия сәүдәгәре, азиат аяк киемнәре сатучысы

М. Мусин, купец II гильдии, торговец азиатской обувью

M. Musin, Merchant of the Second Guild, trader in Oriental footwear

Сәүдәгәр М. Корбангалиев гаиләсе. Казан, 1910

Семья купца М. Курбангалеева. Казань, 1910

Family of merchant M. Kurbangaleyev. Kazan, 1910

И. Н. Харитонов, китап басу остасы, хәреф җыючы

И. Н. Харитонов, мастер книжного дела, наборщик

I. N. Kharitonov, master of book publishing, typesetter

Я. Ф. Шамов, сәүдәгәр, Казанның мактаулы гражданы

Я. Ф. Шамов, казанский купец, потомственный почётный гражданин Казани

Y. F. Shamov, a Kazan merchant, hereditary Honoured Citizen of Kazan

И. И. Алафузов, фабрика һәм завод хуҗасы

И. И. Алафузов, фабрикант и заводчик

I. I. Alafuzov, factory and plant owner

К. К. Крестовников, сәүдәгәр

К. К. Крестовников, купец

K K. Krestovnikov, merchant

Сәүдәгәр Апанаевлар гаиләсе

Семья купцов Апанаевых

Family of merchants Apanayevs

Сәүдәгәрләр Абдулкадыйр һәм Мөхәммәт Мортаза уллары Әҗимовлар

Купцы Абдулкадыр и Мухаммед Муртазичи Азимовы

Merchants Abdulkadyr and Muhammed Azimovs

Сәүдәгәр Юнысовлар һәм Аппаковлар гаиләләре

Семьи купцов Юнусовых и Апаковых

Families of merchants Yunusovs and Apakovs

Очарга әзерләнү. 1910

Подготовка к полётам. 1910

Preparation for flights. 1910

Н. И. Харитонов басмаханәсе. XX йөз башы

Типография Н. И. Харитонова. Начало XX в.

Printing house of N. I. Kharitonov. Early 20th century

Казан шәһәренең беренче машина йөртүчесе Ф. Ф. Рудольф I гильдия сәүдәгәре Я. А. Хохряковның «Мерседес» машинасында

Первый шофёр г. Казани Ф. Ф. Рудольф на автомобиле «Мерседес», принадлежавшем купцу I гильдии Я. А. Хохрякову

F. F. Rudolf, the first driver of Kazan, in Mercedes car of Merchant of the First Guild Y. A. Khokhryakov

Укытучылар институты. XX йөз башы

Учительский институт. Начало XX в.

Teachers' Training Intitute. Early 20th century

Казан университеты

Казан университеты

Kazan University

Родионов затлы кызлар институты. Гимнастика дәресе. XX йөз башы

Родионовский институт благородных девиц. Урок гимнастики. Начало XX в.

Rodionov's Seminary for Young Ladis. Gymnastic class. Early 20th century

Өченче ирләр гимназиясе. Гимнастика белән шөгыльләнү. XX йөз башы

Третья мужская гимназия. Занятия гимнастикой. Начало XX в.

The Third Men's Gymnasium. Practicing gymnastics. Early 20th century

Ветеринария институты аудиториясендә дәрес. XIX йөз ахыры

Занятия в аудитории ветеринарного института. Конец XIX в.

A lesson in a classroom of the Veterinary Institute. End of 19th century

Казан шәһәренең «Мөхәммәдия» мәдрәсәсе бинасы. XX йөз башы

Здание медресе «Мухаммадия» в Казани. Начало XX в.

The building of Muhammadiya Madrasah in Kazan. Early 20th century

«Мөхәммәдия» мәдрәсәсе мөгаллимнәре төркеме

Группа преподавателей медресе «Мухаммадия»

A group of teachers of Muhammadiya Madrasah

Мәдрәсәдә укучы шәкертләр. 1907

Шакирды – ученики медресе. 1907

Shakirds, students of madrasah. 1907

Капиталистик мөнәсәбәтләрнең үсеше, милли буржуазия формалашуы, XVIII йөзнең икенче яртысында – XIX гасырда Идел буе һәм Көнбатыш Урал яны татарларының социаль-икътисади, этномәдәни һәм дини тормышында булган үзгәрешләр татар мәгърифәтчелегенең барлыкка килүе һәм үсеше өчен нигез булды.

Х. Фәезханов тарафыннан әзерләнгән дини белем бирү системасын реформалау проекты татарларга гына хас мәгариф моделенә нигез салуга беренче омтылыш булып тора. Гамәлдә ул консерватив мөселман җәмгыятен яңа иҗтимагый һәм этномәдәни таләпләргә туры китереп яңарту зарурлыгын аңлаган мөселман дөньясы реформаторларының, мөселман зыялы элитасының яңа дулкыны традицияләрен дәвам итә һәм үстерә дияргә мөмкин. Х. Фәезханов яңарышка әйдәүче була, ул ике дөнья – зур тизлек белән үсеш алган көнбатыш цивилизациясе кагыйдәләренә буйсынган хәзерге

Р. Фәхретдин, мәгърифәтче галим, тарихчы, дин белгече һәм җәмәгать эшлеклесе

Р. Фахретдин, учёный, просветитель, историк, богослов, религиозный и общественный деятель

R. Fakhretdin, scientist, enlightener, historian, theologian, religious and public figure

Г. Баруди, дин һәм җәмәгать эшлеклесе

Г. Баруди, религиозный и общественный деятель

G. Barudi, religious and public figure

Развитие капиталистических отношений, формирование национальной буржуазии, изменения в социально-экономической, этнокультурной и религиозной жизни татар Среднего Поволжья и Западного Приуралья во второй половине XVIII в. – XIX в. стали основой для зарождения и развития татарского просветительства.

В проекте реформ мусульманского конфессионального образования, подготовленном Х. Фаизхановым, была предпринята первая системная попытка создания особой татарской модели образования. Практически он продолжил и развил традиции реформаторов мусульманского мира, новой волны мусульманской интеллектуальной элиты, осознававшей необходимость обновления консервативного мусульманского сообщества в условиях новых общественных и этнокультурных вызовов. Х. Фаизханов стал флагманом обновления, он опытался создать связь между двумя мирами – современным, правила которого диктовались бурно развивавшейся западной

The development of the capitalist relations, the formation of national bourgeoisie, the changes in the social, economic, ethnocultural, and religious life of the Tatars of the Middle Volga and Western Cisurals regions in the second half of the 18th and 19th centuries provided the ground for the emergence and development of the Tatar enlightenment.

The project of reform of Muslim confessional education that was developed by K. Faizkhanov represented the first systematic attempt of creation of a special Tatar model of education. In fact, he continued and developed the traditions of the reformers of the Muslim world, of the new wave of Muslim intellectual elite, which understood the necessity of modernisation of the conservative Muslim society under the conditions of new public and ethnocultural challenges. K. Faizkhanov became the flagman of modernisation, having attempted to build a bridge between

Ш. Мәрҗани, дин галиме, тарихчы, мәгърифәтче

Ш. Марджани, богослов, историк, просветитель

S. Marjani, theologian, historian, enlightener

Х. Фәезханов, тарихчы, филолог, педагог. Ш. Мәрҗанинең шәкерте

Х. Фаизханов, историк, филолог, педагог. Ученик Ш. Марджани

K. Faizkhanov, historian, philologist, pedagogue. Follower of S. Marjani

Ф. Кәрими, язучы, нәшир, җәмәгать эшлеклесе

Ф. Карими, писатель, издатель, общественный деятель

F. Karimi, writer, publisher, public figure

Г. Исхакый, язучы, публицист, Бөтенроссия мөселманнары Шурасы әгъзасы

Г. Исхаки, писатель, публицист, член Всероссийского мусульманского совета

G. Ishaki, writer, publicist, member of the All-Russian Muslim Council

С. Максуди, татар милли азатлык хәрәкәте җитәкчеләренең берсе

С. Максуди, один из лидеров татарского национального движения

S. Maksudi, one of the leaders of the Tatar national movement

С. Алкин, юрист, «Иттифакъ әл-мөслимин» партиясен оештыручы һәм аның җитәкчеләренең берсе

С. Алкин, юрист, один из организаторов и лидеров партии «Иттифак аль-муслимин»

S. Alkin, lawyer, one of the founders and leaders of "Ittifak al-Muslimin" Party

заман һәм иске догматларга күмелеп калган үткән заман арасында элемтә булдырырга омтыла. Бу татар җәмгыятендәге алдынгы көчләрнең халык тормышын үзгәртүгә юнәлгән көчле омтылышын чагылдыра, яңа иҗтимагый мөнәсәбәтләр, милли иҗтимагый фикер һәм тарих белеме (Ш. Мәрҗани, К. Насыйри, Г. Баруди, Р. Фәхретдин, Г. һәм Х. Фәезхановлар һ. б.) үсешенә этәргеч була.

Татар җәмгыятендә яңа капиталистик элитаның тиз үсүе милли үзаң күтәрелешенә һәм XIX – XX гасырлар чигендә заманча татар милләте формалашуга, шулай ук яңа идеология – җәдитчелек барлыкка килүгә шартлар тудыра. Җәдитчелекнең мәгърифәтчелек һәм мәдәни идеяләре дөньяви милли әдәбият, тарих фәне, татар вакытлы матбугаты һәм профессиональ сәхнә сәнгате барлыкка килүнең төп алшартлары булып хезмәт итә.

цивилизацией, и прошлым, в котором застряло, «закопавшись» в догматику, мусульманское сообщество. Это отражало растущее среди передовых сил татарского общества стремление к изменению жизни народа и способствовало развитию новых общественных отношений, национальной общественной мысли и историографии (Ш. Марджани, К. Насыри, Г. Баруди, Р. Фахретдин, Г. и Х. Фаизхановы и др.).

Интенсивное развитие в татарском обществе новой капиталистической элиты обусловило подъём национального самосознания и формирование на рубеже XIX – XX вв. современной татарской нации, а также появление новой идеологии – джадидизма, культурно-просветительские идеи которого стали главными предпосылками становления светской национальной литературы, исторической науки, татарской периодической печати и профессионального сценического искусства.

the two worlds – the modern one, its rules being set by the rapidly developing Western civilisation, and the old one, in which the Muslim society got stuck, having sunk in the dogmatic theology. This reflected the growing aspiration of the progressive-minded forces of the Tatar society to change the life of people and contributed to the development of new social relations, as well as of national public thought and historiography (S. Marjani, Q. Nasyri, G. Barudi, R. Fakhretdin, G. and K. Faizkhanovs, and so on).

The intensive development in the Tatar society of the new capitalist elite facilitated the rise of national self-consciousness and the formation, at the turn of the 19th and 20th centuries, of the modern Tatar nation, and the emergence of the new ideology – Jadidism, the cultural and enlightenment ideas of which became the main prerequisites for the establishment of secular national literature, historical science, Tatar periodical press and professional stage art.

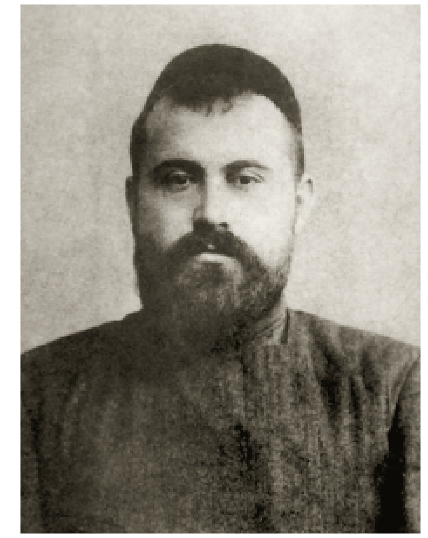

Һ. Атласи, тарихчы, педагог, дин һәм җәмәгать эшлеклесе

Х. Атласи, историк, педагог, религиозный и общественный деятель

K. Atlasi, historian, pedagogue, religious and public figure

Г. Тукай, шагыйрь, әдәби тәнкыйтьче, публицист, яңа татар әдәбиятына нигез салучыларның берсе

Г. Тукай, поэт, литературный критик, публицист, один из родоначальников новой татарской литературы

G. Tukay, poet, literary critic, publicist, one of the founders of the new Tatar literature

Г. Камал, драматург, публицист, театр һәм җәмәгать эшлеклесе

Г. Камал, драматург, публицист, театральный и общественный деятель

G. Kamal, playwright, publicist, theatrical and public figure

В. К. Фёдоров. Тукай һәм «Сәйяр» труппасы. 1991

В. К. Фёдоров. Тукай и труппа «Сайяр». 1991

V. K. Fedorov, Tukay and "Sayar" theatrical company. 1991

1905 – 1907 еллар инкыйлабы чорында «татар дәүләтчелеге» идеясе үсеш ала, ул башта милли-мәдәни мохтарият рәвешендә уйланыла. Беренче гомумроссия мөселман оешмасы – «Иттифакъ әл-мөслимин» («Мөселманнар берлеге») төзелә, беренче тапкыр Россия мөселманнарын иҗтимагый-сәяси берләштерү программасын язган һәм кабул иткән Бөтенроссия мөселманнарының өч корылтае уза. Алар мөселманнарга милли-мәдәни мохтарият бирүне күтәреп чыга, мохтарият бирелү дини идарә өлкәсендә бәйсезлектә, урыннардагы киң мәдәни үзидарәдә, ана телендә белем бирүнең күпбаскычлы милли системасын үстерүдә чагылыш табарга тиеш була.

В годы Революции 1905 – 1907 гг. получила развитие идея «татарской государственности», первоначально задуманной в форме национально-культурной автономии. Впервые была создана мусульманская общероссийская организация «Иттифак аль-муслимин» («Союз мусульман»). Состоялось три Всероссийских съезда мусульман, разработавших и принявших первую программу общественно-политического объединения мусульман России. Они выступили за предоставление мусульманам национально-культурной автономии, выражающейся в независимости в сфере духовного управления, широком культурном самоуправлении на местах, развитии многоуровневой национальной системы образования на родном языке.

During the years of the Revolution of 1905 – 1907 the idea of the "Tatar statehood", which was initially aired as the idea of national cultural autonomy, was further developed. For the first time ever, a Muslim All-Russian organisation, Ittifak Al-Muslimin (Union of Muslims) was established, and three All-Russian congresses of Muslims were held, which developed and adopted the first programme of the public-political union of Muslims of Russia. They stood for provision of a national-cultural autonomy to Muslims, which would be manifested in the independence in the field of spiritual administration, broad local cultural self-government, and in the development of a multi-level national system of education in the mother tongue.

«Әл-Ислах» газетасы редакциясендә. Сулдан уңга: мөхәррир В. Бәхтияров, театр тәнкыйтьчесе К. Бәкер, язучы Ф. Әмирхан, газета хезмәткәре И. Әмирхан, шагыйрь Г. Тукай. 1908

Редакция газеты «Аль-Ислах». Слева направо: редактор В. Бахтияров, театральный критик К. Бакер, писатель Ф. Амирхан, сотрудник И. Амирхан, поэт Г. Тукай. 1908

Editorial board of the Al-Islah Newspaper. From left to right: editor V. Bakhtiyarov, theatrical critic K. Baker, writer F. Amirkhan, employee I. Amirkhan, poet G. Tukay. 1908

Казан. Татар базары. XX йөз башы

Казань. Татарский базар. Начало XX в.

Kazan. The Tatar bazaar. Early 20th century

Казан. Печән базары мәчете. XX йөз башы

Казань. Сенная мечеть. Начало XX в.

Kazan. Hay Bazaar Mosque. Early 20th century

ДЕМОКРАТИК ФЕВРАЛЬ (1917)

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЙ ФЕВРАЛЬ (1917)

DEMOCRATIC FEBRUARY (1917)

Казан шәһәре Алафузов фабрикалары һәм заводларының механика бүлеге эшчеләре оешмасы.1917 елның 1 мае

Организация рабочих механического отдела Алафузовских фабрик и заводов в Казани. 1 мая 1917

Organisation of workers of mechanical department of the Alafuzov's factories and plants in Kazan. The 1st of May 1917

Инкыйлаб чорында иҗтимагый-сәяси тормыш

Самодержавиене бәреп төшерү нәтиҗәсендә ил халкы сүз, җыелышлар, оешмаларга берләшү ирекләре ала, үлем җәзасы бетерелә, сәяси амнистия игълан ителә. Казанда һәм губернада партияләр кабаттан торгызыла, яңа партияләр, төркемнәр һәм иҗтимагый хәрәкәтләр оештырыла. Алар арасында иң йогынтылары кадетлар, эсерлар һәм социал-демократлар була. Большевикларның Казан шәһәр комитетын В. А. Тихомирнов җитәкли. Меньшевиклар арасында – Г. П. Денике, Б. Н. Нелидов, сул эсерлар арасында крестьян депутатларының Казан губерна Советы рәисе А. Л. Колегаев иң абруйлылары дип санала. Эшче һәм солдат депутатларының Казан губерна Советында меньшевиклар һәм эсерлар әйдәп баручы рольне уйный. Профессиональ союзларның искеләре кайтарыла һәм яңалары оеша, кайбер сәнәгать предприятиеләрендә фабрика-завод комитетлары барлыкка килә – алар хуҗаларның икътисади хакимиятен чикли, предприятиеләр белән идарә итүгә актив тыкшына, алдан килешүсез 8 сәгатьлек эш көне кертә.

Общественно-политическая жизнь в период революции

В результате свержения самодержавия население страны получило свободу слова, собраний, союзов, была отменена смертная казнь, объявлена политическая амнистия. В Казани и губернии восстанавливались и создавались новые партии, группы и общественные движения. Наиболее влиятельными среди них были кадеты, эсеры и социал-демократы. Казанский городской комитет большевиков возглавил В. А. Тихомирнов. Среди меньшевиков наиболее авторитетными являлись Г. П. Денике, Б. Н. Нелидов, среди левых эсеров – А. Л. Колегаев (председатель Казанского губернского Совета крестьянских депутатов). Меньшевики и эсеры играли ведущую роль в Казанском губернском Совете рабочих и солдатских депутатов. Стали возрождаться старые и создаваться новые профессиональные союзы, в ряде промышленных предприятий возникли фабрично-заводские комитеты, которые ограничивали экономическую власть хозяев, активно вмешивались в управление предприятиями, явочным порядком вводили 8-часовой рабочий день.

Social and Political Life in the Period of the Revolution

As a result of the overthrowing of monarchy the population of the country got the freedom of speech, gathering, unions. Death penalty was abolished, and political amnesty was declared. The new parties, groups and public movements were being established and the old ones were being restored in Kazan and the Province. The most influential of them were the Cadets and the Socialist-Revolutionaries. The Kazan city council of the Bolsheviks was headed by V. A. Tikhomirnov. The most authoritative among the Mensheviks were G. P. Denike, B. N. Nelidov, and the most reputable among the Left Socialist-Revolutionaries was A. L. Kolegayev (chairman of the Kazan Provincial Council of Peasants' Deputies). The Mensheviks and the Socialist-Revolutionaries played a leading role in the Kazan Provincial Council of Workers' and Soldiers' Deputies. Also restored/established were being the old and the new professional unions. The factory/plant councils were established at a number of industrial enterprises, which limited the economic power of the owners, often intervening with the management of the enterprise, and introduced, without preliminary permission, the eight-hour shifts.

Яңа хакимият вертикален формалаштыру

Петроградны колачлаган һәм самодержавиене бәреп төшерүгә китергән революцион-демократик процесслар шулай ук Казанны һәм Казан губернасын да биләп ала. Петроградта инкыйлабның җиңүе турында 1917 елның 1 мартында алынган телеграмма Казанда демократик түнтәрелеш ясауга сигнал була. 2 март көнне Казанның Театр мәйданында эшче һәм студентларның сәяси демонстрациясе уза. Казан гарнизоны гаскәрләрендә чуалышлар башлана, өч полкның (94 нче, 95 нче һәм 164 нче) солдатлары үзләренең командирларын кулга ала. Полиция һәм жандармерия коралсызландырыла, төрмәләрдән сәяси тоткыннар азат ителә. 4 мартта баш күтәргән солдатлар Казан хәрби округы штабын тар-мар итә, генерал А. Г. Сандецкийны, шулай ук генераллар Ф. К. Язвин, Н. А. Файдыш, Н. В. Комаровларны кулга ала. Командованиенең 100 вәкиле үз вазыйфаларыннан читләштерелә.

Формирование новой вертикали власти

Революционно-демократические процессы, происходившие в Петрограде и приведшие к свержению самодержавия, охватили также Казань и Казанскую губернию. Сигналом для демократического переворота в Казани стала телеграмма из Петрограда о победе революции, полученная 1 марта 1917 г. 2 марта на Театральной площади Казани состоялась политическая демонстрация рабочих и студентов. В войсках Казанского гарнизона начались волнения, солдаты трёх полков (94-го, 95-го и 164-го) арестовали своих командиров. Были разоружены полиция и жандармерия, освобождены из тюрем политические заключённые. 4 марта восставшие солдаты разгромили окружной штаб Казанского военного округа, арестовали генерала А. Г. Сандецкого, а также генералов Ф. К. Язвина, Н. А. Файдыша, Н. В. Комарова. От должности было отстранено около 100 представителей командования.

Formation of a New Vertical of Power

The revolutionary democratic processes that took place in Petrograd and led to the overthrowing of monarchy also came to Kazan and the Kazan Province. The cable from Petrograd that informed of the victory of the revolution, which was received on 1 March 1917, became a signal for the democratic riot in Kazan. On 2 March, a political demonstration of workers and students took place on the Theatre Square of Kazan. The unrest began in the troops of the Kazan garrison, and soldiers of the three regiments (of the 94th, 95th, and the 164th) arrested their commanders. Police and gendarmerie were disarmed, and political convicts were released from prisons. On 4 March, the rebellious soldiers crushed the district headquarters of the Kazan Military District, arrested General A. G. Sandetsky, as well as Generals F. K. Yazvin, N. A. Faidysh, and N. V. Komarov. All in all, some 100 commanders were dismissed from command.

Казан. Сөембикә манарасы. XX йөз башы

Казань. Башня Сююмбике. Начало XX в.

Kazan. Syuyumbike Tower. Early 20th century

Сөембикә манарасыннан патша гербын төшергән Мөселман хәрби бюросы әгъзалары төркеме. 1917

Группа членов Мусульманского военного бюро, снявших царский герб с башни Сююмбике. 1917

A group of members of the Muslim Military Bureau who took the tsar's coat of arms down from the Syuyumbike Tower. 1917

1917 елның февраль көннәрендә Казан Кремле янында митинг

Митинг у Казанского Кремля в февральские дни 1917

Meeting by the Kazan Kremlin during February days of 1917

5 мартта Казан шәһәр думасының эшче оешма вәкилләре катнашындагы киңәйтелгән утырышында В. Д. Боронин рәислегендә Иҗтимагый куркынычсызлык комитеты төзелә, ул шәһәрдәге хакимият вәкаләтләренең шактый өлешен үз өстенә ала. Март ае дәвамында мондый комитетлар барлык өяз шәһәрләрендә оештырыла. Казан губернасында Вакытлы хөкүмәт мәнфәгатьләрен аның комиссары яклый: 8 мартта губерна комиссары итеп Казан губерна земство идарәсе рәисе полковник В. В. Молоствов билгеләнә. Вакытлы хөкүмәт мәнфәгатьләрен яклаган дәүләт хакимияте органнары төзелү белән берррәттән, губернада революцион рухтагы халык массаларының хакимият органнары да оеша. 2 мартта – Эшче депутатлар советы, 4 мартта Казан хәрби гарнизонының Вакытлы хәрби комитеты оештырыла, 8 мартта Эшче һәм солдат депутатлары советларының берләштерелгән утырышы уза, аның Президиумы составы сайлана. Аны прапорщик К. Поплавский җитәкли. Казан губернасында да, бөтен илдәге кебек, икевластьлылык урнаша.

5 марта на расширенном заседании Казанской городской думы с участием представителей рабочих организаций был создан Комитет общественной безопасности под председательством В. Д. Боронина, который взял на себя значительную часть властных полномочий в городе. В течение марта такие комитеты были организованы во всех уездных городах. Представителем интересов Временного правительства в Казанской губернии являлся его комиссар: 8 марта губернским комиссаром был назначен председатель Казанской губернской земской управы, полковник В. В. Молоствов. Одновременно с образованием органов власти, представлявших интересы Временного правительства, в губернии формировались органы власти революционно настроенных народных масс. 2 марта был образован Совет рабочих депутатов, 4 марта – Временный военный комитет Казанского военного гарнизона, 8 марта состоялось объединённое заседание Советов рабочих и солдатских депутатов, был избран состав Президиума. Его возглавил прапорщик К. Поплавский. В Казанской губернии, как и по всей стране, установилось двоевластие.

On 5 March, the Committee for Public Protection was established at the enlarged meeting of the Kazan City Duma with participation of representatives of the workers' organisations. The Committee was headed by V. D. Boronin, who took a considerable portion of powers of authority in the city. Similar committees were established over March in all district centres. The interests of the Provisional Government in the Kazan province were represented by its Commissar: appointed to this post on 8 March was Colonel V. V. Molostvov who was the Chairman of the Kazan Provincial Council. Simultaneously with the establishment of the bodies of power that represented the interests of the Provisional Government, the bodies of power of the revolutionary minded masses were being formed in the Province. On 2 march, the Council of Workers' Deputies was formed, on 4 March – The Provisional Military Council of the Kazan Military Garrison, and, on 8 March, a joint meeting of the Councils of Workers' and Soldiers' Deputies was held, which elected the Presidium. It was headed by Warrant Officer K. Poplavsky. The diarchy was established in the Kazan Province, just like in the whole country.

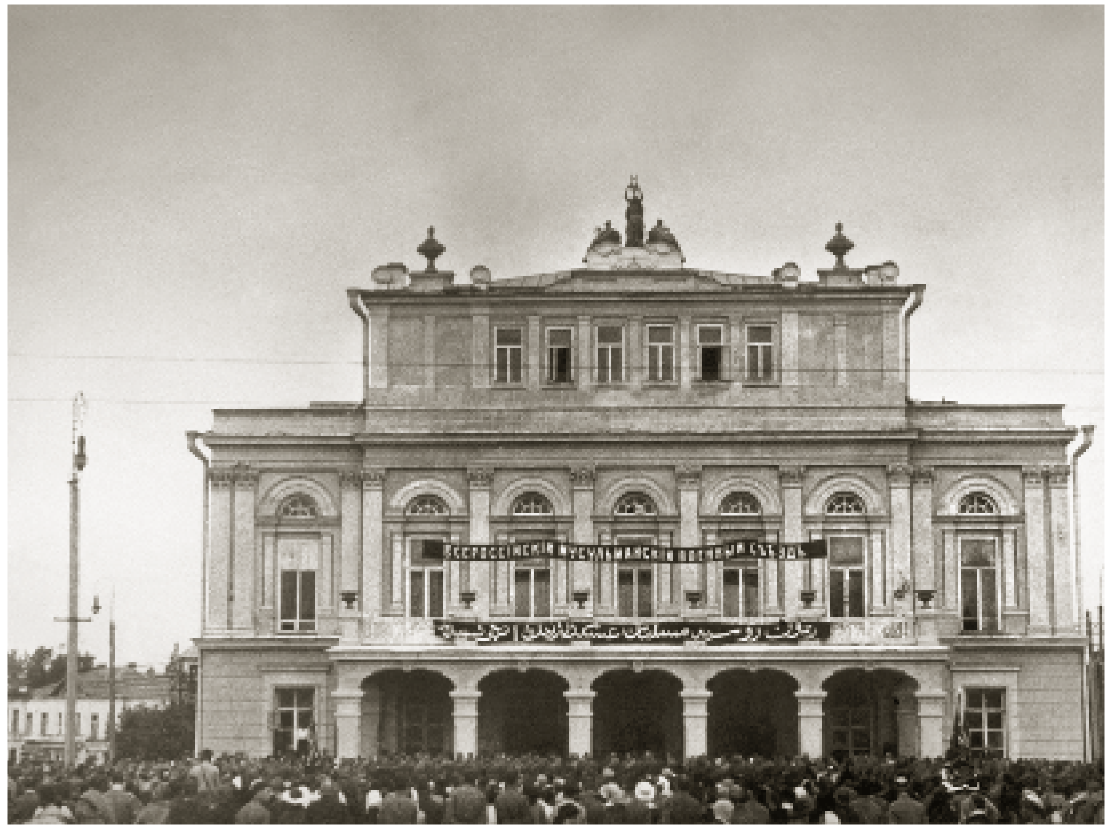

Бөтенроссия мөселман гаскәриләренең I корылтае. Казан, 1917 елның 17 – 26 июле

I Всероссийский мусульманский военный съезд. Казань, 17 – 26 июля 1917

I All-Russian Muslim Military Congress. Kazan, 17 – 26 July 1917

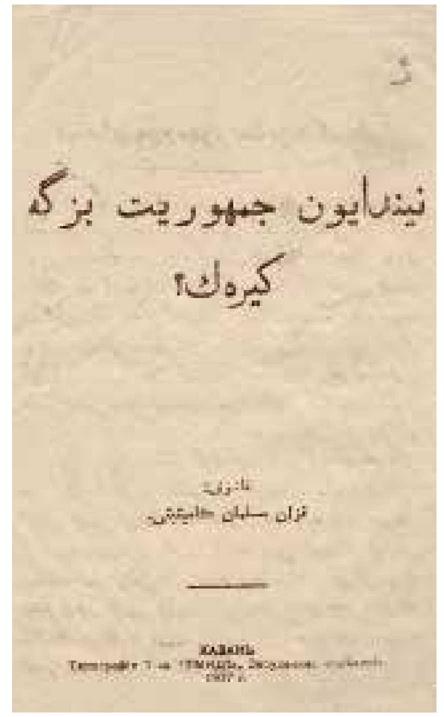

Казан мөселманнары хәрби комитетының «Комитетларны ничек төзергә?» брошюрасы тышлыгы. Казан, 1917

Обложка брошюры Казанского мусульманского военного комитета «Как организовать комитеты?». Казань, 1917

Cover of the brochure of the Kazan Muslim Military Committee "How to Organise the Committees". Kazan, 1917

Милли демократик хәрәкәт

Иҗтимагый революцион үзгәрешләр чорында татар милли-демократик хәрәкәте активлаша. Татарлар күпләп яшәгән урыннарда берничә төрле мөселман иҗтимагый-сәяси оешмалары барлыкка килә: Мәскәүдә Россия мөселманнарының Вакытлы үзәк бюросы (рәисе – Ә. Цаликов), Казанда Мөселман комитеты (Ф. Туктаров), Мөселман социалистик комитеты (М. Вахитов) төзелә. Тулаем Россия җәмгыятенә хас булган проблемалар: сугышка мөнәсәбәт, җир мәсьәләсе, демократик үзгәртүләрнең формалары һ. б. – Россия мөселманнарын да борчый, әмма илнең милли-административ төзелеше турындагы сорау иң төп мәсьәләләрнең берсе булып кала.

Национальное демократическое движение

В период общественных революционных трансформаций активизировалось татарское национально-демократическое движение. В местах компактного проживания татар образовался ряд мусульманских общественно-политических организаций: в Москве было создано Временное центральное бюро российских мусульман (председатель – А. Цаликов), в Казани – Мусульманский комитет (Ф. Туктаров), Мусульманский социалистический комитет (М. Вахитов). Российских мусульман волновали те же проблемы, что и всё российское общество: отношение к войне, вопрос о земле, формы демократических преобразований и др., но одним из главных являлся вопрос о национально-государственном устройстве страны.

National Democratic Movement

The Tatar national democratic movement became more active during the period of the public revolutionary transformations. A number of Muslim public and political organisations were established in places that had Tatar communities: the Provisional Central Bureau of Russian Muslims was created in Moscow (with A. Tsalikov as its chairman) and the Muslim Committee (F. Tuktarov) and Muslim Socialist Committee (M. Vakhitov) were established in Kazan. Russian Muslims were concerned about the same problems that worried the entire Russian society: attitude towards war, the land issue, the forms of democratic transformations, and so on, but one of the main issues was the issue of national state structure of the country.

Бөтенроссия мөселман хатын-кызлары корылтае. Казан, 1917 елның 24 – 27 апреле

Всероссийский съезд мусульманских женщин. Казань, 24 – 27 апреля 1917

The All-Russian Congress of Muslim Women. Kazan, 24 – 27 April 1917

Всероссійскій Мусульманскій Съѣздъ.
Входной билетъ №
на право посѣщенія
Всероссійскаго Мусульманскаго Съѣзда
1 – 11 мая 1917 г.
въ Москвѣ.

Мәскәү шәһәрендә узган Бөтенроссия мөселманнарының I корылтаена керү хокукы биргән билет. 1917 елның мае

Входной билет на право посещения I Всероссийского мусульманского съезда в Москве. Май 1917

Entrance ticket granting the right to attend the I All-Russian Muslim Congress in Moscow. May 1917

Бөтенроссия мөселман II корылтае делегаты таныклыгы. Казан, 1918 елның 20 июле

Пропуск делегата II Всероссийского мусульманского съезда. Казань, 20 июля 1918

A pass of a delegate of the Second All-Russian Muslim Congress. Kazan, 20 July 1918

Милли хәрәкәт төрледән-төрле оештыру формаларын кабул итә, үзидарә органнарын төзү процессы илдәге бөтен мөселман халкын колачлый. Аңа мөселман офицерлары да актив кушыла: яз айларыннан башлап, хәрәкәттәге армиядә һәм тылда мөселман хәрби оешмалары төзелә башлый. Тылдагы хәрби оешмалардан беренче булып 8 мартта Казан мөселман хәрби комитеты барлыкка килә. Россия төбәкләрендә мөселман корылтайлары уза башлый. Апрель аенда Казанда – Бөтенроссия мөселман укытучылар корылтае, Бөтенроссия мөселман хатын-кызлар корылтае, Уфа губернасында Минзәлә өязе мөселманнары корылтае һ. б. булып үтә.

Национальное движение принимало самые разные организационные формы, процесс создания органов самоуправления охватил мусульманское население по всей стране. В него активно включились и офицеры-мусульмане; начиная с весны в действующей армии и в тылу стали создаваться мусульманские военные организации. Первой по времени возникновения военной организацией в тылу был Казанский мусульманский военный комитет, созданный 8 марта. В российских регионах стали проходить съезды мусульман. В апреле в Казани состоялись Всероссийский съезд учителей-мусульман, Всероссийский съезд мусульманских женщин, в Уфимской губернии – Съезд мусульман Мензелинского уезда др.

The national movement took various organisational forms, and the process of establishment of bodies of self-government involved the Muslim population all over the country. The Muslim military officers also took an active part in the process; the Muslim military organisations began to be established both in the field army and in the rear starting from spring. The Kazan Muslim Military Council, established on 8 March, was the first military organisation to be formed in the rear. Congresses of Muslims were held in Russian regions. In April alone Kazan hosted the All-Russian Congress of Muslim teachers, the All-Russian Congress of Muslim Women, the Ufa Province hosted the Congress of Muslims of the Menzelinsky District, and so on.

Милләт Мәҗлесендә территориаль автономия яклылар фракциясе. Уфа, 1917

Фракция сторонников территориальной автономии в Национальном собрании. Уфа, 1917

Fraction of advocates of territorial autonomy at National Assembly. Ufa, 1917

اتفاق

«Иттифак» газетасы, Бөтенроссия мөселман руханилары берлеге органы. 1918. № 8

Газета «Иттифак» («Союз»), орган Всероссийского союза мусульманского духовенства. 1918. № 8

The Ittifak (Union) newspaper, an organ of the All-Russian Union of Muslim Clergy. 1918. No. 8

Бер үк вакытта Вәисиләр хәрәкәте активлаша: 27 апрельдә Казанда Болгар дәүләте тарафдарларының «Фиркаи Наҗия» («Котылу партиясе») чакырган I корылтае уза, анда катнашучылар «халык хакиме» тарафыннан идарә ителгән Болгар дәүләтен торгызуны таләп итә.

1917 елның яз-җәй айларында берничә бөтенроссия мөселман корылтае уза, аларның эшендә төрле иҗтимагый-сәяси оешма һәм хәрәкәт вәкилләре катнаша. Россиядә этномәдәни үсеш һәм милли дәүләт төзелеше проблемалары корылтайларның игътибар үзәгендә тора. 1917 елның 22 июлендә Казанда Бөтенроссия мөселманнарының II корылтае, Бөтенроссия мөселман гаскәриләренең I корылтае һәм Бөтенроссия мөселман руханиларының I корылтае делегатларының берләштерелгән утырышы була (1 000 нән артык кеше катнаша). Анда Эчке Россия һәм Себер төрки-татарларының мәдәни-милли мохтарияте турында Декларация кабул ителә һәм Эчке Россия һәм Себер мөселманнары мәдәни-милли мохтариятенең нигезләрен эшләү буенча Комиссия төзелә (аны С. Максуди җитәкли). 22 июль бөтен Россия мөселманнарының милли бәйрәм көне дип игълан ителә. Берләштерелгән утырышта, Учредительное собрание чакырылганны көтеп тормыйча, Россия мөселманнарының мәдәни-милли мохтариятен гамәлгә ашыруга керешергә дигән карар да кабул ителә. Мохтариятнең иң югары закон чыгару органы булып – Эчке Россия һәм Себер төрки-татарларының Милли Җыелышы (Милләт Мәҗлесе), ә башкарма органы булып Милли Идарә торырга тиеш була.

Одновременно активизировалось Ваисовское движение: 27 апреля в Казани состоялся 1-й съезд сторонников Булгарского государства, созванный «Фиркаи Наджия» («Партией избавления»), его участники требовали восстановления Булгарского государства во главе с «народным правителем».

Весной-летом 1917 г. состоялось несколько всероссийских мусульманских съездов, в работе которых участвовали представители различных общественно-политических организаций и движений. В центре их внимания находились проблемы этнокультурного развития и национально-государственного устройства России. 22 июля 1917 г. в Казани состоялось совместное заседание делегатов 2-го Всероссийского съезда мусульман, 1-го Всероссийского мусульманского военного съезда и Всероссийского съезда мусульманского духовенства (участвовало свыше 1 000 человек), на котором была принята Декларация о культурно-национальной автономии тюрко-татар Внутренней России и Сибири и образована Комиссия по выработке основ культурно-национальной автономии мусульман Внутренней России и Сибири (её возглавил С. Максудов). 22 июля было объявлено днём национального праздника мусульман всей России. На совместном заседании также было принято решение: не дожидаясь созыва Учредительного собрания, приступить к осуществлению национально-культурной автономии мусульман России. Высшим законодательным органом автономии должно было стать Национальное собрание тюрко-татар Внутренней России и Сибири (Миллэт Меджлиси), а исполнительным органом – Национальное управление (Милли Идаре).

At the same time more active became the Vaisov's movement: on 27 April, the First Congress of Advocates of the Bulgar State was held in Kazan, being convened by Firkayi Najiya (the Party of Liberation); its participants demanded the restoration of the Bulgar State to be headed by “people's ruler”.

In spring and summer of 1917 several more All-Russian Muslim congresses were held, which brought together the representatives of different public and political organisations and movements. The focus of their attention was on the issues related to ethno-cultural development and the national state structure of Russia. On 22 July 1917, Kazan hosted a joint meeting of delegates of the Second All-Russian Congress of Muslims, the First All-Russian Muslim Military Congress and the All-Russian Congress of Muslim Clergy (the number of participants exceeded 1 000). The joint meeting adopted the Declaration of Cultural-National Autonomy of the Turkic-Tatars of the Inner Russia and Siberia and established a Commission for the development of the fundamentals of the cultural-national autonomy of Muslims of the Inner Russia and Siberia (the Commission was headed by S. Maksudov). The day of 22 July was proclaimed the Day of National Holiday of Muslims of entire Russia. The joint meeting also made a decision not to wait for the convocation of the Constituent Assembly and to begin implementing the cultural-national autonomy of Muslims of Russia. The National Assembly of the Turkic Tatars of the Inner Russia and Siberia (Millet Mejlisi) was to be the supreme legislative body of the autonomy, while the National Administration (Milli Idare) was to become the body of its executive power.

М. Вахитов, сәясәт эшлеклесе, Казан шәһәрендә Мөселман социалистлар комитетын оештыручыларның һәм аның җитәкчеләренең берсе. 1917

М. Вахитов, политический деятель, один из организаторов и руководителей Мусульманского социалистического комитета в г. Казани. 1917

M. Vakhitov, political leader, one of the organisers and leaders of the Muslim Socialist Committee in Kazan. 1917

Ә. Цаликов (Цалыккаты), сәясәт эшлеклесе, Бөтенроссия мөселманнары милли шурасы рәисе

А. Цаликов (Цалыккаты), политический деятель, председатель Всероссийского мусульманского совета

A. Tsalikov (Tsalyk-katy), political leader, chairman of the All-Russian Muslim Committee

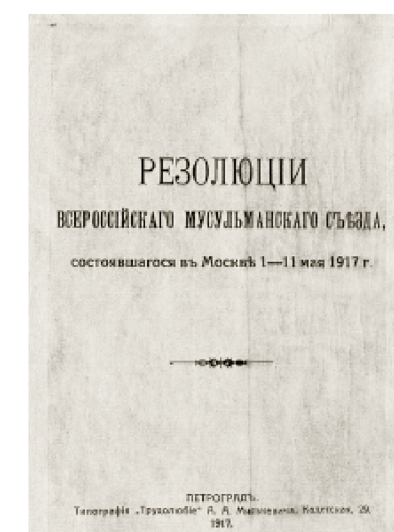
РЕЗОЛЮЦІИ
ВСЕРОССІЙСКАГО МУСУЛЬМАНСКАГО СЪѢЗДА,
состоявшагося въ Москвѣ 1—11 мая 1917 г.
ПЕТРОГРАДЪ.
Типографія [illegible]
1917.

1917 елның 1 – 11 маенда Мәскәү шәһәрендә узган Бөтенроссия мөселманнары корылтае резолюцияләре

Резолюции Всероссийского мусульманского съезда, состоявшегося в Москве 1 – 11 мая 1917

Resolutions of the All-Russian Muslim Congress held in Moscow on 1 – 11 May 1917

ОКТЯБРЬ ИНКЫЙЛАБЫ ҺӘМ ГРАЖДАННАР СУГЫШЫ (1917 – 1920)

ОКТЯБРЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И ГРАЖДАНСКАЯ ВОЙНА (1917 – 1920)

OCTOBER REVOLUTION AND CIVIL WAR (1917 – 1920)

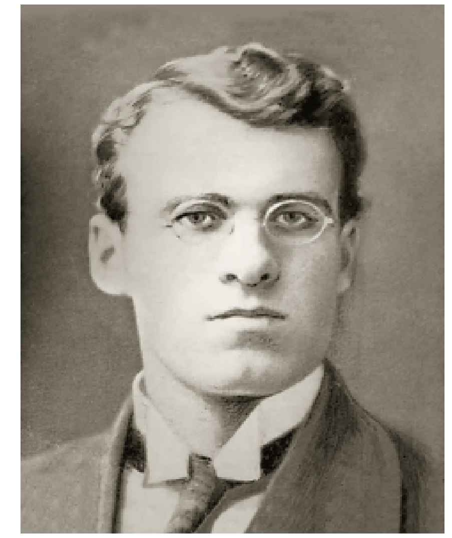

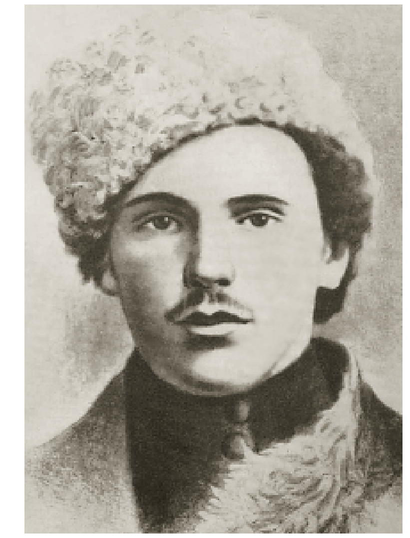

К. Я. Грасис, инкыйлабчы, журналист, язучы-тәнкыйтьче

К. Я. Грасис, революционер, журналист, писатель-критик

K. Y. Grasis, revolutionary, journalist, writer/critic

Н. Е. Ершов, Казанда Октябрь кораллы күтәрелешенең хәрби җитәкчесе

Н. Е. Ершов, военный руководитель Октябрьского вооружённого восстания в Казани

N. Y. Yershov, military commander of the October armed rising in Kazan

Я. С. Шейнкман, Халык комиссарлары советы рәисе

Я. С. Шейнкман, председатель Совнаркома

Y. S. Sheinkman, Chairman of the Council of People's Commissars

Хакимияткә большевиклар килү

Вакытлы хөкүмәтнең Учредительное собрание катнашыннан башка җир һәм солых мәсьәләләрен хәл итүне үз өстенә алырга теләмәве һәм сугыш ахырына кадәр Учредительное собраниене чакырудан баш тартуы илдә революцион процессларның активлашуына һәм хакимияткә большевикларны күтәргән Октябрь кораллы восстаниесенә китерә. Казанда Вакытлы хөкүмәткә тугры гаскәрләр белән баш күтәргән солдатлар арасында кораллы бәрелеш 1917 елның 24 октябрендә була. Солдатларга Казан заводларының эшчеләре теләктәшлек күрсәтә: алар артиллеристларны коралсызландыруга каршы протест йөзеннән 25 октябрьдә гомуми забастовка игълан итә. Хакимият 24 октябрь иртәсендә шәһәрне һәм бистәләрне хәрби хәлдә дип белдерә. 25 октябрьдә Вакытлы хөкүмәт комиссары Е. П. Калинин Петроградка хәбәр җибәрә: «Казанда хөкүмәткә тугры гаскәрләр белән баш күтәргән частьлар арасында икенче көн урам сугышы бара». Шул ук көнне солдатлар эшче отрядлары ярдәмендә Казан хәрби округы командующие йортын кулга төшерә; Казан Кремлендә Вакытлы хөкүмәт гаскәрләрен һәм юнкерларны камап ала. 26 октябрьдә, Петроградтан Вакытлы хөкүмәтнең бәреп

Приход к власти большевиков

Нежелание Временного правительства взять на себя ответственность за решение вопросов о земле и мире без участия Учредительного собрания и отказ от созыва последнего до окончания войны привели к активизации революционных процессов в стране и Октябрьскому вооружённому перевороту, в ходе которого к власти пришли большевики. В Казани вооружённое столкновение между верными Временному правительству войсками и восставшими солдатами произошло 24 октября 1917 г. Солдатам оказали поддержку рабочие казанских заводов: 25 октября они объявили всеобщую забастовку в знак протеста против разоружения артиллеристов. Власти утром 24 октября объявили город и слободы на военном положении. 25 октября комиссар Временного правительства Е. П. Калинин сообщил в Петроград: «В Казани – второй день уличный бой между войсками, верными правительству, и мятежными частями». В тот же день солдаты при поддержке рабочих отрядов захватили дом командующего Казанским военным округом; окружили в Казанском Кремле верные Временному правительству войска и юнкеров. 26 октября, после получения из Петрограда телеграммы о свержении

The Rise of Bolsheviks to Power

Reluctance of the Provisional Government to assume responsibility for the solution of issues related to land and peace without participation of the Constituent Assembly and refusal from the convocation of such before the end of war led to intensification of the revolutionary processes in the country and to the October violent coup, which brought the Bolsheviks to power. In Kazan, an armed conflict between the troops that were loyal to Provisional Government and the rebel soldiers took place on 24 October 1917. Soldiers were supported by workers of the Kazan plants: on 25 October, they declared the general strike to protest against the disarmament of the artillery men. In the morning of 24 October, the authorities declared the city and its trade quarters to be under martial law. On 25 October, Commissar of Provisional Government Y. P. Kalinin informed Petrograd: "It's been the second day that we have street fights in Kazan between the troops that are loyal to the government and the rebel troops". On the same day, soldiers, supported by workers' regiments, took the house of the Commander of the Kazan Military District, and encircled the troops and cadets that were loyal to Provisional Government in the Kazan Kremlin. On 26 October, after receiving the cable from Petrograd that informed of the overthrow of Provisional Government,

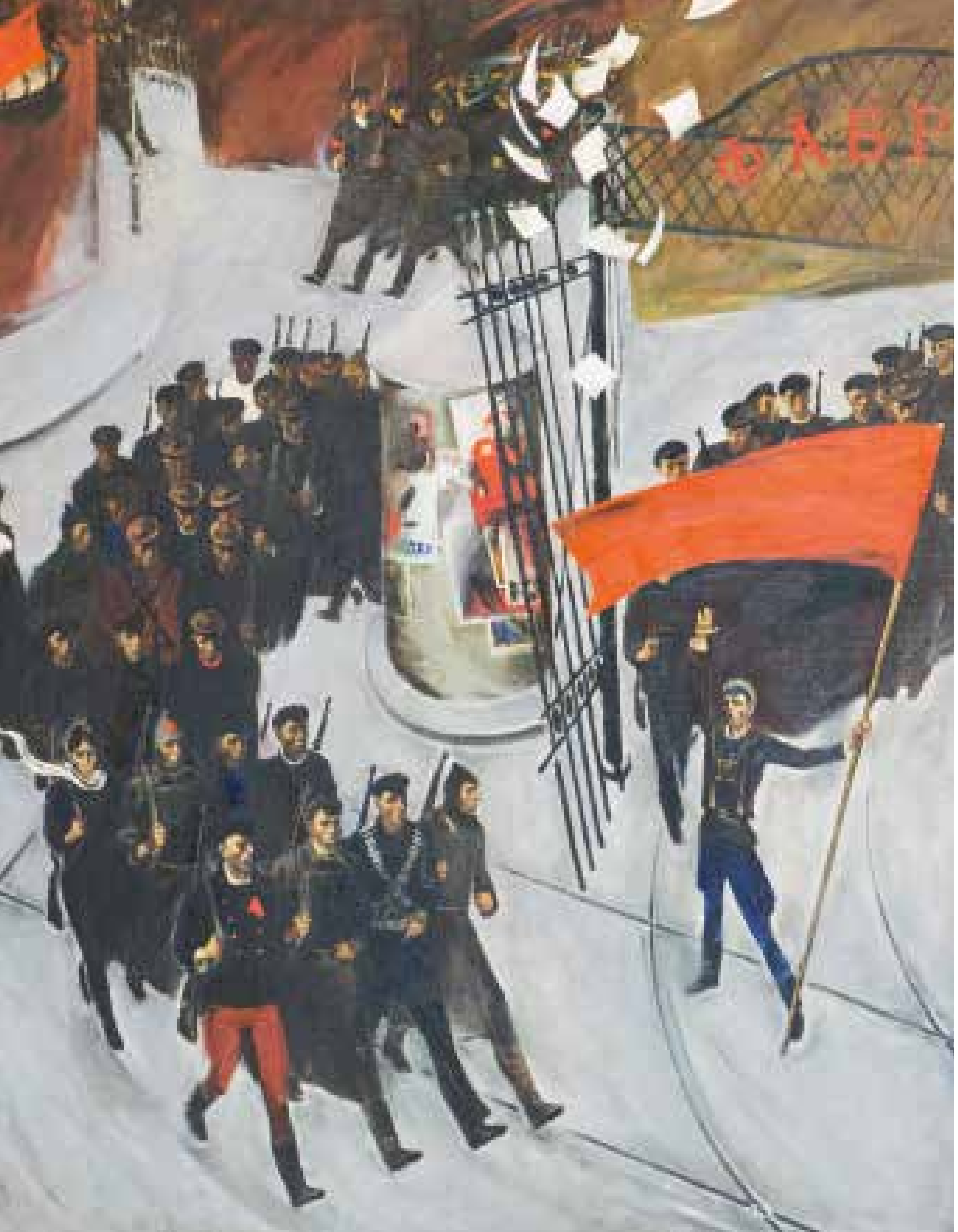

төшерелүе турында телеграмма алганнан соң, Казанда хөкүмәт гаскәрләре корал ташлый. Кич белән Эшче һәм солдат депутатлары советының тантаналы утырышы үткәрелә. Кораллы восстаниенең җиңүе турындагы доклад белән Н. Е. Ершов чыгыш ясый. Аның тәкъдиме белән К. Я. Грасис җитәкчелегендә Казан революцион штабы төзү турында карар кабул ителә. 4 ноябрь көнне Советның Дворяннар җыелышы бинасында уздырылган берләштерелгән утырышында Революция штабы хакимиятне Эшче һәм солдат депутатлары советы (рәисе – Я. С. Шейнкман) кулына тапшыра.

Временного правительства, правительственные войска в Казани сложили оружие. Вечером состоялось торжественное заседание Совета рабочих и солдатских депутатов. С докладом о победе вооружённого восстания выступил Н. Е. Ершов. По его предложению было решено создать Казанский революционный штаб во главе с К. Я. Грасисом. 4 ноября на объединённом заседании Совета, состоявшемся в здании Дворянского собрания, Революционный штаб передал власть в руки Совету рабочих и солдатских депутатов (председатель – Я. С. Шейнкман).

the government troops in Kazan laid down the arms. A formal meeting of the Council of Workers' and Soldiers' Deputies was held in the evening. The report on the victory of the armed revolt was made by N. Y. Yershov. He suggested establishing the Kazan Revolutionary Headquarters to be headed by K. Y. Grasis. On 4 November, at the joint meeting of the Council that was held in the building of the Nobility Assembly, the Revolutionary Headquarters handed over the power to the Council of Workers' and Soldiers' Deputies (with Y. S. Sheinkman as Chairman).

О. В. Сильянов. Совет хакимияте өчен! 1977

О. В. Сильянов. За Власть Советов! 1977

O. V. Silyanov. For Power of the Soviets! 1977

№ 1-й ВОСКРЕСЕНЬЕ 19-го НОЯБРЯ 1917 г.

ИЗВѢСТІЯ Всероссійскаго Мусульманскаго Военнаго ШУРО

Условія подписки: 1 м.—1 р., 3 м.—2 р. 60 к., 6 м.—5 руб.

Цѣна отдѣльнаго № 10 к.

Адресъ редакціи: Казань. Военное Шуро. Тел. 10-78, 14-28.

Граждане, вдумчиво подавайте свои голоса за кандидатовъ въ Учредительное Собраніе!

Казань 19 ноября.

Миллятъ Меджилиси.

17-го сего ноября въ Уфѣ созывается Миллятъ Меджлиси. [illegible] иниціативой особой комиссіи, которая была образована 2-мъ Мусульманскимъ съѣздомъ для того, чтобы осуществить культурно-національную автономію татаръ Поволжья. Читатели помнятъ, что объединенное собраніе трехъ съѣздовъ: 1-го Всероссійскаго Мусульманскаго Военнаго, 2-го Всероссійскаго Гражданскаго и съѣзда муллъ объявило 22 іюля 1917 года культурно-національную автономію для татаръ Поволжья, въ зданіи городского театра, въ гор. Казани. Высшимъ органомъ этой автономіи и является созываемый Миллятъ-[illegible] говоримъ, что такъ народы научаются разбираться въ общественно-политическихъ вопросахъ.

Послѣ восьми-мѣсячной революціи, [illegible] монархизма, Миллятъ-Меджилиси, пожалуй, является первымъ шагомъ къ строительству государства на демократическихъ основахъ.

Желаемъ успѣха молодому нашему парламенту, которому предстоитъ строить жизнь татаръ на новыхъ, здоровыхъ основахъ.

Надѣемся, что здоровый инстинктъ депутатовъ подскажетъ ихъ разуму то, что называется политическимъ тактомъ и государственностью.

Хотѣлось бы думать и надѣяться, что они общими усиліями помогать то[illegible]

[illegible] указываютъ, что Володарскій въ данномъ случаѣ говорилъ отъ своего личнаго имени, отнюдь не отражая настроеній и взглядовъ не только правой части большевиковъ, но и лѣвыхъ группъ. Совѣтъ нар. комиссаровъ [illegible] отнюдь не является учрежденіемъ, власть котораго перманентна. Не только Учр. Собраніе, но и Ц. И. К. можетъ въ любой моментъ цѣликомъ перемѣнить и обновить составъ совѣта нар. комиссаровъ, равно какъ и законно замѣнить права и функціи совѣта. Но, конечно у представителей совѣтской власти существуетъ твердое убѣжденіе, что большинство членовъ Учр. Собранія одобритъ тактику и линію поведенія совѣта нар. комиссаровъ, какъ органа отражающаго интересы рабочихъ и крестьянъ, т. е. фактическаго большинства населенія Россіи.

Н. Ж.

«Бөтенроссия меселманнары хәрби шурасы хәбәрләре» газетасы. 1917. № 1

Газета «Известия Всероссийского мусульманского военного совета». 1917. № 1

The Izvestiya Vserossiyskogo Musulmanskogo Voyennogo Shuro (News of the All-Russian Muslim Military Committee newspaper. 1917. No. 1

Татар милли дәүләтчелеге формаларын эзләү

1917 елның 3 ноябрендә большевиклар Россия халыкларының хокуклары Декларациясен бастырып чыгара. Ул Россия халыкларына иң зур хокуклар вәгъдә итә. Ноябрь ахырында И. В. Сталин җитәкчелегендә РСФСРның Милләтләр эшләре буенча халык комиссариаты оештырыла, 1918 елның гыйнварында әлеге наркомат составында Эчке Россия мөселманнарны эшләре буенча комиссариат формалаша, җитәкчесе итеп М. Вахитов куела. Ноябрь аенда Эчке Россия һәм Себер төрки-татарлары мәдәни-милли мохтариятенең 22 июльдә игълан ителгән Декларациясен тормышка ашыру процессы дәвам итә. 22 ноябрьдә Уфада Милли

Поиск форм татарской национальной государственности

3 ноября 1917 г. большевики опубликовали Декларацию прав народов России, которая обещала народам России самые широкие права. В конце ноября был создан Народный комиссариат по делам национальностей РСФСР во главе с И. В. Сталиным, в январе 1918 г. в составе Наркомата формируется Комиссариат по делам мусульман Внутренней России во главе с М. Вахитовым. В ноябре продолжается процесс по реализации провозглашённой 22 июля Декларации культурно-национальной автономии тюрко-татар Внутренней России и Сибири. С 22 ноября в Уфе начало работу Национальное собрание (около 100 депутатов). 29 ноября на собрании было принято

Seeking the Forms of the Tatar National Statehood

On 3 November 1917, the Bolsheviks published a Declaration of Rights of Peoples of Russia, which promised broad rights and freedoms to the peoples of Russia. The People's Commissariat for Nationalities of the RSFSR was established at the end of November with Joseph Stalin being its head. In January 1918, the Commissariat for Muslim Affairs of the Inner Russia was created within the People's Commissariat headed by M. Vakhitov. The process of implementation of the Declaration of national cultural autonomy of the Turkic Tatars of the Inner Russia and Siberia that was aired on 22 July continued in November.

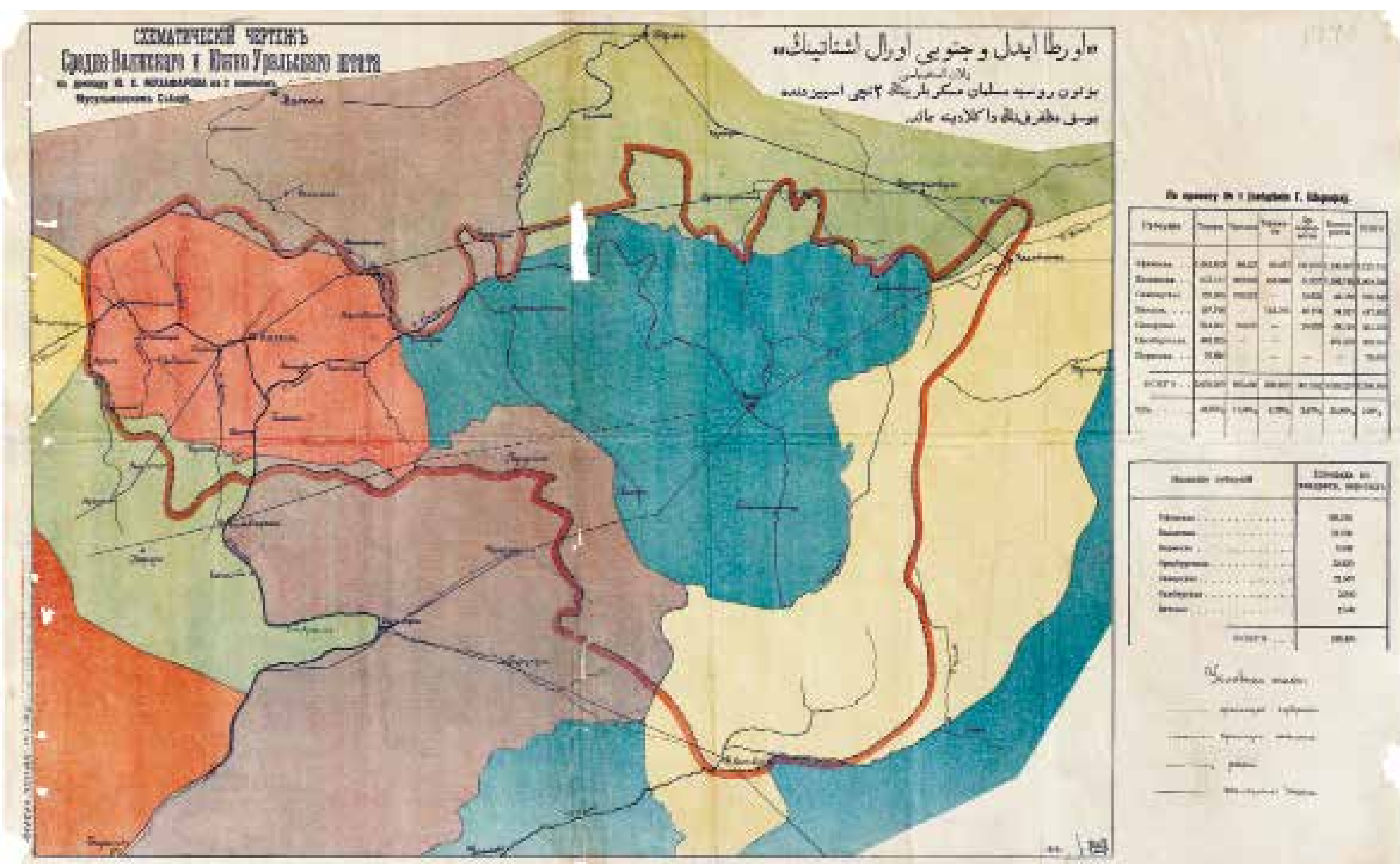

Урта Идел һәм Көньяк Урал Штатының схематик сызымы. Казан, 1918

Схематический чертёж Средне-Волжского и Южно-Уральского Штата. Казань, 1918

Sketch drawing of the Middle-Volga and South-Ural State. Kazan, 1918

«Чыңгыз баласы» газетасы, Казан мөселман хәрби гарнизоны органы. Казан, 1918. № 3

Газета «Чыңгыз баласы» («Дитя Чингиза»), орган Казанского мусульманского военно-гарнизонного комитета. Казань, 1918. № 3

The Chyngyz Balasy (The Child of Genghis), an organ of the Kazan Muslim Military Garrison Committee. Kazan, 1918. No. 3

Идел-Урал Республикасы автономиясен игълан итү. Белдеру. Казан, 1918

Торжественное провозглашение автономии Идель-Уральской республики. Афиша. Казань, 1918

Billboard. Official proclamation of autonomy of the Idel-Ural Republic. Kazan, 1918.

Мәҗлес үз эшен башлый (якынча 100 депутат). 29 ноябрь көнне мәҗлес Идел-Урал Штаты формасында татар һәм башкорт халыкларының милли дәүләтчелеген төзү турында карар кабул итә. Штат территориясенә Казан һәм Уфа губерналары, Вятка, Оренбург, Пермь, Самара, Сембер губерналарындагы кайбер өязләр, шул исәптән чуваш һәм мари җирләре дә керергә тиеш була (барлык халкы – 7 миллионнан артык кеше, шуның 51 % ы – татарлар һәм башкортлар). Өч министрлыктан (финанслар – Малия нәзарәте, белем бирү – Мәгариф нәзарәте, дини идарә – Дияния нәзарәте) һәм ике комитеттан (хәрби һәм тышкы эшләр) торган Милли Идарә иң югары башкарма орган дип билгеләнә. 1918 елның 5 гыйнварында Милли Идарә рәисе итеп С. Максуди сайлана. Штатны төзү буенча әзерлек эшләре Идел-Урал Штатын гамәлгә ашыру коллегиясенә йөкләнә.

решение о создании национальной государственности татарского и башкирского народов в форме Урало-Волжского Штата. В территорию Штата должны были войти Казанская и Уфимская губернии, часть уездов Вятской, Оренбургской, Пермской, Самарской, Симбирской губерний, включая чувашские и марийские земли (с населением свыше 7 млн человек, из них свыше 51 % – татары и башкиры). Высшим исполнительным органом был определён Милли Идаре, состоявший из трёх министерств (финансов – Малия назарате, просвещения – Магариф назарате, Духовного управления – Диния назарате) и двух комитетов (военного и иностранных дел). 5 января 1918 г. председателем Милли Идаре был избран С. Максудов. Подготовительная работа по учреждению Штата была возложена на Коллегию по осуществлению Урало-Волжского Штата.

Starting from 22 November the National Assembly (consisting of some 100 deputies) began working in Ufa. On 29 November, the meeting of the Assembly made a decision to establish the national statehood of the Tatar and Bashkir peoples in the form of the Urals-Volga State. The territory of the State should have included the Kazan and Ufa Provinces, a number of districts of the Vyatka, Orenburg, Perm, Samara, and Simbirsk provinces, including the Chuvash and Mari lands (with the population exceeding 7 million, of which over 51 % were the Tatars and Bashkirs). Milli Idare was declared to be the supreme body of executive power, consisting of three Ministries (of Finance: Maliya Nazarate, of Education: Magarif Nazarate, and the Spiritual Board: Diniya Nazarate) and two Committees (for Military and for Foreign Affairs). On 5 January 1918, S. Maksudov was elected chairman of Milli Idare. The preliminary work for the establishment of the State was entrusted to the Board for Fulfilment of the Urals-Volga State.

1918 елның 5 гыйнварында Учредительное собраниедә «Россиянең дәүләт төзелеше турындагы карар» кабул ителү һәм Россия Демократик Федерациясе игълан ителү белән, демократик көчләрнең татар-башкорт берләшмәсендә үзәктән китү хәрәкәте арта. Башкорт Шурасы һәм Башкорт корылтае делегатлары мөстәкыйль Башкорт мохтарияте төзү идеясе белән чыгыш ясый. Әмма, шуңа да карамастан, Идел-Урал Штатын булдыру эшләре тукталмый: 1918 елның 16 гыйнварында «Эчке Россия һәм Себер мөселман төрки-татарлары милли мохтариятенең төп нигезләмәләре» Конституциясенең проекты басылып чыга, Штатны төзү турында универсал эшләнә, 1918 елның 1 марты Штатны игълан итү датасы итеп билгеләнә.

Бу рәсми чара Казанның Театр мәйданында узарга тиеш була. Әмма Идел-Урал Штатын гамәлгә ашыру большевиклар хөкүмәтенең планнарыннан кискен аерыла. Идел-Урал Штаты оешуга каршы килү максаты белән Казан Советы, башбаштакланып, 26 февральдә Казан Совет Эшче-Крестьян Республикасы төзи, аның Я. С. Шейнкман җитәкчелегендәге хөкүмәтен булдыра, Казанда хәрби хәл кертә һәм Бөтенроссия мөселман гаскәриләренең II корылтаеның Төрки-татар Штаты игълан итәргә җыенган җитәкчеләрен 27 февральдән 28 февральгә каршы төндә кулга ала. Аларны кулга алуга җавап итеп, 1918 елның 1 мартында татар халкының (якынча 10 мең кеше) демонстрациясе була. Анда катнашучылар хакимият алдына кулга алынганнарны азат итү һәм милли дәүләтчелек игълан итү таләпләрен куя.

Җитәкчеләре кулга алынганнан соң, хәрби корылтай делегатлары 57 мең солдат-мөселман исеменнән Милләт Мәҗлесенә тугрылыклары турында ант бирәләр. Делегатлар Болак аръягына, ягъни Казанның Татар бистәсенә күчә һәм хәрби корылтайның эшен яңарта. Большевикларның революцион штабы әлеге территорияне «Болак

С принятием 5 января 1918 г. на Учредительном собрании «Постановления о государственном устройстве России» и провозглашением Российской Демократической Федерации в татаро-башкирской коалиции демократических сил усилились центробежные силы. Делегаты Башкирского Шуро и Башкирского курултая выступили с идеей о создании самостоятельной Башкирской автономии. Несмотря на это работа по созданию Урало-Волжского Штата не прекращалась: 16 января 1918 г. был опубликован проект Конституции «Основные положения национальной автономии мусульман тюрко-татар Внутренней России и Сибири», составлен универсал об образовании Штата, на 1 марта 1918 г. назначена дата его провозглашения.

Это официальное мероприятие должно было состояться на Театральной площади в Казани. Однако учреждение Урало-Волжского Штата в корне расходилось с планами большевистского правительства. С целью противодействия образованию Урало-Волжского Штата Казанский Совет 26 февраля создал самочинную Казанскую Советскую Рабоче-Крестьянскую Республику, сформировал её правительство во главе с Я. С. Шейнкманом, ввёл в Казани военное положение и в ночь с 27 на 28 февраля арестовал руководителей 2-го Всероссийского мусульманского военного съезда, попытавшихся провозгласить тюрко-татарский Штат. 1 марта 1918 г. в ответ на их арест в Казани состоялась многотысячная демонстрация татарского населения (около 10 тысяч человек), участники которой требовали от властей освобождения арестованных и провозглашения национальной государственности.

После ареста руководителей делегаты военного съезда от имени 57 тысяч солдат-мусульман принесли клятву верности Миллэт Меджлиси. Делегаты военного съезда перешли в Татарскую слободу Казани, за протоку

Following the adoption, on 5 January 1918, of the Resolution on the State Structure of Russia by the Constituent Assembly and the declaring of the Russian Democratic Federation, the Tatar-Bashkir coalition of democratic forces faced the enhancement of the centrifugal forces. The delegates of the Bashkir Shura and the Bashkir Kurultai proposed an idea to establish an independent Bashkir autonomy. However, despite all this, the work aimed at the establishment of the Urals-Volga State did not stop: on 16 January 1918, the draft Constitution was published under the title “Fundamental Provisions of National Autonomy of the Turkic-Tatar Muslims of the Inner Russia and Siberia, and a Proclamation on the establishment of the State was prepared. The date of its declaration was set for 1 March 1918.

This official event was to be held on the Theatre Square in Kazan. However, the establishment of the Urals-Volga State completely did not match the plans of the Bolshevik government. To oppose the establishment of the Urals-Volga State, the Kazan Council established, on 26 February, the self-constituted Kazan Soviet Workers' and Peasants' Republic, formed its government headed by Y. S. Sheinkman, introduced martial law in Kazan, and, on the night of 27 and 28 February, arrested the leaders of the Second All-Russian Muslim Military Congress, which attempted to proclaim the Turkic-Tatar State. On 1 March 1918, a demonstration of the Tatar population took place in Kazan bringing together thousands of people (some 10 000 participants) in response for their arrest, which demanded from the authorities to release the arrested leaders and to declare national statehood.

After the arrest of the leaders, the delegates of the military congress swore an oath of loyalty to Millet Mejlisi on behalf of 57 000 Muslim soldiers. The delegates of the military congress moved to the Tatar Settlement of Kazan having crossed the Bulak Channel and resumed the work of the Congress. The Bolshevik

Идел-Урал Штаты картасы

Карта Урало-Волжского Штата

Map of the Urals-Volga State

Бөтенроссия мөселман коммунистларының I корылтае делегатлары. 1918 елның 4 – 12 ноябре

Делегаты I Всероссийского съезда мусульманских коммунистов. 4 – 12 ноября 1918

Delegates of the I All-Russian Congress of Muslim Communists. 4 – 12 November 1918

Г. Шәрәф, җәмәгать һәм сәясәт эшлеклесе, тел белгече. Милләт Мәҗлесе депутаты, Идел-Урал Штатын, Татар-Башкорт СРын һәм ТАССРны оештыру буенча Коллегия рәисе

Г. Шараф, общественный и политический деятель, языковед. Депутат Национального собрания, председатель Коллегии по осуществлению Урало-Волжского Штата, Татаро-Башкирской СР и ТАССР

G. Sharaf, social and political activist, linguist. Deputy of the National Assembly, chairman of the Board for Implementation of the Ural-Volga State, of the Tatar-Bashkir SR and TASSR

Ә. Максуди, сәясәт эшлеклесе, журналист, нәшир, педагог, тел белгече. Эчке Россия һәм Себер төрки-татарларының Милләт Мәҗлесе депутаты (1917 – 1918)

А. Максуди, политический деятель, журналист, издатель, педагог, языковед. Депутат Национального собрания тюрко-татар Внутренней России и Сибири (1917 – 1918)

A. Maksudi, political leader, journalist, publisher, pedagogue, linguist. Deputy of the National Assembly of the Turkic-Tatars of the Inner Russia and Siberia (1917 – 1918)

аръягы республикасы» дип игълан итә. Бу чорда Эчке Россия мөселманнары эшләре буенча комиссариат, Идел буе һәм Урал яны советлары корылтаеның «Идел-Урал Республикасы» турындагы һәм Милләт Мәҗлесенең Идел-Урал Штаты турындагы резолюцияләре эчтәлеген исәпкә алып, Татар-Башкорт Совет Республикасы турында нигезләмә эшли һәм аны 1918 елның 22 мартында игълан итә. Совет җитәкчелеге Идел-Урал Штатына альтернатива буларак Татар-Башкорт Республикасы турындагы нигезләмәне тәкъдим итеп, шул рәвешле татар һәм башкорт милли дәүләтләрен төзүне үз контроленә кертә. 1918 елның 28 мартында җирле большевиклар Петроградтан килгән матрослар белән шәһәрнең Болак аръягы районын яулап ала һәм барысын да коралларын тапшырырга мәҗбүр итә. Февраль инкыйлабы демократиясе дулкынында төзелгән барлык мөселман милли оешмалары (Эчке Россия һәм Себер мөселманнары диния нәзарәтеннән тыш) апрель-май айлары дәвамында таратыла. Совет хакимияте белән хезмәттәшлек итәргә теләмәгән татар милли-демократик хәрәкәте эшлеклеләре (С. Максуди, Г. Исхакый, Ф. Туктаров һ. б.) эмиграциягә китәргә яки иҗтимагый-сәяси эшчәнлектән баш тартырга мәҗбүр була. Ватанында калганнарның күпчелеге тиздән совет репрессиясе тегермәненә эләгә.

Булак, и возобновили работу съезда. Большевистский революционный штаб объявил эту территорию «Забулачной республикой». В этот период Комиссариат по делам мусульман Внутренней России с учётом содержания резолюции Съезда Советов Поволжья и Приуралья о «Волжско-Уральской Республике» и резолюции Миллэт Меджлиси об Урало-Волжском Штате разработал положение о Татаро-Башкирской Советской Республике и обнародовал его 22 марта 1918 г. Советское руководство, предложив положение о Татаро-Башкирской Республике в качестве альтернативы Урало-Волжскому Штату, смогло взять под свой контроль татарское и башкирское национально-государственное строительство. 28 марта 1918 г. местные большевики с прибывшими из Петрограда матросами заняли забулачный район города и обязали всех сдать оружие. В течение апреля – мая были ликвидированы все мусульманские национальные организации (кроме Духовного управления мусульман Внутренней России и Сибири), созданные на волне февральской революционной демократии. Отказавшиеся от сотрудничества с Советской властью деятели татарского национально-демократического движения были вынуждены эмигрировать (С. Максудов, Г. Исхаки, Ф. Туктаров и др.) или отказаться от общественно-политической деятельности; многие из которых на Родине вскоре попали под жернова советских репрессий.

Revolutionary Headquarters declared that territory the “Trans-Bulak Republic”. At that period the Commissariat for Muslim Affairs of the Inner Russia developed the Regulations for the Tatar-Bashkir Soviet Republic with account for resolutions of the Congress of the Councils of the Volga and Cis-Urals Regions on the “Volga-Urals Republic” and Millet Mejlisi on the Urals-Volga State and published such Regulations on 22 March 1918. The Soviet leadership, having proposed the Regulations for the Tatar-Bashkir Republic as an alternative to the Urals-Volga State, managed to take under its control the Tatar and Bashkir national state-building. On 28 March 1918, the local Bolsheviks, together with sailors from Petrograd, conquered the Trans-Bulak district of the city and made all to lay down the weapons. During the months of April and May all Muslim national organisations, which were created riding on the wave of the February revolutionary democracy, were liquidated (except for the Spiritual Board of Muslims of the Inner Russia and Siberia). Having refused from cooperation with the Soviet power, the leaders of the Tatar national democratic movement had to leave the country (S. Maksudov, G. Iskhaki, F. Tuktarov, and so on) or quitted the social and political activity. The large portion of those who stayed in the country soon fell under the wheels of the Soviet repressions.

Ю. Вәлидов, ТАССРның беренче җир эшләре буенча халык комиссары

Ю. Валидов, первый народный комиссар земледелия Татарской АССР

Y. Validov, first People’s Commissar for Agriculture of the Tatar ASSR

М. Солтангалиев (уртада) Бөтенроссия Шәрык халыклары коммунистик оешмаларының II корылтае делегатлары арасында. Мәскәү, 1919 елның 15 декабре

М. Султан-Галиев (в центре) среди делегатов II Всероссийского съезда коммунистических организаций народов Востока. Москва, 15 декабря 1919

M. Sultan-Galiev (in the centre) among delegates of the II All-Russian Congress of Communist Organisations of Peoples of the East. Moscow, 15 December 1919

Идел-Урал Штаты, Казан ханлыгы 1552 елда җимерелгәннән соң, татар халкының үз милли дәүләтчелеген торгызу юлында беренче тәҗрибә була. Дәүләтчелекнең бу формасы татарлар тупланып яшәгән урыннарның зур өлешен колачлаган һәм татар милләтенең дә, ул чакта Идел буе һәм Урал яны территориясендә элек-электән гомер иткән күп халыкларның да милли һәм мәдәни мәнфәгатьләренә туры килгән булыр иде.

Урало-Волжский Штат был первым опытом татарского народа на пути возрождения своей национальной государственности после падения Казанского ханства в 1552 г. Эта форма государственности охватывала бы большую часть мест компактного проживания татар и отвечала национальным и культурным интересам как татарского этноса, так и многих народов, локально проживавших тогда на территории Поволжья и Приуралья.

The Urals-Volga State was the first experience of the Tatar people on its way towards revival of its national statehood after the fall of the Kazan Khanate in 1552. This form of statehood would embrace the major portion of locations with the Tatar communities and met the national and cultural interests of both the Tatar ethnos and many other peoples who lived at that time in the territory of the Volga and Cis-Urals regions.

Татар язучылары партия һәм совет эшчеләре арасында. Икенче рәттә (сулдан уңга): 2. Г. Ибраһимов, 3. Ш. Сүнчәләй, 4. Г. Ильясов. Уфа, 1920

Татарские писатели среди партийных и советских работников. Во втором ряду (слева направо): 2. Г. Ибрагимов, 3. Ш. Сунчелей, 4. Г. Ильясов. Уфа, 1920

Tatar writers among Party and Soviet workers. Second row (from left to right): 2. G. Ibraghimov, 3. S. Suncheley, 4. G. Ilyasov. Ufa, 1920

Казан губернасы территориясендә Гражданнар сугышы

1918 елның уртасыннан илдә зур масштаблы һәм аяусыз Гражданнар сугышы җәелеп китә. Җәен Казан губернасы территориясенең күп өлешен Комуч халык армиясе һәм Чехословак корпусы частьлары яулап ала. 5 августта Казан пристаньнары районына чехословакларның Идел буе төркеме һәм акгвардиячеләр десанты төшә. Казанда һәм аның тирәсендәге бистәләрдә камалыш хәле кертелә һәм гадәттән тыш комендант итеп М. И. Межлаук билгеләнә. Казанны 5 нче Земгаль латыш полкының ике ротасы, Мөселман коммунистлар отряды, 1 нче мөселман социалистик полкы, 1 нче татар-башкорт пехота батальоны, К. Маркс исемендәге Интернациональ батальон һәм эшчеләрдән тупланган ополчение отрядлары яклый. 7 августка каршы төндә Кызыл Армия частьлары зур югалтулар белән Казанны калдыра. Казан басып алынганнан соң, шәһәрдә ак террор башлана: партия һәм совет эшлеклеләре (М. Вахитов, С. Гассар, А. П. Комлев, М. И. Межлаук, Я. С. Шейнкман h. б.), шулай ук совет хакимиятенең башка тарафдарлары кулга алына һәм атып үтерелә. РСФСР алтын запасының Казан банкында саклаган төп өлеше чехословак легионерлары кулына төшә.

Казанны алу чехословак легионерларының һәм Комуч халык армиясенең соңгы уңышы була. 2 нче һәм 5 нче армия гаскәрләре аларны туктатуга һәм камап алуга ирешә. Көнчыгыш фронт гаскәрләре хәрбиләр белән тулыландырылгач һәм корал алгач, Идел хәрби флотилиясе һәм авиация белән үзара бәйләнештә хәрәкәт итеп, канкойгыч сугышлар барышында 1918 елның 5 – 10 сентябрь көннәрендә Казан азат ителә. Көнчыгыш фронт, һөҗүмен көчәйтә барып, 5 нче армия һәм 2 нче армиянең Арча төркеме

Гражданская война на территории Казанской губернии

С середины 1918 г. в стране развернулась крупномасштабная и ожесточённая Гражданская война. Летом 1918 г. большую часть территории Казанской губернии захватили части Народной армии Комуча и Чехословацкого корпуса. 5 августа в районе казанских пристаней высадился десант Поволжской группы чехословаков и белогвардейцев. В Казани и её пригородах было введено осадное положение, чрезвычайным комендантом назначен М. И. Межлаук. Казань защищали две роты 5-го Земгальского латышского полка, Мусульманский коммунистический отряд, 1-й мусульманский социалистический полк, 1-й пехотный татаро-башкирский батальон, Интернациональный батальон имени К. Маркса, отряды ополченцев из рабочих. Неся большие потери, части Красной Армии в ночь на 7 августа оставили Казань. После захвата Казани в городе был устроен белый террор: арестованы и расстреляны партийные и советские работники (М. Вахитов, С. Гассар, А. П. Комлев, М. И. Межлаук, Я. С. Шейнкман и др.), а также другие сторонники Советской власти. В руках чехословацких легионеров оказалась основная часть Золотого запаса РСФСР, хранившаяся в Казанском банке.

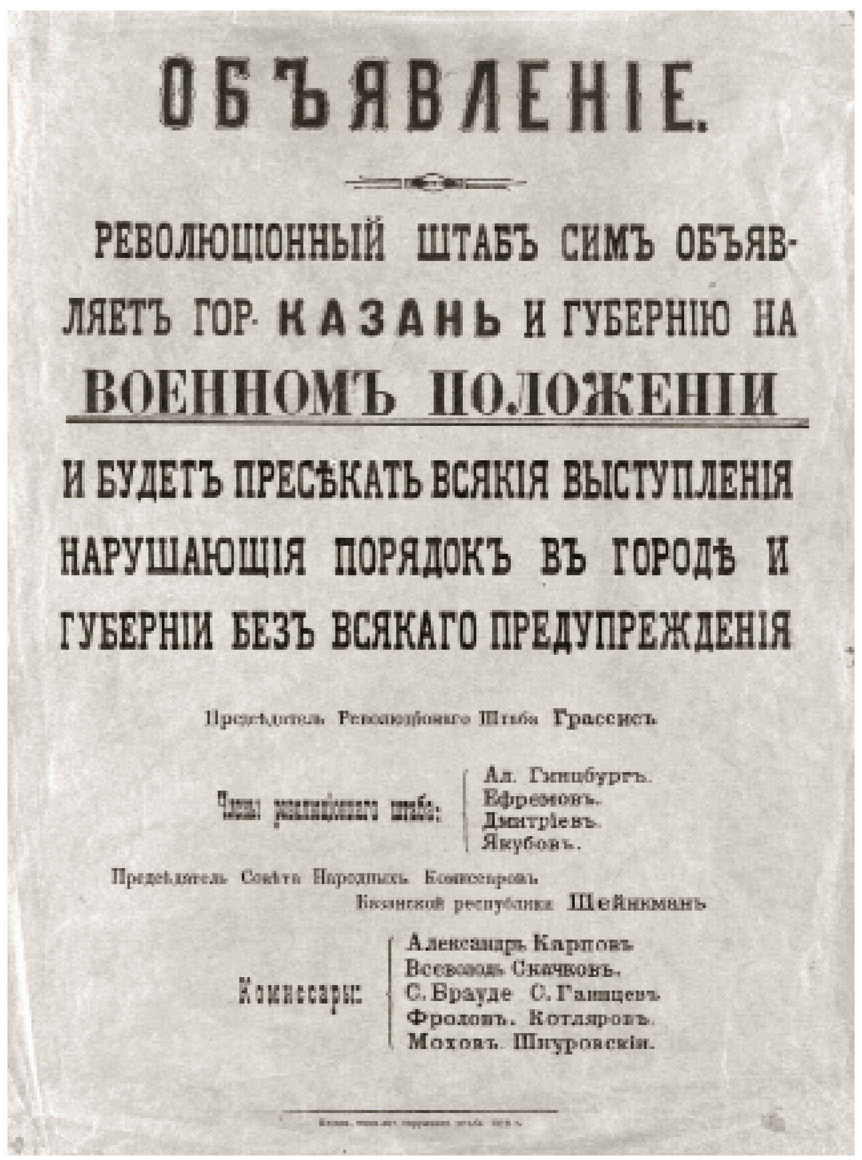

ОБЪЯВЛЕНІЕ.

РЕВОЛЮЦІОННЫЙ ШТАБЪ СИМЪ ОБЪЯВЛЯЕТЪ ГОР. КАЗАНЬ И ГУБЕРНІЮ НА ВОЕННОМЪ ПОЛОЖЕНІИ И БУДЕТЪ ПРЕСѢКАТЬ ВСЯКІЯ ВЫСТУПЛЕНІЯ НАРУШАЮЩІЯ ПОРЯДОКЪ ВЪ ГОРОДѢ И ГУБЕРНІИ БЕЗЪ ВСЯКАГО ПРЕДУПРЕЖДЕНІЯ

Председатель Революціоннаго Штаба Грассисъ

Члены революціоннаго штаба: Ал. Гинцбургъ. Ефремовъ. Дмитріевъ. Якубовъ.

Председатель Совѣта Народныхъ Комиссаровъ Казанской республики Шейнкманъ

Комиссары: Александръ Карповъ. Всеволодъ Скачковъ. С. Брауде. С. Ганшцевъ. Фроловъ. Котляровъ. Моховъ. Шнуровскій.

Инкыйлаб штабының Казанда һәм губернада хәрби хәл кертелү турында хәбәр итүче игъланы

Объявление революционного штаба о введении в Казани и губернии военного положения

Notice from the Revolutionary Headquarters of introduction of martial law in Kazan and Kazan Province

Кызыл Армия частьлары Казан шәһәрендә. 1918 елның 10 сентябре

Части Красной Армии в Казани. 10 сентября 1918

The units of the Red Army in Kazan. 10 September 1918

Civil War in the Territory of the Kazan Province

Starting from mid-1918, the country plunged into the large-scale violent civil war. In summer 1918, the major portion of the territory of the Kazan Province was captured by troops of the People's Army of KOMUCH (Committee of Members of Constituent Assembly) and of the Czechoslovakian Corpse. On 5 August, the assault forces of the Volga group of the Czechoslovaks and the White Guards landed in the area near the Kazan quays. The state of siege was imposed in Kazan and its suburbs; M. I. Mezhlauk was appointed the Extraordinary Commandant. Kazan was defended by two companies of the 5th Zemgale Latvian Riflemen Regiment, the Muslim Communist Brigade, the 1st Muslim Socialist Regiment, the 1st Rifle Tatar-Bashkir Battalion, the International Battalion named after K. Marx, and the brigades of militiamen composed of workers. Suffering great losses, the units of the Red Army left Kazan in the night of 7 August. After the conquest of Kazan the city was exposed to terror of the Whites: arrested and executed were many Party and Soviet officials (M. Vakhitov, S. Gassar, A. P. Komlev, M. I. Mezhlauk, Y. S. Sheinkman, and so on), as well as other supporters of the Soviet power. The Czechoslovakian legionaries got the major portion of the gold reserve of the RSFSR that was kept in the Kazan Bank.

However, the conquest of Kazan proved to be the last success for the Czechoslovakian legionaries and the People's Army of KOMUCH. The troops of the 2nd and the 5th armies managed to stop and block them. Following the personnel and ammunition replacement, the troops of the Eastern Front have liberated Kazan in coordination with the Volga naval flotilla and the aviation in the course of sanguinary battles on 5 – 10 September 1918. Developing the advance of the Eastern Front, the 5th Army and the Arsk Group of the 2nd Army liberated, by 19 September, the right bank of the Volga as far as to Buinsk, as well as the estuary of the Kama as far as to Laishevo, the 2nd Army liberated, by 8 October, the territory from Chistopol to Agryz, and the 5th Army liberated Bugulma

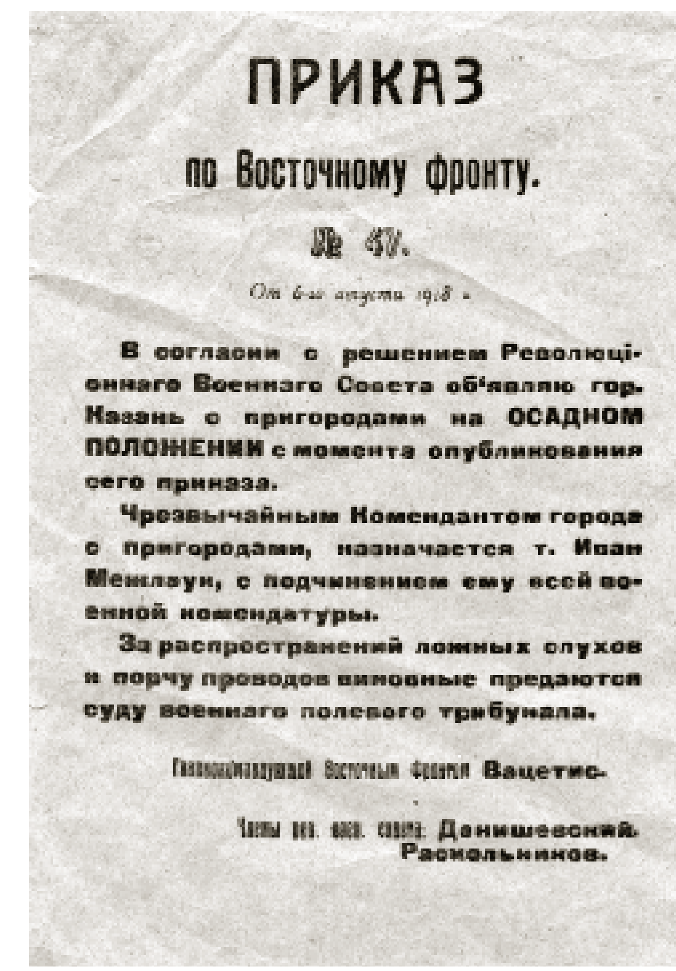

ПРИКАЗ

по Восточному фронту.

№ 47.

В согласии с решением Революціоннаго Военнаго Совета об'являю гор. Казань с пригородами на ОСАДНОМ ПОЛОЖЕНИИ с момента опубликования сего приказа.

Чрезвычайным Комендантом города с пригородами, назначается т. Иван Межлаук, с подчинением ему всей военной комендатуры.

За распространений ложных слухов и порчу проводов виновные предаются суду военного полевого трибунала.

Вацетис.

Данишевский. Раскольников.

Көнчыгыш фронтның Казанның камалыш хәлендә калуы турындагы 47 нче боерыгы

Приказ по Восточному фронту № 47 об объявлении Казани на осадном положении

The Order No 47 to the Oriental Front declaring Kazan at the stage of siege

19 сентябрьдә – Буага кадәр Иделнең уң як ярын һәм Лаешка кадәр Чулман тамагын, 2 нче армия 8 октябрьгә кадәр – Чистайдан Әгерҗегә кадәрге җирләрне, 5 нче армия ноябрь уртасына Бөгелмәне азат итә. 1918 елның ахырына Казан губернасы территориясендә Комуч халык армиясе һәм Чехословак корпусы частьлары тулысынча җиңелә.

1919 елның язында Казан губернасы территориясенең бер өлешен адмирал А. В. Колчакның акгвардия гаскәрләре яулап ала, ул Иделгә чыгарга, анда генерал А. И. Деникинның ак армиясе белән кушылырга һәм Мәскәү юнәлешендә бергә һөҗүм итәргә ашкына. 1919 елның 4 мартында колчакчылар һөҗүмгә күчә. Колчак ак армиясенең нык басымы белән Көнчыгыш фронт частьлары Алабуга, Минзәлә, Бөгелмә һәм башка торак пунктлардан кысрыклап чыгарыла. 1919 елның апрель уртасына, Казан губернасының көнчыгыш өлешен яулап алып, колчакчылар Нократ елгасында, Казаннан 85 км ераклыкта туктала. Көнчыгыш фронт командованиесе һәм РСФСР җитәкчелеге тарафыннан Иделдә оборона полосасы төзү турында карар кабул ителә. Казанда, Сембер, Самара һәм Саратовта ныгытылган районнар булдырыла. Казанның ныгытылган районына Казанны һәм Кама Тамагыннан Зөягә кадәрге яр буен саклау бурычы йөкләнә. Чистай – Лаеш – Казан һәм Әгерҗе – Мамадыш – Казан юнәлешләрендә оборона корылмалары төзелә; Кама Тамагы, Зөя, Ослан массивы районнары ныгытыла. Көнчыгыш фронтның Көньяк төркемә гаскәрләре 1919 елның 28 апрелендә Богырыслан районында контрһөҗүм башлый. 1919 елның 1 маенда 2 нче армия һәм Идел хәрби флотилиясе Казан губернасы территориясендә актив һөҗүм хәрәкәтләренә күчә. 4 майда – Чистай, 13 майда – Бөгелмә, 29 майда – Алабуга, 1 июньдә Әгерҗе шәһәрләре азат ителә. 1919 елның ахырына колчакчылар тулысынча тар-мар ителә.

Взятие Казани явилось последним успехом чехословацких легионеров и Народной армии Комуча. Войскам 2-й и 5-й армий удалось остановить и заблокировать их. Получив военное пополнение и вооружение, войска Восточного фронта во взаимодействии с Волжской военной флотилией и авиацией в ходе кровопролитных боёв 5 – 10 сентября 1918 г. освободили Казань. Развивая наступление Восточного фронта, 5-я армия и Арская группа 2-й армии к 19 сентября освободили правый берег Волги до Буинска и устье Камы до Лаишева, 2-я армия к 8 октября – территорию от Чистополя до Агрыза, 5-я армия к середине ноября – Бугульму. К концу 1918 г. территория Казанской губернии была полностью освобождена от частей Народной армии Комуча и Чехословацкого корпуса.

Весной 1919 г. часть территории Казанской губернии захватили белогвардейские войска адмирала А. В. Колчака, который стремился выйти к Волге, соединиться там с белой армией генерала А. И. Деникина и вместе наступать в московском направлении. 4 марта 1919 г. колчаковцы перешли в наступление. Части Восточного фронта под натиском белой армии адмирала Колчака были вытеснены из Елабуги, Мензелинска, Бугульмы и других населённых пунктов. К середине апреля 1919 г., захватив восточную часть Казанской губернии, колчаковцы остановились на реке Вятка в 85 км от Казани. Командованием Восточного фронта и руководством РСФСР было принято решение о создании на Волге оборонительной полосы. В Казани, Симбирске, Самаре и Саратове создавались укреплённые районы. На Казанский укреплённый район возлагалась задача обороны Казани и побережья от Камского Устья до Свияжска. Строились оборонительные сооружения на направлениях Чистополь – Лаишево – Казань и Агрыз – Мамадыш – Казань; укреплялись районы: Камское Устье, Свияжск, Услонский массив. 28 апреля 1919 г. в районе Бугуруслана началось контрнаступление войск Южной группы Восточного фронта. 1 мая 1919 г. 2-я армия и Волжская военная флотилия перешли к активным наступательным действиям на территории Казанской губернии. 4 мая был освобождён Чистополь, 13 мая – Бугульма, 29 мая – Елабуга, 1 июня – Агрыз. К концу 1919 г. колчаковцы были полностью разгромлены.

by mid-November. By the end of 1918, the territory of the Kazan Province was fully liberated from the troops of the People's Army of KOMUCH and the Czechoslovakian Corpse.

In spring of 1919, a portion of the Kazan Province was captured by the White Guard troops of Admiral A. V. Kolchak, who wanted to get access to the Volga to be able to tie in with the White Army of A. I. Denikin for further joint advance on the Moscow direction. On 4 March 1919, the Kolchak's troops went onto the offensive. The troops of the Eastern Front lost Yelabuga, Menzelinsk, Bugulma, and other settlements to the White Army of Admiral Kolchak. By mid-April 1919, having conquered the eastern part of the Kazan Province, the Kolchak's troops stopped on the River Vyatka, 85 km from Kazan. The command of the Eastern Front and the leadership of the RSFSR made a decision to create a defence zone on the Volga. The fortified areas were organised in Kazan, Simbirsk, Samara, and Saratov. The task set for the Kazan fortified area was to defend Kazan and the riverside from Kamskoye Ustye to Sviyazhsk. Defensive fortifications were erected on the following directions: Chistopol – Laishevo – Kazan and Agryz – Mamadysh – Kazan; the following areas were fortified: Kamskoye Ustye, Sviyazhsk, and the Uslon land. On 28 April 1919, the counter-attack of the troops of the Southern Group of the Eastern Front began near Buguruslan. On 1 May 1919, the 2nd Army and the Volga naval flotilla moved onto the intensive offensive actions in the territory of the Kazan Province. Chistopol was liberated on 4 May, Bugulma – on 13 May, Yelabuga – on 29 May, and Agryz – on 1 June. By the end of 1919, the Kolchak's troops were completely destroyed.

Кызылгвардиячеләрнең фронтка китүе алдыннан. Шәһәр идарәсе каршында

Перед отправкой на фронт красногвардейцев у городской управы

By the City Council, before dispatching Red Army men to the front

А. Гинцбург исем. 3 нче Казан җыелма полкының хәрбиләр һәм командирлар төркеме

Группа бойцов и командиров 3-го Казанского сводного им. А. Гинцбурга полка

A group of soldiers and commanders of the Third Kazan Mixed Regiment n. a. A. Ginzburg

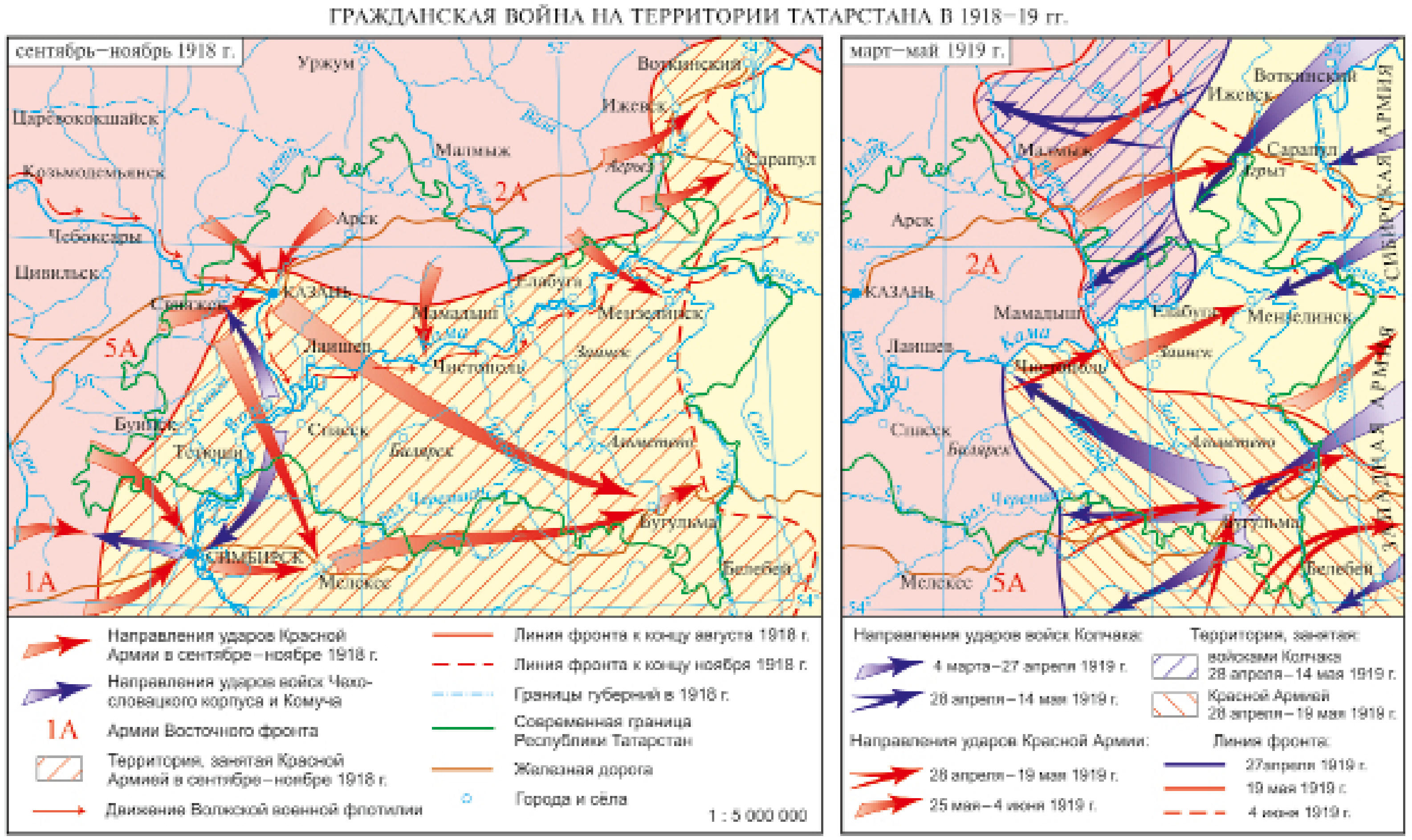

Казан губернасы территориясендә 1918 – 1919 елларда барган Гражданнар сугышы картасы

Карта Гражданской войны на территории Казанской губернии в 1918 – 1919 гг.

Map of the Civil War in the territory of the Kazan Province in 1918 – 1919

Чехославакия фронтындагы Кызыл бронепоезд. Бронь мәйданчыгында – пехота десанты

Красный бронепоезд на чехословацком фронте. На бронеплощадке – пехотный десант

The Red Armoured Train on the Czechoslovakian front. On a railway armoured truck: infantry assault personnel

Кызыл артиллериянең Казанга керүе. Казан йортларының берсендә калган снаряд шартлау эзе

Вступление Красной артиллерии в Казань. Пробоина от снаряда на одном из домов Казани

The Red artillery entering Kazan. A shot hole in a house in Kazan

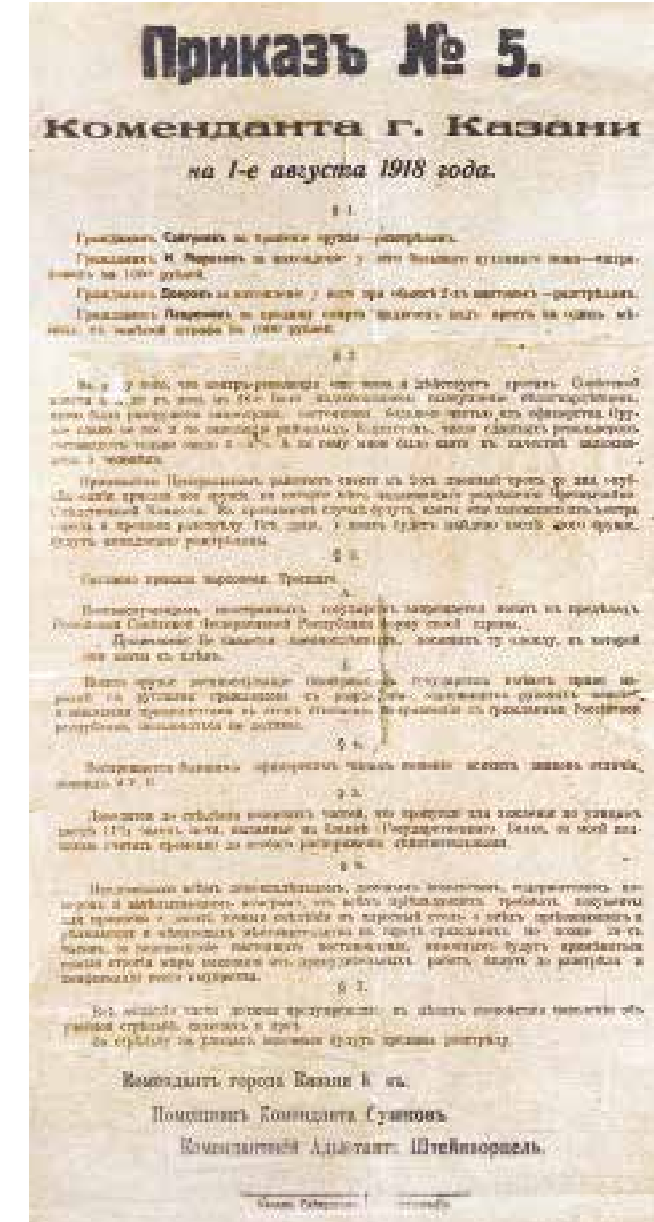

Приказъ № 5.

Коменданта г. Казани

на 1-е августа 1918 года.

Казан шәһәре комендантының 1918 елның 1 августында дөнья күргән 5 нче боерыгы

Приказ № 5 коменданта г. Казани от 1 августа 1918

Order No. 5 of the Commandant of Kazan of 1 August 1918

Казан губернасында Гражданнар сугышы кайтавазының соңгы чагылышы 1920 елда Идел буе һәм Урал янының өч губернасын колачлаган «Сәнәкчеләр» фетнәсе була. Кузгалыш Минзәлә өязенең Яңа Ялан авылында 1920 елның февраль аенда башлана. Крестьяннар азык-төлек һәм чимал развёрсткасы җыючы продотрядны үтерел бетерә. Март уртасына фетнә бастырыла. Әлеге чуалыш вакытында якынча 3 мең фетнәче-крестьян һәм 800дән артык кызыларміяче, партия һәм совет хезмәткәре һәлак була.

Последним проявлением рецидивов Гражданской войны на территории Казанской губернии стал «Вилочный» мятеж 1920 г., охвативший территории трёх губерний Поволжья и Приуралья. Восстание началось в д. Новая Елань Мензелинского уезда в феврале 1920 г., когда крестьяне перебили продотряд, собиравший продовольственную и сырьевую развёрстку. К середине марта мятеж был подавлен. Во время мятежа погибло около 3 тысяч мятежников-крестьян и более 800 красноармейцев, партийных и советских работников.

The last relapse of the Civil War in the territory of the Kazan Province was the “Pitchfork revolt” of 1920, which took place in the territory of three provinces of the Volga and Cis-Urals regions. The revolt began in the village of Novaya Yelan in the Menzelinsky District in February 1920, when peasants killed the members of the food-requisition detachment, which was collecting food and raw materials. By mid-March, the revolt was repressed. Some 3 000 rebel peasants and over 800 Red Army men, Party and Soviet officials were killed during the revolt.

«Хәрби коммунизм» сәясәте һәм аның нәтиҗәләре

«Хәрби коммунизм» вакытында сәнәгать белән идарә итүне катгый үзәкләштерү, сәнәгать һәм азык-төлек товарларын дәүләт тарафыннан бүлү шартлары урнаша; банклар, казна һәм шәхси сәнәгать предприятиеләре, хәтта элек хосусый яки җәмгыятьләр милкендә торган һәм механик двигательдә эшләгән 5 тән артык эшчесе яки двигателе булмаган, әмма эшчеләре 10 нан артык исәпләнгән вак һөнәрчелек йортлары да национальләштерелә. Төп азык-төлек һәм сәнәгать товарлары белән сәүдә итүгә тулысынча монополия кертелә. Халыкны һәм армияне азык-төлек белән тәэмин итү РСФСР Азык-төлек наркоматына һәм аның җирле органнарына йөкләнә. Алар сәнәгать һәм азык-төлек товарларын әзерләүне һәм аларны, карточка системасы кертеп, сыйнфый билгеләргә карап, паёклар рәвешендә бүлүне гамәлгә ашыра. «Кем эшләми, шул ашамый» принцибы үтәлә.

Дәүләтнең тарифлар сәясәтендә тигезләү хакимлек итә. Квалификацияле һәм квалификациясез хезмәткә түләү аермасы зур булмый. «Хәрби коммунизм» чорының ахырына таба хезмәт хакын натуралата түләү арта бара: эшчеләргә һәм хезмәткәрләргә азык-төлек паёклары, бушлай фатирлар бирелә, коммуналь, транспорт һәм башка хезмәтләр күрсәтелә. Халыкка азык-төлек продуктларын, киң куллану әйберләрен бушлай җибәрү, эшчеләргә һәм хезмәткәрләргә бирелә торган һәртөрле ягулыкка түләүне бетерү; яшәү урынынан, сууткәргечләрдән,канализациядән, газдан, электрдан файдаланган өчен эшчеләрдән һәм хезмәткәрләрдән, хезмәт һәм сугыш инвалидларыннан һәм алар карамагында булган затлардан түләү алуны туктату турындагы совет декретлары товар-акча мөнәсәбәтләренең югала баруына китерә.

Политика «военного коммунизма» и её последствия

В период «военного коммунизма» установились строжайшая централизация управления промышленностью, государственное распределение промышленных и продовольственных товаров; были национализированы банки, казённые и частные промышленные предприятия, даже мелкие кустарно-промысловые заведения, находившиеся во владении частных лиц или обществ, имевшие свыше 5 рабочих при механическом двигателе или свыше 10 – без двигателя. Полностью была монополизирована торговля основными продовольственными и промышленными товарами. Снабжение населения и армии продуктами возлагалось на Наркомат продовольствия РСФСР и его местные органы, которые осуществляли заготовку и распределение промышленных и продовольственных товаров по карточной системе в виде пайков по классовому признаку. Осуществлялся принцип: «кто не работает, тот не ест».

В тарифной политике государства господствовала уравниловка. Разница в оплате квалифицированного и неквалифицированного труда была незначительной. К концу периода «военного коммунизма» заработная плата принимала всё более натуральный характер: рабочим и служащим выдавался продуктовый паёк, бесплатно предоставлялись квартиры, оказывались коммунальные, транспортные и другие услуги. Советские декреты о бесплатном отпуске населению продовольственных продуктов, предметов широкого потребления, об отмене платы за всякого вида топливо, предоставляемое рабочим и служащим; об отмене взимания платы за жильё, за пользование водопроводом, канализацией, газом, электричеством с рабочих и служащих, инвалидов труда и войны и лиц, находящихся на их иждивении, привели к свёртыванию товарно-денежных отношений.

Policy of “Military Communism” and Its Consequences

During the period of “Military Communism” there existed the most severe centralisation of administration of the industrial sector, the state-administered distribution of industrial and food products. Nationalised were banks, public and private enterprises, even the small-scale artisan ones, which were owned by individuals or partnerships that had more than 5 workers and a mechanical engine or more than 10 workers and had no mechanical engine. Trade in basic foodstuffs and industrial goods was completely monopolised. Supplying the population and the army with foodstuffs was entrusted to the People’s Commissariat for Food Supplies of the RSFSR and its territorial bodies, which were engaged in procurement and distribution of industrial goods and foodstuffs based on the rationing system in the form of the class-based rations. The governing principle was: “those who do not work do not eat”.

The tariff policy of the state was dominated by wage levelling. The difference in remuneration of skilled and unskilled labour was insignificant. By the end of the “Military Communism” the wages were getting more and more of in-kind nature: the workers and public servants were issued food rations, provided with flats for free, and were rendered the utility, transport, and other services on free of charge basis. The Soviet decrees on the free provision of the population with foodstuffs, consumer goods, on the abolishment of payments for all kinds of fuel for workers and public servants, on the abolishment of payments for housing, for use of water and sewage system, gas, electric power for workers and public servants, as well as for labour and war disabled veterans and for dependent individuals led to the scaling down of commodity/money relations.

Хезмәткә яраклы бөтен халык мәҗбүри хезмәткә тартыла, Казанда һәм башка шәһәрләрдә яшәүчеләрне совхозларда һәм башка халык хуҗалыгы объектларында эшләүгә көчләп мобилизацияләү үткәрелә. Моннан качучылар административ һәм җинаять җаваплылыгына тартыла, Казандагы, Зөядәге һ. б. урыннардагы хезмәт белән төзәтү лагерьларына җибәрелә. Тоткыннар хезмәте халык хуҗалыгы объектларында файдаланыла. Әлеге чаралар элеккеге җитештерү мөнәсәбәтләрен «коммунистик мөнәсәбәтләр»гә алмаштыруны күздә тота.

Хәрби-коммунистик аграр революция чорында барлык җир милке национальләштерелә һәм җиргә хосусый милек хокукы бетерелә, авыл хуҗалыгы җирләренең күп өлеше авыл халкына тапшырыла, бөтен җирдә хуҗалык итүнең яңа формалары – совхозлар,

Всё трудоспособное население было привлечено к обязательному труду, проводились принудительные трудовые мобилизации среди жителей Казани и других городов для работы в совхозах и на других объектах народного хозяйства. Уклонявшихся привлекали к административной и уголовной ответственности, отправляли в исправительно-трудовые лагеря Казани, Свияжска и др. Труд заключённых использовался на объектах народного хозяйства. Эти мероприятия были направлены на замену прежних производственных отношений «коммунистическими».

В период военно-коммунистической аграрной революции была национализирована вся земельная собственность и ликвидировано частное землевладение, большая часть сельскохозяйственных угодий передана сельским

The entire able-bodied population was involved in compulsory labour. Citizens of Kazan and other towns were forced to work at the Soviet farms and at other national economic projects. Those who attempted to refrain from work were held administratively and criminally liable or sent to corrective labour camps in Kazan, Sviyazhsk, and other towns. The labour of convicts was widely used at various projects of the national economy. These actions were aimed at substitution of the old industrial relations with the “communist” ones.

Nationalised during the period of the military-communist agrarian revolution was the entire land property. Private land property was liquidated. A large portion of agricultural land was handed over to village communities. The new forms

Чистай шәһәрендә Бөек Октябрьнең беренче еллыгын бәйрәм итү. 1918

Празднование первой годовщины великого Октября в Чистополе. 1918

Celebration of the first anniversary of the Great October in the town of Chistopol. 1918

авыл хуҗалыгы коммуналары кертелә. Илдә игълан ителгән азык-төлек диктатурасы РСФСР Азык-төлек халык комиссариатының губерналардагы органнарына «үзләреннән арткан икмәк»не яшергән һәм «күләгәле» базарда икмәк саткан крестьяннар («мешочники») белән көрәштә гадәттән тыш вәкаләтләр бирә. Совет азык-төлек органнарына ярдәм күрсәтү өчен авылларда ярлылар комитетлары булдырыла. Әлеге чаралар икмәк һәм чимал җыюны көчәйтә, әмма шәһәр халкын һәм Казанда, башка торак пунктларда урнашкан Кызыл Армия частьларын азык-төлек белән тәэмин итү мәсәләсен тулысынча хәл итә алмый. 1919 елның гыйнварында гомуми продразвёрстка кертелә, икмәк, азык-төлекның иң кирәкле төрләре һәм чимал белән сәүдә итү тыела. Продразвёрстка планын үтәүне тәэмин итү өчен, Казан губернасы авылларына нигездә күрше губерналарның эшче сыйныф вәкилләреннән торган продотрядлар җибәрелә. 1919 – 1920 елларда крестьяннардан 20 миллион поттан артык икмәк җыеп алына. Моннан тыш, крестьяннар мәҗбүри тәртиптә ит, йомырка, май, бал, печән һәм терлек чималы тапшырырга тиеш була. Тартып алынган азык-төлек һәм чималның зур өлеше губернадан читкә чыгарыла.

Авыл халкының хуҗалык итүдә массакүләм төстә кулланучылык нормасына күчүе белән бәйле рәвештә, дәүләт тарафыннан һәрбер крестьян хуҗалыгына чәчүлек мәйданнарының мәҗбүри күләме һәм авыл хуҗалыгы культураларының мәҗбүри исемлеге җиткерелә. План үтәүне тәэмин итү максатларында чәчүчелек комитетлары һәм орлык тутыру-бушату пунктлары оештырыла. Авыл хуҗалыгы продуктларын җитештерүне үзәкләштерүне көчәйтә торган бу чаралар аграр тармак мәсьәләләрен хәл итә алмый һәм 1920 еллар башында халык кичергән массакүләм ачлык сәбәпләреннән берсе була.

общинам, повсеместно насаждались новые формы хозяйствования – совхозы, сельскохозяйственные коммуны. Продовольственная диктатура, объявленная в стране, предоставила губернским органам Наркомата продовольствия РСФСР чрезвычайные полномочия по борьбе с крестьянством, укрывавшим так называемые «хлебные излишки» и продававшим хлеб на «теневом» рынке («мешочниками»). Для оказания помощи советским продовольственным органам в деревне были созданы комитеты бедноты. Эти мероприятия усилили поступление хлеба и сырья, но не смогли полностью решить задачу продовольственного обеспечения городского населения и частей Красной Армии, расквартированных в Казани и других населённых пунктах. В январе 1919 г. была введена тотальная продразвёрстка, торговля хлебом и важнейшими видами продовольствия и сырья была запрещена. Для обеспечения выполнения продразвёрстки в сёла Казанской губернии были отправлены продотряды, состоявшие главным образом из представителей рабочего класса соседних губерний. В 1919 – 1920 гг. у крестьян было изъято свыше 20 млн пудов хлеба. Кроме того, в обязательном порядке у крестьян изымались мясо, яйца, масло, мёд, сено и животное сырьё. Большая часть изъятого продовольствия и сырья была вывезена за пределы губернии.

В связи с массовым переходом сельских жителей на потребительскую норму хозяйствования государством до каждого крестьянского хозяйства были доведены обязательные размеры посевных площадей и перечень сельскохозяйственных культур. С целью обеспечения выполнения планов создавались посевкомы и ссыпные пункты семенного материала. Эти мероприятия, усилившие централизацию сельскохозяйственного производства, не смогли решить проблем аграрного сектора и послужили одной из причин массового голода населения в начале 1920-х гг.

of economic activity were broadly forced into application: Soviet farms and agricultural communities. The food dictatorship, which was proclaimed in the country, provided to the provincial bodies of the People's Commissariat for Food Supplies of the RSFSR with special powers for fighting with peasants (the so-called profiteers) who used to conceal the "grain surpluses" and sold grain in the "shadow" market. To render support to the Soviet food-collecting bodies, the councils of the poor were established in villages. These actions improved the situation with the procurement of grain and raw materials, but they could not solve in full the task of provision of food to urban population and the troops of the Red Army that were stationed in Kazan and in other settlements. In January 1919, the total food rationing was introduced, and trade in grain and other most important kinds of foodstuffs and raw materials was prohibited. To ensure that all tasks set for the food rationing system are solved, the food-requisition detachments were sent to villages of the Kazan Province, which were mainly composed of representatives of the working class from the neighbouring provinces. In 1919 – 1920, confiscated from peasants were over 20 million poods of grain. In addition to that, subject to obligatory confiscation from peasants were also meat, eggs, butter, honey, hay, and raw animal material. A large portion of the confiscated food and raw materials was taken out of the province.

Considering the large-scale transfer of rural citizens to the consumer-based system of land-use, the state informed every peasant household of the mandatory dimensions of land under cultivation and issued a list of agricultural crops to be planted. To secure the implementation of the plans, the sowing committees were being established and the seed material collecting stations were being organised. However, these actions, while they have enhanced the centralisation of agricultural production, could not solve the problems in the agrarian sector and served as one of the reasons of the large-scale famine in the early 1920s.

«Хәрби коммунизм» сәясәте сәнәгатьнең түбән тәгәрәвенә, транспорт параличына, финанс упкынына, товарлар һәм азык-төлек дефицитына, авылның ярлылануына, халыкның тәртипсез күченүенә, җинаятьчелек үсүгә китерә – болар исә халыкның, бигрәк тә крестьяннарның, гомуми канәгатьсезлегенә, шулай ук Татарстандагы коточкыч ачлыкка сәбәп булып тора. 30 га якын эре крестьян күтәрелеше килеп чыга. 1921 елның март аенда ил хөкүмәте «хәрби коммунизм»ның нәтиҗәсезлеген танырга һәм яңа икътисади сәясәткә күчәргә мәҗбүр була.

Политика «военного коммунизма» привела к упадку промышленности, транспортному параличу, финансовому коллапсу, товарному и продовольственному дефициту, разорению деревни, стихийной миграции населения и росту преступности, что стало причиной массового недовольства населения, особенно крестьянства, а также голодомора в Татарстане. Произошло около 30 крупных крестьянских выступлений. В марте 1921 г. правительство страны было вынуждено признать несостоятельность «военного коммунизма» и перейти к новой экономической политике.

The policy of the "Military Communism" led to recession in the industrial sector, to the transport paralysis, financial collapse, commodity and food deficit, impoverishment of villages, spontaneous migration of the population, and a rise in crime, which provided the ground for large-scale popular discontent, especially among peasants, and for the forced famine in Tatarstan. Some 30 large peasant insurgencies have occurred in this connection. In March 1921, the government of the country was forced to admit the failure of the "Military Communism" and switched to the new economic policy.

С. Сәетгалиев,ТАССР Халык комиссарлары советы рәисе; Н. Алимов (башлыктан), мөселман социалистик полкы командиры; Г. Касыймов, Россия коммунистлар партиясенең Татарстан өлкә комитеты бюросы әгъзасы

С. Саид-Галиев, председатель СНК ТАССР; Н. Алимов (в шапке), командир мусульманского социалистического полка, Г. Касимов, член бюро Татарского обкома РКП(б)

S. Said-Galiev, chairman of the Council of the People's Commissars of the Tatar ASSR; N. Alimov (in a hat), commander of the Muslim Socialist Regiment, G. Kasimov, member of the Bureau of the Tatar Regional Committee of RKP(b)

1920 елда Казан губернасында булган «Сәнәк фетнәсе» картасы

Карта Вилочного мятежа 1920 г. в Казанской губернии

Map of the Pitchfork Revolt of 1920 in the Kazan Province

М. Солтангалиев, сәясәт һәм дәүләт эшлеклесе; И. Фирдәвес, РКП(б) Казан губерна комитеты әгъзасы. 1919

М. Султан-Галиев, политический и государственный деятель; И. Фердевес, член Казанского губкома РКП(б). 1919

M. Sultan-Galiev, political leader, statesman; I. Ferdeves, the member of the Kazan Provincial Committee of the RKP(b). 1919

ТАТАРСТАНДА МИЛЛИ ДӘҮЛӘТ ТӨЗЕЛУ (1920 еллар)

НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО В ТАТАРСТАНЕ (1920-е)

NATIONAL STATE CONSTRUCTION IN TATARSTAN (1920s)

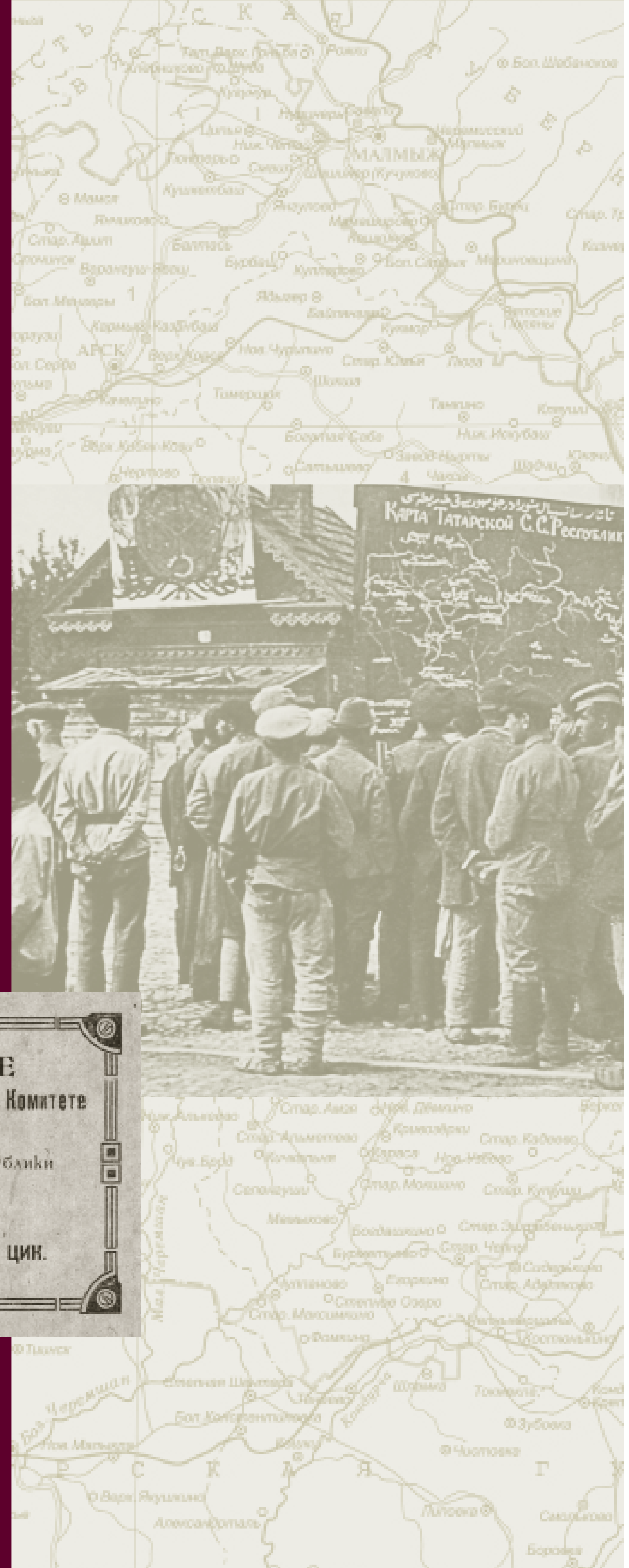

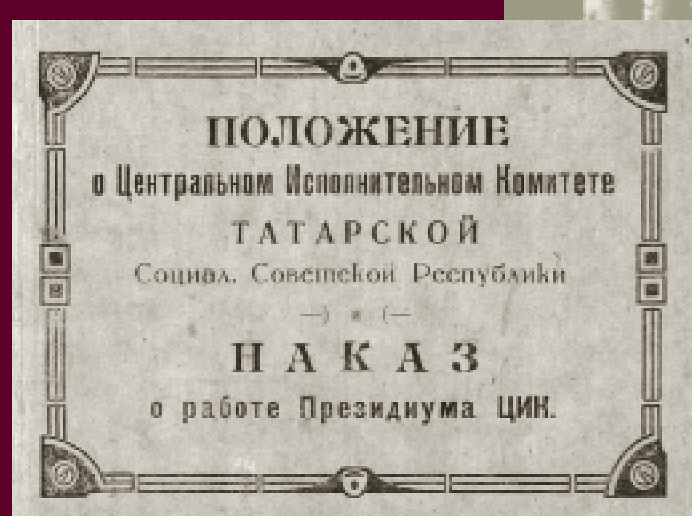
ПОЛОЖЕНИЕ
о Центральном Исполнительном Комитете
ТАТАРСКОЙ
Социал. Советской Республики
НАКАЗ
о работе Президиума ЦИК.

Татарстан АССР төзелүе

Татарларның милли дәүләтчелеге төзелү төрле иҗтимагый-сәяси һәм милли-демократик көчләрнең үзара каршылыгы шартларында бара. Татар халкының милли дәүләтчелегенең формаларын озак эзләгәннән соң совет җитәкчелеге бу проблемага яңача карый һәм Татар республикасы төзү юлында конкрет адымнар ясый. 1920 елның 26 гыйнварында РКП(б) Үзәк Комитеты политбюросы Татарстан Совет Социалистик Республикасы булдыру турында принципиаль карар кабул итә. Булачак республика чикләрен билгеләү максаты белән С. Сәетгалиев җитәкчелегендәге махсус административ комиссия оештырыла. 1920 елның февраль ахырында Татарстан ССР турында нигезләмә басылып чыга. Аның нигезендә яңа милли дәүләт берәмлегенең статусы, аның территориясе, җитәкче

Образование Татарской АССР

Образование национальной государственности татар происходило в условиях гражданского противостояния различных общественно-политических и национально-демократических сил. После долгого поиска форм татарской национальной государственности советское руководство по-новому взглянуло на эту проблему и предприняло конкретные шаги по созданию Татарской республики. 26 января 1920 г. Политбюро ЦК РКП(б) приняло принципиальное решение о создании Татарской Советской Социалистической Республики. С целью определения границ будущей республики была образована специальная административная комиссия во главе с С. Саид-Галиевым. В конце февраля 1920 г. было опубликовано положение о Татарской ССР, которым определялись статус нового национально-государственного образования, его территория, руководящие органы, принципы взаимоотношений

Establishment of the Tatar ASSR

The formation of the national statehood of the Tatars was taking place under the conditions of a civil conflict between different social, political, and national-democratic forces. After the long searches for forms of the Tatar national statehood, the Soviet leadership took a fresh look at this issue, and specific steps were taken on the way to the establishment of the Tatar Republic. On 26 January 1920, the Political Bureau of the Central Committee of RCP(b) made a fundamental decision on the establishment of the Tatar Soviet Socialist Republic. A special administrative commission was created to determine the borders of the to-be-established republic, which was headed by S. Said-Galiev. At the end of February

Казан губерна башкарма комитеты хөкүмәтне Татарстан Республикасы революцион комитетына тапшырган көннәрдә. Казан, 1920

Казанский губисполком в дни передачи власти ревкому Татарской республики. Казань, 1920

The Kazan Provincial Executive Committee during the days of transfer of power to the revolutionary committee of the Tatar Republic. Kazan, 1920

органнары, РСФСР һәм ТАССРның дәүләт хакимияте органнары арасында вәкаләтләрне бүлешү һәм үзара мөнәсәбәтләрнең төп кагыйдәләре билгеләнә.

Әлеге нигезләмәгә таянып, Автономияле Татарстан Совет Социалистик Республикасын төзү турындагы декрет проектын әзерләү эшләре башлана, бу эшләр 1920 елның апрель ахырына тәмамлана. 4 майда Татарстан Республикасы турындагы мәсьәлә В. И. Ленин рәислегендә үткән РКП(б) Үзәк Комитетының Политбюро утырышында яңадан тикшерелә, әлеге утырыш Татарстан Республикасы хокуклары һәм чикләре, Казанның статусы белән бәйле кайбер бәхәсле мәсьәләләрне хәл итү өчен махсус комиссия оештыру хакында карар чыгара. Комиссия рәисе итеп – И. В. Сталин, аның әгъзалары итеп Л. Б. Каменев, Е. А. Преображенский, М. Ф. Владимирский, С. Сәетгалиев, М. Солтангалиев, Г. Шәрәф һ. б. билгеләнә. Татарстан Республикасын төзү турында комиссия тарафыннан эшләнгән декрет проекты 1920 елның 25 мае көнне РСФСР Халык комиссарлары советының киңәйтелгән утырышында тикшерелә, кайбер искәрмәләр белән эшләп бетерергә җибәрелә.

1920 елның 27 маенда Бөтенроссия Үзәк Башкарма Комитеты һәм РСФСР Совнаркомы «Автономияле Татарстан Совет Социалистик Республикасы төзү турында» уртак декрет кабул итә, ул Халык комиссарлары советы рәисе В. И. Ленин һәм Бөтенроссия Үзәк Башкарма Комитеты рәисе М. И. Калинин, Бөтенроссия Үзәк Башкарма Комитеты секретаре А. Енукидзе тарафыннан имзалана. Декретның беренче параграфында: «РСФСРның бер өлеше буларак, Автономияле Татарстан Совет Социалистик Республикасын оештырырга...» диелгән. Декрет республиканың дәүләти-хокукый статусы нигезләрен беркетә, шулай ук РСФСРның республикага башка автономияле республикалар белән фактик тигезлеккә ирешүдә турыдан-туры ярдәм күрсәтергә, аны гомуми акчалардан бөтен кирәкле финанс һәм техник чаралар белән тәэмин итәргә тиешлеге рәсми рәвештә игълан ителә.

и делегирования полномочий между органами государственной власти РСФСР и ТАССР.

На основании этого положения были начаты работы по подготовке проекта декрета об образовании Автономной Татарской Социалистической Советской Республики, которые в основном завершились к концу апреля 1920 г. 4 мая вопрос о Татарской республике вновь обсуждался на заседании Политбюро ЦК РКП(б) под председательством В. И. Ленина, на котором было принято решение создать специальную комиссию для разрешения некоторых спорных вопросов о правах и границах Татарской республики и статусе Казани. Председателем комиссии был назначен И. В. Сталин, её членами – Л. Б. Каменев, Е. А. Преображенский, М. Ф. Владимирский, С.-Г. Саид-Галиев, М. Султан-Галиев, Г. Шараф и др. 25 мая 1920 г. разработанный комиссией проект декрета об образовании Татарской республики обсуждался на расширенном заседании Совнаркома РСФСР, с некоторыми замечаниями он был отправлен на доработку.

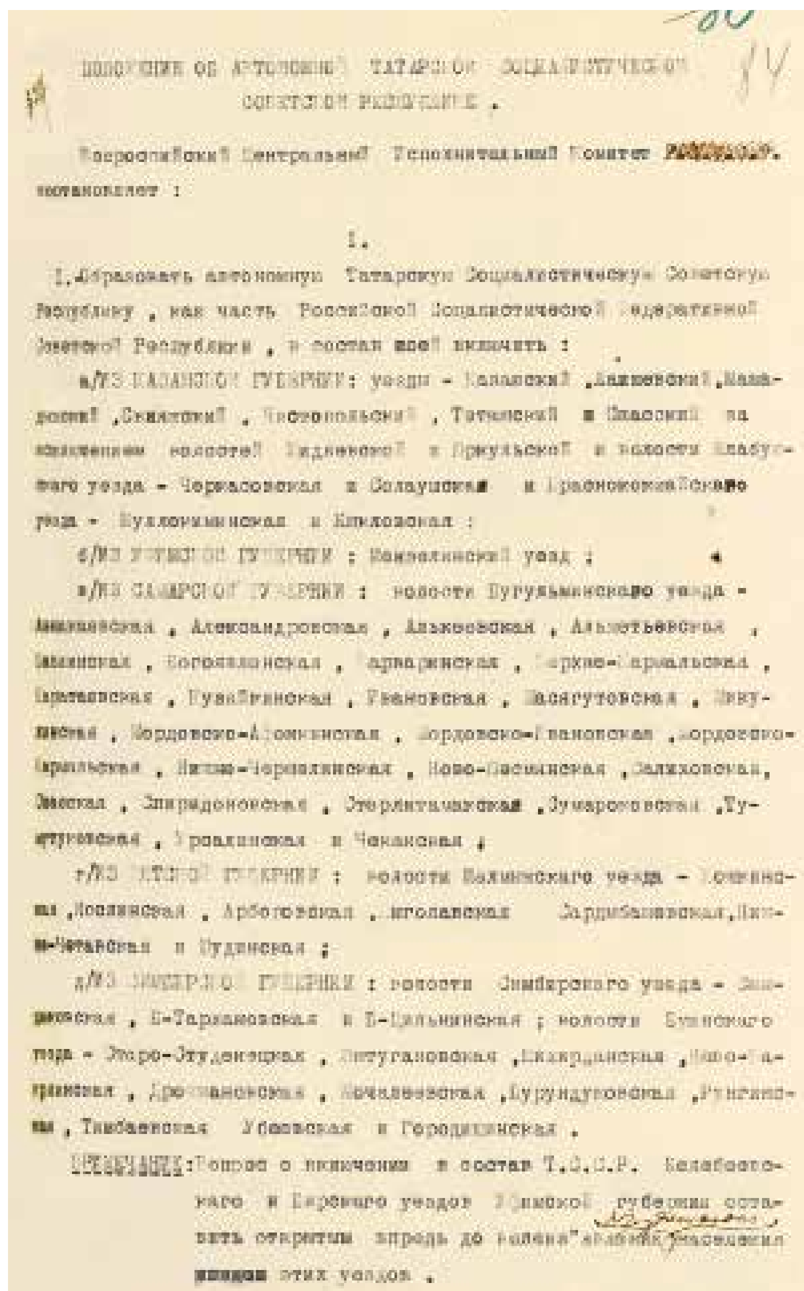

ПОЛОЖЕНИЕ ОБ АВТОНОМНОЙ ТАТАРСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.

Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет [illegible] постановляет :

I.

1. Образовать автономную Татарскую Социалистическую Советскую Республику, как часть Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, в состав коей включить :

а/ ИЗ КАЗАНСКОЙ ГУБЕРНИИ: уезды – Казанский, Лаишевский, Мамадышский, Свияжский, Чистопольский, Тетюшский и Спасский за исключением волостей [illegible] и [illegible] и волости Елабужского уезда – Черкасовская и Салаушская и Краснококшайского уезда – [illegible] и [illegible] ;

б/ ИЗ УФИМСКОЙ ГУБЕРНИИ : Мензелинский уезд ;

в/ ИЗ САМАРСКОЙ ГУБЕРНИИ : волости Бугульминского уезда – [illegible], Александровская, Альшеевская, Альметьевская, [illegible], Богоявленская, [illegible], Верхне-[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], Мордовско-[illegible], Мордовско-[illegible], Мордовско-[illegible], Нижне-[illegible], Ново-[illegible], [illegible], [illegible], Спиридоновская, Старо[illegible], [illegible], Ту[illegible], [illegible] и Чекановская ;

г/ ИЗ ВЯТСКОЙ ГУБЕРНИИ : волости Малмыжского уезда – [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] и [illegible] ;

д/ ИЗ СИМБИРСКОЙ ГУБЕРНИИ : волости Симбирского уезда – [illegible], Б-Тархановская и Б-[illegible] ; волости Буинского уезда – Старо-Студенецкая, [illegible], [illegible], Ново-[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], Тимбаевская, [illegible] и [illegible].

ПРИМЕЧАНИЕ: Вопрос о включении в состав Т.С.С.Р. Белебеевского и Бирского уездов Уфимской губернии оставить открытым впредь до [illegible] населением этих уездов.

Татарстан АССРның оешуы турында нигезләмә [декрет]. 1920 елның 27 мае

Положение [декрет] об образовании Татарской АССР. 27 мая 1920

Statute (Decree) on the formation of the Tatar ASSR. 27 May 1920

Л. Г. Фәттахов, Х. Г. Якупов. Татарстан АССР оешуы турындагы Декретка кул кую. 1950

Л. А. Фаттахов, Х. А. Якупов. Подписание Декрета об образовании Татарской АССР. 1950

L. A. Fattakhov, H. A. Yakupov. The signing of the Decree on the formation of the Tatar ASSR. 1950

of 1920, the Regulations for the Tatar SSR were published, which determined the status of the new national state entity, its territory, governing bodies, as well as the principles of interrelations and mutual delegation of powers between bodies of state power of the RSFSR and TASSR.

The work was started on the basis of such Regulations for the development of the draft decree on the formation of the Autonomous Tatar Socialist Soviet Republic, which was mainly completed by the end of April 1920. On 4 May, the issue of the Tatar Republic was once again discussed at a meeting of the Political Bureau of the Central Committee of RCP(b) under the chairmanship of V. I. Lenin, which decided to establish a special commission for solution of certain issues in dispute related to rights and borders of the Tatar Republic and the status of Kazan. It was decided to appoint Joseph Stalin as chairman of the commission, which also included as its members L. B. Kamenev, Y. A. Preobrazhensky, M. F. Vladimirsky, S.-G. Sultan-Galiev, M. Sultan-Galiev, G. Sharaf, and so on. On 25 May 1920, the draft decree on the establishment of the Tatar Republic, which was developed by the commission, was discussed at the extended meeting of the Council of People's Commissars of the RSFSR and sent for further elaboration with certain remarks.

On 27 May 1920, the All-Russian Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the RSFSR adopted a joint decree "On the Establishment of the Autonomous Tatar Socialist Soviet Republic" that was signed by V. I. Lenin as Chairman of the Council of People's Commissars, M. I. Kalinin as Chairman of the All-Russian Central Executive Committee, and A. Yenukidze as Secretary of the All-Russian Central Executive Committee. The first paragraph of the decree run as follows: "To establish the Autonomous Tatar Socialist Soviet Republic as part of the RSFSR…" The decree fixed the fundamentals of the state-legal status of the republic, and officially proclaimed that the RSFSR should render direct support to the republic in attaining the actual equality with the other autonomous republics by providing it with all necessary financial and technical means out of the common funds.

Татарстан АССРның беренче флагы

Первый флаг Татарской АССР

The first flag of the Tatar ASSR

25 июнь көнне Казанның Эшче, крестьян һәм кызылармияче депутатлары советы партия, профсоюз, комсомол органнары һәм Республиканың Запастагы армиясе сәяси бүлеге вәкилләре катнашында киңәйтелгән тантаналы утырышын үткәрә. Анда Казан губерна Башкарма комитеты ТАССРның Вакытлы Революцион Комитетына хакимиятнең төп вәкаләтләрен тапшыра. ТАССР игълан ителгән көн – 25 июнь – Казанда һәм республиканың барлык кантоннарында тантаналы төстә бәйрәм ителә: митинглар һәм халык күңел ачулары үтә, кайбер шәһәрләрдә хәрби парадлар уза. Ел саен үткәрелә торган республика милли бәйрәме – Сабантуйны алга таба шушы датага туры китерә башлыйлар.

Б. И. Урманче. Татарстан АССРның беренче (рәсми булмаган) гербы эскизы. 1920

Б. И. Урманче. Эскиз первого (неофициального) герба Татарской АССР. 1920

B. I. Urmanche. Sketch of the first (unofficial) coat of arms of the Tatar ASSR. 1920

27 мая 1920 г. ВЦИК и Совнарком РСФСР приняли совместный декрет «Об образовании Автономной Татарской Социалистической Советской Республики», который был подписан председателем Совнаркома В. И. Лениным и председателем ВЦИК М. И. Калининым, секретарём ВЦИК А. Енукидзе. Первый параграф декрета гласил: «Образовать Автономную Татарскую Социалистическую Советскую Республику как часть РСФСР…». Декрет закрепил основы государственно-правового статуса республики, а также официально провозгласил, что РСФСР должна оказывать прямое содействие республике в достижении фактического равенства с другими автономными республиками, снабжая её из общих средств всеми необходимыми финансовыми и техническими средствами.

25 июня состоялось расширенное торжественное заседание Казанского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов с представителями партийных, профсоюзных, комсомольских органов и политотдела Запасной армии Республики, на котором Казанский губернский исполнительный комитет передал Временному Революционному Комитету ТАССР основные полномочия власти. День провозглашения ТАССР – 25 июня – был торжественно отпразднован в Казани и во всех кантонах республики: прошли торжественные митинги и народные гуляния, в ряде городов состоялись военные парады. Впоследствии к этой дате стали приурочивать празднование ежегодного республиканского национального праздника – Сабантуя.

On 25 June, an extended official meeting of the Kazan Council of Workers', Peasants, and Red Army Men's Deputies was held together with the representatives of the Party, labour unions, Komsomol bodies, and the Political Department of the Reserve Army of the Republic, during which the Kazan Provincial Executive Committee handed over the fundamental powers of authority to the Provisional Revolutionary Committee of the TASSR. The day on which the TASSR was proclaimed – 25 June – was officially celebrated in Kazan and in all cantons of the republic: official meetings and popular festivities were organised and military parades were held in a number of towns. Later on, the celebration of the annual republic's national festival – Sabantuy – was timed to this date.

Татарстан Республикасының Учредительләр корылтае. Казан, 1920

Учредительный съезд Татарской республики. Казань, 1920

The Constituent Congress of the Tatar Republic. Kazan, 1920

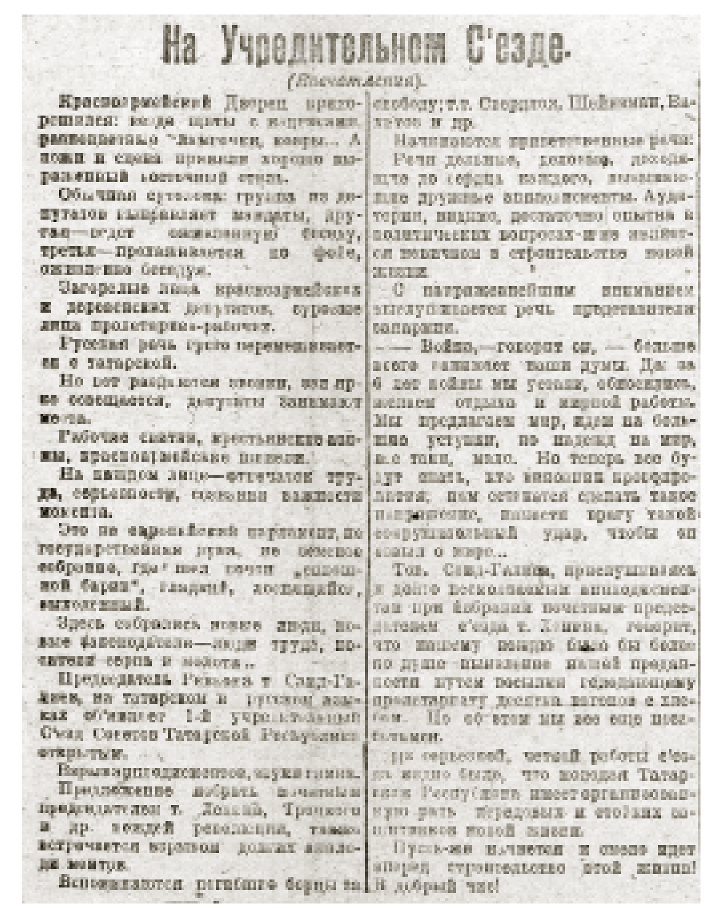

На Учредительном С'езде.

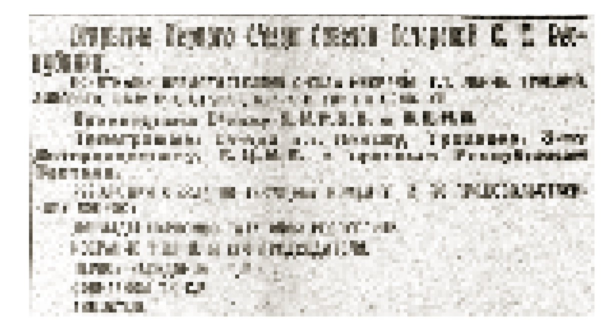

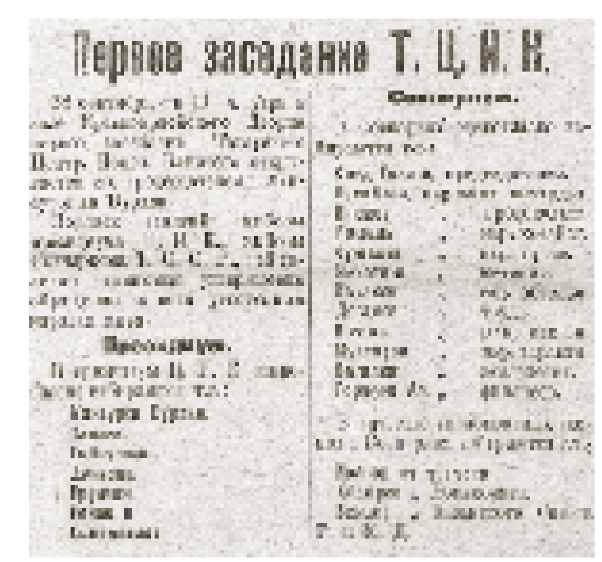

Первое заседание Т. Ц. И. К.

Татарстан Республикасы Советларының Оештыру корылтае һәм Татарстан Үзәк Башкарма комитетының беренче утырышы турында мәгълүмат. «Известия ТатЦИКа» газетасы. 1920 елның 29 сентябре

Информация об Учредительном съезде Советов Татарской Республики и первом заседании Татарского Центрального Исполнительного комитета. Газета «Известия ТатЦИКа». 29 сентября 1920

Information on the Constituent Congress of Soviets of the Tatar Republic and the first meeting of the Tatar Central Executive Committee. The Izvestiya TatTsIKa (News of the TatCEC). 29 September 1920

ТАССР игълан ителгән көнне уздырылган парад

Парад в день провозглашения ТАССР

Parade on the day of proclaiming the TASSR

Казанда яшәүчеләр Татарстан АССР игълан ителгән көнне картадан яңа оешкан республиканың чикләрен карыйлар. Казан, Юнысовлар мәйданы, 1920

Жители Казани в день провозглашения Татарской АССР смотрят по карте границы вновь учреждённой республики. Казань, Юнусовская площадь,1920

Citizens of Kazan on the day of declaring the Tatar ASSR look at the borders of the newly established republic on the map. Kazan, Yunusovskaya Ploshchad (Yunusov's Square), 1920

Административ-территориаль идарә

ТАССР 10 кантонга (Арча, Бөгелмә, Буа, Лаеш, Мамадыш, Минзәлә, Зөя, Спас, Тәтеш, Чистай) бүленә. 1921 елның көзендә ТАССР белән Самара, Сембер һәм Вятка губерналары, шулай ук Мари, Чуваш һәм Вотяк автономияле өлкәләре арасындагы чикләрне яңача ызанлау үткәрелә, аның барышында аерым торак пунктларны һәм волостьларны үзара тапшыралар. 1922 елның ахырына республиканың административ-территориаль корылышы түбәндәгечә була: кантоннар – 13 (яңа кантоннар оештырыла: Әгерҗе, Алабуга, Чаллы), кече шәһәрләр – 12 (Әгерҗе, Арча, Бөгелмә, Буа, Алабуга, Лаеш, Мамадыш, Минзәлә, Зөя, Спас, Тәтеш, Чистай), волостьлар – 222, авыл советлары – 3 057, авыл торак пунктлары – 3 405, шул исәптән татар авыллары – 1 516, рус

Административно-территориальное управление

ТАССР была разделена на 10 кантонов (Арский, Бугульминский, Буинский, Лаишевский, Мамадышский, Мензелинский, Свияжский, Спасский, Тетюшский, Чистопольский). Осенью 1921 г. проводилось новое размежевание границ между ТАССР, Самарской, Симбирской и Вятской губерниями, а также Марийской, Чувашской и Вотской автономными областями, в ходе которого произошла передача отдельных населённых пунктов и волостей.

К концу 1922 г. административно-территориальное устройство республики было следующим: кантонов – 13 (были образованы новые кантоны: Агрызский, Елабужский, Челнинский), малых городов – 12 (Агрыз, Арск, Бугульма, Буинск, Елабуга, Лаишев, Мамадыш, Мензелинск, Свияжск, Спасск,

Administrative-Territorial Management

TASSR was divided into 10 cantons (the Arsky, Bugulminsky, Buinsky, Laishevsky, Mamadyshsky, Menzelinsky, Sviyazhsky, Spassky, Tetyushsky, and the Chistopolsky cantons). In autumn of 1921, the new delimitation of the borders between the TASSR and the Samara, Simbirsk, and Vyatka Provinces, as well as the Mari, Chuvash, and the Votsk autonomous regions was organised. In the course of such delimitation, certain settlements and districts changed their affiliation. By the end of 1922, the administrative-territorial structure of the republic was as follows: 13 cantons (the new cantons were established: the Agryzsky, Yelabuzhsky, and the Chelninsky), 12 small towns (Agryz, Arsk, Bugulma, Buinsk, Yelabuga, Laishevo, Mamadysh, Menzelinsk, Sviyazhsk, Spassk, Tetyushi, and Chistopol), 222 districts, 3 057 village councils, 3 405 rural settlements, of which 1 516 were

ТССР картасы. 1920

Карта ТССР. 1920

Map of the TSSR. 1920

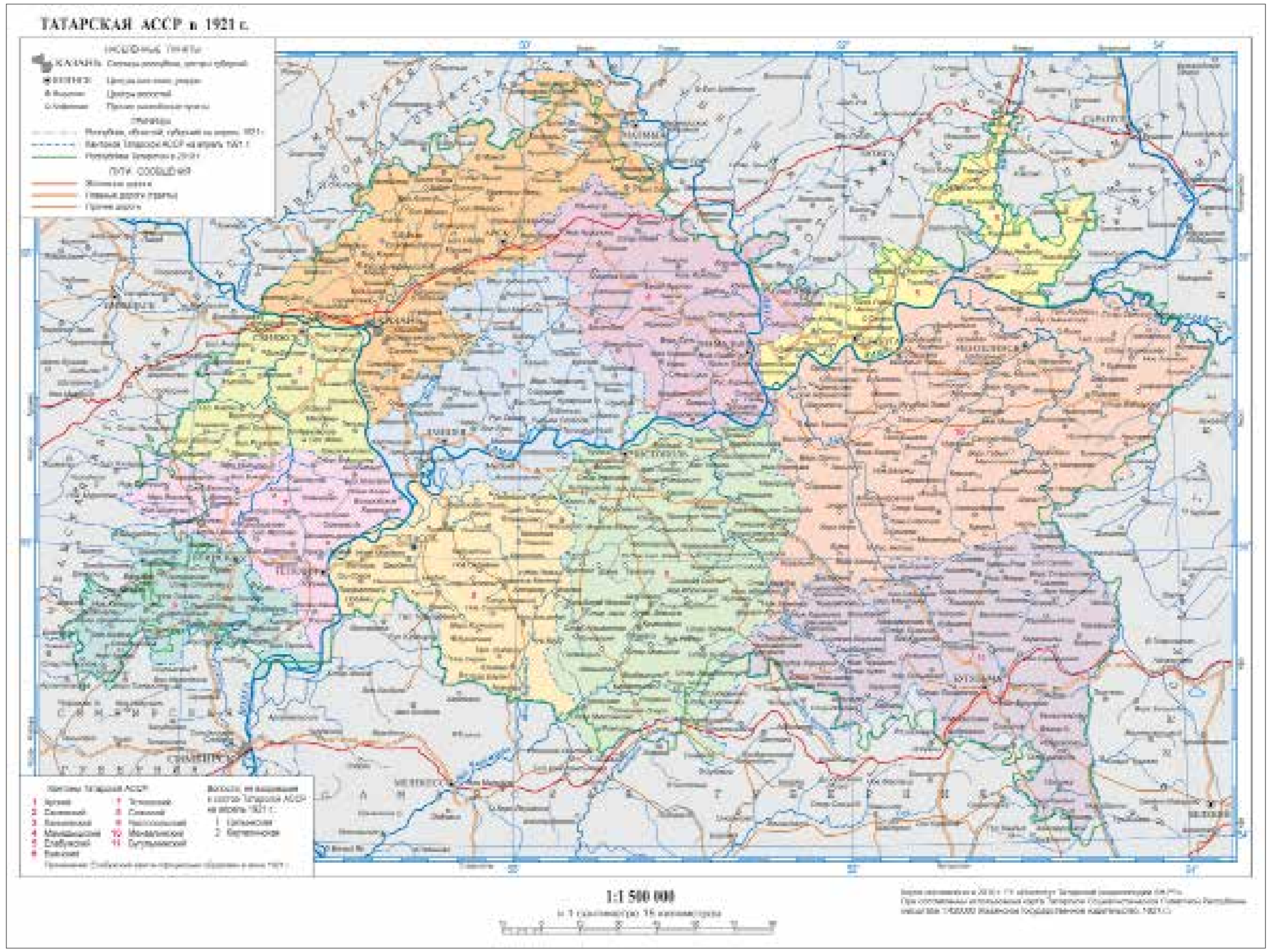

Татарстан АССР картасы. 1921

Карта Татарской АССР. 1921

Map of the Tatar ASSR. 1921

авыллары – 1455, чуваш – 149, удмурт – 48, мари – 43, мордва авыллары – 27. Казан, татар халкының этномәдәни тупланган үзәге буларак, Татарстан Республикасы составына кертелә һәм аның башкаласы дип игълан ителә. ТАССР оешу вакытында Казан губернасыннан аерылган өязләр (Козьмодемьян, Кызыл Кокшай, Чар (Цивильск), Чабаксар, Ядрин), аларда яшәүче халыкның милли составын исәпкә алып, Чуваш һәм Мари автоном өлкәләренә кертелә.

Татарстанның гомуми мәйданы – 68 мең кв. км чамасы, территориясенең озынлыгы төньяктан көньякка таба – 290 км һәм көнбатыштан көнчыгышка 460 км тәшкил итә. Республика территориясе урман һәм урман-даладан, Иделнең уң як ярында һәм көньяк-көнчыгышында зур булмаган калкулыклары булган тигезлектән гыйбарәт. Территориясенең 90 %ы диңгез өсте тигезлегеннән 200 метрдан да артык булмаган биеклектә урнашкан. Мәйданының якынча 20 %ы урманнар белән капланган. Татарстан җирлегендә Россиянең Европа өлешендәге зур су артерияләре – Идел һәм Кама кушыла, алар, үзләренә койган елга-сулыклар белән бергә, зур су бассейнын барлыкка китерә.

Татарстандагы гомуми халык санын 2,9 миллион чамасы кеше тәшкил иткән, шуларның 54 %ы – татарлар. Республиканың 80 %тан артык халкы (2,6 млн кеше) авыл җирендә яшәгән. Шәһәр халкы булып 253 меңгә якын кеше (14 %) саналган, аларның күп өлеше (194 мең) Казанда торган.

Тетюши, Чистополь), волостей – 222, сельсоветов – 3 057, сельских пунктов – 3 405, в том числе татарских – 1516, русских – 1 455, чувашских – 149, удмуртских – 48, марийских – 43, мордовских – 27. Казань, как центр этнокультурного сосредоточения татарского народа, была включена в состав Татарской республики и объявлена её столицей. Уезды, отошедшие от Казанской губернии во время образования ТАССР (Козьмодемьянский, Краснококшайский, Цивильский, Чебоксарский, Ядринский), вошли в состав Чувашской и Марийской автономных областей в соответствии с национальным составом их населения.

Общая площадь ТАССР составляла около 68 тысяч кв. км, протяжённость его территории – 290 км с севера на юг и 460 км с запада на восток. Территория представляла собой равнину в лесной и лесостепной зоне с небольшими возвышенностями на правобережье Волги и юго-востоке республики. 90 % её территории лежало на высоте не более 200 метров над уровнем моря. Около 20 % площади было покрыто лесами. На территории ТАССР соединялись крупнейшие водные артерии европейской части России – Волга и Кама, которые со своими притоками образовывали огромный водный бассейн.

Общая численность населения республики составляла около 2,9 млн человек, из них татар – 54 %. Свыше 80 % (2,6 млн человек) населения проживало в сельской местности. Городского населения насчитывалось около 253 тыс. человек (14 %), большая часть его проживала в Казани (194 тысячи).

the Tatar ones and 1 455 were the Russian ones, 149 were the Chuvash settlements, 48 were the Udmurt settlements, 43 were the Mari, and 27 were the Mordovian settlements. Kazan, as the ethno-cultural centre of the Tatar people, was included into the Tatar Republic and was declared its capital. The districts that were separated from the Kazan Province at the time of the establishment of the TASSR (Kozmodemyansky, Krasnokokshaisky, Tsivilsky, Cheboksarsky, and the Yadrinsky ones) became part of the Chuvash and the Mari autonomous regions in accordance with the ethnic composition of their populations.

The total area of Tatarstan was some 68 000 sq. km., its territory extended for 290 km. from north to south and for 460 km. from east to west. The territory of the republic consisted of the plain located in the forest-steppe zone with small elevations on the right bank of the Volga and in the south-east of the republic. 90 % of its territory lied at the height of not more than 200 m. above the sea level. Some 20% of the territory was covered by forests. The largest water arteries of the European part of Russia – the Volga and the Kama – joined in the territory of Tatarstan, forming the huge water basin with their tributaries.

The total population of Tatarstan was some 2.9 million, of which the Tatars accounted for 54 %. Over 80 % (2.6 million) of the republic's population lived in the rural areas. Urban population accounted for some 253 000 (14 %), the major portion of urban citizens living in Kazan (194 000).

Оконешников тегермәне. Зөя кантонының Печищи авылы

Мельница Оконешникова. Село Печищи, Свияжский кантон

The mill of Okoneshnikov. Village of Pechishchi, Sviyazhsky Canton

Алабуга шәһәре, Полевая урамы

Елабуга, ул. Полевая

Yelabuga, Polevaya Street

Лаеш шәһәренең Ленин урамы (элеккеге Оренбург урамы). 1920

Лаишев, ул. Ленина (бывшая Оренбургская). 1920

Laishev, Lenin Street (former Orenburgskaya Street). 1920

Татар гаиләсе

Татарская семья

A Tatar family

Чирмешләр (марилар) Казан Кремлендә

Черемисы (марийцы) в Казанском Кремле

The Cheremisy (Mari) in Kazan Kremlin

Шәһәрдә яшәүче рус кешеләре

Русские городские жители

Russian urban citizens

Тәтеш өязенең Урюм авылы мордва хатын-кызлары

Мордовские женщины из села Урюм Тетюшского уезда

Mordovian women from the village of Uryum of the Tetyushsky District

Декрет, җирле советларны да кертеп, ТАССРның дәүләт хакимияте органнары структурасын билгеләде. Өч айлык әзерлек эшләреннән соң, Вакытлы Революцион Комитет Татарстан АССР Советларының I (Оештыру) корылтаен чакыра, ул 1920 елның 26 – 27 сентябрендә Казанда үтә. Корылтайда Татарстан АССРның Үзәк Башкарма Комитеты (ҮБК) сайлана, республиканың якынча чикләре, административ-территориаль бүленешнең һәм идарәнең төп формалары (эшче, крестьян һәм кызылармияче депутатлар советлары) билгеләнә. 28 сентябрь көнне ТАССР ҮБКның 1 нче пленар утырышында 15 кешедән торган хөкүмәт – Халык комиссарлары советы (ХКС; рәисе – С. Сәетгалиев) оештырыла һәм 7 кешедән торган Татарстан АССР ҮБК Президиумы (рәисе – Б. Мансуров) сайлана. ТАССР ҮБКның һәм Халык комиссарлары советының беренче составы Совет дәүләтенең төрле төбәк вәкилләреннән торган. Дәүләт идарәсенең аерым тармаклары белән турыдан-туры җитәкчелек итү өчен 10 наркомат: эчке эшләр, финанс, юстиция, азык-төлек, эчке сәүдә, игенчелек, сәламәтлек саклау, мәгариф, хезмәт, социаль тәэминат наркоматлары һәм Халык хуҗалыгы советы төзелә. Наркоматлар үз гамәлләрендә мөстәкыйль һәм Татарстан АССР Советлары корылтае, ҮБК Президиумы, шулай ук Бөтенроссия ҮБК алдында турыдан-туры җаваплы булалар. Чит ил эшләре һәм тышкы сәүдә РСФСРның үзәк органнары карамагында кала. Хәрби эшләр белән Татарстан хәрби комиссариаты шөгыльләнә. Республика территориясендә эшче, крестьян һәм кызылармияче депутатларның авыл, волость, шәһәр һәм кантон советлары төзелә.

Декрет определил структуру органов государственной власти ТАССР, присоединив к ней и местные советы. После трёхмесячной подготовительной работы ВРК созвал 1-й (Учредительный) съезд Советов Татарской АССР, который состоялся 26 – 27 сентября 1920 г. в Казани. На съезде был избран ЦИК Татарской АССР, определены примерные границы республики, основные формы административно-территориального деления и управления (советы рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов). 28 сентября на 1-м пленарном заседании ЦИК ТАССР было образовано правительство – Совет Народных Комиссаров в составе 15 человек (председатель – С.-Г. Саид-Галиев) и избран Президиум ЦИК Татарской АССР в составе 7 человек (председатель – Б. Мансуров). Первый состав ЦИК и Совнаркома ТАССР включал из представителей различных регионов Советского государства. Для непосредственного руководства отдельными отраслями государственного управления было образовано 10 наркоматов: внутренних дел, финансов, юстиции, продовольствия, внутренней торговли, земледелия, здравоохранения, просвещения, труда, социального обеспечения и Совет народного хозяйства. Наркоматы в своих действиях были автономны и ответственны непосредственно перед съездом Советов и Президиумом ЦИК Татарской АССР, а также ВЦИК. Иностранные дела и внешняя торговля остались в ведении центральных органов РСФСР. Военными делами распоряжался Татарский военный комиссариат. На территории республики были созданы сельские, волостные, городские и кантонные советы рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов.

Татар республикасы Эшче-крестьяннар инспекциясе халык комиссариатының эшчәнлеге турында 1921 елның сентябреннән 1922 елның сентябренә кадәр хисап. Казан, 1922

Отчёт о деятельности Народного комиссариата рабоче-крестьянской инспекции Татреспублики с сентября 1921 г. по сентябрь 1922. Казань, 1922

Report on activity of the People's Commissariat of the Workers' and Peasants' Inspection of the Tatar Republic from September 1921 to September 1922. Kazan, 1922

The decree established the structure of bodies of state power of the TASSR, having added to such the local councils as well. After three months of preliminary work, the Military Revolutionary Committee convened the First (Constituent) Congress of Councils (Soviets) of the Tatar ASSR, which took place on 26 – 27 September 1920 in Kazan. The Congress elected the Central Executive Committee of the Tatar ASSR, determined the approximate borders of the republic, basic forms of administrative-territorial division and management (councils of the workers', peasants' and Red Army men's deputies). On 28 September, the First Plenary Session of the Central Executive Committee of the TASSR elected the government – the Council of People's Commissars that consisted of 15 members (with S.-G.Said-Galiev as its Chairman) and elected the Presidium of the Central Executive Committee of the Tatar ASSR of 7 members (with B. Mansurov as its Chairman). The first compositions of the Central Executive Committee and of the Council of People's Commissars of the TASSR were comprised of representatives of different regions of the Soviet State. To directly administer the specific areas of state administration, established were 10 People's Commissariats: of Interior, Finance, Justice, Foodstuffs, Domestic Trade, Farming, Healthcare, Enlightenment, Labour, and Social Security Services, and the Council of National Economy. The People's Commissariats were independent in their actions and reported directly to the Congress of Councils, the Presidium of the Central Executive Committee of the Tatar ASSR, and to the Military Revolutionary Committee. Foreign affairs and foreign trade remained in the jurisdiction of central bodies of power of the RSFSR. Military affairs were the field of responsibility of the Tatar Military Commissariat. The village, district, municipal, and cantonal councils of the workers', peasants' and Red Army men's deputies were created in the territory of the republic.

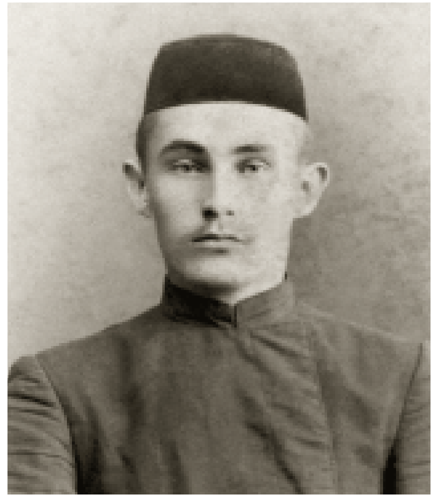

М. Фазлуллин, тел галиме, педагог, РСФСР Педагогия фәннәре академиясенең мөхбир-әгъзасы

М. Фазлуллин, филолог, педагог, член-корреспондент АПН РСФСР

M. Fazlullin, philologist, pedagogue, correspondent member of the Academy of Pedagogical Sciences of the RSFSR

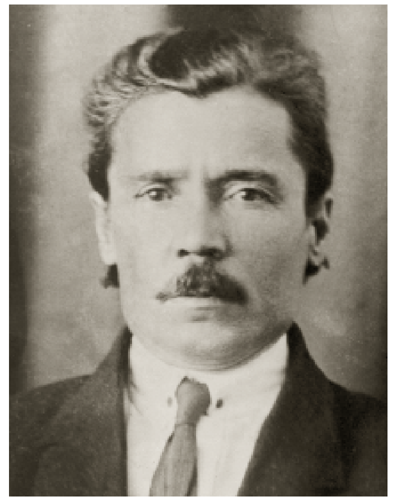

Г. Ибраһимов, язучы, галим, дәүләт эшлеклесе

Г. Ибрагимов, писатель, учёный, государственный деятель

G. Ibragimov, writer, scientist, statesman

П. Е. Корнилов, сәнгать белгече, профессор

П. Е. Корнилов, искусствовед, профессор

P. Y. Kornilov, historian of art, professor

В. А. Богородицкий, тел белгече, СССР ФАнең мөхбир-әгъзасы

В. А. Богородицкий, языковед, член-корреспондент АН СССР

V. A. Bogorodistky, linguist, correspondent member of the Academy of Sciences of the USSR

П. М. Дульский, сәнгать белгече, рәссам, музей эшлеклесе, педагог

П. М. Дульский, искусствовед, художник, музейный деятель, педагог

P. M. Dulsky, historian of art, artist, museum worker, pedagogue

М. Г. Худяков, тарихчы, археолог, этнограф, тарих фәннәре докторы

М. Г. Худяков, историк, археолог, этнограф, доктор исторических наук

M. G. Khudyakov, historian, archaeologist, ethnographer, Doctor of Historical Sciences

Милли дәүләт төзү hәм мәдәниятне үстерүдә беренче актлар

Татарстан АССР төзелү татар халкының мәгариф hәм мәдәният системасын үстерү өчен зур мөмкинлекләр тудыра, республикадагы төрле милләтләр арасында иҗтимагый, мәдәни, икътисади hәм башка элемтәләрне ныгытуга китерә. Илнең башка халыклары кебек татарлар да, үз республикасын төзеп, тирән үзгәрешләр юлына баса. Фәнни, мәдәни-агарту hәм туган якны өйрәнү учреждениеләре үсешендә ТАССР Мәгариф эшләре буенча халык комиссариатының Академик үзәге (1921 елда оештырыла) мөhим роль уйный. Ул татарны өйрәнүгә караган фәнни тикшеренүләрне яңа дәрәҗәгә күтәрә. Татарстанда тарихи-этнографик, археографик, эпиграфик, археологик, лингвистик, әдәбият белеме hәм башка проблемаларның киң даирәсе буенча фәнни тикшеренүләр үткәрелә (тел hәм әдәбият белгечләре: Җ. Вәлиди, Ә. Максуди, Г. Рәхим, Г. Сәгъди, Г. Ибраhимов, Г. Шәрәф, В. А. Богородицкий, Г. Алпаров, М. Фазлуллин; тарихчылар: М. Г. Худяков, С. Вахиди, Г. Гобәйдуллин, М. К. Корбут, Х. Габидуллин, Е. И. Чернышёв; археологлар: В. Ф. Смолин, Н. Ф. Калинин; этнографлар: Б. Ф. Адлер, Н. И. Воробьёв, Г. hәм М. Гобәйдуллиннар; сәнгать белгечләре: П. М. Дульский, В. В. Егерев, П. Е. Корнилов h. б.).

Татарстан Мәгариф эшләре буенча халык комиссариаты бинасы. Казан, 1920 еллар

Здание Татнаркомпроса. Казань, 1920-е

The building of the Tatar People's Commissariat for Education. Kazan. 1920s

Первые акты национально-государственного и культурного строительства

Образование Татарской АССР создало широкие возможности для развития системы образования и культуры татарского народа, способствовало укреплению общественных, культурных, экономических и иных связей между различными этносами республики. Как и другие народы страны, татары, создав свою республику, встали на путь коренных преобразований. Важную роль в развитии научных, культурно-просветительских и краеведческих учреждений сыграл Академический центр Наркомата просвещения ТАССР (создан в 1921 г.), который поднял татароведческие исследования на новый уровень. В Татарстане проводились научные исследования по широкому кругу историко-этнографических, археографических, эпиграфических, археологических, лингвистических, литературоведческих и других проблем (языковеды и литературоведы: Дж. Валиди, А. Максудов, Г. Рахим, Г. Сагди, Г. Ибрагимов, Г. Шараф, В. А. Богородицкий, Г. Алпаров, М. Фазлуллин; историки: М. Г. Худяков, С. Вахиди, Г. Губайдуллин, М. К. Корбут, Х. Габидуллин, Е. И. Чернышев; археологи: В. Ф. Смолин, Н. Ф. Калинин; этнографы: Б. Ф. Адлер, Н. И. Воробьёв, А. и М. Губайдуллины; искусствоведы: П. М. Дульский, В. В. Егерев, П. Е. Корнилов и др.).

The First Acts of the National State and Cultural Building

The establishment of the Tatar ASSR created broad opportunities for the development of a system of education and culture of the Tatar people, contributed to the consolidation of social, cultural, economic, and other ties between different ethnoses of the republic. Like other peoples of the country, the Tatars, having established their republic, chose the path of drastic transformations. An important role in the development of scientific, cultural-enlightenment, and regional ethnographical institutions was played by the Academic Centre of the People's Commissariat for Education of the TASSR (established in 1921), which took the research work related to the study of Tatar regional history to a new level. Scientific research was conducted in Tatarstan on a broad range of historical-ethnographical, archaeographic, epigraphic, archaeological, linguistic, literary, and other issues (linguists and literary historians: J. Validi, A. Maksudov, G. Rakhim, G. Sagdi, G. Ibragimov, G. Sharaf, V. A. Bogoroditsky, G. Alparov, M. Fazlullin; historians: M. G. Khudyakov, S. Vakhidi, G. Gubaidullin, M. K. Korbut, K. Gabidullin, Y. I. Chernyshev; archaeologists: V. F. Smolin, N. F. Kalinin; ethnographers: B. F. Adler, N. I. Vorobyev, A. and M. Gubaidullins; art historians: P. M. Dulsky, V. V. Yegerev, P. Y. Kornilov, and so on).

Татарстан Мәгариф эшләре буенча халык комиссариаты коллегиясе. Казан, 1922

Коллегия Татнаркомпроса. Казань, 1922

The Board of the Tatar People's Commissariat for Education. Kazan, 1922

Үз дәүләтчелеге булдырылганнан соң, татарлар ана телендәге милли мәгариф системасын һәм мәдәниятен үстерү мөмкинлеге ала. ТАССР ҮБК һәм ХКСның татар телен, рус теле белән беррәттән, дәүләт теле итеп тану хакындагы 1921 елның 25 июне Декреты моның өчен нигез сала. Канцелярия эшләрен алып баруга татар телен киң кертү һәм дәүләт аппаратына төп халык вәкилләрен билгеләү сәясәте бу елларда милли мәдәниятнең һәм халык мәгарифенең тиз һәм массакүләм рәвештә үсүенә ярдәм итә. Әлеге чараларны гамәлгә ашыру үзенең уңай нәтиҗәләрен бирә: авыл советларыннан һәм волость башкарма комитетларыннан башлап, кантон башкарма комитетларына һәм ТАССР үзәк органнарына кадәр сайланулы вазифаларда татарларның процент нисбәтендә, акрынлап булса да, даими артуы күзәтелә, һөнәри-техник һәм югары уку йортларында да аларның саны күбәя. Түбәнге совет аппаратында, авыл советларында, волость һәм кантон башкарма комитетларында татар телен кертүне әзлекле рәвештә гамәлгә ашыру бара.

Республикада милли кадрлар әзерләү эше башлана, дәүләт, партия, суд һәм хакимиятнең башка органнарында аларның саны әзлекле рәвештә арта, дәүләт һәм иҗтимагый идарә оешмаларында, гаммәви мәдәният эше учреждениеләрендә татар телен гамәлгә кертү программалары үтәлә. Татар теле канцелярия эшләрен алып баруда кулланыла башлый: барлык төп законнар (җинаять, гражданлык, җинаять-процессуаль, җир, хезмәт кодекслары) татар теленә тәрҗемә ителә. Татарлар катнашындагы суд процесслары татар телендә үткәрелә. 1920 елларда шәһәр халкы составындагы татарлар санының үсеше күзәтелә, аларның Казанга күченүе арта (1920 елдагы 21,9 %тан 1926 елда 25,7 %ка, ягъни 44 мең кешегә кадәр).

С образованием своей государственности татары получили возможность развивать национальную систему образования и культуру на родном языке. Основу для этого заложил Декрет ЦИК и СНК ТАССР от 25 июня 1921 г. о признании татарского языка, наряду с русским, государственным. Быстрому развитию национальной культуры и массового образования населения в эти годы способствовала политика широкого введения в делопроизводство татарского языка и коренизации государственного аппарата. Реализация этих мер дала положительные результаты: наблюдалось, хотя и медленное, но неуклонное повышение процентного соотношения татар в выборных органах, начиная от сельсоветов и волостных исполкомов и заканчивая кантонными исполкомами и центральными органами ТАССР, увеличение представительства татар в профессионально-технических и высших учебных заведениях. Происходила постепенная реализация татарского языка в низовом советском аппарате, в сельсоветах, волостных и кантонных исполкомах.

В республике начались работы по подготовке национальных кадров, их становилось всё больше в государственных, партийных, судебных и других органах власти, реализовывались программы внедрения татарского языка в органах государственного и общественного управления, учреждениях культмассовой работы. Татарский язык начал применяться в делопроизводстве: все основные законы – уголовный, гражданский, уголовно-процессуальный, земельный, трудовой кодексы – были переведены на татарский язык. Процессы в суде с участием татар проводились на татарском языке. В 1920-е гг. наблюдался рост численности татар в составе городского населения, происходило увеличение их притока в Казань (с 21,9 % в 1920 г. до 25,7 % в 1926 г., до 44 тысяч человек).

Following the establishment of their statehood, the Tatars got an opportunity to develop their national system of education and culture in their mother tongue. The basis for this was laid down by the decree of the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the TASSR of 25 June 1921 on the recognition of the Tatar language, along with Russian, as the official language. The rapid development of national culture and large-scale education of the population over those years owed much to the policy of intensive use of the Tatar language in records management and broad involvement of indigenous people in the work of bodies of state power. Implementation of these measures brought its positive results: slow but continuous growth of percentage of the Tatars in the elected bodies was observed, starting from village councils and district executive committees and finishing with the cantonal executive committees and central bodies of power of the TASSR. Also notable was the growth in number of the Tatars at vocational-technical schools and institutions of higher education. Gradually the Tatar language was finding its way to the lower levels of the Soviet power machinery, to village, district, and cantonal executive committees.

The work was started in the republic for the preparation of local – ethnic – personnel; the number of indigenous people working at bodies of state, party, judicial, and other branches of power was growing, implemented were various programmes aimed at introduction of the Tatar language into everyday use at bodies of state and public administration, as well as at institutions of cultural work among the masses. The Tatar language was introduced into records management system: all fundamental laws: criminal, civil, criminally-remedial, land, and labour codes were translated into Tatar. The legal processes with participation of the Tatars were held in the Tatar language. In the 1920s, the growth of the number of the Tatars among urban citizens was recorded, as well as the growth of their inflow to Kazan (from 21.9 % in 1920 up to 25.7 % in 1926, up to 44 000).

Төрки эшчеләр факультеты. 1924 елның 3 октябре

Тюркский рабфак. 3 октября 1924

The Turkic workers' faculty. 3 October 1924

ТАССР Мәгариф эшләре буенча халык комиссариаты Академик үзәге әгъзалары (беренче рәттә): 1. М. Корбангалиев, 2. Г. Линцер, 3. Ш. Әхмәдиев, 4. Г. Ибраһимов, 5. Ф. Казанлы, 7. И. Рәхмәтуллин

Члены Академического центра Наркомата просвещения ТАССР (в первом ряду): 1. М. Курбангалиев, 2. Г. Линцер, 3. Ш. Ахмадеев, 4. Г. Ибрагимов, 5. Ф. Казанлы, 7. И. Рахматуллин

Members of the Academic Centre of the People's Commissariat for Education of the TASSR (first row): 1. M. Kurbangaliev, 2. G. Lintser, 3. S. Akhmadeyev, 4. G. Ibragimov, 5. F. Kazanly, 7. I. Rakhmatullin

ТАССР Үзәк башкарма комитетының татар телен гамәлгә кертү буенча комиссия редакциясе. 1920 еллар

Редакция Комиссии по реализации татарского языка при ЦИК ТАССР. 1920-е

Editorial Board of the Commission for the Implementation of the Tatar language at the CEC of the TASSR. 1920s

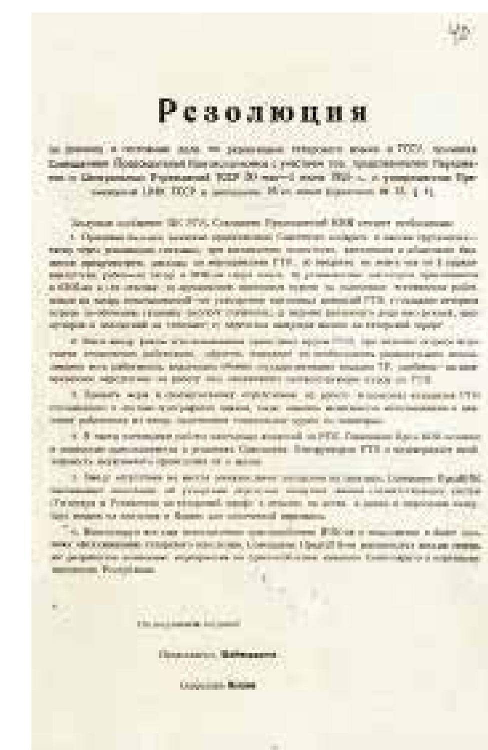

Резолюция

ТССР Үзәк башкарма комитетының «Дәүләт учреждениеләрендә һәм предприятиеләрдә татар телен гамәлгә кертү буенча инструкциягә өстәмәләр турында»гы Карары. 1924 елның 30 апреле

Постановление ЦИК ТССР о дополнении инструкции по реализации татарского языка в госучреждениях и предприятиях ТССР. 30 апреля 1924

Resolution of the Central Executive Committee and the TSSR on the addition of instructions on the implementation of the Tatar language in state institutions and enterprises of the TSSR. 30 April 1924

Бер үк вакытта гарәп графикасындагы татар алфавитын камилләштерү эшләре дәвам иттерелә. 1920 елларның беренче яртысында татар галимнәре һәм тел белгечләре тарафыннан (Г. Алпаров, Г. Ибраһимов, Г. Шәрәф һ. б.) татар теленең яңа орфографик системасы («Яңа имля») эшләнә. Татар язуын камилләштерү буенча эшләр совет җитәкчелегенең Россиядәге мөселман төркиләрнең, шул исәптән татарларның алфавитларын латинлаштыруга йөз тоткан гамәлләре белән туктатыла. СССРдагы мөсел-

Гарәп графикасына нигезләнгән «Яңа имля» татар алфавиты. 1920 еллар

Татарский алфавит на основе арабской графики «Яна имля». 1920-е

"Yana Imlya", the Tatar alphabet based on the Arabic script. 1920s

Название	Начертание			
	начальные	срединные	конечные	изолированные
А	ئا	ـا	ـا	ئا
Ә	ئە	ـە	ـە	ئە
Б	بـ	ـبـ	ـب	ب
Т	تـ	ـتـ	ـت	ت
П	پـ	ـپـ	ـپ	پ
Җ	جـ	ـجـ	ـج	ج
Ч	چـ	ـچـ	ـچ	چ
Х	حـ	ـحـ	ـح	ح
Д	د	ـد	ـد	د
Р	ر	ـر	ـر	ر
З	ز	ـز	ـز	ز
Ж	ژ	ـژ	ـژ	ژ
С	سـ	ـسـ	ـس	س
Ш	شـ	ـشـ	ـش	ش
Ғ	عـ	ـعـ	ـع	ع
Ф	فـ	ـفـ	ـف	ف
Қ	قـ	ـقـ	ـق	ق
К	كـ	ـكـ	ـك	ک
Г	گـ	ـگـ	ـگ	گ
Ң	–	ـڭـ	ـڭ	ڭ
Л	لـ	ـلـ	ـل	ل
М	مـ	ـمـ	ـم	م
Н	نـ	ـنـ	ـن	ن
W	و	ـو	ـو	و
И	ئیـ	ـیـ	ـی	ئی
У,Ү	ئو	ـو	ـو	ئو
О,Ө	ئۇ	ـۇ	ـۇ	ئۇ
Ы,Е	ئـ	ـئـ	ـئ	ئ
Һ	هـ	ـهـ	ـه	ه

Одновременно были продолжены работы по усовершенствованию арабографического татарского алфавита. В первой половине 1920-х гг. татарскими учёными и языковедами (Г. Алпаровым, Г. Ибрагимовым, Г. Шарафом и др.) была разработана новая орфографическая система татарского языка («Яна имля»). Работы по совершенствованию татарского письма были прерваны действиями советского руководства, взявшего курс на латинизацию алфавитов российских тюрков-мусульман, в том числе татар. После 1-го Всесоюзного тюркологического съезда (г. Баку, 1926 г.), посвящённого проблемам латинизации письменности мусульманских тюркских народов СССР, в ТАССР начались подготовительные работы по переводу татарского алфавита на латиницу (Яналиф). 3 июля 1927 г. татарский алфавит официально был переведён с арабского письма на международную графику – латиницу, что привело к потере огромного пласта многовекового историко-культурного и духовного наследия татар, поскольку почти повсеместный запрет на изучение арабского языка как предмета в школах существенно ограничил доступ к арабоязычным произведениям и трудам татарских авторов.

Политика державной унификации татарского алфавита вызвала идейное брожение среди татарской интеллектуальной общественности, в том числе в мусульманской религиозной умме. В результате переход на латиницу в Татарстане затянулся и завершился только в начале 1930-х гг., когда во всех учебных заведениях обучение начали вести на основе латинского письма. Перевод делопроизводства в государственных и общественных учреждениях на латинскую графику значительно облегчили новые печатные машины, сконструированные А. Шейхом-Али. Благодаря его стараниям в Татарстане было налажено промышленное производство печатных машин на латинице, которые поставлялись и в другие регионы.

At the same time, the work was continued for further improvement of the Tatar alphabet that was based on Arabic script. In the first half of the 1920s, the Tatar scientists and linguists (G. Alparov, G. Ibragimov, G. Sharaf, and so on) developed the new orthographic system of the Tatar language (Yana Imlya). However, the work for further improvement of the Tatar writing was interrupted by actions of the Soviet leadership, which took the course of Romanisation of alphabets of Russian Turkic Muslims, including the Tatars. After the First All-Union Turkological Congress (Baku, 1926), which was dedicated to issues of Romanisation of writing of the Muslim Turkic-speaking peoples of the USSR, the preliminary work was started in the TASSR for transfer of the Tatar alphabet to Roman script (Yanalif). On 3 July 1927, the Tatar alphabet was officially transferred from Arabic to international, Roman, script, which resulted in the loss of a huge layer of the centuries-old historical, cultural, and spiritual heritage of the Tatars, since almost complete prohibition to learn Arabic as a school subject significantly limited access to the works created in Arabic and the works by the Tatar authors.

The policy of national unification of the Tatar alphabet caused the ferment among the Tatar intellectual elite, including the Muslim religious ummah. As a result, the transfer to the Roman script in Tatarstan took too long and was completed as late as in the early 1930s, when all educational institutions switched to Roman script in education. The transfer of records management system to Roman script at the state and public institutions became much easier with the use of new typewriters that were designed by A. Sheikh-Ali. His efforts were essential for organising the large-scale production of Romanised typewriters in Tatarstan, which were also supplied to other regions.

ман төрки халыкларның язуын латинлаштыру проблемаларына багышланган I Бөтенсоюз төркология корылтаеннан (Баку шәһәре, 1926 ел) соң, ТАССРда татар алфавитын латиницага («Яналиф») күчерү буенча әзерлек эшләре башлана. 1927 елның 3 июлендә татар алфавиты рәсми тестә гарәп язуыннан халыкара графикага – латиницага күчерелә. Бу исә татарларның күпгасырлык һәм гаҗәеп бай тарихи-мәдәни һәм рухи мирасын югалтуга китерә. Ни өчен дигәндә, мәктәпләрдә гарәп телен фән буларак өйрәнүне һәркайда диярлек тыю гарәп язуындагы әсәрләрдән һәм татар авторлары хезмәтләреннән файдалануны бик нык чикли.

Татар алфавитын өстән торып унификацияләү сәясәте татар зыялылары арасында, шул исәптән мөселман дини өммәтендә идея ризасызлыгы уята. Нәтиҗәдә Татарстанда латиницага күчү озакка сузыла һәм 1930 елларның башында, барлык уку йортларында укытуны латин язуы нигезендә алып барырга керешкәч кенә тәмамлана. Дәүләт һәм җәмәгать учреждениеләрендә канцелярия эшләрен латин графикасына күчерүне Ә. Шәехгали ясаган яңа басту машинкалары шактый җиңеләйтә. Аның тырышлыгы белән Татарстанда латин хәрефле машинкаларны сәнәгать дәрәҗәсендә җитештерү җайга салына, алар башка төбәкләргә дә җибәрелә.

1920 еллар ахырында башланган зур масштаблы индустриальләштерү, коллективлаштыру һәм мәдәни революция белән бәйле рәвештә, шул заманда ТАССРның эчке сәясәтенең милли эчтәлеге дәрҗавачыл интернациональлек рухын ала. 1930 елларда татар теле административ һәм суд учреждениеләрендә

К концу 1920-х гг. национальная составляющая во внутренней политике ТАССР в связи с начавшимися масштабными процессами – индустриализацией, коллективизацией и культурной революцией – трансформируется

By the end of the 1920s, the national element in the domestic policy of the TASSR underwent transformations in light of the started large-scale processes of industrialisation, collectivisation, and cultural revolution, which were organised in the internationalist spirit. In the 1930s, the Tatar language

Латин алфавитлы басу машинасы. 1930 еллар

Печатная машинка с латинским алфавитом. 1930-е

Typewriter with Roman script. 1930s

Начертания букв		Названия букв		Примеры
		на латинице	на кириллице	
A a	*A a*	a	a	alma
Ə ə	*Ə ə*	ə	ә	ənkəy
B b	*B b*	be	бэ	belem
C c	*C c*	ce	җэ	cilək
Ç ç	*Ç ç*	çe	чэ	çəçək
D d	*D d*	de	дэ	dulqın
E e	*E e*	e	э	eşçe
F f	*F f*	ef	эф	fiker
G g	*G g*	ge	гэ	gəmbə
Ğ ğ	*Ğ ğ*	ğı	гъ	ğailə
H h	*H h*	he	һе	həykəl
I ı	*I ı*	ı	ы	ılıs
İ i	*İ i*	i	и	imən
J j	*J j*	je	жэ	jurnal
K k	*K k*	ke	ка	kelem
Q q	*Q q*	qı	къ	qabaq
L l	*L l*	el	эл	laçın
M m	*M m*	em	эм	manara
N n	*N n*	en	эн	narat
Ꞑ ꞑ	*Ꞑ ꞑ*	eꞑ	эң	ciꞑü
O o	*O o*	o	о	oçqın
Ө ө	*Ө ө*	ө	ө	өlkə
P p	*P p*	pe	пэ	peşerü
R r	*R r*	er	эр	rəxmət
S s	*S s*	es	эс	suğan
Ş ş	*Ş ş*	şa	ша	şalqan
T t	*T t*	te	тэ	tawış
U u	*U u*	u	у	uquçı
Ü ü	*Ü ü*	ü	ү	üzək
V v	*V v*	ve	вэ	vokzal
W w	*W w*	we	в(у)	watan
X x	*X x*	xa	ха	xoquq
Y y	*Y y*	y	й	yeget
Z z	*Z z*	ze	зэ	zəꞑgər

Латин графикасына нигезләнгән «Яңалиф» татар алфавиты. 1927

Татарский алфавит на основе латинской графики «Яналиф». 1927

"Yanalif", the Tatar alphabet based on the Roman script. 1927

Начертания букв	Названия букв	Начертания букв	Названия букв
А а	а	С с	эс
Ә ә	ә	Т т	тэ
Б б	бэ	У у	у
В в	вэ	Ү ү	ү
Г г	гэ	Ф ф	эф
Д д	дэ	Х х	ха
Е е, Ё ё	е, йо	Һ һ	һе
Ж ж	жэ	Ц ц	цэ
Җ җ	җэ	Ч ч	чэ
З з	зэ	Ш ш	ша
И и	и	Щ щ	ща
Й й	Й(краткое)	Ъ ъ	твёрдый и раздели-тельный знак
К к	ка		
Л л	эль		
М м	эм	Ы ы	ы
Н н	эн	Ь ь	мягкий и раздели-тельный знак
Ң ң	эң		
О о	о		
Ө ө	ө	Э э	э
П п	пэ	Ю ю	ю
Р р	эр	Я я	я

Кириллицага нигезләнгән татар алфавиты. 1939

Татарский алфавит на основе кириллицы. 1939

Tatar alphabet based on Cyrillic script. 1939

«Кызыл Татарстан» газетасы

Газета «Красная Татария»

The Krasnaya Tataria Newspaper

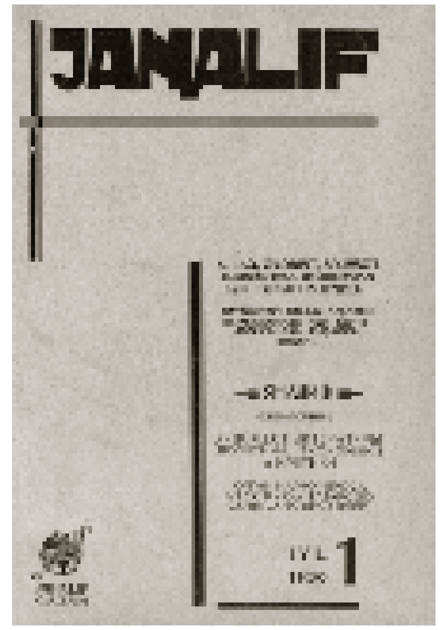

JANALIF

«Яңалиф» журналы. 1930, июль, № 1

Журнал «Яналиф». 1930, июль, № 1

Yanalif Magazine. No 1. July 1930

Грамотный, прочитай и расскажи неграмотному.

Uqi əlyce iptəş! Uqь həm uqi əlməycelərgə anlat!

Грамотасызлык белән көрәш турында плакат. 1926

Плакат о борьбе с безграмотностью. 1926

Poster dedicated to struggleagainst illiteracy. 1926

инде сирәк кулланыла. Дәүләт, җәмәгать һәм мәдәният-агарту оешмаларында хезмәткәрләрнең татар телен өйрәнүе бөтенләй диярлек туктала. 1939 елда татар алфавиты кабат үзгәртелә, бу юлы инде латин графикасы рус кириллицасына алмаштырыла. Бу татар халкының алга таба тиз ассимиляциялəшүенә юл ача.

1920 елларда вакытлы матбугат аеруча үсеш ала: төрле журнал-газета басмалары чыга, аларның тиражы сизелерлек арта. Республика матбугаты үсеше өчен нәкъ менә бу чорда нигез салына, вакытлы матбугат басмалары ТАССРның ике дәүләт телендә – рус һәм татар телләрендә нәшер ителә («Красная Татария», «Кызыл Татарстан», «Татарстан» һ. б.). Казаннан тыш, газеталар кайбер кантон үзәкләрендә дә басыла: «Кама буе газетасы» (Чистай), «Кызыл юл» (Алабуга), «Социализмга юл» (Буа). Югары уку йортларының һәм төрле җәмгыятьләрнең периодик фәнни басмалары («Казан университеты гыйльми язмалары», «Татарны өйрәнү фәнни җәмгыяте хәбәрчесе», «Археология, тарих һәм этнография җәмгыяте хәбәрләре» һ. б.) белән бер үк вакытта Татарстанда «ТССР мәгарифе хәбәрчесе», «Казан музей хәбәрчесе», «Татарстанның авыл һәм урман хуҗалыгы», «Хезмәт һәм хуҗалык» кебек ведомство журналлары да нәшер ителә башлый. Бу елларда газета-журналларның ассортименты артып кына калмый, аларның халыкка барып җитүмөмкинлеге дә үсә. Вакытлы матбугат ТАССРдагы социаль-икътисади, иҗтимагый-сәяси һәм мәдәни үзгәрешләрне чагылдырган үзенчәлекле рупорга әверелә, шулай ук белем тарата, фәнни һәм житештерү эшендәге төрле тармаклар тәҗрибәсен җиткерә торган иҗтимагый орган булып җитешә.

в державно-интернационалистическом духе. В 1930-е гг. татарский язык в административных и судебных учреждениях применялся уже редко. Изучение татарского языка служащими в государственных, общественных и культурно-просветительских учреждениях почти полностью прекратилось. В 1939 г. татарский алфавит был вновь преобразован, на этот раз с латиницы на русскую кириллицу. Это открыло дорогу для дальнейшей ускоренной ассимиляции татарского народа.

Особое развитие в 1920-е гг. получила периодическая печать: выходили различные журнально-газетные издания, заметно выросли тиражи газет и журналов. В этот период была заложена основа для развития республиканской печати, периодические издания выходили на двух государственных языках ТАССР – русском и татарском («Красная Татария», «Кызыл Татарстан», «Татарстан» и др.). Кроме Казани газеты печатались в ряде кантональных центров: «Прикамская газета» (Чистополь), «Красный путь» (Елабуга), «Путь к социализму» (Буинск). Одновременно с периодическими научными изданиями вузов и обществ («Учёные записки Казанского университета», «Вестник Научного общества татароведения», «Известия Общества археологии, истории и этнографии и др.) в Татарстане начали издаваться ведомственные журналы, такие как «Вестник просвещения ТССР», «Казанский музейный вестник», «Сельское и лесное хозяйство Татарстана», «Труд и хозяйство». В эти годы значительно не только увеличился ассортимент журнально-газетной периодики, но и повысилась их доступность для населения. Периодическая печать стала своеобразным рупором, отражавшим социально-экономические, общественно-политические и культурные изменения в ТАССР, а также общественным органом, распространявшим знания и опыт из различных отраслей научной и производственной практики.

was but seldom used at administrative and judicial institutions. The study of the Tatar language by public servants of the state, public, and cultural-enlightenment institutions was almost completely stopped. In 1939, the Tatar alphabet was once again transformed: this time, it switched from Roman to Cyrillic script. This opened the way for further accelerated assimilation of the Tatar people.

Especially rapidly developing in the 1920s was the periodical press: published were various magazines and newspapers, their circulation growing significantly. The basis for the development of the republic's press was laid down at that period, periodicals being published in two official languages of the TASSR: Russian and Tatar (Krasnaya Tataria, Kyzyl Tatarstan, Tatarstan, and so on). Apart from Kazan, newspapers were issued in a number of cantonal centres: Prikamskaya Gazeta (The Kama Region Newspaper) (Chistopol), Krasny Put (The Red Path) (Yelabuga), Put k Sotsializmu (The Road to Socialism) (Buinsk). Along with the periodical scientific editions published by institutions of higher education and scientific societies (Bulletin of Kazan University, Herald of Scientific Society of the Tatar Studies, News of the Society of Archaeology, History, and Ethnography, and so on), published in Tatarstan were also the departmental magazines, such as Herald of Enlightenment of TSSR, The Kazan Museum Herald, Agriculture and Forestry of Tatarstan, Labour and Husbandry. Not only the range of newspapers and magazines was increased considerably at that period, but also their accessibility for population was improved. Periodical press became a kind of a loudspeaker, which reflected the social and economic, social and political, and cultural changes in the TASSR, as well as served as a public organ that was spreading knowledge and experience accumulated by different branches of scientific and industrial practice.

Иҗтимагый-сәяси үсештәге каршылыклар

Татарстан АССР яшәешенең беренче унъеллыгындагы катлаулы социаль-икътисади шартлар һәм күп кенә милли-мәдәни проблемаларның хәл ителмәве республикада тотрыклылыкка янаган вазгыять тудыра. Өстәвенә җитәкче милли кадрларны даими рәвештә «болгатып торган» совет системасы буталчыклар тудыра, дәүләт статусын, республиканың сәяси һәм икътисади хәлен ныгытуга, шулай ук мәдәниятне һәм төп халыкларның традицияләрен үстерүгә комачаулый. Партиячел-сыйнфый принциплардан аерылып торган милли сәясәт үткәрергә омтылучы мөстәкыйль җитәкчеләр еш кына Үзәкнең тәкъдиме белән эш урыннарыннан азат ителә, илнең башка төбәкләренә түбәнрәк вазифаларга җибәрелә. Татар сәяси һәм милли элитасының күренекле вәкилләре дә шушындый язмышка дучар ителә (М. Борындыков, М. Бөдәйли, Ю. Вәлидов, Х. Габидуллин, Г. Гобәйдуллин, Г. Янбаев, И. Казаков, Б. Мансуров, Г. Мансуров, К. Мохтаров, Р. Сабиров, Ш. Усманов һ. б.).

Татарстан җитәкчелегендәге иҗтимагый-сәяси вазгыять татар коммунистлары лидеры М. Солтангалиевнең И. В. Сталин белән каршылыкта җиңелүеннән соң кискен үзгәрә. Төзелә торган СССРда РСФСР составындагы автономияле республикаларның бертигез дәрәҗәдә катнашу хокукын яклаган М. Солтангалиев РКП(б) ҮКның милли республикалардан һәм өлкәләрдән килгән җаваплы хезмәткәрләр белән Мәскәүдә үткәрелгән (1923 елның 9 – 12 июне) 4 нче киңәшмәсе нәтиҗәләре буенча партиядән чыгарыла һәм барлык вазифаларыннан азат ителә. Аңа теләктәшлек күрсәткән Татарстан җитәкчеләре (К. Мохтаров, Г. Мансуров, Г. Янбаев һ. б.) 1924 елда шулай ук үз постларыннан алына һәм Мәскәүгә мөһим булмаган эш урыннарына күчерелә. Совет автономияләренең сәяси һәм икътисади статусын киңәйтү буенча алар алып барган көрәшне совет җитәкчелеге партия юлыннан тайпылу дип бәяли. Соңрак, репрессияләр чорында, «троцкийчы» атамасы кебек үк «солтангалиевче» сәяси ярлыгы да татар җитәкчеләрен, өлешчә СССРның башка төрки телле республикаларындагы җитәкчеләрне дә гаепләү һәм хөкем итү өчен стандарт сылтау була.

Сталин җитәкчелегенең мондый сәясәте Татарстанда милли сәяси һәм интеллектуаль элитаның зур бер катлавының югалуына, республикада милли дәүләт төзү темпларының акрынаюына һәм милләтара мөнәсәбәтләрнең кискенләшүенә китерә. Нәтиҗәдә Татарстан Республикасы 1937 елга кадәр үз конституциясен һәм геральдик символларын булдыра алмый. Бу эштә 1925 елның 25 июнендә ТАССР ҮБКның 2 нче сессиясендә кабул ителгән беренче ТАССР Конституциясе проектын, шулай ук татар милли җәмәгатьчелеге тарафыннан (Б. Урманче җитәкчелегендә) эшләнгән Татарстан АССР дәүләт гербы һәм флагы проектларын формаль сәбәпләр табып 1926 елда кире каккан БҮБК һәм Бөтенроссия Советларының корылтае да үзләренең тискәре ролен уйный.

1920 елларның икенче яртысында тоталитар тенденцияләрнең көчәюе һәм моннан соң ил җитәкчелегенең индустриальләштерүгә һәм коллективлаштыруга йөз тотуы Татарстан Республикасының автоном хокукларын алга таба чикләүгә, милли юнәлешле сәясәтнең нигездә бетерелүенә, җитәкче кадрларны, зыялыларны һәм мөселман дин әһелләрен репрессияләүләргә китерә.

Противоречия общественно-политического развития

Сложные социально-экономические условия первого десятилетия существования Татарской АССР и нерешённость многих национально-культурных проблем создавали дестабилизирующую обстановку в республике. К тому же советская система постоянного «перетряхивания» руководящих национальных кадров порождала хаос, мешала укреплению государственного статуса, политического и экономического положения республики, а также развитию культуры и традиций коренных народов. Руководители, попытавшиеся самостоятельно провести национальную политику, отличавшуюся от партийно-классовых принципов, часто по рекомендации Центра освобождались от занимаемых постов, отправлялись в другие регионы страны на незначительные должности. Такая участь постигла видных представителей татарской политической и национальной элиты (М. Брундукова, М. Будайли, Ю. Валидова, Х. Габидуллина, Г. Губайдуллина, А. Енбаева, И. Казакова, Б. Мансурова, Г. Мансурова, К. Мухтарова, Р. Сабирова, Ш. Усманова и др.).

Общественно-политическая ситуация в татарстанском руководстве резко изменилась после поражения лидера татарских коммунистов М. Султан-Галиева в противостоянии со И. В. Сталиным. М. Султан-Галиев, отстаивавший право автономных республик РСФСР на равноправное участие в создаваемом СССР, по итогам 4-го совещания ЦК РКП(б) с ответственными работниками национальных республик и областей в Москве (9 – 12 июня 1923 г.) был исключён из партии и освобождён от всех занимаемых должностей. Поддерживавшие его руководители Татарстана (К. Мухтаров, Г. Мансуров, А. Енбаев и др.) в 1924 г. были также сняты со своих постов и переведены на работу в Москву на незначительные должности. Их борьба за расширение политического и экономического статуса советских автономий была охарактеризована советским руководством как уклон от партийной линии. Позднее, в период репрессий, политический ярлык «султангалиевец», как и «троцкист», стал стандартным поводом для обвинения и осуждения татарских руководителей, и отчасти в других тюркоязычных республиках СССР.

Такая политика сталинского руководства привела к потере огромного пласта национальной политической и интеллектуальной элиты Татарстана, замедлению темпов национально-государственного строительства и обострению межнациональных отношений в республике. В результате Татарская республика вплоть до 1937 г. не имела своей конституции и геральдических символов. Свою негативную роль в этом сыграли ВЦИК и Всероссийский съезд Советов, отклонившие в 1926 г., по формальным обстоятельствам, проект первой Конституции ТАССР, принятый 25 июня 1925 г. на 2-й сессии ЦИК ТАССР, а также проекты государственного герба и флага Татарской АССР, разработанные татарской национальной общественностью (во главе с Б. Урманче).

Усиление тоталитарных тенденций во второй половине 1920-х гг. и последовавший за ним курс руководства страны на индустриализацию и коллективизацию привели к дальнейшему ограничению автономных прав Татарской республики, к фактическому сворачиванию национально ориентированной политики, к репрессиям в отношении руководящих кадров, интеллигенции и мусульманского духовенства.

Россия коммунистлар партиясенең Татарстан өлкә комитетындагы хатын-кызлар бүлеге хезмәткәрләре. 1921

Работницы областного женского отдела Татарского обкома РКП(б). 1921

Women-workers of Regional Women's Department of the Tatar Regional Committee of RKP(b). 1921

Controversies of Social and Political Development

The complex social and economic conditions of the first decade of existence of the Tatar ASSR and uncertainty about many national-cultural issues created a destabilising environment in the republic. Besides, the Soviet system of constant "reshuffling" of local administrative personnel caused chaos, hampered the consolidation of the state status, political and economic standing of the republic, as well as the development of culture and traditions of indigenous peoples. The leaders who tried to pursue an independent ethnic policy, which differed from Party- and class-based principles, were removed from their posts, often by recommendation of the Centre, and sent to other regions of the country to occupy insignificant positions. Such were the fates of many outstanding representatives of the Tatar political and ethnic elite (M. Brundukov, M. Budaili, Y. Validov, K. Gabidullin, G. Gubaidullin, A. Yenbayev, I. Kazakov, B. Mansurov, G. Mansurov, K. Mukhtarov, R. Sabirov, S. Usmanov, and so on).

The social and political situation in the leadership of Tatarstan changed drastically after the defeat of M. Sultan-Galiev as the leader of the Tatar communists in his opposition to Joseph Stalin. M. Sultan-Galiev, who stood for the right of the autonomous republics of the RSFSR for equal participation in the then-established USSR, was expelled from the Party and released from all his posts after the 4th meeting of the Central Committee of RCP(b) that was held in Moscow (9 – 12 June 1923) with participation of officials representing the ethnic republics and regions. The other leaders of Tatarstan, who were supporting him (K. Mukhtarov, G. Mansurov, A. Yenbayev, and so on) were also released from their positions in 1924 and were taken to Moscow to occupy insignificant posts. Their struggle for expansion of the political and economic status of the Soviet autonomies was labelled by the Soviet leadership as deviation from the Party's line. Later, in the period of repressions, the political label of "Sultan-Galiev's supporter", just like "Trotskyist", became a standard ground for accusing and condemning the Tatar leaders in Tatarstan and, to some extent, in the other Turkic-speaking republics of the USSR.

Such policy of Stalin's leadership resulted in a loss of a huge layer of ethnic political and intellectual elite of Tatarstan, slowed down the pace of national state-building and aggravated the inter-ethnic relations in the republic. As a result, the Tatar Republic did not have, up to 1937, its Constitution and heraldic symbols. A negative role in this was played by the All-Union Central Executive Committee and the All-Russian Congress of Councils, which rejected, in 1926, the draft first Constitution of the TASSR, on formal grounds, which had been adopted on 25 June 1925 at the Second Session of the Central Executive Committee of the TASSR, as well as the drafts of the coat of arms and the flag of the Tatar ASSR that were developed by the Tatar public representatives (led by B. Urmanche).

The aggravation of totalitarian tendencies in the second half of the 1920s and the subsequent course of the leadership of the country at industrialisation and collectivisation have led to further restriction of autonomous rights of the Tatar Republic, to actual rollback of the ethnic-oriented policy, and to repressions against its leaders, intelligentsia, and the Muslim clergy.

ТАТАРСТАНДА ЯҢА ИКЪТИСАДИ СӘЯСӘТНЕҢ УҢЫШЛАРЫ ҺӘМ КАРШЫЛЫКЛЫ ЯКЛАРЫ (1921 – 1928)

УСПЕХИ И ПРОТИВОРЕЧИЯ НОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В ТАТАРСТАНЕ (1921 – 1928)

ACHIEVEMENTS AND CONTROVERSIES OF THE NEW ECONOMIC POLICY IN TATARSTAN (1921 – 1928)

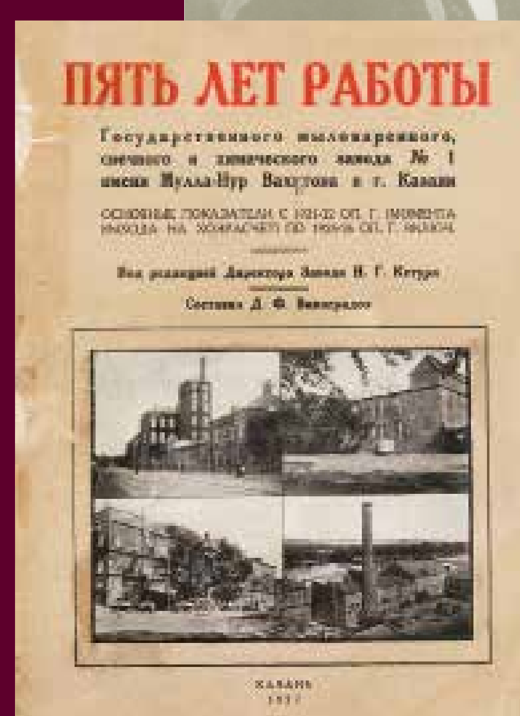

Икътисад торышы

1920 еллар башында ТАССРда сәнәгать һәм авыл хуҗалыгы житештерүенең, сәүдәнең бик нык кимүе, транспорт параличы, гиперинфляция, товар кытлыгы һәм аларның кыйммәт булуы күзәтелә. Шушы ук чорда Татарстан Республикасы тагын да фаҗигалерәк бәлагә тарый – 1920 – 1923 елларда иген уңмый, һәм бу халык арасында бик зур ачлык китереп чыгара. Моның төп сәбәбе республика территориясен чолгап алган Гражданнар сугышы гына түгел, авылның талануына, халыкның ярлылануына һәм социаль деградациясенә китергән «хәрби коммунизм» сәясәте дә була. 1922 елның февралендә ТАССРда – 2 миллионнан артык кеше, 1923 елның март аенда – якынча 1 млн, 1924 елның маенда якынча 0,5 млн кеше ачлыктан интегә. Иген уңмауның

Состояние экономики

В начале 1920-х гг. для ТАССР были характерны существенный спад промышленного и сельскохозяйственного производства, торговли, транспортный паралич, гиперинфляция, дефицит и дороговизна товаров. В этот же период Татарская республика столкнулась с ещё более ужасающим бедствием – неурожаем хлебов в 1920 – 1923 гг., приведшим к массовому голоду среди населения. Причиной этого была не столько Гражданская война, охватившая территорию республики, сколько политика «военного коммунизма», обусловившая разорение деревни, обнищание и социальную деградацию населения. В феврале 1922 г. в ТАССР голодало свыше 2 млн человек, в марте 1923 г. – около 1 млн человек, в мае 1924 г. – около 0,5 млн человек.

State of the Economy

In the early 1920s, typical for the TASSR were a significant decline in industrial and agricultural production and in trade, the transport paralysis, hyperinflation, deficit, and skyrocketing prices for commodities. At the same period, the Tatar Republic faced even more horrifying disaster – failure of crops in 1920 – 1923, which led to the large-scale famine. The reason for it was not only the Civil War that embraced the territory of the republic, but rather the policy of the “Military Communism”, which led to impoverishment of villages, as well as impoverishment and social degradation of the population. In February 1922, suffering from famine in the TASSR were over 2 million people; in March 1923 – some 1 million; in May 1924 – nearly 0.5 million. The adverse consequences of the failure

Ачлыктан интегүче балалар

Истощённые от голода дети

Children pinched with hunger

Караучысыз калган бала

Беспризорник

Homeless boy

Балаларны саклау хакына. Ачлык-Патша кочагында. Үткен тырнакларыннан азат ителүгә таба!!... 1921 елның 18 апреленнән 1922 елның 1 февраленә кадәр Татарстан Үзәк башкарма комитеты каршында эшләгән «Балалар тормышын яхшырту комиссиясе»нең балалар тормышына багышланган, саннар һәм башка күрсәткечләр кертелгән очеркы. Казан, 1922

Во имя спасения детворы. В объятиях Царя-Голода. К освобождению из цепких лап!!!... Очерк, посвящённый жизни детворы, с цифровыми и другими данными «Комиссии улучшения жизни детей» при ТатЦИКе, работавшей с 18 апреля 1921 г. по 1 февраля 1922 г. Казань, 1922

For the sake of saving children. In the arms of the Hunger the Tsar. To release from the robbing hands!!!... An essay on the life of children, with digital and other data of the "Improvement of children's lives commission" under TatCEC, working from April 18, 1921 to February 1, 1922. Kazan, 1922

По Татреспублике.
ВО ИМЯ СПАСЕНИЯ ДЕТВОРЫ.
В об'ятиях Царя-Голода.
К освобождению из цепких лап!!!...
ОЧЕРК С ИЛЛЮСТРАЦИЯМИ
КАЗАНЬ
1922

тискәре нәтиҗәсе республикада икътисади вазгыятьнең кискен начарлануы белән генә чикләнми, ачлыктан, начар тукланудан, төрле эпидемия һәм авырулардан күпләп үлү, күчеп китәргә мәҗбүр булу белән бәйле рәвештә халык санының кимүе күзәтелә. Татарстан 600 меңнән артык кешесен югалта. Ачлыктан кырылу сынавы күбрәк татар крестьяннары өстенә төшә, чөнки алар җир һәм төп җитештерү чаралары белән иң аз тәэмин ителгән, «хәрби коммунизм» чорында азык-төлек салымнарыннан җитди зыян күргән була. 1920 ел белән чагыштырганда, ТАССРда яшәүчеләр арасында татар халкының өлеше 1926 елга 4 процентка диярлек (300 – 400 мең кешегә) кими. Халыкара оешмаларның киңкүләмле азык-төлек һәм медицина ярдәме белән республика халкының төп өлешен коткарып калу мөмкин була.

Казанга ачлыктан интегүчеләр өчен җибәрелгән ашлыкны бушату

Разгрузка зерна, присланного в Казань для помощи голодающим

Unloading grain that was sent to Kazan to help the starving citizens

Негативными последствиями неурожая хлебов стали резкое ухудшение экономической ситуации в республике и значительное сокращение численности её населения вследствие массовой смертности от голода, недоедания и различных эпидемий и болезней, а также вынужденной миграции. Татарстан потерял более 600 тыс. человек. Наибольшее влияние голодомора испытало татарское крестьянство, как менее обеспеченное землёй и основными средствами производства и особо пострадавшее от военно-коммунистических продовольственных реквизиций. Доля татар в составе населения ТАССР к 1926 г. уменьшилась почти на 4 % (на 300 – 400 тыс. человек) по сравнению с 1920 г. Благодаря масштабной продовольственной и медицинской помощи международных организаций удалось спасти жизнь значительной части населения республики.

of crops was not only the drastic deterioration of the economic situation in the republic, but also the considerable reduction of the population as a result of the mass mortality caused by famine, malnutrition, and various epidemics and illnesses, as well as of the forced migration. Tatarstan lost over 600 000 people. The forced famine struck the heaviest blow on the Tatar peasants because they had lesser plots of land and not enough durable equipment at their disposal, since they suffered most from food requisitions at the time of "Military Communism". The portion of the Tatars in the population of the TASSR decreased by 1926 by almost 4 % (by 300 – 400 thousand people) compared to 1920. It was only due to the large-scale food and medical aid provided by international organisations that it became possible to save lives of a considerable part of the republic's population.

«Ачлык белән көрәшүчегә» бүләк билгесе

Знак наградной «Борцу с голодом»

A badge "To Famine Fighter"

ТАССРның «Ачлык фронты» (Ачлыктан интегүчеләргә ярдәм буенча Үзәк комиссия Президиумы, ачлыктан интегүчеләргә кантон ярдәме рәисе һәм Ачлыктан интегүчеләргә эшчеләрдән ярдәм Халыкара комитеты, Америка ярдәм администрациясе вәкилләре)

«Голодный фронт» ТАССР (Президиум Центральной комиссии Помгола, председатель Кантпомгола, представители Межрабпомгола и АРА)

"Famine Front" of the TASSR (Presidium of the Central Commission for Famine Relief, Chairman of Canton Famine Relief Council, representatives of International Workers Famine Relief and American Relief Administration)

Сәнәгатьтә, кредит-банк системасында һәм сәүдәдә үзгәртеп кору

Совет Россиясендә эчке икътисад курсының алмашынуы, шулай ук яңа икътисади сәясәткә күчү белән бәйле рәвештә өлешчә иҗтимагый-сәяси курсның да яңаруы ТАССРда базар һәм товар-акча мөнәсәбәтләрен торгызырга ярдәм итә. Эшчеләр яллау, җитештерү чараларын арендаларга рөхсәт ителү, сәнәгатьтә, авыл хуҗалыгында, сәүдәдә хуҗалык исәбен һәм матди стимуллауның яңа формаларын кертү республика халкының хуҗалык тормышын җанландырып җибәрә. Акча-эмиссия сәясәтен тормышка ашыруда вәкаләтле төбәк банкы буларак СССР Дәүләт банкының Казан конторасы оештырыла. ТАССРның банклар тармагында барлыкка килгән әлеге үзгәрешләр яңа икътисади сәясәткә хас товар-акча реформаларының башлануын аңлата. 1924 елның башына Татар республикасының гомуми акча массасында яңа акча билгеләре – червонецлар (берсе 6 АКШ долларына тигез) 79,9 %ны тәшкил итә. 1922 – 1923 елларда сәүдә-сәнәгать, авыл хуҗалыгы, кооперация һәм башка коммерция банкларының филиалларын (контораларын) ачу түбәнге дәрәҗә кредит учреждениеләре челтәрен киңәйтүгә, предприятиеләр, кооперативлар һәм физик затлар белән кредит-финанс операцияләрен активлаштыруга этәргеч була. Шул ук вакытта СССР Дәүләт банкының Казан конторасы ТАССРда яңа икътисади сәясәт елларында җирле сәнәгатькә, авыл хуҗалыгына һәм сәүдәгә кредитлар бирүдә алдынгы урынны тота. Товарга булган ихтыяҗ белән тәкъдим нисбәтен җайга салу, вексель, акция һәм пай операцияләре белән эшләү өчен 1922 елда ачылган Казан товар биржасы шулай ук базар мөнәсәбәтләре үсешенә булышлык итә.

Сәүдәгәрләр биржасы бинасы

Здание Купеческой биржи

The building of the Merchant Exchange

Преобразования в промышленности, кредитно-банковской системе и торговле

Смена внутреннего экономического курса в Советской России, отчасти и общественно-политического, связанная с переходом к новой экономической политике (нэп), способствовала восстановлению рыночных и товарно-денежных отношений в ТАССР. Разрешение на найм рабочей силы и аренду средств производства, введение хозрасчёта и новых форм материального стимулирования в промышленности, сельском хозяйстве и торговле оживили хозяйственную жизнь населения республики. Началом нэповских товарно-денежных реформаций стали изменения в банковской сфере ТАССР, связанные с образованием Казанской конторы Государственного банка СССР в качестве регионального уполномоченного банка по осуществлению денежно-эмиссионной политики. К началу 1924 г. в общей денежной массе Татарской республики новые денежные знаки – червонцы (равные 6 долларам США) составляли 79,9 %. Открытие в 1922 – 1923 гг. филиалов (контор) торгово-промышленного, сельскохозяйственного, кооперативного и других коммерческих банков способствовало расширению сети низовых кредитных учреждений и активизации кредитно-финансовых операций с предприятиями, кооперативами и частными лицами. При этом Казанская контора Госбанка СССР в ТАССР в годы нэпа занимала лидирующую позицию в кредитовании местной промышленности, сельского хозяйства и торговли. Развитию рыночных отношений способствовало также открытие в 1922 г. Казанской товарной биржи для регулирования спроса и предложения товаров, операций с векселями, акциями и паями.

1923 елгы дәүләт акча билгесе

Государственный денежный знак 1923 года

The state currency note of 1923

СССРның дәүләт билгесе билеты

Билет государственного знака СССР

The note of the State Bank of the USSR

Transformations in Industry, Banking System, and in Commerce

The change in the economic course of the Soviet Russia, as well as, partially, in the social and political course, which was connected with the transfer towards the new economic policy (NEP), encouraged the restoration of the market and commodity/money relations in the TASSR. Permission to hire labour force and lease the means of production, introduction of cost accounting and the new forms of material stimulation in industry, agriculture, and in commerce revitalised the economic life of the republic's population. The commodity/money reforms as part of NEP began in the banking sector of the TASSR, when the Kazan Office of the State Bank of the USSR was established as a regional bank that was authorised to pursue the money emission policy. By the beginning of 1924, the new currency – chervonets (that was equal to 6 US dollars) – comprised 79.9 % of the total stock of money in the Tatar Republic. The opening in 1922 – 1923 of branches (offices) of the trade and industrial, agricultural, cooperative, and other commercial banks contributed to the expansion of a network of the grassroots credit institutions and to the intensification of the credit and financial operations with enterprises, cooperatives, and individuals. At the same time, during the years of the new economic policy, the Kazan Office of the State Bank of the USSR in the TASSR was the leader in the provision of loans to local industry, agriculture, and commerce. Development of market relations also owed much to the opening, in 1922, of the Kazan Commodity Exchange to regulate the demand and supply of commodities, as well as the operations with promissory notes, shares, and equities.

Казандагы Беренче дәүләт банкы идарәсенең утырышы

Заседание правления первого государственного банка в Казани

A meeting of the Board of the First State Bank in Kazan

Дәүләт банкы

Государственный банк

The State Bank

Индустриальләштерү һәм кооперацияләшү аша социализмга әйдәүче плакат

Плакат, призывающий к социализму через индустриализацию и кооперирование

Poster calling for Socialism through industrialisation and cooperation

1923 елда төзелгән ТАССРның 3 еллыгы исем. электр станциясе

Электростанция им. 3-й годовщины ТАССР, построенная в 1923 г.

Power plant n.a. the Third Anniversary of the TASSR that was built in 1923

М. Вахитов исем. 1 нче дәүләт сабын кайнату, шәм һәм химия заводы эшчеләре Казан шәһәрендә демонстрациядә

Рабочие государственного мыловаренного, свечного и химического завода № 1 им. М. Вахитова на демонстрации. Казань

Workers of the state soap, candle, and chemical plant No 1 n. a. M. Vakhitov at a demonstration. Kazan

Яңа икътисади сәясәткә күчү белән, ТАССРда җирле дәүләт сәнәгатен системалы рәвештә яңартып оештыру һәм структур үзгәртеп кору башлана. 1923 елга предприятиеләрне трестларга берләштерү, аларны хуҗалык исәбенә күчерү нигездә тәгәлләнә. Трестлар, синдикатлар, кантонкүләм сәнәгать берләшмәләре системасы сәнәгатьне базар белән бәйли. 1923 елның башына ТАССР Совнархозы карамагында унлап трест (якынча 74 завод һәм фабрика) саналган. Алардан тыш, 1922 елда республикада Электротрестның 11 электростанциясе эшли. ГОЭЛРО планы буенча җылылык электр станцияләре һәм гидроэлектростанцияләр төзү башлана. Яңа икътисади сәясәтнең базар механизмнары, эшчеләр һәм хезмәткәрләрнең энтузиазмы бик кыска вакыт (өч-дүрт ел) эчендә сәнәгать җитештерүен торгызырга мөмкинлек бирә. Ул 1920 еллар уртасына үзенең төп күрсәткечләре буенча сугышка кадәрге (1913 ел) тулаем продукция күләменә якынлаша. 1925 / 1926 хуҗалык елында эре сәнәгатьнең тулаем продукциясе сугышка кадәрге дәрәҗәнең 90%ын тәшкил итә. 1927 елның октябрендә ул сугыш алды дәрәҗәсенә җитә. Шул ук вакытта сәнәгатьтә тулаем продукция күләме 2 тапкырдан күбрәккә арта. 1928 елда сәнәгатьтә тулаем продукциянең еллык үсеше 15 %ны тәшкил итә, эшчеләр саны 5 %ка арта, хезмәт җитештерүчәнлеге 9 % ка үсә – болар җирле индустрияне алга таба техник һәм технологик үзгәртеп кору өчен, шулай ук киләчәктә сәнәгать эшчеләре һәм хезмәткәрләре санын торгызу һәм аларның хезмәт хакларын арттыру өчен уңай шартлар тудыра. 1920 еллар ахырына сәнәгать эшчеләре һәм хезмәткәрләре, һөнәрчеләр һәм кустарьлар арасында эшсезлек бөтенләй диярлек бетерелә.

Базарга хас товар-акча мөнәсәбәтләре кертелү белән, дәүләт, кооператив һәм хосусый сәүдә бик көчле үсә башлый. 1925 елда ТАССРда 106 ярминкә һәм 190 базар эшли, аларда, җирле җитештерүчеләр белән бергә, килгән җитештерүчеләрнең продукциясе дә сатыла. Авыл хуҗалыгы продукциясен һәм чималын сату җирле базарларның үзенчәлеге булып тора. Сәүдә операцияләрендә төп рольне продукцияне спекулятив бәяләргә алып-сату белән шөгыльләнүче арадашчылар уйный.

С переходом к нэпу в ТАССР начались системная реорганизация и структурная перестройка местной государственной промышленности. К 1923 г. в основном было завершено трестирование предприятий, перевод их на хозяйственный расчёт. Система трестов, синдикатов, кантональных промышленных объединений связала промышленность с рынком. К началу 1923 г. в ведении Совнархоза ТАССР находилось свыше 10 трестов (около 74 заводов и фабрик). Кроме них, в 1922 г. в республике действовали 11 электростанций Электротреста. По плану ГОЭЛРО началось строительство тепловых и гидроэлектростанций. Рыночные механизмы нэпа и трудовой энтузиазм рабочих и служащих позволили в сжатые сроки (за три-четыре года) восстановить промышленное производство, которое по своим основным показателям к середине 1920-х гг. приблизилось к довоенному объёму валовой продукции (1913 г.). В 1925 / 1926 хозяйственном году валовая продукция крупной промышленности составила 90% довоенного уровня. К октябрю 1927 г. она достигла довоенного уровня. При этом объём валовой продукции промышленности вырос более чем в 2 раза. В 1928 г. годовой прирост валовой продукции промышленности составил 15 %, количество рабочих увеличилось на 5 %, производительность труда возросла на 9 %, что создавало благоприятные условия для дальнейшей технической и технологической реконструкции местной индустрии, а также для восстановления численного состава промышленных рабочих и служащих и повышения их заработной платы. К концу 1920-х гг. в основном была ликвидирована безработица среди промышленных рабочих и служащих, отчасти – среди ремесленников и кустарей.

С введением рыночных товарно-денежных отношений интенсивно начала развиваться государственная, кооперативная и частная торговля. В 1925 г. в ТАССР действовало 106 ярмарок и 190 базаров, на которых реализовывалась продукция как местных, так и приезжих производителей. Особенностью местного рынка стал его сельскохозяйственно-сырьевой характер, главную роль в торговых операциях играли посредники, занимавшиеся перепродажей продукции по спекулятивным ценам.

The transfer to NEP in the TASSR started the systemic reorganisation and the structural reform of the local state-run industrial sector. By 1923, almost all enterprises were transformed into trusts, which switched to profit and loss accounting. The system of trusts, syndicates, and cantonal industrial unions tied the industrial sector to the market. By the beginning of 1923, the Council of National Economy of the TASSR had under its authority over 10 trusts (some 74 plants and factories). In addition to them, operating in the republic in 1922 were 11 power stations of Electrotrest (Electric Power Trust). Under the GOELRO Plan, there began the construction of heat- and hydro-power plants. The market mechanisms of the new economic policy and the labour enthusiasm of the workers and public servants made it possible to restore, in a very short time (in three/four years), the industrial production, which approached in its basic figures the pre-war (1913) volume of gross output by mid-1920s. In 1925/1926 business year, the gross output of the large-scale industry reached the level of 90% of the pre-war level. By October 1927, it reached the pre-war level. At the same time, the volume of the gross industrial output grew more than two-fold. In 1928, the annual growth of the gross industrial output totalled 15 %, the number of workers increased by 5 %, the labour efficiency grew by 9 %, which created favourable conditions for further technical and technological reconstruction of the local industry, as well as for the restoration of the number of industrial workers and public servants and growth of their wages. By the end of the 1920s, unemployment among industrial workers and public servants was essentially liquidated, and partially liquidated among tradesmen and artisans.

The introduction of market driven commodity/money relations gave rise to the rapid development of the state, cooperative, and private trade. In 1925, TASSR had 106 fairs and 190 bazaars, which were used to sell the products of both local and visiting producers. The peculiar feature of the local market was the fact that it was dominated by agricultural goods and raw materials, the major role if trade operations being played by mediators engaged in re-sale of commodities at speculative prices.

Авыл икътисадын торгызу

Авылда яңа икътисади сәясәт мәҗбүри азык-төлек һәм чимал развёрсткасын юкка чыгарудан һәм азык-төлек салымы кертүдән башлана. Крестьянга җитештергән продукциясенең артыгын ирекле базарда сатарга, җирне һәм башка җитештерү чараларын арендаларга, эшчеләр ялларга рөхсәт бирелә. Болар барысы да ТАССРның күпмилләтле авылларында социаль-икътисади үсеш өчен файдалы була. 1923 елдан авыл хуҗалыгының төп тармакларын торгызуга керешәләр. 1925 елда чәчүлекләрнең мәйданы сугышка кадәрге мәйданнарның 92,5 % ына тигез була. Шул ук вакытта 1926 елда игеннәрнең тулем уңышы, 1923 ел белән чагыштырганда, 3 тапкырдан күбрәккә арта. Чәчүлек мәйданнары тоташ коллективлаштыру алдыннан сугышка кадәрге (1913 елгы) күләмнең 114 % ын тәшкил итә.

Татар хатыннары бөртекләр җыюда

Женщины-татарки в поле на уборке урожая зерна

Tatar women during grain harvesting in the field

Арча районының Тельман исем. колхозында уҗымнарны аммонийлы селитра белән ашлау

Подкормка озимых аммониевой селитрой в колхозе им. Тельмана Арского района

Feeding the winter crops with ammonium nitrate at the Collective Farm n. a. Taelmann in the Arsky District

Восстановление сельской экономики

Нэп в деревне начался с отмены принудительной продовольственной и сырьевой развёрстки и введения продовольственного налога, были разрешены продажа на свободном рынке излишков крестьянской продукции, аренда земли и других средств производства, найм рабочей силы. Всё это благоприятно сказалось на социально-экономическом развитии многонациональной деревни ТАССР. С 1923 г. началось восстановление основных отраслей сельского хозяйства. В 1925 г. площадь посевов хлебов составила 92,5 % от довоенных площадей. При этом валовой сбор хлебов в 1926 г. увеличился более чем в 3 раза по сравнению с 1923 г. Посевные площади к началу сплошной коллективизации деревни составили 114 % к довоенному уровню (1913 г.).

Restoration of Rural Economy

The new economic policy in village began with the abolishment of forced food and raw material appropriation system and with the introduction of agricultural tax in-kind, with the permission for peasants to sell food surpluses in the free market, to lease land and other means of production, and to hire labour force. All this had a positive impact on the social and economic development of multi-ethnic village of the TASSR. Starting from 1923, there began the restoration of the fundamental sectors of agriculture. In 1925, the area planted with grain crops accounted for 92.5 % of the pre-war level. At the same time, the gross crop in 1926 grew more than three-fold compared to 1923. By the time the total collectivisation began in villages, the areas under crops totalled 114 % of the pre-war level of 1913.

Терлекчелек, барыннан да бигрәк продукция бирә торган терлекнең баш саны, тиз арада торгызыла. 1926 елның ахырында мөгезле эре терлекнең баш саны, 1917 ел белән чагыштырганда, 97,5 % ны, дуңгызларныкы – 91,8 % ны, сарык һәм кәҗәләрнеке 76,7 % ны тәшкил итә. Атларның баш саны исә шактый сүлпән арта (бары тик 68,6%). Яңа икътисади сәясәт чорында республика икътисадының аграр секторына терлекчелекнең көчле үсеше хас була, авыл хуҗалыгы җитештергән тулай продукциядә аның чагыштырма күләме шактый арта. Шул ук вакытта терлекчелек продукциясенең авыл хуҗалыгының гомуми товар күләмендәге өлеше 60 % ка җитә.

Быстро восстанавливалось животноводство, прежде всего поголовье продуктивного скота. Поголовье крупного рогатого скота в конце 1926 г., по сравнению с 1917 г., составило 97,5%, свиней – 91,8 %, овец и коз – 76,7 %. Более медленными темпами восстанавливалось поголовье лошадей (всего 68,6 %). Для нэповского периода развития аграрного сектора экономики республики был характерен опережающий рост животноводства, удельный объем которого в валовой продукции сельскохозяйственного производства значительно увеличился. При этом доля продукции животноводства в общей товарной массе сельского хозяйства достигла 60 %.

Rapidly restoring was cattle-breeding, first of all, the number of productive livestock. The cattle stock at the end of 1926 totalled, compared to 1917, 97.5 %, the pig stock – 91.8 %, sheep and goats – 76.7%. Quite slow was the pace of restoration of the horse stock (just 68.6 %). Typical for development of the agrarian sector of the republic's economy during the period of the new economic policy was the outstripping growth of cattle-breeding, its portion in the gross agricultural output having increased significantly. The portion of animal production in the total mass of agricultural commodities reached 60 %.

ТАССРның Халык комиссарлары советы рәисе Яһүдин һәм игенчелек халык комиссары Искәндәров колхозчылар белән авыл хуҗалыгы күргәзмәсендә әңгәмә кора

Председатель СНК ТАССР Ягудин и нарком земледелия Искандеров беседуют с колхозниками на сельскохозяйственной выставке

Chairman of the Council of People's Commissars of the TASSR Yagudin and People's Commissar for Farming Iskanderov talking to collective farmers at an agricultural exhibition

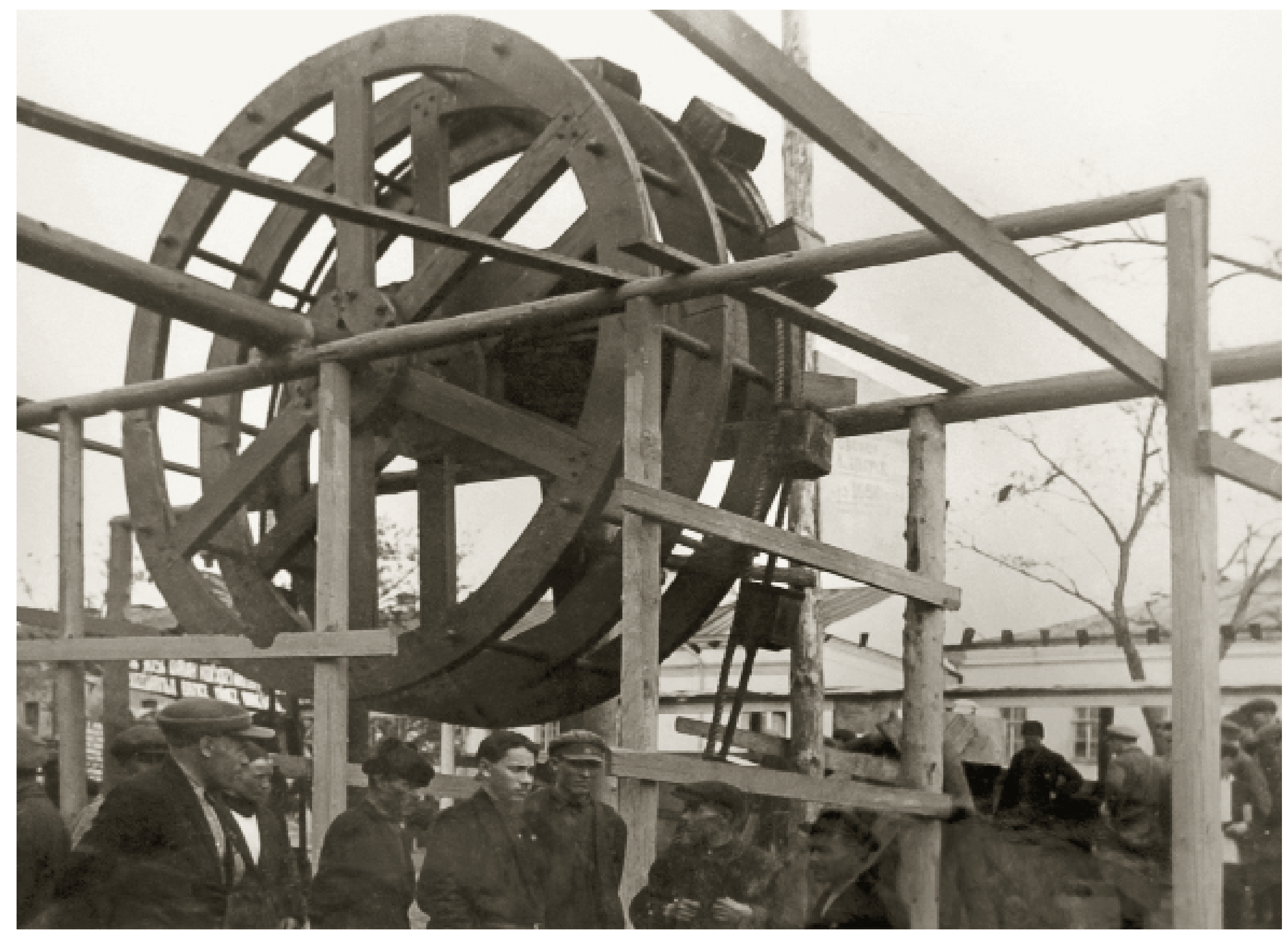

Чистай районының «Уңыш» колхозында печән җыю

Уборка сена в колхозе «Урожай» Чистопольского района

Hay harvesting in the field of “Urozhay” Collective Farm in the Chistopolsky District

Аграр-сыйнфый экспериментларның кыенлыгын, большевиклар һәм акгвардиячеләр тарафыннан талану, ачлык һәм эпидемияләр авырлыгын үз җилкәләрендә күтәргән республика крестьяннары киеренке хезмәтләре белән хуҗалыкны, шул исәптән чәчүлек мәйданнарын, продукциягә бирә торган һәм эш терлегенең баш санын, җир эшкәртү коралларын торгызуга ирешә.

Сәнәгать һәм авыл хуҗалыгы товарларына туры килә торган бәяләр кую нэпның барлык елларында да иң кискен мәсьәлә булып кала. Ашлык базарында бәяләр кую мәсьәләсе аеруча кискен тора. Икмәккә дәүләт куйган сатып алу бәяләре түбән була, бу крестьян хуҗалыклары үсешенә үтә тискәре йогынты ясый. Товар базарының төшенкелектә булуы, инфляция, бәя куюны өстән торып планлаштыру сәясәте ахыр чиктә 1927 – 1928, 1928 – 1929 елларда «икмәк әзерләү кризислары» дип аталган хәлләргә һәм нэпның төп принцибыннан – базар икътисадыннан баш тартуга китерә.

1920 елларда ТАССРның сәнәгать үсешендәге уңышлары аның аграр юнәлешен үзгәртә алмый, ул элеккечә үк аграр-индустриаль республика булып кала. 80% тан артык халкы авыл хуҗалыгы белән шөгыльләнә, автономия үз тулай продукциясенең 57 % ын нәкъ менә аграр сектордан ала.

Крестьянство республики, испытавшее на себе все крайности аграрно-классовых экспериментов, большевистских и белогвардейских реквизиций, ужасы голодомора и эпидемий, в результате напряжённого труда смогло восстановить своё хозяйство, в том числе площади посевных угодий, поголовье продуктивного и рабочего скота, земледельческий инвентарь.

За все годы нэпа самой острой оставалась проблема паритетного ценообразования на промышленные и сельскохозяйственные товары. Особенно остро стоял вопрос с ценообразованием на зерновом рынке. Государственные заготовительные цены на хлеба были низкими, что негативно сказывалось на развитии крестьянского хозяйства. Депрессивное развитие товарного рынка, инфляция, политика директивного планирования ценообразования привели, в конечном итоге, к так называемым «хлебозаготовительным кризисам» 1927 – 1928, 1928 – 1929 гг. и к отказу от основного принципа нэпа – рыночной экономики.

Успехи в развитии промышленности ТАССР в 1920-е гг. не изменили её аграрной направленности, она по-прежнему оставалась аграрно-индустриальной республикой. Свыше 80 % её населения занималось сельским хозяйством, 57 % всей валовой продукции автономия получала от аграрного сектора.

Peasants of the republic, having experienced all the extremes of agrarian-class experiments, Bolshevik and White Guards requisitions, atrocities of the forced famine and epidemics, managed to restore, with their hard labour, their households, including the areas under crops, the stock of productive and work cattle, and the farming equipment.

The issue of establishing parity prices for industrial and agricultural goods remained pressing all the years of the new economic policy. Especially topical was the issue of price formation in the grain market. The state procurement prices for grain were low, which has an adverse impact on the development of peasant households. The depressive development of the commodity market, inflation, and the policy of directive planning have led, in the end, to the so called “grain procurement crises” of 1927 – 1928 and 1928 – 1929 and to the refusal from the main principle of the new economic policy – the market economy.

The achievements in the development of industry of the TASSR in the 1920s did not change its agrarian vector. As before, it remained an agrarian-industrial republic. Over 80% of its population were engaged in agriculture, 57 % of the gross output of the republic came from the agrarian sector.

Калинин исем. колхозында (Кара Күл авылы) катлаулы ашлык сугу машинасында ашлык суктыру

Молотьба на сложной молотилке в колхозе им. Калинина в деревне Чёрное озеро

Thrashing ata separator at the Collective Farm n. a. Kalinin in the village of Chernoye Ozero

СОЦИАЛИСТИК ҖӘМГЫЯТЬ НИГЕЗЛӘРЕН ТӨЗҮНЕ ТИЗЛӘТЕЛГӘН ТЕМПЛАРДА АЛЫП БАРУ (1929 – 1940)

ФОРСИРОВАННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО ОСНОВ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА (1929 – 1940)

ACCELERATED BUILDING OF FUNDAMENTALS OF SOCIALIST SOCIETY (1929 – 1940)

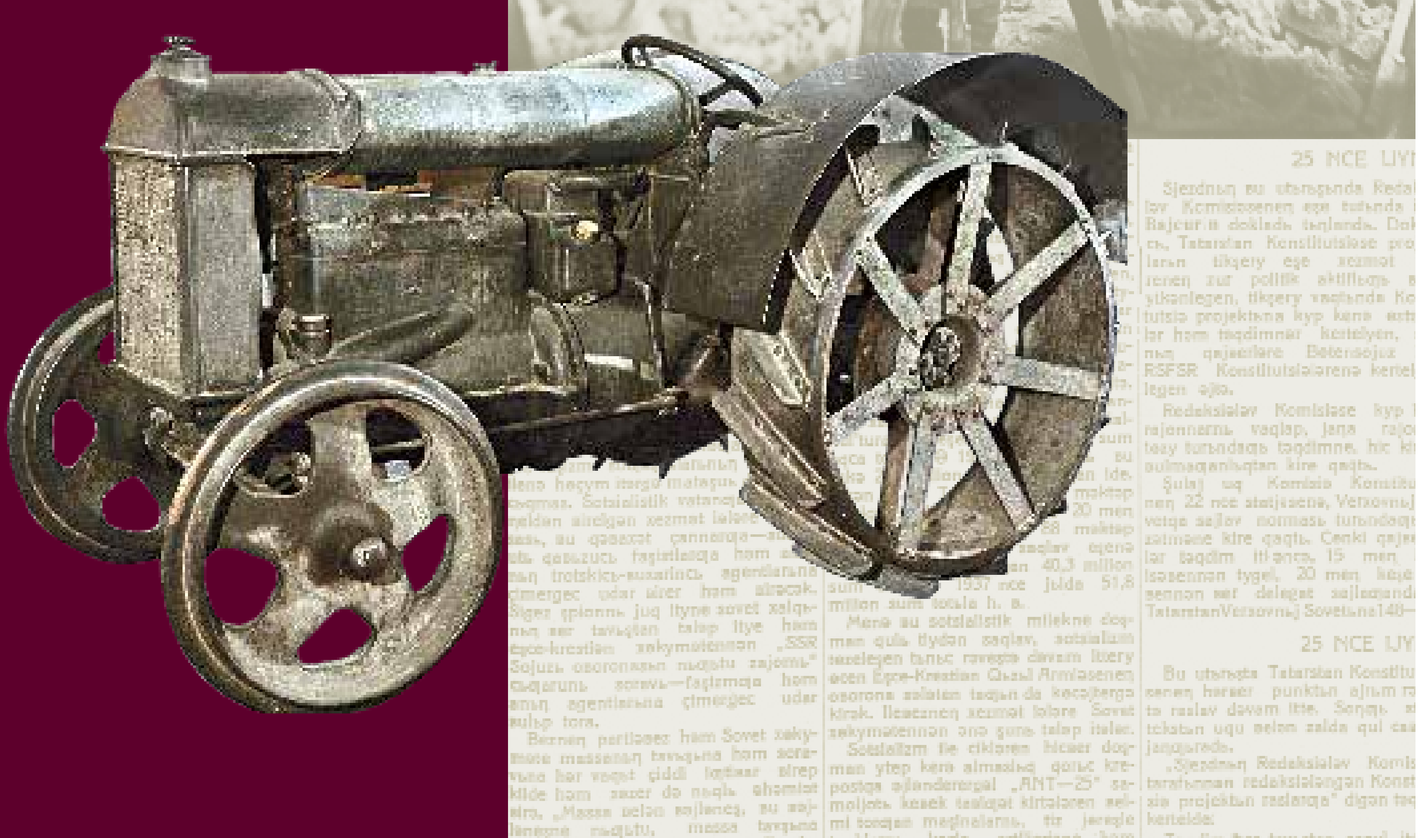

8 нче кинотасма фабрикасы сәнәгать мәйданы төзелешенең гомуми күренеше

Общий вид строительства промплощадки фабрики киноплёнки № 8.

General view of construction of the industrial site of the cine-film factory No 8

Индустриальләштерү

Яңа икътисади сәясәт чорында Татарстан икътисадының индустриаль өлешен интенсив торгызу авыр сәнәгатьнең төп тармакларын тизләтелгән рәвештә яңартырга мөмкинлек бирә. 1920 елларның икенче яртысынан республикада, бөтен илдәге кебек үк, сәнәгать предприятиеләрен, аларның да хәрби-оборона юнәлешле авыр индустриягә караганнарын, тизләтергән темпларда төзү башлана. Татар республикасында индустриальләштерү барышында (1941 елга кадәр) чоры өчен алдынгы техника һәм технологияләр белән җиһазландырылган 70 тән артык эре, 300 урта һәм вак предприятие төзелә. Казан белән бер үк вакытта, республиканың башка шәһәрләре дә максатчан рәвештә индустриальләштерүгә җәлеп ителә, нәтиҗәдә Яшел Үзән, Чистай, Бөгелмә кебек яңа шәһәр сәнәгать үзәкләре барлыкка килә.

Индустриализация

Интенсивное восстановление индустриального сектора экономики Татарстана в период нэпа сделало возможным форсированное обновление основных отраслей тяжёлой промышленности. Со второй половины 1920-х гг. в республике, как и по всей стране, началось ускоренное строительство промышленных предприятий, преимущественно тяжёлой индустрии с военно-оборонной направленностью. В ходе индустриализации в Татарской республике (до 1941 г.) было построено свыше 70 крупных, 300 средних и мелких предприятий, оснащённых современной для того периода техникой и технологиями. Одновременно с Казанью направленной индустриализации подверглись и другие города республики, в результате появились новые городские промышленные центры, такие как Зеленодольск, Чистополь, Бугульма.

Industrialisation

The intensive restoration of the industrial sector of the economy of Tatarstan in the period of the new economic policy made it possible to restore the basic sectors of the heavy industry. Starting from the second half of the 1920s, there began in the republic, just like in the whole country, the accelerated construction of industrial enterprises, mainly such in the heavy industry with focus on the military/defensive sector. In the course of industrialisation, over 70 large, 300 medium and small enterprises with modern, for that time, equipment and advanced technologies were built in the Tatar Republic. Along with Kazan, the other towns of the republic were also exposed to targeted industrialisation. As a result, the new urban industrial centres have appeared, such as Zelenodoslk, Chistopol, Bugulma.

Индустриальләштерү чорында авыр сәнәгатьнең яңа тармаклары булдырыла, шундыйлардан: очкычлар төзү, суднолар төзү, приборлар төзү, синтетик каучук, кинофотоплёнка, фотожелатин, ясалма күн җитештерү. Җиңел сәнәгатьнең яңа предприятиеләреннән консерв, фетр, галантерея, кетгут фабрикалары аеруча әһәмиятле була. Шул ук вакытта күп кенә мех, күн аяк киеме, тегү, туку, киез итек-киез сәнәгате, азык-төлек предприятиеләре техник яктан үзгәртеп корыла. Югары темплар белән электр энергетикасы үсә, ул сәнәгать предприятиеләрен, дәүләт һәм җәмәгать биналарын электрлаштыруны тәмамларга мөмкинлек бирә.

В период индустриализации были созданы новые отрасли тяжёлой промышленности: самолётостроение, судостроение, приборостроение, производство синтетического каучука, кинофотоплёнки, фотожелатина, искусственной кожи. Из новых предприятий лёгкой промышленности особую значимость имели консервная, фетровая, галантерейная, кетгутная фабрики. В то же время технической реконструкции подверглись многие предприятия меховой, кожевенно-обувной, швейной, текстильной, валяльно-войлочной, пищевой промышленности. Быстрыми темпами развивалась электроэнергетика, что позволило завершить электрификацию промышленных предприятий, государственных и общественных зданий.

The new branches of heavy industry were created at the period of industrialisation: aircraft-building, ship-building, instrument-making, production of synthetic rubber, motion picture and photographic film, photo-gelatine, synthetic leather. Of special importance among enterprises of the light industry were the food canning, felt, fancy goods, and catgut factories. At the same time, many enterprises of the fur, leather and footwear, clothing, textile, felt-making, and food industries underwent technical reconstruction. Rapidly developing were the power-generating industry, which made it possible to complete the electrification of industrial enterprises, state and public buildings.

Казмашстрой районы. 1933

Район Казмашстроя. 1933

Area of Kazmashstroy. 1933

Казмашстрой. М. И. Калинин төзелеш мәйданында

Казмашстрой. М. И. Калинин на строительной площадке

Kazmashstroy. M. I. Kalinin at the construction site

Кинофабрика төзелешендә. Ташчыларның алдынгы бригадасы

На постройке кинофабрики. Ударная бригада каменщиков

At the construction of a film studios. Shock working brick-laying crew

Киез-фетр фабрикасы. Цех

Валяльно-фетровая фабрика. Цех

Milling and felt-wear factory. Workshop

Казан кетгут заводы. Кетгут цехының җебетү һәм тәртипләп җыю бүлеге

Казанский кетгутный завод. Отделение размочки и разборки кетгутного цеха

The Kazan catgut plant. Wetting and sorting department of the catgut workshop

8 нче кинотасма фабрикасының перфораторчы-стахановчылары бригадасы

Бригада стахановок-перфораторщиц фабрики киноплёнки № 8

Crew of Stakhanov's female punch workers of cine-film factory No 8

Тизләтелгән индустриальләштерү юлы белән Татарстан кыска вакыт эчендә Идел буенда машина төзелеше, металл эшкәртү, химия һәм агач эшкәртү сәнәгатьләренең иң эре үзәкләреннән берсенә әйләнә. 1926 – 1940 елларда ТАССРның тулаем сәнәгать продукциясе – 20,6 тапкырга (59,1 млн сумнан 1 219 млн сумга кадәр), төп җитештерү фондлары 31,6 тапкырга (32,6 млн сумнан 1 032 млн сумга кадәр) үсә. Сәнәгать продукциясенең чагыштырма күләме 86 %ны тәшкил итә (1941 ел). 1930 елларда Татарстан сәнәгатьнең кайбер тармакларында (синтетик каучук, ясалма күн, фотожелатин җитештерү) фәнни-техник яңалыкларны куллануда СССРда алдынгы урыннарга чыга.

Индустриальләштерү нәтиҗәсендә Татарстан куәтле җитештерү-техник һәм инженер-техник потенциалы, нык үскән шәһәр социомәдәни инфраструктурасы булган индустриаль-аграр республикага әйләнә.

Татарстан за короткий срок форсированной индустриализации стал одним из крупных центров машиностроительной, металлообрабатывающей, химической и деревообрабатывающей промышленности Поволжья. В 1926 – 1940 гг. валовая промышленная продукция в ТАССР выросла в 20,6 раза (с 59,1 до 1 219 млн рублей), основные производственные фонды – в 31,6 раза (с 32,6 до 1 032 млн рублей). Удельный вес промышленной продукции составил 86 % (1941 г.). В 1930-е гг. промышленность Татарстана по ряду отраслей (производство синтетического каучука, искусственной кожи, фотожелатина) вышла на лидирующие позиции в СССР в применении научно-технических новаций в производстве.

В результате индустриализации Татарстан превратился в индустриально-аграрную республику с мощным производственно-техническим и инженерно-техническим потенциалом, развитой городской социокультурной инфраструктурой.

Мех комбинаты төзелеше. Казан, 1932

Строительство мехового комбината. Казань, 1932

Construction of the fur production combine. Kazan, 1932

Казмашстройның нигез ташларын салганда. Уңда икенче – ТАССРның Социалистик Хезмәт Герое Г. Ганиев. 1930

На закладке Казмашстроя. Второй справа – Герой Социалистического Труда ТАССР Г. Ганеев. 1930

At the Kazmashstroy ground-breaking ceremony. Second right: G. Ganeyev, Hero of the Socialist Labour of the TASSR. 1930

Over a short period of the accelerated industrialisation Tatarstan became one of the large centres of mechanical engineering, metal-working, chemical, and wood-working industries of the Volga Region. In 1926 – 1940, the gross industrial output grew in the TASSR 20.6 times (from 59.1 to 1 219 million roubles), the fixed production assets – 31.6 times (from 32.6 to 1 032 million roubles). The portion of industrial products totalled 86 % (1941). In the 1930s, the industrial sector of Tatarstan was occupying the leading positions in the USSR in a number of industries (production of synthetic rubber, synthetic leather, photo-gelatine) in what referred to the application of scientific and technological novelties in production.

As a result of industrialisation, Tatarstan turned into an industrial-agrarian republic with a powerful production and technical, and engineering and technological potential and with the developed urban social and cultural infrastructure.

«Красный путь» станоклар төзү заводы стахановчысы И. М. Анисимов станок җыю эшендә

И. М. Анисимов, стахановец станкостроительного завода «Красный путь» за сборкой станка

I. M. Anisimov, Stakhanov's follower from the "Krasny Put" machine tool factory, assembling the machine tool

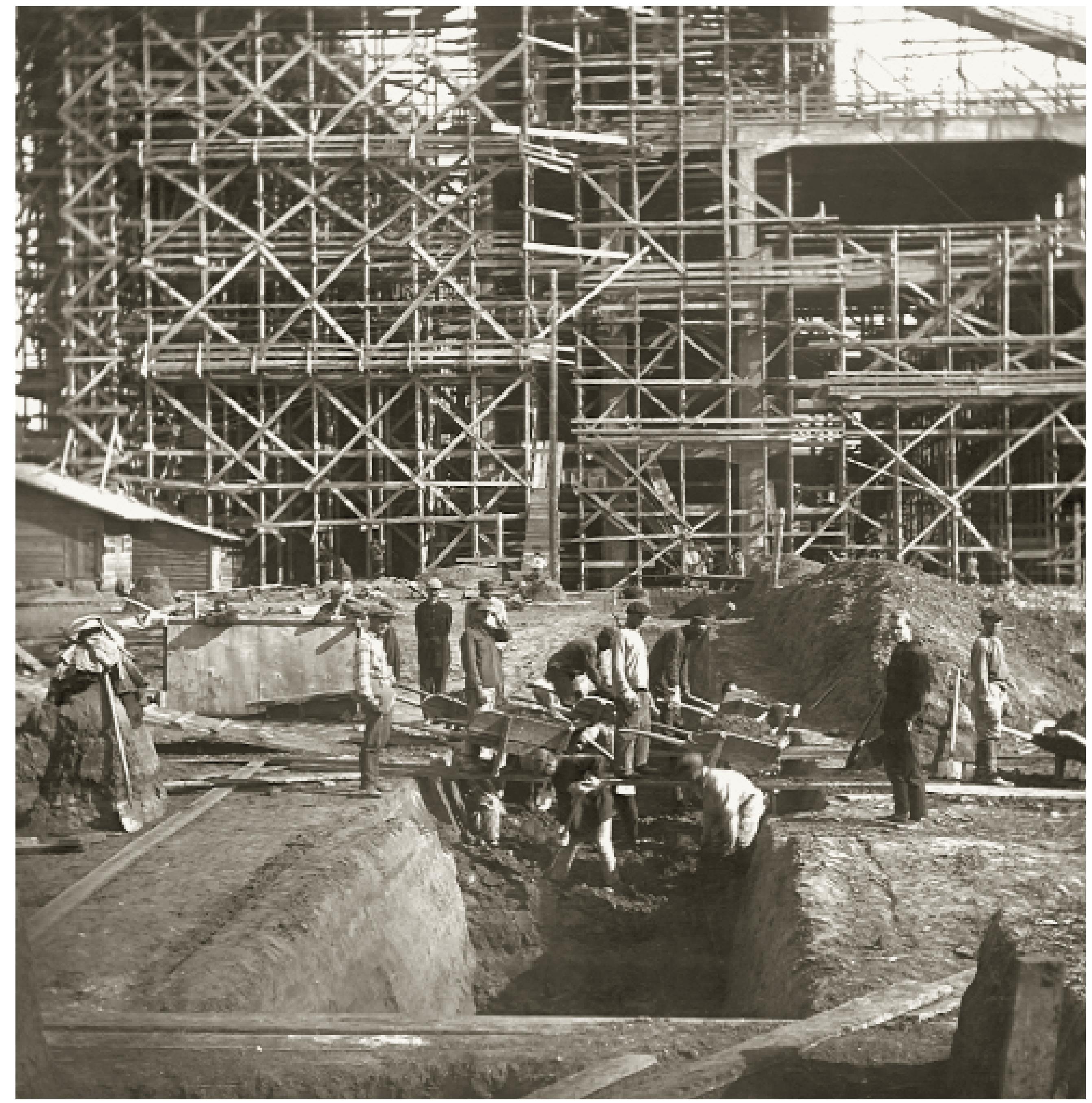

КазГРЭС (КТЭЦ-1), республиканың тәүге энергетика чыганагы

КазГРЭС (КТЭЦ-1), первенец республиканской энергетики

The Kazan Hydro Power Plant (Kazan thermal power plant No 1), the first power plant of the republic's power engineering sector

Авыл хуҗалыгын коллективлаштыру

Крестьян хуҗалыкларын тоташ коллективлаштыру башланганчы, ТАССРның авыл хуҗалыгында җир эшкәртү культурасы һәм матди-техник үсеш бик түбән дәрәҗәдә була. ТАССРда 1920 еллар ахырына бары тик 154 трактор исәпләнә. 40 % крестьян хуҗалыгы үз җирләрен сука белән эшкәртә. Керем алу җәһәтеннән республиканың аграр тармагы РСФСРның уртача күрсәткечләреннән шактый калыша. 1929 елгы мәгълүматлар буенча, ТАССРда авыл хуҗалыгының 1 гектар чәчүлек җиренә туры килгән тулай продукция 52,8 – 72,8 сумга бәяләнә, РСФСРда исә – 136,6 сум. Үсемлекчелек продукциясенең тулай

Коллективизация в сельском хозяйстве

К началу сплошной коллективизации крестьянских хозяйств сельское хозяйство ТАССР характеризовалось низким уровнем агрикультурного и материально-технического развития. В ТАССР к концу 1920-х гг. насчитывалось всего 154 трактора. Около 40 % крестьянских хозяйств обрабатывали свои наделы сохой. По доходности аграрный сектор республики значительно отставал от средних показателей РСФСР. По данным за 1929 г., валовая продукция сельского хозяйства в ТАССР в расчете на 1 га посева составляла 52,8 – 72,8 рубля, в РСФСР – 136,6 рубля. Валовые сборы растениеводческой

Collectivisation of Agriculture

By the time when the total collectivisation of peasant households began, the agricultural sector of the TASSR was characterised by the low level of agricultural and material and technical development. By the end of the 1920s, TASSR had only 154 tractors. Up to 40 % of peasant households used wooden plough to till their plots of land. In terms of profitability, the agrarian sector of the republic was lagging behind significantly compared to average figures for the RSFSR. According to data for 1929, the gross agricultural output in the TASSR, on a 1 hectare

Лаеш районында урнашкан Татарстандагы беренче «Заветы Ильича» авыл хуҗалыгы комсомол коммунасы әгъзалары төркеме.1926

Группа членов первой в Татарии сельскохозяйственной комсомольской коммуны «Заветы Ильича» Лаишевского района.1926

A group of members of “ZavetyIlyicha” agricultural commune in Laishevsky District, the first such commune in Tataria. 1926

Арча районының «Авангард» колхозында бәрәңге игү

Посадка картофеля в колхозе «Авангард» Арского района

Planting potatoes at “Avangard” Collective farm in the Arsky District

Арча районының Сталин исем. колхозында чәчү

Сев в колхозе им. Сталина Арского района

Sowing works at the Collective farm n. a. Stalin in the Arsky District

күләме, циклы характерда булып, табигый-климатик шартларның уңайлылыгына карап, кисәк артулар һәм кимүләр кичерә. Коллективлаштыру башланыр алдыннан Татарстан аграр эшкуарлыкның күбесенчә индивидуаль формасы белән шөгыльләнүче 520 меңнән артык аерым крестьян хуҗалыгы исәпләнгән аграр республика иде. Хуҗалык итүнең күмәк формалары милкендә авыл хуҗалыгы җирләренең бары тик 5 % ы була.

1920 еллар ахырындагы икмәк әзерләү кризислары, сәнәгать өчен авыл хуҗалыгы чималына шул кризислар белән бәйле кытлык, тиз артып баручы шәһәр халкы өчен икмәк һәм ит-сөт ризыкларын җиткерә алмау СССРда аерым хуҗалыклы крестьян игенчелегенең традицион формаларын көчләп җимерүгә сәбәп була. Сәнәгатьне техник һәм технологик яктан тиз арада яңадан җиһазландыру өчен кирәкле капиталны авылдан шәһәргә суыру сәясәтенең дә монда роле аз булмый. Татарстанда крестьян хуҗалыкларын тоташ коллективлаштыру 1929 елда башлана.

продукции имели циклический характер, испытывали резкие подъёмы и спады в зависимости от благоприятствования природно-климатических факторов. Татарстан к началу коллективизации был аграрной республикой, в которой насчитывалось свыше 520 тысяч единоличных крестьянских хозяйств, занятых преимущественно индивидуальной формой аграрного предпринимательства. Коллективные формы хозяйствования, которым принадлежало менее 5 % сельскохозяйственных угодий, не получили широкого распространения.

Хлебозаготовительные кризисы конца 1920-х гг., связанный с ними острый дефицит сельскохозяйственного сырья для промышленности, для производства хлебной и мясо-молочной продукции для быстро растущего городского населения стали причиной насильственной ломки традиционных форм единоличного крестьянского земледелия в СССР. Немалую роль в этом сыграла и политика перекачки из деревни в город капитала, необходимого для форсированного технического и технологического

basis, totalled 52.8 – 72.8 roubles, while in the RSFSR it totalled 136.6 roubles. The gross collections of crop products had a cyclical pattern, experiencing drastic ups and downs depending on the favourable natural and climatic factors. By the beginning of collectivisation, Tatarstan was an agrarian republic, which had over 520 000 individual farms engaged mainly in individual agricultural business activity. Collective forms of economic activity, which accounted for less than 5 % of the total agricultural lands, did not become a frequent practice.

The grain collecting crises of the late 1920s and the related acute deficit of agricultural raw materials for the industry, for the production of bread and dairy-and-meat products for the rapidly growing urban population became the reason for the forced change in traditional forms of individual peasant farming in the USSR. An important role in this respect was played, inter alia, by the policy of pumping

1930 елның март аена коллективлаштыру темплары буенча республика СССРда өченче урынга чыга. 1937 елның җәенә бу эш нигездә тәмамлана: Татарстанда 417,8 мең крестьян хуҗалыгы (91,4 %) кергән 3 847 күмәк хуҗалык (колхоз) оештырыла. 1940 ел башына республикада колхозга кермәгән 60 меңгә якын аерым крестьян хуҗалыгы исәпләнә.

Коллективлаштыру барышында җир һәм барлык төп җитештерү чаралары гомумиләштерелә. Күмәк хуҗалык крестьянының яшәгән өе һәм зур булмаган хуҗалык каралтылары, вак инвентаре, чикләнгән сандагы терлек-туары, шулай ук йорт янында зур булмаган яшелчә, җиләк-җимеш бакчасы, ярдәмче хуҗалык алып бару өчен сирәгрәк очракта кырда җир участогы (0,5 гектарга кадәр) үз милкендә кала. Татарстанның колхоз крестьяннары өчен шәхси ярдәмче хуҗалыкларыннан алынган керемнәр күп дистә еллар

перевооружения промышленности. Сплошная коллективизация крестьянских хозяйств в Татарстане началась в 1929 г. К марту 1930 г. по темпам коллективизации республика вышла на 3-е место в СССР и в основном завершилась к лету 1937 г.: в Татарстане было организовано 3 847 колхозов, в которые вошли 417,8 тыс. крестьянских хозяйств (91,4 %). К началу 1940 г. в республике насчитывалось около 60 тыс. единоличных крестьянских хозяйств.

В ходе коллективизации были обобществлены земля и все основные средства производства. В личной собственности колхозного крестьянства оставались жилые и небольшие хозяйственные постройки, мелкий инвентарь, продуктивный скот в ограниченном количестве, а также небольшой приусадебный, реже полевой, участок земли (до 0,5 га) для ведения подсобного хозяйства. Доходы, получаемые от личных подсобных хозяйств, в течение многих десятилетий для колхозного крестьянства Татарстана

capital from village to town, which was required for the accelerated technical and technological upgrading of industry. The total collectivisation of peasant households began in Tatarstan in 1929. By March of 1930, the republic rated third in the USSR in terms of the pace of collectivisation, which was finished in principle by summer of 1937: established in Tatarstan were 3 847 collective farms, which included 417 800 peasant households (91.4 %). By the beginning of 1940, the republic had some 60 000 individual peasant households.

Collectivised in the course of collectivisation were land and all fixed production assets. Remaining as personal property of the collective farmers were housing

Колхоз ындырында

На колхозном току

At the barn floor in the collective farm

Лаеш районының «Путь Ленина» колхозында утырту алдыннан бәрәңгене эретмәгә салу

Замачивание картофеля перед яровизацией в колхозе «Путь Ленина» Лаишевского района

Wetting of potato before vernalisation at “Put Lenina” Collective farm in the Laishevsky district

Ындыр каравылчысы Алабуга районы Калинин исем. колхозның орлык фонды янында

Охранник амбаров с семенными фондами колхоза им. Калинина Елабужского района

Watchman guarding the granaries with seed stocks of the Collective Farm n. a. Kalinin in the Yelabuzhsky District

Сыер савучылар бигадиры Т. Авдеева савымчы П. Кондратьевадан сөт кабул итә. Питрәч районының «Кулаевский» совхозы

Бригадир доярок Т. Авдеева принимает молоко от доярки П. Кондратьевой. Совхоз «Кулаевский» Пестречинского района

T. Avdeyeva, a foreman of dairy women accepting milk from dairymaid P. Kondratyeva. “Kulayevsky” Soviet Farm in the Pestrechinsky District

Башак җыю. Минзәлә районы, «Круч» колхозы.

Сбор колосков Мензелинский район, колхоз «Круч»

Collecting the ears. Menzelinsky District, “Kruch” Collective farm

буена яшәү формасы һәм дәүләт салымнарын, натураль җыемнарны түләү чыганагы булып тора. 1932 елгы бердәм паспорт системасы авыл хезмәт иясен чынлыкта колхозларга беркетеп куя.

Шуны да әйтеп үтәргә кирәк: көчләп коллективлаштыру төп авыл хуҗалыгы продуктлары җитештерерүне шактый киметә, 1930 – 1940 елларда Татарстандагы авыл халкының зур өлешен ачлы-туклы яшәргә мәҗбүр итә, шулай ук кыен тормыш шартлары, ачлык, авыр хезмәт, тискәре демографик һәм миграцион процесслар аркасында кешеләрнең күпләп үлүенә, югалуына китерә. Крестьян терлекчелеге җитди зыян күрә: 1932 ел ахырына атларның баш саны, 1928 ел белән чагыштырганда, 39 % ка, мөгезле эре терлекнеке – 38 % ка, сарык һәм кәҗәләрнеке – 65 % ка, дуңгызларныкы 64 % ка кими. Колхозларда бөртекле культураларның уңдырышлылыгы 1 гектардан якынча 5 – 6 центнерны тәшкил итә. Коллективлаштыру ТАССР

были основной формой существования и оплаты государственных налогов и натуральных сборов. Фактически единой паспортной системой 1932 г. трудовое крестьянство было прикреплено к колхозам.

Насильственная коллективизация привела к значительному сокращению производства основных сельскохозяйственных продуктов, полуголодному существованию большей части сельского населения Татарстана в 1930 – 1940-е гг., а также к большим людским потерям из-за тяжёлых условий жизни, недоедания, непосильного труда, негативных демографических и миграционных процессов. Серьёзный урон претерпело крестьянское животноводство: поголовье лошадей к концу 1932 г., по сравнению с 1928 г., сократилось на 39 %, крупного рогатого скота – на 38 %, овец и коз – на 65 %, свиней – на 64 %. Урожайность зерновых культур в колхозах составляла примерно 5 – 6 ц с 1 га. Коллективизация не привела к значительному росту доходности аграрного сектора ТАССР: почти 70 – 80 % колхозов в 1930-е гг. были нерентабельными и работали в убыток.

and small household buildings, small equipment, productive stock in limited quantities, and a small subsidiary homestead, or less frequently, field plot of land (up to 0.5 hectares) for part-time farming. The incomes derived from private subsidiary farming were for many decades the main source of funds for existence of collective farmers of Tatarstan and for payment of state taxes and duties payable in kind. Actually, the passport reform of 1932 fixed peasants to collective farms.

It should be noted that the forced collectivisation led to a significant reduction of production of the basic agricultural products, half-starved existence of a major portion of the rural population of Tatarstan in the 1930s and 1940s, as well as to large human losses caused by hard living conditions, malnutrition, back-breaking labour, negative demographic and migration processes. A serious blow was struck on the peasant livestock breeding: the stock of horses decreased by the end of 1932 by 39 % compared to 1928, the stock of cattle – by 38 %, sheep and goats – by 65 %, pigs – by 64 %. The yield of grain crops in collective farms was roughly 5 – 6 centners per 1 hectare. Collectivisation did not ensure any significant growth of profitability of the agrarian sector of

Ат караучы Балдин аты янәшәсендә. Югары Ослан районының «Новый Путь» авыл хуҗалыгы артеле

Конюх Балдин со своим питомцем. Сельхозартель «Новый Путь» Верхне-Услонского района

Horseman Baldin with his nursling. “Novy Put” Agricultural Artel in the Verkhne-Uslonsky District

В. Гусев, орденлы тракторчы

В. Гусев, тракторист-орденоносец

V. Gusev, tractor driver, an order bearer

Иң яхшы комбайнчыны тәбрикләү

Поздравление лучшего комбайнёра

Celebrating the best combiner

аграр тармагында керемнәрнең үсешен тәэмин итми диярлек: 1930 нчы елларда колхозларның 70 – 80 % ы рентабельле булмый һәм зыянга эшли.

Коллективлаштыру нәтиҗәсендә сәнәгать – яңа предприятиеләр төзү, булганнарын техник реконструкцияләү һәм чимал белән тәэмин итү өчен кирәкле матди мөмкинлекләр һәм авыл хуҗалыгы чималы, ә шәһәр халкы һәм армия азык-төлек ала. Шул рәвешле аның төп максатына ирешелә. Моннан тыш, индустриальләштерү һәм коллективлаштыру нәтиҗәсендә күмәк хуҗалыкларның һәм совхозларның техник тәэмин ителешендә сан һәм сыйфат ягыннан бик мөһим үзгәрешләр була: авыл хуҗалыгы эшләрендә тракторлар, тагылма комбайннар, йөк автомобильләре, ашлык суктыргыч, чапкыч, җилгәргеч, сортларга аеру һәм башка катлаулы машиналар киң кулланыла. Болар колхозчылар хезмәтен шактый җиңеләйтә.

Тизләтелгән индустриальләштерү һәм коллективлаштыру Татарстанда киңкүләмле социаль-икътисади үзгәрешләр тудыра. Алар илнең оборона куәтен ныгытып кына калмый, алга таба республиканың икътисади, фәнни һәм социомәдәни үсеше өчен ныклы нигезләр сала.

В результате коллективизации промышленность получила материальные средства и сельскохозяйственное сырьё, столь необходимые для строительства, технической реконструкции и материально-сырьевого функционирования предприятий, а городское население и армия – продовольствие. Таким образом, её основная цель была достигнута. Кроме того, благодаря индустриализации и коллективизации произошли количественные и качественные изменения в техническом оснащении колхозов и совхозов: в сельскохозяйственных работах стали широко применяться тракторы, прицепные комбайны, грузовые автомобили, молотилки, косилки, веялки, сортировки и другие сложные машины, что значительно облегчило труд колхозников.

В процессе форсированной индустриализации и коллективизации в Татарстане произошли масштабные социально-экономические преобразования, которые не только способствовали укреплению обороноспособности страны, но и заложили прочные основы для дальнейшего экономического, научного и социокультурного развития республики.

the TASSR: almost 70 – 80 % collective farms in the 1930s were unprofitable and operated at a loss.

As a result of collectivisation, the industry got the material resources and agricultural raw materials that were very important for the construction, technical reconstruction and uninterrupted functioning of enterprises, while urban population and army got the necessary food supplies. This means that its main goal was achieved. In addition to that, industrialisation and collectivisation brought with them the quantitative and qualitative changes in the technological infrastructure of collective and Soviet farms: broadly used in agricultural works were tractors, tractor-driven combine harvesters, load-carrying vehicles, thrashing, mowing, fanning, picking, and other complex machines, which made labour of collective farmers much easier.

Large-scale social and economic transformations took place in Tatarstan in the course of the forced industrialisation and collectivisation, which contributed not only to the strengthening of defence capabilities of the country, but also provided a solid ground for further economic, scientific, social, and cultural development of the republic.

Мәгърифәт һәм агарту эшләре

Индустриальләштерү һәм коллективлаштыру чорында гамәлгә ашырылган социаль-мәдәни революция Татарстанның халык мәгарифе системасын тамырдан үзгәртеп коруга китерә. Халыкның мәдәни һәм аң-белем дәрәҗәсен күтәрүгә республикада 1930 / 31 уку елында – гомуми башлангыч белем, 1936 / 37 уку елында мәҗбүри җидееллык белем кертү ярдәм итә. Тизләтелгән тәртиптә югары һәм урта һөнәри-техник белем бирү челтәре төзелә. 1930 еллар башында Татарстанда 5 яңа институт (авиация, химия технологиясе, финанс-икътисад, коммуналь төзелеш инженерлары, медицина), техник юнәлештәге 17 һәм авыл хуҗалыгы юнәлешле 6 урта махсус уку йорты, шулай ук фабрика-завод өйрәнчекләренең күпсанлы курслары оештырыла. 1930 еллар уртасына республикада татар телендә гомуми һәм педагогик белем бирүнең бердәм системасы барлыкка килә.

Культурное строительство

Социально-культурная революция, реализованная в период индустриализации и коллективизации, привела к коренной перестройке системы народного образования Татарстана. Подъёму культурно-образовательного уровня населения способствовали введение в республике в 1930 / 31 учебном году всеобщего начального образования, в 1936 / 37 – обязательного семилетнего образования. В ускоренном порядке создавалась сеть высшего и среднего профессионально-технического образования. В начале 1930-х гг. в Татарстане были образованы 5 новых институтов (авиационный, химико-технологический, финансово-экономический, инженеров коммунального строительства, медицинский), 17 средних специальных учебных заведений технического и 6 сельскохозяйственного направления, а также многочисленные курсы фабрично-заводского обучения. К середине 1930-х гг. в республике сложилась целостная система общего и педагогического образования на татарском языке.

Cultural Building

The social and cultural revolution that took place in the period of industrialisation and collectivisation led to the drastic change in the system of public education of Tatarstan. The growth of the cultural and educational level of the population owes much to the introduction in the republic of the universal primary education in the school year 1930/31 and of the compulsory seven-year education in the school year 1936/37. Created at an accelerated pace was the network of higher and secondary vocational technical education. In the early 1930s, 5 new institutes of higher education were established in Tatarstan (aviation, of chemical technology, of finance and economics, for training of engineers for communal construction, and the medical ones), as well as 17 secondary educational institutions with focus on technical and 6 on agricultural subjects, as well as numerous courses of education at plants and factories. By mid-1930s, the republic has developed an integrated system of general and pedagogical education in the Tatar language.

Мәктәп укучылары яшь натуралистлар түгәрәгендә. Әгерҗе районының Иж-Буби авылы

Учащиеся школы на кружке юннатов. Деревня Иж-Бобья Агрызского района

School children in the circle of young naturalists. Village of Izh-Bobya of the Agryzsky District

Татар педагогия техникумы

Татарский педагогический техникум

The Tatar Pedagogical Training College

Медицина техникумы

Медтехникум

Medical Training College

8 нче һөнәр училищесы – хәреф бастыручылар текст җыюда

Ремесленное училище № 8 – печатники за набором

Vocational school No 8: print workers typesetting

3 нче һөнәр училищесында слесарьлык эшенә өйрәнү дәресе

Урок производственного обучения слесарному делу в ремесленном училище № 3

A practical lesson in metalworking at the vocational school No 3

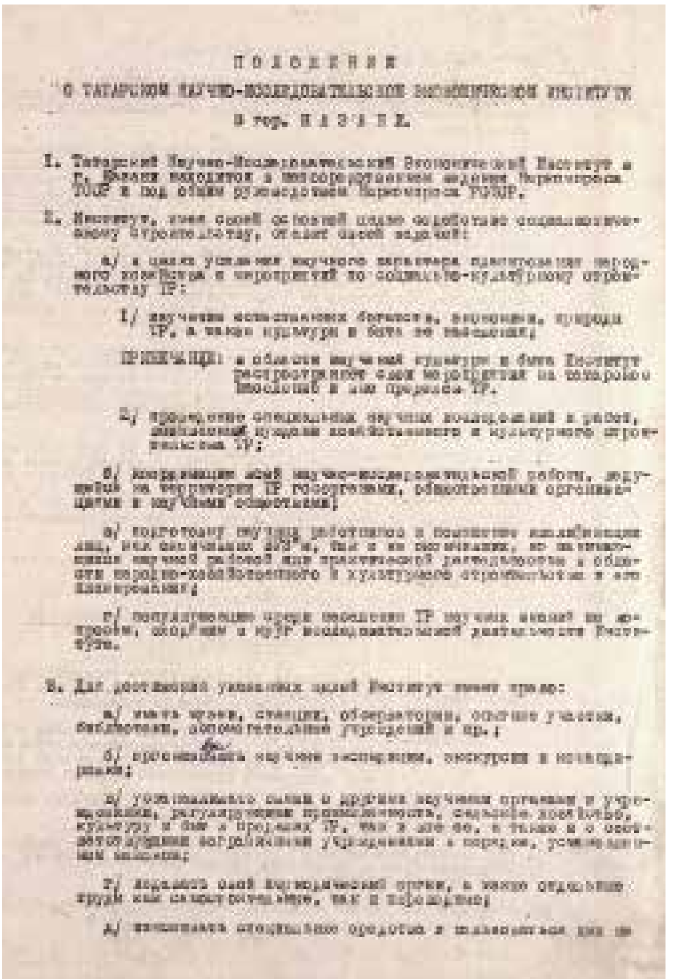
ПОЛОЖЕНИЕ
о Татарском научно-исследовательском экономическом институте
в гор. Казани.

Казан авыл хуҗалыгы институты

Казанский сельскохозяйственный институт

The Kazan Agricultural Institute

Казан шәһәрендә ачылган Татар фәнни-тикшеренү икътисад институты турындагы Нигезләмә. 1930 елның 18 марты

Положение о Татарском научно-исследовательском экономическом институте в г. Казани. 18 марта 1930

Regulations on the Tatar research economic Institute in Kazan. March 18, 1930

Дәүләт мәгариф системасы формалашу белән бер үк вакытта яңа фәнни оешмалар да ачыла: Татар фәнни-тикшеренү икътисад институты (1930), Татарстан АССР Совнаркомы каршында Татар тел, әдәбият һәм тарих фәнни-тикшеренү институты (1939 ел) һ. б. Фәнни хезмәткәрләр саны 2 тапкырга (1926 елдагы 650 кешедән 1940 елда 1300 кешегә кадәр) арта. Әмма фәнни тикшеренүләрнең, бигрәк тә гуманитар фәннәр өлкәсендә, тулы канлы үсешенә партия-идеология чикләүләре комачаулый. 1930 елларда туган якны һәм татарны өйрәнүгә караган тикшеренүләр ябыла; Археология, тарих һәм этнография җәмгыяте, Татар мәдәнияте йорты, Татарстанны өйрәнү җәмгыяте һ. б. яшәүдән туктый; 50 дән артык галим сәяси репрессияләргә дучар була.

Одновременно с формированием государственной системы образования были открыты новые научные учреждения: Татарский научно-исследовательский экономический институт (1930 г.), Татарский научно-исследовательский институт языка, литературы и истории при Совнаркоме Татарской АССР (1939 г.) и др. Численность научных работников увеличилась в 2 раза (с 650 в 1926 г. до 1300 человек в 1940 г.). Однако полноценному развитию научных исследований, особенно в области гуманитарных наук, мешали партийно-идеологические ограничения. В 1930-е гг. были свёрнуты краеведческие и татароведческие исследования, прекратили своё существование Общество археологии, истории и этнографии, Дом татарской культуры, Общество изучения Татарстана и др.; более 50 учёных подверглись политическим репрессиям.

Simultaneously with the formation of the state system of education, the new scientific institutions were opened: the Tatar Research and Development Institute for Economics (1930), the Tatar Research and Development Institute for Language, Literature, and History under Council of Peoples' Commissars of the Tatar ASSR (1939), and so on. The number of scientific workers increased 2-fold (from 650 in 1926 up to 1 300 in 1940). However, the adequate development of scientific research, especially in the field of humanities, was hampered by Party/ideological restrictions. In the 1930s, scaled down were research works related to regional history and the Tatar studies. Closed were the Society for Archaeology, History, and Ethnography, the House of the Tatar Culture, the Society for the Study of Tatarstan, and so on; over 50 scientists were politically repressed.

Казан финанс-икътисад институты

Казанский финансово-экономический институт

The Kazan Institute for Finance and Economics

Ветеринария фәнни-тикшеренү институты

Научно-исследовательский Ветеринарный институт

Research and Development Veterinary Institute

В. И. Ленин исем. Табибларның белемнәрен камилләштерү институты

Институт усовершенствования врачей им. В. И. Ленина

Institute for Advanced Medical Education n. a. V. I. Lenin

Казан химия-технология институтының төп бинасы

Главное здание Казанского химико-технологического института

The main building of the Kazan Institute for Chemical Technology

Ф. Бурнаш, язучы, драматург

Ф. Бурнаш, писатель, драматург

F. Burnash, writer, playwright

Ф. Әмирхан, язучы, әдәби тәнкыйтьче

Ф. Амирхан, писатель, литературный критик

F. Amirkhan, writer, literary critic

М. Галәү, язучы, журналист, тәрҗемәче

М. Галяу, писатель, журналист, переводчик

M. Galyau, writer, journalist, translator

1920 – 1930 еллар Татарстанның күпмилләтле әдәбияты тарихында «яңа социалистик» әдәбият тудыру чоры була. Шигъриятта якты киләчәккә өметләрнең раслануы өстенлек итә (Һ. Такташ, Х. Туфан һ. б.). Роман һәм повесть жанрларының активлыгы тарихи вакыйгаларның кеше аңына һәм язмышына йогынтысын чагылдыруга юнәлтелә (Г. Ибраһимов, М. Галәү, Г. Кутуй һ. б.). Өлкән буын вәкилләре (Г. Исхакый, Ф. Әмирхан һ. б.) үз иҗатларында шул заман хәлләренә үткәннең югалмый торган кыйммәтләрен һәм милли күзаллауның нигезен җимерү буларак бәя бирә.

Уңнан сулга: Һ. Такташ, И. Усманов, А. Айдар, Ш. Усманов, Д. Фәтхи, Г. Минский

Справа налево: Х. Такташ, И. Усманов, А. Айдар, Ш. Усманов, Д. Фатхи, Г. Минский

From right to left: K. Taktash, I. Usmanov, A. Aidar, S. Usmanov, D. Fatkhi, G. Minsky

Матбугат йорты

Дом печати

The House of Press

Г. Кутуй, язучы

А. Кутуй, писатель

A. Kutuy, writer

1920 – 1930-е гг. в истории многонациональной литературы Татарстана стали периодом создания «новой социалистической» литературы. В поэзии преобладало утверждение надежды на светлое будущее (Х. Такташ, Х. Туфан и др.). Активизация жанров романа и повести была нацелена на отражение влияния исторических событий на сознание и судьбы людей (Г. Ибрагимов, М. Галяу, А. Кутуй и др.). Представители старшего поколения (Г. Исхаки, Ф. Амирхан и др.) в своём творчестве оценивали ситуацию как разрушение непреходящих ценностей прошлого и основ национального мировоззрения.

The 1920s and 1930s in the history of the multinational literature of Tatarstan became the period of creation of the "new, Socialist" literature. Poetry was dominated by statement of hope for the bright future (K. Taktash, K. Tufan, and so on). The rise of the genres of a novel and short novel was aimed at the reflection of the influence of historical events on the consciousness and fates of people (G. Ibragimov, M. Galyau, A. Kutuy, and so on). Representatives of the older generation (G. Ishaki, F. Amirkhan, and so on), in their work, were considering the situation as the destruction of the eternal values and fundamentals of the national world view.

Н. Җиһанов, композитор, музыка-җәмәгать эшлеклесе, педагог, СССРның халык артисты, профессор

Н. Жиганов, композитор, музыкально-общественный деятель, педагог, народный артист СССР, профессор

N. Zhiganov, composer, musical and public figure, pedagogue, People's Artist of the USSR, professor

Татарстанда музыкаль-иҗтимагый тормышның активлашуына кинематографиянең һәм радиотапшыруларның бик көчле үсеше (1930 елларның ахырында 337 кино күрсәтү җайланмасы, 59,3 мең радионокта исәпләнә), Җыр һәм бию ансамбле оештырылу (1937 ел), Татар филармониясе (1937 ел), Татар опера һәм балет театры (1938 ел), Халык иҗаты йорты (1939 ел) ачылу сәбәп була. Татар профессиональ музыкасы барлыкка килү беренче татар профессиональ композиторы, музыкасы гомуммилли әһәмияткә ия булган С.Сәйдәшев иҗаты белән бәйле. Аның К. Тинчуринның «Зәңгәр шәл», «Наёмщик», «Ил» һ. б. пьесаларына язган музыкасы татар профессиональ музыка сәнгатен үстерүдә зур роль уйный. Татар музыка һәм сәхнә сәнгатенең казанышлары арасында – С. Габәши, Г. Әлмөхәммәтов һәм В. Виноградовларның «Сания» һәм «Эшче» беренче милли опералары, Ф. Яруллинның «Шүрәле» балеты, Н. Җиһановның «Алтынчәч» операсы, Җ. Фәйзинең «Башмагым» музыкаль комедиясе.

Татар дәүләт филармониясенең Дәүләт симфоник оркестры чыгышы. 1937

Выступление Государственного симфонического оркестра Татарской государственной филармонии. 1937

Performance by the State Symphony Orchestra of the Tatar State Philharmonic Society. 1937

Активизации музыкальной общественной жизни в Татарстане способствовало бурное развитие кинематографии и радиовещания (в конце 1930-х гг. насчитывалось 337 киноустановок, 59,3 тыс. радиоточек), создание Ансамбля песни и танца (1937 г.), открытие Татарской филармонии (1937 г.), Татарского театра оперы и балета (1938 г.), Дома народного творчества (1939 г.). Становление татарской профессиональной музыки связано с творчеством С. Сайдашева – первого татарского профессионального композитора, музыка которого приобрела общенациональное значение. Большую роль в развитии татарской профессионального музыкального искусства сыграла его музыка к пьесам К. Тинчурина «Голубая шаль», «Наёмщик», «Родина» и др. Среди достижений татарского музыкально-сценического творчества – первые национальные оперы «Сания» и «Эшче» С. Габаши, Г. Альмухамедова и В. Виноградова, балет «Шурале» Ф. Яруллина, опера «Алтынчеч» Н. Жиганова, музыкальная комедия «Башмачки» Дж. Файзи.

The rise of the musical public life of Tatarstan was supported by the rapid growth of cinematography and radio-broadcasting (at the end of the 1930s, the republic had 337 cinema projectors, 59 300 wired radio outlets), as well as by the creation of the Ensemble of Singing and Dancing (1937), the opening of the Tatar Philharmonic Society (1937), the Tatar Theatre of Opera and Ballet (1938), the House of Folk Art (1939). The formation of the Tatar professional music was connected with the art of S. Saidashev – the first Tatar professional composer, whose music gained recognition of the entire Tatar nation. A great role in the development of the Tatar professional art of music was played by his music for the plays written by K. Tinchurin: "Blue Shawl", "Mercenary", "Motherland", and so on. The achievements of the Tatar musical and stage art include the first national operas: "Saniya" and "Eshche" by S. Gabashi, G. Almukhamedov and V. Vinogradov; ballet "Shurale" by F. Yarullin; opera "Altynchech" by N. Zhiganov, and a musical comedy "Shoes" by J. Faizi.

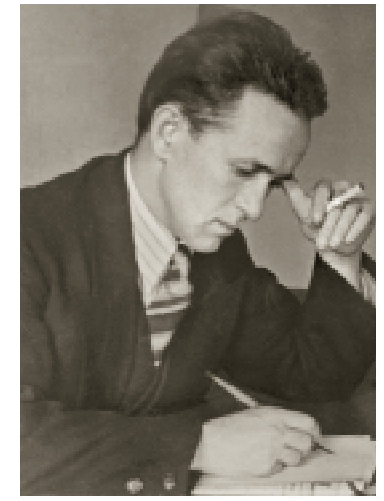

Җ. Фәйзи, композитор, татар радиокомитетының музыка җитәкчесе

Дж. Файзи, композитор, музыкальный руководитель Татрадиокомитета

J. Faizi, composer, musical leader of the Tatar Radio Committee

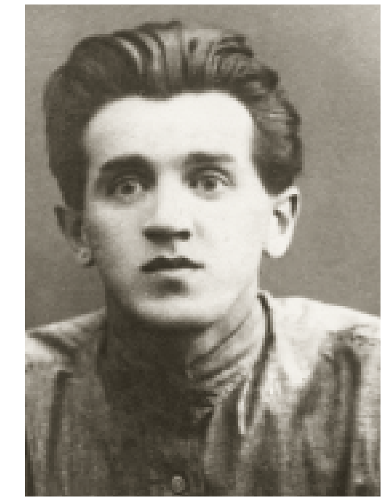

С. Сәйдәшев, композитор, дирижёр, пианист

С. Сайдашев, композитор, дирижёр, пианист

S. Saidashev, composer, conductor, pianist

Ф. Яруллин, композитор

Ф. Яруллин, композитор

F. Yarullin, composer

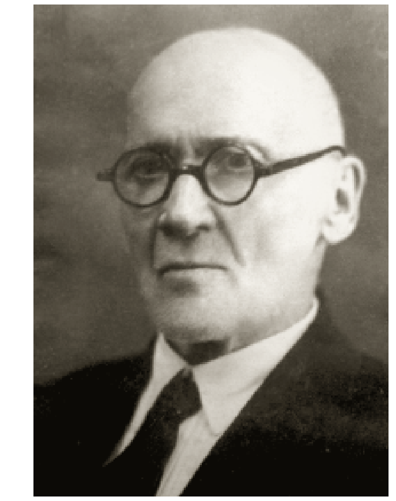

В. И. Виноградов, Казан музыка училищесы укытучысы

В. И. Виноградов, преподаватель Казанского музыкального училища

V. I. Vinogradov, teacher of the Kazan Music School

ТАССР Дәүләт җыр һәм бию ансамбле

Государственный ансамбль песни и танца ТАССР

State Ensemble of Singing and Dancing of the TASSR

Татар академия театры бинасы

Здание Татарского академического театра

The building of the Tatar Academic Theatre

Республика шәһәрләрендә авыл тамашачылары өчен – күчмә театрлар челтәре, Пионерларның үзәк клубы каршында Яшь тамашачы театры һәм рус, татар группалары булган курчак театры оештырыла. 1939 елда Бөтенроссия театр җәмгыятенең Татар бүлеге төзелә, 1940 елда Актёрлар йорты ачыла. Татар академия театры һәм Казан Рус зур драма театры элеккечә Татарстанның әйдәп баручы театрлары булып кала, аларның репертуарында драматургларның һәм язучыларның көндәлек совет тормышын тасвирлаган әсәрләре торган саен күбрәк урын ала.

В городах республики была создана сеть передвижных театров для сельских зрителей, при Центральном клубе пионеров – театр юного зрителя и театр кукол с русскими и татарскими группами. В 1939 г. создано Татарское отделение Всероссийского театрального общества, в 1940 г. открыт Дом актёра. Ведущими театрами Татарстана по-прежнему оставались Татарский академический театр и Казанский русский большой драматический театр, в репертуаре которых большое место стали занимать произведения драматургов и писателей, иллюстрировавших советскую повседневность.

Created in the towns of the republic was a network of travelling theatres for rural citizens, as well as the Youth Theatre and the Puppet Theatre with Russian and Tatar companies, which were opened under the Central Club of Pioneers. In 1939, the Tatar Branch of the All-Russian Theatre Society was established. In 1940, the House of Actor was opened. The leading theatres of Tatarstan still were the Tatar Academic Theatre and the Kazan Russian Bolshoi Drama Theatre, the repertoire of which included a large number of plays created by playwrights and writers who were illustrating the Soviet everyday life.

Беренче милли «Сания» (С. Габәши, Г. Әлмөхәммәтов, В. И. Виноградов) операсыннан күренеш

Сцена из первой национальной оперы «Сания» (С. Габаши, Г. Альмухамедов, В. И. Виноградов)

A scene from “Saniya”, the first national opera (S. Gabashi, G. Almukhamedov, V. I. Vinogradov)

«Галиябану» (М. Фәйзи) спектакленнән күренеш. 1937

Сцена из спектакля «Галиябану» (М. Файзи). 1937

A scene from “Galiyabanu” performance (M. Faizi). 1937

К. Тинчурин Әстерхан артистлары белән

К. Тинчурин с артистками Астрахани

K. Tinchurin with the female artists from Astrakhan

«Шәмсекамәр» (М. Әблиев) спектакленнән күренеш. 1938

Сцена из спектакля «Шамсекамар» (М. Аблиев). 1938

A scene from “Shamsekamar” performance (M. Abliev). 1938

ТАССР Югары Советына сайлаулар буенча Үзәк сайлау комиссиясе. 1930 еллар

Центральная избирательная комиссия по выборам в Верховный Совет ТАССР. 1930-е

Central election commission for elections to the Supreme Council of the TASSR. 1930s

Сталинның команда-административ системасы формалашу шартларында хакимият һәм җәмгыять

1920 – 1930 елларда Татарстан икътисадта, фән, мәгариф һәм мәдәнияттә шактый уңышларга ирешә. Республиканы җитештерү-техника, фән, белем бирү-педагогика һәм мәдәни-агарту учреждениеләре челтәре каплап ала. Дәүләт һәм иҗтимагый оешмалар аппаратларын җирле кадрлар белән ныгыту һәм татар телен республикада киң колач белән гамәлгә кертү Татарстанның үзәк һәм район хакимият органнарындагы идарә структураларында татар җитәкче хезмәткәрләренең шактый зур катламын булдырырга мөмкинлек бирә.

Власть и общество в условиях формирования сталинской командно-административной системы

В 1920 – 1930-е гг. Татарстан достиг значительных успехов в экономике, науке, образовании и культуре. В республике функционировала развитая сеть производственно-технических, научных, образовательно-педагогических и культурно-просветительских учреждений. Интенсивная коренизация аппаратов государственных и общественных учреждений и масштабная реализация татарского языка в республике способствовали формированию в управленческих структурах центральных и районных органов власти Татарстана значительной прослойки татарских руководящих работников.

Power and Society under Conditions of Formation of Stalin's Command and Administration System

In the 1920s and 1930s, Tatarstan achieved great success in the economy, science, education, and culture. The republic created a well-developed network of production and technical, scientific, educational and pedagogical, and cultural and enlightenment institutions. The intensive involvement of local ethnic personnel in the work of offices of state and public institutions and the large-scale implementation of the Tatar language in the republic contributed to the formation of a considerable layer of the Tatar administrative personnel in the administrative structures of the central and district bodies of power in Tatarstan.

«Кызыл юл» станоклар төзү заводының инженер-техник хезмәткәрләре һәм эшчеләре Сталинның яңа Конституция турындагы докладын тыңлыйлар

Рабочие и служащие станкостроительного завода «Красный путь» слушают доклад Сталина о новой конституции

Workers and employees of engineering and technology at the Red Way machine tool plant listen to Stalin's report on the new constitution

Әлеге уңышлар Татарстан җитәкчелегенә Татар республикасының сәяси һәм икътисади статусын күтәрү турындагы мәсьәләгә яңадан кайтырга мөмкинлек бирә. 1930 елларның икенче яртысында СССРның яңа Конституциясе проекты хакында фикер алышу барышында ТАССРның дәүләт статусы мәсьәләсе кабат күтәрелә, аңа союздаш республика статусын бирү мөмкинлеге турында ВКП(б) Үзәк Комитеты карары проекты эшләнгән була. Әмма ул проект И. В. Сталин тарафыннан кире кагыла, юлбашчы 1936 елның 25 ноябрендә СССР Советларының 8 нче корылтаенда: «Башкорт яки Татар республикаларын союздаш республикалар дәрәҗәсенә күчерергә ярамый, чөнки алар бөтен яктан совет республикалары һәм өлкәләре белән чорнап алынган, һәм алар СССР составыннан беркая да чыга алмый», – дип белдерә. 1937 елда ТАССРның беренче Конституциясе кабул

Эти успехи позволили татарскому руководству вернуться к вопросу о повышении политического и экономического статуса Татарской республики. Во второй половине 1930-х гг. в ходе обсуждения проекта новой Конституции СССР вновь встал вопрос о государственном статусе ТАССР, был разработан проект решения ЦК ВКП (б) о возможности предоставления ей статуса союзной республики. Но проект был отвергнут И. В. Сталиным, который на 8-м съезде Советов СССР 25 ноября 1936 г. заявил, что «Башкирскую или Татарскую республики нельзя переводить в разряд союзных, так как они со всех сторон окружены советскими республиками и областями и им некуда выходить из состава СССР». В 1937 г. была принята первая Конституция ТАССР, утверждены первый герб и флаг республики, избран первый состав Верховного Совета ТАССР и его президиума во главе

These achievements enabled the Tatar leadership to come back to the issue of upgrading the political and economic status of the Tatar Republic. In the second half of the 1930s, during the discussion of the draft new Constitution of the USSR, there was once again raised the question on the state status of the TASSR, and a draft decision of the Central Committee of VCP(b) on the possibility of providing the republic with the status of the union republic was developed. But the draft document was rejected by Joseph Stalin, who stated at the Eighth Congress of Councils of the USSR on 25 November 1936, that "the Bashkir or the Tatar Republics could not be transferred into the category of the Union Republics because they were surrounded by the Soviet republics or regions and could not leave the USSR". In 1937, the first Constitution of the TASSR was adopted, just like the first coat of arms and the flag of the republic. Besides, the first composition of the Supreme

ителә, республиканың беренче гербы һәм флагы раслана, ТАССР Югары Советының беренче составы, аның Ә. М. Дәүләтьяров җитәкчелегендәге Президиумы сайлана, соңгысының вәкаләтләренә республика халыкларының иҗтимагый-сәяси, социаль-икътисади һәм мәдәни тормышының мөһим мәсьәләләрен хәл итү керә.

Әмма сталинчыл җитәкчелекнең хакимиятне үзәкләштерүгә һәм либераль-демократик ирекләрне чикләүгә корылган максатчан сәясәте нәтиҗәсендә совет җәмгыятенә СССРның 1936 елгы, ТАССРның 1937 елгы Конституцияләрендә игълан ителгән гражданлык хокуклары буш формальлеккә әйләнә. 1937 – 1938 елларда Татарстандагы сәяси репрессияләр үзенең югары ноктасына җитә, «зур террор» дип аталган вакыйгалар республика халыклары тормышында иң фаҗигале һәм драматик чорларның берсе була. Милли-буржуаз, солтангалиевче, троцкийчы, бухаринчы һәм башка оешмаларда әгъза булып торулары турындагы ялa ягулар нигезендә, шулай ук «корткычлык», «дәүләткә хыянәт итү» дигән ялган гаепләүләр белән татар халкының һәм башка халыкларның сәяси, хәрби, фәнни, иҗади элитасының күренекле вәкилләре меңәрләп юк ителә яки ГУЛАГ системасына ябылуга хөкем ителә.

1920 – 1930 елларда Татар республикасында «хәрби коммунизм» сәясәте актив алып барыла, ул бөтен җирдә диннәрне тамырдан корытуга һәм атеизмны көчләп тагуга юнәлдерелгән була. 1929 – 1939 елларда диннәргә каршы массакүләм дулкын уза, аның барышында 1 200 мәчеттән (1920 ел) 1940 елга эшли торган 5 мәчет, 650 православие храмыннан 2 чиркәү кала. Иске христиан диненең 50 җәмгыяте, синагога, католик һәм лютеран чиркәүләре дә шушындый ук язмышка дучар була. Бер үк вакытта дини уку йортлары да мәҗбүри ябыла: 600 мөселман-татар мәктәбенең (1926 елда 30 мең укучы) берсе дә калмый. Төрле конфессияләргә караган меңнәрчә рухани бу елларда сәяси репрессия корбанына әйләнә.

с А. М. Давлетьяровым, к полномочиям которого были отнесены важнейшие вопросы общественно-политической, социально-экономической и культурной жизни народов республики.

Однако в результате целенаправленной политики сталинского руководства по централизации власти и ограничению либерально-демократических свобод гражданские права, декларированные советскому обществу Конституциями СССР 1936 г. и ТАССР 1937 г., превратились в пустую формальность. В 1937 – 1938 гг. политические репрессии в Татарстане достигли высшей точки, так называемый «большой террор» стал одним из самых трагичных и драматических периодов в жизни народов республики. По сфабрикованным политическим делам о принадлежности к буржуазно-националистическим, султангалиевским, троцкистским, бухаринским и другим организациям, а также по ложным обвинениям во «вредительстве», «государственной измене» были уничтожены или заключены в систему ГУЛАГа тысячи видных представителей политической, военной, научной, творческой элиты татарского и других народов Татарстана.

В 1920 – 1930-е гг. в Татарской республике активно проводилась политика «воинствующего коммунизма», которая была направлена на повсеместное искоренение религий и насаждение атеизма. В 1929 – 1939 гг. прокатилась массовая антирелигиозная волна, в ходе которой из 1 200 мечетей (1920 г.) к 1940 г. осталось 5 действующих, из 650 православных храмов – 2 церкви. Такая участь постигла и 50 старообрядческих общин, синагогу, католическую и лютеранскую церкви. Одновременно принудительно закрывались религиозные учебные заведения: из 600 мектебов (с 30 тысячами учащихся в 1926 г.) не осталось ни одного. В эти годы жертвами политических репрессий стали тысячи священнослужителей различных конфессий.

Council of the TASSR and its first Presidium were elected. The Presidium was headed by A. M. Davletyarov. His authorities included the most important issues of social and political, social and economic, and cultural life of the republic.

However, as a result of the targeted policy of the Stalin's leadership that was aimed at centralisation of power and at restricting the liberal democratic freedoms, the civil rights, which were declared to be granted to the Soviet society by Constitutions of the USSR of 1936 and of the TASSR of 1937, turned into a mere formality. In 1937 – 1938, the political repressions reached its peak in Tatarstan. The so-called "big terror" became one of the most tragic and dramatic periods in life of the peoples inhabiting the republic. The fabricated political cases on belonging to bourgeois-nationalistic, Sultan-Galiev's, Trotsky's, Bukharin's, and other organisations, as well as the cases that were based on false accusations of "sabotage", "treason against the State" were used to kill or place into the system of GULAG thousands of notable representatives of the political, military, scientific, and creative elite of the Tatar and other peoples of Tatarstan.

In the 1920s and 1930s, the Tatar Republic was actively pursuing the policy of the "Militant Communism", which was aimed at the total eradication of religions and the propagation of atheism. In 1929 – 1939, the large-scale anti-religious campaign took place in the republic, as a result of which only 5 functioning mosques remained out of 1 200 (1920) by the year 1940, and only 2 functioning churches remained out of 650 Orthodox temples. The same fate befell 50 Old Believers communities, a synagogue, the catholic and the Lutheran churches. Besides, forcedly closed were religious educational institutions: all of 600 maktabs (with 30 000 students in 1926) were closed. Thousands of clergy men of different religions became victims of political repressions of those years.

Клуб, элеккеге мәчет

Клуб, бывшая мечеть

The Club, formerly a mosque

Починки авылының урам чатында торган кәшәнәне сүтү

Ликвидация часовни в деревне Починки

Liquidation of a bell-tower in the village of Pochinki

КЫРЫС СЫНАУ ЕЛЛАРЫНДА (1941 – 1945)

В ГОДЫ СУРОВЫХ ИСПЫТАНИЙ (1941 – 1945)

IN THE YEARS OF SEVERE TRIALS (1941 – 1945)

А. Н. Туполев, Социалистик Хезмәт Герое, очкычлар төзү буенча баш конструктор

А. Н. Туполев, Герой Социалистического Труда, главный конструктор по самолётостроению

A. N. Tupolev, Hero of the Socialist Labour, chief aircraft designer

И. И. Русецкий, невролог-вегетолог, медицина фәннәре докторы, профессор

И. И. Русецкий, невролог-вегетолог, доктор медицинских наук, профессор

I. I. Rusetsky, neurologist-vegetologist, Doctor of Medical Sciences, professor

И. В. Курчатов, физик, физика-математика фәннәре докторы, профессор

И. В. Курчатов, физик, доктор физико-математических наук, профессор

I. V. Kurchatov, physicist, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, professor

Бөек Ватан сугышының беренче көннәреннән үк республика Кызыл Армиянең мөһим тыл базасына әйләнә. Татарстанга, эшләүче персоналы һәм аларның гаилә әгъзалары (барлыгы 226 мең кеше, шул исәптән 15 мең ятим бала) белән бергә, 70тән артык фабрика һәм завод, СССР Фәннәр академиясенең 33 институты, СССРның Финанслар наркоматы, Дәүләт банкы һәм башка ведомстволар эвакуацияләнә. Республикада 80нән артык эвакогоспиталь оештырыла, яраланган 334 мең сугышчы аларда дәвалану курсы уза, шуларның 207 меңе хәрби сафка кабат кайта.

Сугышның беренче айларыннан ук Татарстанның күп сәнәгать предприятиеләре хәрби заказлар үтәүгә күчә: В. В. Куйбышев исемендәге 8 нче номерлы Казан киноплёнка фабрикасы югары биеклектән фотога төшерү өчен яңа төр авиацион плёнка эшләп чыгаруны үзләштерә; ясалма күн, бастыру машинкалары, автогараж җиһазлары ясау заводлары миналар, снарядлар, яктырткыч бомбалар ясауга керешә; мех, киез итек-киез һәм трикотаж предприятиеләре хәрби кием

Переход народного хозяйства на режим военного времени

С первых дней Великой Отечественной войны республика стала важнейшей тыловой базой Красной Армии. В Татарстан было эвакуировано свыше 70 фабрик и заводов, 33 института Академии наук СССР, Наркомат финансов СССР, Госбанк и ряд других ведомств с персоналом и членами их семей (свыше 226 тыс. человек, в том числе 15 тыс. детей-сирот). В республике было развёрнуто свыше 80 эвакогоспиталей, в которых прошли курс лечения 334 тыс. раненых воинов, из них 207 тыс. возвратились в строй.

С первых месяцев войны многие промышленные предприятия Татарстана переключились на выполнение военных заказов: Казанская фабрика кинoплёнки № 8 им. В. В. Куйбышева освоила выпуск новых видов авиационной

Transfer of National Economy to Wartime Mode

From the first days of the Great Patriotic War the republic became a most important rear base of the Red Army. Evacuated to Tatarstan were over 70 factories and plants, 33 R&D institutes of the Academy of Sciences of the USSR, the People's Commissariat for Finance of the USSR, the State Bank, and a number of other departments with personnel and members of their families (more than 226 000 people, including 15 000 orphaned children). Deployed in the republic were over 80 evacuation hospitals, in which 334 000 wounded warriors underwent a course of treatment. Of this number, 207 000 returned to the ranks.

From the first months of the war many industrial enterprises of Tatarstan switched to fulfilment of military orders: the Kazan Cinefilm Factory No. 8 named after V. V. Kuibyshev mastered the production of the new kinds of film for high altitude photography; the plants for production of synthetic leather, typewriters, auto

чыгаруга көйләнә. Фронтлардагы сугышчылар Татарстанның кыска туннарын, колакчынлы бүрекләрен, унтыларын, итекләрен югары бәяли. 1941 елның июленнән Татарстанга илнең көнбатыш һәм үзәк төбәкләреннән эвакуацияләнгән заводлар һәм фабрикалар килә башлый, алар арасында үз тармакларында иң эреләрдән саналганнары да була, мәсәлән: С. П. Горбунов исемендәге Мәскәү авиация заводы, 387 номерлы Ленинград авиация заводы, Гомель «Труд» аяк киеме фабрикасы, 2 нче Мәскәү сәгать заводы. Бирегә эвакуацияләнгән предприятиеләр, республикада индустриаль базаның булуы аркасында, санаулы айлар һәм атналар эчендә кабат сафка баса: С. П. Горбунов исемендәге авиация заводында пикега сәләтле Пе-2 бомбардировщикларын (сугыш елларында алар барлыгы 10 меңнән артык данәдә җитештерелә) чыгару өчен җиһазлар ике ай эчендә җайга салына һәм эшли дә башлый; 387 номерлы Ленинград авиация заводы ике атна эчендә У-2 (1944 елдан – По-2) очкычларын җитештерүне башлап җибәрә.

Казанда чыгарылган, «тавышсыз оча торган» По-2 сугыш елларында легендар фронт машинасы буларак дан ала (немец командованиесе бу очкычны бәреп төшерә алган һәркемгә 5 мең марка күләмендә бүләк вәгъдә итә). Заводта хәрби очкычлар җитештерү 1945 елга 3,5 тапкырга арта: бер айга 100 дән – 350 данәгә кадәр. Сугыш елларында 387 номерлы завод фронтка барлыгы 11 553 очкыч җибәрә, моның өчен завод коллективы 1945 елда Хезмәт Кызыл Байрагы ордены белән бүләкләнә.

Сугыш елларында Казанда ерак ара авиациясе өчен авыр Пе-8 бомбардировщигы – уникаль «оча торган ныгытма» эшләп чыгарыла. Аның сугышчан йөк күтәрү мөмкинлеге 6 тонна тәшкил итә, очу ераклыгы – 2 мең километрдан артык, очу биеклеге – 9,3 км. СССРда беренче буларак 1943 елда (АКШтан һәм Бөекбританиядән алданрак)

плёнки для фотосъёмок с больших высот; заводы искусственной кожи, пишущих машин, автогаражного оборудования перешли на изготовление мин, снарядов, осветительных бомб; меховые, валяльно-войлочные и трикотажные предприятия наладили выпуск военного обмундирования. Воевавшие на фронтах бойцы высоко ценили татарстанские полушубки, шапки-ушанки, унты, валенки. С июля 1941 г. в Татарстан начали прибывать эвакуированные заводы и фабрики из западных и центральных регионов страны, в том числе крупнейшие в своих отраслях: Московский авиационный завод им. С. П. Горбунова, Ленинградский авиационный завод № 387, Гомельская обувная фабрика «Труд», 2-й Московский часовой завод. Эвакуированные предприятия, во многом благодаря имевшейся в республике индустриальной базе, за считанные месяцы и недели вновь вступали в строй действующих: за два месяца на Авиационном заводе им. С. П. Горбунова было налажено оборудование по выпуску пикирующих бомбардировщиков Пе-2 (всего их за годы войны было произведено более 10 тыс.); за две недели Ленинградский авиационный завод № 387 наладил производство самолётов У-2 (с 1944 г. – По-2).

В годы войны По-2 – «небесный тихоход», выпускаемый в Казани, стал легендарной фронтовой машиной (немецкое командование объявило награду в 5 тыс. марок каждому, кто сумеет сбить этот самолёт). К 1945 г. производство боевых самолётов на заводе выросло в 3,5 раза: со 100 до 350 в месяц. Всего за годы войны заводом № 387 было отправлено на фронт 11 553 самолёта, за что коллектив завода в 1945 г. был награждён орденом Трудового Красного Знамени.

garage equipment switched to production of mines, shells, and flash bombs; the factories that were engaged in production of fur, felt, and knitwear products mastered the production of military uniform clothing. The frontline army men highly valued the short sheepskin coats, winter fur caps, high fur boots, and felt boots made in Tatarstan. From July 1941, the evacuated plants and factories began arriving in Kazan from the western and central regions of the country, including the largest one in their sectors of industry, such as the Moscow Aircraft Plant named after S. P. Gorbunov, the Leningrad Aircraft Plant No. 387, the Gomel Shoe Factory "Trud", and the Second Moscow Watch Factory. To a great degree it was owing to the industrial base that was available in the republic, that the enterprises, which were evacuated to the republic, were put into operation in just several weeks or months. For example, it took only two months for the Aircraft Plant named after S. P. Gorbunov to put into operation the equipment for the manufacture of Pe-2 dive bombers (all in all over 10 000 such bombers were manufactured over the years of war). The Leningrad Aircraft Plant No. 387 mastered the manufacture of U-2 airplanes (from 1944, Po-2) in just two weeks.

During the years of war, Po-2, known as the heavenly slug, that was manufactured in Kazan, became a legendary frontline aircraft (the German command offered a reward of 5 000 Deutschemarks to everyone, who would be able to shoot down the plane). By 1945, the manufacture of combat planes grew at the plant 3.5 times: from 100 up to 350 units a month. All in all, for the years of war, the Plant No. 387 sent to the front 11 553 planes, for which fact the personnel of the plant was awarded in 1945 the Order of the Red Banner of Labour.

Табиблар
Р. Гарифуллина һәм
З. Идиятуллина

Врачи Р. Гарифуллина
и З. Идиатуллина

Doctors R. Garifullina and
Z. Idiatullina

«Пишмаш» заводы.
Инструктор-технолог
Н. П. Тихонов басу
машинасы моделе
янында

Завод «Пишмаш».
Инструтор-технолог
Н. П. Тихонов у модели
пишущей машинки

"Pishmash" plant.
Instructor-technical
engineer N. P. Tikhonov
by the model
of a typewriter

В. М. Петляков, авиация конструкторы.
I дәрәҗәдәге Сталин премиясе лауреаты

В. М. Петляков, авиаконструктор. Лауреат
Сталинской премии I степени

V. M. Petlyakov, aircraft designer. Winner of the
Stalin's Award of the First Grade

В. Фролов, медицина-
инструментлар заводы
токаре

В. Фролов,
токарь медико-
инструментального
завода

V. Frolov, turner of the
Medical Instruments Plant

очкычның сугышчан коралланышында 5 тонна авырлыктагы бомба кулланыла. 1942 елның маенда шушы очкычта СССРның тышкы эшләр буенча халык комиссары В. М. Молотов җитәкчелегендәге совет делегациясе, Европаның оккупацияләнгән илләре өстеннән очып, союзниклар белән сөйләшүләр өчен башта – Бөекбританиягә, аннары Америка Президенты Рузвельт белән очрашу өчен АКШка барып җитә һәм исән-имин Мәскәүгә әйләнеп кайта. Казан заводында сугыш елларында 79 Пе-8 очкычы чыгарыла.

В годы войны в Казани производился уникальный тяжёлый бомбардировщик дальней авиации Пе-8 – «летающая крепость». Его боевая нагрузка составляла 6 т, дальность полёта – более 2 тыс. км, практическая высота – 9,3 км. В 1943 г. в боевом вооружении самолёта впервые в СССР стала использоваться бомба весом 5 т (раньше, чем в США и Великобритании). На нём в мае 1942 г. советская делегация во главе с наркомом иностранных дел СССР В. М. Молотовым пролетела над оккупированными странами Европы, направляясь на переговоры с союзниками в Великобританию, затем в США для встречи с американским президентом Рузвельтом, и благополучно вернулась в Москву. На казанском заводе в годы войны было выпущено 79 самолётов Пе-8.

In addition to that, during the years of war, Kazan was also manufacturing a unique long-range heavy bomber – Pe-8 – known as the "flying fortress". Its combat load was 6 tonnes, its range exceeded 2 000 km., and its operating altitude was 9.3 km. In 1943, for the first time in the USSR, the combat weaponry of the plane was supplemented with the bomb weighing 5 tonnes (which took place earlier than in the USA and in the Great Britain). This plane was used in May of 1942 by the Soviet delegation headed by People's Commissar for Foreign Affairs V. M. Molotov to fly, over the occupied European countries, first to the Great Britain to hold talks with the allies and then to the USA to meet with US President Roosevelt, after which the delegation safely returned to Moscow. The Kazan plant manufactured 79 Pe-8 planes over the years of war.

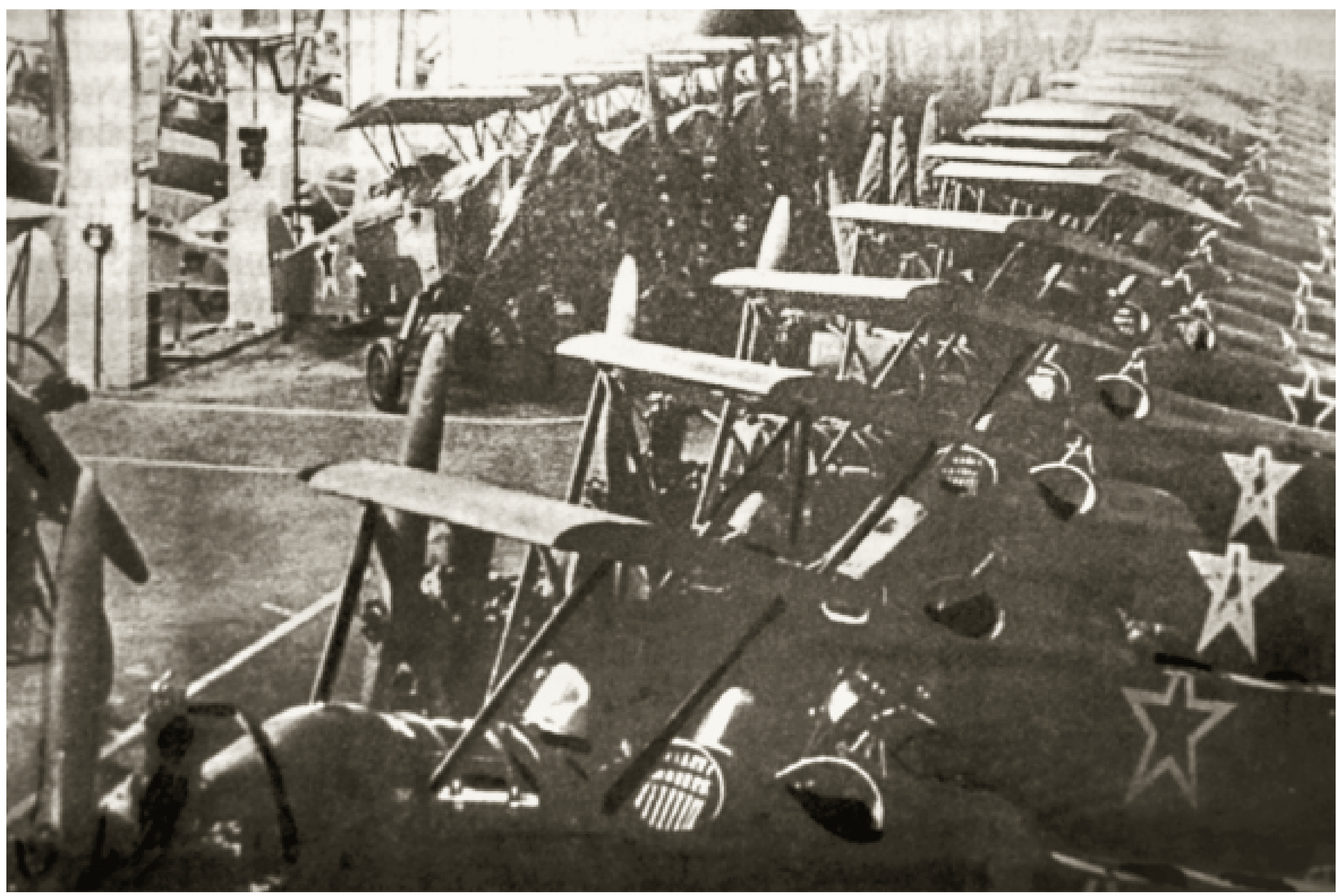

По-2 төнге бомбардировщиклары. 387 нче заводның җыю цехы. 1943

Ночные бомбардировщики По-2. Цех сборки завода № 387. 1943

PO-2 night bombers. Assembly workshop of the Plant No 387. 1943

Идел буе хәрби флотының Кожанов десант отряды пароходта Казан янында

Десантный отряд Кожанова Волжской военной флотилии на пароходе под Казанью

Assault regiment of Kozhanov of the Volga Military Flotilla at a steamship near Kazan

Сугыш елларында республиканың сәнәгать предприятиеләре фронтка 13 млрд сумлык 600 төрдән артык корал, кием, сугыш кирәк-яраклары (шул исәптән Пе-2, Пе-8, По-2 бомбардировщиклары, бронекатерлар, десант көймәләре, станоклы пулемётлар, миналар, гранаталар, мылтыклар, артиллерия һәм реактив кораллар өчен дары зарядлары, бинокльләр, төбәгечләр, перископлар һәм навигация приборлары, аэрофотография һәм рентген тасмалары, медикаментлар, парашютлар, чаңгылар, хәрби кием, өс һәм аяк киемнәре, эчке кием һ. б.) җибәрә. Сугыш елларында тулай сәнәгать продукциясен җитештерү – 2,2 тапкырга, шул исәптән машина төзелешендә 6,8 тапкырга үсә.

За годы войны промышленные предприятия республики поставили фронту свыше 600 видов вооружения, боеприпасов, снаряжения и обмундирования на 13 млрд рублей, в том числе бомбардировщики Пе-2, Пе-8, По-2, бронекатера, десантные баркасы, станковые пулемёты, мины, гранаты, пороховые заряды для стрелкового, артиллерийского и реактивного оружия, бинокли, прицелы, перископы и навигационные приборы, аэрофотографические и рентгеновские плёнки, медикаменты, парашюты, лыжи, обмундирование, обувь и нательное бельё. В годы войны валовой выпуск промышленности вырос в 2,2 раза, в том числе машиностроения – в 6,8 раза.

During the war, industrial enterprises of the republic supplied to the front over 600 types of weapons, munitions, and uniforms to the total amount of 13 billion roubles, including Pe-2, Pe-8, and Po-2 bombers, armoured boats, landing launches, mounted machine guns, mines, grenades, propellant powder for small-, artillery-, and rockets weapons, binoculars, sights, periscopes, and navigators, films for aerial photography and X-ray films, medications, parachutes, skis, uniform, footwear, and underwear. During the war, the gross industrial output grew 2.2 times, including the 6.8 times growth achieved in mechanical engineering.

Эвакуацияләнгән предприятиеләр базасында республикада авиация, моторлар төзү, сәгать ясау, ит консервлау, медицина инструментлары җитештерү, трикотаж һәм киҗе-мамык сәнәгать тармаклары барлыкка килә. 22 яңа предприятие төзелә, шулар арасында – Казандагы резина-техник эшләнмәләр, нефть-май, механика һәм ремонт-подшипник заводлары, ит комбинаты, туку, аяк киемнәре һәм киез фабрикалары, консервлау заводы, Алабугада, Урыссуда электр станцияләре. Сәнәгатьнең яңа – нефть чыгару тармагы барлыкка килә (1943 ел). Республика сәнәгате казанышлары – эшчеләрнең, инженер-техник хезмәткәрләрнең дошманны җиңү хакына үз-үзләрен аямыйча хезмәт куюы нәтиҗәсе, алардан 4 200 кеше орден һәм медальләр белән бүләкләнә.

На базе эвакуированных предприятий в республике сложились авиационная, двигателестроительная, часовая, мясоконсервная, медико-инструментальная, трикотажная и хлопчатобумажная отрасли промышленности. Было построено 22 новых предприятия, в том числе завод резинотехнических изделий, нефтемаслозавод, механический и ремонтно-подшипниковый заводы в Казани, мясокомбинат, текстильная, сапожная и валяльная фабрики, консервный завод, электростанции в Елабуге, Уруссу. Появилась новая отрасль промышленности – нефтяная (1943 г.). Достижения промышленности республики – это результат самоотверженного труда рабочих, инженерно-технических работников во имя Победы над врагом, из них 4 200 человек были награждены орденами и медалями.

The evacuated enterprises provided the basis for the formation in the republic of the aircraft-building, engine-manufacturing, watch-making, meat-canning, medical instruments, knitwear, and cotton industries. Twenty two new enterprises were built, including the plant for production of industrial rubber goods, a petroleum oil plant, mechanical and ball-bearing repair plants that were built in Kazan, a meat-processing combine, a textile, shoemaking and milling plants, a canning plant, and power stations that were built in Yelabuga and Urussu. The new – oil – industry emerged (1943). The achievements of the republic's industry became the result of the self-denying labour of workers and engineers in the name of Victory over enemy. All in all, 4 200 people were awarded different orders and medals.

Очкычны суга төшерүгә әзерлек

Подготовка самолёта к спуску на воду

Preparing the plane for immersion

Сугыш елларында авыл

Сугыш авыл халкының социаль-икътисади хәлен нык катлауландыра: сау-сәламәт, эшкә яраклы ир-атларның яртысыннан артыгы үзләре теләп фронтка китә; Кызыл Армия һәм сәнәгать ихтыяҗлары өчен автомашиналарның, тракторларның, дистә меңнәрчә эш атларының күп өлеше мобилизацияләнә. Моннан тыш, чәчүлек мәйданнары 1 млн гектардан артыкка кими, шул исәптән бодай чәчелә торган өлеше – 2 тапкырга. Өч ел эчендә (1942 – 1945) бөртеклеләрнең еллык уңышы 2,5 тапкырга түбәнәя. Сыер, сарык, кәҗә, дуңгызларның баш саны шушы елларда уртача – 1,8 тапкырга, атларныкы 2 тапкырдан артыгракка кими.

Деревня в годы войны

Война серьёзно осложнила социально-экономическое положение населения деревень: более половины здоровых, работоспособных мужчин добровольно ушли на фронт; для нужд Красной Армии и промышленности была мобилизована значительная часть автомашин, тракторов, десятки тысяч рабочих лошадей. Кроме того, посевные площади сократились более чем на 1 млн га, в том числе под пшеницей – в 2 раза. За три года (1942 – 1945 гг.) ежегодные сборы зерновых уменьшились в 2,5 раза. Поголовье коров, овец, коз, свиней за эти годы сократилось в среднем в 1,8 раза, лошадей – более чем в 2 раза.

Village During the Wartime

The war made seriously more difficult the lives of the rural population: over a half of healthy, able-bodied men went to the front as volunteers; a considerable portion of motor vehicles and tractors were mobilised for the needs of the Red Army, just like tens of thousands of working horses. What is more, the areas under crops were reduced by more than 1 million hectares, including such used for growing wheat, which were reduced 2 times. Over three years (1942 – 1945), the annual yield of grain crops reduced 2.5 times. The stock of cows, sheep, goats, and pigs over these years reduced, in average, 1.8 times, and the stock of horses reduced more than 2 times.

Бөек Ватан сугышы елларында уңыш җыю

Сбор урожая в годы Великой Отечественной войны

Harvesting during the years of the Great Patriotic War

Р. Ф. Сәйфуллин. «Югары уңыш өчен!» плакаты. 1942

Р. Ф. Сайфуллин. Плакат «За высокий урожай!». 1942

R. F. Saifullin. Poster “For High Yield!”. 1942

Тәмте урта мәктәбе укытучысы И. А. Касаткина Мәйдан машина-трактор станциясе комбайнында эштә. 1942

Учительница Теньковской средней школы И. А. Касаткина за работой на комбайне Майдановской МТС. 1942

I. A. Kasatkina, a teacher of the Tenkovo secondary school while working on a combine harvester of the Maidanovskaya machine and tractor station. 1942

Әмма, шуңа да карамастан, сугыш елларында ТАССРның авыл хезмәтчәннәре дәүләткә 2 363 мең тонна ашлык, 600 мең тонна бәрәңге һәм яшелчә, 325 мең тоннага якын терлекчелек продукциясе, 200 миллион литр сөт, 500 мең поттан артык йон, дистәләгән мең пот май, бал, туңмай, 11 млн пот печән һәм башка продукция бирә. Болар барысы да гадәттән тыш тырышлык һәм корбаннар бәрабәренә мөмкин була. Эшкә яраклы бер колхозчыга салынган йөкләмә 3 тапкырга арта.

Несмотря на эти обстоятельства, за годы войны сельские труженики ТАССР поставили государству 2 363 тыс. т зерна, более 600 тыс. т картофеля и овощей, около 325 тыс. т животноводческой продукции, 200 млн л молока, свыше 500 тыс. пудов шерсти, десятки тысяч пудов масла, мёда, сала, 11 млн пудов сена и другой продукции. Всё это стало возможно в результате чрезвычайных усилий и жертв. Нагрузка на одного трудоспособного колхозника возросла в 3 раза.

But, despite these circumstances, over the years of war, the village workers of the TASSR supplied to the state 2 363 000 tonnes of grain, over 600 000 tonnes of potato and vegetables, some 325 000 tonnes of animal products, 200 million litres of milk, over 500 000 poods of wool, tens of thousands of poods of butter, honey, pork fat, 11 million poods of hay, and other products. All this became possible as a result of extraordinary efforts and sacrifice. The load per one able-bodied collective farmer grew 3 times.

Шул ук вакытта хезмәт хакы шактый зур күләмдә кими: 1943 елда колхозчыларга бер хезмәт көненә уртача 0,4 кг икмәк бирелә (1940 елда – уртача 1,4 кг). 1942 елда хәрби салым кертелү, натураль түләүләрнең күләме арттырылу белән авыл кешесенең матди хәле һәм азык-төлек ягы тагын да начарая, шул сәбәпле төрле эпидемияләр баш калкыта. Шуларның иң куркынычы үлекле тамак бакасы була. Авыру 1944 елда Татарстан авылларының шактый өлешен биләп ала, дистәләгән мең кешенең үлеменә китерә.

При этом произошло значительное сокращение заработной платы: в 1943 г. колхозникам на трудодень в среднем выдавали 0,4 кг хлеба (в 1940 г. – в среднем 1,4 кг). С введением в 1942 г. военного налога, увеличением размеров натуральных поставок материальное и продовольственное положение сельского населения ещё больше ухудшилось, что стало причиной различных эпидемий, наиболее страшной из них была септическая ангина, которая в 1944 г. охватила значительную часть сельских территорий Татарстана, став причиной смерти десятков тысяч людей.

At the same time, a considerable reduction of wages took place: in 1943, the collective farmers were given, in average, 0.4 kg of bread for one labour day (in 1940, in average, 1.4 kg). The introduction, in 1942, of the war tax and the increased amounts of supplies in kind worsened the material standing and food situation of the rural population even more. This became the reason for different epidemics, the worst of which was the septic angina, which struck a significant portion of rural areas of Tatarstan in 1944 and caused death of tens of thousands of people.

Беренче Май районының «Үзәк» колхозы активы сәясәт дәресендә

Политзанятие активов колхоза «Үзяк» Первомайского района

Political lessons for activists of “Uzyak” Collective Farm in the Pervomaisky District

Фронтка бөтен халык ярдәме

Республика халкы фронтка ярдәм күрсәтүдә бик актив катнаша. Сугыш башланып бер ай узуга ук, алар мәскәүлеләрнең Оборона фонды төзү турындагы башлангычын хуплап ала. 1941 елның ахырына Татарстан хезмәт ияләреннән илнең Оборона фондына 16,2 млн сум акча, 26 кг көмеш һәм 800 грамм алтын керә; фронтовиклар өчен 10 мең кыска тун, 25,5 мең пар киез итек, 30 мең пардан артык җылы урынҗир әйберләре, 46 мең колакчынлы бүрек җыела. 1943 ел ахырына фондка ирекле иганә итеп бирелгән акчаларның гомуми суммасы 51 млн сумга җитә. Кызыл Армия өчен җылы әйберләр туплау буенча хәрәкәт Татарстан халкы арасында киң таралыш ала: сугыш елларында барлыгы 10 миллионнан артык җылы әйбер җыела. Сугыш башлангач та, республикада хәрби техника төзелешенә акча җыю хәрәкәте барлыкка килә. Казан тимер юлы эшчеләре үзләре җыйган акчага «Кызыл Татарстан», «Чапаев», «Куйбышев» бронепоездларын төзи, ә аларның экипажларын үз хезмәттәшләреннән туплый. Яшел Үзән шәһәре халкы тулысынча коралландырылган ике бронялы кораб төзүгә акча җыеп бирә. Республикада яшәүчеләр акчасына «Татарстан комсомолы», «Татарстан колхозчысы», «Кызыл Татарстан» танк колонналары, 202 нче Урта Дон авиация дивизиясе составында сугышучы «Совет Татарстаны» авиаэскадрильясе өчен бомбардировщиклар төзелә. 1942 елның сентябрь аенда 6 җиңел бомбардировщик Кызыл Байраклы 930 нчы Трансильвания

Всенародная помощь фронту

Жители республики активно участвовали в оказании помощи фронту. Через месяц после начала войны они поддержали почин москвичей о создании Фонда обороны. К концу 1941 г. от трудящихся Татарстана в Фонд обороны страны поступило 16,2 млн рублей, 26 кг серебра и 800 г золота; для фронтовиков было собрано 10 тыс. полушубков, 25,5 тыс. пар валенок, более 30 тыс. пар тёплого белья, 46 тыс. шапок-ушанок. К концу 1943 г. общая сумма добровольных пожертвований в фонд достигла 51 млн рублей. Среди населения Татарстана широкое развитие получило движение по сбору тёплых вещей и белья для бойцов Красной Армии: всего за годы войны было собрано более 10 млн единиц тёплых вещей. В начале войны в республике возникло движение по сбору средств на строительство боевой техники. Железнодорожники Казанской железной дороги на собственные средства построили бронепоезда «Кызыл Татарстан», «Чапаев», «Куйбышев», а их экипажи укомплектовали своими рабочими. Жители Зеленодольска пожертвовали средства на строительство двух бронированных кораблей с полным вооружением. На средства населения республики были построены танковые колонны «Комсомолец Татарии», «Колхозник Татарии», «Красная Татария», бомбардировщики для авиаэскадрильи «Совет Татарстаны», сражавшейся в составе 202-й Средне-Донской бомбардировочной авиационной дивизии. В сентябре 1942 г. 6 лёгких бомбардировщиков было передано лётчикам 930-го Трансильванского Краснознамённого авиаполка, всего за годы войны полк получил из Казани 48 самолётов, построенных на

National Support to the Front

Citizens of the republic took an active part in provision of support to the front. One month after the war began they supported the initiative of Moscow citizens to establish a Defence Fund. By the end of 1941, the working people of Tatarstan contributed to the Defence Fund of the country 16.2 million roubles, 26 kg of silver and 800 g of gold. Collected for the frontliners were 10 000 short fur coats, 25 500 pairs of felt boots, over 30 000 pairs of warm underwear, and 46 000 winter fur caps. By the end of 1943, the total amount of voluntary contributions to the Fund made up 51 million. Wide spread among the population of Tatarstan became the movement for collection of warm clothes and underwear for the Red Army: all in all over the years of war collected were more than 10 million items of warm clothes. In the beginning of the war, a movement emerged in the republic for collection of funds for the building of combat equipment. The railroad workers of the Kazan Railways contributed their own funds for the manufacture of “Kyzyl Tatarstan”, “Chapayev”, and “Kuibyshev” armoured trains, and staffed them with workers of the enterprise. Citizens of Zelenodolsk contributed funds for the manufacture of two fully armed armoured ships. The funds collected by citizens of the republic were used to build tank columns named “Young Communist of Tataria”, “Collective Farmer of Tataria”, and “The Red Tataria”, as well as bombers for the aircraft squadron named “Soviet Tatarstan” that fought on the front being a part of the 202nd Middle Don Bomber Air Division. In September of 1942, 6 light bombers were handed over to pilots of the 930th Transylvanian Order of the Red Banner Aviation Regiment. All in all, over the years of the war, the regiment received from Kazan 48 planes that were built with the money collected from the youth. The total amount collected for the manufacture of different combat equipment was 380 million roubles.

«Син фронтка нәрсә белән ярдәм иттең? Кызыл Армия өчен җылы кием-салым тапшырдыңмы!» плакаты

Плакат «Чем ты помог фронту? Сдал ли ты тёплые вещи и бельё для Красной Армии!»

Poster “How did you help the front? Did you bring warm clothes and underwear for the Red Army?”. 1941

Фронт өчен җыелган җылы киемнәрне исәпләү. 1941

Учёт собранных тёплых вещей для фронта. 1941

Taking inventory of the collected warm clothes for the front. 1941

Д. С. Моор. «Син фронтка ничек ярдәм иттең?» плакаты. 1941

Д. С. Моор. Плакат «Ты чем помог фронту?». 1941

D. S. Moor. Poster “How did you help the front?”

Киез-фетр фабрикасы стахановчылары Нәбиуллина һәм Заһирова

Стахановки валяльно-фетровой фабрики Набиуллина и Загирова

Nabiullina and Zagirova, Stakhanov’s followers from the milling and felt-wear factory

Р. Ф. Сәйфуллин. «Кызыл Армиягә – җылы киемнәр!» плакаты. 1941

Р. Ф. Сайфуллин. Плакат «Красной Армии – тёплые вещи!». 1941

R. F. Saifullin. Poster “Warm Clothes for the Red Army!”. 1941

«Кызыл Хач һәм Кызыл Ярымай оешмалары – Кызыл Армиянең иң якын ярдәмчеләре» плакаты. 1942

Плакат «Организации Красного Креста и Красного Полумесяца – ближайшие помощники Красной Армии». 1942

Poster of the “Organisations of the Red Cross and Red Crescent are the Closest Assistants of the Red Army”. 1942

авиаполкы очучыларына тапшырыла, әлеге полк сугыш елларында Казаннан яшьләр акчасына төзелгән 48 очкыч ала. Төрле хәрби техника төзелеше өчен барлыгы 380 млн сум акча җыела.

Посылкалар җибәрү фронтовикларга шефлык итүнең киң таралган формасы булып тора. Яңа елга (1942 ел) хәрәкәттәге армиягә 500 мең сумлык посылкалар җибәрелә, 1942 – 1944 елларда гомуми бәясе 10,6 млн сумлык бүләкләр озатыла. Республика комиссиясенең бүләкләр сатып алу өчен тәгаенләнгән агымдагы хисабына халыктан 38,2 млн сум акча керә.

Тыл хезмәтчәннәренең фронтка әчкерсез һәм риясыз ярдәме Кызыл Армия сугышчыларының мораль халәтен һәм героик рухын күтәрүгә ярдәм итеп кенә калмый, республикада яшәүчеләрне какшамас бербөтен итеп берләштерә, дошманны җиңүгә һәркемнең өлеш кертә алу мөмкинлеге барлыгын күрсәтә.

средства молодёжи. Всего на строительство различной боевой техники было собрано 380 млн рублей.

Распространённой формой шефства над фронтовиками стала отправка им посылок. К Новому году (1942 г.) в действующую армию было отправлено посылок на 500 тыс. рублей, в 1942 – 1944 гг. – отправлено подарков на общую сумму 10,6 млн рублей. На текущий счёт республиканской комиссии для закупки подарков от населения поступило 38,2 млн рублей.

Беззаветная и бескорыстная помощь фронту тружеников тыла не только способствовала поднятию морального и героического духа бойцов Красной Армии, но и сплотила население республики в одно нерушимое целое, показав, что каждый способен внести свой вклад в победу над врагом.

The sending of parcels to the front became a wide-spread form of supporting the frontliners. Sent by the new (1942) year to the active army were parcels to the total amount of 500 000 roubles. In 1942 – 1944, sent to the front were various presents to the total amount of 10.6 million roubles. The population transferred 38.2 million roubles to the current account of the republic's commission for purchase of presents.

The self-denying and selfless assistance rendered to the front by homefront workers not only contributed to the improvement of the morale and the heroic spirit of soldiers of the Red Army, but also welded the population of the republic into the imperishable whole, having shown that everyone was able of making his own contribution to the victory over the enemy.

Калинин фронты. Генерал И. В. Панфилов дивизиясе. Стан пулемёты расчёты: А. Н. Моратов, Н. Ф. Фадеев. 1942

Калининский фронт. Дивизия генерала И. В. Панфилова. Расчёт станкового пулемёта: А. Н. Муратов, Н. Ф. Фадеев. 1942

The Kalininsky front. Division of General I. V. Panfilov. The crew of a heavy machine gun: A. N. Muratov, N. F. Fadeyev. 1942

Хәрби подразделениеләр төзелү

Татар республикасы сугыш елларында Кызыл Армия өчен хәрби резервлар әзерләү үзәкләренең берсенә әйләнә. 1941 – 1945 елларда Всевобуч-та – 186 мең кеше, физик культура оешмаларында – 250 мең чаңгычы, кул сугышы остасы һәм йөзүче, ОСОАВИАХИМ курсларында 163 655 укчы-атучы, 1,9 меңнән артык һава һөҗүме һәм химия оборонасы белгече әзерлек үтә. Кызыл Хач һәм Кызыл Ярымай җәмгыяте тарафыннан – 6 590 шәфкать туташы һәм сандружиначы, «Санитар оборонага әзер» һәм «Санитар оборонага әзер бул» программалары буенча 943 мең кеше укытыла. Хәрби хәзерлекнең төрле формалары белән бөтен Татарстан халкы диярлек колачланган була.

Формирование воинских подразделений

Татарская республика в годы войны стала одним из центров подготовки военных резервов для Красной Армии. В 1941 – 1945 гг. во Всевобуче прошли подготовку 186 тыс. человек, в физкультурных организациях – 250 тыс.лыжников, бойцов рукопашного боя и пловцов, на курсах ОСОАВИАХИМ – 163 655 бойцов-стрелков (специалистов) и свыше 1,9 тыс. специалистов по противовоздушной и химической обороне. Обществом Красного Креста и Красного Полумесяца было обучено 6 590 медсестёр и сандружинниц, 943 тыс. человек – по программам «Готов к санитарной обороне» и «Будь готов к санитарной обороне». Различными формами военной подготовки было охвачено практически всё население Татарстана.

Formation of Military Elements

During the war, the Tatar Republic became one of the training centres engaged in training of military reserves for the Red Army. In 1941 – 1945, 186 000 people were trained by Vsevobuch (Universal Military Training); sport organisations trained 250 000 skiers, close-in combat fighters, and swimmers; trained at the courses organised by OSOAVIAKhIM (Union of Societies of Assistance to Defence and Aviation-Chemical Construction) were 163 655 expert gunners and over 1 900 specialists in air and chemical defence. The Red Cross and Red Crescent Society trained 6 590 nurses and members of medical detachments; 943 000 people were trained under programmes named “Ready for Sanitary Defence” and “Be Ready for Sanitary Defence”. Almost entire population of Tatarstan was involved in different forms of military training.

М. Сыртланова, гвардия өлкән лейтенанты, Советлар Союзы Герое

М. Сыртланова, гвардии старший лейтенант, Герой Советского Союза

M. Syrtlanova, Senior Lieutenant of the Guards, Hero of the Soviet Union

Г. Сафиуллин, генерал-лейтенант, Советлар Союзы Герое

Г. Сафиуллин, генерал-лейтенант, Герой Советского Союза

G. Safiullin, LieutenantGeneral, Hero of the Soviet Union

С. В. Коновалов, лейтенант, Советлар Союзы Герое

С. В. Коновалов, лейтенант, Герой Советского Союза

S. V. Konovalov, Lieutenant, Hero of the Soviet Union

Сугыш елларында ТАССР территориясендә 7 укчы дивизия (шул исәптән 18 нче һәм 86 нчы дивизияләр – сугышка кадәрге чорда), танк бригадасы, зенит-артиллерия полкы һәм башка хәрби берләшмәләр төзелә, алар дошманны җиңүгә үзләренең саллы өлешен кертә. Араларында – ТАССРда 1941 елның август – октябрь айларында төзелгән, Мәскәү өчен сугышта, Белоруссия, Литва һәм Латвияне азат итүдә, Көнчыгыш Пруссия территориясендәге сугышларда катнашкан Кызыл Байраклы, Суворов орденлы 334 нче Витебск укчы дивизиясе; ТАССРда 1942 елның март – июнь айларында оешкан, 120 нче укчы дивизия буларак Сталинград һәм Курск сугышларында, Корсунь-Шевченко һәм Яссы-Кишинёв һөҗүм операцияләрендә, Румыния, Венгрия, Австрияне азат итүдә катнашкан Кызыл Байраклы 69 нчы Звенигород гвардия укчы дивизиясе; Бөгелмәдә 1941 елның август – ноябрь айларында төзелгән, Мәскәү янындагы сугышларда, Смоленск төбәген һәм Белоруссияне азат итүдә, Польша, Көнчыгыш Пруссия, Чехословакия территорияләрендә немец гаскәрләрен тармар итүдә катнашкан Кызыл Байраклы, Суворов орденлы 352 нче Орша укчы дивизиясе; Казанда 1941 ел ахырында – 1942 ел башында оешкан, Мәскәү тирәсендәге сугышларда, Остров, Тарту, Рига, Варшава шәһәрләрен азат итүдә, Берлинны штурмлауда катнашкан Кызыл Байраклы, Суворов орденлы 146 нчы Остров укчы дивизиясе; 1942 елда тупланган, Сталинград өчен, шулай ук Волхов, Степной, Воронеж һәм 1 нче Украина фронтлары составында сугышларда катнашкан 147 нче Станислав укчы дивизиясе; 1942 елның март – май айларында төзелгән, Сталинград һәм Курск сугышларында, Украина һәм Польшаны азат итүдә, Берлин һәм Прага операцияләрендә катнашкан 91 нче Фастов танк бригадасы; 1940 елның җәендә формалашкан, Минск, Смоленск, Мәскәү, Сталинград, Курск янындагы оборона сугышларында, Украина, Чехословакия, Польша, Германияне азат итүдә катнашкан Кызыл Байраклы, Суворов орденлы ТАССР Югары Советы исемендәге 202 нче Урта Дон бомбардировщиклар авиациясе дивизиясе. 1943 елның 1 маенда Казан аэродромында тантаналы шартларда шушы авиация дивизиясенә, шул исәптән «Совет Татарстаны» авиаэскадрильясе өчен, республика халкы акчасына төзелгән 102 бомбардировщик тапшырыла. 1942 елның җәеннән Татарстанда 8 нче запас авиация бригадасы урнаштырыла, анда сугыш елларында марштагы 69 полк, марштагы 7 эскадрилья, 1201 аерым экипаж Пе-2 очкычына тәгаенләп яңадан укытыла.

В годы войны на территории ТАССР были сформированы 7 стрелковых дивизий (в том числе 18-я и 86-я дивизии – в довоенный период), танковая бригада, зенитно-артиллерийский полк и другие воинские формирования, внесшие весомый вклад в победу над врагом. Среди них: 334-я Витебская Краснознамённая ордена Суворова стрелковая дивизия, сформированная в ТАССР в августе – октябре 1941 г., участвовавшая в битве за Москву, в сражениях за освобождение Белоруссии, Литвы и Латвии, на территории Восточной Пруссии; 69-я Звенигородская Краснознамённая гвардейская стрелковая дивизия, сформированная в ТАССР в марте – июне 1942 г. как 120-я стрелковая дивизия, – в Сталинградской и Курской битвах, Корсунь-Шевченковской и Ясско-Кишинёвской наступательных операциях, в освобождении Румынии, Венгрии, Австрии; 352-я Оршанская Краснознамённая ордена Суворова стрелковая дивизия, сформированная в г. Бугульме в августе – ноябре 1941 г., – в битве под Москвой, в освобождении Смоленщины и Белоруссии, в разгроме немецких войск на территории Польши, Восточной Пруссии, Чехословакии; 146-я Островская Краснознамённая ордена Суворова стрелковая дивизия, сформированная в конце 1941 – начале 1942 г. в Казани, – в битве под Москвой, в освобождении гоородов Остров, Тарту, Рига, Варшава, в штурме Берлина; 147-я Станиславская стрелковая дивизия, сформированная в 1942 г., – в битве за Сталинград, в сражениях в составе Волховского, Степного, Воронежского и 1-го Украинского фронтов; 91-я Фастовская танковая бригада, сформированная в марте – мае 1942 г., – в Сталинградской и Курской битвах, в освобождении Украины и Польши, в Берлинской и Пражской операциях; 202-я Средне-Донская Краснознаменная ордена Суворова бомбардировочная авиационная дивизия им. Верховного Совета ТАССР, сформированная летом 1940 г., – в оборонительных боях под Минском, Смоленском, Москвой, Сталинградом, Курском, в освобождении Украины, Чехословакии, Польши, Германии. 1 мая 1943 г. на Казанском аэродроме в торжественной обстановке авиационной дивизии были переданы 102 бомбардировщика, построенные на средства населения республики, в том числе для авиаэскадрильи «Совет Татарстаны». С лета 1942 г. в Татарстане была развёрнута 8-я запасная авиационная бригада, в которой за годы войны прошли переобучение на самолёт Пе-2 69 маршевых полков, 7 маршевых эскадрилий, 1201 отдельный экипаж.

During the years of war, formed in the territory of Tatarstan were 7 rifle divisions (including the 18th and the 86th divisions that were formed in the pre-war period), a tank brigade, an anti-aircraft artillery regiment, and other military units that made a considerable contribution to the victory over the enemy. Among them: the 334th Vitebsk Red Banner and Order of Suvorov Rifle Division that was formed in the TASSR in August-October 1941, which took part in the battle of Moscow, in battles for liberation of Byelorussia, Lithuania and Latvia, as well as in battles in the territory of East Prussia; the 69th Zvenigorod Red Banner Guards Rifle Division that was formed in the TASSR in March-June 1942 as the 120th Rifle Division, which took part in the battles of Stalingrad and Kursk, in the Korsun-Chevchenko and Jassy-Kishinev offensive operations, in battles for liberation of Romania, Hungary, and Austria; the 352nd Orsha Red Banner and Order of Suvorov Rifle Division that was formed in Bugulma in August-November 1941, which took part in the battle of Moscow, in battles for liberation of Smolensk Region and Byelorussia, in the destruction of German forces in the territory of Poland, East Prussia, and Czechoslovakia; the 146th Ostrov Red Banner and Oder of Suvorov Rifle Division that was formed at the end of 1941 and early 1942 in Kazan, which took part in the battle of Moscow, in battles for liberation of the towns of Ostrov, Tartu, Riga, Warsaw, in the assault of Berlin; the 147th Stanislav Rifle Division that was formed in 1942, which took part in the battle of Stalingrad, in battles on the Volkhov, Steppe, Voronezh and the 1st Ukrainian fronts; the 91st Fastov Tank Brigade that was formed in March – May 1942, which took part in the battles of Stalingrad and Kursk, in battles for liberation of Ukraine and Poland, in the Berlin and Prague operations; the 202nd Middle Don Red Banner and Order of Suvorov Bomber Aviation Division named after the Supreme Council of the TASSR that was formed in summer of 1940, which took part in defensive battles near Minsk, Smolensk, Moscow, Stalingrad, Kursk, in battles for liberation of Ukraine, Czechoslovakia, Poland, and Germany. On 1 May 1943, 102 bombers, including such for the "Soviet Tatarstan" aircraft squadron, that were manufactured with the funds of the republic's population were handed over to the aviation division in the course of an official ceremony held at the Kazan airdrome. Starting from summer of 1942, deployed in Tatarstan was the 8th Reserve Aircraft Brigade that was engaged in retraining of pilots for flying the Pe-2 plane of 69 cruise regiments, 7 cruise squadrons, and 1 201 separate crews.

Генерал-лейтенант А. О. Ахманов часть командирлары белән Луцк шәһәрендәге Беренче Май парадыннан соң

Генерал-лейтенант А. О. Ахманов с командирами части после первомайского парада в г. Луцке

Lieutenant General A. O. Akhmanov with unit commanders after the May Day Parade in Lutsk

Х. Г. Якупов. Ireккә очыш. Михаил Девятаев батырлыгы. 1971

Х. А. Якупов. Полёт на свободу. Подвиг Михаила Девятаева. 1971

K. A. Yakupov. Flight to Freedom. Feat of Mikhail Devyatayev. 1971

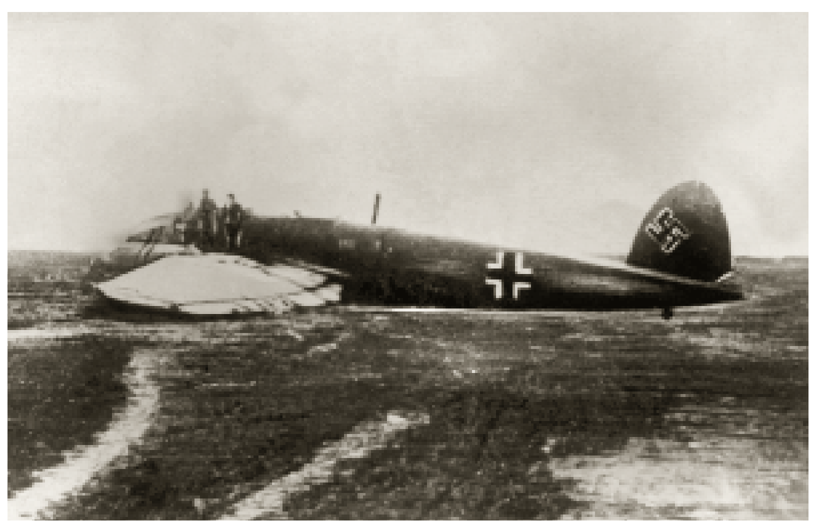

М. П. Девятаев әсирлектән качкан Heinkel He-111 очкычы

Самолёт Heinkel He-111, на котором М. П. Девятаев бежал из плена

He-111 aircraft used by M. P. Devyatayev to flee from captivity

Советлар Союзы Герое М. П. Девятаев хәрби хезмәткәрләр белән очрашуда

Герой Советского Союза М. П. Девятаев на встрече с военнослужащими

M. P. Devyatayev, Hero of the Soviet Union, at a meeting with military men

Татарстанлыларның сугышчан батырлыгы

Сугыш елларында хәрәкәттәге армия сафларына республикадан 700 меңгә якын кеше җибәрелә, аларның 350 меңгә якыны һәлак була. Татарстанлылар меңнәрчә тапкыр хәрби каһарманлык үрнәкләре күрсәтә. Бөек Ватан сугышы фронтларында кылган батырлыклары һәм фидакярлекләре өчен 100 меңнән артык татарстанлы орден һәм медальләр белән бүләкләнә, 225 тән артык кеше югары дәрәҗәдә танылуга – Советлар Союзы Герое исеменә лаек була, 50 кеше Дан орденының тулы кавалеры була. Бүләкләнүчеләр арасында – төп чыгышлары белән Татарстаннан булганнар: Советлар Союзы Геройлары – Брест крепосте оборонасы каһарманы майор П. М. Гаврилов; дошманның ут ноктасы амбразурасын үз гәүдәсе белән каплаган Г. Гафиятуллин; дошманның «Хейнкель-111» бомбардировщигын куып алып китеп, немец концлагереннан качкан М. П. Девятаев; немец концлагерьларындагы яшерен татар антифашистик хәрәкәтенең идея җитәкчесе һәм рухландыручысы һәм актив катнашучысы М. Җәлил; Сталинград сугышында һәм күп һөҗүм операцияләрендә катнашкан генерал-майор

Ратные подвиги уроженцев Татарстана

За годы войны в ряды действующей армии из республики было отправлено около 700 тыс. человек, из них около 350 тыс. погибли. Уроженцы Татарстана показали тысячи примеров воинской доблести. За героизм и самоотверженность, проявленные на фронтах Великой Отечественной войны, свыше 100 тыс. татарстанцев были награждены орденами и медалями, более 225 человек удостоены высшей степени отличия – звания Героя Советского Союза, 50 человек стали полными кавалерами ордена Славы. Среди награждённых – уроженцы Татарстана: Герои Советского Союза – майор П. М. Гаврилов, герой обороны Брестской крепости; Г. Гафиятуллин, закрывший своим телом амбразуру вражеского дота; М. П. Девятаев, совершивший побег из немецкого концлагеря на угнанном им бомбардировщике «Хенкель-111»; М. Джалиль – идейный вдохновитель и активный участник татарского антифашистского подполья в немецких концлагерях; генерал-майор Г. Сафиуллин, участник Сталинградской битвы и многих наступательных операций; Н. Г. Столяров – лётчик, штурман штурмовой авиации; отважная лётчица М. Сыртланова, летавшая на самолёте По-2; героический лётчик-истребитель Г. Р. Павлов (впоследствии генерал-лейтенант авиации), совершивший к марту

Feats of Arms of Natives of Tatarstan

Over the years of war, sent by the republic to the ranks of the active army were some 700 000 people, of which some 350 000 were killed. Natives of Tatarstan showed thousands of examples of martial prowess. Over 100 000 natives of Tatarstan were awarded the orders and medals for heroism and self-defiance displayed on the fronts of the Great Patriotic War. Over 225 people were awarded the highest title of the Hero of the Soviet Union, 50 people became Full Cavaliers of the Order of Glory. The awardees included the following natives of Tatarstan: Heroes of the Soviet Union – Major P. M. Gavrilov, hero of defence of the Brest Fortress, G. Gafiyatullin, who covered the firing port of the enemy's permanent fire position with his body, M. P. Devyatayev, who escaped the German concentration camp on a stolen Heinkel-111 bomber, M. Jalil, a thought leader and an active participant of the Tatar anti-fascist underground movement in German concentration camps, Major General G. Safiullin, participant of the Battle of Stalingrad and numerous offensive operations, N. G. Stolyarov, a pilot, navigator of attack aviation (awarded two times), M. Syrtlanova, a brave pilot who flew Po-2 plane, G. R. Pavlov, a heroic fighter pilot (later Lieutenant General of Aviation), who took 507 combat flights by March 1945 and who personally shot down 17 enemy planes

Х. Г. Якупов. Хөкем алдыннан (1941 елда Моабит төрмәсендә җәзаланган патриот шагыйрь Муса Җәлил). 1954

Х. А. Якупов. Перед приговором (поэт-патриот Муса Джалиль, казнённый в Моабитской тюрьме в 1941 г.). 1954

K. A. Yakupov. Before the sentence (poet-patriot Musa Jalil, who was executed in the Moabit Prison in 1941). 1954

Ф. Булатов, хәрби начальник, генерал-майор

Ф. Булатов, военачальник, генерал-майор

F. Bulatov, military commander, Major General

В. Н. Гордов, хәрби начальник, генерал-полковник, Советлар Союзы Герое

В. Н. Гордов, военачальник, генерал-полковник, Герой Советского Союза

V. N. Gordov, military commander, Colonel General, Hero of the Soviet Union

Я. Җ. Чанышев, хәрби эшлекле, генерал-лейтенант

Я. Дж. Чанышев, военный деятель, генерал-лейтенант

Y. J. Chanyshev, military commander, Lieutenant General

Г. Сафиуллин; очучы, штурмлаучы авиация штурманы Н. Г. Столяров; По-2 самолётында очкан кыю очучы М. Сыртланова; каһарман очучы-истребитель (соңыннан авиация генерал-лейтенанты), 1945 елның мартына кадәр 507 сугышчан очыш ясаган һәм 108 һава сугышында дошманның 17 очкычын бәреп төшергән Г. Р. Павлов; куркусыз танкист, КВ-1 танкы командиры, чолганышта калган килеш тигезсез сугышта дошманның 16 танкын һәм үзйөрешле артиллерия җайланмасын юкка чыгарган С. В. Коновалов. Сугыш елларында ике мәртәбә (1941 елда һәм 1942 елда (үлгәннән соң) Советлар Союзы Герое исеменә тәкъдим ителгән батыр очучы Г. С. Смирновның лаеклы бүләге 2008 елда гына иясен таба: Россия Президенты В. В. Путин Указы белән аңа Россия Федерациясе Герое исеме бирелә (үлгәннән соң).

Генераллар А. О. Ахманов, Ф. Г. Булатов, В. Г. Бурков, В. Н. Гордов, А. Ф. Казанкин, А. В. Кирсанов, З. Ю. Кутлин, Г. Б. Сафиуллин, Я. Җ. Чанышев һ. б. югары дәрәҗәдәге хәрби талант һәм батырлык күрсәтәләр.

Татарстанлылар партизаннар хәрәкәтендә катнаша, зур батырлык һәм ныклык үрнәкләре күрсәтә. Мисал өчен: И. Заикин, З. Нури (Белоруссиядә); Н. А. Барышев, Т. Гайнанов, К. Галләмов (Кырымда); Г. С. Әмиров, А. Ш. Бикбаев, Б. Х. Кадырмәтов, Х. М. Садров (Смоленск өлкәсендә). Чехословакия территориясендәге партизаннар отрядларында – Д. Мурзин (партизаннар бригадасы командиры), Н. В. Сметанин (партизаннар бригадасы комиссары), К. Әминов, К. Батуллин, Ш. Бикбулатов, Б. Г. Мадьяров, М. Н. Мифтахов, А. Г. Мостафин, Г. С. Усманов, Г. Шәйхуллов; Югославиядә – Г. Г. Малов (бригада комиссары), Польшада М. С. Атаманов («Мишка Татар») батырларча көрәшкән.

Немец концлагерьларындагы Каршылык хәрәкәтен оештыруда – А. Аднашев, А. Алиш, А. Батталов, Н. Дәүли, М. Җәлил, Г. Нурдинов, Ә. Симаев, М. Хәйретдинов һ. б.; Франциядәге Каршылык хәрәкәтендә Р. Боков, М. Ф. Гайсин, В. П. Игнатьев, З. К. Камалов, Р. Н. Рылова, Ә. Г. Үтәшев, З. Шамигуллов һ. б. катнаша.

Сугышчы татарстанлылар, батырлык, каһаманлык һәм хәрби кыюлык үрнәкләре күрсәтеп, фашистлар Германиясен һәм аның иярченнәрен тар-мар итеп, дөньяны фашист коллыгыннан коткарып, Бөек Җиңү елъязмасына үз исемнәрен алтын хәрефләр белән яздылар.

1945 г. 507 боевых вылетов и в 108 воздушных боях лично сбивший 17 самолётов противника; бесстрашный танкист, командир танка КВ-1 С. В. Коновалов, оказавшийся во вражеском окружении, в неравном бою уничтоживший 16 танков и САУ противника. Мужественный лётчик Г. С. Смирнов, в годы войны дважды представленный к званию Героя Советского Союза (посмертно), свою заслуженную награду получил только в 2008 г.: указом Президента России В. В. Путина ему было присвоено звание Героя Российской Федерации (посмертно).

Полководческий талант и героизм проявили генералы А. О. Ахманов, Ф. Г. Булатов, В. Г. Бурков, В. Н. Гордов, А. Ф. Казанкин, А. В. Кирсанов, З. Ю. Кутлин, Г. Б. Сафиуллин, Я. Дж. Чанышев и др.

Уроженцы Татарстана участвовали в партизанском движении и проявили образцы героизма и стойкости: И. Заикин, З. Нури (в Белоруссии); Н. А. Барышев, Т. Гайнанов, К. Галлямов (в Крыму); Г. С. Амиров, А. Ш. Бикбаев, Б. Х. Кадырметов, Х. М. Садров (в Смоленской области). В партизанских отрядах на территории Чехословакии героически сражались Д. Мурзин (командир партизанской бригады), Н. В. Сметанин (комиссар партизанской бригады), К. Аминов, К. Батулин, Ш. Бикбулатов, Б. Г. Мадьяров, М. Н. Мифтахов, А. Г. Мустафин, Г. С. Усманов, Г. Шайхулов; в Югославии – Г. Г. Малов (комиссар бригады), в Польше – М. С. Атаманов («Мишка Татар»).

В организации сопротивления в немецких концлагерях участвовали А. Аднашев, А. Алиш, А. Батталов, Н. Даули, М. Джалиль, Г. Нурдинов, А. Симаев, М. Хайрутдинов и др.; во французском движении Сопротивления – Р. Боков, М. Ф. Гайсин, В. П. Игнатьев, З. К. Камалов, Р. Н. Рылова, А. Г. Утяшев, З. Шамигулов и др.

Мужеством, героизмом и воинской доблестью воины-татарстанцы вписали свои имена в анналы великой Победы над фашистской Германией и её сателлитами, избавив мир от фашистской чумы.

in 108 air fights, S. V. Konovalov, a fearless tankman, commander of KV-1 tank, who, being encircled by enemies, destroyed 16 tanks and self-propelled guns of the enemy in an unequal battle. G. S. Smirnov, a brave pilot, who was a two-times nominee for the title of the Hero of the Soviet Union during the years of war (posthumously), received the just award as late as in 2008: he was awarded the title of the Hero of the Russian Federation (posthumously) by Decree of President of Russia V. V. Putin.

The talent of a military leaders and heroism were displayed by Generals A. O. Akhmanov, F. G. Bulatov, V. G. Burkov, V. N. Gordov, A. F. Kazankin, A. V. Kirsanov, Z. Y. Kutlin, G. B. Safiullin, Y. D. Chanyshev, and so on.

The natives of Tatarstan who participated in the guerrilla movement and showed heroism and persistence included I. Zaikin, Z. Nuri (in Byelorussia); N. A. Baryshev, T. Gainanov, K. Gallyamov (in the Crimea); G. S. Amirov, A. S. Bikbayev, B. K. Kadyrmetov, K. M. Sadrov (in the Smolensk Region). Fighting heroically in the guerrilla regiments in the territory of Czechoslovakia were D. Murzin (commander of a guerrilla brigade), N. V. Smetanin (commissar of a guerilla brigade), K. Aminov, K. Batulin, S. Bikbulatov, B. G. Madyarov, M. N. Miftakhov, A. G. Mustafin, G. S. Usmanov, G. Shaikhulov; in the territory of Yugoslavia: G. G. Malov (brigade commissar), in Poland: M. S. Atamanov (nicknamed Mishka Tatar).

Participating in the organisation of resistance in German concentration camps were A. Adnashev, A. Alish, A. Battalov, N. Dauli, M. Jalil, G. Nurdinov, A. Simayev, M. Khairutdinov, and so on; in the French Resistance: R. Bokov, M. F. Gaisin, V. P. Ignatyev, Z. K. Kamalov, R. N. Rylova, A. G. Utyashev, Z. Shamigulov, and so on.

Bravery, heroism, and martial prowess of warriors from Tatarstan inscribed their names to the annals of the Great Victory over the Fascist Germany and its satellites and helped save the world from the fascist plague.

Х. Г. Якупов. Полкташым пулемётчы Мария Щербак. 2000

Х. А. Якупов. Моя однополчанка пулемётчица Мария Щербак. 2000

K. A. Yakupov. My regimental comrade machine gunner Mariya Shcherbak. 2000

Тылдагы хезмәт батырлыклары

Ирләрнең күбесен массакүләм рәвештә фронтка мобилизацияләү сәнәгатьтә, авыл хуҗалыгында һәм транспортта кадрлар проблемасын кискенләштерә. Аны хәл итү максаты белән кайбер кичектергесез чаралар кабул ителә: җиде көнлек эш атнасы гамәлгә кертелә, яллар бетерелә, хезмәт йөкләмәсе кертелә, соңгысы тиздән хезмәт мобилизациясе белән алмаштырыла, эшкә соңга калу яки аны үз иркең белән калдырып китү өчен җинаять җәзасы карала. Моннан тыш, республика халкы мәҗбүри тәртиптә урман әзерләү, төзелеш мәйданнарын чистарту, Казан – Бөгелмә тимер юлын төзү һ. б. эшләргә җәлеп ителә. 1941 елның октябреннән 1942 елның февраленә кадәр барлыгы 110 мең кеше республика территориясендәге оборона ныгытмалары – озынлыгы 331 км тәшкил иткән Казан киртәсе – төзелешендә катнаша. Биредә бер кешегә көнлек норма 2 кубометрны тәшкил итә. Начар матди-көнкүреш шартлары, туңу-өшү һәм инфекцияләр аркасында, мобилизацияләнгәннәр арасында бик күпләр авырый һәм үлә, кайберләре алынган авырулары нәтиҗәсендә соңрак вафат була.

Предприятиеләрдә социалистик ярышның төрле формалары, берьюлы берничә станокта эшләүчеләр, рационализаторлар, уйлап табучылар хәрәкәтләре киң тарала. Икейөзчеләр хәрәкәтен башлап җибәрүче, Казанның «Спартак» комбинаты күн кисүчесе Н. Хәбибуллина, «Татарстанның 20 еллыгы» исемендәге артель өчйөзчеләре М. Романова белән А. Булаева, «Светоч» кондитер фабрикасы бишйөзчесе М. Йосыпова, машина төзелеше заводлары цехларында хезмәт куйган меңчеләр Ф. Габдрахманова, С. Һидиятуллина, А. Бирюкова исемнәре бөтен республикага билгеле була. Сугыш ахырына республика заводларында һәм фабрикаларында якынча 50 мең стахановчы исәпләнә.

Трудовые подвиги в тылу

Массовая мобилизация значительной части мужского населения на фронт резко обострила кадровую проблему в промышленности, сельском хозяйстве, транспорте. С целью её решения был предпринят ряд неотложных мер: введена семидневная рабочая неделя, отменены отпуска, введена трудовая повинность, которая вскоре была заменена на трудовую мобилизацию с последствиями в виде уголовного наказания за опоздание на работу или самовольное её оставление. Кроме того, население республики в принудительном порядке привлекалось на лесозаготовки, расчистку территорий под строительные площадки, строительство железной дороги Казань – Бугульма и другие работы. Свыше 110 тыс. человек с октября 1941 г. по февраль 1942 г. принимали участие в строительстве оборонительных рубежей на территории республики – Казанского обвода, протяжённость которого составляла 331 км. Дневная норма на человека составляла 2 кубометра. Из-за плохих материально-бытовых условий, переохлаждения и инфекций среди мобилизованных многие болели и умирали, некоторые скончались позднее вследствие полученных болезней.

На предприятиях широкое распространение получили различные формы социалистического соревнования, движения многостаночников, рационализаторов, изобретателей. Всей республике были известны имена зачинательницы движения двухсотников – закройщицы юфти Казанского комбината «Спартак» Н. Хабибуллиной, трёхсотниц артели имени «20-летия Татарии» М. Романовой и А. Булаевой, пятисотницы кондитерской фабрики «Светоч» М. Юсуповой, тысячников Ф. Абдрахманова, С. Хидиятуллина, А. Бирюкова, трудившихся в цехах машиностроительных заводов. К концу войны на заводах и фабриках республики насчитывалось около 50 тыс. стахановцев.

Labour Feats in the Home Front

The mass mobilisation of a considerable part of male population to the front aggravated the personnel problem in industry, agriculture, and in transport. To solve this problem, a number of urgent measures were taken: the seven-day working week was introduced, vacations were abolished, labour conscription was introduced, which was soon substituted by labour mobilisation with consequences in the form of punishment under criminal law for being late for work or for voluntary leaving the workplace. In addition to that, the population of the republic was forcedly involved in wood harvesting, clearing of territories for construction sites, construction of the Kazan – Bugulma railroad, and in doing other types of works. In the period from October 1941 to February 1942, over 110 000 people took part in the construction of defensive belts in the territory of the republic – the so-called Kazan perimeter, which extended for 331 km. The daily work quota per one person was 2 cubic metres. Many of the mobilised people got ill or died because of bad material and living conditions, hypothermia and infections, some died later because of acquired diseases.

Widely spread at enterprises became various forms of Socialist competitions, movements of workers operating a number of machines simultaneously, of innovators, and inventors. Known to the entire republic were the names of N. Khabibullina, the initiator of the movement of two-hundred per cent performers, the yuft cutter of "Spartak", the Kazan Footwear Combine, of M. Romanova and A. Bulayeva, the initiators of the movement of three-hundred per cent performers, who worked at an artel named after the 20th Anniversary of Tataria, of M. Yusupova, the initiator of the movement of five-hundred per cent performers from "Svetoch" Confectionary Factory, as well as the names of F. Abdrakhmanov, S. Khidiyatullin, and A. Biryukov, the initiators of the movement of thousand per cent performers, who worked in the workshops of mechanical engineering plants. By the end of the war, working at the plants and factories of the republic were some 50 000 Stakhanov's followers.

Нократта сал агызу

Сплавка леса на Вятке

Floating of timber on the Vyatka

Ваня Чередилин – 6 ай эчендә тимерче белгечлеген үзләштергән 12 яшьлек үсмер

Ваня Чередилин – 12-летний подросток, за 6 месяцев освоивший специальность токаря

Vanya Cheredilin, a 12-year-old boy who mastered the profession of a turner in 6 months

Е. Н. Евстафьева, «Спартак» күн аяк киемнәре тегү цехы стахановчысы

Е. Н. Евстафьева, стахановка цеха пошива кожно-обувного комбината «Спартак»

Y. N. Yevstafyeva, Stakhanov's follower from the sewing shop of "Spartak" Leather Footwear Combine

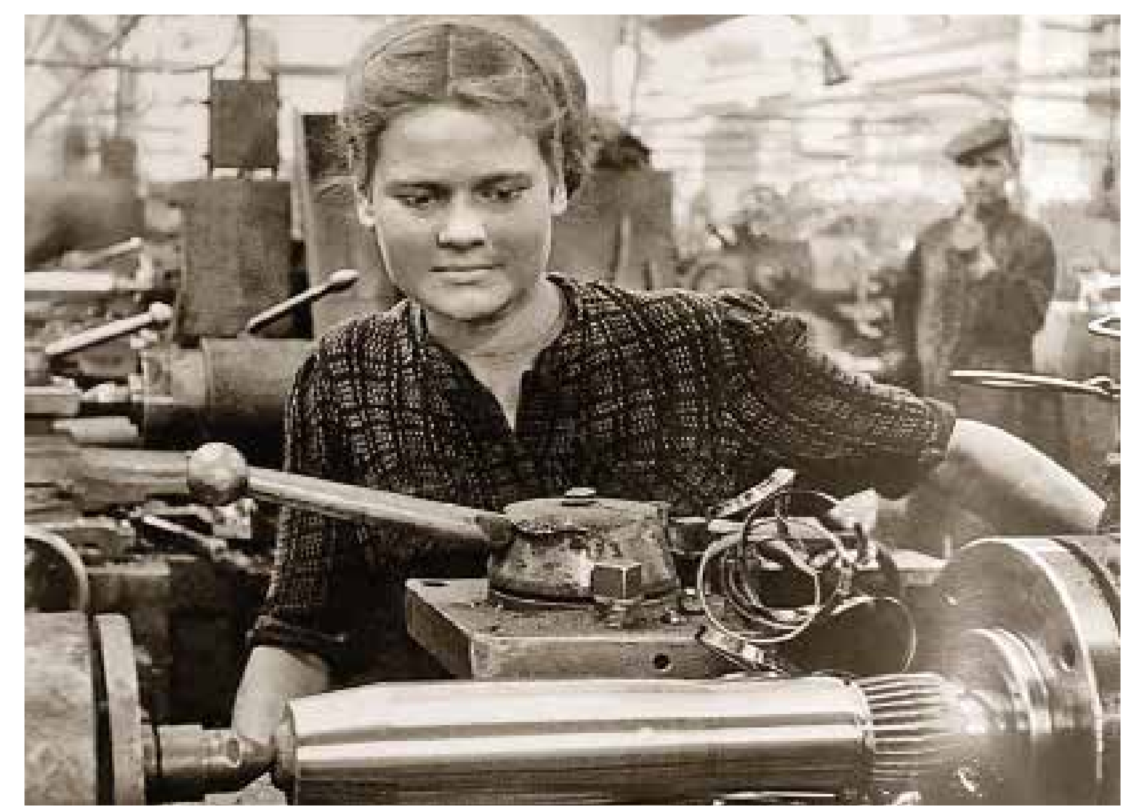

Станок артында. 1940 еллар

За станком. 1940-е

At the machine tool. 1940s

ТЭ-22 тахометры приборын җыю күренеше.1942

Общий вид сборки прибора тахометра ТЭ-22 на конвейере. 1942

General view of the assembly of TE-22 tachometer on the conveyor. 1942

Фронт яшьләр звеносы комсомолы Балдин норманы 310 % ка үти. 1940 еллар

Комсомолец фронтового молодёжного звена Балдин выполнил норму на 310 %. 1940-е

Komsomol member of the frontline youth team Baldin fulfilled his norm by 310 %. 1940s

Горбунов исем. Казан авиация-житештерү берләшмәсе. 1940 еллар

КАПО им. Горбунова. 1940-е

Kazan Aircraft Building Association n. a. Gorbunov. 1940s

Норманы 250 % ка үтәүче фронт комсомол яшьләре бригадасы комсомолы станок янында. 1940 еллар

За станком комсомолец фронтовой комсомольско-молодёжной бригады, выполняющий норму на 250 %. 1940-е

Komsomol member of the frontline youth team at the machine tool fulfilling his norm by 250 %. 1940s

Пе-2 очкычын төзәтү

Ремонт самолёта Пе-2

Repair of Pe-2 plane

Пе-2 очкычы фюзеляжлары линиясе. 22 нче завод. 1940 еллар

Поточная линия фюзеляжей самолёта Пе-2. Завод № 22. 1940-е

Production line for assembly of bodies of Pe-2 planes. Plant No 22. 1940s

А. Е. Арбузов, химик-органик, химик-фосфорорганиклар фәнни мәктәбенә нигез салучы

А. Е. Арбузов, химик-органик, основатель научной школы химиков-фосфороргаников

A. Y. Arbuzov, organic chemist, founder of scientific school of organophosphorus chemists

А. В. Вишневский, хирург, Казан һәм Мәскәү хирургия мәктәпләренә нигез салучы

А. В. Вишневский, хирург, основатель казанской и московской хирургических школ

A. V. Vishnevsky, surgeon, founder of the Kazan and Moscow surgical schools

Фән – фронтка

Сугыш елларында Татарстан СССРдагы әйдәп баручы фәнни-тикшеренү үзәкләренең берсенә әверелә. СССР ФА фәнни көчләренең өчтән бер өлеше (1 884 фәнни хезмәткәр) аның Президиумы җитәкчелегендә Казанда урнаша. Республиканың югары фәнни потенциалы эвакуацияләнгән галимнәргә иң кыска вакыт арасында фундаменталь һәм фәнни-гамәли тикшеренүләрен башларга мөмкинлек бирә. Казанда хәрби техниканың, коралларның, шул исәптән атом-төш коралының өр-яңа системалары (И. В. Курчатов, А. П. Александров һ. б.), хәрби очкычларның һәм реактив двигательләрнең яңа типлары (В. П. Глушко, С. П. Королёв, В. М. Петляков, А. Н. Туполев һ. б.) эшләнә.

Татарстан галимнәре А. Е. Арбузов оптик приборлар җитештерү өчен мөһим роль уйный торган матдәләр табу; Б. А. Арбузов синтетик каучукның салкынга чыдамлыгын арттыру; Н. А. Ливанов ризык аксымы һәм витаминнар җитештерү технологиясе; С. Н. Ушаков оборона сәнәгате өчен яңа төр пластмассалар ясау; Г. Х. Камай кетгутның яңа төрләрен булдыру юнәлешләрендә эшлиләр.

А. В. Вишневский, В. А. Гусынин, Б. Л. Мазур, А. Н. Мурзин, И. И. Русецкий, Н. В. Соколов, Л. И. Шулутко һ. б. тикшеренүләре яралыларны нәтиҗәле дәвалауны тәэмин итәргә мөмкинлек бирә.

1944 елда Е. К. Завойский тарафыннан Казан университетында дөньякүләм әһәмияткә ия фәнни ачыш ясала – электрон парамагнит резонансы күренеше ачыла.

Галимнәренең Ватанны саклауга керткән хезмәтен тану буларак 1945 елның апрелендә СССР Фәннәр академиясенең Казан филиалы төзелә.

Наука фронту

В годы войны Татарстан превратился в один из ведущих научно-исследовательских центров СССР. В Казани разместилась третья часть научных сил АН СССР во главе с её Президиумом (1 884 научных сотрудника). Высокий научный потенциал республики позволил эвакуированным учёным в самые сжатые сроки начать фундаментальные и прикладные научные исследования. В Казани разрабатывались новейшие системы военной техники, оружия и вооружения, в том числе ядерного (И. В. Курчатов, А. П. Александров и др.), новые типы военных самолётов и реактивных двигателей (В. П. Глушко, С. П. Королёв, В. М. Петляков, А. Н. Туполев и др.).

А. Е. Арбузов получил вещества, имевшие важное значение для производства оптических приборов; Б. А. Арбузов работал над повышением морозостойкости синтетического каучука; Н. А. Ливанов – над технологией производства пищевых белков и витаминов; С. Н. Ушаков – новых видов пластмасс для оборонной промышленности; Г. Х. Камай – новых видов кетгута.

Изыскания А. В. Вишневского, В. А. Гусынина, Б. Л. Мазура, А. Н. Мурзина, И. И. Русецкого, Н. В. Соколова, Л. И. Шулутко и др. позволили обеспечить эффективное лечение раненых.

В 1944 г. Е. К. Завойским в стенах Казанского университета было сделано научное открытие мирового значения – явление электронного парамагнитного резонанса.

Признанием вклада учёных в дело защиты Родины стало создание в апреле 1945 г. Казанского филиала Академии наук СССР.

Science to the Front

Over the years of war Tatarstan turned into one of the leading research and development centres of the USSR. One third of scientific forces of the Academy of Sciences of the USSR led by its Presidium (1 884 scientific workers) were accommodated in Kazan. The high scientific potential of the republic made it possible for the evacuated scientists to commence the fundamental and applied scientific research work within the shortest time possible. It was in Kazan, where they were developing the newest systems of military machines, weapons, and ammunition, including the nuclear ones (I. V. Kurchatov, A. P. Alexandrov, and so on), the new types of war planes and jet engines (V. P. Glushko, S. P. Korolev, V. M. Petlyakov, A. N. Tupolev, and so on).

Also important was the contribution made by scientists of Tatarstan: A. Y. Arbuzov developed the substances that played a significant role for the production of optical instruments; B. A. Arbuzov was working for increasing the frost resistance of synthetic rubber; N. A. Livanov developed the technology for production of food protein and vitamins; S. N. Ushakov developed new types of plastics for defence industry; G. K. Kamay developed the new types of catgut.

The research carried out by A. V. Vishnevsky, V. A. Gusynin, B. L. Mazur, A. N. Murzin, I. I. Rusetsky, N. V. Sokolov, L. I. Shulutko, and other scientists helped ensure the efficient treatment of the wounded.

In 1944, Y. K. Zavoisky, while working at Kazan University, made a discovery of global scale: he discovered the phenomenon of electron paramagnetic resonance.

The opening of the Kazan Branch of the Academy of Sciences of the USSR in April of 1945 became a sign of recognition of the contribution made by scientists to defence of their Motherland.

Г. Х. Камай, химия буенча беренче татар профессоры

Г. Х. Камай, первый из татар профессор-химик

G. K. Kamay, the first Tatar professor in chemistry

С. П. Королёв, ракета төзелеше, космонавтика өлкәсе галиме һәм конструкторы, гамәли космонавтикага нигез салучы һәм оештыручы

С. П. Королёв, учёный и конструктор в области ракетостроения и космонавтики, организатор и основоположник практической космонавтики

S. P. Korolev, scientist and designer in the field of rocket science and cosmonautics, organiser and founder of practical cosmonautics

Е. К. Завойский, физик, физика-математика фәннәре докторы

Е. К. Завойский, физик, доктор физико-математических наук

Y. K. Zavoisky, physicist, Doctor of Physical and Mathematical Sciences

Мәдәният – фронтка

Дошманны тар-мар итүгә халыкны мобилизацияләүдә һәм каһарман образларын тудыруда иҗат интеллигенциясе вәкилләре әһәмиятле роль уйный. Фронттагы һәм тылдагы кешеләрнең батырлыгы Г. Әпсәләмов, Г. Бәширов, Ә. Еники һ. б. ның әсәрләрендә чагылыш таба. Иҗат интеллигенциясенең күп вәкилләре, кулларына корал алып, Ватан бәйсезлеге өчен көрәшә: ТАССР Язучылар берлегенең 53 әгъзасыннан 25 е сугышның беренче елында ук фронтка китә. Г. Әпсәләмов, Ә. Ерикәй, Р. Ишморат, Ф. Кәрим, Г. Кутуй, М. Максуд, Ә. Фәйзи, А. Шамов һ. б. фронт газеталары чыгаруда хезмәт итә. Татарстанның 30 язучысы Җиңү өчен башларын сала.

Республика композиторлары сугыш елларында 108 әсәр яза, шуларның 72 се хәрби тематиканы чагылдыра. С. Сәйдәшев, Н. Җиһанов, М. Мозаффаров, А. Ключарёв, З. Хәбибуллин музыкасы дошманга каршы көрәшкә чакыра. Н. Җиһановның «Илдар», М. Юдинның «Фәридә» опералары сугыш темасына язылган.

Рәссамнар Г. В. Житков, Г. П. Катков, И. И. Князьков, И. А. Новосёлов һ. б. картиналары каһарманлык-патриотлык рухы белән сугарылган була. ТАССР Рәссамнар берлегенең 46 әгъзасыннан 22 се фронтка китә, аларның 14 е һәлак була.

Театрлар репертуарында сугыш турындагы пьесалар барлыкка килә: К. Симоновның «Рус кешеләре», А. Корнейчукның «Фронт», Н. Исәнбәтнең «Мәрьям», Р. Ишморатның «Кайту», М. Әмирнең «Миңлекамал» һ. б. әсәрләр. Сугыш елларында оештырылган 18 махсус концерт һәм театр бригадасы, 11 фронтка барып, сугышчылар өчен 2 меңгә якын концерт һәм спектакль күрсәтә.

Культура фронту

Важную роль в мобилизации населения на разгром врага и формировании образов героев сыграла творческая интеллигенция. Героизм людей на фронте и в тылу получил отражение в произведениях А. Абсалямова, Г. Баширова, А. Еники и др. Многие представители творческой интеллигенции с оружием в руках отстаивали независимость Родины: 25 из 53 членов Союза писателей ТАССР в первый год войны ушли на фронт. В издательствах фронтовых газет служили А. Абсалямов, А. Ерикей, Р. Ишмурат, Ф. Карим, А. Кутуй, М. Максуд, А. Файзи, А. Шамов и др. 30 писателей Татарстана отдали свою жизнь за Победу.

Композиторы республики за годы войны написали 108 произведений, 72 из которых отражали военную тематику. Музыка С. Сайдашева, Н. Жиганова, М. Музафарова, А. Ключарёва, З. Хабибуллина призывала к борьбе с врагом. На тему войны были написаны оперы «Ильдар» Н. Жиганова, «Фарида» М. Юдина.

Героико-патриотическим духом были проникнуты картины художников Г. В. Житкова, Г. П. Каткова, И. И. Князькова, И. А. Новосёлова, и др. Из 46 членов Союза художников ТАССР 22 ушли на фронт, 14 из них погибли.

В репертуаре театров появились пьесы о войне: «Русские люди» К. Симонова, «Фронт» А. Корнейчука, «Марьям» Н. Исанбета, «Возвращение» Р. Ишмурата, «Минникамал» М. Амира и др. 18 фронтовых концертных и театральных бригад, сформированные в годы войны, побывали на 11 фронтах, организовали около 2 тыс. концертов и спектаклей.

Culture to the Front

An important role in mobilisation of the population for the destruction of the enemy and in the formation of images of heroes was played by creative intelligentsia. Heroism of people on the front and in the rear of the country was reflected in the works created by A. A. Absalyamov, G. Bashirov, A. Yeniki, and so on. Many representatives of creative intelligentsia fought for the independence of their Motherland with weapons in their hands: 25 out of 53 members of the Union of Writers of the TASSR went to the front during the first year of the war. Working at publishing offices of the frontline newspapers were A. Absalyamov, A. Yerikey, R. Ishmurat, F. Karim, A. Kutuy, M. Maksud, A. Faizi, A. Shamov, and so on. Thirty writers of Tatarstan sacrificed their lives for the Victory.

Over the period of war, the composers of the republic created 108 musical works, 72 of which were dedicated to military theme. The music created by S. Saidashev, N. Zhiganov, M. Muzafarov, A. Klyucharev, Z. Khabibullin was calling for fighting the enemy. The theme of war was central in such operas as “Ildar” by N. Zhiganov and “Farida” by M. Yudin.

The heroic and patriotic spirit permeated the paintings crated by such artists as G. V. Zhitkov, G. P. Katkov, I. I. Knyazkov, I. A. Novoselov, and so on. Of 46 members of the Union of Artists of the TASSR 22 went to the front, and 14 of them were killed.

The repertoire of the theatres were supplemented by plays dedicated to war: “Russian people” by K. Simonov, “The Front” by A. Korneychuck, “Maryam” by N. Isanbet, “The Return” by R. Ishmurat, “Minnikamal” by M. Amir, and so on. Formed during the years of war, 18 frontline concert and theatre brigades visited 11 fronts and gave some 2 000 concerts and performances.

Фронт бригадасы. Уртада – Л. Латыйпова (торбада уйнаучы), артта (уңнан икенче) – Җ. Сәлахова. 1943

Фронтовая бригада. В середине – Л. Латыпова (трубач), сзади справа вторая Дж. Саляхова. 1943

Frontline brigade. In the middle: L. Latypova (trumpet-player), second right behind: J. Salyakhova. 1943

Казан артистлары фронтта. 1942

Казанские артисты на фронте. 1942

The Kazan artists at the front. 1942

Чистай, Ленин ур., 81. 1941 – 1943 елларда биредә шагыйрь Б. Л. Пастернак яши

Чистополь, ул. Ленина, 81. В 1941 – 1943 гг. здесь жил поэт Б. Л. Пастернак

81, Lenin Street, Chistopol. Poet B. L. Pasternak lived here in 1941 – 1943

Н. Н. Асеев, И. Л. Сельвинский, Б. Л. Пастернак. Чистай. 1942

Н. Н. Асеев, И. Л. Сельвинский, Б. Л. Пастернак. Чистополь. 1942

N. N. Aseyev, I. L. Selvinsky, B. L. Pasternak. Chistopol. 1942

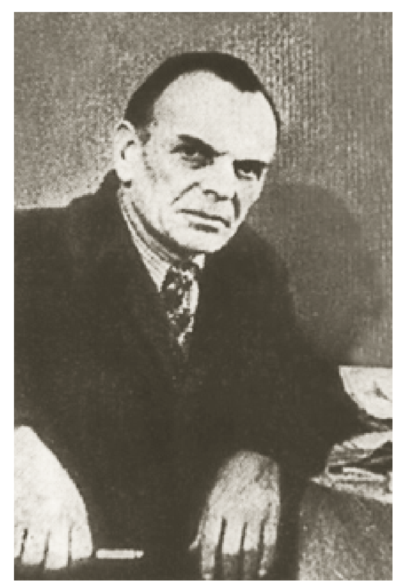

К. Г. Паустовский, прозаик, СССР Язучылар берлеге әгъзасы

К. Г. Паустовский, прозаик, член Союза писателей СССР

K. G. Paustovsky, prose writer, member of the Union of Writers of the USSR

1941 елның июль–октябрь айларында Чистай шәһәренә Мәскәүдән, Ленинградтан һәм башка шәһәрләрдән 200 дән артык язучы, әдәби һәм театр тәнкыйтьчесе, рәссамнар, артистлар һәм аларның гаилә әгъзаларыннан якынча 2 мең кеше эвакуацияләнә: Н. Асеев, А. Ахматова, Д. Бедный, Е. Долматовский, М. Исаковский, Л. Леонов,

В июле – октябре 1941 г. в г. Чистополь из Москвы, Ленинграда, других городов и районов было эвакуировано более 200 писателей, литературных и театральных критиков, художников, артистов и около 2 тыс. членов их семей: Н. Асеев, А. Ахматова, Д. Бедный, Е. Долматовский,

Over the period from July to October 1941, evacuated to Chistopol from Moscow, Leningrad and other regions were over 200 writers, literary and theatre critics, artists, and actors and some 2 000 members of their families: N. Aseyev, A. Akhmatova, D. Bedny, Y. Dolmatovsky, M. Isakovsky, L. Leonov,

Л. М. Леонов, прозаик

Л. М. Леонов, прозаик

L. M. Leonov, prose writer

М. В. Исаковский, шагыйрь, мемуарчы, әдәби тәнкыйтьче

М. В. Исаковский, поэт, мемуарист, литературный критик

M. V. Isakovsky, poet, writer of memoirs, literary critic

М. С. Петровых, шагыйрь, тәрҗемәче

М. С. Петровых, поэт, переводчик

M. S. Petrovykh, poet, translator

А. А. Тарковский, шагыйрь, тәрҗемәче

А. А. Тарковский, поэт, переводчик

A. A. Tarkovsky, poet, translator

Кулына бакырдан коелган Гитлер башын тоткан шагыйрь Е. А. Долматовский рейхстаг янәшәсендә. 1945 елның 2 мае

Поэт Е. А. Долматовский у рейхстага с бронзовой головой Гитлера в руках. 2 мая 1945

Poet Y. A. Dolmatovsky by the Reichstag with the bonze head of Hitler in his hands. 2 May 1945

А. А. Сурков, шагыйрь, журналист, җәмәгать эшлеклесе. 1940 еллар

А. А. Сурков, поэт, журналист, общественный деятель. 1940-е

A. A. Surkov, poet, journalist, public figure. 1940s

А. А. Ахматова, шагыйрә

А. А. Ахматова, поэтесса

A. A. Akhmatova, poetess

М. И. Цветаева, шагыйрә, прозаик, драматург

М. И. Цветаева, поэтесса, прозаик, драматург

M. I. Tsvetayeva, poetess, prose writer, playwright

Прозаик, тәнкыйтьче, әдәбият теоретигы А. А. Фадеев гаиләсе белән. 1949

Прозаик, критик, теоретик литературы А. А. Фадеев с семьёй. 1949

A. A. Fadeyev, prose writer, critic, theoretician of literature, with his family. 1949

С. Маршак, Б. Пастернак, К. Паустовский, М. Петровых, А. Сурков, А. Тарковский, К. Тренёв, А. Фадеев, К. Федин, М. Цветаева һ. б. үзләре һәм аларның гаиләләре. А. Твардовский фронттан ике тапкыр – 1941 елның кышында һәм 1943 елның язында – Чистайдагы гаиләсе янына кайтып, монда да үзенең «Василий Тёркин» поэмасы өстендә эшләвен дәвам итә. Б. Пастернак эвакуациядә күбрәк тәрҗемәчелек белән шөгыльләнә – У. Шекспирның «Антоний һәм Клеопатра», «Ромео һәм Джульетта» драмаларын тәрҗемә итә, шигырьләр яза, соңгылары һәм «Марина Цветаева истәлегенә» шигыре аның «На ранних поездах» җыентыгына кертелә. «Доктор Живаго» романын язу фикере дә анда Чистайда туа (шушы романы өчен ул соңыннан Нобель премиясе ала). А. Тарковский 7 шигырьдән торган «Чистай дәфтәре» циклын иҗат итә. М. Исаковский берничә дистә шигырь яза, аларның күбесе музыкага салына һәм җырлар булараk киң танылу ала: «Ой, туманы мои», «В лесу прифронтовом», «Огонёк», «Здесь похоронен красноармеец» һ. б.

М. Исаковский, Л. Леонов, С. Маршак, Б. Пастернак, К. Паустовский, М. Петровых, А. Сурков, А. Тарковский, К. Тренёв, А. Фадеев, К. Федин, М. Цветаева и др.; А. Твардовский дважды приезжал с фронта в Чистополь к семье – зимой 1941-го и весной 1943 г., где продолжал работать над поэмой «Василий Тёркин». Б. Пастернак в эвакуации занимался главным образом переводческой деятельностью – перевёл драмы В. Шекспира «Антоний и Клеопатра», «Ромео и Джульетта», написал стихотворения, которые вошли в сборник «На ранних поездах», в том числе «Памяти Марины Цветаевой». В Чистополе он задумал роман «Доктор Живаго» (за который впоследствии получил Нобелевскую премию). А. Тарковский создал цикл «Чистопольская тетрадь», состоявший из 7 стихотворений. М. Исаковский написал несколько десятков стихотворений, многие из которых были переложены на музыку и стали известными песнями: «Ой, туманы мои», «В лесу прифронтовом», «Огонёк», «Здесь похоронен красноармеец» и др.

S. Marshak, B. Pasternak, K. Paustovsky, M. Petrovykh, A. Surkov, A. Tarkovsky, K. Trenev, A. Fadeyev, K. Fedin, M. Tsvetayeva, and so on; A. Tvardovsky came from the frontline two times to visit his family in Chistopol – in winter of 1941 and in spring of 1943. While in Chistopol, he continued the work on his poem "Vasili Tyorkin". While in evacuation, B. Pasternak was mainly occupied with the translation work: he translated the tragedies by W. Shakespeare "Antony and Cleopatra", "Romeo and Juliet", but also wrote the verses which were included to the collection titled "On Early Trains", including the verse "In Memory of Marina Tsvetayeva". It was in Chistopol where he conceived his novel "Doctor Zhivago" (for which he would later be awarded the Nobel Prize). A. Tarkovsky created a cycle titled "The Chistopol Notebook", which included 7 verses. M. Isakovsky wrote several tens of verses, many of which were put to music and became the well-known songs: "Oh, My Fogs", "In the Frontier Forest", "The Little Flame", "A Red Army Man is Buried Here", and so on.

Иҗтимагый-сәяси тормыш

Сугышның башлангыч чорында иҗтимагый һәм дини тормышта булган сәяси диктат берникадәр йомшара, халыкларның героик эпосларын, элекке ватан сугышларының һәм халык күтәрелешләренең тарихын өйрәнү бик хуплана. Татар иҗат интеллигенциясе вәкилләре, героик-романтик мотивлар эзләп, урта гасыр төрки-татар тарихына мөрәҗәгать итәләр. Анда исә Алтын Урданы саклап калу һәм берләштерү өчен батырларча көрәшкән иң күренекле каһарман Идегәй әмир була. Әсәрнең тематикасы һәм идеясе шул көннәр вазгыятенә аеруча төгәл туры килә, илен саклап калу һәм үзенең киләчәге өчен көрәш алып баручы совет халкының психологик халәте белән тәңгәллектә, уртак яңгырашта тора. Моннан тыш, татар язучыларының һәм тарихчыларының иҗади эзләнүләре, асылда, башка халыклар тарихы контекстында татар халкының объектив тарихын язу зарурлыгына китерә.

Сугыш вакытында хакимиятнең дини оешмаларга мөнәсәбәте күпкә түземлерәк һәм лояльрәк була: 1944 – 1948 елларда Татарстанда 20 мәчет, 18 православие общинасы, 2 иске православие, яһүд дине, тагын 2 протестант общинасы үз эшчәнлеген яңарта. Бер үк вакытта урыннарда руханиларның эше легальләштерелә, чөнки эшләренең төп эчтәлеге булып тол хатыннарга һәм сугыш ятимнәренә – сугыш корбаннарына рухи ярдәм, басып алучыларның чын йөзен ача, сугышчыларның батырлык һәм кыюлыкларын данлый, совет җитәкчеләренең зирәклеген мактый торган вәгазь-нәсыйхәтләр, шулай ук төрле фондларга акча җыюда катнашу тора.

Сугышның беренче елларында үзләренең «бизәлмәгән, матурланмаган» милли тарихларын язу омтылышларына карата ста-

Общественно-политическая жизнь

В начальный период войны произошло некоторое ослабление политического диктата в сфере общественной и религиозной жизни, начало широко поощряться изучение героического эпоса народов, истории прошедших отечественных войн и восстаний. Представители татарской творческой интеллигенции в поисках героико-романтических мотивов обратились к средневековой тюрко-татарской истории, в которой ярчайшим героем был эмир Идегей, героически боровшийся с внутренними и внешними врагами за сохранение и объединение Золотой Орды. Тематика и идея произведения наиболее точно соответствовали ситуации, создавая параллели и созвучия с психологическим состоянием советского народа, ведущего борьбу за сохранение страны и своего будущего. Кроме того, творческие поиски и находки татарских писателей и историков, по сути, вплотную привели к необходимости написания объективной истории татарского народа в контексте истории других народов.

Во время войны отношение властей к религиозным организациям также стало более терпимым и лояльным: в 1944 – 1948 гг. в Татарстане возобновили работу 20 мечетей, 18 православных общин, 2 старообрядческие, иудейская и 2 протестантские общины. Одновременно на местах легализовалась деятельность священнослужителей, основным содержанием которой стали моральная поддержка вдов и сирот – жертв войны, обличающие врагов-оккупантов проповеди и благостные проповеди по возвеличению героизма и доблести воинов, восхвалению мудрости советских руководителей, а также участие в сборе средств в различные фонды.

Social and Political Life

During the initial period of the war there took place a certain easement of political dictate in the field of social and religious life. Broadly supported was the study of the heroic eposes of peoples, of history of the past patriotic wars and revolts. While seeking the heroic-romantic motifs, the representatives of the Tatar creative intelligentsia reverted to the mediaeval Turkic-Tatar history, in which Emir Idegey was the brightest figure. He heroically fought the domestic and external enemies for the preservation and unification of the Golden Horde. The theme and the idea of the work best corresponded to the situation, creating the parallels and consonants with the psychological state of the Soviet people that was fighting for the preservation of the country and for its future. Besides, the creative searches and findings of the Tatar writers and historians have, actually, led them very close to necessity of writing an objective history of the Tatar people in the context of history of the other peoples.

During the war, the attitude towards religious organisations on the part of authorities also became more tolerant and loyal: in 1944 – 1948, 20 mosques resumed their work in Tatarstan, as well as 18 Orthodox communities, 2 Old Believers, 1 Judaic, and 2 Protestant communities. At the same time, the work of clergymen was legalised at the local level, their major function being the provision of moral support to widows and orphans as victims of the war, delivering sermons, which were either convicting the enemies/invaders or praising the heroism and prowess of warriors and wisdom of the Soviet leaders, and participation in the collection of funds to various foundations.

The tolerance of the Stalin's leadership to the attempts of writing the "unretouched" ethnic history during the first years of the war turned, at its final stage, into deportation of a number of Muslim Turkic peoples of the North Caucasus

линчыл җитәкчелекнең сабырлык күрсәтүе аның йомгаклау этабында Төньяк Кавказ һәм Кырымның кайбер мөселман төрки халыкларын депортацияләү белән тәгәлләнә. Сугыш бетәргә бер ел кала, Татарстан АССР сәяси җитәкчелегенә дә идеологик басым көчәя. 1944 елның 9 августында ВКП(б) Үзәк Комитетының «Татарстан партия оешмасында массакүләм-сәяси һәм идеологик эшнең торышы һәм аны яхшырту чаралары турында» дигән махсус карары кабул ителә. Анда татар интеллектуаль иҗади элитасы Урта гасырның патриархаль феодаль нигезләрен мактауда һәм Алтын Урда вәкиле Идегәйне каһарман сыйфатында данлауда гаепләнә. Әлеге карар татар тарихы фәненә, әдәбиятына һәм драматургиясенә бик зур зыян китерә.

Көтеп алынган Җиңү

1945 елның 9 мае Советлар Союзы халыкларының фашизмны бөек Җиңүе тарихында иң югары нокта була. Сугыш тәмамлану һәм дошманны Җиңү турындагы хәбәр килеп җитә. Меңләгән татарстанлы сугышның дүрт гаять авыр елы буена көткән сүзләрне Юрий Левитаннан үз колаклары белән ишетү өчен шәһәр һәм авыл урамнарына чыга. Сугыш бетү яшәү өчен авыр көрәшнең ахырын гына түгел, фронтларда исән-имин калганнарның тиздән өйләренә кайтачагын да аңлата. Күпләр үзләренең туганнарын, якыннарын һәм дусларын көтеп ала алмасалар да, бу көн татарстанлылар хәтерендә гомерләренең иң якты һәм дулкынландыргыч мизгеле булып мәңгегә кала.

Терпимость сталинского руководства к попыткам написания своей «неретушированной» национальной истории в первые годы войны обернулась на её завершающем этапе депортацией ряда мусульманских тюркских народов Северного Кавказа и Крыма. В предпоследний год войны усилилось идеологическое давление и на политическое руководство Татарской АССР. 9 августа 1944 г. было принято специальное Постановление ЦК ВКП(б) «О состоянии и мерах улучшения массово-политической и идеологической работы Татарской партийной организации», в котором татарская интеллектуальная и творческая элита обвинялась в воспевании средневековых патриархальных феодальных устоев и в прославлении в качестве героя Идегея – представителя Золотой Орды. Постановление нанесло огромный вред татарской историографии, литературе и драматургии.

Долгожданная Победа

9 мая 1945 г. стало кульминационным моментом в истории великой Победы народов Советского Союза над фашизмом. Услышав весть об окончании войны и Победе над врагом, тысячи татарстанцев вышли на улицы городов и деревень, чтобы лично услышать слова Юрия Левитана, которых они ждали четыре страшных военных года. Окончание войны означало не только конец тяжёлой борьбы за выживание, но и то, что вскоре вернутся домой те, кто уцелел в этой страшной битве. И хотя многие так и не дождались своих родных, близких и друзей, этот день навсегда остался в памяти татарстанцев как самый светлый и трогательный момент в их жизни.

and the Crimea. During the next-to-last year of the war, also stronger became the ideological pressure on the leadership of the Tatar ASSR. On 9 August 1944, a special resolution of the central Committee of VCP(b) was adopted “On the State and Measures for Improvement of Mass-Political and Ideological Work at the Tatar Party Organisation”, in which the Tatar intellectual creative elite was accused of glorifying the mediaeval patriarchal feudal principles and of glorifying Idegey as a hero, who was a representative of the Golden Horde. The Resolution inflicted a huge harm to the Tatar historiography, literature, and dramaturgy.

The Long-awaited Victory

The day of the 9th of May of 1945 became the culmination point in the history of the great Victory of peoples of the Soviet Union over fascism. Having heard the news on the end of war and Victory over the enemy, thousands of citizens of Tatarstan went out into the streets of towns and villages to personally listen to the words read by Yury Levitan, which they all waited for four scary years of the war. The end of war meant not only that the heavy struggle for survival has come to an end, but also that those who survived in the fierce battles would soon return home. Even though many lost their relatives, close ones, and friends, that day will always be remembered by citizens of Tatarstan as the brightest and touching moment of their lives.

Казанда Җиңү көне

День Победы в Казани

Victory Day in Kazan

Казанда Җиңү көне. Бауман урамы

День Победы в Казани. Улица Баумана

Victory Day in Kazan. Bauman Street

СУГЫШТАН СОҢГЫ ТЕРНӘКЛӘНҮ ЧОРЫ (1945 – 1953)

ПЕРИОД ПОСЛЕВОЕННОГО ВОССТАНОВЛЕНИЯ (1945 – 1953)

PERIOD OF POST-WAR RECOVERY (1945 – 1953)

Тыныч тормышка күчү авырлыклары

Татарстан икътисадын торгызу авыр шартларда бара. Республика сугыш елларында матди һәм хезмәт ресурсларының шактый өлешен югалта. Оборона сәнәгатенә карамаган күп предприятиеләр, сәүдә учреждениеләре, күмәк хуҗалыклар һәм совхозлар таркалыш хәлендә була. Татарстанның сугыштагы югалтулары 350 мең кешене тәшкил итә, республиканың күп гражданнары фронттан авыр яраланып һәм гарипләнеп кайта (50 меңгә якын кеше). Тылда да югалтулар зур була. Татарстанның сугышка кадәрге халык саны 1960 еллар башында гына элеккеге санына җитә. Меңләгән татарстанлы үзләренең якыннарын югалта, тол һәм ятим кала. Сугыш нәтиҗәләре республика икътисады өчен һәлакәтле була: ул 30 процентка якын берләштерелгән милли керемен югалта.

Трудности перехода к мирной жизни

Восстановление экономики Татарстана проходило в сложных условиях. Республика в годы войны потеряла значительные материальные и трудовые ресурсы. Многие промышленные предприятия необоронного значения, торговые учреждения, колхозы и совхозы находились в состоянии упадка. Военные потери Татарстана составили более 350 тыс. человек, многие граждане республики вернулись с фронта с тяжёлыми увечьями (около 50 тыс. человек). Были большие людские потери и в тылу. Довоенная численность населения Татарстана восстановилась только к началу 1960-х гг. Тысячи татарстанцев потеряли своих близких, остались вдовами и сиротами. Последствия войны для экономики республики были катастрофическими: она потеряла около 30 % совокупного национального дохода.

Difficulties of Transfer to Peaceful Life

The recovery of the economy of Tatarstan was taking place under difficult conditions. During the years of war, the republic lost considerable material and labour resources. Many non-defensive industrial enterprises, commercial institutions, collective and Soviet farms were in the state of recession. The military losses of Tatarstan totalled over 350 000 people; many citizens of the republic returned from the front with dreadful injuries (nearly 50 000 people). The large human losses were also recorded in the home front. Tatarstan managed to restore the pre-war numbers of people living in Tatarstan as late as in the early 1960s. Thousands of citizens of Tatarstan lost their relatives, husbands, and parents. The consequences of the war for the economy of the republic were catastrophic: it lost some 30% of the gross national income.

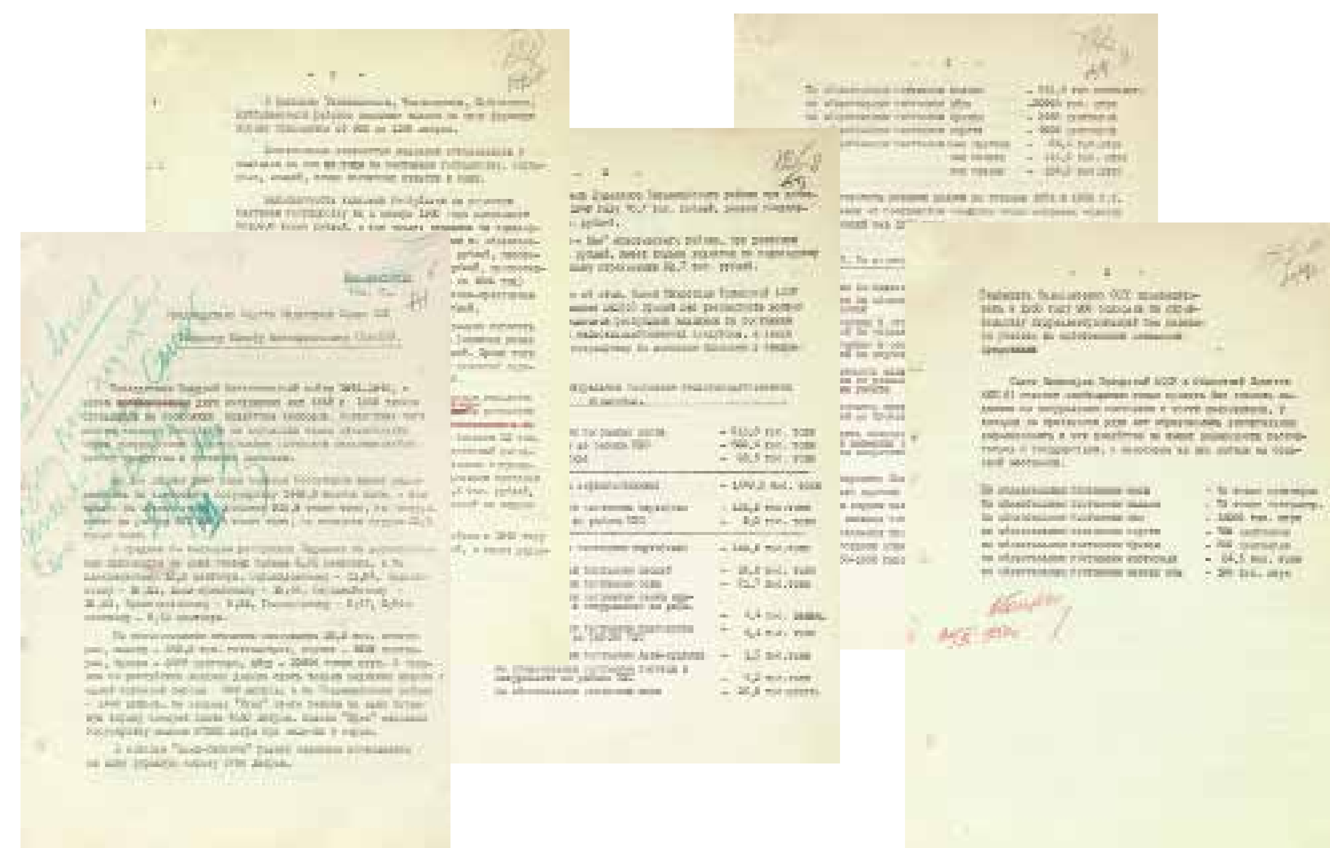

Бөек Ватан сугышының аяныч нәтиҗәләре турында Сталинга язылган хат

Письмо Сталину о последствиях Великой Отечественной войны

A letter to Stalin about the consequences of the Great Patriotic War

Казан. Спас манарасы

Казань. Спасская башня

Kazan. Spasskaya Tower

1945 елның май азагында Дәүләт Оборона Комитеты карары нигезендә Татарстандагы оборона сәнәгате предприятиеләренең бер өлеше халык куллану товарлары җитештерә башлый. Яшел Үзәннең Серго исемендәге заводында алюминий һәм бакыр савыт-саба, примуслар, культиваторлар өчен кискечләр (1946), сортларга аеру машиналары (1947), чәчкечләр (1949 – 1950) җитештерә башлау сугыштан соңгы үзгәрешләрнең беренче нәтиҗәләре булып тора.

1946 елда авыр сәнәгатьнең төп тармаклары үсешен тизләтү максатыннан республика сәнәгатен үзгәртеп кору башлана. Татарстанда очкычлар, двигательләр һәм суднолар төзүне киңәйтү планлаштырыла. Әлеге тармакларга зур финанслар, матди һәм хезмәт ресурслары юллана. Авыр сәнәгать һәм оборона сәнәгате үсеше шартларыннан берсе булып фәнни-техник алгарыш казанышларын максималь файдалану тора.

В конце мая 1945 г. на основании постановления Государственного Комитета Обороны часть предприятий Татарстана, работавших на оборону, была перестроена на выпуск товаров для населения. Одним из первых результатов послевоенной конверсии на Зеленодольском заводе им. Серго стало производство алюминиевой и медной посуды, примусов, режущих лап для культиваторов (1946 г.), сортировочных машин (1947 г.), сеялок (1949 – 1950 гг.).

В 1946 г. началась новая структурная перестройка промышленности республики с целью форсирования развития основных отраслей тяжёлой промышленности. Планировалось расширение самолётостроительной, двигателестроительной и судостроительной базы в Татарстане. В эти отрасли направлялись значительные финансовые средства, материальные и трудовые ресурсы. Одним из условий развития отраслей тяжёлой и оборонной промышленности было максимальное использование достижений научно-технического прогресса.

At the end of May of 1945, based on the Resolution of the State Committee for Defence, a number of enterprises of Tatarstan, which were working for the defence, were reconstructed for the production of consumer goods. One of the first results of the post-war conversion at the Zelenodolsk Plant n.a. Sergo became the production of aluminium and copper ware, primus heaters, blades for cultivators (1946), assorting engines (1947), and sowing machines (1949 – 1950).

In 1946, the new structural reform of the republic's industry was started in order to accelerate the development of the basic sectors of the heavy industry. The plans included the expansion of the aircraft-, engine-, and ship-building base in Tatarstan. Considerable amounts of money, material and labour resources were allocated for these industries. The maximum possible use of achievements of scientific and

Татарстанның тулай продукциясе күләмен арттыруда эвакуцияләнгән предприятиеләр зур роль уйный. Сугышның соңгы елларында алар базасында авыр сәнәгатьнең очкычлар төзү, двигательләр җитештерү, медицина инструментлары, оптик-механик, сәгать эшләү кебек технологик яктан алга киткән тармаклары барлыкка килә. Моның нәтиҗәсендә республика илнең эре индустриаль төбәгенә әверелә. Сугыштан соңгы беренче елларда приборлар төзү һәм радиоэлектроника сәнәгатенә нигез салына. Шул ук вакытта хәрби сәнәгать комплексы үсешенә дә аерым игътибар бирелә. 1950 елда сәнәгать продукциясе күләме, 1940 ел белән чагыштырганда, 3,5 тапкырга арта.

Значительную роль в повышении валового продукта Татарстана сыграли эвакуированные предприятия, на базе которых к концу войны возникли такие технологически развитые отрасли тяжёлой промышленности, как самолётостроение, двигателестроение, медико-инструментальная, оптико-механическая, часовая. В результате республика превратилась в крупный индустриальный регион страны. В первые послевоенные годы были заложены основы приборостроительной и радиоэлектронной промышленности. При этом особое внимание уделялось развитию военно-промышленного комплекса. Объём промышленной продукции в 1950 г. увеличился в 3,5 раза по сравнению с 1940 г.

technical progress was one of the conditions for the development of sectors of the heavy and defence industries.

An important role in the increasing of the gross regional product of Tatarstan was played by the evacuated enterprises. They provided the basis for the emergence, by the end of war, of such technologically advanced sectors of the heavy industry as aircraft-, engine-building, medical instruments, optical and mechanical, and watch industries. As a result, the republic turned into a large industrial region of the country. Over the first post-war years, there were laid down the fundamentals of instrument-making and radio-electronic industries. At the same time, special attention was paid to the development of the military industrial complex. In the year 1950, the industrial production volume grew 3.5 times compared to 1940.

Н. Д. Кузнецов. Казан – биш диңгез порты. 1959

Н. Д. Кузнецов. Казань – порт пяти морей. 1959

N. D. Kuznetsov. Kazan, the port of five seas. 1959

Нефть районы

Нефтяной район

The oil-rich district

Самотлор-Әлмәт торбаүткәрече төзелеше. 1973

Строительство трубопровода Самотлор-Альметьевск. 1973

Construction of Samotlor-Almetyevsk pipeline. 1973

Сугыш елларында нефть чыгара башлау Татарстанда җирле сәнәгатьнең киләчәктәге структур-тармак үсешен билгеләи: яңа нефть ятмалары үзләштерелә, нефть чыгару һәм нефть химиясе тармаклары киңәйтелә. Сугыштан соңгы чорда үзләштерелә башлаган беренче эре нефть ятмалары булып Баулы һәм Ромашкино чыганаклары санала. 1950 елга Татарстанда нефть чыгару шулкадәр зур күләмгә (866,5 мең тонна) ия була ки, республикада нефть чыгару буенча нефтьче-геолог А. Т. Шмарёв җитәкчелегендә «Татнефть» берләшмәсе төзү турында карар кабул ителә. 1950 елларда Татарстанда куәтле нефть, газ чыгару һәм нефть эшкәртү комплексы («Татнефть», «Лениногорскнефтестрой», Миңнебай газ эшкәртү заводы һ. б.) формалаша башлый.

Начало промышленной добычи нефти в военные годы определило дальнейшее структурно-отраслевое развитие местной промышленности Татарстана: освоение новых месторождений нефти, расширение нефтедобывающей и нефтехимической отраслей. Первыми крупными месторождениями, освоение которых началось в послевоенный период, были Бавлинское и Ромашкинское. К 1950 г. добыча нефти в Татарстане обрела столь значительные объёмы (866,5 тыс. т), что в республике было создано союзное объединение по добыче нефти «Татнефть» во главе с геологом-нефтяником А. Т. Шмарёвым. В 1950-е гг. в Татарстане начал формироваться мощный нефтегазодобывающий и нефтеперерабатывающий комплекс («Татнефть», «Лениногорскнефтестрой», Миннибаевский газоперерабатывающий завод и др.).

The start of commercial extraction of crude oil during the war period determined the subsequent development of the regional industry of Tatarstan: the development of new oilfields, expansion of the oil-extraction and petrochemical industries. The first large oilfields, the development of which started in the years of war, included the Bavlinskoye and the Romashkinskoye. By the year 1950, oil extraction in Tatarstan achieved such impressive numbers (866 500 tonnes), that an All-Union Oil Production Association, Tatneft, was established in the republic. The enterprise was headed by A. T. Shmaryov, an oil geologist. In the 1950s, a powerful oil-and-gas-extracting and oil-processing complex began to shape up in Tatarstan (Tatneft, Leninogorskneftestroy, Minnibayevo Gas Processing Plant, and so on).

Нефть вышкасын күчерү

Перевозка нефтяной вышки

Transportation of an oil derrick

«Теплоконтроль» җитештерү берләшмәсе республикада беренчеләрдән булып сыгылмалы сәнәгать системасын оештыра

ПО «Теплоконтроль» одним из первых в республике внедрило гибкую производственную систему

PO Teplokontrol was one of the first in the republic to install a flexible production system

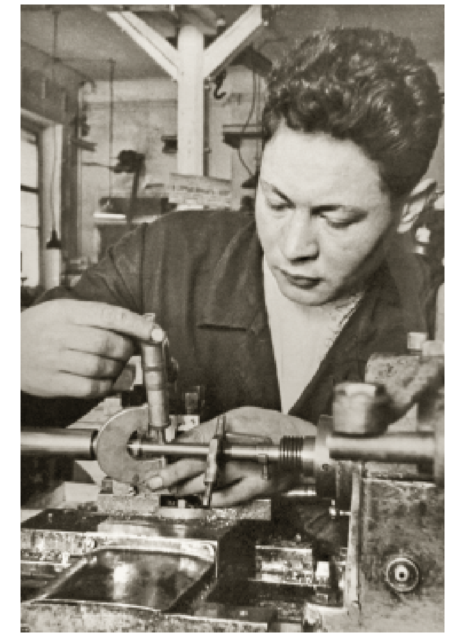

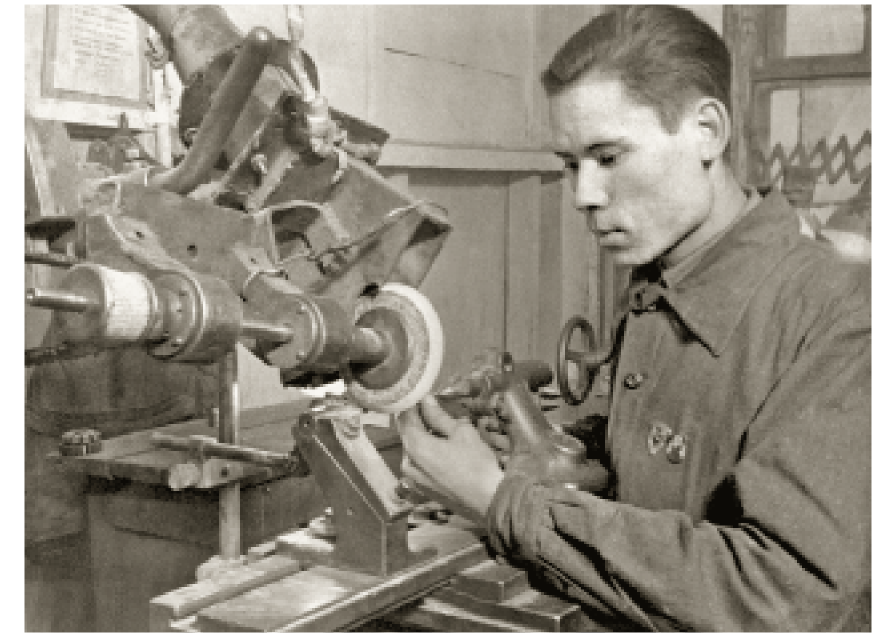

«Пишмаш» заводы стахановчысы

Стахановец завода «Пишмаш»

A Stakhanov's follower from "Pishmash" Plant

С. Галиев, М. И. Калинин исем. завод стахановчысы

С. Галеев, стахановец завода им. М. И. Калинина

S. Galeyev, Stakhanov's follower from the Plant n.a. M.I. Kalinin

1951 елның 7 июлендә Казан компрессорлар заводы үзенең беренче продукциясен бирә. Казанның беренче компрессорын үз куллары белән ясаучылар цех башлыгы А. Крысин, токарьлар Н. Каулис һәм Б. Шахмаев, слесарь Н. Саламатов һ. б. була. Соңрак завод зур егәрлекле, югары җитештерүчәнлекле үзәктән куучы компрессорлар һәм сәнәгый суыту машиналары чыгара башлый. 1952 елның 13 октябрендә беренче продукциясен чыгарган заманча яңа предприятие – «Теплоконтроль» заводы ачылу Татарстан өчен зур вакыйга була. Аның приборлары СССРда гына түгел, чит илләрдә дә киң кулланыла. 1956 елда гына да завод читкә 4,5 млн сумлык 18 580 прибор чыгара.

Җирле сәнәгатьне торгызу һәм аны тыныч тормышка җайлаштырып эшләтеп җибәрү 1947 елга төгәлләнә. 1950 еллар башына сәнәгать җитештерү дәрәҗәсе сугышка кадәргедән артып китә. Әмма авыр индустрияне җиңел һәм азык-төлек сәнәгатенең әйләнештәге акчалары исәбенә өстенлекле үстерү сәнәгый җитештерүнең структурасы хәрби-оборона билгеләнешендәге продукция җитештерү артуы ягына деформацияләнүенә китерә.

7 июля 1951 г. свою первую продукцию дал Казанский компрессорный завод. Непосредственными исполнителями первого казанского компрессора стали начальник цеха А. Крысин, токари Н. Каулис, Б. Шахмаев, слесарь Н. Саламатов и др. Впоследствии завод начал выпускать высокопроизводительные центробежные компрессоры и промышленные холодильные машины большой мощности. Большим событием для Татарстана стал пуск нового современного предприятия – завода «Теплоконтроль», который 13 октября 1952 г. выпустил первую продукцию. Его приборы были востребованными не только в СССР, но и за рубежом. Только в 1956 г. завод отправил на экспорт 18 580 приборов на сумму 4,5 млн рублей.

Работы по восстановлению и демилитаризации местной промышленности в основном были завершены в 1947 г. К началу 1950-х гг. уровень промышленного производства превысил довоенный. Однако приоритетное развитие тяжёлой индустрии за счёт оборотных средств лёгкой и пищевой промышленности привело к дальнейшей деформации структуры промышленного производства в сторону увеличения производства продукции военно-оборонного назначения.

On 7 July 1951, the Kazan Compressor Plant unveiled its first products. The direct manufacturers of the first Kazan-made compressor included shop manager A. Krysin, turners N. Kaulis, B. Shakhmayev, metal worker N. Salamatov, and other specialists of the enterprise. Later, the plant mastered the manufacture of highly efficient centrifugal compressors and industrial high-capacity cooling machines. The opening of the new, modern enterprise – Teplocontrol – became a notable event for Tatarstan. On 13 October 1952, the plant manufactured its first products. The instruments produced by the enterprise were in demand not only in the USSR, but also abroad. In the year 1956 alone, the plant exported 18 580 instruments to the amount of 4.5 million roubles.

The work for the recovery and demilitarisation of the local industry were mainly completed in 1947. By the early 1950s, the level of industrial production exceeded the pre-war one. However, the priority-driven development of the heavy industry that relied on the working assets of the light and food industries resulted in further deformation of the structure of industrial production towards the increase of military industrial production.

Сугыштан соңгы чорда авыл хуҗалыгы

Татарстан авыл хуҗалыгына сугыш авыр йогынты ясый. Сугыш елларында күмәк хуҗалыклардагы бөртекле культуралар мәйданы – 39,9 % ка (655 мең гектар), техник культуралар мәйданы – 35,2 % ка, бәрәңге мәйданы – 8,1 % ка; атларның баш саны – 20,3 % ка, дуңгызларныкы – 44,1 % ка, сарык һәм кәҗәләрнеке 34,5 % ка кими. Машина-трактор станцияләренең автотрактор һәм техник паркы искерә. Эшкә яраклы халыкның саны өчтән бер өлешкә кими, нәтиҗәдә авыл хуҗалыгы эшләре күпкә соңга калып башкарыла, бу үз чиратында уңышның кимүенә китерә.

Авыл хуҗалыгы бик көчсезләнә. 1945 елда аның тулаем продукциясе, сугышка кадәрге чор белән чагыштырганда, 60 % ны тәшкил итә. Сугыштан соңгы беренче бишьеллыкта һава шартлары да бик начар була. 1946 елда Татарстанга куркыныч корылык килә, уңыш сугышка кадәрге чордан ике мәртәбә ким җыела, бу авыл җирлегенә массакүләм ачлык алып килә. 1948, 1949 еллар да коры була. Сугыш елларында матди-техник базасы нык какшаган авылларга табигать афәтләренә каршы тору авырга туры килә.

Сугыштан соңгы елларда халыкның тормыш шартларын яхшырту буенча кайбер чаралар күрелә. Берничә тапкыр массакүләм куллану товарларына бәяләр төшерелә. Шул ук вакытта дәүләт бәяләр сәясәте аркылы шәһәр һәм авыл арасында үзара туры килмәгән товар алмашуны дәвам итә. 1947 елда азык-төлек товарларына карточка системасы бетерелә, акча реформасы үткәрелә. Яңа акчалар әйләнешкә керә. Халыкта булган иске акчалар 10:1 нисбәтендә алмаштырыла.

1940 – 1950 еллар чигендә кечкенә күмәк хуҗалыкларны эреләндерү үткәрелә. Берничә ел дәвамында аларның саны ике тапкырдан артыкка кими. Күмәк хуҗалыкларны эреләндерү кечкенә авылларның язмышында да тискәре чагылыш таба. Аларда яшәүче халык, эш урыннары беткәч, зуррак авылларга һәм шәһәрләргә күпләп күчә башлый. Нәтиҗәдә күп кенә кечкенә авылларда яшәүче калмый, тора-бара алар бөтенләйгә юкка чыга.

1950 елга авыл хуҗалыгында сугыш китергән авырлыкларны җиңәләр, МТСларның матди-техника базасы ныгый, күмәк хуҗалыкларда һәм совхозларда механикалаштыру дәрәҗәсе күтәрелә, перспективалы зур авылларда электрлаштыруның, торак йортлар һәм мәдәният-көнкүреш биналары төзелешенең масштаблары арта. 1950 елда Татарстанда авыл хуҗалыгының тулаем продукциясе күләме сугышка кадәрге чор күрсәткеченең якынча 90 процентын тәшкил итә. Бөртеклеләрнең тулаем җыеме 65 млн поттан артмый. Бу планнан 2,5 тапкыра кимрәк. Терлекчелек авыр хәлдә була. Еллык сөт савымы күрсәткечләре 1939 ел дәрәҗәсендә

Сельское хозяйство в послевоенное время

Война тяжело отразилась на состоянии сельского хозяйства Татарстана. За годы войны площади зерновых культур в колхозах уменьшились на 39,9 % (на 655 тыс. га), технических культур – на 35,2 %, картофеля – на 8,1 %; поголовье лошадей – на 20,3 %, свиней – на 44,1 %, овец и коз – на 34,5 %. Износился автотракторный и технический парк машинно-тракторных станций. На треть уменьшилась численность трудоспособного населения, вследствие чего многие сельскохозяйственные работы проводились со значительным опозданием, что приводило к снижению урожайности.

Сельское хозяйство было крайне ослаблено. В 1945 г. его валовая продукция составляла 60 % от довоенного уровня. Первое послевоенное пятилетие было неблагоприятным по погодным условиям. В 1946 г. многие районы Татарстана поразила страшная засуха, урожай оказался вдвое меньше довоенного, это повлекло за собой массовый голод в сельской местности. Засушливыми были также 1948, 1949 гг. Деревне, с её оскудевшей за годы войны материально-технической базой, трудно было противостоять природным катаклизмам.

В послевоенные годы принимались некоторые меры по улучшению условий жизни населения. Несколько раз снижались цены на товары массового потребления. При этом государство продолжало через ценовую политику осуществлять неэквивалентный товарообмен между городом и деревней. В 1947 г. была отменена карточная система на продовольственные товары, проведена денежная реформа. В обращение вводились новые деньги. Имевшиеся у населения старые деньги обменивались в соотношении 10:1.

На рубеже 1940 – 1950-х гг. было проведено укрупнение мелких колхозов. В течение нескольких лет их число уменьшилось более чем в 2 раза. Укрупнение колхозов негативно сказалось и на судьбе малых деревень, население которых с потерей местных производств начало массово переселяться в другие, более крупные сельские населённые пункты и в города. В результате обезлюдели многие малые деревни, которые со временем исчезли навсегда.

К 1950 г. многие последствия войны в сельском хозяйстве в основном были преодолены, укрепилась материально-техническая база МТС, повысился уровень механизации сельскохозяйственных работ в колхозах и совхозах, в крупных перспективных селах увеличивались масштабы электрификации, жилищного и культурно-бытового строительства. В 1950 г. объём валовой продукции сельского хозяйства Татарстана составил приблизительно 90 % по сравнению с довоенным показателем. Валовой сбор зерновых не превышал 65 млн пудов. Это было почти в 2,5 раза меньше, чем предусматривалось планом. В тяжёлом состоянии находилось животноводство.

Agriculture in the Post-war Period

The war had a significant adverse effect on the condition of agriculture in Tatarstan. Over the years of war, the areas under grain crops decreased in the collective farms by 39.9 % (by 655 000 hectares), under technical crops – by 35.2 %, under potato – by 8.1 %; the stock of horses – by 20.3 %, pigs – by 44.1 %, sheep and goats – by 34.5 %. The automotive, tractor, and technical fleet of machine-and-tractor stations grew obsolete. The number of able-bodied population reduced by a third, as a result of which many agricultural works were done with a considerable delay, which led to decrease in the yield.

Agriculture was extremely weakened. In 1945, its gross product made up just 60 % of the pre-war level. The first post-war five years was very unfavourable from the point of view of natural conditions. In 1946, many of the districts of Tatarstan were struck by severe draught; the crop proved to be two-times less than during the pre-war years, which entailed the mass famine in the rural areas. Also dry were the years of 1948 and 1949. Village, with its poor material and technical base, had little to offer to resist the natural calamities.

In the post-war years, certain measures were taken to improve the living conditions of the population. The prices for mass consumer goods were lowered several times. At the same time, the state continued maintaining the unequal commodity turnover between cities and villages pursuing the relevant price policy. In 1947, the card-based system of distribution of food products was abolished, and a monetary reform was carried out. The new banknotes were put into circulation. The old money was exchanged at the rate of 10:1.

At the turn of the 1940s and 1950s, the small collective farms were merged into larger enterprises. Over several years, their number was reduced more than 2 times. The merger of collective farms had an adverse effect on the fates of small villages. Their population, having lost their local productions, had to move to the other, larger rural settlements and to towns. As a result, many small villages became deserted and disappeared forever with time.

By the year 1950, many of the consequences of war in agriculture were mainly overcome; the material and technical base of the machine and tractor stations grew stronger; the level of mechanisation of agricultural works in collective and Soviet farms was improved; the level of electrification in the large, promising villages grew higher, just like the level of residential, cultural, and public amenities construction. In 1950, the gross agricultural product of Tatarstan made up nearly 90% of the pre-war level. The gross crop yield did not exceed 65 million poods. It was almost 2.5 times less than the figure mentioned in the state plan. Cattle-breeding was living through the hard times. The average annual milk production was at the level of 1939 and totalled just 800 – 900 kg.

Дөбьяз районының «Тукай» авылы әгъзасы Г. Вәлиев арышның өлгерү дәрәҗәсен тикшерә

Г. Валеев, член колхоза «Тукай» Дубъязского района проверяет степень поспеваемости ржи

G. Valeyev, member of “Tukay” Collective Farm in the Dubyazsky District, checking the quality of ripening of rye

Крестьяннар ашлык сугуда

Крестьяне на молотьбе

Peasants during the thrashing works

тора һәм бары тик 800 – 900 кг гына тәшкил итә. Сугыштан соңгы авыл өчен иң авыры эшче көчләр җитмәве була. Ел саен авыллардан берничә мең кеше вакытлы эшләргә җибәрелә, аерым алганда, урман кисүгә, торф чыгаруга, сугыштан зыян күргән территорияләрне торгызуга. Авылда калган халыкны җибәрмәс өчен, паспорт режимы катылана, ул социаль-икътисадый мөнәсәбәтләр көйләгече булып тора.

Авыл белән идарә итүнең сугыштан соң урнашкан «Сталин моделе» системасы күмәк хуҗалык крестьяннарының тормыш рәвешенә туры килми генә түгел, хәтта аның яшәешенә каршы килә. Авыр индустрия үсешенә өстенлек бирелеп, хөкүмәт авылны очсыз икмәк, чимал һәм эшче куллар чыганагы буларак күрә. Бу авыл хуҗалыгын торгызуны акрынайта һәм зур кыенлыклар тудыра. Авыл Сталин хөкүмәте алып барган икътисади сәясәт-

Среднегодовые надои молока были на уровне 1939 г. и составляли лишь 800 – 900 кг. Самой трудной для послевоенной деревни проблемой оставалась нехватка рабочих рук. Ежегодно несколько тысяч человек привлекались из деревень на сезонные работы, в частности на лесозаготовку, торфоразработку, на восстановление территорий, пострадавших от военных действий. Чтобы закрепить оставшееся население, был ужесточён паспортный режим, ставший регулятором социально-экономических отношений в республике.

Сложившаяся после войны система управления деревней, так называемая «сталинская модель», не только не отвечала жизненному укладу колхозного крестьянства, но и противоречила его существованию. Сделав ставку на первоочередное развитие тяжёлой индустрии, правительство рассматривало деревню как источник дешёвого хлеба, сырья и рабочих рук, что в значительной степени замедляло и затрудняло восстановление сельского хозяйства.

The major problem for the post-war village was the lack of hands. Every year, several thousands of people had to leave their villages for seasonal works, namely, for procurement of timber, for peat mining, for recovery of the territories that suffered from war actions. To fix the remaining population to their villages, the passport regime was made stricter. This regime became the regulator of social and economic relations in the republic.

The system of administration of villages that shaped up after the war, the so-called Stalin's model, not only did not correspond to the lifestyle of collective farmers, but also contradicted its existence. Relying on the priority development of the heavy industry, the government considered village as a source of cheap grain, raw materials and hands, which hampered considerably the recovery of agriculture. Village was in the harsh clutches of the economic policy of the Stalin's

Печән җыю

Уборка сена

Hay harvest

нең каты кыскычлары астында яши. Күмәк хуҗалыклар һәм совхозлар продукциясенә бәя аларны җитештерү өчен тотылган чыгымнардан күпкә түбән була һәм рентабельле хуҗалык алып барырга мөмкинлек бирми. Планнар авыл хуҗалыгы җитештерүчеләренең мөмкинлекләрен күздә тотмыйча, дәүләт ихтыяҗларыннан чыгып куела. 1942 елда арттырылган мәҗбүри хезмәт көннәрен үтәү минимумы саклана. Аны үтәмәгән өчен колхозчыны җинаять җаваплылыгына тарта яки йорт яны участогыннан мәхрүм итә алалар. Сугыштан соңгы елларда Татарстан колхозларында, сугышка кадәрге 1940 ел белән чагыштырганда, хезмәт көне кыйммәте кинәт төшә. Ул колхозчыларның гомуми акча табышының бары тик 2,4 % ын гына тәшкил итә. Натуралата салымнан тыш, крестьян хуҗалыгы акча салымы да түли. Салымнар 5 тапкырга диярлек арта, ә крестьяннарның шәхси кулланууда булган җир мәйданы һәм терлек саны ел саен кими бара.

Деревня находилась в жёстких тисках экономической политики сталинского руководства. Заготовительные цены на продукцию колхозов и совхозов были намного ниже затрат на её производство и не позволяли вести рентабельное хозяйство. Планы устанавливались исходя из потребностей государства, а не из возможностей сельскохозяйственных производителей. Сохранялся повышенный в 1942 г. обязательный минимум выработки трудодней. За его невыполнение колхозников могли подвергнуть уголовному наказанию или лишить приусадебного участка. В послевоенные годы в колхозах Татарстана произошло резкое снижение ценности трудодня по сравнению с довоенным 1940 г. На него приходилось лишь 2,4 % общего денежного дохода колхозников. Помимо натурального налога крестьянское хозяйство было обложено денежным налогом. Налоги выросли почти в 5 раз, а площади земли и поголовье продуктивного скота в личном пользовании крестьян с каждым годом уменьшались.

administration. The procurement prices for products of collective and Soviet farms were much less than the cost of production and did not allow them to be profitable. The plans were set proceeding from the needs of the state, rather than from the capabilities of the agricultural producers. The obligatory minimum number of labour days remained at the level established in 1942. The failure to comply with the established labour rates collective farmers could be punished under criminal law or expropriated their household plots of land. In the post-war years, the value of the labour day was significantly reduced in the collective farms of Tatarstan compared to the pre-war year of 1940. It comprised only 2.4 % of the total money income of collective farmers. In addition to the tax in kind, the peasant households had to pay heavy money tax. Taxes grew almost 5 times, while plots of land and stock of productive cattle owned by peasants were getting smaller and smaller every year.

Яңа уңышны төягән машиналар колоннасы Кайбыч районы «Мәгариф» колхозыннан бушату пунктына юнәлә

Колонна автомашин с зерном нового урожая по дороге из колхоза «Магариф» Кайбицкого района на ссыпной пункт

A column of motor vehicles with newly harvested grain on the way from “Magarif” Collective Farm in the Kaibitsky District to the grain-collecting station

Н. Г. Чеботарёв, математик, физика-математика фәннәре докторы

Н. Г. Чеботарёв, математик, доктор физико-математических наук

N. G. Chebotarev, mathematician, Doctor of Physical and Mathematical Sciences

Н. Н. Непримеров, физик, техника фәннәре докторы, профессор, Казан университетының мактаулы профессоры

Н. Н. Непримеров, физик, доктор технических наук, профессор, заслуженный профессор Казанского университета

N. N. Neprimerov, physicist, Doctor of Engineering, professor, Honoured Professor of Kazan University, and A. G. Shuragin in a laboratory

Х. М. Мөштәри, механика өлкәсе галиме, физика-математика фәннәре докторы, профессор

Х. М. Муштари, учёный в области механики, доктор физико-математических наук, профессор

K. M. Mushtari, scientist in the field of mechanics, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, professor

Фән, мәгариф һәм мәдәният

Сугыштан соңгы унъеллыкта Казанда геометрия, механика, алгебра, астрономия мәктәпләре нык үсеш ала. Геометрия һәм механика өлкәсендә – Б. Л. Лаптев, Н. Г. Четаев, Ю. Г. Одиноков, М. Т. Нужин, Х. М. Мөштәри, А. З. Петров; математика өлкәсендә – М. И. Әлмөхәммәдев, Б. М. Гагаев, Г. С. Салихов; астрономия өлкәсендә – А. Д. Дубяго, Д. Я. Мартынов, И. А. Дюков, Ш. Т. Хәбибуллин; парамагнит резонансы физикасы өлкәсендә – Е. К. Завойский, Б. М. Козырев, С. А. Альтшулер; геология һәм нефть өлкәсендә Л. М. Миропольский, Е. И. Тихвинская, Н. Н. Непримеров, В. А. Полянин, М. С. Кавиев уңышлы эшли. Н. Г. Чеботарёв (һәм аның укучылары В. В. Морозов, И. Д. Адо) җитәкчелегендә – югары алгебраны, С. М. Кочергин җитәкчелегендә электрохимия процесларын өйрәнү буенча үзәкләр төзелә. Н. Г. Чеботарёв хезмәтләре СССР Дәүләт премиясенә лаек була.

Наука, образование и культура

В послевоенное десятилетие мощное развитие получили казанские геометрическая, механическая, алгебраическая, астрономическая школы. В области геометрии и механики плодотворно работали Б. Л. Лаптев, Н. Г. Четаев, Ю. Г. Одиноков, М. Т. Нужин, Х. М. Муштари, А. З. Петров; математики – М. И. Альмухамедов, Б. М. Гагаев, Г. С. Салехов; астрономии – А. Д. Дубяго, Д. Я. Мартынов, И. А. Дюков, Ш. Т. Хабибуллин; физики парамагнитного резонанса – Е. К. Завойский, Б. М. Козырев, С. А. Альтшулер; геологии нефти – Л. М. Миропольский, Е. И. Тихвинская, Н. Н. Непримеров, В. А. Полянин, М. С. Кавиев. Под руководством Н. Г. Чеботарёва (и его учеников В. В. Морозова, И. Д. Адо) сложился один из крупнейших центров по изучению высшей алгебры, С. М. Кочергина – центр по изучению электрохимических процессов. Труды Н. Г. Чеботарёва были удостоены Государственной премии СССР.

Science, Education, and Culture

A strong impetus was given in the first decade after the war to the development of the Kazan geometrical, mechanical, algebraic, and astronomical schools. Fruitfully working in the fields of geometry and mechanics were B. L. Laptev, N. G. Chetayev, Y. G. Odinokov, M. T. Nuzhin, K. M. Mushtari, A. Z. Petrov; in mathematics – M. I. Almukhamedov, B. M. Gagayev, G. S. Salekhov; in astronomy – A. D. Dubyago, D. Y. Martynov, I. A. Dyukov, S. T. Khabibullin; in physics of paramagnetic resonance – Y. K. Zavoisky, B. M. Kozyrev, S. A. Altshuler; in oil geology – L. M. Miropolsky, Y. I. Tikhvinskaya, N. N. Neprimerov, V. A. Polyanin, M. S. Kaviev. Kazan became one of the largest centres for study of higher algebra, which emerged under the guidance of N. G. Chebotarev (and his followers; V. V. Morozov, I. D. Ado) and for the study of electrochemical processes, the relevant centre was headed by S. M. Kochergin. The works written by N. G. Kochergin were awarded the State Award of the USSR.

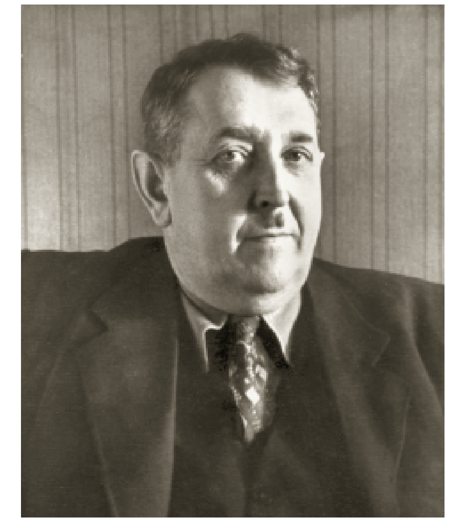

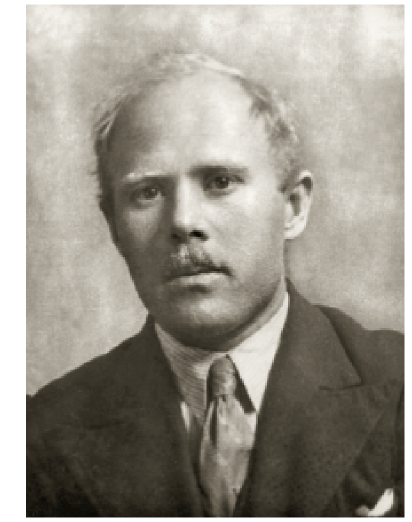

Л. М. Миропольский, геолог, геология-минералогия фәннәре докторы, профессор

Л. М. Миропольский, геолог, доктор геолого-минералогических наук, профессор

L. M. Miropolsky, geologist, Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, professor

Д. Я. Мартынов, астроном, физика-математика фәннәре докторы, профессор

Д. Я. Мартынов, астроном, доктор физико-математических наук, профессор

D. Y. Martynov, astronomer, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, professor

Е. И. Тихвинская, геолог, геология-минералогия фәннәре докторы, профессор

Е. И. Тихвинская, геолог, геология-минералогия фәннәре докторы, профессор

Y. I. Tikhvinskaya, geologist, Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, professor

Сугыштан соңгы елларда Татарстанның мәгариф системасы зур үсеш ала. 1946 елда Казан инженерлык-төзелеш институты яңадан ачыла. 1952 елда Казан университетында юридик факультет торгызыла. Казан югары уку йортларында музыка, физкультура укытучылары, журналистлар, мелиораторлар, зоотехниклар, Алабуга педагогика институтында чит тел укытучылары әзерләнә башлый. Югары уку йортлары студентларының өчтән берен татар яшьләре тәшкил итә.

В послевоенные годы значительное развитие получила образовательная система Татарстана. В 1946 г. был вновь открыт Казанский инженерно-строительный институт, в 1952 г. в Казанском университете восстановлен юридический факультет. В казанских вузах началась подготовка преподавателей музыки, физкультуры, журналистов, мелиораторов, зоотехников, в Елабужском педагогическом институте – преподавателей иностранных языков. Около трети студентов в вузах составляла татарская молодёжь.

Also in the post-war period actively developing was the educational system of Tatarstan. In 1946, the Kazan Institute for Civil Engineering was re-opened. In 1952, Kazan University restored the Law Department. The Kazan institutions of higher education began training teachers of music and physical education, as well as journalists, irrigation engineers, zootechnicians; the Yelabuga Pedagogical Institute began training teachers of foreign languages.

Республика китапханәсенең уку залында. 1950 еллар

В читальном зале республиканской библиотеки. 1950-е

In the reading room of a republic library. 1950s

Казанның Киров районы пионерлары. 1950 еллар

Пионеры Кировского района Казани. 1950-е

Pioneers of the Kirovsky District of Kazan. 1950s

Нариманов урамында урнашкан 21 нче мәктәп, Казан

Школа № 21 по ул. Нариманова, Казань

School No 21 on Narimanov Street in Kazan

1950 еллар башына гомуми белем бирү мәктәпләре гадәттәгечә эшли башлый. Сугыш елларында эвакуацияләнгән оешмаларга, госпитальләргә һәм балалар йортларына бирелгән биналар кире кайтарыла. Мәктәпләр саны сугышка кадәрге санны узып китә. 1940 еллар азагында республикада мәҗбүри җидееллык белем кертелә. Татар мәктәпләрендә рус телен өйрәтү сәгатьләре арта.

Әдәбият һәм сәнгать өлкәсендә тыл тормышын фронт белән бәйләп сурәтләгән, рух, характер ныклыгын һәм хисләрнең тирәнлеген сынаган бөек фаҗига – сугышны кешеләрнең ничек кабул итүен күрсәткән әсәрләр киң таныла. 1951 елда Г.Бәшировның «Намус» романы һәм К.Нәҗминең «Язгы җилләр» романы СССР Дәүләт премиясенә лаек була.

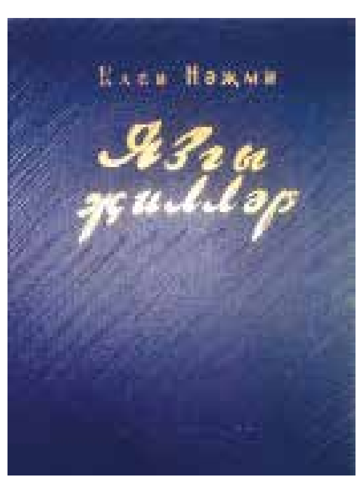

К началу 1950-х гг. в нормальное рабочее русло вошли общеобразовательные школы. Им были возвращены многие здания, отданные в годы войны под эвакуированные учреждения, госпитали и детдома. Численность школ превысила довоенный уровень. В конце 1940-х гг. в республике было введено обязательное семилетнее образование. В татарских школах увеличилось количество часов на изучение русского языка.

В области литературы и искусства особую популярность завоёвывают произведения, изображающие жизнь тыла в единой связке с фронтом, раскрывающие восприятие людьми великой трагедии, где величие человеческого духа, твёрдость характера и глубина чувств испытываются войной. В 1951 г. Государственной премии СССР были удостоены Г. Баширов за роман «Честь» и К. Наджми за роман «Весенние ветры».

About a third of all students were the Tatar young people. By the beginning of the 1950s, general education schools restored their regular functioning. They were given back many buildings that had been taken from them during the war for housing the evacuated institutions, hospitals, and orphanages. The number of schools exceeded such of the pre-war period. At the end of the 1940s, the republic introduced the obligatory study of the Russian language for seven years. The number of Russian classes was increased at the Tatar schools.

In the field of culture and art, especially popular were becoming the works that showed the life of the home front in its close connection with the front, revealing the perception by people of the great tragedy, where tested by war were the strength of human spirit, the resolve, and the deepness of feelings. In 1951, awarded with the State Award of the USSR were G. Bashirov for his novel “Honour” and K. Najmi – for his novel “Spring Winds”.

Иҗтимагый-мәдәни тормыш

Татарстан җәмгыятенең сугыштан соңгы тормышында ВКП(б) ҮКның «Татарстан партия оешмасында массакүләм-сәяси һәм идеологик эшнең торышы һәм аны яхшырту чаралары турында» Карарына нигезләнгән державачыл кырыс сәяси диктат төп билге булып тора. Үзәкләштерелгән өлкәләр сәясәте әлеге карарның дәвамы була. Нәтиҗәдә ТАССР 1952 – 1953 елларда Бөгелмә, Казан һәм Чистай өлкәләренә бүленә (1953 елның апрелендә И. В. Сталинның үлеменнән соң юкка чыгарыла).

Карар дистәләгән елларга милли сәясәт, мәгариф һәм мәдәният өлкәсендә җитәкчелек итү рәвешен билгели, татар тарихын һәм әдәбиятын объектив өйрәнү мөмкинлекләрен бетерә. Катгый күрсәтмәләр алган Татарстан җитәкчелеге иҗади зыялылар эшчәнлегендә миллилек һәм ирекле уйлау чагылышын эзәрләкләү һәм кисәтү чаралары алып барырга мәҗбүр була. Идеологик кампанияләрнең аерылгысыз өлеше – бөек держава сәясәтен үткәрү, шулай ук татарларның болгарлардан килеп чыгу теориясен максатчан рәвештә тагу һәм Алтын Урда дәүләтендәге төрки халыкларның татар халкы этногенезында катнашуын кире кагу (СССР ФА Фәнни сессиясе, 1946 ел, 25 – 26 апрель) була.

Җитәкчелекнең игътибарын татар тарихына һәм әдәбиятына кагылышлы хезмәтләр, аеруча урта гасыр төрки-татар дәүләтләре (Алтын Урда, Казан ханлыгы h. б.), җәдитчелек мәгърифәтчелеге темаларына багышланганнары, җәлеп итә. 1949 елда танылган тарихчылар: академик Б. Г. Греков, А. Смирнов, Н. Калинин, Е. Чернышев авторлыгында басылган «Казан татарларының

Социально-культурная жизнь

Определяющим в послевоенной жизни татарстанского общества стал жёсткий державный политический диктат, основанный на решениях Постановления ЦК ВКП(б) «О состоянии и мерах улучшения массово-политической и идеологической работы в Татарской партийной организации». Одним из продолжений его решений стала политика централизованного областничества, в ходе которой ТАССР в 1952 – 1953 гг. была разделена на Бугульминскую, Казанскую и Чистопольскую области (ликвидированы в апреле 1953 г., после смерти И. В. Сталина).

Постановление на десятилетия определило руководящие установки в области национальной политики, образования и культуры, перекрыло пути объективного изучения истории и литературы татарского народа. Руководство Татарстана, получившее строгие указания, было вынуждено проводить жёсткую политику по отслеживанию и пресечению проявлений национализма и вольнодумства в деятельности творческой интеллигенции. Неотъемлемой частью идеологических кампаний являлось насаждение великодержавных настроений, а также целенаправленное навязывание теории булгарского происхождения татар и отрицание участия тюркского населения Золотой Орды в этногенезе татарского народа (Научная сессия АН СССР, 25 – 26 апреля 1946 г.).

Наиболее пристальное внимание со стороны властей вызывали работы по истории и литературе татарского народа, особенно посвящённые тематике средневековых тюрко-татарских государств (Золотой Орды, Казанского ханства и др.), джадидистского просветительства. В 1949 г. по державным

Social and Cultural Life

Of paramount importance for the post-war life of the Tatarstan’s society became the tough political dictate that was based on the decisions contained in the Resolution of the central Committee of VCP(b) “On the State and Measures for Improvement of Mass-Political and Ideological Work at the Tatar Party Organisation”. One of the consequences of such decisions was the policy of the centralised regionalism, under which the TASSR was divided, in 1952 – 1953, into the Bugulma, Kazan, and Chistopol regions (liquidated in April of 1953 after the death of Stalin).

The Resolution determined for decades the guidelines in the fields of ethnic policy, education, and culture, closed the roads to the objective study of history and literature of the Tatar people. The leadership of Tatarstan, having received the strict instructions, was forced to pursue the tough policy aimed at detection and suppression of manifestations of nationalism and free-thinking in the activity of the creative intelligentsia. Intrusion of the great power ideas became an inseparable part of the ideological campaigns, as well as the targeted implantation of the theory of the Bulgar origin of the Tatars and rejection of participation of the Turkic population of the Golden Horde in the ethnogenesis of the Tatar people (Scientific Session of the Academy of sciences of the USSR, 25 – 26 April 1946).

Especially close attention on the part of authorities was paid to the works on the history and literature of the Tatar people, in particular, such dedicated to the theme of mediaeval Turkic-Tatar states (Golden Horde, Kazan Khanate, etc.) and to the Jadidist enlightenment. In 1949, exposed to severe criticism on great power ethnopolitical reasons was the collection titled “The Origin of the Kazan Tatars”

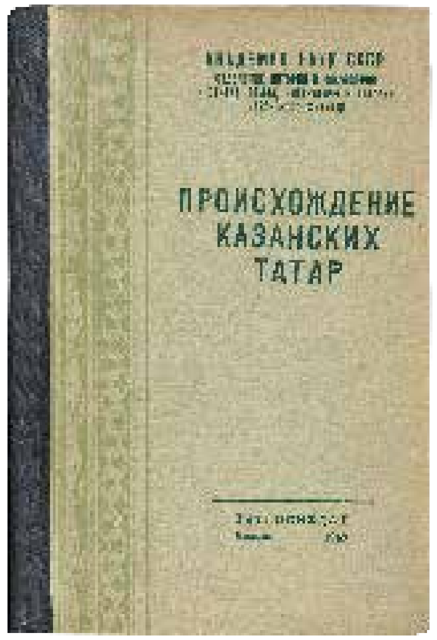

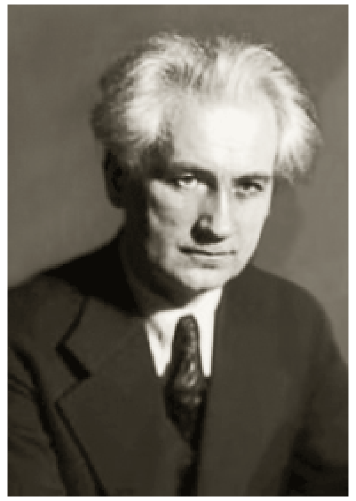

Б. Д. Греков, тарихчы

Б. Д. Греков, историк

B. D. Grekov, historian

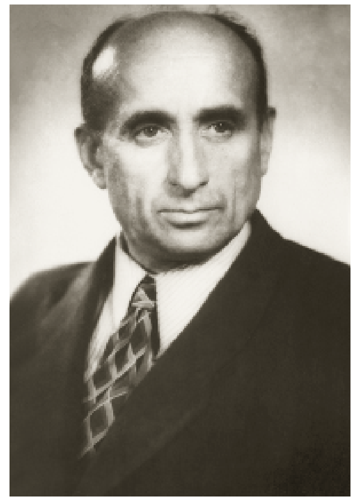

А. П. Смирнов, археолог

А. П. Смирнов, археолог

A. P. Smirnov, archaeologist

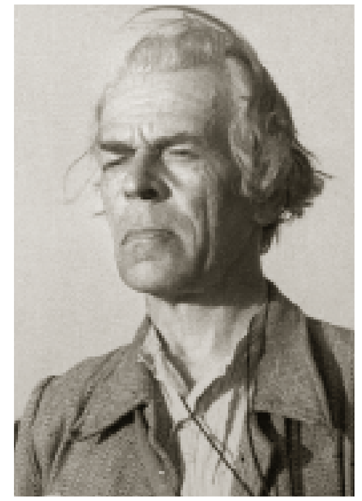

Н. Ф. Калинин, археолог, тарихчы

Н. Ф. Калинин, археолог, историк

N. F. Kalinin, archaeologist, historian

килеп чыгышы» җыентыгы державачыл этносәяси мотивлар буенча каты тәнкыйтьләнә. Авторлар Маркс-Ленин идеологиясенә җитәрлек дәрәҗәдә тугры булмауда, татар тарихын яктыртуга буржуаз объективистларча якын килүдә, татар этногенезына мөселман Көнчыгышының йогынтысын көчәйтеп һәм Рус дәүләтенең йогынтысын киметеп күрсәтүдә гаепләнәләр. 1948 һәм 1952 елларда 8 сыйныф өчен татар әдәбияты хрестоматиясе зур тәнкыйтькә тотыла, шагыйрь Г. Кандалый һәм драматург Ф. Халиди әсәрләрен хрестоматиягә керткән авторларны буржуаз объективистлыкта гаеплиләр. 1940 еллар ахырында Н. Җиһановның «Алтынчәч», Н. Исәнбәтнең «Җирән чичән», М. Әмир, С. Баттал, Ф. Хөсни әсәрләре шул ук язмышка дучар ителә, идеологик күрсәтмәләргә туры килмәгән өчен ике дистәдән артык спектакль тыела. Татар милли тарихы, әдәбияты, драматургиясенең горурлыгы булган мәгърифәтчеләрнең, галимнәрнең һәм язучы, драматургларның исемнәре һәм әсәрләре идеологик тәнкыйтькә юлыга.

1940 еллар ахырыннан биология, фәлсәфә һәм тел белеме тармакларында кискен тәнкыйть башлана. Җәмгыятьнең рухи тормышын контрольдә тоту сәясәте сәнгать зыялыларына да кагыла, алардан халык хуҗалыгын торгызуда катнашучыларның иң яхшы сыйфатларын, шулай ук коммунист юлбашчыларның эшчәнлеге белән бәйле совет чынбарлыгының уңай күренешләрен күтәренке рухта сурәтләү таләп ителә.

Сугыштан соңгы сәяси процесслар да Татарстан җәмгыятенә тискәре йогынты ясый. Меңләгән кеше кулга алына яки сөргенгә сөрелә. Брест крепостен яклауда катнашкан легендар П. М. Гаврилов, кыю очучы М. П. Девятаев, Франция Каршылык хәрәкәтендә катнашкан Ә. Г. Үтәшев тә әлеге язмышка дучар була. Репрессияләр зыялыларны да читләтеп үтми. Аларны советларга каршы булуда һәм милләтчелектә гаепләп кулга алалар. 1946 – 1953 елларда Татарстанда сәяси мотивлар белән 1 368 кеше кулга алына, аларның 1 115 е хөкем ителә. Элеккеге хәрби әсирләр генә түгел, дошман оккупациялəгән җирләрдә калганнар да шик астында була, бөтен Татарстанның күпмилләтле халкы куркуда яши.

этнополитическим мотивам был жёстко раскритикован сборник «Происхождение казанских татар», авторами которого являлись известные историки: академик Б. Греков, А. Смирнов, Н. Калинин, Е. Чернышев. Они обвинялись в недостаточной приверженности марксистско-ленинской идеологии, в буржуазно-объективистском подходе к освещению истории татарского народа, переоценке влияния мусульманского Востока и недооценке влияния Руси на этногенез татар. В 1948 и 1952 гг. разгромной критике подверглась и хрестоматия по татарской литературе для 8-го класса, авторов которой обвинили в буржуазном объективизме из-за включения в неё произведений поэта Г. Кандалыя и драматурга Ф. Халиди. В конце 1940-х гг. такая же участь постигла либретто оперы «Алтынчеч» Н. Жиганова, пьесу «Жирен чичен» Н. Исанбета, произведения М. Амира, С. Баттала, Ф. Хусни; были запрещены к показу более двадцати спектаклей как не соответствующие идеологическим установкам. В результате в идеологическую опалу попали имена и произведения просветителей, учёных и писателей, драматургов, составлявших гордость татарской национальной историографии, литературы и драматургии.

С конца 1940-х гг. разгромной критике подвергся ряд направлений биологии, философии и языкознания. Политика контроля над духовной жизнью общества коснулась и художественной интеллигенции, от которой требовалось в пафосном тоне изображать лучшие черты и качества участников восстановления народного хозяйства, а также позитивные явления советской действительности, связанные с деятельностью коммунистических вождей.

Дестабилизирующее воздействие на татарстанское общество оказывали также послевоенные политические процессы. Тысячи людей оказывались в местах заключения или в ссылке. Их судьбу разделили легендарный защитник Брестской крепости П. М. Гаврилов, бесстрашный лётчик М. П. Девятаев, героический участник французского движения Сопротивления А. Г. Утяшев. Репрессии не обошли стороной и интеллигенцию. Стандартными обвинительными приговорами для заключения под стражу были антисоветизм и национализм. В 1946 – 1953 гг. в Татарстане по политическим мотивам было арестовано 1 368 человек, из них было осуждено 1 115. Атмосферой подозрительности и недоверия были окружены не только бывшие военнопленные и те, кто по воле судьбы в годы войны оказался на оккупированной территории, в сетях страха находилось практически всё многонациональное татарстанское общество.

created by such well-known historians as Academician B. Grekov, A. Smirnov, N. Kalinin, and Y. Chernyshev. They were accused of insufficient loyalty to the Marxist-Leninist ideology, of the bourgeois-objectivistic approach to description of history of the Tatar people, of the revaluation of influence of the Muslim East and underestimation of influence of the Rus on the ethnogenesis of the Tatars. In 1948 and 1952, exposed to devastative criticism was also the Tatar literature reader for the 8th form of schools. Its authors were accused of bourgeois objectivism because they included into it the works created by poet G. Kandaliy and playwright F. Khalidi. At the end of the 1940s, the same fate befell the book of the opera “Altynchech” by N. Zhiganov, the play “Zhiren Chichen” by N. Isanbet, the works created by M. Amir, S. Battal, F. Khusni, prohibited for staging were over two tens performances as such that did not meet the ideological guidelines. As a result, out of favour were the names and works of the enlighteners, scientists, and playwrights who were the pride of the Tatar national historiography, literature, and dramaturgy.

From the end of the 1940s, exposed to severe criticism were also a number of trends in biology, philosophy, and linguistics. The policy of control over spiritual life of the society also affected the artistic intelligentsia, required from which was to show, with as much pathos as possible, the best features and qualities of people who took part in the recovery of the national economy, as well as the positive manifestations of the Soviet reality connected with the activity of the Communist leaders.

Destabilising influence on the Tatar society was also caused by the post-war political legal processes. Thousands of people were sentenced to imprisonment or exile. Such were the fates of P. M. Gavrilov, the legendary defender of the Brest Fortress, M. P. Devyatayev, the fearless pilot, A. G. Utyashev, the heroic participant of the French Resistance. Repressions also affected the intelligentsia. The standard guilty verdicts for their imprisonment were anti-Sovietism and nationalism. In 1946 – 1953, arrested in Tatarstan under political reasons were 1 368 people, of which convicted were 1 115. Suspiciousness and distrust enveloped not only the former prisoners of war but also those who proved to be in the occupied territories in the years of war. Almost the entire multi-national society of Tatarstan found itself in the net of fear.

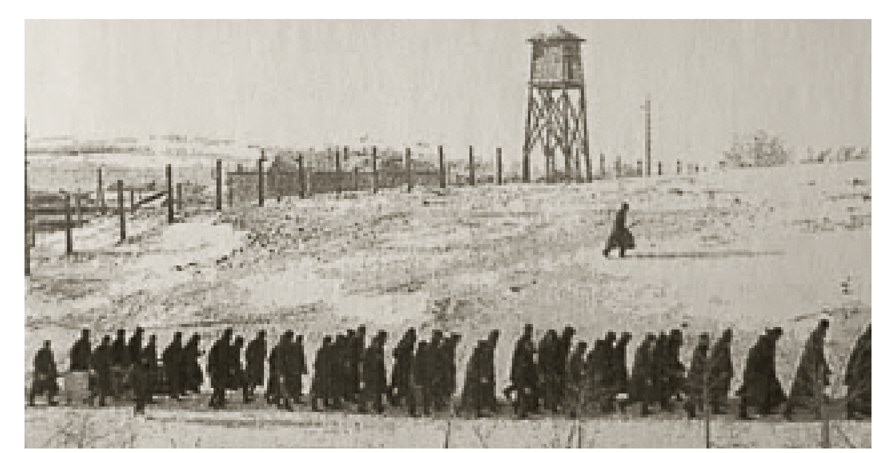

«ҖЕПШЕКЛЕК»: РЕФОРМАЛАР ЮЛЫНДА (1953 – 1964)

«ОТТЕПЕЛЬ»: КУРСОМ РЕФОРМ (1953 – 1964)

THE THAW: TAKING THE COURSE OF REFORMS (1953 – 1964)

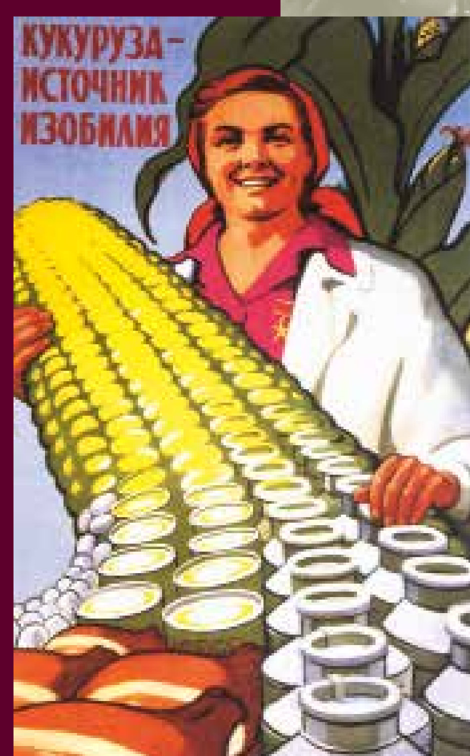

Хакимият һәм җәмгыять «җепшеклек» чорында

«Хрущёв унъеллыгы»нда Татарстан җәмгыятенең иҗтимагый-сәяси тормышы каршылыклы характерда була. Совет җәмгыятендә башланган Сталинны фаш итү һәм демократик процесслар илнең иҗтимагый тормышын җанландырып җибәрә. Шул ук вакытта демократик процесслар партия күрсәтмәләре билгеләгән кысаларда гына бара. КПССның XX корылтаенда Хрущёв тарафыннан Сталинның шәхес культын фаш итү демократияләштерү процессына яңа юнәлеш бирә: НКВД органнарының ялган эшләре буенча хөкем ителгән меңнәрчә сәяси тоткын иреккә чыга. Татарстандагы реабилитация процессы да меңләгән гражданнарга кагыла. Татар әдәбияты һәм мәдәниятенең Г. Ибраһимов, К. Тинчурин, Ш. Усманов кебек танылган вәкилләренең исемнәре үлгәннән соң аклана. Х. Туфан, И. Салахов, Г. Тавлин, С. Рафыйков, А. Гыйләҗев, Е. Гинзбург, В. Аксёнов (киләчәктә бөтен дөньяга танылган, әдәбият буенча атаклы халыкара премияләр лауреаты булачак шәхес), ГУЛАГ системасының авыр шартларында исән калып, әдәби иҗатка кире кайта алалар. Татар халкының милли үзаңын үстерүдә 1953 елда шагыйрь М. Җәлилнең һәм аның яшерен оешмадагы иптәшләренең исемнәре акланууы да зур әһәмияткә ия була. 1956 елда аңа Советлар Союзы Герое исеме бирелә (үлгәннән соң), Берлиндагы Моабит төрмәсендә язылган «Моабит дәфтәре» исемле шигырьләр циклы Ленин премиясенә лаек була.

1964 елның 9 – 10 августында дәүләт башлыгы Н. С. Хрущёвның Татарстанга килүе зур вакыйга була, бу дәрәҗәдәге җитәкче республикага беренче мәртәбә килә. Ул Казанда, Бөгелмәдә була, Карабаш, Актүбә һәм Азнакай бистәләренә, Тымытык авылына («Авангард» күмәк

Власть и общество в период «оттепели»

Общественно-политическая жизнь татарстанского общества «хрущёвского десятилетия» носила противоречивый характер. Начавшиеся процессы десталинизации и демократизации оживили общественную жизнь в стране. При этом сами процессы демократизации имели вполне чёткие границы, определённые партийными установками. Разоблачение Н. С. Хрущёвым культа личности Сталина на XX съезде КПСС придало процессу демократизации новое направление: началось устранение «нарушений социалистической законности», процесс реабилитации приобрёл совершенно иные масштабы. На свободу вышли тысячи политических заключённых, осуждённых по сфабрикованным органами НКВД делам. Процесс реабилитации в Татарстане затронул тысячи граждан. Посмертно были реабилитированы такие видные деятели татарской литературы и культуры, как Г. Ибрагимов, К. Тинчурин, Ш. Усманов. Выжить в невыносимых условиях системы ГУЛАГа и вернуться к литературному творчеству смогли Х. Туфан, И. Салахов, Г. Тавлин, С. Рафиков, А. Гилязов, Е. Гинзбург, В. Аксёнов (впоследствии получивший мировую известность,

М. Җәлилнең юбилеен бәйрәм итү. 1976

Празднование юбилея М. Джалиля. 1976

Celebrating the jubilee of M. Jalil. 1976

The Power and Society at the Thaw Period

The social and political life of the Tatarstan's society during the "Khrushchev's decade" had a contradictory nature. The started processes of de-Stalinisation and democratisation of the Soviet society revived the civil society of the country. At the same time, the very processes of democratisation had quite distinct limits that were determined by the Party guidelines. The denunciation of the Stalin's personality cult at the 20th Congress of the CPSU gave the process of democratisation a new direction: there began the correction of the "offences against the Socialist laws", and the process of rehabilitation acquired a completely new scale. Thousands of political convicts, sentenced under cases fabricated by NKVD bodies, got liberty. The process of rehabilitation affected thousands of citizens of Tatarstan. Rehabilitated posthumously were such notable personalities of the Tatar literature and culture as G. Ibragimov, K. Tinchurin, and S. Usmanov. Among those who managed to survive under the unbearable conditions of the

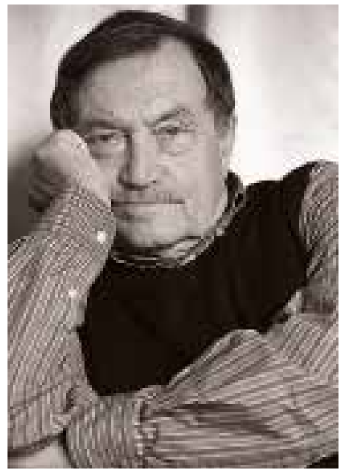

В. П. Аксёнов, язучы

В. П. Аксёнов, писатель

V. P. Aksyonov, writer

хуҗалыгы) килә; республиканың көньяк-көнчыгышындагы нефть тармагында һәм авыл хуҗалыгында эшләрнең торышы белән таныша. Н. С. Хрущёв кушуы буенча Чиләбе трактор заводы «Татбурнефть» трестына куәтле 5 «Д-400» тракторын бирә, ә «Авангард» күмәк хуҗалыгы Украинадан 3 тонна «Мироновская-808» сортлы уҗым бодае орлыгын ала (1965 елда бу орлыклардан 15 гектар мәйданда 48 тонна бодай җыеп алына, 1 гектардан 32 центнер уңыш чыга).

ставший лауреатом престижных международных премий по литературе). Большое значение для роста национального самосознания татарского народа имело и снятие в 1953 г. обвинений в предательстве с поэта М. Джалиля и его товарищей по подпольной работе. В 1956 г. ему было присвоено звание Героя Советского Союза (посмертно), а цикл стихов, написанный им в берлинской тюрьме Моабит («Моабитская тетрадь»), был удостоен Ленинской премии.

Знаменательным событием для Татарстана стал приезд главы государства Н. С. Хрущёва 9 – 10 августа 1964 г., это был первый визит руководителя такого ранга в республику. Он побывал в Казани, Бугульме, рабочих посёлках Карабаш, Актюба и Азнакаево, селе Тумутук (в колхозе «Авангард»); ознакомился с состоянием дел в нефтяной отрасли юго-востока республики, а также в аграрном секторе. По поручению Н. С. Хрущёва Челябинский тракторный завод предоставил тресту «Татбурнефть» 5 мощных тракторов «Д-400», а колхоз «Авангард» получил из Украины 3 т семян сортовой озимой пшеницы «Мироновская-808» (в 1965 г. из этих семян на площади 15 га был выращен большой урожай – 48 т пшеницы, по 32 ц с га).

GULAG system and who returned to literary creative work were K. Tufan, I. Salakhov, G. Tavlin, S. Rafikov, A. Gilyazov, Y. Ginzburg, and V. Aksyonov (who later became world famous and won prestigious international awards in the field of literature). Of great importance for the growth of national self-consciousness of the Tatar people was also the withdrawal, in 1953, of accusations of treason from poet M. Jalil and his companions in joint underground activity. In 1956, he was awarded the title of the Hero of Soviet Union (posthumously), and the cycle of verses that he wrote in Moabit prison in Berlin (the Moabit Notebook) was awarded the Lenin's Award.

The visit of the Head of State N. S. Kkrushchev on 9 – 10 August 1964 became a significant event for Tatarstan. It was the first visit of a leader of such rank to the republic. He visited Kazan, Bugulma, the workers' settlements Karabash, Aktyuba, and Aznakayevo, and the village of Tumutuk (in the "Avangard" Collective Farm); inspected the situation in the oil industry in the south-east part of the republic, as well as in the agrarian sector. Under the instruction of N. S. Khrushchev, the Chelyabinsk Tractor Plant supplied to "Tatburneft" Trust 5 powerful tractors, "D-400", and "Avangard" Collective farm received from Ukraine 3 tonnes of seeds of pedigree winter wheat, "Mironovskaya-808" (in 1965, these seeds yield a harvest of 48 tonnes of wheat on the area of 15 hectares (32 centres per hectare).

Н. С. Хрущёв һәм Ф. Ә. Табиев Казан урамнарының берсендә эшчеләрне сәламли. 1964 елның 9 августы

Н. С. Хрущёв и Ф. А. Табеев приветствуют трудящихся на одной из улиц Казани. 9 августа 1964

N. S. Khrushchev and F. A. Tabeyev saluting the working people on a Kazan street. 9 August 1964

О. Л. Лундстрем, джаз музыканты, композитор, дирижёр

О. Л. Лундстрем, джазовый музыкант, композитор, дирижёр

O. L. Lundstrem, jazz musician, composer, conductor

В. И. Качалов исем. Зур драма театры бинасы

Здание большого драматического театра им. В. И. Качалова

The building of the Bolshoi Drama Theatre n.a. V. I. Kachalov

1947 елда Олег Лундстрем җитәкчелегендәге иң яхшы джаз оркестрларыннан берсенең Шанхайдан Татарстанга күчеп килүе республиканың музыкаль тормышында зур вакыйга була. 1953 елдан Олег Лундстрем В. И. Качалов исемендәге Казан Зур драма театрында музыка бүлеге белән җитәкчелек итә башлый. Сталин үлгәннән соң оркестрның беренче, Казан чоры грампластинкалары пәйда була. 1955 елда оркестр джаз программасы әзерли, һәм музыкантлар Казанда 11 концерт бирә. Джаз оркестрының чыгышлары зур уңыш казана. 1956 елда оркестр Мәскәүгә күчеңә, 1957 елда Лундстрем җитәкчелегендәге оркестр Мәскәүдә Яшьләр һәм студентларның бөтендөнья фестивалендә джаз композициясе белән катнаша. Лундстремның татар көйләренә джаз аранжировкалары хәзерге көндә дә иң яхшылардан санала.

Большим событием в музыкальной жизни Татарстана стал переезд в 1947 г. из Шанхая в республику одного из лучших в стране джазовых оркестров под руководством Олега Лундстрема. С 1953 г. Олег Лундстрем стал руководить музыкальной частью в Казанском Большом драматическом театре им. В. И. Качалова. После смерти Сталина появились первые грампластинки оркестра казанского периода. В 1955 г. оркестр подготовил джазовую программу, и музыканты дали в Казани 11 концертов. Выступления джазового оркестра имели ошеломляющий успех. В 1956 г. оркестр переехал в Москву, в 1957 г. он под руководством Лундстрема успешно выступил с джазовой композицией на Всемирном фестивале молодёжи и студентов в Москве. Джазовые аранжировки татарских мелодий Лундстрема до сих пор признаются одними из лучших.

The move, in 1947, of one of the best jazz orchestras headed by Oleg Lundstrem from Shanghai to the republic became a big event in the musical life of Tatarstan. From 1953, Oleg Lundstrem became the head of the musical department of the Kazan Bolshoi Drama Theatre n. a. V. I. Kachalov. The first phonorecords of the orchestra of the Kazan period appeared after the death of Stalin. In 1955, the orchestra prepared a jazz programme, and musicians gave 11 concerts in Kazan. Performances by the jazz orchestra were a tremendous success. In 1956, the orchestra moved to Moscow; in 1957, the orchestra headed by Lundstrem presented successfully a jazz composition at the World Festival of Youth and Students in Moscow. The jazz arrangements of the Tatar melodies by Lundstrem are still recognised as among the best.

«Җепшеклек» чорында «социалистик демократия үсеше» шигаре астында Советлар, профсоюзлар һәм башка оешмаларның хокукларын киңәйтү юлы белән киң җәмәгатьчелекне дәүләт белән идарә итүгә тарту адымнары ясала. Әлеге шигарь кысаларында Татарстанда производстволарда, яшәү урыннарында, совет башкарма органнарында төрле иҗтимагый оешмалар төзелә. Җәмгыятьтә акрынлап коммунистик мөнәсәбәтләр урнаштыруга ярдәм итү өчен, предприятиеләрдә, күмәк хуҗалыкларда һәм совхозларда күпсанлы иҗтимагый оешмалар барлыкка килә. Әмма иҗтимагый-сәяси мөнәсәбәтләрне демократияләштерү формаль рәвештә генә бара, бер генә иҗтимагый оешма да сәяси структураларның ризалыгыннан башка яши һәм эшли алмый. Партия һәм комсомол күзәтүе астында тормаган, чынлап та мөстәкыйль булган оешмалар төзү катгый рәвештә кисәтелә.

Хакимиятнең демократик курсы эзлексез, ярым-йорты гына булуын дингә булган мөнәсәбәт тә күрсәтә. «Җепшеклек» чорында атеистик пропаганда көчәя. Дингә каршы идеологик көрәштән тыш, Татарстан хөкүмәте яңа мәчетләр һәм чиркәүләр ачуны, дини чаралар үткәрүне тыя. Татарстанда дингә каршы кампаниянең көчәюе Бөек Ватан сугышы елларында җитәкчелек рөхсәте белән ачылган аз санлы дин йортларының да ябылуына китерә. Дин тотучыларның күбесе динле булуларын яшерергә мәҗбүр була, һәм дини ихтыяҗларын канәгатьләндерү өйдә никах укыту, исем кушу һәм күмү йолаларын үтәүгә кайтып кала.

В период «оттепели» под лозунгом «развития социалистической демократии» были предприняты определённые шаги по привлечению широкой общественности к управлению государством путём расширения прав Советов, профсоюзов и других организаций. В рамках этого лозунга в Татарстане создавались общественные организации на производстве, по месту жительства, в советских исполнительных органах. Многочисленные домкомы, уличкомы, женсоветы, народные дружины и общественные формирования на предприятиях, в колхозах и совхозах были призваны способствовать постепенному установлению коммунистических отношений в стране. Однако демократизация общественно-политических отношений носила формальный характер, поскольку ни одно из общественных формирований не могло существовать и действовать без одобрения политических структур. Все попытки создать действительно самостоятельные, вне партийного и комсомольского контроля, организации жёстко пресекались.

О непоследовательности, половинчатости демократического курса властей свидетельствовало и отношение к религии. В период «оттепели» была усилена атеистическая пропаганда. Кроме идейной борьбы с религией, татарстанские власти ввели запрет на открытие новых мечетей и церквей, публичное проведение культовых мероприятий. Усиление антирелигиозной кампании в Татарстане привело к закрытию и тех немногих культовых учреждений, которые были открыты с разрешения властей в годы Великой Отечественной войны. Большинство верующих были вынуждены скрывать свою религиозность, религиозная жизнь была сведена до минимума, в основном ограничиваясь проводимыми дома обрядами никаха, имянаречения и погребально-поминальными.

In the period of the “Thaw”, certain steps were taken under the slogan of “development of the Socialist Democracy” for the involvement of the broad public in the administration of the state through the expansion of rights of the councils (Soviets), labour unions, and other organisations. In Tatarstan, established as part of the work under the mentioned slogan were various public organisations in industries, at place of residence, in the Soviet executive bodies. Numerous house-, street-, and women’s committees, volunteer public order patrols, and public formations at enterprises, in collective and Soviet farms were to contribute to the gradual establishment of the Communist relations in the society. However, democratisation of social and political relations was formal, since none of the public formations could exist and act without the approval of political structures. All attempts to create the truly independent organisations, out of the Party and Komsomol control, were violently suppressed.

The inconsistency and halfness of the democratic course of the authorities could also be seen in their attitude towards religion. The atheistic propaganda was intensified during the period of the “Thaw”. Apart from the ideological struggle with religion, the Tatarstan’s authorities introduced a ban on the opening of new mosques and churches, and public holding of religious events. The intensification of the antireligious campaigns in Tatarstan led to the closing of those few religious institutions that were opened during the years of the Great Patriotic War with permission of authorities. The major portion of believers had to hide their religiousness and satisfy their religious needs, even though they were confined to minimum, at home. Such were limited to the rituals of nikah, naming, and funeral/wake rituals.

Кызыл почмакта сәяси мәгълүмат сәгате. Казан шәһәренең 7 нче төзелеш-монтаж идарәсе. 1957

Политинформация в Красном уголке. Строительно-монтажное управление № 7 г. Казани. 1957

Political briefing in the Red Corner. Building and Construction Department No 7 of Kazan. 1957

Казан күн-галантерея фабрикасында эш планлаштыру. 1950 еллар

Планёрка на Казанской кожгалантерейной фабрике.1950-е

An update meeting at the Kazan Leather Haberdashery Factory. 1950s

Казан моторлар төзү заводы металл коюю цехының кою бригадасы коллективы

Коллектив бригады заливщиков из литейного цеха Казанского моторостроительного завода

The team of pour men from the foundry shop of the Kazan Engine-Building Plant

Фәнни-техник революция шартларында сәнәгать

«Җепшеклек» чорында индустрия үсеше нигездә яңа сәнәгый төзелеш, барыннан беренче чиратта авыр сәнәгатьнең хәрби-оборона комплексына бәйле югары технологияле предприятиеләрен төзү хисабына бара. Шул ук вакытта авыр индустриянең машина төзелеше һәм металл эшкәртү кебек техник алгарыш казанышлары кулланылган тармакларына зур әһәмият бирелә. Хәрби-сәнәгый комплекс предприятиеләрендә заманча җиһазландырылган цехлар, конструкторлык бюролары оештырыла, башлыча оборона билгеләнешендәге уникаль эшләнмәләр җитештерелә. 1955 елда Казан махсус конструкторлык бюросында радиолокация станцияләре өчен махсус радиоүлчәгеч аппаратура эшләнә. Махсус конструкторлык бюролары «Уран», «Грунт», «Акация», «Флокс», «Вольт» һ. б. дигән кодлы исемнәр бирелгән югары технологияле эшләнмәләр чыгара.

Промышленность в контексте научно-технической революции

Развитие индустрии в период «оттепели» происходило в основном за счёт нового промышленного строительства, прежде всего высокотехнологичных предприятий тяжёлой промышленности, связанных с военно-оборонным комплексом. При этом большое значение придавалось таким отраслям тяжёлой индустрии, как машиностроение и металлообработка, в которых внедрялись передовые достижения технического прогресса. На предприятиях военно-промышленного комплекса создавались оснащённые современным оборудованием цеха, конструкторские бюро, разрабатывались и производились уникальные изделия, преимущественно оборонного назначения. В 1955 г. в Казанском особом конструкторском бюро была создана специальная радиоизмерительная аппаратура для радиолокационных станций. Особые конструкторские бюро разрабатывали высокотехнологичные изделия под различными кодовыми названиями: «Уран», «Грунт», «Акация», «Флокс», «Вольт» и др.

Industry in the Context of Scientific and Technical Revolution

The development of the industry in the period of the "Thaw" was taking place mainly in the form of the new industrial construction, first of all, of high technology enterprises in the heavy industry connected with the defence/military complex. Great attention was paid to such sectors of the heavy industry as mechanical engineering and metal-working, in which the advanced technical achievements were being introduced. Created at enterprises of the military-industrial complex were the workshops and design bureaus that were fitted with modern equipment. They designed and manufactured unique products, mainly for defensive purposes. In 1955, the Kazan special design bureau developed special-purpose radio-measuring devices for radio detecting and ranging stations. Special design

Илнең хәрби потенциалын ныгытуда 1953 елда илдә беренче буларак югары тизлекле Ту-16 реактив бомбардировщигын җитештерә башлаган Горбунов исемендәге Казан авиация заводы зур роль уйный. Бу самолётларда дөнья авиация рекордлары куела. Моннан тыш, завод гражданлык авиациясе үсешенә дә зур өлеш кертә. 1956 елдан заводта дөньяда беренче Ту-104 реактив пассажир очкычын җитештерү җайга салына. М. Горький исемендәге Яшел Үзән суднолар төзү заводы хәрби диңгез ведомствосының катлаулы заказларын үти. Заводта СССР Кораллы көчләре өчен кеймәләргә каршы оборона системасын төзү буенча моңарчы күрелмәгән эшләнмәләр уйлап тапкан конструкторлык бюросы эшли.

Төгәл машиналар төзү, моторлар төзү, вертолёт, «Радиоприбор», Серго исемендәге заводларда, вакуумлы машиналар төзи торган тәҗрибә заводында сәнәгать продукциясе, аеруча хәрби юнәлештәге продукция җитештерү, югары темплар белән үсә. Татарстан предприятиеләрендә, илдә беренче буларак, компрессорлар, насослар, үлчәү һәм оптика приборлары, сәгатьләр, медицина

Огромную роль в укреплении военного потенциала страны играл Казанский авиационный завод им. Горбунова, который в 1953 г. первым в стране освоил выпуск скоростных реактивных бомбардировщиков Ту-16. На этих самолётах были установлены мировые авиационные рекорды. Кроме того, завод внёс большой вклад и в развитие гражданской авиации. С 1956 г. на нём было налажено серийное производство первого в мире реактивного пассажирского самолёта Ту-104. Сложнейшие заказы военно-морского ведомства выполнял Зеленодольский судостроительный завод

bureaus were engaged in the development of high-technology devices under various code names: "Uran", "Grunt", "Akatsiya", "Floks", "Volt", and so on.

The great role in the enhancement of the military potential of the country was played by the Kazan Aircraft Building Plant n.a. Gorbunov, which, in 1953, was the country's first enterprise to master the manufacture of high-speed Tu-16 jet

Ту-16 реактив күпмаксатлы очкычы

Реактивный многоцелевой самолёт Ту-16

Tu-16, a multi-purpose jet plane

Ту-104 реактив пассажирлар очкычы

Реактивный пассажирский самолёт Ту-104

Tu-104, a passenger jet plane

аппаратлары һәм башка эшләнмәләрнең күп төрләре эшләп чыгарыла. 1950 елларда 387 номерлы Казан авиазаводында – вертолётлар, Серго исемендәге Яшел Үзән заводында «Мир» көнкүреш суыткычлары җитештерелә башлый.

1950 елларда Татарстанда нефть чыгару сәнәгате куәтле үсеш ала, 1950 елда 866,5 мең тонна нефть чыгарылса, 1958 елда бу күрсәткеч 31,8 миллион тоннага җитә, ягъни 36,7 тапкырга арта. Республика илнең нефть чыга-

Ми-1 вертолёты

Вертолёт Ми-1

Mi-1 helicopter

«Теплоконтроль» җитештерү берләшмәсе. Манометрлар җыюның автоматик линиясен көйләү һәм җайга салу

Производственное объединение «Теплоконтроль». Регулировка и отладка автоматической линии предварительной сборки манометров

“Teplokontrol” Production Association. Regulation and adjusting of an automated line for preliminary assembly of manometers

им. М. Горького. Конструкторское бюро завода выполняло уникальные разработки по созданию системы противолодочной обороны Вооружённых сил СССР.

Высокими темпами росло производство промышленной продукции, особенно военного назначения, на моторостроительном, вертолётном заводах, заводах точного машиностроения, «Радиоприбор», им. Серго, заводе штепсельных разъёмов, опытном заводе вакуумного машиностроения. На предприятиях Татарстана впервые в стране были разработаны и изготовлены многие типы компрессоров, насосов, измерительных и оптических приборов, часов, медицинских аппаратов и других изделий. В 1950-е гг. на Казанском авиазаводе № 387 было начато производство вертолётов, на Зеленодольском заводе им. Серго освоен широкий выпуск бытовых холодильников «Мир».

Космик корабльләрнең элемтәсен тәэмин итүче югары төгәллекка ия гидростабилизатор. Җитештерү 1965 елда җайга салына. Казан «Электроприбор» заводы

Гидростабилизатор высокоточный для обеспечения стыковки космических кораблей. Производство освоено в 1965 г. Казанский завод «Электроприбор»

High-precision hydrostabiliser for spacecraft mating. The production was mastered in 1965. “Electropribor” Plant, Kazan

bombers. These planes established world records. Besides, the plant also made a great contribution to the development of civil aviation. Starting from 1956, it was engaged in large-scale manufacture of the world’s first commercial jet airplane, Tu-104. The Zelenodolsk Ship-building Plant n. a. M. Gorky implemented the most difficult orders from the navy department. The plant included the design bureau, which was devising the unique developments for the creation of a system of anti-submarine defence of the Armed Forces of the USSR.

Growing at a rapid pace was the production of industrial products, especially of military purpose, at the precise engineering, engine-building, and helicopter plants, at “Radiopribor” plant, at the plant n.a. Sergo, the plant for production of breakaway connectors, at the experimental plant of vacuum mechanical engineering. The enterprises of Tatarstan were the first in the country to develop and start the manufacture of various types of compressors, pumps, measuring and optical devices, watches, medical equipment and other goods. In the 1950s, the Kazan Aircraft-Building Plant No 387 started the manufacture of helicopters, and the Zelenodolsk Plant n. a. Sergo mastered the large-scale production of “Mir” household refrigerators.

ру тармагында әйдәп баручыга («икенче Баку»га) әверелә. Ул елдан-ел кара алтын чыгаруны арттыра һәм нефть чыгаруда беренчелекне алып тора. Моннан тыш, Татарстанның нефть чыгаручы көньяк-көнчыгыш районнарында, нефтьне республикадан читкә җибәрү өчен, товар парклары, нефтьүткәргечләр төзелә. 1959 елда «Дуслык» нефтьүткәргечен кору башлана, аның өч тармагы төзелә, алар буенча нефть Польша, ГДР, Чехословакия, Венгриягә озатыла.

Татарстанда нефть чыгару индустриясенең эре үзәген оештыру нефть химиясе сәнәгате өчен нигез була: Казан Органик синтез заводы, Түбән Кама Нефтехимия комбинаты һ. б. төзелә башлый. Республикада яңа территорияләрне сәнәгый үзләштерү белән энергетика тармагын үстерүдәге мөһим үзгәрешләр үзара бәйле була. 1963 елда уникаль гидрокорылма булган Зәй ГРЭСының 1200 МВт егәрлектәге беренче чираты кулланылышка тапшырыла. 1958 – 1959 елларда Казан

В 1950-е гг. интенсивное развитие в Татарстане получила нефтедобывающая промышленность, объём которой увеличился в 36,7 раза (с 866,5 тыс. т в 1950 г. до 31,8 млн т в 1958 г.). Республика стала бесспорным лидером нефтедобывающей отрасли в стране («вторым Баку»). Она из года в год наращивала добычу чёрного золота и прочно удерживала первенствующее положение в нефтедобыче. Кроме того, в юго-восточных нефтедобывающих районах Татарстана активно строились товарные парки, нефтепроводы, по которым нефть переправлялась за пределы республики. В 1959 г. началось сооружение нефтепровода «Дружба», были построены три нитки этого нефтепровода, по которым нефть поступала в Польшу, ГДР, Чехословакию, Венгрию.

Создание в Татарстане крупного центра нефтедобывающей индустрии послужило основой для возникновения нефтехимической промышленности:

In the 1950s, actively developing in Tatarstan was the oil-extraction industry. Its volume grew 36.7 times (from 866 500 tonnes in 1950 up to 31.8 million tonnes in 1958). The republic became an undoubted leader of the oil extracting industry in the country (“the second Baku”). Every year it was increasing the production of the black gold and stood firm as the leader in oil production. In addition to that, actively built in the republic’s south-eastern oil-producing districts were the tank farms and oil pipelines that were used to transport oil outside the territory of the republic. In 1959, there began the construction of the “Druzhba” oil pipeline. All in all, three lines were built to transport oil to Poland, GDR, Czechoslovakia, and Hungary.

The establishment in Tatarstan of a large centre of the oil extracting industry provided the basis for the emergence of the petrochemical industry: there began the construction of the Kazan Organic Synthesis Plant, the Nizhnekamsk

«Дуслык» нефтьүткәргече. Әлмәт районы

Нефтепровод «Дружба». Альметьевский район

“Druzhba” pipeline. Almetyevsky District

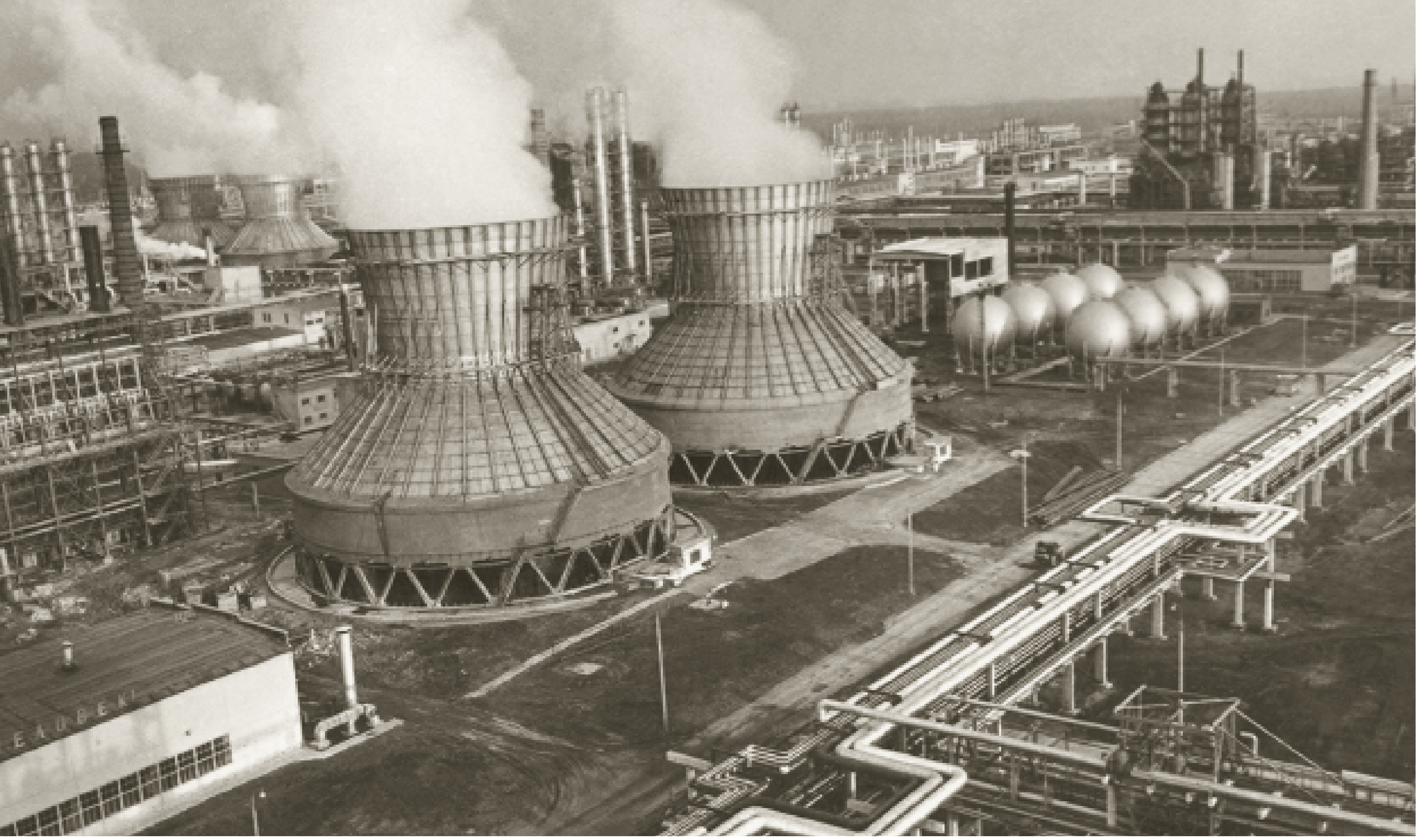

Түбән Кама Нефтехимия комбинаты

Нижнекамский нефтехимкомбинат

Nizhnekamsk Petrochemical Combine

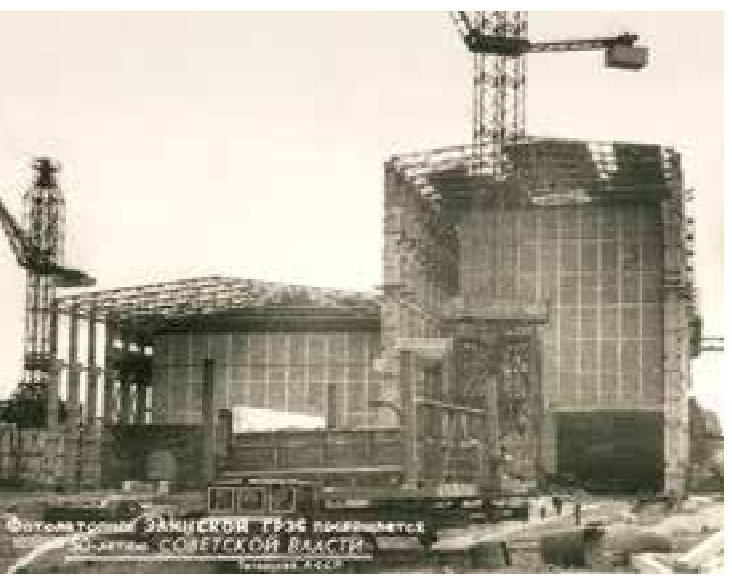

Идел буендагы иң эре дәүләт район электр станциясе төзелеше. Зәй ГРЭСы. 1960 еллар

Строительство крупнейшей в Поволжье государственной районной электростанции. Заинская ГРЭС. 1960-е

Construction of the state central station generating power plant, the largest in the Volga region. Zainsk Hydro Power Plant. 1960s

машина төзелеше предприятиеләрендә җитештерүне механикалаштыру һәм автоматлаштыруга, яңа техника һәм алгарыш технологияләрен кулланылышка кертүгә юнәлдерелгән 400 дән артык эре чара үтә. Шулай да азык-төлек һәм җиңел сәнәгатьнең күп кенә предприятиеләре физик һәм мораль яктан искергән җиһазлар белән эшли, бу – әзер продукциянең сыйфатында ачык чагыла, шуның өчен дә ул халык арасында киң кулланылыш тапмый.

началось строительство Казанского завода органического синтеза, Нижнекамского нефтехимического комбината и др. С промышленным освоением новых территорий в республике были связаны важные изменения в развитии её энергетической отрасли. В 1963 г. была введена в эксплуатацию первая очередь уникального гидросооружения – Заинская ГРЭС (мощностью 1200 МВт).

За 1958 – 1959 гг. на машиностроительных предприятиях Казани было выполнено свыше 400 крупных мероприятий, направленных на механизацию и автоматизацию производства, внедрение новой техники и прогрессивной технологии. Однако многие предприятия пищевой и лёгкой промышленности работали на физически и морально устаревшем оборудовании, что сильно сказывалось на качестве готовой продукции, которая поэтому не пользовалась спросом у населения.

Petrochemical Combine, and so on. Connected with industrial development of new territories in the republic were the major changes in the development of its power engineering sector. In 1963, the first stage of the unique hydraulic works, the Zainsk hydroelectric power plant, was put into operation, being rated at 1 200 megawatts).

In 1958 – 1959, the mechanical engineering plants of Kazan implemented over 400 large enterprises aimed at mechanisation and automation of production, introduction of new equipment and advanced technologies. However, many enterprises of the food and light industries were operating physically and morally obsolete equipment, which affected considerably the quality of the finished products, for which reason in was not in demand with the population.

Хәрби сәнәгать комплексына бәйле индустрияне өстенлекле үстерүнең тискәре тенденцияләре 1950 еллар ахырында республика милкендәге предприятиеләрнең чагыштырма саны кимүдә тагын да ачыграк чагылыш таба (1954 елда 20 процenttан алып 1958 елда 12 процентка кадәр). Мондый тенденция 1990 еллар башына кадәр саклана.

Хрущёв унъеллыгы Татарстанда шәһәр халкы санының тиз үсеш темплары белән дә характерлана (гомумсоюз күрсәткечләреннән 1,5 мәртәбә артык). Бу чорда республикада шәһәр һәм авыл халкының урнашып яшәү картинасы да үзгәрә. Бигрәк тә Татарстанның көньяк-көнчыгышында зур үзгәрешләр була, ул республиканың күпмилләтле шәһәр халкы булган икенче сәнәгать үзәгенә әйләнеп китә. Анда Әлмәт, Лениногорск кебек яңа шәһәрләр, Азнакай, Актүбә, Баулы, Карабаш һ. б. шәһәр тибындагы бистәләр барлыкка килә.

Негативные тенденции преимущественного развития индустрии, связанной с военно-промышленным комплексом, в конце 1950-х гг. стали более отчётливо проявляться в сокращении удельного веса предприятий, находившихся в республиканской собственности (с 20 % в 1954 г. до 12 % в 1958 г.). Такое положение сохранялось вплоть до начала 1990-х гг.

Хрущёвское десятилетие характеризовалось и быстрыми темпами роста городского населения в Татарстане (в 1,5 раза превышающими общесоюзные показатели). В этот период изменилась и картина расселения городского и сельского населения в республике. Наиолее значительные перемены произошли на юго-востоке Татарстана, который стал представлять собой вторым промышленным центром республики с многонациональным городским населением. Там появились новые города – Альметьевск, Лениногорск, посёлки городского типа Азнакаево, Актюбинский, Бавлы, Карабаш и др.

The negative tendencies of the prevailing development of the industry that was connected with the military industrial complex became visible at the late 1950s, which manifested itself in the reduction of a portion of enterprises that were the republic's property (from 20 % in 1954 down to 12 % in 1958). Such tendency existed until the early 1990s.

The Khrushchev's decade was also marked in Tatarstan by rapid growth of the urban population (1.5 times higher compared to the country's average). Also changed over that period was the pattern of migration of the urban and rural population in the republic. Especially drastic were the changes in the south-east of Tatarstan, which became the second industrial centre of the republic with the multi-national urban population. The new towns, such as Almetyevsk, Leninogorsk, and urban settlements, such as Aznakayevo, Aktyubinsky, Bavly, Karabash, and so on have emerged there.

Н. Д. Кузнецов. Язга таба. Казан Оргсинтез заводы. 1963 – 1964

Н. Д. Кузнецов. К весне. Казанский завод оргсинтеза. 1963 – 1964

N. D. Kuznetsov. By spring. The Kazan Organic Synthesis Plant. 1963 – 1964

Реформалар шартларында авыл

1953 – 1957 елларда эзлекле аграр реформалар уздыру нәтиҗәсендә Татарстанның авыл хуҗалыгы акрынлап депрессия хәленнән чыга башлый. Авыл хуҗалыгы продукциясенә әзерләү һәм сатып алу бәяләрен арттыру, авылда хезмәтне механикалаштыру һәм электрлаштыруны үстерү, хуҗалыкларның дәүләт алдындагы бурычын юкка чыгару, колхозчыларның шәхси ярдәмче хуҗалыкларыннан натуралата салымнарны бетерү һәм башка чаралар авылны үстерүдә һәм Татарстандагы күмәк хуҗалык крестьяннарының социаль-икътисадый хәлендә уңай чагылыш таба. 1945 – 1958 елларда күп кенә күмәк хуҗалыкларда һәм совхозларда җитештерү күрсәткечләре 2 – 3 тапкырга арта. Республикада авыл хуҗалыгы җитештерүе күрсәткечләренең уңай динамикасы шулай ук дәүләт тарафыннан авыл хуҗалыгына капитал салуларның артуы (узган бишьеллык белән чагыштырганда, 2 мәртәбәгә күбрәк) белән дә аңлатыла.

Моннан тыш, әлеге принципиаль мөһим чаралар күрелү белән, авылның икътисади һәм социаль-мәдәни үсешендә дә уңай

Деревня в условиях реформ

В результате проведения последовательных аграрных реформ в 1953 – 1957 гг. сельское хозяйство Татарстана постепенно стало выходить из депрессивного состояния. Повышение заготовительных и закупочных цен на сельскохозяйственную продукцию, рост механизации труда и электрификации деревни, списание долгов и недоимок хозяйств государству, отмена натуральных сборов с личных подсобных хозяйств колхозников и другие меры благоприятно отразились на развитии деревни и на социально-экономическом положении колхозного крестьянства Татарстана. В 1954 – 1958 гг. во многих колхозах и совхозах производственные показатели увеличились в 2 – 3 раза. Положительная динамика показателей сельскохозяйственного производства республики стала возможной также благодаря росту государственных капиталовложений в сельское хозяйство – в 2 раза по сравнению с предыдущим пятилетием.

Кроме того, с реализацией этих принципиально важных мер произошли положительные подвижки в экономическом и социально-культурном развитии

Village Under Reforms

As a result of consistent agrarian reforms of 1953 – 1957 the agriculture of Tatarstan began to gradually find its way out of the depression. The rise in the procurement and purchasing prices for agricultural produce, the growth of mechanisation of labour and electrification of village, the writing off of debts and arrears owed by enterprises with respect to the state, the abolishment of taxes payable in kind by personal small-holdings of collective farmers and other measures had a favourable effect on the development of village and on the social and economic condition of the collective farmers of Tatarstan. In 1954 – 1958, the performance indicators have improved 2 – 3 times at many collective and Soviet farms. The positive changes in performance of agriculture of the republic became possible, inter alia, due to the growth of state capital investment in agriculture, which grew 2 times compared to previous five-year period.

In addition to that, along with the taking of these important measures, favourable changes took place in the economic, social, and cultural development of village,

Биектау районының «Серп и молот» колхозы. Бәрәңге рәтләре арасын эшкәртү

Колхоз «Серп и молот» Высокогорского района. Возделывание картофеля

“Serp i Molot” Collective Farm in the Vysokogorsky District. Potato cultivation

Югары Ослан районының Ворошилов исем. колхоз бакчасында

В саду колхоза им. Ворошилова Верхнеуслонского района

In the garden of the Collective Farm n.a. Voroshilov in the Verkhneuslonsky District

үзгәрешләр була – авыл халкының тормышы яхшыра башлый. Күмәк хуҗалыкларда һәм совхозларда хезмәтне механикалаштыру шактый арта, 1959 – 1965 елларда трактор паркы 7,3 мең машинага арта. 1965 елга Татарстанның авыл торак пунктларын электр белән тәэмин итү төгәлләнә. Колхозчылар айлык хезмәт хакын аванс белән ала башлыйлар.

Әмма 1950 еллар ахырына авыл хуҗалыгын күтәрүдәге икътисади чаралар волюнтаристлык ысуллары белән кысрыклана башлый. «Алдынгы» җитештерү технологияләре дип аталган кукуруз һәм кайбер башка культураларны җитештерүне көчләп тагу буенча кампанияләр гадәти административ характерда була. Машина-трактор станцияләрен үзгәртеп кору һәм күмәк хуҗалыкларга кыйммәтле авыл хуҗалыгы техникасын ваклап түләү шарты белән сату җәмәгать хуҗалыкларының финанс хәлендә тискәре чагылыш таба. Нәтиҗәдә, 1953 – 1957 еллардагы уңай үзгәрешләр чорында туплаган акчаларын югалтып, Татарстан күмәк хуҗалыкларының күп өлеше банкрот хәлендә кала. Бу игрьк тә терлекчелек үсешендә тискәре чагылыш таба. Акча булмау колхозларга иске терлекчелек ферма-

Тракторчы. «Социализм» колхозы. 1960 еллар

Тракторист. Колхоз «Социализм». 1960-е

Tractor driver. "Sotsializm" Collective Farm. 1960s

Сарман районының «Үрнәк» колхозында язгы чәчүгә әзерлеккә багышланган семинар

Семинар в колхозе «Урняк» Сармановского района по подготовке к весеннему севу

A workshop dedicated to preparations for spring works in the "Urnyak" Collective Farm in the Sarmanovsky District

деревни – стало повышаться благосостояние сельского населения. В колхозах и совхозах значительно возросла энерговооружённость труда: в 1959 – 1965 гг. тракторный парк увеличился на 7,3 тыс. машин. К 1965 г. была завершена электрификация сельских населённых пунктов Татарстана. Колхозники начали получать ежемесячную авансовую зарплату.

Однако к концу 1950-х гг. экономические меры по подъёму сельского хозяйства стали вытесняться волюнтаристскими методами администрирования. Типично административный характер носили кампании по повсеместному навязыванию производства кукурузы и других культур, некоторых так называемых «передовых» производственных технологий. Реорганизация машинно-тракторных станций и продажа в рассрочку дорогостоящей сельскохозяйственной техники колхозам негативно отразились на экономике общественных хозяйств. В результате большая часть колхозов Татарстана, потеряв свои накопления, сделанные в период благоприятных перемен 1953 – 1957 гг., оказались в положении банкрота. Это особенно тяжело отразилось на развитии животноводства. Отсутствие средств не позволяло

which resulted in the growth of the welfare of the rural population. Considerably higher in the collective and Soviet farms became the power availability per man: in 1959 – 1965, the tractor park grew by 7 300 units. By 1965, the electrification of the rural settlements in Tatarstan was completed. Collective farmers began receiving monthly advance wage payments.

However, by the end of the 1950s the economic measures taken for the recovery of the agriculture began to be substituted by voluntary methods of administration. Typically administrative were the campaigns for the total intrusion of corn and other crops, of certain so-called "advanced" production technologies. The reorganization of the machine and tractor stations and the sale of expensive agricultural equipment to collective farms in installments had but the adverse effect on the economy of the public entities. As a result, the major portion of collective farms of Tatarstan, having lost their savings that were accumulated in the period of favourable changes of 1953 – 1957, proved to be on the verge of bankruptcy. The heaviest blow was struck on the development of cattle-breeding. The absence of funds did not allow the collective farms to reconstruct the old and build

«Оседлаю я горячего коня» плакаты. 1962

Плакат «Оседлаю я горячего коня». 1962

Poster "I will saddle a high-mettled steed". 1962

ларын төзекләндерергә һәм яңа фермалар төзергә, җитештерү процессларын механикалаштырырга, шулай ук нәселле терлек һәм кош-корт сатып алырга мөмкинлек бирми.

Күмәк хуҗалык крестьяннарының шәхси ярдәмче хуҗалыкларын чикләү кампаниясе авыл халкының хәлен тагын да начарайта, ул Татарстанда азык-төлек мәсьәләләренең кискенләшүенә генә түгел, авылдагы социаль-икътисади вазгыятьне тотрыксызландыруга һәм авыл халкының шәһәр һәм шәһәр тибындагы поселокларга күпләп күченүенә дә китерә. 1939 һәм 1959 еллар арасындагы чорда Татарстанда шәһәр халкы 600 меңнән 1,2 млн кешегә кадәр арта, ә авыл халкы 2,3 млн кешедән 1,7 млн кешегә кала. Авыл халкының интенсив миграциясе Татарстанның аграр секторында кадрлар мәсьәләсен кискенләштерә, бигрәк тә авылларда югары квалификацияле белгечләр (агрономнар, ветеринарлар, зоотехниклар, инженерлар һ. б.) җитмәү нык сизелә.

Татарстанның авыл хуҗалыгы «җепшеклек» чорында өзлексез үзгәрешләрдән, даими рәвештә күмәк хуҗалыкларны эреләндерү һәм таркатудан, аларны совхозларга үзгәртеп корудан авырлык кичерә. Күп кенә үзгәртеп кору чаралары еш кына ашыгыч рәвештә, конкрет шартларны исәпкә алмыйча башкарыла, шул ук вакытта торак пунктларның этник үзенчәлекләре игътибарсыз кала. Бу хәл татар яки рус авыллары белән бер күмәк хуҗалыкка кертелгән мари, чуваш, удмурт авылларының күмәк хуҗалыгы крестьяннары тарафыннан ризасызлык тудыра. Аларның канәгатьсезлегенең төп сәбәбе, кагыйдә буларак, бөтен административ-хуҗалык һәм социаль-мәдәни инфраструктураның рус яки татар авылларында туплануы була. Шулай итеп, «перспективалы булмаган» авыллар белән көрәш милли авылларда каршылыкларга китерә.

колхозам реконструировать старые и строить новые животноводческие фермы, осуществлять механизацию производственных процессов, а также приобретать высокопородистый продуктивный скот и птицу.

Положение сельского населения ещё больше ухудшила кампания по ограничению личных подсобных хозяйств, которая привела не только к обострению продовольственной проблемы в Татарстане, но и к дестабилизации социально-экономической ситуации в деревне и массовой миграции сельского населения в города и посёлки городского типа. За период между 1939 и 1959 гг. городское население в Татарстане увеличилось с 600 тыс. до 1,2 млн человек, а сельское – уменьшилось с 2,3 млн до 1,7 млн. Интенсивная миграция сельского населения обострила кадровую проблему аграрного сектора Татарстана, особенно остро ощущалась в деревнях нехватка кадров высокой квалификации (агрономов, ветеринаров, зоотехников, инженеров и др.).

Сельское хозяйство Татарстана в период «оттепели» лихорадило от бесконечных реорганизаций, периодически проводившихся укрупнений и разукрупнений колхозов, преобразования их в совхозы. Многие реорганизационные меры часто осуществлялись в спешке, без учёта конкретных обстоятельств, при этом игнорировались этнические особенности населённых пунктов. Это нередко вызывало недовольство и жалобы со стороны колхозного крестьянства марийских, чувашских, мордовских, удмуртских деревень, которые попадали в один колхоз с татарскими или русскими сёлами. Главная причина их недовольства, как правило, заключалась в том, что вся административно-хозяйственная и социально-культурная инфраструктура сосредотачивалась в русских или татарских сёлах. Таким образом, борьба с «неперспективными деревнями» привела к протестным настроениям в национальных сёлах.

the new cattle-breeding farms, implement the mechanisation of production processes, and acquire the pedigree productive cattle and poultry stock.

What made the condition of the rural population even more was the campaign aimed at restricting the personal small-holdings of collective, which led not only to aggravation of the food problem in Tatarstan, but also to the destabilisation of the social and economic situation in villages and the large scale migration of the rural population to towns and urban settlements. In the period from 1939 to 1959, the urban population of Tatarstan increased from 600 000 up to 1.2 million, while the rural population decreased from 2.3 million down to 1.7 million. The intensive migration of the rural population aggravated the personnel problem in the agrarian sector of Tatarstan. Especially hard in villages was the situation with the highly qualified personnel (agronomes, veterinaries, zootechnicians, engineers, and so on).

In the period of the “Thaw”, the agriculture of Tatarstan was disorganised by the endless reorganisations, periodical consolidations and downsizing of collective farms, and their transformation into Soviet farms. Many reorganisational measures were often implemented in a hurry, without taking into account the specific circumstances. Besides, ignored were the ethnic peculiarities in the settlements. This often caused discontent of the population and complaints on the part of collective farmers from the Mari, Chuvash, Mordovian, and Udmurt villages, which found themselves being consolidated into one collective farm with the Tatar or Russian villages. The major reason for their dissatisfaction was, as a rule, that the entire administrative, economic, social, and cultural infrastructure was accumulated in Russian or in Tatar villages. This was how the struggle with the “non-promising villages” led to the protests in the ethnic villages.

Яңа торак район. Әлмәт

Новый жилой район. Альметьевск

The new residential district. Almetyevsk

Социаль үсеш

«Җепшеклек» чоры эре социаль реформалар чоры була. Мәҗбүри дәүләт займнары, урта һәм югары уку йортларында белем алу өчен түләүнең барлык төрләре гамәлдән чыгарыла. Эшчеләрне һәм хезмәткәрләрне 7 сәгатьлек эш көненә күчерү тәмамлана, бәйрәм алды һәм ял алды көннәрендә ул 2 сәгатькә кыскартыла. 1956 елда эшчеләр һәм хезмәткәрләр өчен – дәүләт пенсияләре, 1964 елда күмәк хуҗалык әгъзалары өчен пенсияләр һәм пособиеләр билгеләнә. Аграр сәясәттәге үзгәрешләр нәтиҗәсендә колхозчыларның керемнәре дә бераз арта.

«Җепшеклек» чорының иң мөһим социаль казанышларының берсе булып торак йортларның («хрущёвкалар») һәм социаль учреждениеләрнең массакүләм төзелеше тора. 1957 елда Татарстанда, илнең үзәге үрнәгенә ияреп, торак йортларның, мәктәп, хастаханә, балалар бакчалары, клубларның һәм башка биналарның бердәй проектлары кабул ителә. 1959 – 1965 елларда Татарстанда 4 млн кв. м торак төзелә, бу, 1951 – 1955 елларга караганда, 2,2 тапкырга күбрәк. Бу чорда күпчелек шәһәр халкы өчен уңайлыклары булмаган

Социальное развитие

Период «оттепели» стал временем крупных социальных реформ. Были отменены обязательные государственные займы, все виды платы за обучение в средних и высших учебных заведениях. Завершился перевод рабочих и служащих на 7-часовой рабочий день, в предпраздничные и предвыходные дни он был сокращён на 2 часа. В 1956 г. были установлены государственные пенсии для рабочих и служащих, в 1964 г. – пенсии и пособия для членов колхозов. Благодаря изменениям в аграрной политике несколько увеличились и доходы колхозников.

Одним из наиболее значимых социальных достижений периода «оттепели» стало массовое строительство жилья («хрущёвок») и социальных учреждений. В 1957 г. в Татарстане, вслед за центром, были приняты единые типовые проекты жилых домов, школ, больниц, детских садов, клубов и других зданий. В 1959 – 1965 гг. в Татарстане было построено 4 млн кв. м жилья, в 2,2 раза больше, чем в 1951 – 1955 гг. В этот период для многих горожан переезд из неблагоустроенных коммуналок, общежитий и бараков в отдельные благоустроенные квартиры стал счастливой реальностью.

Social Development

The period of the “Thaw” became the time of large-scale social reforms. The mandatory government loans were abolished, just line all kinds of payments for education at secondary schools and institutions of higher education. The transfer of workers and employees for 7 hour working day was completed; the working days that fell on the days before holidays and before week-ends were made shorter by 2 hours. In 1956, state pensions were introduced for workers and employees. In 1964, pensions and subsidies were introduced for members of collective farms. The changes in the agrarian policy helped to somewhat increase the incomes of collective farmers.

The mass residential construction (the building of the so-called Khrushchev’s residential houses) and of social buildings became one of the most important social achievements of the period of the “Thaw”. In 1957, Tatarstan, following the example of the central authorities, adopted the uniform standard designs of residential houses, schools, hospitals, kindergartens, clubs, and other buildings. In 1959 – 1965, Tatarstan built over 4 million square metres, which was 2.2 times more than

Әлмәт. Маяковский урамына тәүге мәртәбә асфальт җәю. 1950 еллар

Альметьевск. Первый асфальт на ул. Маяковского. 1950-е

Almetyevsk. The first asphalt on the Mayakovsky Street. 1950s

коммуналь фатир, тулай торак һәм бараклардан аерым фатирларга күчү бәхетле чынбарлыкка әйләнә. Җиһазлар, радиоалгычлар, телевизорлар, суыткычлар, кер юу машиналары һәм башка катлаулы хуҗалык-көнкүреш әйберләре җитештерү халыкның арта барган ихтыяҗларын канәгатьләндерергә җитмәсә дә, халыкка көнкүреш һәм мәдәни-көнкүреш әйберләре сату бу елларда 2 – 3 тапкырга арта. Ул вакытта коммунистик көнкүрешнең аерым бер элементы буларак каралган җәмәгать туклануы системасы киң үсеш ала.

Шәһәрнең үзәк мәйданы. Әлмәт, 1950 еллар

Центральная городская площадь. Альметьевск, 1950-е

The city central square. Almetyevsk, 1950s

Мәдәният йорты. Бөгелмә шәһәре, 1958

Дом культуры. Бугульма, 1958

Recreation centre. Bugulma, 1958

Әлмәттә стадион төзелеше

Строительство стадиона в Альметьевске

Construction of a stadium in Almetyevsk

Несмотря на то, что производство мебели, радиоприёмников, телевизоров, холодильников, стиральных машин и других сложных коммунально-бытовых изделий не поспевало за возросшими потребностями населения, продажа предметов бытового и культурно-бытового назначения в эти годы увеличилась в 2 – 3 раза.

Широкое развитие получила система общественного питания, в то время рассматривавшаяся как особый элемент коммунистического быта. Причём важной социальной задачей считалось максимальное освобождение женщин от домашнего труда, чтобы они имели большую возможность участвовать в общественной жизни. С этой целью строились кафе, пельменные, блинные, кулинарии, внедрялись новые формы бытового обслуживания. На предприятиях общественного питания в Казани, Альметьевске, Бугульме, Зеленодольске и других городах получили распространение самообслуживание клиентов, отпуск блюд на дом по сниженным ценам, продажа полуфабрикатов и кулинарных изделий. В этот период появились первые

in 1951 – 1955. That period became the happy time for many families and town dwellers, who moved from their multifamily units, residential hotels, and barracks without modern conveniences to separate flats will all necessary amenities.

Despite the fact that the production of furniture, radio receivers, TV-sets, refrigerators, washing machines, and other complex household appliances could not catch up with the growing needs of the population, the sales of goods of household and cultural purposes grew 2 – 3 times those years.

Rapidly developing at that period was the system of public catering, which was considered as a special element of the Communist way of living. The liberation of women from house labour was considered to be an important social goal aimed at providing them with more spare time to take part in the social life. Built for this purpose were cafes, snack-bars, pancake houses, cookeries; the new forms of внедрялись новые формы public services were being introduced. Public catering establishments in Kazan, Almetyevsk, Bugulma, Zelenodolsk, and other towns were broadly introducing self-service of clients, dispatch of dishes to houses at reduced prices, and sales of semi-finished food and culinary products. The first

Көнкүреш хезмәте күрсәтү комбинаты бинасы. Әлмәт

Здание комбината бытового обслуживания. Альметьевск

The building of a service centre. Almetyevsk

Милли ашлар кафесы. Әлмәт, 1960

Кафе национальных блюд. Альметьевск, 1960

National cuisine cafe. Almetyevsk, 1960

Казанда Бауман урамындагы «Ёлочка» кафесы, 1967

Здание кафе «Ёлочка» на ул. Баумана в Казани. 1967

The building of “Yolochka” Café on Bauman Street in Kazan. 1967

Көндәлек тормышта телевизорлар пәйда була

В быт входит телевизор

TV-set entering everyday life

Өстәвенә, иҗтимагый тормышта катнашырга зур мөмкинлекләре булсын өчен, хатын-кызларны өй хезмәтеннән максималь азат итү мөһим социаль бурыч булып санала. Шул максат белән кафелар, пилмән, коймак, кулинария ризыклары пешерү йортлары төзелә, көнкүреш хезмәте күрсәтүнең яңа формалары кертелә. Казан, Әлмәт, Бөгелмә, Яшел Үзән һәм башка шәһәрләрнең җәмәгать туклануы предприятиеләрендә сатып алучыларга үз-үзләренә хезмәт күрсәтү, түбән бәяләрдән өйгә ризык җибәрү, ярымфабрикатлар һәм кулинария ризыклары сату киң тарала. Бу чорда хатын-кызлар өчен беренче салоннар, ателье һәм көнкүреш хезмәте күрсәтүнең комплекслы комбинатлары барлыкка килә. «Җепшеклек» чорының казанышларыннан сәламәтлек саклау һәм халык мәгарифенең матди җирлеген ныгытуны, сәүдә, җәмәгать туклануы, көнкүреш хезмәте күрсәтү предприятиеләре санын арттыруны күрсәтергә мөмкин. 1958 – 1964 елларда Татарстанда 2 800 урынга хастаханәләр, 1 меңнән артык кибет, ашханә һәм кафе, 206 мең укучыга исәпләнгән 1 меңнән артык мәктәп сафка бастырыла.

женские салоны, ателье и комплексные комбинаты бытового обслуживания. Несомненными достижениями периода «оттепели» были укрепление материальной базы здравоохранения и системы народного образования, увеличение числа предприятий торговли, общественного питания, бытового обслуживания. В 1958 – 1964 гг. в Татарстане вошли в строй больницы на 2800 койко-мест, свыше 1 тыс. магазинов, столовых и кафе, более 1 тыс. школ на 206 тыс. ученических мест.

women's salons, dress-making and tailoring establishments, and integrated service centres were opened in that period. Among the obvious achievements of the period of the "Thaw" was the improvement of the material base of the public health system and the system of public education, increase in number of retail facilities, public catering establishments, of service centres. In 1958 – 1964, put into operation in Tatarstan were hospitals for 2 800 beds, over one thousand shops, canteens, and cafes, over one thousand schools for 206 000 pupils.

24 нче мәктәп укучылары хезмәт дәресендә

Ученики школы № 24 на уроке труда

Pupils of School No 24 during the shop class

Авылның социаль үсешендә дә кечкенә булса да уңай үзгәрешләр күзәтелә. Мәктәпләр һәм клублар төзелеше дә җанлана: бу максатларда хуҗалыкларга махсус кредитлар бирелә башлый. Җидееллык эчендә республикада 90 меңгә якын колхозчы гаиләсе өй туе үткәрә. Авылларда фельдшер пунктлары, балалар бакчалары, махсуслаштырылган кибетләр һәм социаль инфраструктураның башка объектлары төзелә башлый. Әмма авылның да, шәһәрнең дә социаль өлкәсендәге үзгәрешләре Татарстанның икътисади модернизациясе темпларына туры килми.

Небольшие положительные сдвиги происходили и в социальном развитии села. Оживилось строительство школ и клубов: для этих целей хозяйствам стали выделять специальные кредиты. За годы семилетки новоселье справили около 90 тыс. семей колхозников республики. В деревнях начали строить фельдшерские пункты, детские сады, специализированные магазины и другие объекты социальной инфраструктуры. Однако изменения в социальной сфере как села, так и города не соответствовали темпам экономической модернизации Татарстана.

Small, though positive changes were taking place in the social development of village. The construction of schools and clubs was intensified in the rural areas: special loans were offered for these purposes to rural enterprises. Some 90 000 families of the republic's collective farmers moved to new dwellings over the years of the seven-year plan. Built in villages were feldsher's stations, kindergartens, specialised stores, and other social infrastructure facilities. However, the changes in the social sphere both in villages and in towns did not correspond to the pace of economic modernisation of Tatarstan.

Октябрь районының Яңа Әлмәт авылында урта мәктәп төзелеше

Строительство средней школы в селе Ново-Альметьево Октябрьского района

Construction of a secondary school in the village of Novo-Almetyevo of the Oktyabrsky District

Баулы районының Кәрәкәшле авылы Мәдәният йорты

Дом культуры села Каркашли Бавлинского района

Karkashli of the Bavlinsky District

Балалар бакчасы. Береле җәнлек совхозы

Детский сад. Бирюлинский зверосовхоз

Kindergarten. Biryuli State Fur Farm

Мәдәни үсеш үзенчәлекләре

«Җепшеклек» чорының рухи мохите Сталин заманнары атмосферасыннан шактый аерыла. Демократия башлангычлары татар җәмәгатьчелегендә милли сәясәттәге үзгәрешләргә өмет уята. Бу чорда галимнәр һәм иҗат әһелләре үз халкы традицияләрен торгызу, аның мәдәниятен һәм сәнгатен үстерү өчен актив чыгыш ясый башлыйлар. Иң радикаль таләпләрне татарларның мәдәни яңарышын Татарстанга союздаш республика статусы бирү белән бәйләп караган милли зыялылар яңгырата (Г. Кашшаф, Н. Фәттах һ. б.).

Татарстанның интеллектуаль-иҗади җәмәгатьчелеген татар теле язмышы да борчый, чөнки 1950 елда аның кулланылыш өлкәсе бик тиз тарая. Республика шәһәрләрендә халык санының тиз арта баруы шәһәрдәге татарлар арасында интернационалистик һәм этнонигилистик карашларны көчәйтә. Рус теленең роле көчәю белән бергә, шәһәрләрдә милли мәктәпләрнең абруе кинәт кими башлый. 1958 елда Казан шәһәрендә татар укучыларының 80 проценты рус гомуми белем бирү йортларында белем ала, чөнки шәһәрдә 2 татар һәм 17 катнаш шәһәр мәктәбе генә эшли. 1950 еллар ахырына милли мәктәпнең дәрәҗәсе Татарстанның башка шәһәрләрендә һәм район үзәкләрендә дә бик тиз түбәнәя башлый, нәтиҗәдә татар мәктәпләрендә белем алучы балалар саны берничә мәртәбәгә кими.

Татар теле, татар мәктәбе белән бәйле вазгыять республиканың кайбер дәүләт һәм партия эшлеклеләрендә дә борчу уята. Аларның хәлне үзгәртергә омтылуы 1957 елда КПССның Татарстан өлкә комитеты беренче секретаре итеп куелган С. Д. Игнатьев тарафыннан хуплана. 1958 елның маенда КПСС өлкә комитетының чираттан тыш пленумы була, аның карарларында рус телен һәм әдәбиятын укытуның сыйфатын кискен арттыруны тәэмин итү, татар мәктәпләренең матди-техник, укыту-методик базасын ныгыту, укытучылар составын яхшырту күздә тотыла. Шулай ук абитуриентлар теләге буенча югары уку йортларына һәм техникумнарга кабул итү имтиханнарын татар телендә оештыру күздә тотыла. Татар телен камилләштерү буенча терминологик комиссия эше яңартыла, 1958 елда мәдәният хезмәткәрләренең 1 нче корылтае һәм башка чаралар үтә. Алар милли мәктәпне саклап калу һәм үстерүгә яңа этәргеч бирәләр, татар теле һәм әдәбияты, мәдәният һәм сәнгать үсешенең яңа юнәлешләрен билгелиләр.

Әмма тиздән милли мәктәпкә карата башка мөнәсәбәт туа. 1960 елның гыйнварында КПСС Үзәк Комитеты күрсәтмәсе буенча Татарстан өлкә комитеты пленумы, бернинди фикер алышмыйча, элеккеге карарын гамәлдән чыгара. Шул ук елда

Особенности культурного развития

Духовная атмосфера периода «оттепели» существенно отличалась от атмосферы сталинских времён. Либеральные посылы демократизации пробудили у татарской общественности надежду на изменения в национальной политике. В этот период учёные и творческие деятели начали активно выступать за возрождение традиций своего народа, полноценное развитие его культуры и искусства. Наиболее радикальные требования исходили от отдельных представителей национальной интеллигенции, которые связывали культурное возрождение татар с предоставлением Татарстану статуса союзной республики (Г. Кашшаф, Н. Фаттах и др.).

Интеллектуально-творческую общественность Татарстана тревожила и судьба татарского языка, поскольку в 1950-е гг. сфера его применения стремительно сужалась. Быстрый рост городского населения в республике усиливали интернационалистские и этнонигилистические настроения среди татар-горожан. Вместе с усилением роли русского языка стал резко снижаться авторитет национальных школ в городах. В 1958 г. в Казани 80 % школьников-татар обучались в русских общеобразовательных учебных заведениях, поскольку в городе функционировали только 2 татарские и 17 смешанных городских школ. К концу 1950-х гг. значение национальной школы стало быстро понижаться и в других городах и районных центрах Татарстана, в результате количество детей, обучающихся в татарских школах, сократилось в несколько раз.

Ситуация с татарским языком, татарской школой вызывала обеспокоенность и у ряда государственных и партийных деятелей республики. Их стремление изменить ситуацию было поддержано первым секретарём Татарского обкома КПСС С. Д. Игнатьевым, возглавившим его в 1957 г. В мае 1958 г. состоялся внеочередной пленум обкома КПСС, в решениях которого предусматривались обеспечение резкого повышения качества преподавания русского языка и литературы, укрепление материально-технической, учебно-методической базы татарских школ, улучшение состава преподавателей. Намечалась также, по желанию абитуриентов, организация приёмных экзаменов в вузы и техникумы на татарском языке. Возобновила работу терминологическая комиссия по совершенствованию татарского языка, в 1958 г. прошёл 1-й съезд работников культуры и другие мероприятия, давшие новый импульс для сохранения и совершенствования национальной школы и определившие новые векторы развития татарского языка и литературы, культуры и искусства.

Peculiarities of Cultural Development

The spiritual atmosphere of the period of the “Thaw” was significantly different form that of the Stalin’s period. The liberal calls for democratisation induced with the Tatar society the hope for changes in the ethnic policy. Scientists and creative personalities began to actively advocate for revival of traditions of their people, for full development of their culture and art. The most radical demands came from certain representatives of the Tatar national intelligentsia, who connected the cultural revival of the Tatars with the provision of Tatarstan with the status of a Union Republic (G. Kashshaf, N Fattakh, and so on).

The intellectual and creative community of Tatarstan was also concerned about the fate of the Tatar language, since the range of its application was shrinking in the 1950s. The rapid growth of the urban population in the republic was intensifying the internationalist and ethno-nihilistic spirit among the urban Tatars. While the role of the Russian language was growing, the authority of the ethnic schools began to rapidly lose its weight in towns. In 1958, 80 per cent of the Tatar schoolchildren in Kazan were taught in Russian general education schools, since there were only 2 Tatar and 17 mixed city schools in the city. By the end of the 1950s, the significance of the ethnic school began to decrease rapidly in the other towns and district centres of Tatarstan as well. As a result, the number of children at the Tatar schools reduced several times.

The situation with the Tatar language and the Tatar school also raised concerns with a number of the government and Party leaders of the republic. Their aspiration to change the situation was supported by S. D. Ignatyev, the First Secretary of the Tatar Regional Committee of the CPSU, who was appointed to this post in 1957. An extraordinary plenary session of the Regional Committee of the CPSU was organised in May 1958; its decisions envisioned the drastic improvement of quality of teaching the Russian language and literature, enhancement of material, technical, and academic base of the Tatar schools, improvement of quality of teachers. Considering the wishes of the school leavers, it was supposed to organise the possibility to pass admission exams in the Tatar language at institutions of higher education and at vocational schools. He resumed the work of the terminological commission for the further perfection of the Tatar language; in 1958, the First Congress of Cultural Workers was held, as well as other vents that gave a new impetus to the preservation and further development of the ethnic school and determined the new trends in the development of the Tatar language, literature, culture, and art.

Г. Кашшаф, әдәби тәнкыйтьче, әдәбият белгече

Г. Кашшаф, литературный критик, литературовед

G. Kashshaf, literary critic, historian of literature

Н. Фәттах, язучы

Н. Фаттах, писатель

N. Fattakh, writer

Арча районының К. Маркс исем. колхозының бию коллективы. Аның составында – марилар, руслар, татарлар

Танцевальный коллектив колхоза им. К. Маркса Арского района. В составе марийцы, русские, татары

Dancing group of the Collective Farm n.a. K. Marx in the Arsky District. The group unites the Mari, Russians, and the Tatars

ДЕКАДА ТАТАРСКОГО ИСКУССТВА и ЛИТЕРАТУРЫ

Татар сәнгате һәм әдәбияты үнкөнлегенең программасы. 1957, май – июнь

Программа Декады татарского искусства и литературы. Май – июнь 1957

The programme of the Decade of the Tatar art and literature. May – June 1957

С. Д. Игнатьев Мәскәүгә чакыртып алына. Татарстан өлкә комитетының беренче секретаре итеп Ф. Ә. Табиев билгеләнә. Чираттагы пленумда ул «бу ялгыш карарны тормышка ашыру милли чикләнешкә, йомыклыкка, татар мәктәпләре эшендә рус телен тирән өйрәнүгә карата таләпчәнлекне киметүгә китерергә мөмкин» дип белдерә. 1960 еллар башында терминологик комиссиянең эше дә туктатыла.

ТАССРның һәм татар халкының иҗтимагый-сәяси һәм мәдәни тормышында 1957 елның май-июнь айларында Мәскәүдә үткән Татар сәнгате һәм әдәбияты декадасы зур вакыйгага була. Анда Г. Камал исемендәге Татар дәүләт академия театры, М. Җәлил исемендәге Татар опера һәм балет театры, В. И. Качалов исемендәге Казан Рус зур драма театры, Минзәлә колхоз-совхоз театры, Татар филармониясе коллективлары, 300дән артык үзешчән башкаручы катнаша. Үнкөнлектә 50дән артык спектакль күрсәтелә, татар язучылары белән очрашулар, рәсем

Татар сәнгате һәм әдәбияты үнкөнлегендә катнашучылар Мәскәү шәһәрендә. 1957

Участники Декады татарского искусства и литературы в Москве. 1957

Participants of the decade of Tatar art and literature in Moscow. 1957

Татар сәнгате һәм әдәбияты үнкөнлегендә катнашучылар Мәскәү шәһәрендә. 1957

Участники Декады татарского искусства и литературы в Москве. 1957

Participants of the decade of Tatar art and literature in Moscow. 1957

Однако вскоре в отношении национальной школы возобладали иные подходы. В январе 1960 г. по указанию ЦК КПСС пленум Татарского обкома без какого-либо обсуждения отменил своё прежнее решение. В том же году С. Д. Игнатьев был отозван в Москву. Первым секретарём Татарского обкома партии был назначен Ф. А. Табеев. На очередном пленуме он заявил, что «проведение в жизнь этого ошибочного решения могло привести к национальной ограниченности, замкнутости, к снижению требовательности в работе татарских школ относительно глубокого изучения русского языка». В начале 1960-х гг. была свёрнута работа и терминологической комиссии.

However, soon after that the other approaches began to prevail in respect of the ethnic school. In January 1960, the plenary session of the Tatar Regional Committee cancelled its previous decision at the direction of the Central Committee of the CPSU. The same year, S. D. Ignatyev was called off to Moscow. F. A. Tabeyev was appointed the First Secretary of the Tatar Regional Committee of the Party instead of him. At the next plenary session, Tabeyev stated that the “giving effect to this erroneous decision could result in the ethnic narrow-mindedness and closedness, in degrading of quality of education at the Tatar schools in what referred to the depth of study of the Russian language”. The work of the terminological commission was terminated in the early 1960s as well.

The Decade of the Tatar Art and Literature that was held in Moscow in May and June 1957 became a big event in the social and political life of the TASSR.

Татарстанда – Чуваш АССР әдәбияты һәм сәнгате көннәре. Казан моторлар төзү заводында

Дни литературы и искусства Чувашской АССР в Татарстане. На Казанском моторостроительном заводе

Decade of literature and art of the Chuvash ASSR in Tatarstan at the Kazan Engine-Building Plant

сәнгате әсәрләре күргәзмәсе оештырыла. Беренче мәртәбә бөтен илгә татар халык җырлары яңгырый. Ункөнлектән соң Башкортостанда, Мари һәм Чуваш АССРда, шулай ук Казахстан ССРда татар әдәбияты атналары һәм көннәре уздырыла. Үз чирактында, бу республикаларның мәдәният, сәнгать һәм әдәбият эшлеклеләре Татарстан сәхнәләрендә чыгыш ясый.

Большим событием в общественно-политической и культурной жизни ТАССР и татарского народа стала Декада татарского искусства и литературы в Москве в мае – июне 1957 г., в которой участвовали коллективы Татарского академического театра им. Г. Камала, Татарского театра оперы и балета им. М. Джалиля, Казанского русского большого драматического театра им. В. И. Качалова, Мензелинского колхозно-совхозного театра, Татарской филармонии; свыше 300 участников художественной самодеятельности. Во время декады было показано свыше 50 спектаклей, состоялись встречи с татарскими писателями, выставки произведений изобразительного искусства. Впервые на всю страну зазвучали татарские народные песни. После декады были проведены недели и дни татарской литературы и искусства в Башкирской, Марийской и Чувашской АССР, а также в Казахской ССР. В свою очередь, деятели культуры, искусства и литературы этих республик выступали на сценических площадках Татарстана.

Taking part in the Decade were companies of the Tatar Academic Theatre n. a. G. Kamal, the Tatar Opera and Ballet Theatre n. a. M. Jalil, the Kazan Russian Bolshoi Drama Theatre n. a. V. I. Kachalov, the Menzelinsk Collective and Soviet Farms Theatre, the Tatar Philharmonic Society, and over 300 participants of amateur theatres. Shown during the Decade were over 50 performances; held were the meetings with the Tatar writers and exhibitions of the works of figurative arts. For the first time ever, the Tatar folk songs were heard all over the country. After the Decade, the weeks and days of the Tatar literature were held in the Bashkir, Mari, and Chuvash ASSRs, and in the Kazakh SSR. In their turn, the workers of culture, art, and literature of these republics performed at performance venues in Tatarstan.

Башкортостанда татар әдәбияты һәм сәнгате көннәре. Уфа аэропортында каршы алу

Дни литературы и искусства ТАССР в БАССР. Встреча в аэропорту Уфы

The Days of the Tatar literature and art in Bashkiria. Meeting the Spring at Ufa Airport

Башкортостанда татар әдәбияты һәм сәнгате көннәренең тантаналы ябылышы, «Нефтяник» мәдәният йорты

Торжественное закрытие Дней татарской литературы и искусства в Башкирской АССР, ДК «Нефтяник»

Official closing of the Days of the Tatar literature and art in Bashkiria, “Neftyanik” Recreation Centre

«Җепшеклек» чорында татар композиторларының яңа буыны иҗади тормышка аяк баса. Ә. Бакиров «Алтын тарак» балеты өчен либретто, «Тальян моңнары» музыкаль комедиясен яза, Х. Вәлиуллин «Самат» операсын, А. Вәлиуллин симфония һәм симфоник поэма иҗат итә.

Татарстан театрлары тормышында мөһим вакыйгалар була. 1956 елда М. Җәлил исемендәге Татар дәүләт опера һәм балет театры үзенең сезонын яңа бинада ача. Г. Камал исемендәге Татар дәүләт академия театры – Ленин ордены, В. И. Качалов исемендәге Казан Зур рус театры Хезмәт Кызыл Байрагы ордены белән бүләкләнә.

В период «оттепели» в творческую жизнь вступили новые поколения татарских композиторов. Э. Бакиров написал либретто для балета «Золотой гребень», музыкальной комедии «Мелодия тальянки», Х. Валиуллин создал оперу «Самат», А. Валиуллин – симфонию и симфоническую поэму.

Важные события произошли в жизни театров Татарстана. В 1956 г. Татарский театр оперы и балета им. М. Джалиля открыл свой сезон в новом здании. Татарский академический театр им. Г. Камала был награждён орденом Ленина, Казанский русский большой драматический театр им. В. И. Качалова – орденом Трудового Красного Знамени.

In the period of the “Thaw”, the new generations of the Tatar composers entered the creative life of the republic. E. Bakirov wrote the opera book for the ballet “The Golden Comb” and for the musical comedy “The Melody of a Single-row Button Accordion”, K. Valiullin wrote the opera “Samat”, and A. Valiullin created a symphony and a symphonic poem.

Important events took place in lives of the theatres of Tatarstan. In 1956, the Tatar Opera and Ballet Theatre n. a. M. Jalil opened its season in the new building. The Tatar Academic Theatre n. a. G. Kamal was awarded the Order of Lenin, and the Kazan Russian Bolshoi Drama Theatre n. a. V. I. Kachalov was awarded the Order of the Red Banner of Labour.

М. Җәлил исем. Татар опера һәм балет театры

Татарский театр оперы и балета им. М. Джалиля

Tatar Opera and Ballet Theatre n. a. M. Jalil

Х. Әбҗәлилов, драма актёры

Х. Абжалилов, драматический актёр

K. Abzhalilov, drama actor

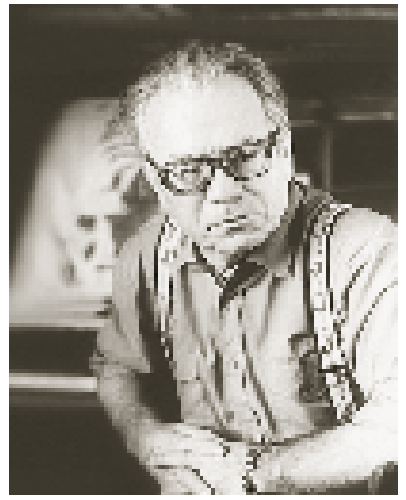

Ә. Гыйләҗев, язучы

А. Гилязов, писатель

A. Gilyazov, writer

Ә. Тумашев, театр рәссамы, нәкышче, педагог

А. Тумашев, театральный художник, живописец, педагог

A. Tumashev, stage designer, painter, pedagogue

Нәкышче, график, педагог, Россия сәнгать академиясенең хакыйкый әгъзасы, СССР сәнгать академиясенең мөхбир-әгъзасы Х. Якупов эш вакытында

Живописец, график, педагог, действительный член Российской академии художеств, член-корреспондент Академии художеств СССР Х. Якупов за работой

K. Yakupov, painter, graphic artist, pedagogue, full member of the Russian Academy of Arts, correspondent member of the Academy of Arts of the USSR, Honoured Artist of the RSFSR and TASSR, at work

ТАССРның Г. Тукай исем. Дәүләт премиясе лауреатының күкрәк билгесе

Наградной знак лауреата Государственной премии ТАССР им. Г. Тукая

The badge of a winner of the G. Tukay State Award of the TASSR

1958 елда Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясе гамәлгә кертелә, ул ел саен күренекле әдәбият, музыка, рәсем сәнгате әсәрләре, иң яхшы башкаручы эшчәнлеге өчен бирелә. Дәүләт бүләгенең тәүге лауреатлары Ф. Яруллин («Шүрәле» балеты), Ә. Фәйзи («Тукай» романы), режиссёр Ш.Сарымсаков, рәссам Ә.Тумашев, актёрлар Х. Әбҗәлилов, А. Хәйруллина һәм Ф. Колбарисов («Җилкәнсезләр» спектакле), рәссамнар Х. Якупов һәм Л. Фәттахов (татар әкиятләренә иллюстрацияләр), режиссёр Н. Даутов («Алтынчәч» һәм «Евгений Онегин» опералары куелышы) була.

А. Хәйруллина, актриса, педагог

А. Хайруллина, актриса, педагог

A. Khairullina, actress, pedagogue

Ш. Сарымсаков, режиссёр, педагог

Ш. Сарымсаков, режиссёр, педагог

S. Sarymsakov, stage director, pedagogue

Ф. Ә. Колбарисов, драма актёры

Ф. А. Кульбарисов, драматический актёр

F. A. Kulbarisov, drama actor

В 1958 г. была учреждена Государственная премия им. Г. Тукая, которая ежегодно присуждается за выдающиеся произведения литературы, музыки, живописи, за лучшую исполнительскую деятельность. Первыми лауреатами Государственной премии стали Ф. Яруллин (балет «Шурале»), А. Файзи (роман «Тукай»), режиссёр Ш. Сарымсаков, художник А. Тумашев, актёры Х. Абжалилов, А. Хайруллина и Ф. Кульбарисов (спектакль «Без ветрил»), художники Х. Якупов и Л. Фаттахов (иллюстрации к татарским сказкам), режиссёр Н. Даутов (постановка опер «Алтынчеч» и «Евгений Онегин»).

In 1958, the State Award n. a. G. Tukay was instituted, which is annually awarded for the outstanding works of literature, music, painting and for the best performing activity. The first winners of the State Award were F. Yarullin (ballet “Shurale”), A. Faizi (novel “Tukay”), stage director S. Sarymsakov, artist A. Tumashev, actors K. Abzhalilov, A. Khairullina, and F. Kulbarisov (performance “Without the Sails”), artists K. Yakupov and L. Fattakhov (illustrations for the Tatar folk tales), stage director N. Dautov (staging of operas “Altynchech” and “Eugene Onegin”).

Л. Фәттахов, нәкышче, график

Л. Фаттахов, живописец, график

L. Fattakhov, painter, graphic artist

Татар композиторы Җ. Фәйзи, «Хатлар укыганда» радиотапшыруы мөхәррире Р. Әхмәтов, авторы, алып баручысы А. Сафиуллина. 1960 еллар

Композитор Дж. Файзи, редактор радиопередачи «Хатлар укыганда» Р. Ахматов, автор, ведущий А. Сафиуллина. 1960-е

Composer J. Faizi, editor of “Khatlarukyganda” radio programme. R. Akhmatov, author, and A. Safiullina, presenter. 1960s

«АЛГА КИТКӘН СОЦИАЛИЗМ»НЫҢ ТАТАРСТАН ЧЫНБАРЛЫГЫ (1960 – 1980 еллар)

ТАТАРСТАНСКИЕ РЕАЛИИ «РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА» (1960-е – 1980-е)

TATARSTAN'S REALITIES OF THE "DEVELOPED SOCIALISM" (1960s – 1980s)

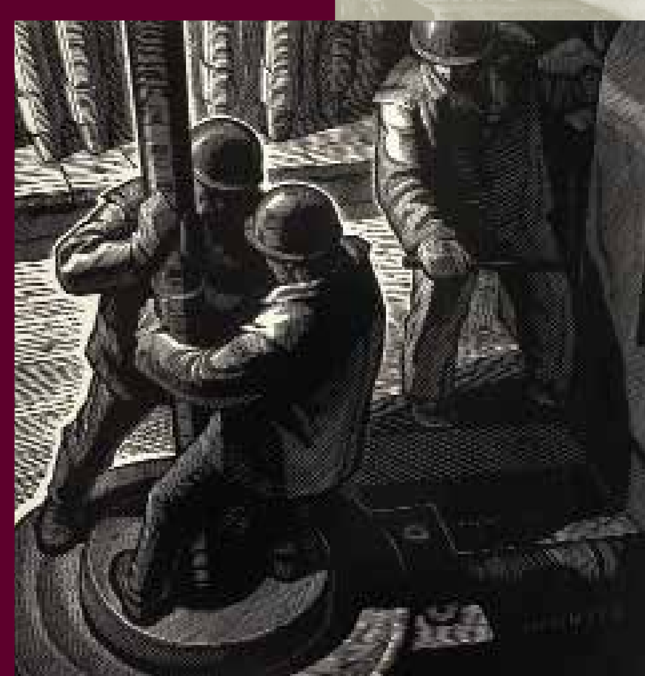

Икътисадны модернизацияләүгә йөз тоту

Әлеге чор башы сәнәгать өлкәсендәге 1965 елгы яңа икътисади реформа белән истәлекле, аның барышында идарә итүнең административ ысулларыннан икътисади ысулларга күчү омтылышлары ясала. Хуҗалык итү практикасына хуҗалык исәбе, табыш, матди кызыксындыру кебек категорияләр кертелә. Хуҗалык мөстәкыйльлеге, предприятиеләр инициативасы киңәя.

Икътисади реформа Татарстанның социаль-икътисади үсешен тизләтүгә ярдәм итә. 1966 – 1970 елларда индустрия тиз темплар белән үсә. Сәнәгать продукциясе үсеше 59 процент тәшкил итә; 200 дән артык яңа предприятие, цехлар һәм производстволар эшли башлый. Машина төзүчеләр заманча техниканың, машиналарның 700 үрнәген чыгаруны үзләштерә, алар

Курс на модернизацию экономики

Начало рассматриваемого периода ознаменовалось новой экономической реформой 1965 г. в области промышленности, в ходе которой были предприняты попытки перейти от административных методов управления к экономическим. В хозяйственную практику вводились такие категории, как хозяйственный расчёт, прибыль, материальное поощрение. Расширялась хозяйственная самостоятельность, повышалась инициатива предприятий.

Экономическая реформа способствовала ускорению социально-экономического развития Татарстана. 1966 – 1970-е гг. были отмечены быстрыми темпами развития индустрии. Рост промышленной продукции составил 59 %; было введено в действие свыше 200 новых предприятий, цехов и производств.

Focus on Modernisation of the Economy

The beginning of the period under consideration was marked by the new economic reform of 1965 in the field of industry. In the course of such reform, the attempts were made to transfer from the administrative methods of administration to the economic ones. Introduced to the economic practice were such categories as cost accounting, profit, and material incentives. The economic independence and initiative of enterprises were expanded.

The economic reform contributed to the acceleration of the social and economic development of Tatarstan. The period between 1966 and the 1970s was marked by the rapid pace of industrial development. The growth of the industrial output totalled 59%; put into operation were over 200 new enterprises, workshops, and

арасында – Ил-62 пассажир лайнерлары, компрессорлар, манометрлар, медицина инструментлары, сәгатьләр. 44 эшләнмәгә СССРның Дәүләт сыйфат билгесе бирелә. 1960 елларда Татарстан нефть химиясе сәнәгатенең яңа эре үзәкләре – Менделеевск (1967), Түбән Кама (1969) шәһәрләре барлыкка килә. «Түбән Кама Нефтехим» һәм «Түбән Кама Шин» берләшмәләрендә илнең халык хуҗалыгы өчен кирәкле продукция: зур йөк автомобильләре һәм ЛиАЗ автобуслары өчен синтетик каучук һәм автомобиль шиннары җитештерелә. Химия һәм нефть химиясе предприятиеләре өлешенә сәнәгать продукциясенең 20 проценттан артыгы туры килә.

Машиностроители освоили выпуск около 700 образцов современной техники, машин, среди них – пассажирские лайнеры Ил-62, компрессоры, манометры, медицинские инструменты, часы. 44 изделиям был присвоен Государственный знак качества СССР. В 1960-е гг. появились города Менделеевск (1967 г.), Нижнекамск (1969 г.) – новые крупные центры нефтехимической промышленности Татарстана. В объединениях «Нижнекамскнефтехим» и «Нижнекамскшина» производилась необходимая для народного хозяйства страны продукция: синтетический каучук и автомобильные шины для большегрузных автомобилей и автобусов ЛиАЗ. На долю предприятий химии и нефтехимии приходилось более 20 % выпускаемой промышленной продукции.

manufactures. Mechanical engineers mastered the manufacture of some 700 types of modern equipment and machinery, including Il-62 passenger planes, compressors, monometers, medical instruments, and watches. 44 products were awarded the State quality mark of the USSR. The 1960s saw the establishment of the new towns of Mendeleyevsk (1967) and Nizhnekamsk (1969), which became the new large centres of the petrochemical industry of Tatarstan. "Nizhnekamskneftekhim and Nizhnekamskshina associations were manufacturing the products that were so much needed for the national economy: synthetic rubber and automotive tyres for heavy duty trucks and LiAZ buses. The chemical and petrochemical enterprises accounted for over 20% of the industrial output.

«Түбән Кама Шин» заводы

Нижнекамский шинный завод

The Nizhnekamsk Tyre Works

«Түбән Кама Нефтехим» җитештерү берләшмәсенең резина аяк киемнәре җитештерүче «Эластик» заводы. Автоматлаштырылган линияләр

Завод «Эластик» по производству литьевой обуви ПО «Нижнекамскнефтехим». Автоматизированные линии

"Elastic" Plant for production of moulded footwear of "Nizhnekamskneftekhim" Production Association. Automated lines

Түбән Кама Нефть химиясе комбинаты күренеше

Панорама Нижнекамского нефтехимкомбината

Panorama of the Nizhnekamsk Petrochemical Combine

Нефть суырту

Нефтяная перекачка

Oil pumping

С. П. Слесарский. КАМАЗ иртәсе. 1980

С. П. Слесарский. Утро КАМАЗа. 1980

S. P. Slesarsky. The morning of KAMAZ. 1980

1970 елларга Татарстан индустриясе үсешенең иң югары темплары туры килә: унъеллыкның беренче яртысында республика сәнәгате 500 яңа предприятие, цехлар, производстволар белән тулылана. Алар арасында автомобиль гиганты – Кама авыр йөк автомобильләре заводы аерым урын алып тора. Яр Чаллыда ел саен 150 мең автомобиль һәм 250 мең двигатель чыгаруга исәпләнгән завод төзү турындагы карар 1969 елда кабул ителә. Автогигант төзелешендә – 5 меңгә якын предприятие, аның өчен җиһазлар ясауда илнең 867 заводы катнаша. 1976 елның 16 февралендә завод конвейерыннан «КАМАЗ» маркалы беренче машиналар төшә. 1980 еллар башында 6 зур заводтан торган иң зур җитештерү берләшмәсе үзенең проектта каралган куәтенә ирешә.

Наиболее высокие темпы развития индустрии Татарстана пришлись на 1970-е гг.: за первую половину десятилетия промышленность республики пополнилась 500 новыми предприятиями, цехами, производствами. Особое место среди них занимал автомобильный гигант – Камский завод большегрузных автомобилей. Решение о строительстве в Набережных Челнах завода, рассчитанного на ежегодный выпуск 150 тыс. автомобилей и 250 тыс. двигателей, было принято в 1969 г. В строительстве автогиганта участвовало около 5 тыс. предприятий, в изготовлении оборудования для него – 867 заводов страны. 16 февраля 1976 г. с конвейера завода сошли первые машины с маркой «КАМАЗ». В начале 1980-х гг. это крупнейшее производственное объединение, состоявшее из 6 больших заводов, достигло своей проектной мощности.

The highest rates of industrial development of Tatarstan were achieved in the 1970s: in the first half of the decade, the industrial sector of the republic added 500 new enterprises, workshops, and manufactures. A special place among them was occupied by the automotive giant – the Kama Plant that was engaged in the manufacture of heavy duty trucks. The decision on the construction in the city of Naberezhnye Chelny of a plant rated at manufacture of 150 000 trucks and 250 000 engines a year was made in 1969. Taking part in the obstruction of an automotive giant were nearly 5 000 enterprises; and 867 plants of the country took part in the manufacture of the relevant equipment for it. On 16 February 1976, the first trucks under the KAMAZ brand left the conveyor of the plant. In the early 1980s, this large production association, consisting of 6 large plants, achieved its design capacity.

«КАМАЗ» автомобильләр заводы нигезенең беренче ташын салу

Закладка первого камня автомобильного завода «КАМАЗ»

Laying of the foundation stone of the KAMAZ Motor Works

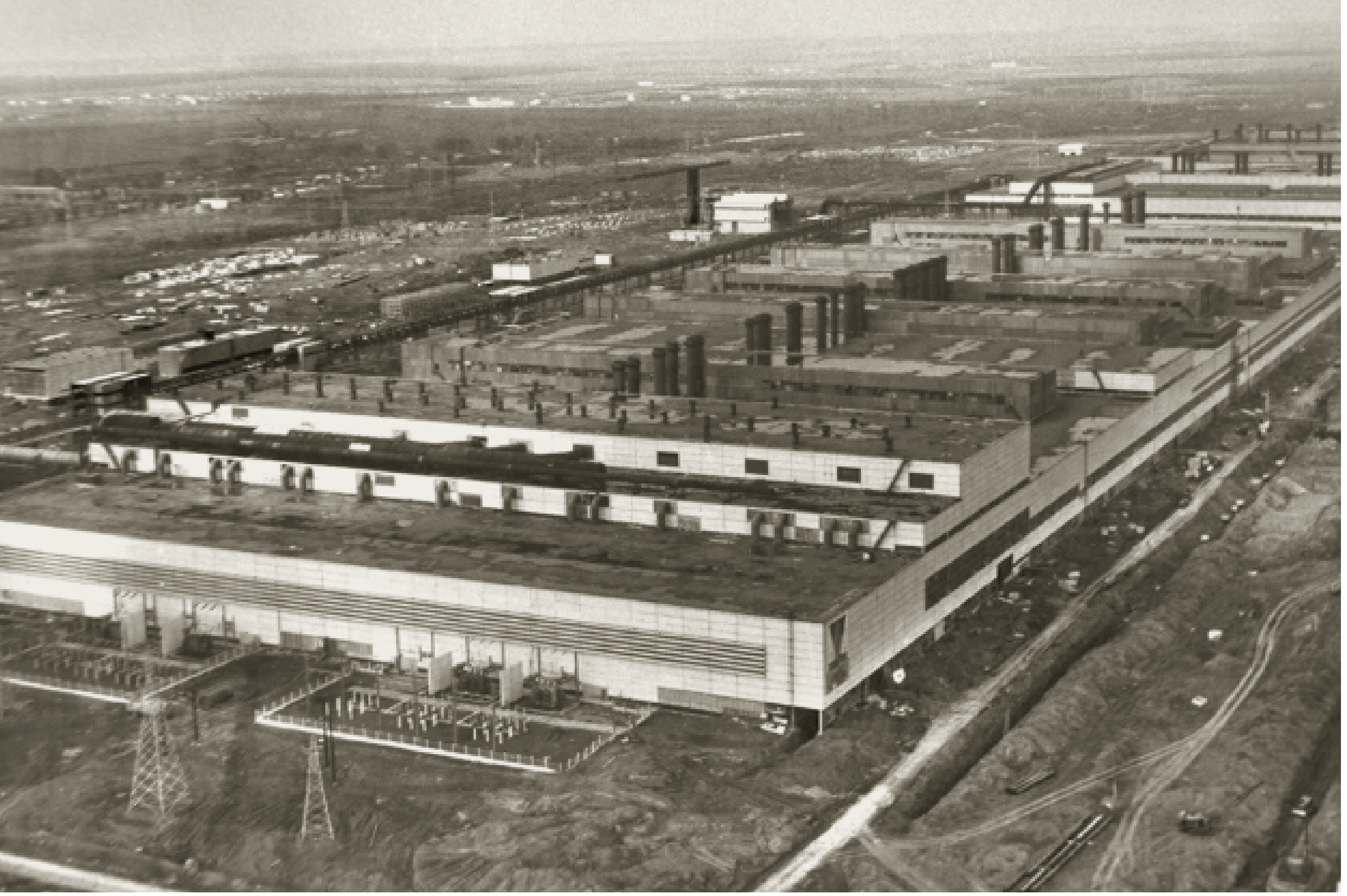

Кою заводы. Гомуми күренеш. 1976

Литейный завод. Общий вид. 1976

Foundry. General view. 1976

«КАМАЗ» заводының В. Мәүлеков төзүчеләр бригадасы

Бригада строителей В. Мавликова завода «КАМАЗ»

Squad of builders headed by V. Mavlikov from KAMAZ plant

«КАМАЗ»ның ремонт-инструментлар заводы. 1976

Ремонтно-инструментальный завод «КАМАЗ»а. 1976

Repair/Instrument Plant of KAMAZ. 1976

«КАМАЗ»ның төп конвейерында. 1975

На главном конвейере «КАМАЗ»а. 1975

On the main conveyor of KAMAZ. 1975

«КАМАЗ»ның беренче чиратын эшләтеп җибәрү

Пуск первой очереди «КАМАЗ»а

Putting into operation the first stage of KAMAZ

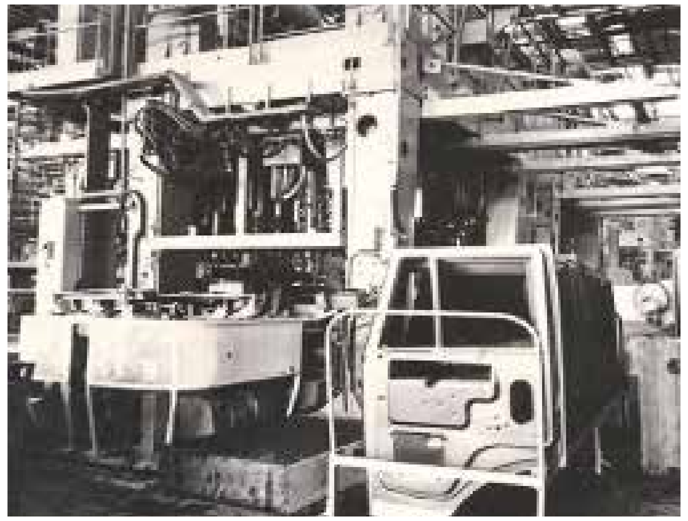

«КАМАЗ» ишекләрен эретеп ябыштыру буенча автомат линия. 1976

Автоматическая линия сварки дверей на «КАМАЗ»е. 1976

Automated door welding line of KAMAZ. 1976

Беренче «КАМАЗ-5320» автомобиле төп конвейерда. 1976 елның 16 феврале

Первый автомобиль «КАМАЗ-5320» на главном конвейере. 16 февраля 1976

The first KAMAZ-5320 truck on the main conveyor. 16 February 1976

«КАМАЗ» автомобильләр заводы

Автозавод «КАМАЗ»

KAMAZ Motor Works

1972 елда Яр Чаллыда илдәге иң заманча йорт төзү комбинатларының берсе эшли башлый. Ул елына 120 мең кв. м торак җиртештерә, барлык төп процесслар механикалаштырылган, ә кайберләре автоматлаштырылган була. Яңа завод масштаблы шәһәр төзелешенә ярдәм итә. Нәтиҗәдә кыска вакыт эчендә, бер буынның күз алдында, барак бистәләре урынында зур һәм уңайлыклары булган шәһәр агломерациясе барлыкка килә, аның халкы 1980 елда 315 мең кешегә җитә. Заводны, шәһәрдәге торак һәм социаль-мәдәни инфраструктураны төзүчеләрнең күбесе, «КАМАЗ» предприятиеләренең эшчеләре һәм хезмәткәрләре барлык уңайлыклары булган фатирлар ала.

В 1972 г. в Набережных Челнах начал работать один из самых современных в стране домостроительных комбинатов мощностью 120 тыс. кв. м жилья в год, где все основные процессы были механизированы, а некоторые и автоматизированы. Новый завод способствовал масштабному городскому строительству. В результате за короткий срок на глазах одного поколения на месте барачных поселков возникла крупная и благоустроенная городская агломерация, население которой в 1980 г. составило 315 тыс. человек. Многие строители завода, городской жилищной и социально-культурной инфраструктуры, рабочие и служащие предприятий «КАМАЗ»а получили комфортабельные квартиры.

In 1972, one of the country's most modern integrated house-building factories was put into operation in Naberezhnye Chelny being rated at 120 000 square metres of housing a year. All basic processes were mechanized, and some of them were automated. The new factory facilitated the large-scale urban construction. As a result, over a short period of time, a large and comfortable urban agglomeration has appeared before the eyes of one generation, the population of which made up 315 000 in the year 1980. Many builders of the plant, of urban residential, social, and cultural infrastructure and workers and employees of KAMAZ moved to comfortable flats.

Ту-160, Акккош, – тавыш тизлегеннән югарырак тизлекле стратегик бомбардировщик-ракета йөртүче очкыч

Ту-160, Белый лебедь, – сверхзвуковой стратегический бомбардировщик-ракетоносец

Tu-160, the White Swan, strategic jet missile bomber

Үзәктән куа торган компрессорлы турбореактив двигатель

Турбореактивный двигатель с центробежным компрессором

Centrifugal-flow type turbojet engine

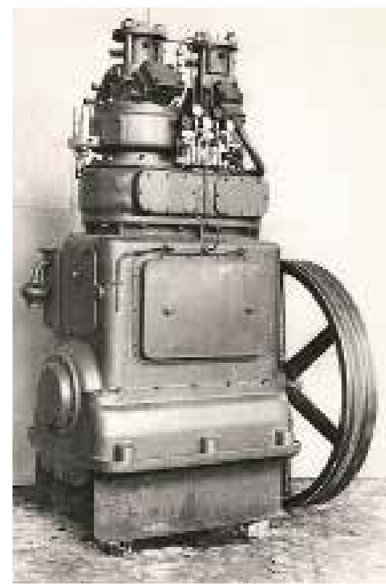

Казан компрессорлар заводында уйлап табылган беренче пешкәкле кислород компрессоры. 1951

Первый поршневый кислородный компрессор, созданный на Казанском компрессорном заводе. 1951

The first piston oxygen compressor created at the Kazan Compressor Plant. 1951

КПССның XXVI корылтае хөрмәтенә Казан вертолёт җитештерү берләшмәсе яшьләре тарафыннан эштән тыш вакытта һәм планнан тыш җыелган 2 комсомол вертолётын тапшыру тантанасы. 1981

Торжественная передача двух внеплановых комсомольских вертолётов, изготовленных молодёжью Казанского вертолётного производственного объединения во внерабочее время в честь XXVI съезда КПСС. 1981

Official transfer of 2 unscheduled Komsomol helicopters manufactured by young workers of the Kazan Helicopter Plant outside of business hours in honour of the 26th Congress of the CPSU. 1981

Кама авыр йөк автомобильләре заводын сафка бастыру белән, Татарстанның индустриаль потенциалында машина төзелеше тармагының өлеше шактый арта. 1980 еллар уртасында аның өлешенә республикада сәнәгать җитештерүенең 40 процентка якыны туры килә. «КАМАЗ» авыр йөк машиналарыннан тыш, Татарстанда Ил-62 пассажир лайнерлары, тавыш тизлегеннән югарырак тизлек белән оча торган Ту-160, Ту-22М бомбага тотучы очкычлары, вертолётлар, авиация двигательләре, космик техника, кече сак кораблары һ. б. җитештерелә. Кайбер машина төзү заводлары уникаль була; мәсәлән, Казан компрессорлар заводы СССРда компрессорлар җитештерү буенча баш предприятие булып тора. Аның продукциясенә металлургиядә, химия производстволарында, нефть чыгаруда һәм эшкәртүдә зур ихтыяҗ була. «Вакуummаш» фәнни-җитештерү берләшмәсендә илдә беренче тапкыр уникаль вакуум агрегатлары эшләнә һәм күпләп чыгарыла башлый.

С введением в строй Камского завода большегрузных автомобилей в индустриальном потенциале Татарстана значительно увеличилась доля машиностроительной отрасли. К середине 1980-х гг. на её долю приходилось около 40 % промышленного производства в республике. Кроме большегрузных автомашин «КАМАЗ» в Татарстане производились пассажирские лайнеры Ил-62, сверхзвуковые бомбардировщики Ту-160, Ту-22М, вертолёты, авиационные двигатели, космическая техника, малые сторожевые корабли и др. Некоторые машиностроительные заводы являлись уникальными; к примеру, в СССР головным предприятием по производству компрессоров являлся Казанский компрессорный завод. Его продукция пользовалась большим спросом в металлургии, химических производствах, при добыче и переработке нефти; в НПО «Вакуummаш», впервые в стране были разработаны и запущены в серийный выпуск уникальные вакуумные агрегаты.

Putting into operation of the Kama plant for manufacture of heavy duty trucks facilitated the considerable increase in the portion of mechanical engineering sector in the industrial potential of Tatarstan. By mid-1980s, its share accounted for some 40% of industrial output of the republic. Apart from "KAMAZ" heavy duty trucks, manufactured in Tatarstan were also Il-62 passenger planes, Tu-160 and Tu-22M supersonic bombers, helicopters, aircraft engines, space systems, corvettes, and so on. Some of the mechanical engineering plants were unique. For example, the Kazan Compressor Plant was the USSR's main manufacturer of compressors. Its products was in great demand in metallurgy, chemical production, in oil extraction and processing. NPO Vacuummash was the first in the country to develop and master the large-scale manufacture of unique vacuum units.

Казан «Вакуummаш» заводы. В. Панцыревның токарьлар бригадасы

Казанский завод «Вакуummаш». Бригада токарей В. Панцырева

"Vakuummash" Plant, Kazan. Squad of turners headed by V. Pantserev

Татарстанның атаклы нефтьчесе Д. Нуретдинов иптәшләре белән

Знатный нефтяник Татарии Д. Нурутдинов с товарищами

Honoured oiler of Tataria D. Nurutdinov with his comrades

Республика нефтьчеләре 1958 елда Идел буенда беренче тонна нефть чыгаруга багышланган һәйкәл янында. 1981

Нефтяники республики у памятника, посвящённого добыче первой тонны нефти в Прикамье в 1958 г. 1981

Oilers of the Republic by the monument dedicated to the extraction of the first tonne of oil in the pre-Kama Region in 1958. 1981

«Лениногорскнефть» нефть корылмалары

Нефтяные установки «Лениногорскнефть»

Oil extracting units of "Leninogorskneft"

5 нче нефть промыселының 1 нче бригадасы. 1960

Бригада № 1 нефтепромысла № 5. 1960

Squad No 1 of the Oilfield No 5. 1960

Нефть һәм нефть химиясе сәнәгате уңышлы үсә. 1970 елда Татарстан елына 100 млн тонна нефть чыгаруның рекордлы күрсәткеченә ирешә һәм бу югары күрсәткечне 1970 еллар уртасына кадәр тотып тора. Әлеге чорда АКШ, Согуд Гарәбстаны, Иран, Венесуэла һәм Гыйрак кына Татарстанга караганда күбрәк нефть чыгара. 1971 елда республика нефтьчеләре чыгарган нефть бер миллиард тоннага җитә.

Успешно наращивала силы нефтяная и нефтехимическая промышленность. В 1970 г. Татарстан достиг рекордного объёма добычи нефти в 100 млн т в год и удерживал эту высокую планку до середины 1970-х гг. В этот период лишь США, Саудовская Аравия, Иран, Венесуэла и Ирак добывали нефти больше, чем Татарстан. В 1971 г. нефтяники республики добыли свой первый миллиард тонн нефти.

Successfully building up its strength were the oil production and petrochemical industries. In 1970, Tatarstan established a record in oil production: 100 million tonnes a year, and maintained this outstanding level of production until mid-1970s. At that time, it were only the USA, Saudi Arabia, Iran, Venezuela, and Iraq that were producing more oil than Tatarstan. In 1971, the republic's oilers produced their first billion tonnes of crude oil.

Түбән Кама ГЭСын (куәте – 1 205 МВт), Түбән Кама ТЭЦ-1 не (1 000 МВт), Казан ТЭЦ-3 не (420 МВт) кулланышка тапшыру белән, Татарстан электр энергиясенә ихтыяҗын тулысынча канәгатьләндерә, аны илнең башка төбәкләренә дә чыгара башлый.

С введением в строй Нижнекамской ГЭС (мощностью 1 205 МВт), Нижнекамской ТЭЦ-1 (1 000 МВт), Казанской ТЭЦ-3 (420 МВт) Татарстан полностью удовлетворил собственные запросы в электроэнергии и стал её экспортёром в другие регионы страны.

Putting into operation of the Nizhnekamsk Hydro Power Plant ГЭС (rated at 1 205 MW), the Nizhnekamsk Thermal Power Plant-1 (1 000 MW), the Kazan Thermal Power Plant-3 (420 MW) fully covered the needs of Tatarstan in electric power and made it an exporter of power to the other regions of the country.

Түбән Кама гидроэлектростанциясе төзелеше. 1975

Строительство Нижнекамской гидроэлектростанции. 1975

Construction of the Nizhnekamsk hydro power plant. 1975

В. Н. Скобеев. Кама өстендә акчарлаклар. 1974

В. Н. Скобеев. Чайки над Камой. 1974

V. N. Skobeyev. The gulls above the Kama. 1974

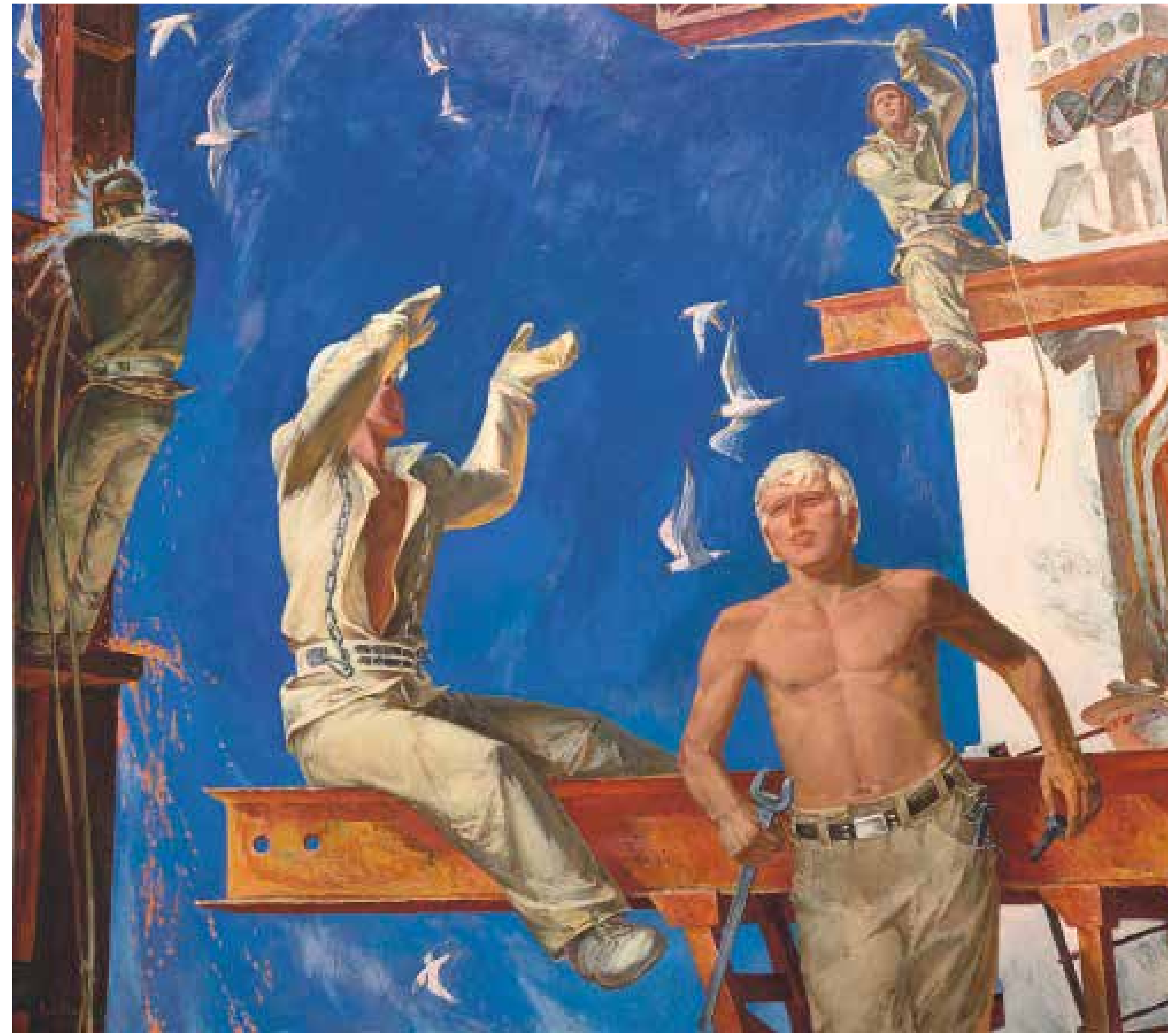

Юл төзелеше. Түбән Кама районы, 1976

Дорожное строительство. Нижнекамский район, 1976

Road construction. Nizhnekamsky District. 1976

Нефтьүткәргеч төзелеше. 1978

Строительство нефтепровода. 1978

Oil pipeline construction. 1978

Электр линиясен сузу. Алабуга, 1980

Тянут электрическую линию. Елабуга, 1980

They are pulling the electrical line. Yelabuga. 1980

Иң яхшы тимерчегә – социалистик ярыш җиңүчесенә истәлек билгесен тапшыру. «КАМАЗ», Яр Чаллы, 1974

Вручение памятного знака лучшему токарю, победителю социалистического соревнования. «КАМАЗ», Набережные Челны, 1974

Presenting a memorial sign to the best turner and winner of the Socialist competition. "KAMAZ", Naberezhnye Chelny. 1974

Йөк агымнарының артуы масштаблы юл-транспорт төзелешенә китерә. 1970 елларда Татарстанда төрле югарылыктагы юл чишелешләре булган автомагистральләр төзелә башлый. Республикада гомуми файдаланудагы каты өслекле автомобиль юлларының озынлыгы 1940 елдагы 2 600 км дан 1990 елда 9 547 км га кадәр үсә.

Әмма бу елларда сәнәгатьтәге техник модернизациянең төп бурычын тулысынча хәл итеп булмый. Җиңел һәм азык-төлек сәнәгате предприятиеләрендә вазгыять аеруча начар була, аларда кул хезмәтенең чагыштырма күләме 40 проценттан артык була. 1980 еллар башына сәнәгатьнең күп тармакларында фәнни-техник алгарыш темплары акрыная. Өстенлек элеккечә үк тулай күрсәткечләргә бирелә, чимал һәм эшче көчләрнең арзанлыгы җитештерүгә яңа технологияләр кертүне тоткарлый. Хәрби сәнәгать комплексы предприятиеләренең даими киңәюен таләп иткән кораллану узышы икътисадка авыр йөк булып ята, Татарстанның җитештерү потенциалында аларның өлеше 40 процентка җитә.

Увеличение грузопотоков привело к масштабному дорожно-транспортному строительству. В 1970-е гг. в Татарстане началось строительство автомагистралей – дорог с многоуровневыми развязками. Протяжённость автомобильных дорог общего пользования с твёрдым покрытием в республике возросла с 2 600 км в 1940 г. до 9 547 км в 1990 г.

Однако основную задачу коренной технической модернизации промышленности в эти годы полностью решить не удалось. Особенно неблагоприятной была ситуация на предприятиях лёгкой и пищевой промышленности, удельный вес ручного труда в которых превышал 40 %. К началу 1980-х гг. во многих отраслях промышленности замедлились темпы научно-технического прогресса. Приоритет по-прежнему отдавался валовым показателям, дешевизна сырья и рабочей силы сдерживала внедрение в производство новейших технологий. Тяжёлым бременем на экономику ложилась гонка вооружений, сопровождавшаяся постоянным расширением предприятий военно-промышленного комплекса, доля которых в производственном потенциале Татарстана достигла 40%.

The growth of commodity flows entailed the large-scale road and transport construction. In the 1970s, Tatarstan began building motor roads with fly-over intersections. The total length of general use hard-surfaced motor roads grew in the republic from 2 600 km in 1940 up to 9 547 km in 1990.

However, it proved to be impossible at that time to completely solve the main task of the fundamental technical modernisation of the industrial sector. Especially unfavourable was the situation at the enterprises of the light and food industries, where the portion of manual labour exceeded 40%. By the early 1980s, many industrial sectors slowed down the pace of scientific and technical progress. Priority was still given to gross figures, and the inexpensive raw materials and labour force hampered the introduction of latest technologies. The arms race was a heavy burden for the economy, being accompanied by the constant expansion of enterprises of the military-industrial complex, which accounted for 40% of the industrial potential of Tatarstan.

Автомобильләр юлы магистрален төзү

Строительство автодорожной магистрали

Construction of a motor road

Балтач районының «Социалистик Татарстан» газетасы исем. колхоз кырларында уҗымны ашлау

Подкормка озимых хлебов на полях колхоза им. газеты «Социалистический Татарстан» Балтасинского района

Feeding of winter crops in the fields of the Collective Farm n.a. "Sotsialistichesky Tatarstan" Newspaper in the Baltasinsky District

Татарстан икътисадының аграр секторында хәл аеруча каршылыклы була. КПСС Үзәк Комитетының 1965 елгы март пленумыннан соң үткәрелгән авыл хуҗалыгы реформасы тулаем алганда уңай нәтиҗәләргә китерә. Авыл хуҗалыгы җитештеручеләренең хуҗалык мөстәкыйльлеге сизелерлек арта, идарә итүнең команда-административ ысулларыннан икътисади ысулларга күчү күзәтелә. Хөкүмәт карары белән күмәк хуҗалык һәм совхозлардан бурычларны сызып ташлыйлар, авыл хуҗалыгы продукциясенә сатып алу бәяләре арта, дәүләткә продукцияне планнан тыш саткан өчен 50 процент өстәмә түләү куела, бурычлар кими. 1970 елга Татарстанда ашлык җитештерү 43 процентка күбәя, бөртекле культураларның уңышы гектардан 9,4 центнердан 14,4 центнерга кадәр арта. Бөртеклеләрнең уртача тулай күләме 3 – 4 млн тоннаны тәшкил итә. 1990 елда мөгезле эре терлек саны 1960 ел дәрәҗәсенә карата – 82,3 % ка, дуңгызларның баш саны 53,8 % ка арта; тулаем продукция бәясе – 81 % ка, шул исәптән үсемлекчелек – 68 % ка, терлекчелектә 88 % ка арта. Авыл хуҗалыгы товарлары җитештерүдә шәхси ярдәмче хуҗалыклар зур роль уйный, алар, җирләрнең 2 % ын биләп, терлекчелек һәм яшелчәчелек продукциясенең 30 % ка якынын җитештерәләр.

Особенно противоречивым было положение в аграрном секторе экономики Татарстана. Проведённая после мартовского (1965 г.) пленума ЦК КПСС реформа в сельском хозяйстве имела в целом благоприятные последствия. Значительно увеличилась хозяйственная самостоятельность сельхозпроизводителей, наметился переход от командно-административных методов управления к экономическим. Решением правительства с колхозов и совхозов были списаны долги, повышены закупочные цены на сельскохозяйственную продукцию, установлены 50-процентные надбавки за сверхплановую продажу продукции государству, снижены налоги. К 1970 г. производство зерна в Татарстане увеличилось на 43 %, урожайность зерновых культур повысилась с 9,4 до 14,4 ц с 1 га. Среднегодовые валовые сборы зерна составляли 3 – 4 млн т. В 1990 г. поголовье крупного рогатого скота возросло на 82,3 % к уровню 1960 г., свиней – на 53,8 %; стоимость валовой продукции – на 81 %, в том числе растениеводства – на 68 %, животноводства – на 88 %. Большую роль в сельскохозяйственном товарном производстве играли личные подсобные хозяйства, которые, занимая 2 % земельных угодий, производили около 30 % животноводческой и овощеводческой продукции.

Especially controversial was the situation in the agrarian sector of the economy of Tatarstan. The agricultural reform that was carried out after the March (1965) plenary session of the Central Committee of the CPSU had, in general, favourable consequences. Significantly enhanced was the economic independence of agricultural producers; the transfer from the command and control methods of administration towards the economic ones became more visible. The decision of the government freed collective and Soviet farms from debts; the purchasing prices for agricultural produce were increased; introduced were 50 per cent premiums for the sale of produced to the state in excess of the plan; and taxes were reduced. By 1970, grain production in Tatarstan grew by 43 %, the grain crops yield grew from 9.4 up to 14.4 centners per 1 hectare. The average annual grain croppage totalled 3 – 4 million tonnes. In 1990, the stock of cattle grew by 82.3 % compared to 1960, of pigs – by 53.8 %; the cost of gross output – by 81 %, including such in plant-growing – by 68 %, in cattle-breeding – by 88 %. A great role in the agricultural commodity production was played by personal small-holdings, which, occupying just 2 % of the acres under crops, were producing nearly 30 % of the total cattle-breeding and vegetable products.

Татарстанның аграр секторын үстерүдә күмәк хуҗалыкларның һәм совхозларның матди-техник базасын ныгыту, производствоны махсуслаштыру һәм туплау, игенчелектә химияләштерү һәм мелиорация уңай күренеш була. 1975 елга авыл хуҗалыгы предприятиеләре белән дәүләт арасындагы мөнәсәбәтләргә кредит формасын кертү нәтиҗәсендә Татарстан совхозларының машина-трактор паркы 68 – 80 % ка яңартыла, аларда хезмәтнең энергия белән тәэмин ителеше 1,5 тапкырга үсә. 1980 елга авылда 65 меңнән артык трактор, үзйөрешле комбайн һәм йөк автомобиле исәпләнә. Күпчелек хуҗалыкларда техниканы ремонтлау остаханәләре, катлаулы авыл хуҗалыгы техникасы булган эре машина парклары барлыкка килә. Зур мәйданнарда сугару системалары төзелә. Минераль ашламалар һәм гербицидлар куллану кискен арта. Шәһәр яны совхозларында теплица хуҗалыгы («Нармонка», «Ворошилов», «Яшелчәче», «Майский», «Весенний» h. б.) актив үсеш ала. Болар нәтиҗәсендә кибет киштәләре яшелчәчелек совхозлары продукциясе белән тулылана.

Положительным моментом в развитии аграрного сектора Татарстана были укрепление материально-технической базы колхозов и совхозов, специализация и концентрация производства, химизация и мелиорация в земледелии. К 1975 г., благодаря введению кредитной формы отношений между сельскохозяйственными предприятиями и государством, машинно-тракторный парк колхозов и совхозов Татарстана обновился на 68 – 80 %, энерговооружённость труда в них выросла в 1,5 раза. К 1980 г. в деревне насчитывалось свыше 65 тыс. пропашных тракторов, самоходных комбайнов и грузовых автомобилей. В большинстве хозяйств появились мастерские для ремонта техники, крупные машинные дворы со сложным набором сельскохозяйственной техники. На больших площадях были сооружены оросительные системы. Резко возросло применение минеральных удобрений и гербицидов. В пригородных совхозах активно развивалось тепличное хозяйство («Нармонский», «Ворошиловский», «Овощевод», «Майский», «Весенний» и др.). Благодаря этому прилавки магазинов заметно пополнились продукцией овощеводческих совхозов.

The improvement of the material and technical base of collective and Soviet farms played an important positive role for the development of the agrarian sector of Tatarstan, just like the specialisation and concentration of production, chemicalisation, and melioration in the farming. By the year 1975, the introduction of the loan-based form of relations between agricultural producers and the state made it possible to update the machine and tractor fleet of collective and Soviet farms of Tatarstan by 68 – 80 %; the power availability per worker at them grew 1.5 times. By 1980, villages had over 65 000 all-purpose tractors, self-propelled combine harvesters, and trucks. The major portion of enterprises had workshops for repair of their machinery, large engine yards with a complex array of agricultural machinery. Irrigation systems covered large territories. The use of mineral fertilisers and herbicides grew drastically. The Soviet farms located in the suburbs of the cities were actively developing glasshouse industry ("Narmonsky", "Voroshilovsky", "Ovoshchevod", "Maisky", "Vesenny", etc.). This helped to fill the shelves of food stores with visibly larger quantities of produce of vegetable-growing Soviet farms.

Лаеш районының «Казан» терлек симертү совхозында туңга сөрелгән җирне тырмалау

Боронование зяби на полях откормсовхоза «Казань» Лаишевского района

Harrowing of fall-ploughed fields of "Kazan" Feeding Soviet farm in the Laishevsky District

Алабуга районының XXII партия корылтае исем. колхозының куян үрчетү фермасының коммунистик хезмәт бригадасы бригадиры А. Кашапова фермада. 1960 еллар

А. Кашапова – бригадир бригады коммунистического труда кролиководческой фермы колхоза им. XXII партсъезда Елабужского района на ферме. 1960-е

A. Kashapova, foreman of a squad of the communist labour form the rabbit farm of the Collective Farm n.a. 22nd Party Congress in the Yelabuzhsky District, at the farm. 1960s

Казан районының «Беркутов» колхозы умарталыгында генераль җыештыру

Генеральная очистка на пасеке колхоза «Беркутов» Казанского района

Major cleaning works at a bee yard of "Berkutov" Collective Farm in the Kazansky District

Татарстан авыл хуҗалыгының терлекчелек тармагы аеруча югары темплар белән модернизацияләнә. Күп районнарда югары технологияле, җитештерү процесслары механикалаштырылган һәм автоматлаштырылган эре терлекчелек, кошчылык һәм җәнлекчелек комплекслары файдалануга тапшырыла. Алдынгы технологияләр куллану исәбенә азык-төлек мәсьәләләренең бер өлешен хәл итәргә мөмкин була. Мәсәлән, тавык ите һәм йомырка, ит-сөт продукциясенең аерым төрләре дефицит азык-төлек продуктлары булудан туктый.

Татарстанда аграр реформаның беренчел нәтиҗәләре шактый зур була. 1971 ел башына тулаем продукция җитештерүнең уртача еллык нәтиҗәсе 30 % ка арта (план буенча 23 %), ә күмәк

«Красный Ключ» кошчылык совхозы

Птицеводческий совхоз «Красный Ключ»

"Krasny Klyuch" Soviet Poultry Farm

Высокими темпами модернизировалась животноводческая отрасль сельского хозяйства Татарстана. Во многих районах были введены в эксплуатацию крупные животноводческие, птицеводческие и звероводческие комплексы, в том числе высокотехнологичные с механизированными и автоматизированными производственными процессами. За счёт использования передовых технологий удалось решить часть продовольственных проблем. К примеру, перестали быть остродефицитными продуктами питания куриное мясо и яйца, отдельные виды мясо-молочной продукции.

Первоначальный эффект аграрной реформы в Татарстане был значительным. Среднегодовое производство валовой продукции к началу 1971 г. увеличилось на 30 % при плане 23 %, а производительность труда в колхозах

Especially high was the pace of modernisation in the cattle-breeding sector of agriculture of Tatarstan. Many districts put into operation the large cattle- and poultry-production and fur complexes, including such based on the use of high technologies and mechanised and automated production processes. The use of advanced technologies helped to solve a number of food problems. For example, such products as poultry meat and eggs, as well as certain kinds of dairy- and meat products ceased to be food products in very short supply.

The initial effect of the agrarian reform in Tatarstan was significant. The average annual gross output by the beginning of 1971 increased by 30% with the planned figure being 23 %, and labour efficiency in collective and Soviet farms increased by 44 %.

Дуңгыз фермасы, «Гигант» колхозы, Буа районы. 1970 еллар

Свиноферма, колхоз «Гигант» Буинского района. 1970-е

Pig farm, "Gigant" Collective Farm in the Buinsky District. 1970s

Питрәч районының «Кощаковский» җәнлек совхозы. 1982

Зверосовхоз «Кощаковский» Пестречинского района. 1982

"Koshchakovsky" State Fur Farm in the Pestrichinsky District. 1982

хуҗалыкларда һәм совхозларда хезмәт җитештерүчәнлеге 44 % ка арта. Әмма 1970 еллар уртасыннан Татарстанның аграр секторы үсешендә тискәре тенденцияләр күзәтелә башлый. Тулаем продукция һәм хезмәт җитештерүчәнлегенең үсеше авыл хуҗалыгының матди-техник тәэмин ителеше дәрәҗәсенә туры килми. 1980 елда Татарстанның колхоз-совхоз җитештерүендә фондларның байлыгы 1970 еллар белән чагыштырганда 2,2 мәртәбәгә артса да, зур капитал кертүләрдән файда калмый. Авыл хуҗалыгында хезмәт җитештерүчәнлеге акрын үсә: 1980 еллар башына бер хезмәткәргә исәпләнгән тулай продукция җитештерүе 0,4 тапкырга гына арта.

и совхозах повысилась на 44 %. Однако с середины 1970-х гг. в развитии аграрного сектора Татарстана обозначились неблагоприятные тенденции. Рост валовой продукции и производительности труда не соответствовал уровню материально-технической оснащённости сельского хозяйства. Несмотря на то, что в 1980 г. фондовооружённость колхозно-совхозного производства Татарстана, в сравнении с 1970 г., увеличилась в 2,2 раза, реальная отдача от огромных капиталовложений была небольшой. Производительность труда в сельском хозяйстве росла медленно: к началу 1980-х гг. производство валовой продукции в расчёте на одного работника выросло только в 0,4 раза.

However, from the mid-1970s the development of the agrarian sector in Tatarstan showed some negative tendencies. The growth of the gross output and labour efficiency did not correspond to the level of material and technical base of the republic's agriculture. Despite the fact that, in 1980, capital-labour ratio in the collective and Soviet farm production of Tatarstan grew 2.2 times compared to 1970, the actual performance of the huge capital investments was insignificant. Labour efficiency in agriculture was growing slow: by the beginning of the 1980s, the gross output per one worker grew but only 0.4 times.

Бригадир Первушина Шәһәр яны хуҗалыгы трестының 8 нче яшелчә совхозында иртә өлгерә торган парник кәбестәсенең төбен өю эшен тикшерә

Бригадир Первушина проверяет работу по окучиванию ранней парниковой капусты в овощном совхозе № 8 Треста пригородного хозяйства

Foreman Pervushina checking the work of raising earth around early greenhouse cabbage in the vegetable-growing Soviet Farm No 8 of the Urban Farm Trust

Колхоз басуында

На колхозных полях

In the collective farm fields

Тәтеш районының «Яңа Килмәт» колхозында бәрәңге чүпләү

Сортировка картофеля в колхозе «Новая Кильметевка» Тетюшского района

Sorting of potato at “Novaya Kilmetevka” Collective Farm

Арышны урып-җыю. Арча районының «Байрак» колхозы

Уборка ржи. Колхоз «Байрак» Арского района

Rye harvest. “Bairak” Collective Farm in the Arsky District

Күмәк хуҗалыкларда һәм совхозларда аграр җитештерүнең матди-техник базасын булдыру белән бергәттән, торак йортлар (5,6 млн кв. м артык), 34,8 мең урынлык мәктәпкәчә яшьтәге балалар учреждениеләре, 2 053 урынлык хастаханә, 149,6 мең урынлык 759 гомуми белем бирү мәктәбе, 190,9 мең урынлык мәдәният йортлары һәм клублар төзелә.

Моннан тыш, Татарстанның интенсив урбанлашуы авылда эшче һәм һөнәри кадрларга кытлыкны арттыра. 1980 еллар башына республикада шәһәр халкының чагыштырма күләме 63 % тан артып китә. Шәһәрләрне киңәйтү, зур сәнәгать гигантлары, гаять зур сусаклагычлы Идел һәм Кама гидроэлектростанцияләре каскады, яңа юллар, магистраль нефть- һәм газүткәргечләр салу уңдырышлы җирләрнең зур өлешен авыл хуҗалыгы әйләнешеннән чыгаруга сәбәп була. Татарстан авыл хуҗалыгының экстенсив үсеше шартларында болар барысы да аграр сектор үсешенә тискәре йогынты ясый.

Наряду с созданием материально-технической базы аграрного производства в колхозах и совхозах были построены жилые дома (более 5,6 млн кв. м), дошкольные учреждения на 34,8 тыс. мест, больничные учреждения на 2 053 койко-места, 759 общеобразовательных школ на 149,6 тыс. мест, клубы и дома культуры на 190,9 тыс. мест.

Интенсивная урбанизация Татарстана увеличила дефицит рабочих и профессиональных кадров на селе. К началу 1980-х гг. удельный вес городского населения в республике превышал 63 %. Расширение городов, строительство промышленных гигантов и каскада гидроэлектростанций на Волге и Каме с огромными водохранилищами, прокладка новых дорог, магистральных нефте- и газопроводов стали причиной вывода из сельскохозяйственного оборота огромного массива плодородных земель. В условиях экстенсивного развития сельского хозяйства Татарстана всё это негативно сказывалось на развитии его аграрного сектора.

Along with the creation of the material and technical base of the agrarian production, built in collective and Soviet farms were residential houses (over 5.6 million square metres), pre-school institutions for 34 800 children, hospitals for 2 053 beds, 759 general education schools for 149 600 pupils, clubs and cultural centres housing 190 900 people.

In addition to that, the intensive urbanisation of Tatarstan increased the shortage of regular labour force and professional personnel in the rural areas. By the beginning of the 1980s, the portion of the urban population in the republic exceeded 63 %. The expansion of cities, construction of large industrial giants and a cascade of hydro power plants on the Volga and the Kama with huge water reservoirs, the building of new roads, main oil and gas transmission lines became the reason for withdrawing from agricultural use of a huge portion of fertile lands. Considering the extensive development of agriculture of Tatarstan, all this had an unfavourable effect on the development of its agrarian sector.

Дәүләт циркы һәм Казан Кремле күренеше. 1970

Панорама Госцирка и Казанского Кремля. 1970

Panorama of the State Circus and the Kazan Kremlin. 1970

Спорт сарае. Казан

Дворец спорта. Казань

Sports Palace. Kazan

Куйбышев шәһәренең яңа Мәдәният йорты

Новый Дом культуры в городе Куйбышев

The new Recreation Centre in the town of Kuibyshev

Социаль үсеш

Татарстанның социаль өлкәсендә дә уңай үзгәрешләр була. Бу чорда төрле социаль программалар дөнья күрә, аларның төп бурычы совет кешеләренең тормыш дәрәҗәсен күтәрү була. Әмма әлеге чорда хезмәт хакы бик аз арта. Шулай да Татарстанда бу чагыштырмача муллык кулланучылык шаукымы уята, халыкка яхшырак киенергә, тукланырга һәм үз көнкүрешен җайларга һәм ялын оештырырга мөмкинлек бирә. Күп кенә йортларда транзистор, телевизор, электрлы музыка уйнаткыч, магнитофон, суыткыч, кер юу машиналары барлыкка килә; хәллерәк гражданнар җиңел автомобильгә, мотоциклга һ. б. шәхси транспортка ия була. 1960 – 1980 еллар дәвамында катлаулырак көнкүреш товарларына ихтыяҗ даими рәвештә арта бара. 1980 еллар ахырында озак куллану товарлары (автомобиль, суыткыч, кер юу машиналары, телевизор, мебель, келәм һ. б.) предприятиеләрдә һәм оешма-

Социальное развитие

Позитивные изменения происходили и в социальной сфере Татарстана. В этот период увидели свет различные социальные программы, главной задачей которых было повышение уровня жизни и благосостояния советских людей. Однако на протяжении рассматриваемого периода рост заработной платы был незначительным. Но и этот относительный достаток вызвал в Татарстане потребительский бум, позволил его населению лучше одеваться, питаться и устраивать свой быт и досуг. Во многих домах появились транзисторы, телевизоры, электропроигрыватели, магнитофоны, холодильники, стиральные машины; более состоятельные граждане обзавелись личным транспортом: легковыми автомобилями, мотоциклами и др. На протяжении 1960 – 1980-х гг. спрос на сложные бытовые товары постоянно возрастал. В конце 1980-х гг. товары длительного пользования (автомобили,

Social Development

The positive changes were also taking place in the social sphere of Tatarstan. Various social programmes were started in that period, their main task being to improve the living standards and welfare of the Soviet people. However, the growth of wages within the period under consideration was small. Nevertheless, even such relative increase caused a consumer boom in Tatarstan, enabling the population to wear better clothes, eat good food, and better organise their spare time. Many households acquired transistors, TV-sets, record players, tape recorders, refrigerators, washing machines; more well-to-do citizens were able to buy cars, motorcycles, and so on. In the period between the 1960s and 1980s, the demand for complex consumer goods was constantly growing. At the end of the 1980s, they began distributing durable consumer goods (cars, refrigerators,

Республика клиник офтальмология хастаханәсе. 1971

Республиканская клиническая офтальмологическая больница. 1971

The Republic's Clinical Ophthalmologic Hospital. 1971

Шәпше бистәсендә Мәдәният сарае төзелеше. 1970

Строительство Дворца культуры в поселке Шапши. 1970

Construction of the Recreation Centre in the village of Shapshi. 1970

«Казан» шифаханәсенең төп корпусы

Вид главного корпуса санатория «Казанский»

View of the main building of the “Kazansky” sanatorium

ларда чират тәртибендә бүленә башлый. Өстәвенә, 1980 елларда Татарстанда җитештерелгән сәнәгать һәм авыл хуҗалыгы продукциясе бер кешегә исәпләгәндә СССР буенча алынган шундый ук күрсәткечтән өчтән бер өлешкә артыграк була, әмма, шуңа карамастан, азык-төлек, товар һәм хезмәт күрсәтүдән файдалану, республикада социаль өлкә объектлары белән тәэмин ителеш гомумсоюз дәрәҗәсеннән түбәнрәк була.

1950 еллар ахырыннан Татарстанның сәүдә инфраструктурасын яхшыртуда сизелерлек алга китеш күзәтелә. 1960 елларда республикада 8 сәүдә үзәге һәм 5 комплекс файдалануга тапшырыла, авыл җирендә 828 кибет, 45 җәмәгать туклануы предприятиесе ачыла. Ваклап сату предприятиеләренең гомуми саны 7,3 меңгә җитә. Мәдәни-көнкүреш билгеләнешендәге һәм хуҗалык товарлары ассортименты сизелерлек киңәя. 1980 елда ваклап сату предприятиеләре саны 8 435кә җитә; товар әйләнеше 3,2 млрд сумны тәшкил итә.

1960 елларда Татарстанда сәламәтлек саклау системасы актив үсеш ала. Яшел Үзән, Чистай, Алабуга, Менделеевск шәһәрләрендә һәм кайбер район үзәкләрендә шәһәр һәм район клиник хастаханәләре, поликлиникалар һәм медицина-санитария булекләре ачыла. 1960 – 1970 елларда сәламәтлек саклау системасының матди-техник һәм кадрлар потенциалының үсеш темплары югары була. Бу елларда республикада хастаханә ятаклары саны – ике тапкырга (20,5 меңгә кадәр), табиблар

холодильники, стиральные машины, телевизоры, мебель, ковры и др.) стали распределять в порядке очереди на предприятиях и в организациях. Причём в 1980-е гг. произведённая промышленная и сельскохозяйственная продукция в расчёте на одного жителя Татарстана на треть превышала аналогичный показатель по СССР, но, несмотря на это, потребление продовольствия, товаров и услуг, обеспечение объектами социальной сферы в республике были ниже общесоюзного уровня.

С конца 1950-х гг. наметился значительный сдвиг в улучшении торговой инфраструктуры Татарстана. В 1960-е гг. в республике ввели в эксплуатацию 8 торговых центров и 5 комплексов, в сельской местности открыли 828 магазинов, 45 предприятий общественного питания. Общее количество предприятий розничной торговли достигло 7,3 тыс. Значительно расширился ассортимент товаров, увеличилась продажа товаров культурно-бытового назначения и хозяйственного обихода. В 1980 г. число предприятий розничной торговли достигло 8 435; товарооборот составил 3,2 млрд рублей. В структуре общего товарного оборота 54,4 % приходилось на продовольственную продукцию.

В 1960-е гг. в Татарстане активно развивалась система здравоохранения. Были открыты городские и районные клинические больницы, поликлиники и медико-санитарные части в городах Зеленодольск, Чистополь, Елабуга, Менделеевск и ряде районных центров. 1960 – 1970-е гг. характеризуются высокими темпами роста материально-технического и кадрового потенциала системы здравоохранения. В эти годы количество больничных коек в республике возросло вдвое (до 20,5 тыс.), врачей – в 2,8 раза (до 4,6 тыс. человек), средних медицинских работников – в 3 раза (до 15,8 тыс. человек). Крупным событием в истории здравоохранения Татарстана явился ввод в эксплуатацию в 1982 г. новых зданий Республиканской клинической больницы на 1 210 коек, Детской республиканской клинической больницы на 755 коек, больничных учреждений в городах Набережные Челны и Нижнекамск и свыше 40 центральных районных клинических больниц на 3 635 коек. Создание противотуберкулёзного, кожно-венерологического, онкологического диспансеров улучшило возможности специализированной помощи населению. Расширилась сеть санаториев и профилакториев (до 5 150 мест). Однако, несмотря на быстрые темпы роста медицинской инфраструктуры, ко второй половине 1980-х гг. в Казани обеспеченность населения больницами и поликлиниками составляла менее 60 % от нормы.

Продолжавшийся рост городского населения в Татарстане обострял имевшиеся социальные проблемы. В 1970 – 1980 гг. население Казани

washing machines, TV-sets, furniture, carpets, and so on) on by turn basis at enterprises and in institutions. Noteworthy is that in the 1980s the produced industrial and agricultural output calculated per one citizen of Tatarstan was by one third more than such for the USSR, but, despite it all, the consumption of food, commodities, and services, as well as provision with social facilities in the republic was lower than in the country in general.

Starting from the late 1950s Tatarstan saw the considerable improvement in the development of the retail trade infrastructure. In the 1960s, put into operation in the republic were 8 commercial centres and 5 shopping malls, 828 stores and 45 public catering enterprises were opened in the rural areas. The total number of retail trade enterprises achieved the mark of 7 300. Considerable expanded was the range of goods, the sales of commodities of cultural and household purposes grew significantly. In 1980, the number of retail trade enterprises reached 8 435; commodity turnover totalled 3.2 billion roubles. The portion of food products in the overall pattern of the commodity turnover was 54.4%.

In the 1960s, actively developing in Tatarstan was the healthcare system. Opened were the town and district clinical hospitals, polyclinics, and industrial hospitals in the towns of Zelenodolsk, Chistopol, Yelabuga, Mendeleyevsk, and in a number of district centres. The 1960s and 1970s were marked by high pace of development of the material, technical, and personnel potential of the public health system. The number of beds in the republic grew over those years 2 times (up to 20 500), the number of doctors grew 2.8 times (up to 4 600), and the number of registered nurses grew 3 times (up to 15 800). Putting into operation, in 1982, of the new buildings of the Republic’s Clinical Hospital for 1 210 beds, of the Children’s Republic’s Clinical Hospital for 755 beds, of hospitals in the cities of Naberezhnye Chelny and Nizhnekamsk, and of over 40 central district clinical hospitals for 3 635 beds became a large event in the history of the public health system of Tatarstan. The establishment of the TB-, dermatovenerologic-, and oncological dispensaries improved the capacities for provision of specialised aid to the population. Also expanded was the network of sanatoriums and preventoriums (up to 5 150 beds). However, by the second half of the 1980s, despite the rapid development of the medical infrastructure, the bed/population ratio in Kazan was less than 60% of the standard.

The continued growth of the population in Tatarstan was aggravating the existing social problems. In the 1970s and 1980s, the population of Kazan grew by 10 %, of Almetyevsk – by 18 %, of Naberezhnye Chelny – by 66 %, and of Nizhnekamsk – by 42 %. The cities, both old and the new ones, suffered from the lack of housing. At the end of the 1980s, 321 000 families were on the waiting list for

Әлмәттәге «Россия» кинотеатры бинасы

Здание кинотеатра «Россия» в Альметьевске

The building of the “Rossiya” cinema theatre in Almetyevsk

40 нчы бүлек инженеры һәм техник В. Воронин «Спасибо» ательесында телевизор төзәтәләр. 1960 еллар

Инженер отдела № 40 и техник В. Воронин ремонтируют телевизор в ателье «Спасибо». 1960-е

Engineer of Department No 40 and technician V. Voronin are repairing a TV set in the “Spasibo” service centre. 1960s

саны – 2,8 тапкырга (4,6 мең кешегә кадәр), урта медицина хезмәткәрләре саны 3 тапкырга (15,8 мең кешегә кадәр) арта. 1982 елда 1 210 урынлык Республика клиник хастаханәсенең яңа биналарын, 755 урынлык Республика балалар клиник хастаханәсен, Чаллы һәм Түбән Кама шәһәрләрендә хастаханә учреждениеләрен, 3 635 урынлык 40 район үзәк клиник хастаханәләрен файдалануга тапшыру Татарстанның сәламәтлек саклау тарихында зур вакыйга була. Туберкулёз, тире-венерология, онкология диспансерлары булдыру халыкка махсуслаштырылган ярдәм күрсәтү мөмкинлекләрен яхшырта. Санаторийлар һәм профилакторийлар челтәре киңәя (5 150 урынга кадәр). Әмма медицина инфраструктурасы үсешенең кызу темпларына карамастан, 1980 елларның икенче яртысында Казанда халыкны хастаханәләр һәм поликлиникалар белән тәэмин итү норманың 60 процентын гына тәшкил итә.

Татарстанда шәһәр халкының саны арту социаль мәсьәләләрне кискенләштерә. 1970 – 1980 елларда Казанда халык саны – 10 % ка, Әлмәттә – 18 % ка, Яр Чаллыда – 66 % ка, Түбән Камада 42 % ка арта. Иске һәм яңа шәһәрләрдә торак кытлыгы бик нык сизелә. 1980 еллар ахырында торак шартларын яхшыртуга 321 мең гаилә чиратта тора. Авария хәлендәге һәм иске йортларда 30 мең гаилә яши. Гомуми белем бирү һәм мәктәпкәчә яшьтәге балалар учреждениеләре, социаль-мәдәни һәм спорт индустриясе объектлары аз санда төзелә. Мәсәлән, Казанда 1967 елда 6 мең урынлык спорт сарае, 2 300 урынлык цирк, «Огонёк» кинотеатры, 1968 елда Казан консерваториясенең концертлар залы, Актёрлар йорты һәм башка эре учреждениеләр төзелгәннән соң, мәдәният-спорт объектлары төзелеше шактый кими. 1980 елларның икенче яртысында Казанда халыкның мәдәният учреждениеләре

увеличилось на 10 %, Альметьевска – на 18 %, Набережных Челнов – на 66 %, Нижнекамска – на 42 %. В городах, как в старых, так и молодых, ощущалась острая нехватка жилья. В конце 1980-х гг. в очереди на улучшение жилищных условий стояла 321 тыс. семей. В аварийных и ветхих домах проживали 30 тыс. семей. В недостаточном количестве строились общеобразовательные и дошкольные учреждения, объекты социально-культурной и спортивной индустрии. К примеру, в Казани после строительства в 1967 г. Дворца спорта на 6 тыс. мест, цирка на 2 300 мест,

improvement of their living conditions. Living in the unfit and obsolete houses were 30 000 families. Built in insufficient numbers were general education and pre-school institutions, social-, cultural-, and sports projects. For example, after the construction in Kazan in 1967 of a Sports Palace for 6 000 visitors, of the circus for 2 300 visitors, of the Ogonyok cinema theatre, and, in 1968, of the Concert Hall of the Kazan Conservatoire, of the House of Actors, and of a number of other large institutions, the construction of cultural and sports projects slowed down significantly. By the second half of the 1980s, the provision of the population with cultural establishments in Tatarstan was 25 – 50% of the established

А. Байбәков. Почтада

А. Байбеков. На почте

A. Baibekov. At the post office

белән тәэмин ителеше норманың 25 – 50 % ын гына тәшкил итә. Моның социаль нәтиҗәсе итеп, шәһәр мохитендә, бигрәк тә яшьләр арасында хулиганлык, җинаятьчелек һәм башка асоциаль күренеш очракларының ешаюын күрсәтергә мөмкин.

Авылда социаль уңайлыклар җитмәү аеруча нык сизелә. Татарстан авылларында мәктәпләр, мәктәпкәчә яшьтәге балалар учреждениеләре һәм клублар төзелеше өлкәсендә сизелерлек уңай үзгәрешләр күзәтелә. 1960 – 1970 елларда авылларда йортлар һәм аларның эчке интерьерлары шактый яңара, аларның 90 % ы диярлек йорт хуҗалары акчасына төзелә яки

кинотеатра «Огонёк», в 1968 г. – Концертного зала Казанской консерватории, Дома актёра и ряда других крупных учреждений сооружение культурно-спортивных объектов значительно замедлилось. Ко второй половине 1980-х гг. в Казани обеспеченность населения учреждениями культуры составляла 25 – 50 % от нормы. Одним из социальных последствий этого было неуклонное увеличение случаев хулиганства, преступности и других асоциальных явлений в городской среде, особенно среди молодёжи.

norm. One of the social consequences of that was the constant growing of cases of rowdiness, criminal cases, and other anti-social actions in cities, especially among the young people.

The lack of social benefits was most deeply felt in villages. Favourable tendencies in villages of Tatarstan were recorded in the field of construction of schools, pre-school institutions, and clubs. In the 1960s and 1970s, many houses were renovated in villages, just like their interiors; almost 90% of them were built or reconstructed using the funds of house owners. However, still at the low level

Икмәк пешерү йорты. Шушмабаш авылы, «Тәньяк» совхозы. 1984

В пекарне. Село Шушмабаш, совхоз «Северный». 1984

In a bakery. Village of Shushmabash, "Severny" Soviet Farm. 1984

Авыл хастаханәсе. Шушмабаш авылы, «Тәньяк» совхозы. 1984.

Сельская больница. Село Шушмабаш, совхоз «Северный». 1984

Village hospital. Village of Shushmabash, "Severny" Soviet Farm. 1984

Авыл клубындагы китапханә. Шушмабаш авылы, «Тәньяк» совхозы. 1984

Библиотека в сельском клубе. Село Шушмабаш, совхоз «Северный». 1984

Library in the village club. Village of Shushmabash, "Severny" Soviet Farm. 1984

төзекләндерелә. Әмма авыл халкына медицина һәм көнкүреш хезмәте күрсәтү элеккечә түбән дәрәҗәдә була. Авылларга газ кертү, юллар төзү һәм социаль-мәдәни объектлар белән тәэмин итү дәрәҗәсе буенча Татарстан күрше төбәкләрдән шактый артта кала.

Татарстан авылларының социаль-икътисади үсеше тигез булмый: район үзәкләре, зур авыллар һәм бистәләр тиз үсә. Бу алга таба авыл хуҗалыгы җитештерүен концентрацияләүгә юнәлдерелгән аграр сәясәт курсына бәйле була. Авыл халкын күчереп утыртуның һәм социаль-мәдәни объектлар төзүнең яңа системалары да җитештерү формаларын эреләндерү курсына туры килергә тиеш була. Механик рәвештә «перспективалы» һәм «перспективасыз» авылларга бүлеп карау барлыкка килә. Татарстанда авыл торак пунктларының өчтән бере генә «перспективалы» авылларга кертелә, аларга дәүләттән финанс ярдәме беренче чиратта күрсәтелә. Нәтиҗәдә күп кенә «перспективалы» авылларда яхшы йортлар, кунакханәләр, сәүдә үзәкләре, балалар учреждениеләре, мунчалар (мәсәлән, Биектау районының Шәпше авылы) төзелә. Татарстанда социаль яктан тотрыксызлык аркасында 1970 – 1984 елларда авыл халкы саны 1,3 тапкырга диярлек кими. «Перспективасыз» авылларга каршы көрәш кампаниясе башланганнан бирле, Татарстанда 1 000 нән артык авыл һәм бистә юкка чыга, алар арасында 60 % тан артыгы – рус авыллары һәм 30 % ка якыны – татар торак пунктлары. Татарларның авылдан шәһәргә миграциясен тоткарлаган факторларның берсе – этник фактор, чөнки татар авылларында традицион мәдәният нык саклана. Шуңа күрә дә шәһәрдә халык саны арткannан-арта барса да, алар арасында татарларның саны русларга караганда сизелерлек дәрәҗәдә ким була.

Недостаток социальных благ наиболее остро ощущался на селе. Определённые положительные сдвиги в деревнях Татарстана произошли в сфере строительства школ, дошкольных учреждений и клубов. В 1960 – 1970-е гг. в сёлах значительно обновились дома и их внутренние интерьеры, почти 90 % которых были построены или реконструированы на средства домовладельцев. Однако по-прежнему на низком уровне оставалось медицинское и бытовое обслуживание сельского населения. Татарстанские сёла значительно отставали от соседних регионов по уровню газификации, дорожного строительства и обеспеченности социально-культурными объектами.

Характерной чертой социально-экономического развития сёл Татарстана была неравномерность: быстро развивались районные центры, крупные села и посёлки. Это было связано с проводившимся курсом аграрной политики, направленной на дальнейшую концентрацию сельскохозяйственного производства. Курсу на укрупнение производственных форм должна была соответствовать и новая система сельского расселения и строительства социально-культурных объектов. Деревни механически делились на «перспективные» и «неперспективные». В Татарстане только одна треть сельских населённых пунктов была отнесена к «перспективным» деревням, которым оказывалась первоочередная государственная финансовая помощь. В результате во многих «перспективных» деревнях появлялись улицы с добротными домами, гостиницы, торговые центры, детские учреждения, бани (к примеру, с. Шапши Высокогорского района). Из-за социальной неустроенности в Татарстане в 1970 – 1984 гг. численность сельского населения сократилась почти в 1,3 раза. С начала кампании по борьбе с «неперспективными» деревнями в Татарстане исчезло свыше 1 000 сёл, деревень и посёлков, среди которых больше 60 % – русские и около 30 % – татарские поселения. Одним из факторов, сдерживавших миграцию татар из села в город, был этнический, поскольку в татарских деревнях в наибольшей степени сохранилась традиционная культура. А потому при неуклонном росте количества горожан удельный вес татар среди них был заметно меньше, чем русских.

was the provision of medical and consumer services to the rural population. The villages in Tatarstan were lagging significantly behind the neighbouring regions in terms of penetration of gas infrastructure development, of road construction, and provision with social and cultural facilities.

The typical feature of the social and economic development of villages in Tatarstan was its unbalanced nature: rapidly developing were district centres, large villages and settlements. This was connected with the then active course of the agrarian policy, which was aimed at further concentration of agricultural production. Corresponding to the course for consolidation of production facilities should have been the new form of the rural distribution of population and construction of social and cultural facilities. Villages were mechanically divided into the "promising" and the "unpromising". Only one third of rural settlements in Tatarstan were recognised as "promising". The priority state financial aid was rendered to such villages. As a result, many "promising" villages got the streets with good quality houses, hotels, shopping centres, children's institutions, public baths (for example in the village of Shapshi of the Vysokogorsky District). The social exclusiveness in Tatarstan in the period between 1970s and 1984 entailed the reduction of the rural population almost 1.3 times. From the time when the campaign aimed at struggling the "unpromising" villages began in Tatarstan extinguished were over 1 000 villages and settlements, of which over 60% were Russian and nearly 30 % were Tatar settlements. One of the factors that hampered migration of the Tatars from villages to towns was ethnic, since the Tatar villages preserved traditional culture better than the others. For this reason, the portion of the Tatars among urban citizens was visibly smaller than of the Russians.

Агач эшләнмәләр остаханәсе. Шушмабаш авылы, «Тәньяк» совхозы. 1984

Столярная мастерская. Село Шушмабаш, совхоз «Северный». 1984

Joiner's shop. Village of Shushmabash, "Severny" Soviet Farm. 1984

Авыл укытучысы. 1976

Сельская учительница. 1976

Village teacher. 1976

Фән, мәгариф һәм мәдәният

Татарстанда көчле икътисади үсеш халык хуҗалыгының өстенлекле тармакларында фәнни-техник алгарышны тәэмин итәргә тиешле фәнни учреждениеләрнең саны артуга ярдәм итә. Фәнни-тикшеренү учреждениеләре республика сәнәгатенең күп кенә тармакларында төзелә. 1965 елда Татарстанда 51 фәнни-тикшеренү институты исәпләнә. Аннан соңгы елларда ведомство фәнни-тикшеренү институтлары, фәнни-җитештерү берләшмәләре, проект-конструкторлык бюролары һәм башка фәнни учреждениеләр барлыкка килә, 1980 еллар ахырына аларның саны 104 кә җитә. Татарстанның куәтле фәнни потенциалы гамәли һәм фундаменталь фәнни тикшеренүләрне тиз арада үстерү мөмкинлеген бирә. Атом-төш физикасы лабораториясе булдырыла, молекуляр физика интенсив үсә башлый, радиофизика барлыкка килә, шулай ук оптика һәм спектроскопия мәктәбе формалаша башлый. Татарстан галимнәренең физика, механика, химия һәм биология, шулай ук гуманитар фәннәр өлкәсендәге эшләре дөньякүләм һәм бөтенсоюз күләмендә таныла.

В. И. Ульянов-Ленин исем. Казан дәүләт университетының физика факультеты бинасы

Здание физического факультета Казанского государственного университета им. В. И. Ульянова-Ленина

The building of Department of Physics of Kazan State University n. a. V. I. Ulyanov-Lenin

Наука, образование и культура

Бурное экономическое развитие Татарстана способствовало росту числа научных учреждений, призванных обеспечивать научно-технический прогресс в приоритетных отраслях народного хозяйства. Научно-исследовательские учреждения создавались и во многих отраслях промышленности, получивших развитие в республике. В 1965 г. в Татарстане насчитывался 51 научно-исследовательский институт. В последующие годы появились ведомственные научно-исследовательские институты, научно-производственные объединения, проектно-конструкторские бюро и другие научные учреждения, число которых к концу 1980-х гг. достигло 104. Мощный научный потенциал Татарстана сделал возможным быстрое развитие прикладных и фундаментальных научных исследований. Была создана лаборатория ядерной физики, начала интенсивно развиваться молекулярная физика, возникла радиофизика, стала формироваться школа оптики и спектроскопии. Мировую и всесоюзную известность приобрели работы татарстанских учёных в области физики, механики, химии и биологии, а также гуманитарных наук.

Science, Education, and Culture

The rapid economic development in Tatarstan facilitated the growth of the number of scientific institutions, the main task of which was to ensure the scientific and technical progress in the priority sectors of the national economy. Research and development institutions were also created in many branches of the industrial sector, which were being developed in the republic. In 1965, Tatarstan had 51 research and development institutes. Later on, sectoral research and development institutes were established, scientific and industrial associations, design centres, and other scientific institutions, the number of which reached 104 by the end of the 1980s. The powerful scientific potential of Tatarstan made it possible to ensure the rapid development of applied and fundamental research. The nuclear physics laboratory was established; molecular physics began developing intensively; radio-physics emerged; and the school of optics and spectroscopy began shaping up. The works created by scientists of Tatarstan in the field of physics, mechanics, chemistry, biology, and humanities gained global and All-Union fame.

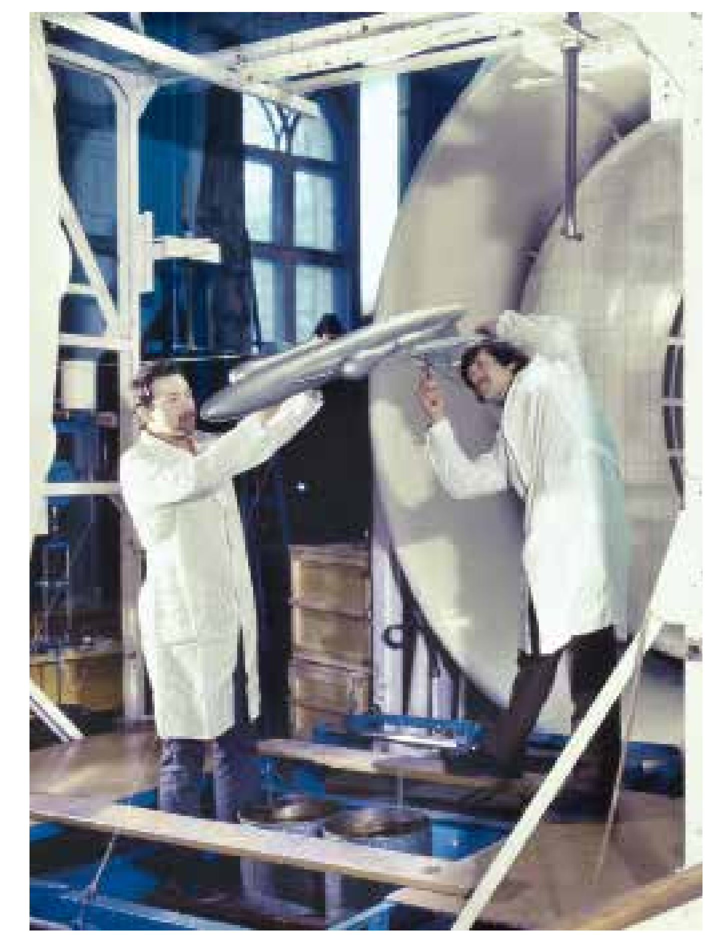

Е. П. Бусыгин, этнограф, тарихчы, тарих фәннәре докторы, профессор

Е. П. Бусыгин, этнограф, историк, доктор исторических наук, профессор

Y. P. Busygin, ethnographer, historian, Doctor of Historical Sciences, professor

В. Е. Алемасов, җылылык энергетикасы һәм двигательләр төзү өлкәсе галиме, РФА академигы, ТР ФАнең шәрәфле әгъзасы

В. Е. Алемасов, учёный в области теплоэнергетики и двигателестроения, академик РАН, почётный член АН РТ

V. Y. Alemasov, scientist in the field of thermal engineering and engine-building, Academician of the Russian Academy of Sciences, Honoured Member of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

А. Х. Халиков, археолог, тарихчы, тарих фәннәре докторы, ТР ФАнең мөхбир-әгъзасы

А. Х. Халиков, археолог, историк, доктор исторических наук, член-корреспондент АН РТ

A. K. Khalikov, archaeologist, historian, Doctor of Historical Sciences, correspondent member of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

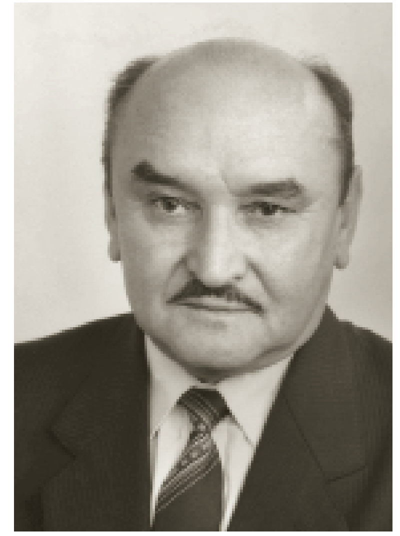

М. Г. Госманов, тарихчы, археограф, ТР ФА академигы

М. А. Усманов, историк, археограф, академик АН РТ

M. A. Usmanov, historian, archaeographer, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

Р. Г. Фәхретдинов, археолог, тарихчы, тарих фәннәре докторы

Р. Г. Фахрутдинов, археолог, историк, доктор исторических наук

R. G. Fakhrutdinov, archaeologist, historian, Doctor of Historical Sciences

А. И. Коновалов, химик-органик, химия фәннәре докторы, ТР ФА һәм РФА академигы

А. И. Коновалов, химик-органик, доктор химических наук, академик РАН и АН РТ

A. I. Konovalov, organic chemist, Doctor of Chemical Sciences, Academician of the Russian Academy of Sciences and Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

Д. Г. Тумашева, тел белгече, филология фәннәре докторы, ТР ФА академигы

Д. Г. Тумашева, языковед, доктор филологических наук, академик АН РТ

D. G. Tumasheva, linguist, Doctor of Philology, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

И. Ш. Мостюков, конструктор, техника фәннәре докторы, ТР ФАнең шәрәфле әгъзасы

И. Ш. Мостюков, конструктор, кандидат технических наук, почётный член АН РТ

I. S. Mostyukov, designer, Candidate of Technical Sciences, honorary member of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

Б. А. Арбузов, химик-органик, СССР ФА академигы, ТР ФАнең шәрәфле әгъзасы

Б. А. Арбузов, химик-органик, академик АН СССР, почётный член АН РТ

B. A. Arbuzov, organic chemist, Academician of the Academy of Sciences of the USSR, honoured member of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

1960 – 1980 елларда Татарстанда фәнни һәм фәнни-педагогик кадрлар санының гаять зур үсеше күзәтелә. Органик химия өлкәсендә әйдәп баручы урыннарны – Б. А. Арбузов, А. Н. Пудовик; химиядә – П. А. Кирпичников, А. И. Коновалов; теоретик һәм гамәли механикада – Ю. Г. Коноплёв, М. Х. Сәлахов; оптика һәм спектроскопиядә – И. С .Поминов; полимерлар физикасында – А. И. Маклаков; спин физикасы һәм химиядә – К. М. Салихов; физика-химиядә – И. Б. Хәйбуллин; җылылык энергетикасында – В. Е. Алемасов, А. Ф. Дрегалин; биохимиядә – И. А. Тарчевский; микробиологиядә – М. И. Беляева; физиологиядә – Л. Н. Зефиров; үсемлекләр физиологиясендә – А. М. Алексеев, И. Г. Сөләйманов; Татарстан һәм төбәк тарихында – Җ. И. Гыйльманов, М. К. Мөхәррәмов, М. Г. Госманов, С. Х. Алишев, И. П. Ермолаев, А. Л. Литвин, И. Р. Таһиров; гомуми тарихта – А. С. Шофман, В. Д. Жигунин; өлкә археологиясендә –

В 1960 – 1980-е гг. в Татарстане произошёл колоссальный рост численности научных и научно-педагогических кадров. Ведущее место в области органической химии занимали исследования Б. А. Арбузова, А. Н. Пудовика; химии – П. А. Кирпичникова, А. И. Коновалова; теоретической и прикладной механики – Ю. Г. Коноплёва, М. Х. Салахова; оптики и спектроскопии – И. С. Поминова; физики полимеров – А. И. Маклакова; спиновой физики и химии – К. М. Салихова; физико-химии – И. Б. Хайбуллина; теплоэнергетики – В. Е. Алемасова, А. Ф. Дрегалина; биохимии – И. А. Тарчевского; микробиологии – М. И. Беляевой; физиологии – Л. Н. Зефирова; физиологии растений – А. М. Алексеева,

In the period between the 1960s and 1980s, Tatarstan witnessed a tremendous growth of the number of scientists and scientific and pedagogical personnel. The leading roles in the field of organic chemistry were played by the research carried out by B. A. Arbuzov, A. N. Pudovik; in chemistry – by P. A. Kirpichnikov, A. I. Konovalov; in theoretic and applied mechanics – by Y. G. Konoplev, M. K. Salakhov; in optics and spectroscopy – by I. S. Pominov; in physics of polymers – by A. I. Maklakov; in spin physics and chemistry – by K. M. Salikhov; in physico-chemistry – by I. B. Khaibullin; in thermal engineering – by V. Y. Alemasov, A. F. Dregalin; in biochemistry – by I. A. Tarchevsky; in microbiology – by M. I. Belyayeva; in physiology – by L. N. Zefirov; in physiology

А. Н. Пудовик, химик-органик, химия фәннәре докторы, РФА мөхбир-әгъзасы, ТР ФАнең шәрәфле әгъзасы

А. Н. Пудовик, химик-органик, доктор химических наук, член-корреспондент РАН, почётный член АН РТ

A. N. Pudovik, organic chemist, Doctor of Chemistry, correspondent member of the Russian Academy of Sciences, honorary member of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

А. Х. Халиков, Р. Г. Фәхретдинов; татар иҗтимагый фикере тарихында – Я. Г. Абдуллин, Ф. Г. Газизуллин, этнографиядә – Н. И. Воробьёв, Е. П. Бусыгин, Ф. Т. Вәлиев; татар лингвистикасында – В. Н. Хангильдин, Д. Г. Тумашева, М. З. Зәкиев, Ф. Ә. Ганиев; әдәбият белемендә – Г. Халит, Х. Г. Госманов, М. Х. Гайнуллин, Н. Г. Юзиев, И. З. Нуруллин, М. Х. Хәсәнов; сәнгать белемендә Ф. Х. Вәлиев тикшеренүләре алып тора.

Махсус техника һәм технологияләр эшләүгә, шул исәптән «үзеңнеке – читнеке» системасын булдыруга Социалистик Хезмәт Герое И. Ш. Мостюков зур өлеш кертә.

И. Г. Сулейманова; истории Татарстана и края – З. И. Гильманова, М. К. Мухарямова, М. А. Усманова, С. Х. Алишева, И. П. Ермолаева, А. Л. Литвина, И. Р. Тагирова; всеобщей истории – А. С. Шофмана, В. Д. Жигунина; археологии края – А. Х. Халикова, Р. Г. Фахрутдинова; истории татарской общественной мысли – Я. Г. Абдуллина, Ф. Г. Газизуллина; этнографии – Н. И. Воробьёва, Е. П. Бусыгина, Ф. Т. Валеева; татарской лингвистики – В. Н. Хангильдина, Д. Г. Тумашевой, М. З. Закиева, Ф. А. Ганиева; литературоведения – Г. Халита, Х. У. Усманова, М. Х. Гайнуллина, Н. Г. Юзеева, И. З. Нуруллина, М. Х. Хасанова; искусствоведения – Ф. Х. Валеева.

Выдающийся вклад в разработку специальной техники и технологий, в том числе системы «свой – чужой», внёс Герой Социалистического труда И. Ш. Мостюков.

of plants – by A. M. Alexeyev, I. G. Suleimanov; in history of Tatarstan and the region – by Z. I. Gilmanov, M. K. Mukharyamov, M. A. Usmanov, S. K. Alishev, I. P. Yermolayev, A. L. Litvin, I. R. Tagirov; in universal history – by A. S. Shofman, V. D. Zhigunin; in archeology of the region – by A. K. Khalikov, R. G. Fakhrutdinov; in history of the Tatar social thought – by Y. G. Abdullin, F. G. Gazizullin; in ethnography – by N. I. Vorobyev, Y. P. Busygin, F. T. Valeyev; in the Tatar linguistics – by V. N. Khangildin, D. G. Tumasheva, M. Z. Zakiev, F. A. Ganiev; in history of literature – by G. Khalit, K. U. Usmanov, M. K. Gainullin, N. G. Yuzeyev, I. Z. Nurullin, M. K. Khasanov; in art history – by F. K. Valeyev.

An outstanding contribution to the development of special purpose machinery and technologies, including the “friend-or-foe” system was made by Hero of Socialist Labour I. S. Mostyukov.

Казан педагогия институты чыгарылышы. 1973

Выпускники Казанского педагогического института. 1973

Graduates of the Kazan Pedagogical Institute. 1973

Татарстанның югары һәм урта махсус белем бирү системасы да күппланлы һәм төрле юнәлешле характерда үсеш ала. 1965 елда республикада 11 югары уку йорты һәм 42 урта махсус уку йорты эшләп килә. Бу чорда Татарстанның район шәһәрләрендә дә югары уку йортлары ачылу күзәтелә: Әлмәттә – нефть, Алабугада – педагогик, Яр Чаллыда – политехник, Түбән Камада – химия технологиясе вузлары. Бу елларда Казан университеты элеккегечә үк республикада педагогик, фәнни-тикшеренү, инженер-техник кадрлар, шулай ук белем һәм практиканың башка тармаклары өчен белгечләр әзерләүдә алдынгы роль уйнавын дәвам итә. Югары уку йортларында студентлар саны шактый арта, белгечлекләр исемлеге киңәя. Һөнәри-техник белем бирү системасы да югары үсешкә ирешә, 1970 – 1980 елларда 100дән артык һөнәри-техник училище ачыла.

Многоплановый и разносторонний характер имело и развитие системы высшего и среднего специального образования Татарстана. В 1965 г. в республике действовали 11 вузов и 42 средних специальных учебных заведения. Другим заметным явлением этого периода было открытие вузов и в районных городах Татарстана: в Альметьевске – нефтяного, в Елабуге – педагогического, в Набережных Челнах – политехнического, в Нижнекамске – химико-технологического. В эти годы Казанский университет по-прежнему продолжал играть ведущую роль в республике в подготовке педагогических, научно-исследовательских, инженерно-технических кадров, а также специалистов для других отраслей знаний и практики. Значительно увеличилось число студентов в вузах, расширился перечень специализаций. Достаточно высокого развития достигла система профессионально-технического образования, в 1970 – 1980-е гг. было открыто около 100 профессионально-технических училищ.

Also diverse was the development of the system of higher and vocational secondary education of Tatarstan. In 1965, the republic had 11 institutions of higher education and 42 vocational secondary institutions. Another notable phenomenon of that period was the opening of institutions of higher education in the district centres of Tatarstan: of the oil institute in Almetyevsk, pedagogical institute in Yelabuga, polytechnic institute in Naberezhnye Chelny, and the institute for chemical technology in Nizhnekamsk. In that period, Kazan University was still playing the leading role in the training of pedagogical, scientific research, and engineering personnel, as well as in the training of specialists for other sectors of knowledge and practice. The number of students at institutions of higher education increased significantly, and the list of specialisations got broader. Quite well-developed became the system of vocational education; some 100 vocational training colleges were opened in the period between the 1970s and 1980s.

42 нче һөнәри-техник училище. Казан, 1982

Профессионально-техническое училище № 42. Казань, 1982

Vocational Training College No 42, 1982

Татарстан халкының гомуми белем дәрәҗәсе күтәрелә. Моңа 1958 елда башланган мәҗбүри сигезьеллык укуга күчү ярдәм итә, ул 1960 еллар башында тәмамлана. 1970 елларда мәктәп яшендәге балалар арасында гомуми мәҗбүри урта белемгә юнәлеш алына. 1970 – 1980 елларда меңнән артык яңа мәктәп бинасы төзелә. Шул ук вакытта әлеге елларда Татарстанда татар теленең роле тарая бара. Мәктәпләрдә, югары уку йортларында, урта махсус һәм һөнәри-техник уку йортларында татар телен укытуга бирелгән сәгатьләр саны кыскара башлый. Шәһәрләрдә һәм район үзәкләрендә барлык милли мәктәпләр дә диярлек рус телендә укытуга күчә; рус мәктәпләрендә белем алучы татарлар өчен туган телне өйрәнүгә бүлеп бирелгән сәгатьләр саны кими. 1980 нче еллар башына Казанда бары тик бер генә татар интернат-мәктәп кала.

Повышался общеобразовательный уровень населения Татарстана. Этому способствовал начатый в 1958 г. переход на обязательное восьмилетнее обучение, который завершился в начале 1960-х гг. В 1970-е гг. был взят курс на всеобщее обязательное среднее образование среди детей школьного возраста. К 1970 – 1980-м гг. было построено более 1 000 новых школьных зданий. При этом в указанные годы в Татарстане продолжала сужаться роль татарского языка. В школах, вузах, средних специальных и профессионально-технических учебных заведениях начали сокращаться часы, отведённые на преподавание татарского языка. В городах и районных центрах почти все национальные школы перешли на русский язык обучения; уменьшалось количество часов, выделяемых на изучение родного языка для татар, обучавшихся в русских школах. К началу 1980-х гг. в Казани осталась всего одна татарская школа-интернат.

Also growing was the education level of the population of Tatarstan. Contributing to this was the course taken in 1958 for the transfer to compulsory eight-year education, which was completed in the early 1960s. In the 1970s, the course was changed for universal compulsory secondary education for school-aged children. Built by the 1970 – 1980s were over 1 000 new school buildings. However, the role of the Tatar language continued to diminish in Tatarstan all those years. The number of classes of the Tatar language began to be reduced at schools, institutions of higher education, at secondary specialised and vocational colleges. Almost all ethnic schools were transferred to Russian in towns and district centres; the number of classes dedicated to the study of mother tongue by the Tatars in Russian schools was also decreasing. By the beginning of the 1980s, Kazan had only one Tatar boarding school.

Авыл мәктәбендә дәрес. Шушмабаш авылы, «Төньяк» совхозы. 1984

Урок в сельской школе. Село Шушмабаш, совхоз «Северный». 1984

A lesson at a village school. Village of Shushmabash, "Severny" Soviet Farm. 1984

Тукай районының Teләнче-Тамак авылында урта мәктәпнең яңа бинасын ачу тантанасы. 1974

Открытие нового здания Тлянче-Тамакской средней школы Тукаевского района. 1974

The opening of the new building of the Tlyanche-Tamak secondary school in the Tukayevsky District. 1974

Казан шәһәренең 99 нчы мәктәбе. «Без бөтен планетада тынычлык өчен!» – рәсем түгәрәге дәресе, бәйгегә нәтиҗә чыгару. 1981

Школа № 99 г. Казани. «Мы за мир на всей планете» – занятие в кружке рисования, подведение итогов конкурса. 1981

School No 99 of Kazan. "We are for peace across the globe" – a lesson in the drawing circle, summarising the results of the contest. 1981

Казан шәһәренең 73 нче мәктәбендә 1 сентябрь. 1973

1 сентября в школе № 73. Казань, 1973

The 1st of September at School No 73. Kazan. 1973

Р. Харис, шагыйрь, әдәби тәнкыйтьче, драматург, дәүләт һәм җәмәгать эшлеклесе

Р. Харис, поэт, литературный критик, драматург, государственный и общественный деятель

R. Kharis, poet, literary critic, playwright, statesman and public figure

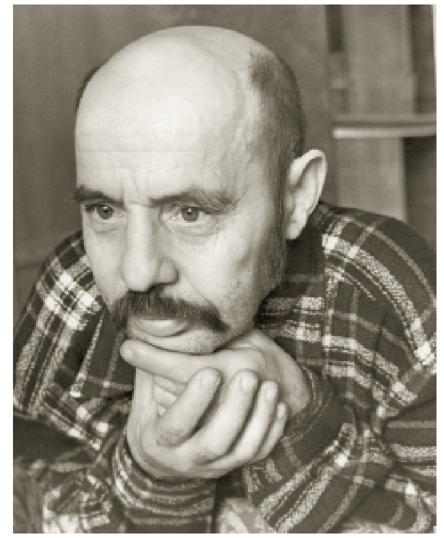

И. Юзиев, шагыйрь

И. Юзеев, поэт

I. Yuzeyev, poet

М. Әгъләмов, шагыйрь

М. Аглямов, поэт

M. Aglyamov, poet

Татар әдәбиятында башлангычларга кире кайту, гуманистик һәм эстетик традицияләрне торгызу мөмкинлекләрен эзләү (Ә. Еники, С. Хәким, Х. Туфан) башлана. Прозада халык тарихын, туган як тарихын һәм кеше язмышын сәнгатьчә сурәтләү көчәтелә (Г. Бәширов, А. Гыйләҗев, Н. Фәттах, М. Мәһдиев һ. б.). Авангард хәрәкәтен Р. Файзуллин шигърияте җитәкли. Татар шигъриятендә фикер өстенлекле роль уйный башлый, әмма гадәти формада түгел, ешрак метафора, ассоциацияләр, символлар ярдәмендә укучыда көчле хис-кичерешләр тудыра (И. Юзиев, М. Әгъләмов, Зөлфәт, Р. Харис, Р. Миңнуллин һ. б.).

В татарской литературе начался процесс возвращения к национальным художественным истокам, поиск возможностей возрождения гуманистических и эстетических традиций (А. Еники, С. Хаким, Х. Туфан). В прозе произошло художественное осмысление истории народа, родного края и судьбы человека (Г. Баширов, А. Гилязов, Н. Фаттах, М. Магдеев и др.). Авангардное движение возглавила поэзия Р. Файзуллина. Мысль в татарской поэзии стала играть главенствующую роль, но выражалась необычно, чаще – в метафорах, ассоциациях, при помощи символов, что всегда рождало сильные эмоции у читателя (И. Юзеев, М. Аглямов, Зульфат, Р. Харис, Р. Миннуллин и др.).

Ә. Еники, язучы

А. Еники, писатель

A. Yeniki, writer

Р. Вәлиев, язучы, җәмәгать эшлеклесе

Р. Валеев, писатель, общественный деятель

R. Valeyev, writer, public figure

М. Мәһдиев, язучы, әдәбият белгече

М. Магдеев, писатель, литературовед

M. Magdeyev, writer, theorist of literature

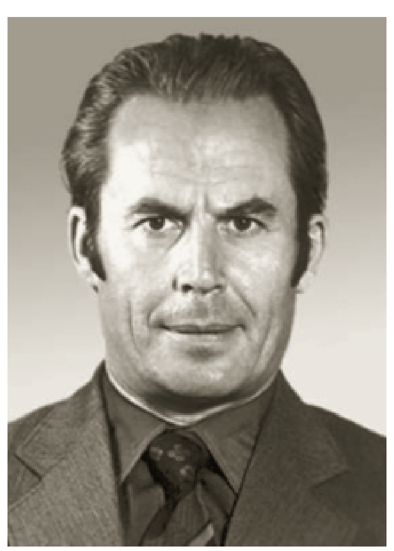

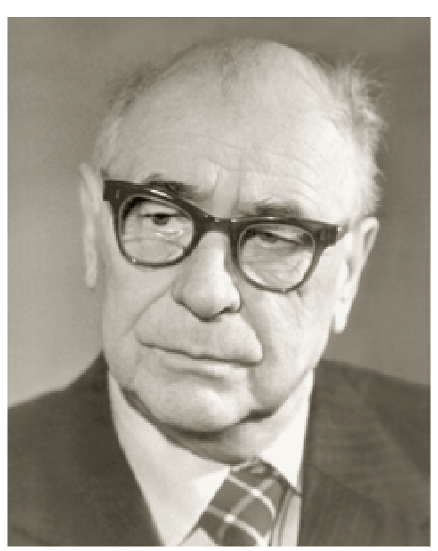

The Tatar literature showed signs of returning of coming back to its national artistic origins, searching for opportunities for restoration of humanistic and aesthetic traditions (A. Yeniki, S. Khakim, K. Tufan). In the field of prose there has taken place the artistic rethinking of history of the people, native land, and fate of man (G. Bashirov, A. Gilyazov, N. Fattakh, M. Magdeyev, and so on). The avant-garde movement was spearheaded by poetry of R. Faizullin. The thought in the Tatar poetry began playing the leading role, but it was expressed in an unusual way, most often in the form of metaphors, associations, with the use of symbols, which always gave birth to strong emotions with the readers (I. Yuzeyev, M. Aglyamov, Zulfat, R. Kharis, R. Minnullin, and so on).

Р. Миңнуллин, шагыйрь, журналист, җәмәгать һәм дәүләт эшлеклесе

Р. Миннуллин, поэт, журналист, общественный и государственный деятель

R. Minnullin, poet, journalist, public figure, and statesman

Язучылар һәм шагыйрьләр: Х. Туфан, Г. Бәширов, Х. Ярми, Ш. Маннур

Писатели и поэты: Х. Туфан, Г. Баширов, Х. Ярми, Ш. Маннур

Writers and poets: K. Tufan, G. Bashirov, K. Yarmi, S. Mannur

Татарстан Республикасы Язучылар берлеге бинасы

Здание Союза писателей Республики Татарстан

The building of the Union of Writers of the Republic of Tatarstan

Р. Фәйзуллин, шагыйрь, җәмәгать эшлеклесе, ТР ФАнең шәрәфле әгъзасы

Р. Файзуллин, поэт, общественный деятель, почётный член АН РТ

R. Faizullin, poet, public figure, honorary member of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

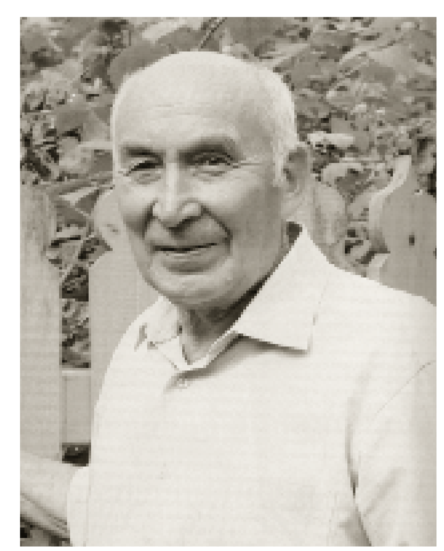

Зөлфәт, шагыйрь

Зульфат, поэт

Zulfat, poet

С. Хәким, шагыйрь, публицист, җәмәгать эшлеклесе

С. Хаким, поэт, публицист, общественный деятель

S. Khakim, poet, publicist, public figure

А. Арсланов, драма актёры, эстрада артисты, режиссёр, нәфис сүз остасы

А. Арсланов, драматический актёр, артист, режиссёр эстрады, мастер художественного слова

A. Arslanov, drama actor, artist, variety stage director, elocutionist

Р. Бохараев, язучы, тәрҗемәче

Р. Бухараев, писатель, переводчик

R. Bukharayev, writer, translator

У. Әлмиев, җырчы

У. Альмеев, певец

U. Almeyev, singer

Н. Г. Рахлин, оркестр дирижёры, педагог

Н. Г. Рахлин, оркестровый дирижёр, педагог

N. G. Rakhlin, orchestra conductor, pedagogue

Х. Бигичев, җырчы

Х. Бигичев, певец

K. Bigichev, singer

А. Аббасов, җырчы

А. Аббасов, певец

A. Abbazov, singer

М. Рахманкулова, җырчы, композитор, фольклорчы

М. Рахманкулова, певица, композитор, фольклорист

M. Rakhmankulova, singer, composer, folklorist

Н. Г. Рахлин, Ф. Ш. Мансуров, А. И. Шутиков кебек дирижёрлар Татарстанның концерт тормышына зур өлеш кертәләр. Музыкаль театр үсешендә опера башкаручылары – М. Булатова, Г. Кайбицкая, М. Рахманкулова, У. Әлмиев, Н. Даутов, Ф. Насретдинов, А. Аббасов, З. Сөнгатуллина, В. Ганиева, Х. Бигичев; музыкаль сәнгатьтә – А. Монасыйповның «Муса Җәлил», Ф. Әхмәтовның «Казан» симфонияләре; С. Гобәйдуллина, Р. Белялов, Р. Еникеев, Л. Батыр-Болгари, Ш. Тимербулатовның симфоник, камера-инструменталь, вокаль әсәрләре; театр сәнгатендә Х. Вахит, Т. Миңнуллин, Ш. Хөсәенов һ. б. пьесалары зур роль уйный.

Значительный вклад в концертную жизнь Татарстана внесли дирижёры Н. Г. Рахлин, Ф. Ш. Мансуров, А. И. Шутиков. Важную роль в становлении музыкального театра сыграли оперные исполнители: М. Булатова, Г. Кайбицкая, М. Рахманкулова, У. Альмеев, Н. Даутов, Ф. Насретдинов, А. Аббасов, З. Сунгатуллина, В. Ганеева, Х. Бигичев; в развитии музыкального искусства – симфонии «Муса Джалиль» А. Монасыпова, «Казанская» Ф. Ахметова; симфонические, камерно-инструментальные, вокальные произведения С. Губайдуллиной, Р. Белялова, Р. Еникеева, Л. Батыр-Булгари, Ш. Тимербулатова; театрального искусства – пьесы Х. Вахита, Т. Миннуллина, Ш. Хусаинова и др.

A considerable contribution to the concert lifer of Tatarstan was made by the following conductors: N. G. Rakhlin, F. S. Mansurov, A. I. Shutikov. An important role in the establishment of musical theatre was played by such opera signers as M. Bulatova, G. Kaibitskaya, M. Rakhmankulova, U. Almeyev, N. Dautov, F. Nasretdinov, A. Abbasov, Z. Sungatullina, V. Ganeyeva, K. Bigichev; in the field of musical art, an important role was played by symphonies "Musa Jalil" by A. Monasypov, "Kazanskaya" by F. Akhmetov, symphonic, chamber-instrumental, and vocal works created by S. Gubaidulina, R. Belyalov, R. Yenikeyev, L. Batyr-Bulgari, S. Timerbulatov; in the field of theatrical art – by plays written by K. Vakhit, T. Minnullin, S. Khusainov, and so on.

Ф. Мансуров, дирижёр, педагог, профессор

Ф. Мансуров, дирижёр, педагог, профессор

F. Mansurov, conductor, pedagogue, professor

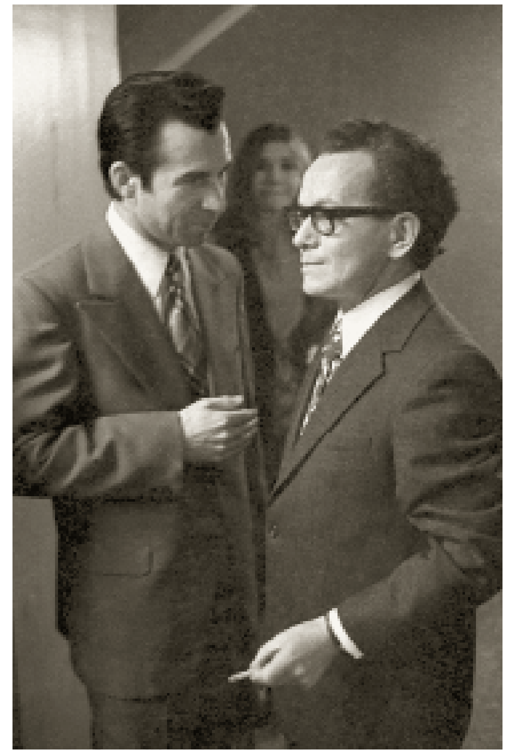

М. Яруллин, композитор, педагог;
А. Монасыйпов, композитор, дирижёр, педагог

М. Яруллин, композитор, педагог;
А. Монасыпов, композитор, дирижёр, педагог

From left to right: M. Yarullin, composer, pedagogue,
A. Monasypov, composer, conductor, pedagogue

М. Булатова, җырчы, педагог

М. Булатова, певица, педагог

M. Bulatova, singer, pedagogue

С. Гобәйдуллина, композитор

С. Губайдулина, композитор

S. Gubaidulina, composer

С. Сәйдәшев исем. Зур концерт залы

Большой концертный зал им. С. Сайдашева

S. Saidashev Grand Concert Hall

И. Шакиров, җырчы

И. Шакиров, певец

I. Shakirov, singer

Г. Булатова, драма актрисасы

Г. Булатова, драматическая актриса

G. Bulatova, drama actress

Т. Миңнуллин, драматург, публицист, җәмәгать эшлеклесе

Т. Миннуллин, драматург, публицист, общественный деятель

T. Minnullin, playwright, publicist, public figure

Значимым событием в культурной жизни Татарстана и татарского народа стало открытие в январе 1987 г. нового здания Татарского государственного Академического театра им. Г. Камала. Значительное влияние на развитие театрального искусства в Татарстане оказала деятельность режиссёра М. Салимжанова, под руководством которого Татарский академический театр встал в ряд ведущих театральных коллективов СССР. Поставленные им спектакли «Голубая шаль», «Угасшие звезды» К. Тинчурина, «Старик из деревни Альдермеш» Т. Миннуллина стали явлениями общероссийского масштаба. Произведения татарских музыкальных деятелей и мастеров сценического искусства стали достоянием народов России и зарубежных стран, были отмечены наградами на татарстанских, всероссийских и международных конкурсах.

The opening, in January 1987, of the new building of the Tatar Academic Theatre n. a. G. Kamal became a notable event in the cultural life of Tatarstan and the Tatar people. A considerable influence on the development of the theatrical art in Tatarstan was extended by activity of stage director M. Salimzhanov. It was under his leadership that the Tatar Academic Theatre became one of the leading theatre companies of the USSR. The performances that he staged, “Blue Shawl”, “Extinct Stars” by K. Tinchurin, “Almandar from Aldermysh” by T. Minnullin, became notable events of the All-Russia’s scale. The works created by the Tatar musical professionals and masters of theatrical art became property of all peoples of Russia and foreign countries, were awarded by numerous awards at the Tatarstan’s, All-Russian, and international competitions.

1987 елның гыйнварында Г. Камал исемендәге Татар дәүләт Академия театрының яңа бинасын ачу Татарстан һәм татар халкының мәдәни тормышында мөһим вакыйга була. Татарстанда театр сәнгатен үстерүгә режиссёр М. Сәлимҗанов эшчәнлеге зур йогынты ясый, аның җитәкчелегендә Татар дәүләт Академия театры СССРның алдынгы театр коллективлары рәтенә баса. К.Тинчуринның «Зәңгәр шәл», «Сүнгән йолдызлар», Т. Миңнуллинның «Әлдермештән Әлмәндәр» спектакльләре гомумроссия күләмендә танылу ала. Татар музыка эшлеклеләре һәм сәхнә сәнгате осталары әсәрләре, Россия һәм чит илләрдә танылып, республика, бөтенроссия һәм халыкара конкурсларда бүләкләргә лаек була.

Н. Әюпов, драма актёры

Н. Аюпов, драматический актёр

N. Ayupov, drama actor

Г. Кайбицкая, актриса, җырчы

Г. Кайбицкая, актриса, певица

G. Kaibitskaya, actress, singer

Г. Камал исем. Татар дәүләт Академия театры бинасы

Здание Татарского государственного Академического театра им. Г. Камала

The building of the G. Kamal Tatar State Academic Theatre

«Әлдермештән Әлмәндәр» спектакленнән күренеш, 1976. Әлмәндәр – Ш. Биктимеров, Илсур – А. Ишмуратова, Әҗәл – Р. Шәрафиев

Сцена из спектакля «Старик из деревни Альдермеш», 1976. Альмандар – Ш. Биктемиров, Ильсур – А. Ишмуратова, Смерть – Р. Шарафеев

A scene from performance “An Old Man from Village of Aldermesh”, 1976. S. Biktemirov as Almandar, A. Ishmuratova as Ilsur, R. Sharafeyev as Death

М. Сәлимҗанов, драма актёры, режиссёр, педагог, ТР ФА академигы

М. Салимжанов, драматический актёр, режиссёр, педагог, академик АН РТ

M. Salimzhanov, drama actor, stage director, pedagogue, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

ТАТАРСТАН ҮЗГӘРТЕП КОРУ ҺӘМ ХӘБӘРДАРЛЫК ЧОРЫНДА (1985 – 1991)

ТАТАРСТАН В ПЕРИОД ПЕРЕСТРОЙКИ И ГЛАСНОСТИ (1985 – 1991)

TATARSTAN DURING THE YEARS OF PERESTROIKA AND GLASNOST (1985 – 1991)

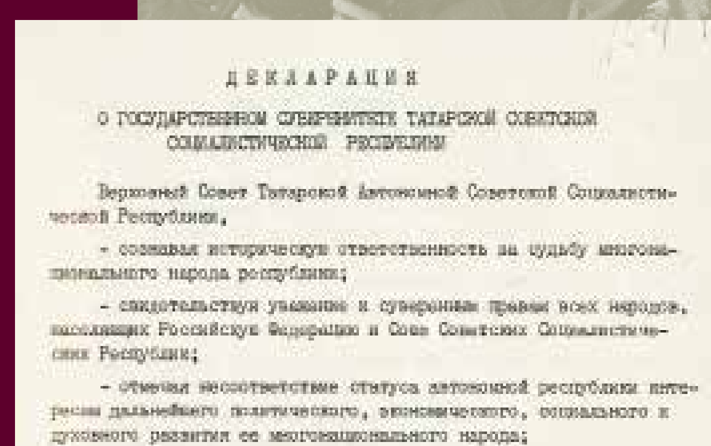
ДЕКЛАРАЦИЯ
О ГОСУДАРСТВЕННОМ СУВЕРЕНИТЕТЕ ТАТАРСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Верховный Совет Татарской Автономной Советской Социалистической Республики,

- сознавая историческую ответственность за судьбу многонационального народа республики;

- свидетельствуя уважение к суверенным правам всех народов, населяющих Российскую Федерацию и Союз Советских Социалистических Республик;

- отмечая несоответствие статуса автономной республики интересам дальнейшего политического, экономического, социального и духовного развития ее многонационального народа;

Иҗтимагый-сәяси тормышны либеральләштерү омтылышлары

1980 еллар уртасына Советлар Союзында хакимиятнең сәяси кризисы критик ноктасына җитә. 1985 елның апрель аенда М. С. Горбачёв үзенең илне кризистан чыгару программасын игълан итә, аны үзгәртеп кору программасы дип атый. Халык канәгатьсезлегенең төп сәбәбе икътисад өлкәсендә, ә зыялыларның канәгатьсезлеге башкача фикер йөртүне тыюда дигән уйлардан чыгып, үзгәртеп коруның төп шигарьләре формалаштырыла: радикаль икътисади реформа, хәбәрдарлык, иҗтимагый тормышны демократияләштерү, фикерләр төрлелегенә юл кую.

1970 – 1980 еллар чигендә совет җәмгыяте тормышындагы торгынлык күренешләре, милли мөнәсәбәтләр өлкәсендәге җитди үзгәртүләр турында рәсми дәрәҗәдә белдерелә. Озак тынлыктан соң сталинизмның җинаятьчел роле хакында моңарчы булмаганча ачыктан-ачык әйтелә. Реабилитацияләү эшләре яңадан торгызыла, һәм ул бик зур масштаблар да үткәрелә. Эре сәяси процессларга караган материалларны өйрәнү аларның барысы да башбаштаклык һәм тупас ялган нәтиҗәсе булганын күрсәтә. «Милләтчел тайпылыш», «солтангалиевче контрреволюцион оешмалар» эшләренә шундый ук бәя бирелә.

Попытки либерализации общественно-политической жизни

К середине 1980-х гг. политический кризис власти в Советском Союзе достиг критической точки. В апреле 1985 г. М. С. Горбачёв объявил свою программу вывода страны из кризиса, назвав её перестройкой. Исходя из соображений, что главная причина недовольства народа лежит в области экономики, а недовольство интеллигенции вызвано подавлением инакомыслия, были сформулированы основополагающие лозунги перестройки: радикальная экономическая реформа, гласность, демократизация общественной жизни, плюрализм мнений.

На официальном уровне было заявлено о застойных явлениях в жизни советского общества на рубеже 1970 – 1980-х гг., серьёзных деформациях в сфере национальных отношений. С небывалой откровенностью после долгого молчания было сказано о преступной роли сталинизма. Практически был возобновлён и приобрёл огромные масштабы реабилитационный процесс. Изучение материалов по крупным политическим процессам показало, что все они явились следствием произвола и грубой фальсификации. Такая оценка была дана делам по «национал-уклонизму», «султангалиевской контрреволюционной организации».

Attempts of Liberalisation of Social and Political Life

By mid-1980s, the political crisis of power in the Soviet Union achieved its critical point. In April of 1985 M. S. Gorbachev declared his programme of bringing the country out of crisis and called it Perestroika (restructuring). Based on the idea that the main reason for discontent of the people was in the economic field and that the dissatisfaction of the intelligentsia was caused by oppression of dissidence, the main slogans of Perestroika were formulated: radical economic reform, Glasnost (publicity), democratisation of the public life, and freedom of speech.

It was officially declared of the stagnation in life of the Soviet society that took place at the turn of the 1970s and 1980s and of serious deformations in the field of national relations. With the unprecedented frankness, after the long silence, it was said about the criminal role of Stalinism. Restored on a massive scale was the rehabilitation process. The study of materials on the large-scale political processes showed that they all were the consequence of despotism and clumsy forgery. Such was the estimate that was given to cases related to “national deviations” and “Sultan-Galiev’s counterrevolutionary organisation”.

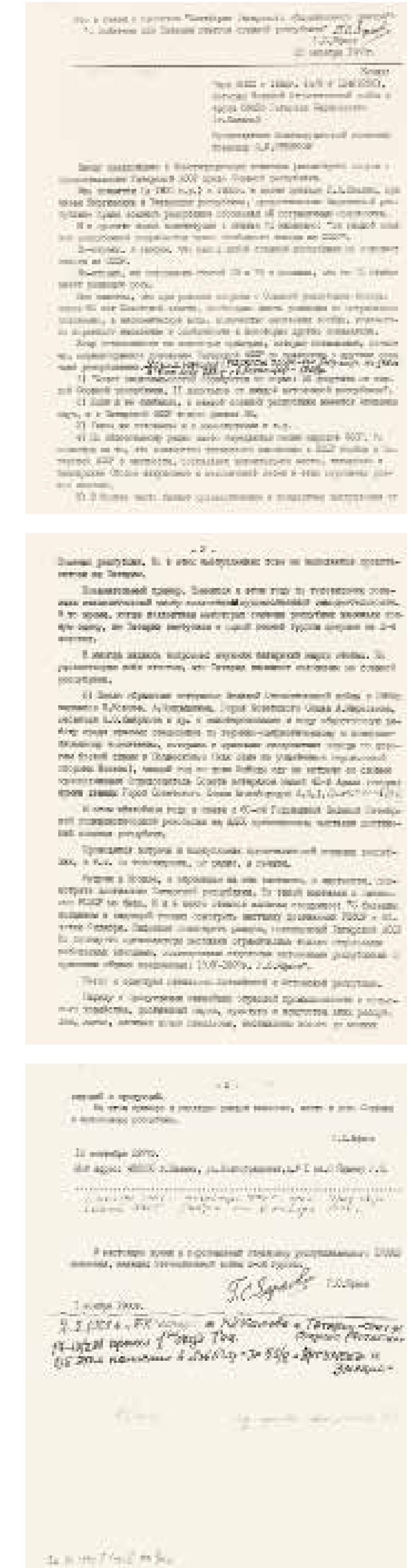

Г. С. Яфаевның ТАССРга союздаш республика хокукын бирү мәсьәләсен карау тәкъдиме язылган хат. 1978 елның 28 октябре

Письмо Г. С. Яфаева с предложением рассмотреть вопрос о предоставлении ТАССР прав Союзной республики. 28 октября 1978

A letter by G. S. Yafayev with the proposal to consider the issue of granting the TASSR with the status of a Union Republic. 28 October 1978

Татарстан җәмгыяте суверенитет юлында

Үзгәртеп коруның төп идеяләрен уңай кабул итеп, Татарстанның зыялы җәмәгатьчелеге социализмны модернизацияләүнең чираттагы омтылышы белән канәгать булмый. Үзгәртеп коруга демократияләштерүнең һәм илнең сәяси корылышын яңартуның иҗтимагый-сәяси процессы буларак карап, ул милли яңарыш турындагы тезисны алга сөрә. М. С. Горбачёвның сәяси системаны үзгәртеп кору кирәклеге турында 1988 елның июнендәге белдерүеннән соң озак та үтми, бер төркем татар зыялылары милли оешма – Татар иҗтимагый үзәген төзү инициативасы белән чыга (1989 елның февралендә оеша). Татар халкының милли яңарышы идеяләре барлыкка килгәннән соң аларны халыкка ачыктан-ачык аңлатуга күчү процессы күпкә иртәрәк – Хрущёв «җепшеклеге» заманында ук башланган иде. Хәбәрдарлык, фикерләр төрлелеге һәм күппартиялелек игълан ителү белән, Татарстанда М. Г. Мөлеков җитәкчелегендәге шактый көчле милли-демократик хәрәкәт туды. Аның программасын тәшкил иткән төп бурычлары арасында түбәндәге идеяләр бар иде: татар автономиясенең союздаш республика статусы алуы, икътисади мөстәкыйльлеккә ирешү, чит илләр белән бәйланышларны киңәйтү, республикада татар теленә дәүләт теле статусын бирү.

Башта бу идеяләр Татарстанның күпмилләтле җәмгыятендәге киң катлаулар арасында яклау тапмый, алар өчен, аеруча рус телле җәмәгатьчелек өчен, мөстәкыйль Татар дәүләте булдыру идеясе гайре табигый булып күренә һәм алар тарафыннан Татарстанның СССРдан бүленеп чыгу рәвешендә кабул ителә. Бераздан күпчелек татарстанлылар (татарлар, руслар, чувашлар һ. б.), Татарстанның икътисади мөстәкыйльлегенә ирешү формасы буларак, СССР составында союздаш республика статусын алу идеясенә аңлап карый башлый. Моны ул вакытта ТАССР Министрлар Советы Рәисе булып эшләгән М. Ш. Шәймиев тә яшерми. Күп дистә еллар буе яшәп килгән «идарәче һәм буйсынучы» рәвешендәге иҗтимагый-сәяси мөнәсәбәтләрдән тигез хокуклы партнёрлык мөнәсәбәтләренә күчү аның өчен чын мәгънәсендә мантыйкка ярашлы була. Татарстандагы милли яңарыш демократик көчләре һәм дәүләт хакимияте структуралары арасында диалог урнаша башлау шушының белән бәйле.

Татарстанның хакимият структураларындагы фикер юнәлеше үзгәрүдә кадрлар алмашу әһәмиятле роль уйный. 1989 елның февраленнән М. Ш. Шәймиев җитәкләгән КПССның Татарстан өлкә комитетына яшь интеллектуаллар килә. Алар үзгәртеп кору елларында үзләренең актив гражданлык позициясе белән танылa һәм араларында номенклатурадан килүчеләр булмый. Партия һәм иҗтимагый структуралар эшчәнлегендә ачыклык барлыкка килә. Чираттагы

Татарстанское общество на пути к суверенитету

Восприняв основные идеи перестройки положительно, татарстанская интеллектуальная общественность не удовлетворилась очередной попыткой модернизации социализма. Рассматривая перестройку как общественно-политический процесс демократизации и модернизации политического строя страны, она выдвинула тезис о национальном возрождении. Вскоре после заявления М. С. Горбачёва в июне 1988 г. о необходимости перестройки политической системы группа татарской интеллигенции выступила с инициативой создания своей национальной организации – Татарского общественного центра (образован в феврале 1989 г.). Сам процесс перехода от формирования идей татарского национального возрождения к их легальному разъяснению в массах произошёл гораздо раньше – ещё во времена хрущёвской оттепели. С объявлением гласности, плюрализма мнений и многопартийности в Татарстане сформировалось достаточно сильное национально-демократическое движение во главе с М. А. Мулюковым, среди программных задач которого были следующие идеи: обретение татарской автономией статуса союзной республики, достижение экономической самостоятельности, расширение связей с зарубежными странами, придание татарскому языку в республике статуса государственного.

В начале эти идеи не нашли поддержки среди широких слоёв татарстанского многонационального общества, для которых, особенно для русскоязычной общественности, была непривычной идея создания самостоятельного Татарского государства и воспринималась она как отделение Татарстана от СССР. Вскоре большинство татарстанцев (татар, русских, чувашей и др.) стало относиться с пониманием к идее получения статуса союзной республики в составе СССР как форме достижения экономической самостоятельности Татарстана. Не скрывал этого и М. Ш. Шаймиев, работавший тогда Председателем Совета Министров ТАССР. Для него был вполне логичным переход от существовавших долгие десятилетия общественно-политических отношений «господства и подчинения» к равноправным партнёрским отношениям. С этим связано начало установления диалога в Татарстане между демократическими силами национального возрождения и структурами государственной власти.

Значимую роль в изменении умонастроения в правящих структурах Татарстана сыграли кадровые перестановки. В Татарский обком КПСС, возглавляемый с февраля 1989 г. М. Ш. Шаймиевым, пришли молодые интеллектуалы, которые приобрели известность своей активной гражданской позицией в годы перестройки и не имели номенклатурного прошлого. В деятельности партийных и общественных структур появилась большая открытость. На смену заявлениям об очередных успехах, огромных достижениях приходил критический настрой. В среде интеллектуально-творческой общественности Татарстана развернулись бурные дискуссии вокруг ключевых

The Tatarstan's Society on the Way to Sovereignty

Having favourably accepted the main ideas of Perestroika, the Tatarstan's intellectual society was still dissatisfied with another attempt of modernisation of Socialism. Considering Perestroika as a social and political process of democratisation and modernisation of the political structure of the country, it moved forward the thesis of national (ethnic) revival. Soon after the statement made by M. S. Gorbachev in June 1988 of necessity of the restructuring of the political system, a group of representatives of the Tatar intelligentsia proposed an initiative on the establishment of their own, national organisation – the Tatar Public Centre (established in February 1989). The very process of transferring from the formation of ideas of the Tatar national revival to their legal explanation en masse began much earlier – at the time of the Khrushchev's Thaw. When publicity, freedom of speech, and multiplicity of parties were declared, a quite strong national-democratic movement emerged in Tatarstan headed by M. A. Mulyukov, its main tasks included, inter alia, the following: granting the status of a Union republic to the Tatar autonomy, making it economically independent, expansion of links with foreign countries, granting the status of an official language to the Tatar language.

At first, these ideas were not supported by broad layers of the Tatarstan's multinational population, to whom, especially to the Russian-speaking community, the idea of establishing an independent Tatar state was unusual and was perceived as secession of Tatarstan from the USSR. However, soon the majority of citizens of Tatarstan (the Tatars, Russians, Chuvashes, and so on) began treating the idea of granting the status of a Union republic to Tatarstan within the USSR with greater understanding considering it as a form of gaining the economic independence for Tatarstan. M. S. Shaimiev, who was Chairman of the Council of Ministers of the TASSR, also shared the same views. To him it was quite logical to shift from the social and political relations of "supremacy and subordination" that lasted for many years towards equal relations based on partnership. This started the dialogue in Tatarstan between the democratic forces of national (ethnic) revival and the structures of the state power.

A significant role in the changing of mentality of the ruling circles of Tatarstan was played by personnel replacements. Young intellectuals came to the Tatar Regional Committee of the CPSU, which was headed, from February 1989, by M. S. Shaimiev. They became well known for their social activism during the years of Perestroika and were not connected with the elite of functionaries of the past. The activity of the Party and public structures became more transparent.

Татар иҗтимагый үзәге Идарәсенең Румыния мөфтие Госман Меджеат һәм Польша республикасының мөселман общинасы рәисе Мостафа Мухарский белән очрашуы

Встреча Правления Татарского общественного центра с румынским муфтием Османом Меджеатом и председателем мусульманской общины Польской республики Мустафой Мухарским

A meeting between the Board of the Tatar Public Centre and Romanian mufti Osman Negeat and Chairman of Muslim community of the Republic of Poland Mustafa Mucharski

уңышлар, зур казанышлар турындагы белдерүләргә алмашка тәнкыйть рухы килеп керә. Татарстанның зыялы-иҗади җәмәгатьчелеге даирәсе төп марксистик-ленинчыл нигезләмәләр тирәсендә, 1917 елгы Октябрь инкыйлабының альтернативалары, социализм төзүнең сталинча калыбы, СССРдагы сәяси репрессияләрнең асылы турында кайнар бәхәсләр алып бара. Барлык тайпылышлар һәм законсызлыклар өчен җаваплылык И. В. Сталинга һәм аның даирәсендәгеләргә генә йөкләнмичә, гомумән, тоталитар режим өстенә төшүе ап-ачык билгеләнә. Моны массакүләм мәгълүмат чаралары һәм киң җәмәгатьчелек күтәреп ала. Иң кискен мәкаләләре белән «Вечерняя Казань», «Комсомолец Татарии» газеталары, «Татарстан» журналы аерылып тора.

1980 еллар ахырындагы демократик процесслар СССРны яңача милли дәүләт буларак төзү

марксистско-ленинских положений, об альтернативах Октябрьской революции 1917 г., сталинской модели построения социализма, природе политических репрессий в СССР. Становилось очевидным, что ответственность за все деформации и беззакония лежит не только на И. В. Сталине и его окружении, но тоталитарном режиме вообще. Это было подхвачено средствами массовой информации и широкой общественностью республики. Наиболее острыми публикациями отличались газеты «Вечерняя Казань», «Комсомолец Татарии», журнал «Татарстан».

Процессы демократизации в конце 1980-х гг. вплотную подвели к проблеме нового национально-государственного устройства СССР. Для ТАССР, как и для многих других автономных республик, центральным являлся вопрос о повышении её политико-правового статуса. В сентябре 1989 г. состоялся

The statements about regular successes and great achievements were substituted by critical vision. Broad discussions were taking place among the intellectual and creative public of Tatarstan about the key Marxist and Leninist issues, about the alternatives for the October Revolution of 1917, the Stalin's model of building Socialism, about the nature of political repressions in the USSR. It was obvious that responsible for all deformations and unlawful acts was not only Stalin and his circle inner, but also the totalitarian regime in general. This idea was supported by mass media and broad layers of population of the republic. The sharpest articles were published by such newspapers as "Vechernyaya Kazan" (The Evening Kazan) and "Komsomolets Tatarii" ("The Young Communist of Tatatria"), and "Tatarstan" magazine.

мәсьәләсенә китереп җиткерә. Башка күп кенә автономияле республикалар кебек үк, ТАССР өчен дә аның сәяси-хокукый статусын күтәрү көнүзәк мәсьәлә була. 1989 елның сентябрь аенда КПСС Үзәк Комитетының милли проблемаларга багышланган пленумы уза, анда ТАССР вәкилләре республиканың кимсетелгән хәле турында сөйли. Шундый ук дәгъвалар башка автономияләрдән килгән катнашучылар тарафыннан да әйтелә. Ләкин бу позиция ул чакта яклау тапмый. Автономияле республикаларның кайберләрен генә булса да союздаш итеп үзгәртеп кору турындагы гамәли карарлар кире кагыла.

Татарстанның хокукларын киңәйтү турындагы мәсьәлә 1989 елның ахырында КПССның Татарстан өлкә комитеты пленумында күтәрелә. Нәтиҗәдә милли күтәрелеш яклылар өчен республика матбугатына, радио һәм телевидениегә үтеп керү мөмкинлеге ачыла.

пленум Центрального Комитета КПСС по национальным проблемам, на котором представители ТАССР говорили об ущемлённом положении республики. Такие же претензии были высказаны участниками пленума из ряда других автономий. Однако эта позиция не нашла тогда поддержки. Практические решения о преобразовании хотя бы некоторых автономных республик в союзные были отклонены.

В конце 1989 г. вопрос о расширении прав Татарстана был поднят на пленуме Татарского обкома КПСС. В результате сторонникам национального возрождения был открыт доступ к республиканской печати, радио и телевидению. У них появились собственные органы печати. Стала выходить газета «Республика» под лозунгом «Невозможно гарантировать права человека вне гарантий прав народов», что придало новый импульс работе

The processes of democratisation of the late 1980s pushed the society very close to the problem of the new national state structure of the USSR. For the TASSR, just like for many other autonomous republics, the central issue was the issue of enhancing its political and legal status. In September 1989, the plenary session of the Central Committee of the CPSU dedicated to national issues was held. During the session, the representatives of the TASSR spoke about the impaired status of the republic. The same claims were aired by other participants of the plenary session from among those who represented other autonomies. However, at that time, their views did not gain support. Practical solutions on the transformation of at least some of the autonomous republics into the Union republics were rejected.

Аларның үз матбугат органнары барлыкка килә. «Халыкларның хокукларын гарантияләмичә, кеше хокукларын гарантияләп булмый» дигән шигарь белән «Республика» газетасы чыга башлый. Газета Татарстандагы һәм аннан читтәге, татарлар туплanып яши торган урыннардагы милли-демократик көчләрнең алга таба берләшеп хәрәкәт итүе өчен ныклы нигез булган үзешчән татар иҗтимагый оешмалары эшенә яңа этәргеч бирә. 1989 ел ахырында – 1990 ел башында республика парламентына халык депутатларын сайлауга әзерлек һәм сайлауларны үткәрү чорында алар үзләрен аеруча актив күрсәтә.

Бер үк вакытта Татарстанның хакимият даирәләрендә республиканың дәүләт суверенитетын игълан итү фикерендә торган команда (М. Г. Сабиров, В. Н. Лихачёв һ. б.) оеша, аны М. Ш. Шәймиев җитәкли. 1989 елның 4 ноябрендә ТАССР Югары Советы Татарстан АССР Конституциясенә үзгәрешләр кертү турында Закон кабул итә, аның нигезендә сайлау системасы демократияләштерелә. Законга сайлауларның альтернативалы һәм сайлау округларының күпмандатлы булуы кертелә. Милли яңарыш яклы демократик хәрәкәтнең һәм дәүләт, сәяси хакимият структураларындагы демократик канатның позицияләрен якынайта торган, халыкта да популяр булган төп шигарь СССР составында Татарстанның мөстәкыйльлеген таләп итү була.

Асылда, милләтчелек белән сугарылмаган мөстәкыйльлек күпмилләтле Татарстан халкын канәгатьләндерә һәм аларда яклау таба. Мөстәкыйльлек таләп итү сепаратизм күренешләреннән азат була, җимерү максатыннан эшләнми, чын Россия демократиясе тарафыннан уңай кабул ителә һәм яклана. Ортодоксаль коммунистлар ул вакытта алга сөргән унитаризм фикере белән мөстәкыйльлек берничек тә үзара яраша алмый. 1990 елның язында ТАССР Югары Советына сайлауларга «СССР һәм Россия составында Татарстанның дәүләт суверенитеты өчен» шигаре белән барган берләшкән демократик көчләрнең «Бердәм социалистик Союз өчен», «Бердәм социалистик Россия өчен» лозунгларын күтәргән унитаризм тарафдарларын ышанычлы җиңүе моны ачык дәлилли.

1990 елның апрелендә 12 нче чакырылыш ТАССР Югары Советының беренче сессиясе уза, аның беренче утырышында Югары Совет Рәисе постына 3 кандидатура чыгарыла: КПССның Татарстан өлкә комитетының 1 нче секретаре М. Ш. Шәймиев, язучы Ф. Ә. Бәйрәмова («Иттифак» партиясе) һәм Казан университеты доценты М. Г. Мөлеков (Татар иҗтимагый үзәге). Тавыш бирү барышында 70 % тан артык тавыш якын киләчәктә Татарстанның

самодеятельных татарских общественных организаций, ставших крепкой основой для дальнейшей консолидации национально-демократических сил в Татарстане и за его пределами, в местах компактного проживания татар. Наиболее активно они проявили себя в период подготовки и проведения выборов народных депутатов в республиканский парламент в конце 1989 – начале 1990 г.

Одновременно во властной структуре Татарстана сформировалась ориентированная на провозглашение государственного суверенитета Татарстана команда в главе с М. Ш. Шаймиевым (М. Г. Сабиров, В. Н. Лихачёв и др.). 4 ноября 1989 г. Верховный Совет ТАССР принял Закон об изменениях в Конституции Татарской АССР, демократизировавший избирательную систему. В ней предусматривались альтернативность выборов и многомандатность избирательных округов. Главным лозунгом, сблизившим позиции демократического движения за национальное возрождение и демократического крыла в структурах государственной и политической власти, стало популярное в народе требование самостоятельности Татарстана в составе СССР.

В сущности, самостоятельность, не отягощённая национализмом, удовлетворяла многонациональное население Татарстана и поддерживалась им. Требование самостоятельности, свободное от проявлений сепаратизма, не было разрушительным, позитивно воспринималось и поддерживалось истинной российской демократией. Несовместима была самостоятельность с унитаризмом, который отстаивали тогда ортодоксальные коммунисты. Об этом ярко свидетельствовала убедительная победа объединённых демократических сил, шедших на выборы в Верховный Совет ТАССР весной 1990 г. с лозунгом «За государственный суверенитет Татарстана в составе СССР и России», над сторонниками унитаризма с лозунгами «За единый социалистический Союз», «За единую социалистическую Россию».

В апреле 1990 г. состоялась 1-я сессия Верховного Совета ТАССР 12-го созыва, на первом её заседании на пост председателя Верховного Совета были выдвинуты 3 кандидатуры: первый секретарь Татарского обкома КПСС М. Ш. Шаймиев, писательница Ф. А. Байрамова (партия «Иттифак») и доцент Казанского университета М. А. Мулюков (Татарский общественный центр). В ходе голосования свыше 70 % голосов было отдано за кандидатуру М. Ш. Шаймиева, впоследствии ставшего политическим лидером Татарстана и определившего пути суверенизации республики.

Используя противоречия между союзными и российскими властными структурами, руководство Татарстана всё настойчивее добивалось повышения государственного статуса республики. Этот вопрос неоднократно ставился

At the end of 1989 the issue on the extending of rights of Tatarstan was raised at a plenary session of the Tatar Regional Committee of the CPSU. As a result, the advocates of the national revival got access to the republic's press, radio, and television. They established mass media of their own. The newspaper titled "Respublika" began to be published under the slogan "It is impossible to guarantee human rights without guaranteeing the rights of peoples" that gave a new impetus to the work of self-regulated Tatar public organisations, which became a solid basis for further consolidation of national-democratic forces in Tatarstan and beyond its borders, in the regions with the Tatar communities. They most actively showed themselves at the time of preparation and holding of elections of people's deputies to the republic's parliament at the end of 1989 and early 1990.

At the same time, there appeared a group of leaders in the bodies of government in Tatarstan that stood for declaring the state sovereignty of Tatarstan. Such group was headed by M. S. Shaimiev (M. G. Sabirov, V. N. Likhachev, and so on). On 4 November 1989, the Supreme Council of the TASSR adopted the Law on the changes in the Constitution of the Tatar ASSR, which democratised the election system. It envisioned the alternativeness of elections and multi-mandate nature of the election districts. The main slogan that brought closer the positions of the democratic movement for national revival and the democratic wing in the structures of the state and political power became the demand for independence of Tatarstan within the USSR, which was quite popular among people.

In fact, the independence, not overburdened by nationalism, satisfied the multi-national population of Tatarstan and was supported by it. The call for independence, free from manifestations of separatism, was not destructive, was perceived favourably and supported by the true Russian democracy. Independence was incompatible with unitarianism, which was advocated at that time by the orthodox communists. This was evidenced by the convincing victory of the united democratic forces that were heading into election to the Supreme Council of the TASSR in spring of 1990 under the slogan "For state sovereignty of Tatarstan within the USSR and Russia" over the advocates of unitarianism with their slogans "For consolidated Socialist Union" and "For consolidated Socialist Russia". In April 1990, there was held the first session of the Supreme Council of the TASSR of the 12th convocation. Its first meeting proposed 3 nominees to the post of Chairman of the Supreme Council: M. S. Shaimiev, the First Secretary

Б. Н. Ельцин Казанда. 1990, август

Б. Н. Ельцин в Казани. Август 1990

B. N. Yeltsin in Kazan. August 1990

«Вечерняя Казань» газетасы, 1990, 12 июль, №45

Газета «Вечерняя Казань», 1990, 12 июля, № 45

The Vechernyaya Kazan Newspaper, 1990, 12 July, No 45

Вечерняя Казань

КТО «ДЕЛАЕТ ПОГОДУ»

Поезд ушел?

Республике — статус союзной

СПАСТИ РОДНОЙ ЯЗЫК

ПАРТИЙНЫЕ ИДЕОЛОГИ – ДЕТЯМ!

сәяси лидерына әйләнәчәк һәм республиканың суверенлык юлларын билгеләячәк М. Ш. Шәймиев кандидатурасы өчен бирелә.

Союз һәм Россия хакимият структуралары арасындагы каршылыклардан файдаланып, Татарстан җитәкчелеге республиканың дәүләт статусын күтәрүгә тагын да ныграк басым ясый. Бу мәсьәлә берничә тапкыр Мәскәүдәге төрле хакимият структураларында көн тәртибенә куела һәм иң югары постын Б. Н. Ельцин билгәгән Россия җитәкчелегендә билгеле дәрәҗәдә хуплау таба. Ул, РСФСР Югары Советы Рәисе буларак, үзенең КПСС Үзәк Комитеты генераль секретаре М. С. Горбачёвка һәм аның даирәсендәгеләргә каршы сәяси көрәшендә Татарстанны кулланырга, РСФСР халык депутатлары корылтаенда Россия Совет Федератив Социалистик Республикасының дәүләт суверенлыгы турында Декларация кабул ителгәннән соң (1990 елның 12 июне) какшаган позициясен ныгытырга тырыша. 1990 елның 5 августында Татарстанга визиты вакытында Б. Н. Ельцин республиканың барлык массакүләм мәгълүмат чаралары аша таралган гыйбарәсен әйтә: «Суверенитетны никадәр йота аласыз, шулкадәр алыгыз». Шул ук вакытта ул татарстанлыларны өметләндерә дә: «Татарстан АССР үзе өчен нинди генә бәйсезлекне сайласа да, без хуплаячакбыз... Минем әйтәсем килә: әгәр үзегез белән үзегез идарә итәргә телисез икән, моңа керешегез». Мондый хуплау сүзләре Татарстан сәяси җитәкчелегенең һәм демократик көчләрнең рухын күтәреп кенә калмый, консерватив «союз» оппозициясенә айнытып җибәрерлек тәэсир ясый. Өстәвенә, 1990 елның 9 августында – Коми АССР, 29 августта Карелия АССР үзләренең дәүләт суверенлыгы турында декларацияләр игълан итә.

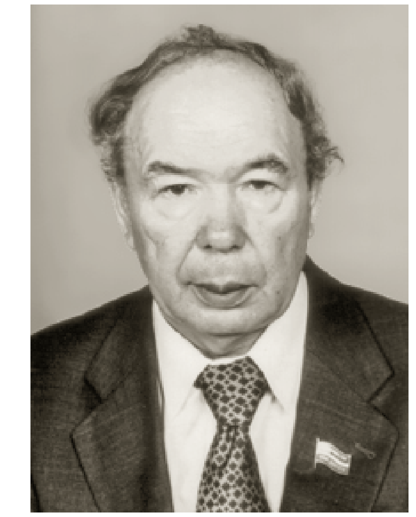

И. Р. Таһиров, тарихчы, җәмәгать эшлеклесе, тарих фәннәре докторы, ТР ФА академигы

И. Р. Тагиров, историк, общественный деятель, доктор исторических наук, академик АН РТ

I. R. Tagirov, historian, public figure, Doctor of Historical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

им в различных властных структурах в Москве и нашёл определённую поддержку в российском руководстве, возглавляемом Б. Н. Ельциным. Он, будучи председателем Верховного Совета РСФСР, попытался использовать Татарстан в своей политической борьбе против генерального секретаря ЦК КПСС М. С. Горбачёва и его ближайшего окружения, укрепить своё пошатнувшееся положение после принятия на съезде народных депутатов РСФСР Декларации о государственном суверенитете Российской Советской Федеративной Социалистической Республики (12 июня 1990 г.). Во время визита в Татарстан 5 августа 1990 г. Б. Н. Ельцин произнёс облетевшую все республиканские средства массовой информации фразу: «Берите суверенитета столько, сколько вы его сможете проглотить». При этом он обнадёжил татарстанцев: «Мы будем приветствовать любую независимость, какую Татарская АССР изберёт для себя... Я хочу сказать: если хотите управлять собой сами, то приступайте». Эти слова поддержки не только приподняли дух политического руководства Татарстана и демократических сил, но и оказали отрезвляющее действие на консервативную «союзную» оппозицию. К тому же 9 августа 1990 г. декларацию о своём государственном суверенитете провозгласила Коми АССР, 29 августа – Карельская АССР.

of the Tatar Regional Committee of the CPSU, F. A. Bairamova, a writer (representing the Ittifaq Party), and M. A. Mulyukov, an associate professor of Kazan University (from the Tatar Public Centre). Over 70 % of votes during the elections were given to M. S. Shaimiev. Later, it was he who became the political leader of Tatarstan and determined the ways of ensuring sovereignty of the republic.

Using the contradictions between the Union and Russian power structures, the leadership of Tatarstan took more and more persistent measures to enhance the state status of the republic. This issue was raised again and again at different levels of state power in Moscow and found a certain support with the Russian leadership that was headed by B. N. Yeltsin. Being the Chairman of the Supreme Council of the RSFSR, he was trying to use Tatarstan in his political struggle against Secretary General of the Central Committee of the CPSU Mikhail Gorbachev and his inner circle, thus consolidating his shattered positions after the adoption by the Congress of People's Deputies of the Declaration of State Sovereignty of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (12 June 1990). During his visit to Tatarstan on 5 August 1990, B. N. Yeltsin said the phrase that was cited by all mass media of the republic: "Take as much sovereignty as you can swallow". Having said that, he also encouraged the citizens of Tatarstan: "We will encourage any independence, which the Tatar ASSR will choose for itself... I want to say: if you want to administer yourselves independently, then do it". These words not only lifted the spirits of the political leadership of Tatarstan and the democratic forces, but also disillusioned the conservative "pro-Union" opposition. Besides, on 9 August 1990, the Declaration of State Sovereignty was adopted by the Komi ASSR, and – on 29 August – by the Karelian ASSR.

Татарстан Республикасының Дәүләт суверенитеты турындагы декларация

1990 елның 30 августында Татарстанның ХХ гасырның икенче яртысындагы тарихында иң истәлекле вакыйга була. Бу көнне ТАССР Югары Советы сессиясендә Татарстан Республикасының дәүләт суверенитеты турында декларация кабул ителә. 242 депутатның 241е риза булып тавыш бирә, бер кеше тыелып кала. Югары Совет утырышы барган бина янындагы Ирек мәйданына җыелган халык шатлык-куаныч белдерә.

Декларация кабул итү ТАССРның ТССРга – Татарстан Республикасына үзгәрүен белдерә. Декларация: «Татарстан ССР территориясендәге җир һәм аның байлыклары, башка табигый байлыклар һәм башка ресурслар бары тик аның халкының милке булып тора», – дип раслый, шулай ук анда «татар һәм рус телләренең дәүләт теле сыйфатында тигез хокуклы кулланылуы, башка милләтләрнең телләрен саклау һәм үстерү» гарантияләнә. «Автономияле республика статусының аның күпмилләтле халкының киләчәктә сәяси, экономик, социаль һәм рухи үсеше мәнфәгатьләренә туры килмәвен» тану һәм «демократик хокукый дәүләт төзергә омтылып, татар милләтенең, республикада яшәүче бөтен халыкның үзбилгеләнүгә булган аерылгысыз хокукын тормышка ашыру» теләге декларациянең төп пунктлары булып тора. Шуның белән бергә, декларация Татарстан Республикасының субъектлылыгын билгеләми. Башкача әйткәндә, анда Татарстан союздаш республика булачакмы, әллә сүз Россия Федерациясе кысаларында суверен хокукларны билгеләү турында гына барамы дигән мөһим сорауга анык җавап юк. Әлеге компромисс республикадагы иҗтимагый-сәяси хәлне тотрыклыландыру мөмкинлеге биреп кенә калмый, Татарстанның күзгә күренеп икътисади һәм мәдәни җәһәттән күтәрелүенә, мөһим социаль мәсьәләләрне хәл итүгә дә уңай тәэсир ясый.

Декларация кабул итү Татарстан АССРның сәяси һәм икътисади статусы мәсьәләләрендә карашларның үзгәрүе өчен этәргеч мизгел була, чөнки ул республикадагы күпмилләтле халыкның иҗтимагый һәм этник аңында тирән үзгәрешләр китереп чыгара. 30 август Татарстан Республикасының дәүләт бәйрәменә әйләнә, ул ел саен тантаналы чаралар, халыкның бергәләп урамнарда ял итүе, күңел ачуы һәм бәйрәм салюты белән билгеләп үтелә.

Декларация о государственном суверенитете Республики Татарстан

30 августа 1990 г. произошло одно из самых знаменательных событий в истории Татарстана второй половины ХХ в. В этот день на сессии Верховного Совета ТАССР была принята Декларация о государственном суверенитете республики. Из 242 депутатов за неё проголосовал 241 человек при одном воздержавшемся. Народ, собравшийся на площади Свободы у здания, где заседал Верховный Совет, ликовал.

Принятие декларации означало преобразование ТАССР в ТССР – Республику Татарстан. Декларация провозгласила: «Земля, её недра, природные богатства и другие ресурсы на территории Татарской ССР являются исключительной собственностью её народа», а также гарантировала «равноправное сохранение и развитие татарского и русского языков в качестве государственных». Главными пунктами декларации были признание несоответствия «статуса автономной республики интересам дальнейшего политического, экономического, социального и духовного развития её многонационального народа» и желание реализовать «неотъемлемое право татарской нации, всего народа на самоопределение, стремясь создать демократическое правовое государство». Вместе с тем декларация не определяла субъектность Республики Татарстан. Иными словами, в ней не было чёткого ответа на важный вопрос: станет ли Татарстан союзной республикой, или речь идёт только об обозначении суверенных прав в рамках Российской Федерации? Этот компромисс позволил стабилизировать не только общественно-политическую обстановку в республике, но и способствовал её заметному экономическому и культурному подъёму, решению насущных социальных задач.

Принятие декларации стало исходным моментом для мировоззренческой трансформации в вопросах политического и экономического статуса Татарской АССР, поскольку оно произвело глубокие перемены в общественном и этническом сознании многонационального народа республики. 30 августа стало государственным праздником Республики Татарстан, который ежегодно отмечается торжественными мероприятиями, массовыми народными гуляниями и праздничным салютом.

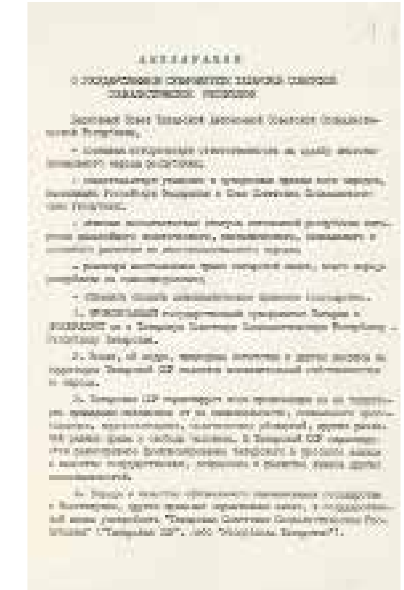

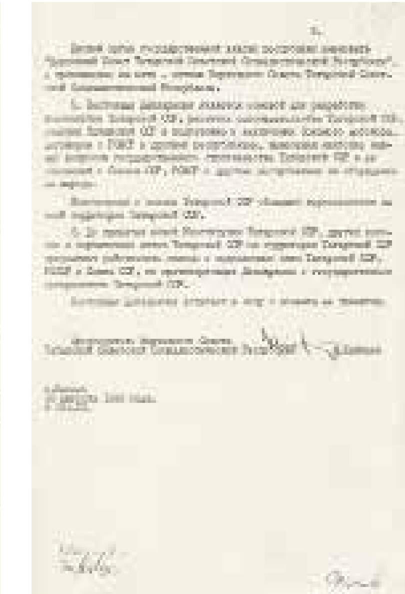

ТССРның Дәүләт суверенитеты турындагы декларация. Казан, 1990

Декларация о государственном суверенитете ТССР. Казань, 1990

Declaration of State Sovereignty of the TSSR. Kazan, 1990

Declaration of State Sovereignty of the Republic of Tatarstan

On 30 August 1990, one of the most significant events took place in the history of Tatarstan of the second half of the 20th century. On that day, the session of the Supreme Council of the TASSR adopted a Declaration of State Sovereignty of the Republic. Of 242 deputies 241 voted in its favour with only one abstainer. The people who gathered on the Freedom Square near the building of the Supreme Council were in triumph.

The adoption of the Declaration meant the transformation of the TASSR into the TSSR – the Republic of Tatarstan. The Declaration stated that "earth, its entrails, natural and other resources in the territory of the Tatar SSR are the exclusive property of its people", and guaranteed "equal preservation and development of the Tatar and Russian languages as official languages". The main provisions of the Declaration related to the recognition of incompliance of the "status of autonomous republic with the interests of further political, economic, social, and spiritual development of its multi-national people" and the aspiration to implement the "inseparable right of the Tatar nation, of all people for self-determination, wishing to establish a democratic law-abided state". At the same time, the Declaration did not specify the subjectivity of the Republic of Tatarstan. In other words, it did not give the exact answer to the important question: whether the Republic of Tatarstan would become a Union Republic, or whether its sovereign rights within the Russian Federation were meant. That compromise made it possible to stabilise not only the social and political situation in the republic, but also contributed to its notable economic and cultural growth and to the resolution of the urgent social issues.

The adoption of the Declaration became the starting point for the world-view transformation in what referred to issues of political and economic status of the Tatar ASSR, because it induced the deep changes in the social and ethnic self-consciousness of the multi-national people of the republic. The day of 30 August became the public holiday of the Republic of Tatarstan, which is celebrated annually with official events, public festivals, and festive fireworks.

ТССР Дәүләт суверенитеты декларациясен кабул иткән Татарстан АССР Югары Советының 12 нче чакырылыш депутатлары. Казан, 1990, апрель

Депутаты Верховного Совета Татарской АССР 12-го созыва, принявшие Декларацию о государственном суверенитете ТССР. Казань,1990, апрель

Deputies of the Supreme Council of the Tatar ASSR of the 12th convocation who adopted the Declaration of State Sovereignty of the TSSR. Kazan, 1990, April

Социаль-икътисади үсешне тизләтү программалары

Үзгәртеп коруның башлануы КПСС Үзәк Комитетының 1985 елгы апрель пленумыннан соң була, ул илнең социаль-икътисади үсешен тизләтү курсын игълан итә. Тизләнешкә фәнни-техник алгарыш, машина төзелешен яңадан җиһазландыру һәм кеше факторын активлаштыру хисабына ирешү планлаштырыла. Боларның барысын да бөтен җирдә хезмәт һәм технология дисциплинасын ныгытуга, кадрларның җаваплылыгын арттыруга корылган Андропов курсын дәвам итү юлы белән тормышка ашыру ниятләнә. «Тизләнеш» концепциясе ниндидер радикаль яңалык түгел, ә традицион совет тәҗрибәсе арсеналындагы алымнарны яңача куллану була.

Башлангыч чорында бары тик совет җәмгыятен камилләштерү һәм социализмның «кайбер аерым тайпылышларын» туры юлга бастыру гына күздә тотыла. Моның белән бергә, машина төзелешенә халык хуҗалыгын төзекләндерүнең «төп буыны» роле йөкләнә. Аерым станоклар җитештерүдән китеп, җитештерү комплексларына, сәнәгать роботларына күчү халык хуҗалыгы өчен яңа сыйфаттагы машиналар ясау мөмкинлеге һәм икътисадның интенсивлашуына, фәнни-техник прогресска тизләнеш бирергә тиеш була. Моңарчы яшәп килгән социаль-икътисади системаның аерым җитешсезлекләрен Горбачёв җитәкчелеге тагы берничә эре административ кампания белән төзәтергә тырыша: халык хуҗалыгы үсешен тизләтү, сәнәгать җитештерүен автоматлаштыру һәм компьютерлаштыру, дәүләт кабул итүен кертү, алкогольгә каршы кампания, «хезмәттән тыш керемнәр белән көрәш» һәм коррупциягә каршы көрәш. Соңрак икътисадта ирекле товар-акча мөнәсәбәтләре һәм кооперативлар формасындагы шәхси эшкуарлык законлаштырыла, чит ил компанияләре белән уртак предприятиеләр актив оеша башлый. 1990 – 1991 елларда шәхси милек легальләштерелә, фонд һәм валюта базарлары барлыкка килә, кооперация көнбатыш тибындагы бизнес формасын ала башлый.

Үзгәртеп коруның социаль-икътисади үсешне тизләтүне күздә тоткан Горбачёв программасы Татарстанда уңай кабул ителә. Җирле җитәкчелек (Г. И. Усманов, М. Ш. Шәймиев, Ш. А. Мостаев һ. б.) үзгәртеп кору программасы күрсәтмәләрен республика шартларында тормышка ашыруны үзенең төп бурычы итеп саный. ТАССР Югары Советы, Үзәктән төшерелгән контроль саннарга таянып, 1986 – 1990 елларга республиканың икътисади һәм социаль үсешенең бишьеллык планын кабул итә. Хуҗалыкны һәм социаль өлкәне үстерүнең структурасы һәм төп юнәлешләре үзгәреш кичерми. Моңа кадәр тулаем сәнәгать продукциясенең 45 % ын җитештергән оборона комплексы предприятиеләре

Программы ускорения социально-экономического развития

Начало перестройке было положено апрельским пленумом ЦК КПСС 1985 г., провозгласившим курс на ускорение социально-экономического развития страны. Ускорения планировалось достичь за счёт научно-технического прогресса, перевооружения машиностроения и активизации человеческого фактора. Всё это намечалось осуществить путём продолжения андроповского курса на повсеместное укрепление трудовой и технологической дисциплины, повышения ответственности кадров. Концепция «ускорения» не была чем-то радикально новым, а представляла собой новое сочетание приёмов из арсенала традиционного советского опыта.

На первых порах предусматривались лишь совершенствование советского общества и выправление «отдельных деформаций» социализма. При этом машиностроению была отведена роль «ключевого звена» реконструкции народного хозяйства. Переход от производства отдельных станков к производственным комплексам, промышленным роботам должен был подвести новый класс машин под народное хозяйство и придать ускорение интенсификации экономики и научно-техническому прогрессу. Отдельные недостатки существовавшей социально-экономической системы горбачёвское руководство пыталось исправить несколькими крупными кампаниями административного характера: ускорение развития народного хозяйства, автоматизация и компьютеризация промышленного производства, введение государственной приёмки, антиалкогольная кампания, «борьба с нетрудовыми доходами» и демонстрация борьбы с коррупцией. Позднее в экономике узаконивают свободные товарно-денежные отношения и частное предпринимательство в форме кооперативов, начинают активно создаваться совместные предприятия с зарубежными компаниями. В 1990 – 1991 гг. легализуется частная собственность, образуются фондовый и валютный рынки, кооперация начинает принимать форму бизнеса западного типа.

Горбачёвская программа ускорения социально-экономического развития перестройки была воспринята в Татарстане положительно. Местный правящий истеблишмент (Г. И. Усманов, М. Ш. Шаймиев, Ш. А. Мустаев и др.) основной своей задачей считали реализацию в условиях республики предписаний перестроечной программы. Верховный Совет ТАССР принял пятилетний план экономического и социального развития республики на 1986 – 1990 гг. исходя из контрольных цифр, спущенных Центром. Структура и основные направления развития хозяйства и социальной сферы не менялись. Предполагалось, что предприятия оборонного комплекса,

Programmes of Acceleration of Social and Economic Development

The start of Perestroika was given by the April plenary session of the Central Committee of the CPSU in 1985, which declared the course for acceleration of the social and economic development of the country. It was anticipated that the acceleration would be achieved by means of scientific and technical progress, re-equipment of mechanical engineering, and more intensive use of the human factor. All that was supposed to be implemented by continuing the Andropov's course for the total tightening of labour and technological discipline and the strengthening of responsibility of personnel. The concept of "acceleration" was not something radically new, but was a combination of methods from the palette of traditional Soviet experience.

Initially it was expected that the Soviet society would just undergo certain perfection and that "separate deformations" of Socialism would be corrected. In that respect, mechanical engineering was to play the role of a "key element" of reconstruction of the national economy. The transfer from manufacture of individual machine tools towards the manufacture of production complexes and industrial robots was intended to introduce the new class of machines to the national economy and give an impetus to the accelerated intensification of the economy and scientific and technical progress. The Gorbachev's leadership attempted to correct certain drawbacks of the existing social and economic system through several large-scale campaigns of administrative nature: acceleration of development of the national economy, automation and computerisation of industrial sector, introduction of the state inspection, an anti-drinking campaign, "struggle against unearned incomes", and showing the struggle against corruption. Later, legalised in the economy were free commodity/money relations and private entrepreneurship in the form of cooperatives; joint ventures with foreign companies began to be actively established. In 1990 – 1991, private property was legalised; stock and money markets were formed; and cooperation began turning into business of western type.

The Gorbachev's programme of acceleration of the economic development of Perestroika was favourably welcomed in Tatarstan. The local ruling establishment (G. I. Usmanov, M. S. Shaimiev, S. A. Mustayev, and so on) considered their main task to be the implementation of the instructions of the Perestroika programme under conditions of the republic. The Supreme Council of the TASSR adopted a five-year plan for economic and social development of the republic for the period from 1986 to 1990 based on the control figures set by the Centre. The structure and the main guidelines for the development of the economy and social sphere remained unchanged. It was supposed that the enterprises of the military complex, which produced 45% of the gross industrial output, would increase

аны 1,4 тапкырга арттырачак дип күздә тотыла. «Татнефть» берләшмәсенә бишьеллык дәвамында 193 млн тонна нефть табарга, нефть химиясе предприятиеләренә җитештерүне 28,5 % ка арттырырга кирәк дигән бурыч куела. Алабугада трактор заводы һәм Кама Аланында атом электростанциясе төзү планлаштырыла.

Авыл хуҗалыгы өлкәсендә гомумсоюз һәм Россия фондларына ит, сөт, йомырка, бәрәңге, яшелчә һәм җиләк-җимеш продукциясе тапшыру буенча ныклы йөкләмә кертү (1987 елдан) ниятләнә. Сәнәгать предприятиеләренең ярдәмче хуҗалыклары, халыкның шәхси хуҗалыклары, күмәк бакчачылык һәм яшелчәчелек продукциясе хисабына тулыландырып, йөкләмәне үтәгәннән калганның барысын да, республика ихтыяҗларын канәгатьләндерү өчен җибәрергә планлаштырыла.

Мәскәүдәге югары трибуналардан яңгыраган гадәттән тыш кискен тәнкыйть Татарстан җитәкчеләренең чыгышларына да тон бирә, алар хуҗалык механизмындагы җитешсезлекләр, фәнни-техник прогресс, хезмәт дисциплинасын яхшырту ярдәмендә эшләрнең торышын төптән төзәтү турында ачыктан-ачык сөйли башлый. Кайбер очракларда республикадагы эшләрнең торышы гомумсоюз күрсәткечләре белән чагыштырганда начаррак булганын танылар. Мәсәлән, КПССның Татарстан өлкә комитеты 1917 елгы Октябрь инкыйлабының 70 еллыгына багышлап 1987 елның 7 ноябрендә үткәргән тантаналы утырышында Татарстан Республикасы тормышыннан күп кенә тискәре фактлар китерелә. КПССның Татарстан өлкә комитетының беренче секретаре Г. И. Усманов үзенең докладында, аерым алганда, болай дип билгеләп үтә: «Озак вакытлар дәвамында даими рәвештә республиканың күп предприятиеләрендә фән һәм техниканың өр-яңа казанышларын кертү буенча планнар үтәлми, ә һәр дүртенче предприятие техник яктан яңадан җиһазлау мәсьәләләре

производившие 45 % валовой промышленной продукции, увеличат её в 1,4 раза. Объединению «Татнефть» предстояло за пятилетие добыть 193 млн т нефти, предприятиям нефтехимии – увеличить производство на 28,5 %. Планировалось строительство тракторного завода в Елабуге и атомной электростанции в Камских Полянах.

В области сельского хозяйства предполагалось установить твёрдые задания по сдаче в общесоюзный и российский фонды мяса, молока, яиц, картофеля, плодоовощной продукции (с 1987 г.). Для удовлетворения местных республиканских нужд планировалось направить все остатки, дополнив их за счёт продукции подсобных хозяйств промышленных предприятий, личных подсобных хозяйств населения, коллективного садоводства и огородничества.

Необычно острая критика, зазвучавшая с высоких трибун в Москве, задала тон и выступлениям татарстанских руководителей, которые громогласно заговорили о неполадках в хозяйственном механизме, о необходимости существенно исправить положение дел с помощью научно-технического прогресса, улучшения дисциплины труда. Признавалось, что в ряде случаев положение дел в республике было хуже по сравнению с общесоюзными показателями. Так, на торжественном заседании Татарского обкома КПСС 7 ноября 1987 г., посвящённом 70-летию Октябрьской революции 1917 г., приводилось много негативных фактов из жизни Татарской республики. В своём докладе первый секретарь Татарского обкома КПСС Г. И. Усманов, в частности, отметил: «На протяжении длительного времени на многих предприятиях республики систематически не выполняются планы по внедрению новейших достижений науки и техники, а каждое четвёртое предприятие вообще не занимается вопросами своего технического переоснащения. Это особенно относится к отраслям лёгкой, пищевой

production 1.4-fold. “Tatneft” Association was supposed to extract 193 million tonnes of oil over five years, and enterprises of petrochemical sector were to increase their production by 28.5%. It was also planned to build a tractor plant in Yelabuga and a nuclear power station in Kamskiye Polyany.

In the field of agriculture, it was supposed to establish the fixed tasks for delivery to the All-Union and Russian stocks of meat, milk, eggs, potato, and fruit and vegetables (from 1987). To meet the local needs of the republic, it was planned to allocate for that purpose all the surpluses and supplement them with the products produced by auxiliary farms of industrial enterprises, personal small holdings of the population, and by entities engaged in collective gardening and farming.

The unusually sharp criticism that could be heard coming from the bully pulpits in Moscow set the tone for speeches of the Tatarstan’s leaders, who began speaking freely about the problems in the economic mechanism, about the necessity to drastically correct the state of affairs with the help of scientific and technical progress and the tightening of labour discipline. It was admitted that in certain cases the state of affairs in the republic was much worse compared to the All-Union indices. For example, the official session of the Tatar Regional Committee of the CPSU that was held on 7 November 1987, which was dedicated to the 70th anniversary of the October Revolution of 1917, informed of numerous negative facts from life of the Tatar Republic. In his speech, G. I. Usmanov, the First Secretary of the Tatar Regional Committee of the CPSU, noted the following: “For a long time many enterprises of the republic have not been fulfilling the plans for introduction of the latest achievements of science and technology; every fourth enterprise has not been involved at all in solving the

белән бөтенләй шөгыльләнми. Бу бигрәк тә җиңел, азык-төлек сәнәгате, төзелеш материаллары җитештерү тармакларына, ягъни халыкның тормыш хәле яхшыру шуларның эшчәнлегенә шактый бәйле булган тармакларга карый».

Татарстанның социаль-икътисади үсешендә тизләнешне тәэмин итәргә тиешле «Машина төзелешендә фәнни-техник алгарышны тизләтү», «Интенсификация-90», «Төзелеш», «Хезмәт», «Сыйфат», «Энергия», «Агрокомплекс» максатчан комплексы программалары көткән нәтиҗәләрне бирми. 1987 елда һәр дүртенче предприятие – табыш алу буенча планны, һәр бишенчесе – продукция китереп тору, һәр алтынчысы – үзкыйммәтне киметү буенча, һәр җиденчесе хезмәт җитештерүчәнлеге буенча планнарын үтәми. Өстәвенә, намуслы хезмәткә реаль стимуллар булмау хезмәт дисциплинасының начарлануына, урлашуларның күбәюенә, караклыкка һәм ришвәтчелеккә китерә. 1986 – 1987 елларда республика предприятиеләрендә җитәкче-хуҗалыкчы кадрларны урыннарыннан алу дулкыны уза: 86 директор һәм баш инженер алмаштырыла.

Әмма арттырып җибәрүләр дә башлана: «хезмәттән тыш керемнәр» белән көрәш халыкның шәхси ярдәмче хуҗалыкларына һөҗүм итүгә әйләнә. Алкогольгә каршы кампания суррогат шәраблар таралуга, самогон кайнатуның һәм техник этил спирты кулланунын күбәюенә китерә. Шунысы да бар: бу чорда шикәр сату 22 % ка арта, бу исә шикәр һәм кондитер эшләнмәләр дефицитын тудыра, халыкка шикәр комын талон белән бүлү кертелә. Бу кампанияләр республикада күләгәдәге икътисадның базарда toткан позициясен көчәйтә.

Предприятиеләрдә дәүләт кабул итүен кертү Татарстан икътисады алдында торган бурычларны административ алымнар белән чишүнең соңгы омтылышларыннан берсе була. Бәйсез контролёрларны берләштергән бу яңа хезмәт пред-

промышленности, производству строительных материалов, то есть к тем отраслям, от деятельности которых во многом зависит рост народного благосостояния».

Целевые комплексные программы «Ускорение научно-технического прогресса в машиностроении», «Интенсификация-90», «Строительство», «Труд», «Качество», «Энергия», «Агрокомплекс», призванные обеспечить ускорение социально-экономического развития Татарстана, не дали должного эффекта. В 1987 г. каждое четвёртое предприятие не выполняло план по прибыли, каждое пятое – по поставкам продукции, каждое шестое – по себестоимости, каждое седьмое – по производительности труда. К тому же отсутствие реальных стимулов к добросовестному труду способствовало ослаблению трудовой дисциплины, росту хищений, воровства и взяточничества. В 1986 – 1987 гг. на предприятиях республики прокатилась волна кадровых смещений среди руководителей-хозяйственников: было заменено 86 директоров и главных инженеров.

Однако начались и перегибы: борьба с «нетрудовыми доходами» вылилась в наступление на личные подсобные хозяйства населения. Антиалкогольная кампания привела к распространению винных суррогатов, росту самогоноварения и употребления технического этилового спирта. Характерно, что продажа сахара в этот период выросла на 22 %, что привело к дефициту сахара и кондитерских изделий, введению талонного распределения сахарного песка населению. Эти кампании усилили рыночные позиции теневой экономики в республике.

Одной из последних попыток решения стоявших перед экономикой Татарстана задач административными методами было введение госприёмки на предприятиях. Эта новая служба, состоявшая из независимых

issues related to their technological updating. This especially relates to such sectors as the light, food, and building materials sectors, i.e. to the sectors that to a great degree are responsible for the growth of the people’s well-being.

The targeted integrated programmes, such as “Acceleration of Scientific and Technical Progress in Mechanical Engineering”, “Intensification-90”, “Construction”, “Labour”, “Quality”, “Energy’, “Agro-complex”, which were intended to ensure the acceleration of the social and economic development of Tatarstan, did not bring the desired effect. In 1987, every fourth enterprise was unable to fulfil the plan for income, every fifth – for supplies of products, every sixth – for self-cost of products, every seventh – for labour efficiency. Besides, the absence of the real incentives for dedicated work contributed to the weakening of the labour discipline, growth of stealing, thefts, and bribery. In 1986 – 1987, the enterprises of the republic faced the wave of personnel displacements of the economic managers: substituted were 86 directors and chief engineers.

However, the extremities have begun: struggle against the “unearned incomes” turned into struggle against personal small holdings of the population. The anti-drinking campaign led to the origination of a broad practice of production of wine surrogates, growth of bootlegging, and drinking of industrial ethyl spirit. Noteworthy is that the sales of sugar at that period grew by 22 %, which led to shortage of sugar and confectionary products, to the introduction of the coupon-based distribution of granulated sugar among the population. These campaigns consolidated the market positions of the shadow economy in the republic.

One of the last attempts to solve the problems of the republic’s economy on the basis of administrative approach was the introduction of the state inspection at

приятие җитәкчелеге тарафыннан продукция сыйфатын яхшыртуны тәэмин итәргә тиеш дип уйланыла. Чынлыкта исә реаль икътисади рычаглар министрлыклар кулында кала һәм дәүләт кабул итүе бюрократик идарә структурасын катлауландыра гына. Республика предприятиеләре коллективлары, беренчеләрдән булып, ил җитәкчелегенә дәүләт кабул итүен бетерү таләбе белән мөрәҗәгать итә. 1990 елда ул бетерелә.

Команда-административ идарә итү алымнарының уңай нәтиҗә бирмәгәнлеге ачык күренә, шуңа күрә 1987 – 1990 елларда төп басым идарә итүнең икътисади алымнарына, предприятиеләренең мөстәкыйль хуҗалык итүен киңәйтүгә, коллективларның һәм аерым кешеләрнең үз хезмәте өчен җаваплылыгын арттыруга ясала. «Дәүләт предприятиесе (берләшмәсе) турында» (1987 ел), «СССРда кооперация турында» (1988 ел) кебек яңа законнар да моңа булышлык итә. Шушы вакыттан Татарстанда арендалы кооперативлар, интенсив хезмәт коллективлары, шулай ук авылларда гаилә подряды актив оеша башлый. Беренче уртак предприятиеләр барлыкка килә. Икътисади эшчәнлекнең Татарстанда киң үсеш алган яңа формаларыннан берсе аренда подряды була. Бу – предприятиеләр эчендәге аренда коллективлары хезмәтен оештыру һәм аның өчен түләү формасы. 1990 елда аренда подрядында 67 сәнәгать предприятиесе эшли, сәнәгать продукциясенең гомуми күләмендә аларның чагыштырма өлеше 6,1 %ны тәшкил итә. Товар җитештерүне оештыруда тагын бер яңа форма – вак товар җитештерү-һөнәрчелек кооперациясе барлыкка килә. Беренчел ихтыяҗга караган һәм җитештерү-техник билгеләнештәге товарлар чыгару белән эшчеләренең гомуми саны 21,6 мең кешегә җиткән 643 кооператив шөгыльләнә.

1980 еллар ахырыннан Татарстанда җитештерүне гомуми кыскарту башлана. Хезмәт хакының үсеш темплары хезмәт җитештерүчәнлеге үсешеннән 2 тапкырга артып китә. Кулланучылар базарында авыр хәл туа. Кибет киштәләреннән беренчел ихтыяҗ товарлары бер-бер артлы юкка чыга. Республикадагы катлаулы социаль-икътисади хәлне союзкүләм министрлыклар һәм ведомстволар диктаты да тирәнәйтә. Үзенең җитештерү һәм фәнни-техник потенциалы буенча Татарстан кайбер союздаш республикалардан өстен тора һәм РСФСРның икътисади яктан зур үсеш алган төбәкләре исәбенә керә. Әмма бу халык тормышында аз чагылыш таба. ТАССР, башка автономияләр кебек үк, мөстәкыйль бюджет сәясәтен үткәрү мөмкинлекләренә ия булмый, аның икътисад структурасы гомумсоюз базарына яраклаштырылган була. Хәрби сәнәгать комплексы, машина төзелеше, нефть чыгару, нефть химиясе, химия предприятиеләре өстенлекле үсеш ала. Җитештерелә торган продукциянең җиңел һәм азык-төлек сәнәгате тармаклардагы предприятиеләр өлешенә бары тик 20 %ы гына туры килә. Массакүләм куллану товарлары җитештерү гомумсоюз дәрәҗәсеннән – 15 %ка, шул исәптән җиңел сәнәгать товарларыныкы 31 %ка түбәнрәк була.

от руководства предприятий контролёров, должна была обеспечить улучшение качества продукции. В действительности же реальные экономические рычаги оставались в руках министерств, и госприёмка лишь усложнила бюрократическо-управленческую структуру. Коллективы предприятий республики одними из первых обратились к руководству страны с требованием отменить госприёмку. В 1990 г. она была отменена.

Становилось очевидным, что командно-административные рычаги не давали положительного эффекта, поэтому в 1987 – 1990 гг. главная ставка была сделана на экономические методы управления, расширение хозяйственной самостоятельности предприятий, повышение ответственности коллективов и отдельных людей за свой труд. Этому способствовали и новые законы «О государственном предприятии (объединении)» (1987 г.), «О кооперации в СССР» (1988 г.). С этого времени в Татарстане стали активно создаваться арендные кооперативы, коллективы интенсивного труда, а также семейные подряды на селе. Появились первые совместные предприятия. Одной из первых новых форм экономической деятельности, получившей широкое развитие в Татарстане, был арендный подряд. Это форма организации и оплаты труда работников арендных коллективов внутри предприятий. В 1990 г. на арендном подряде работали 67 промышленных предприятий, их удельный вес в общем объёме промышленной продукции составил 6,1 %. Другой новой формой организации товарного производства была мелкотоварная производственно-промысловая кооперация. Выпуском товаров первой необходимости и производственно-технического назначения занимались 643 кооператива, с общим числом работающих в них 21,6 тыс. человек.

С конца 1980-х гг. в Татарстане началось общее сокращение производства. Темпы роста заработной платы в 2 раза превысили рост производительности труда. Тяжёлое положение сложилось на потребительском рынке. Один за другим с прилавков магазинов исчезли товары первой необходимости. Социально-экономическую ситуацию в республике усугублял и диктат союзных министерств и ведомств. По своему производственному и научно-техническому потенциалу ТАССР превосходила ряд союзных республик и входила в число наиболее экономически развитых регионов РСФСР. Но это мало сказывалось на реальной жизни людей. Татарская республика, как и другие автономии, не имела возможности проводить самостоятельную бюджетную политику, структура её экономики была ориентирована на общесоюзный рынок. Преимущественное развитие получили предприятия военно-промышленного комплекса, машиностроения, нефтедобычи, нефтехимии, химии. На долю предприятий отраслей лёгкой и пищевой промышленности приходилось лишь 20 % выпускаемой продукции. Производство товаров массового спроса было на 15 % ниже общесоюзного уровня, в том числе товаров лёгкой промышленности – на 31 %.

enterprises. That new service, which consisted of controllers that were independent from the top management of enterprises, was to ensure the improvement of quality of products. In reality, the actual economic controls remained in the hands of the ministries, and the state inspection just made the bureaucratic/administrative structure more complicated. The people who were working at enterprises were among the first to demand from the leadership of the country to abolish the state inspection. It was abolished in 1990.

It was becoming evident that the command and control system did not produce positive results. For that reason, in 1987 – 1990, it was decided to rely on the economic methods of management, expansion of economic independence of enterprises, greater responsibility of personnel of enterprises and individual workers for their labour. That was also supported by the new laws: “On State Enterprise (Association)” (1987) and “On Cooperation in the USSR” (1988). Starting from that time Tatarstan was experiencing the rapid creation of the leasing cooperatives, collectives of intensive labour, and family-based agricultural enterprises. The first joint ventures were being established. One of the first new forms of economic activity that became very popular in Tatarstan was the leasing system. It was the form of the leased labour organisation and payment within enterprises. In 1990, the leasing system was used by 67 industrial enterprises, their contribution to the industrial output totalling 6.1 %. Another form of organising the commodity production was the small-batch industrial-handicraft cooperation. Engaged in production of essential products of industrial and technical purpose were 643 cooperatives with the total number of employees being 21 600.

Starting from the end of the 1980s, Tatarstan was facing the general reduction of production. The pace of growth of wages was 2 times higher than the labour efficiency. The situation on the consumer market was hard. Essential products were disappearing from shelves of stores one after another. The social and economic situation in the republic was aggravated by dictate of the Union ministries and agencies. In terms of its industrial, scientific, and technical potential, the TASSR was ahead of a number of Union Republics and was among the best economically developed regions of the RSFSR. However, this affected but little the actual lives of people. The Tatar Republic, just like other autonomies, did not have the possibility to pursue its independent budgetary policy; the structure of its economy was oriented at the All-Union market. Priority was given to the development of enterprises of the military-industrial complex, mechanical engineering, oil production, petrochemical and chemical industries. Enterprises of the light and food industries accounted for just 20 % of output. Production of consumer goods was by 15% less compared to the All-Union level, including the production of goods of light industry – by 31 %.

Үзгәртеп кору һәм хәбәрдарлык шартларында социаль-мәдәни тормыш

Үзгәртеп кору чорында совет халкына икътисадны «кискен рәвештә» социаль якка бору, социаль гаделлек принцибының эзлекле рәвештә һәр җирдә саклануына хезмәт иткән бердәй социаль сәясәт үткәрү вәгъдә ителгән иде. Ил җитәкчелеге күпмилләтле дәүләтнең имин, яхшы яшәешен кайгыртуны үзенең төп максаты дип белдерә, тормыш шартларын яхшыртуның 6 бурычы билгеләнә, алар арасында аеруча мөһимнәре икәү – азык-төлек һәм торак белән тәэмин итү. Азык-төлек тәэминаты өстенлекле эчке сәяси бурычлардан санала, һәм ул 1990 елга хәл ителергә тиеш була. Тораклы итү бурычын («һәр гаиләгә уңайлыклары булган аерым фатир») хәл итү 2000 елга кичектерелә. Әмма социаль өлкә җитәрлек күләмдә финансланмый, шуңа күрә ул программаларның үтәлмәячәге алдан ук билгеле була.

Горбачёв үткәргән социаль реформалар чоры өчен алкогольгә каршы кампания аеруча гыйбрәтле күренеш булып тора. 1985 елның май аенда эчкечелеккә һәм алкоголизмга каршы көрәш турындагы мәсьәләнең куелуы яңа җитәкчелекнең тирән социаль-икътисади тамырлары булган һәм совет җәмгыятенең әхлакый хәленә гаять тискәре йогынты ясаган катлаулы проблеманы хәл итәргә алыну ниятләренең җитдилеген дәлилли. Әмма күрелгән чараларның ашыгычлыгы һәм ахырынача уйланылмаган булуы, соңрак М. С. Горбачёв үзе язганча, «алкогольгә каршы кампаниянең тискәре нәтиҗәләре аның уңай якларыннан күпкә артуына» китерә. Самогон кайнатуның үсеш алуы, җинаятьчелекнең артуы һәм кешеләрнең усаллануы белән беррәттән, алкогольгә

Социально-культурная жизнь в условиях перестройки и гласности

В перестроечный период советскому народу было обещано «круто повернуть» экономику к социальной сфере, проводить целостную социальную политику, основная суть которой сводилась к последовательному и повсеместному утверждению принципа социальной справедливости. Руководство страны заявило, что забота о благосостоянии многонационального государства станет его главной целью, были определены 6 задач повышения благосостояния, среди которых особо выделялись две – продовольственная и жилищная. Продовольственная считалась приоритетной внутриполитической задачей, и её решение должно было осуществиться к 1990 г. Решение жилищной («каждой семье благоустроенную отдельную квартиру») отодвигалось на 2000 г. Однако социальная область оставалась без достаточного финансирования, а потому её программы заранее были обречены на невыполнение.

Чрезвычайно показательным для горбачёвского этапа социальных реформ является проведение антиалкогольной кампании. Постановка вопроса о борьбе против пьянства и алкоголизма в мае 1985 г. свидетельствовала о серьёзности намерений нового руководства взяться за решение сложнейшей проблемы, имевшей глубокие социально-экономические корни и оказывавшей крайне негативное влияние на нравственное состояние советского общества. Однако торопливость и непродуманность предпринятых мер привели к тому, что, как позднее писал М. С. Горбачёв, «негативные последствия антиалкогольной кампании намного превзошли её плюсы». Помимо развития самогоноварения, роста преступности и озлобленности людей, массированная антиалкогольная кампания привела к резкому сокращению бюджетных поступлений, стала одним из источников финансовой разбалансированности.

Social and Cultural Life Under Conditions of Perestroika and Glasnost

During the Perestroika period, the Soviet people were promised that a "U-turn" shall be made in the economy towards the social sphere, that an integrated social policy shall be pursued, the main goal of which would be the consistent and comprehensive establishment of the principle of social justice. The leadership of the country stated that caring for well-being of the multi-national country shall become its ultimate goal. Six tasks were determined, aimed at the solution of the task of improvement of well-fare, among which noteworthy were the food and the housing ones. The priority was given to the food issue, which was considered to be the main domestic political task. It was supposed that this task shall be solved by the year 1990. The solution of the housing issue ("every family should have a separate comfortable flat with all modern amenities" was postponed until year 2000. However, the social sphere remained to be significantly underfinanced, for which reason the programmes were doomed to failure from the very beginning.

Very indicative of the Gorbachev's stage of social reforms was the holding of the anti-drinking campaign. Raising the question of starting struggle against drinking and alcoholism in May 1985 testified to the seriousness of intention of the new leadership to tackle the most complicated problem that had deep social and economic roots and which had extremely negative influence on the moral state of the Soviet society. However, the hurry and inefficient arrangement of measures taken in this respect have resulted, as M.S. Gorbachev later wrote about it, in that "the negative consequences of the anti-drinking campaign have overcome by

«Сөембикә» журналына язылу кампаниясе. 1994

Подписная кампания журнала «Сююмбике». 1994

Subscription campaign of "Syuyumbike" magazine. 1994

Только к началу 1988 г. бюджет страны недополучил 37 млрд рублей. Руководство страны было вынуждено отступить, и уже в 1989 г. доходы от продажи алкоголя превысили уровень 1984 г. В ходе реализации этой кампании серьёзные негативные деформации испытала и социальная жизнь людей: население пристрастилось к чрезмерному употреблению винно-водочной продукции, которая стала важной формой взаиморасчётов за проделанную работу или услугу, особенно в сельской местности.

Социально-культурная жизнь во второй половине 1980-х гг. ознаменовалась не столько попытками обновления социальной сферы жизнедеятельности населения Татарстана, сколько активизацией гражданского и духовного раскрепощения. Гласность и изменения в общественном сознании создали благоприятную атмосферу

far its pluses". Apart from the development of bootlegging, growth of criminality and exacerbation of people, the large-scale anti-drinking campaign led to drastic reduction of budgetary incomes, became one of the sources of financial misbalance. In the early 1988, the budget of the country did not receive 37 billion roubles. The leadership of the country had to step back and, as early as already in 1989 the incomes from the sales of alcohol exceeded the level of 1984. In the course of implementation of that campaign, serious negative deformations were recorded in the social life of people: the population took to excessive drinking of wine and vodka products, which became an important form of settlements for the work done or service rendered, especially in the rural areas.

The social and cultural life in the second half of the 1980s was marked by intensification of civic and spiritual liberation rather than by attempts of renovation of the social sphere related to daily living activity of the population of Tatarstan. Glasnost and changes in public conscience created favourable atmosphere for broad and sharp discussion of problems of national-cultural development.

каршы көчле кампания бюджет керемнәренең кисәк кимүенә китерә, шулай ук финанслар балансы бозылуның бер сәбәбе була. 1988 елның башына гына да ил бюджеты 37 млрд сум акча алып җиткерми. Ил җитәкчелеге чигенергә мәҗбүр була, һәм инде 1989 елда алкоголь сатудан кергән керемнәр 1984 ел дәрәҗәсен узып китә. Әлеге кампанияне гамәлгә ашыру барышында халыкның социаль хәле дә җитди тискәре үзгәрешләр кичерә: халык аракы-шәраб продукциясен чамадан тыш күп куллануга һәвәсләнә, чөнки алкогольле эчемлек, бигрәк тә авыл җирендә, башкарылган эшкә яки күрсәтелгән хезмәткә үзара исәп-хисап ясауның мөһим формасына әйләнә.

1980 елларның икенче яртысындагы социаль-мәдәни тормышка Татарстан халкының социаль хәлен яңартырга тырышу гына түгел, гражданлык азатлыгы һәм рухи иркенлеккә омтылуның активлашуы да хас. Хәбәрдарлык һәм иҗтимагый үзаң үзгәрү мил-

Татар әлифбасы авторлары Р. Вәлитова һәм С. Вагыйзов

Авторы татарского букваря Р. Валитова и С. Вагизов

R. Valitova and S. Vagizov – autors of Tatar ABCbook

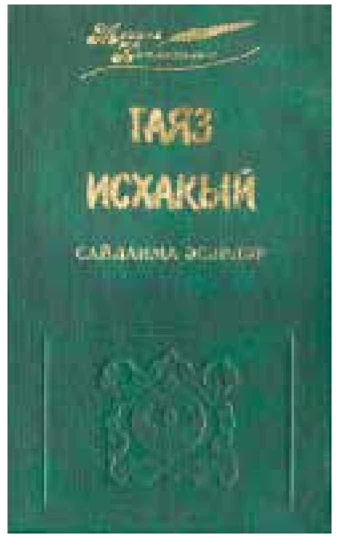

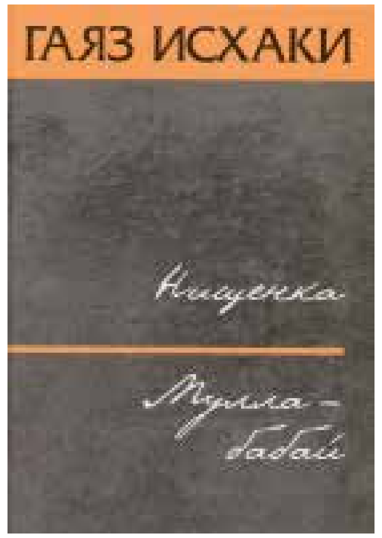

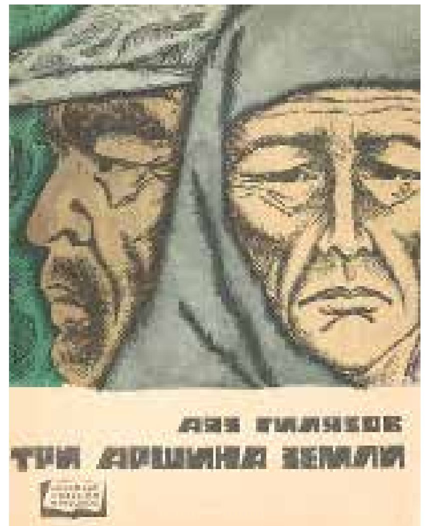

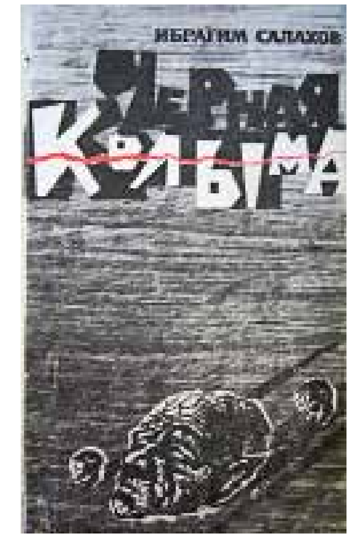

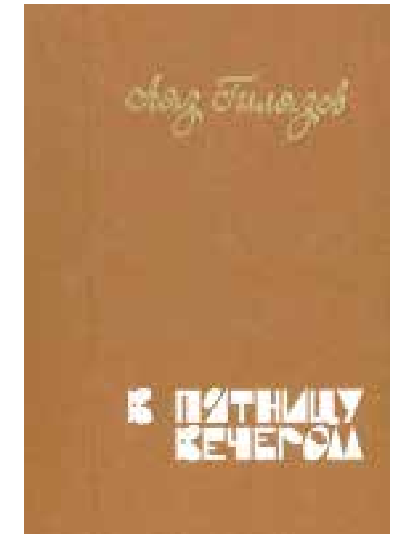

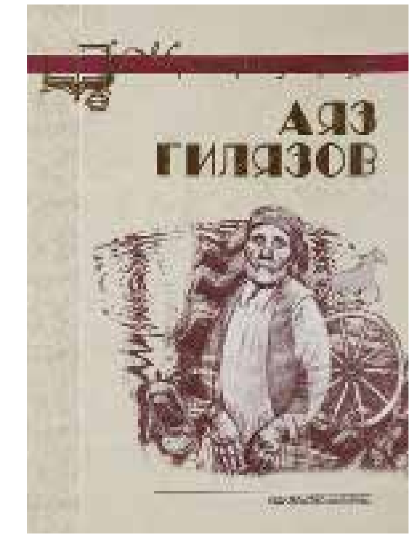

ли-мәдәни үсеш мәсьәләләре буенча киң һәм үткен фикер алышу өчен уңайлы шартлар тудыра. Гражданлык позицияләре ныгый барган саен, җәмәгатьчелек татар теленең әһәмияте кимү, милли мәктәпләрнең мескен хәле, массакүләм мәгълүмат чараларының һәм татар китабы нәшер итүнең чикләнгән мөмкинлекләре турында тирән борчылуын белдерә башлый. Республика газеталарында, радио һәм телевидениедә татар теленә кызыксыну тудыру бурычын үтәрдәй һәм теләүчеләргә аны өйрәнә башларга ярдәм итәрдәй даими сәхифәләр һәм тапшырулар барлыкка килә. Шушы максатларда татарча-русча һәм русча-татарча сөйләүлекләр, сүзлекләр нәшер ителә.

Татар халкы тарихы да яңача бәяләнә. Күренекле татар фикер ияләре Ш. Мәрҗани, Р. Фәхретдин, Г. Баруди, Һ. Атласи, С. һәм Ә. Максудиларга, Г. Исхакыйга һ. б. багышланган мәкаләләр дөнья күрә. Г. Исхакыйның тормышына һәм эшчәнлегенә, аның XX гасыр башында татарларның милли азатлык хәрәкәтендә, татар халкының рухи мәдәниятендә тоткан урынына җәмәгатьчелекнең аерым игътибары җәлеп ителә. Милли тарих мәсьәләләре буенча актив бәхәсләр алып барыла. «Татар халкы тарихы», «Руслар һәм татарлар» кебек капиталь хезмәтләр язу кирәклеге турында тәкъдимнәр ясала. ГУЛАГ системасы турында коточкыч дөреслекне җәмәгатьчелек И. Сәлахов, А. Гыйләҗев, Г. Тавлин, Е. Гинзбург һ. б. әсәрләреннән белә.

Үз халкының мәдәниятен тирәнтенрәк белергә омтылуы, халыкның иң яхшы гореф-гадәтләрен торгызу теләге төрле милли-мәдәни оешмалар (Мәрҗани исемендәге клуб, «Мәгариф» иҗтимагый комитеты, «Туган як» җәмгыяте һ. б.) төзелүдә чагыла. Шуның белән бергә, Татарстан җирлегендә яшәгән һәр халыкка үз мәдәни-агарту җәмгыятьләрен төзү мөмкинлеге туа. Алар удмурт, чуваш, яһүд, башкорт, мари, мордваларда һ. б. барлыкка да килә. 1990 елга Татарстандагы формаль булмаган берләшмәләрнең гомуми саны 4 меңнән артып китә.

«Мирас» республика комиссиясенең эшчәнлеге татар халкының рухи мирасын өйрәнү һәм торгызу бурычларына буйсындырыла. Аның программаларын тормышка ашыру кысаларында 1989 – 1990 елларда Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институтында Татар совет энциклопедиясе һәм ТАССРның Тарих һәм мәдәният һәйкәлләре җыелмасы бүлекләре булдырыла.

для широкого и острого обсуждения проблем национально-культурного развития. По мере укрепления своих гражданских позиций общественность всё с большей тревогой стала заявлять о снижении роли татарского языка, плачевном состоянии национальной школы, ограниченных возможностях средств массовой информации и татарского книгопечатания. В республиканских газетах, на радио и телевидении появились постоянные рубрики и передачи, которые ставили задачу вызвать интерес к татарскому языку и помогали желающим начать его изучение. В этих целях были изданы татарско-русские и русско-татарские разговорники, словари.

Переосмыслению подверглась и история татарского народа. Увидели свет статьи, посвящённые видным татарским мыслителям Ш. Марджани, Р. Фахретдину, Г. Баруди, Х. Атласову, С. и А. Максуди, Г. Исхаки и др. Особое внимание общественности было привлечено к жизни и деятельности Г. Исхаки, его роли в национально-освободительном движении татар начала XX в., в духовной культуре татарского народа. Активно дискутировались проблемы национальной истории. Были высказаны предложения о необходимости создания таких капитальных трудов, как «История татарского народа», «Русские и татары». Страшную правду о системе ГУЛАГа общественность узнала из произведений его узников – И. Салахова, А. Гилязова, Г. Тавлина, Е. Гинзбург и др.

Стремление глубже узнать культуру своего народа, желание возродить лучшие народные традиции проявились в создании различных этнокультурных организаций (клуб им. Марджани, общественный комитет «Магариф», общество «Туган як» и др.). Вместе с тем у каждого народа, проживавшего на территории Татарстана, была возможность создать свои культурно-просветительские общества, и они появились у удмуртов, чувашей, евреев, башкир, мари, мордвы и др. К 1990 г. общее число неформальных объединений в Татарстане превысило 4 тыс.

Задачам изучения и возрождения духовного наследия татарского народа была подчинена деятельность республиканской комиссии «Мирас». В рамках реализации её программ в 1989 – 1990 гг. при Институте языка, литературы и истории им. Г. Ибрагимова были созданы отделы Татарской Советской Энциклопедии и Свода памятников истории и культуры ТАССР.

While consolidating their civic positions, the society began stating, with the growing concern, the diminishing role of the Tatar language, the poor state of national (ethnic) school, limited capabilities of mass media and the Tatar book-printing. The republic's newspapers, radio, and television were introducing permanent columns and programmes that were aimed at raising interest in the Tatar language and helped those who wished to study it. In this connection, published were Tatar-Russian and Russian-Tatar phrase-books and dictionaries.

Rethought was also the history of the Tatar people. Published were articles dedicated to notable Tatar thinkers: S. Marjani, R. Fakhretdin, G. Barudi, K. Atlasov, S. and A. Maksudi, G. Ishaki, and so on. Special attention of the society was drawn to life and activity of G. Ishaki, his role in the national liberation movement of the Tatars of the early 20th century, in the spiritual culture of the Tatar people. Heated discussions were held related to problems of the national history. Proposals were aired on the necessity of creation of such comprehensive works as "History of the Tatar People", "The Russians and the Tatars". People learned the horrible truth about the system of GULAG from the works created by its victims: I. Salakhov, A. Gilyazov, G. Tavlin, Y. Ginzburg, and so on.

The aspiration to better learn the culture of their people, the wish to restore the folk traditions manifested themselves in the creation of different ethno-cultural organisations (The Marjani Club, "Magarif" Public Committee, "Tugan Yak" Society, etc.). At the same time, every people that lived in the territory of Tatarstan had the possibility to create their own cultural-enlightenment societies, and such indeed were established by the Udmurts, Chuvashes, Jews, Bashkirs, Mari, Mordovians, and so on. By 1990, the total number of informal associations in Tatarstan exceeded 4 000.

The activity of "Miras" republic's commission was dedicated to the study and revival of the spiritual heritage of the Tatar people. Within the framework of implementation of its programmes, established in 1989 – 1990 under the Institute of Language, Literature, and History n.a. G. Ibragimov were the departments of the Tatar Soviet Encyclopaedia and the Code of Monuments of History and Culture of the TASSR.

Сөембикә манарасына ярымай беркетү

Поднятие полумесяца на башню Сююмбике

Erecting a crescent onto Syuyumbike Tower

Сөембикә манарасы төзекләндерү вакытында

Башня Сююмбике во время реставрации

Syuyumbike Tower during restoration

Татарстан һәм Башкортостан АЭС төзелешенә каршы протест маршы. 1989

Марш протеста против строительства Татарской и Башкирской АЭС. 1989

March of protest against the construction of the Tatar and Bashkir nuclear power plant. 1989

Казан университетында татар филологиясе, тарихы һәм көнчыгыш телләре факультеты ачылу, 1991 елда ТАССР Язучылар берлегенең Г. Исхакый исемендәге премиясен булдыру, Сөембикә манарасы очына ислам символы булган ярымайны күтәрү – болар татар халкының мәдәни тормышында мөһим вакыйгалар була. Халыкның тарихи аңына Татарстандагы торак пунктларның үз атамалары кайтарыла: мисал өчен, 1982 елда исеме Брежнев дип үзгәртелгән шәһәр – Яр Чаллы (1988), бераз соңрак Куйбышев шәһәре Болгар шәһәре дип атала башлый.

Үзгәртеп кору елларында «яшелләр»нең экологик хәрәкәте аеруча зур активлык күрсәтә, ул Казан янында биохимия заводы, Кама Аланында Татар атом электростанциясе төзелүгә каршы ярсу чыгышлар ясый. Алар протест митинглары, мохит өчен куркыныч объектлар төзүне туктату таләпләре язылган мөрәҗәгатьләргә имзалар җыюны оештыра, җирле газета һәм журналларда экологик темаларга күпсанлы мәкаләләр дөнья күрә. Хакимият җәмәгатьчелек фикеренә колак сала: әлеге объектларны төзү туктатыла.

Важными событиями в культурной жизни татарского народа стали открытие в Казанском университете факультета татарской филологии, истории и восточных языков, учреждение в 1991 г. Премии Союза писателей ТАССР им. Г. Исхаки, водружение на шпиль башни Сююмбике символа ислама – полумесяца. В историческое сознание народов возвращались исконные названия населённых пунктов Татарстана: Набережные Челны (1988 г.), переименованный в 1982 г. в Брежнев, несколько позднее Куйбышев получил название Болгар.

В годы перестройки наибольшую активность проявляло экологическое движение «зелёных», энергично выступавшее против строительства биохимического завода вблизи Казани, Татарской атомной электростанции в Камских Полянах. Они организовывали митинги протеста, сбор подписей под воззваниями с требованиями прекратить сооружение опасных для окружающей среды объектов, появились многочисленные публикации на экологические темы в местных газетах и журналах. Власти уступили общественности: строительство этих объектов было заморожено.

The important events in the cultural life of the Tatar people included the opening at Kazan University of Department of Tatar Philology, History, and Oriental Languages, the establishment in 1991 of the Award of the Union of Writers of the TASSR n. a. G. Ishaki, the placement of a crescent, the symbol of Islam, on the top of the Syuyumbike Tower. Returning to the historical consciousness of the peoples were the original names of settlements of Tatarstan: Naberezhnye Chelny (1988), which was renamed in 1982 into Brezhnev; Bolgar, which regained its original name a bit later. At the Soviet period, the town of Bolgar was named Kuibyshev.

During the years of Perestroika, very active was the ecological movement of "The Greens", who stood for prohibition of construction of the bio-chemical plant near Kazan and of the Tatar nuclear power plant in Kamskiye Polyany. They were organising the meetings of protest, collection of signatures in favour of demands to stop the construction of facilities that were hazardous for environment; numerous articles on ecological topics were published in local newspapers and magazines. The authorities agreed to the public demands, and the construction of such facilities was suspended.

ЯҢА ГАСЫР: ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҮСЕШ ЮЛЫНДА

РЕСПУБЛИКА ТАТАРСТАН НА ПУТИ СОЗИДАНИЯ В НОВОМ ВЕКЕ

THE REPUBLIC OF TATARSTAN ON THE WAY OF CREATION IN THE NEW CENTURY

Бүгенге көндә Татарстан Россия Федерациясенең иң тотрыклы үсә торган субъектлары рәтенә керә, соңгы 20 ел дәвамында сәнәгать, авыл хуҗалыгы, торак төзелеше, транспорт коммуникацияләрен үстерү, шулай ук инвестицияләрне җәлеп итү һәм житештерүгә инновацияләр кертү буенча алдынгы урыннарның берсен алып тора. Татарстан – көчле фәнни потенциалы булган регион, аның башкаласы Казан – Россия Федерациясенең иң эре мәгариф һәм мәдәни-спорт үзәкләренең берсе. Республика халыкара мөнәсәбәтләрдә актив катнаша, абруйлы чит ил оешмалары эгидасы астында зур иҗтимагый-сәяси форумнар, мәдәни һәм спорт чаралары уздыра. Ул Россия Федерациясе төбәкләрендә уңайлы мохит формалаштыру проектын гамәлгә ашыру буенча рейтинг лидеры булып тора. Татарстан Республикасы гомуммроссия федератив төзелешенә зур өлеш кертә. «Советлардан соңгы үсеш чорында Татарстан моделе иң уңышлыларның берсе булып чыкты, – дип саный Татарстан Республикасы Президенты Р. Н. Миңнеханов, – хәзерге көндә республика ирешкән бөтен нәрсә – төрле милләт вәкилләренең тырыш хезмәте нәтиҗәсе ул. Татарстанның уңышы турыдан-туры безнең уртак Ватаныбыз – Россиянең уңышы булуын без барыбыз да аңлыйбыз».

Татарстан Республикасы Россия Федерациясе субъектлары арасында халык саны буенча 8 нче урында – 3 898 700 кеше (2019 ел). Халыкның тыгызлыгы – 1 кв. километрга 57,46 кеше. Шәһәр халкы – 76,7 % (2018 ел). Республика 43 муниципаль районга бүленгән (Азнакай, Аксубай, Актаныш, Алабуга, Алексеевск, Апас, Арча, Әгерҗе, Әлки, Әлмәт, Әтнә, Балтач, Балык Бистәсе, Баулы, Биектау, Бөгелмә, Буа, Зәй, Кайбыч, Кама Тамагы, Кукмара, Лаеш,

Современный Татарстан относится к числу наиболее устойчиво развивающихся субъектов Российской Федерации, на протяжении последних 20 лет занимает одно из ведущих мест по развитию промышленности, сельского хозяйства, жилищного строительства, транспортных коммуникаций, а также по привлечению инвестиций и внедрению инноваций в производство. Татарстан – регион с мощным научным потенциалом, его столица Казань – один из крупнейших образовательных и культурно-спортивных центров Российской Федерации. Республика является активным участником международных отношений, под эгидой авторитетных зарубежных организаций в ней проводятся крупные общественно-политические и научные форумы, культурные и спортивные мероприятия. Она является лидером рейтинга по реализации проекта формирования комфортной среды в регионах Российской Федерации. Республика Татарстан внесла значительный вклад в общероссийское федеративное строительство. «Татарстанская модель развития за период постсоветского развития стала одной из самых успешных. Всё, что сегодня достигнуто республикой, – считает Президент Республики Татарстан Р. Н. Минниханов, – это результат кропотливого труда многих поколений – представителей самых разных национальностей. Мы едины в понимании того, что успешность Татарстана напрямую означает успешность нашей общей Родины – России».

Республика Татарстан среди субъектов Российской Федерации по численности населения – 3 898 700 человек (2019 г.) – занимает 8-е место. Плотность населения – 57,46 человека на кв. км. Городское население – 76,7 % (2018 г.). Территориально республика разделена на 43 муниципальных района (Агрызский, Азнакаевский, Аксубаевский, Актанышский, Алексеевский, Алькеевский, Альметьевский, Апастовский, Арский, Атнинский, Бавлинский, Балтасинский, Бугульминский, Буинский, Верхнеуслонский, Высокогорский,

The modern Tatarstan is one of the most sustainably developing regions of the Russian Federation. For the last 20 years it has been among the leaders in terms of development of industry, agriculture, residential building, transport communications, as well as in the attraction of investment and introduction of innovations in the production sector. Tatarstan is the region with the powerful scientific potential, and its capital – the city of Kazan – is one of the largest educational, cultural, and sports centres of the Russian Federation. The republic is an active participant of international relations; held in it under the aegis of reputable foreign organisations are large-scale social, political, and scientific forums, cultural, and sports events. It is the leader in the ranking of Russian regions in the implementation of the project on the formation of a comfortable environment. The Republic of Tatarstan made a strong contribution to the All-Russian federative building. “The Tatarstan’s model of development in the period of the post-Soviet development has become one of the most successful. Everything, which has been achieved today by the republic, – as President of the Republic of Tatarstan R. N. Minnikhanov puts it – is the result of a painstaking labour of many generations – representatives of different nationalities (ethnic groups). We are united in the understanding of the fact that success of Tatarstan means directly the success of our common Motherland – Russia”.

The Republic of Tatarstan ranks 8th in terms of the population among regions of the Russian Federation with its 3 898 700 citizens (2019). The density of population is 57.46 per square kilometre. Urban population makes up 76.7 % (2018). Territorially, the republic is divided into 43 municipal districts (Agryzsky, Aznakayevsky, Aksubayevsky, Aktanyshsky, Alexeyevsky, Alkeyevsky, Almetyevsky, Apastovsky, Arsky, Atnynsky, Bavlinsky, Baltasinsky, Bugulminsky, Buinsky, Verkhneuslonsky, Vysokogorsky, Drozhzhanovsky, Yelabuzhsky, Zainsky, Zelenodolsky, Kaibitsky, Kamsko-Ustyinsky, Kukmorsky, Laishevsky,

РЕСПУБЛИКА ТАТАРСТАН. АДМИНИСТРАТИВНАЯ КАРТА

Лениногорск, Мамадыш, Менделеевск, Минзәлә, Мөслим, Нурлат, Питрәч, Саба, Сарман, Спас, Тәтеш, Теләче, Тукай, Түбән Кама, Чирмешән, Чистай, Чүпрәле, Югары Ослан, Ютазы, Яңа Чишмә, Яшел Үзән); 24 шәһәр, шуларның 14 е – республика әһәмиятендәге шәһәрләр (Азнакай, Алабуга, Әлмәт, Баулы, Бөгелмә, Буа, Зәй, Лениногорск, Нурлат, Түбән Кама, Чистай, Яшел Үзән), шул исәптән 2 шәһәр округы (Казан һәм Чаллы) һәм 10 район әһәмиятендәге шәһәр (Арча, Әгерҗе,

Дрожжановский, Елабужский, Заинский, Зеленодольский, Кайбицкий, Камско-Устьинский, Кукморский, Лаишевский, Лениногорский, Мамадышский, Менделеевский, Мензелинский, Муслюмовский, Нижнекамский, Новошешминский, Нурлатский, Пестречинский, Рыбно-Слободский, Сабинский, Сармановский, Спасский, Тетюшский, Тукаевский, Тюлячинский, Черемшанский, Чистопольский, Ютазинский); 24 города, из них 14 – республиканского значения (Азнакаево, Альметьевск, Бавлы, Бугульма, Буинск, Елабуга, Заинск, Зеленодольск, Лениногорск, Нижнекамск, Нурлат, Чистополь), в том числе 2 городских округа (Казань и Набереж-

Leninogorsky, Mamadyshsky, Mendeleyevsky, Menzelinsky, Muslyumovsky, Nizhnekamsky, Novosheshminsky, Nurlatsky, Pestrechinsky, Rybno-Slobodsky, Sabinsky, Sarmanovsky, Spassky, Tetyushsky, Tukayevsky, Tyulyachinsky, Cheremshansky, Chistopolsky, and Yutazinsky); 24 towns, of which 14 are of the republic's subordination (Aznakayevo, Almetyevsk, Bavly, Bugulma, Buinsk, Yelabuga, Zainsk, Zelenodolsk, Leninogorsk, Nizhnekamsk, Nurlat, and Chistopol), including 2 city districts (Kazan and Naberezhnye Chelny) and 10 – of the district subordination (Agryz, Arsk,

Болгар, Иннополис, Кукмара, Лаеш, Мамадыш, Менделеевск, Минзәлә, Тәтеш); 17 шәһәр тибындагы бистә (Аксубай, Актүбә, Алексеевск, Апас, Байлар Сабасы, Балтач, Балык Бистәсе, Васильево, Җәлил, Кама Аланы, Кама Тамагы, Карабаш, Карамалы Тау, Куйбышев исемендәге Затон, Тенеш, Түбән Мактама, Урыссу); 872 авыл җирлеге, 3 077 авыл торак пункты, шуларның 1 703 е – татар, 614 е – рус, 197 се – чуваш, 55 е – удмурт, 29 ы – мари, 19 ы мордва торак пункты.

ные Челны) и 10 – районного значения (Агрыз, Арск, Болгар, Иннополис, Кукмор, Лаишево, Мамадыш, Менделеевск, Мензелинск, Тетюши); 17 посёлков городского типа (Аксубаево, Актюбинский, Алексеевское, Апастово, Балтаси, Богатые Сабы, Васильево, Джалиль, Камские Поляны, Камское Устье, Карабаш, Куйбышевский Затон, Нижние Вязовые, Нижняя Мактама, Рыбная Слобода, Тенишево, Уруссу); 872 сельских поселения, 3 077 сельских населённых пунктов, из них 1 703 – татарские, 614 – русские, 197 – чувашские, 55 – удмуртские, 29 – марийские, 19 – мордовские.

Bolgar, Innopolis, Kukmor, Laishevo, Mamadysh, Mendeleyevsk, Menzelinsk, and Tetyushi); 17 urban-type settlements (Aksubayevo, Aktyubinsky, Alexeyevskoye, Apastovo, Baltasi, Bogatiye Saby, Vasilyevo, Jalil, Kamskiye Polyany, Kamskoye Ustye, Karabash, Kuibyshevsky Zaton, Nizhniye Vyazoviye, Nizhnyaya Maktama, Rybnaya Sloboda, Tenishevo, and Urussu); 872 rural settlements, 3 077 rural-type settlements, of which 1 703 are the Tatar ones, 614 – Russian, 197 – Chuvash, 55 – Udmurt, 29 – Mari, and 19 – Mordovian ones.

Дәүләт символлары, муниципаль символлар татар халкының милли дәүләтчелеге тарихының иң мөһим өлеше һәм гасырлардан килгән традицияләрнең ачык чагылышы булып тора. Татарстан АССР оешрылганнан бирле үткән йөз эчендә республикада шактый үзгәрешләр була, алар дәүләт символикасында да чагылыш таба.

Республиканың рәсми дәүләт эмблемасы – Татарстан Республикасы Югары Советы тарафыннан 1992 елның 7 февралендә расланган **Татарстан Республикасы Дәүләт гербы.** Татарстан Республикасының Дәүләт гербы кояш җирлегендә алгы уң аягын бераз күтәргән, янында түгәрәк калкан булган канатлы барс сурәтеннән гыйбарәт. Кояш түгәрәгә татар милли бизәге төшерелгән һәм аскы өлешенә «Татарстан» дип язылган кайма белән уратып алынган.

1991 елның 29 ноябрендә ТССР Югары Советы раслаган **Татарстан Республикасы Дәүләт флагы** дәүләт хакимиятенең рәсми суверенлыкны гәүдәләндергән символы булып тора. Ул яшел, ак һәм кызыл төстәге горизонталь буйлардан торган турыпочмаклы тукымадан гыйбарәт.

Государственные и муниципальные символы являются важнейшей составляющей истории национальной государственности татарского народа и зримым воплощением традиций, дошедших до нас из глубины веков. За прошедшее с момента образования Татарской АССР столетие в республике произошли значительные изменения, что нашло отражение в государственной символике.

Официальной государственной эмблемой республики является **Государственный герб Республики Татарстан,** утверждённый Верховным Советом Республики Татарстан 7 февраля 1992 г. На гербе изображён крылатый барс с круглым щитом на боку, с приподнятой правой передней лапой на фоне диска солнца, помещённого в обрамление из татарского народного орнамента, в основании диска надпись «Татарстан».

Официальным символом государственной власти, олицетворяющим суверенитет государства, является **Государственный флаг Республики Татарстан,** утверждённый Верховным Советом ТССР 29 ноября 1991 г. Он представляет собой прямоугольное полотнище с горизонтальными полосами зелёного, белого и красного цветов.

The state and municipal symbols are the most important elements of history of national statehood of the Tatar people and a visible embodiment of traditions that survived until our days. Over the century that elapsed from the moment of the establishment of the Tatar ASSR, the republic underwent significant changes, which found their reflection in the state symbols.

The official state emblem of the republic is the **State coat of arms of the Republic of Tatarstan** that was approved by the Supreme Council of the Republic of Tatarstan on 7 February 1992. The coat of arms contains the image of a winged snow leopard with a round shield on its side, with the elevated right pad against the background of the sun-disk placed into the frame of the Tatar folk ornament, with inscription running “Tatarstan” placed in the bottom of the disk.

The official symbol of state power that embodies the sovereignty of the state is the **State Flag of the Republic of Tatarstan** that was approved by the Supreme Council of the TSSR on 29 November 1991. It represents a right-angled cloth with horizontal stripes of green, white, and red colours.

Татарстан Республикасы Дәүләт гимны Татарстан Республикасы Югары Советының 1993 елның 14 июлендәге карары белән, «Гимн турындагы Нигезләмә» – Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетының 1993 елның 27 августындагы карары белән расланган. Татар һәм рус телләрендәге гимн тексты Татарстан Республикасының 2013 елның 21 февралендәге Законы белән раслана.

Мәңге яшә, газиз Ватаныбыз,
Халкым тели изге теләкләр!
Гомерлеккә якын туган булып
Яши бездә төрле милләтләр.
Күп гасырлар кичкән чал тарихлы
Данлы илем, үзең бер дастан!
Синдә генә безнең язмышыбыз,
Республикам минем, Татарстан!

Татарстан Республикасы Конституциясе һәм «Россия Федерациясендә җирле үзидарә оештыруның гомуми принциплары турында» Федераль закон нигезендә (2003 ел) Татарстан Республикасына 43 муниципаль округ һәм 2 шәһәр округы (Казан һәм Чаллы) керә, алар мөстәкыйль шәһәр муниципаль берәмлекләре төзи. Татарстанның барлык муниципаль берәмлекләренең муниципаль дәрәҗәдә расланган һәм Россия Федерациясенең дәүләт геральдика регистрында һәм Татарстан Республикасының геральдика реестрында теркәлгән рәсми символикасы – гербы һәм флагы бар.

Государственный гимн Республики Татарстан утверждён постановлением Верховного Совета Республики Татарстан от 14 июля 1993 г., «Положение о гимне» – постановлением Кабинета Министров Республики Татарстан от 27 августа 1993 г. Текст гимна на татарском и русском языках утверждён Законом Республики Татарстан от 21 февраля 2013 г.

Цвети, священная земля моя,
Да будет мирным твой небосвод!
Единый дом у нас, одна семья,
Живёт в согласии народ.

Богатый мудростью седых веков,
Надеждой, верою ты нам стал,
И пусть хранит тебя моя любовь,
Моя Республика, мой Татарстан!

В соответствии с Конституцией Республики Татарстан и Федеральным законом «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» (2003 г.) Республика Татарстан включает 43 муниципальных образования и 2 городских округа (Казань и Набережные Челны), которые образуют самостоятельные городские муниципальные образования. Все муниципальные образования Татарстана имеют официальную символику – герб и флаг, утверждённые на муниципальном уровне и зарегистрированные в Государственном геральдическом регистре Российской Федерации и Геральдическом реестре Республики Татарстан.

The state anthem of the Republic of Tatarstan was approved by the resolution of the Supreme Council of the Republic of Tatarstan of 14 July 1993, the “Regulations for Anthem” – by resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Tatarstan of 27 August 1993. The lyrics of the anthem in the Tatar and Russian languages were approved by the Law of the Republic of Tatarstan of 21 February 2013:

Flourish, my sacred land,
May your dome of the sky be peaceful!
We have one home, one family,
People live in concord.

Being rich with wisdom of bygone centuries,
You became hope and faith to us,
May my love guard you,
My Republic, my Tatarstan!

In accordance with the Constitution of the Republic of Tatarstan and the Federal Law “On the General Principles of Organisation of Local Self-Government in the Russian Federation” (2003), the Republic of Tatarstan includes 43 municipal districts and 2 city districts (Kazan and Naberezhnye Chelny), which form the independent city municipal entities. All municipal districts of Tatarstan have their own official symbols – a coat of arms and a flag, approved at municipal level and registered in the State Heraldic Register of the Russian Federation and the Heraldic Register of the Republic of Tatarstan.

Татарстан суверен мөнәсәбәтләр төзү юлында

1990 елларда ТССРның Дәүләт суверенитеты турында декларация игълан ителгәннән соң, Татарстанда аның төп нигезләмәләрен республиканың сәяси һәм икътисади суверенитетын киңәйтү контекстында куллану буенча актив хәрәкәт башлана. Әмма моңа федераль җитәкчелек төрлечә каршы тора. Бу вакыйгаларга җавап итеп, 1991 елның май-июнендә Татарстан җитәкчелеге факта республика территориясендә Россиянең беренче Президенты Б. Н. Ельцинны сайлауларга бойкот оештыра. 1991 елның июнендә иҗтимагый-сәяси лидерлар М. Ш. Шәймиевне Татарстанның беренче Президенты итеп сайлау буенча гомумхалык сәяси кампаниясе уздыра. 1991 елның 12 июнендәге сайлаулар вакытында Татарстан халыклары бердәм булуын раслый һәм М. Ш. Шәймиевкә гомуми теләктәшлек күрсәтә: сайлауларда катнашкан сайлаучыларның 70,9 проценты аның өчен тавыш бирә. Аның сайлауларда ышанычлы җиңүе милли дәүләт төзү һәм Татарстанның Дәүләт суверенитеты турындагы декларациянең төп икътисади һәм сәяси нигезләмәләрен гамәлгә ашыру юлында мөһим адым була.

1992 елның 21 мартында Татарстан Республикасы статусы мәсьәләсе буенча гомумхалык референдумын уздыру Татарстанның суверенлык юлында яңа сәяси җитәкчелек курсының демократик дәвамы була. М. Ш. Шәймиев җитәкчелегендәге сәяси штабның (М. Г. Сабиров, Ф. Х. Мөхәммәтшин, В. Н. Лихачёв һ. б.) актив эшчәнлеге, шулай ук формаль булмаган милли оешма вәкилләре – суверенитет тарафдарлары ярдәмендә Татарстан бәйсезлеге референдумда катнашкан элеккеге автономия гражданнарының 61,4 проценты тарафыннан хуплана. Шулай итеп, республика халыклары Татарстанның сәяси җитәкчелегенең тигез хокуклы шартнамә һәм дәүләтара килешүләр нигезендә Россия Федерациясе белән демократик федератив мөнәсәбәтләр төзүгә таянган яңа курсына теләктәшлеген белдерә.

Мөнәсәбәтләрне суверенлаштыруның тагын бер мөһим адымы Татарстанның сәяси һәм икътисади суверенитеты нигезләрен канун нигезендә рәсмиләштерү була. 1992 елның 6 ноябрендә республиканың суверен дәүләткә әверелүе турында гражданнарның ихтыярын закон нигезендә беркеткән Татарстан Республикасының яңа Конституциясе кабул ителә. Татарстан Республикасы Россия Федерациясе Конституциясе, Татарстан Республикасы Конституциясе һәм «Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында вәкаләтләр чикләрен билгеләү һәм үзара бүлешү турында» Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы Шартнамәсе нигезендә Россия белән берләшкән демократик хокукый дәүләт дип игълан ителә. Үз вәкаләтләре чикләрендә Татарстан Республикасы халыкара һәм тышкы икътисади элемтәләрдә мөстәкыйль катна-

Татарстан на пути строительства суверенных отношений

В 1990-е гг., после обнародования Декларации о государственном суверенитете ТССР, в Татарстане началось активное движение по реализации её основных положений в контексте расширения политического и экономического суверенитета республики. Однако этому всячески противодействовало федеральное руководство. В ответ на это в мае-июне 1991 г. руководство Татарстана организовало фактически бойкот на территории республики выборов первого Президента России Б. Н. Ельцина. В июне 1991 г. общественно-политические лидеры провели общенародную политическую кампанию по проведению выборов первого Президента Татарстана М. Ш. Шаймиева. Во время его выборов 12 июня 1991 г. народы Татарстана продемонстрировали сплочённость и оказали всеобщую поддержку М. Ш. Шаймиеву: за него свои голоса отдали 70,9 % избирателей, участвовавших в выборах. Его убедительная победа на выборах стала важной вехой на пути национально-государственного строительства и реализации основных экономических и политических положений Декларации о государственном суверенитете Татарстана.

Демократическим продолжением курса нового политического руководства на суверенизацию Татарстана стало проведение общенародного референдума 21 марта 1992 г. по вопросу о статусе Республики Татарстан. Благодаря активной деятельности политического штаба во главе с М. Ш. Шаймиевым (М. Г. Сабиров, Ф. Х. Мухаметшин, В. Н. Лихачёв и др.), а также представителей различных неформальных национальных организаций –

Tatarstan on the Way to Building Sovereign Relations

In the 1990s, after the publication of the Declaration of State Sovereignty of the TSSR, an active movement emerged in Tatarstan aimed at implementation of its fundamental provisions in the context of extension of political and economic sovereignty of the republic. However, the federal leadership was taking all possible counteractions to that. In response to such counteractions, the leadership of Tatarstan has organised in the territory of the republic – in May-June 1991 – an actual boycott of elections of B. N. Yeltsin as the first President of Russia. In June 1991, the social and political leaders held a nation-wide political campaign for election of the first President of Tatarstan M.S. Shaimiev. During the election, which took place on 12 June 1991, the peoples of Tatarstan showed solidarity and rendered the complete support to M. S. Shaimiev: he won 70.9 % of votes of those who took part in the election. His convincing victory in the elections became an important milestone on the way to national-state building and implementation of the basic economic and political provisions of the Declaration of State Sovereignty of Tatarstan.

The holding – on 21 March 1992 – of the public referendum on the status of the Republic of Tatarstan became the democratic continuation of the course of the new political leadership for sovereignty of Tatarstan. Owing to vigorous activity of the main political office headed by M. S. Shaimiev (M. G. Sabirov,

Татарстан Республикасының Дәүләт флагын Парламент бинасы түбәсенә беркетү. 1991 елның 29 ноябре

Водружение Государственного флага Республики Татарстан на здание Парламента. 29 ноября 1991

The hoisting of the State flag of the Republic of Tatarstan on the building of the Parliament. 29 November 1991

Татарстан Республикасында референдум уздыруга багышланган матбугат конференциясе. Сулдан уңга: Ф. Х. Мөхәммәтшин, ТР Югары Советы Рәисе; М. Ш. Шәймиев, ТР Президенты; В. Н. Лихачёв, ТР Вице-президенты; М. Г. Сабиров, ТР Премьер-министры. 1992

Пресс-конференция, посвящённая проведению референдума в Республике Татарстан. Слева направо Ф. Х. Мухаметшин, Председатель Верховного Совета РТ; М. Ш. Шаймиев, Президент РТ; В. Н. Лихачёв, Вице-президент РТ; М. Г. Сабиров, Премьер-министр РТ. 1992

Press conference dedicated to the holding of a referendum in the Republic of Tatarstan. From left to right: F. K. Mukhametshin, Chairman of the Supreme Council of the Republic of Tatarstan; M. S. Shaimiev, President of the Republic of Tatarstan; V. N. Likhachev, Vice President of the Republic of Tatarstan; M. G. Sabirov, Prime Minister of the Republic of Tatarstan. 1992

ша, халыкара килешүләр төзи, вәкилләр алмаша, халыкара оешмалар эшчәнлегендә катнаша.

Конституция табигый байлыкларны халык милке дип таный, закон каршында милек формаларының тигезлеге, базар икътисады, социаль гаделлек принциплары, халыкның тулы хакимлеге, шәхес хокукларының өстенлеге һәм гарантиясе, төрле милләт һәм раса гражданнарының тигез хокуклылыгын беркетә. Конституциядә ассызыкланганча, Татарстан – көч куллануны һәм сугышны кабул итми, татар халкының милли мәдәниятен, телен һәм үзенчәлеген үстерүдә ярдәм итә торган дөньяви һәм социаль дәүләт. Республика территориясендә татар һәм рус телләре дәүләт телләре дип танылa.

Конституцияне һәм төп законны (Конституцияне) үстерү йөзеннән кабул ителгән башка закон актлары Татарстанда иҗтимагый-сәяси хәлне тотрыклыландыруга ярдәм итә һәм аның җитәкчелегенә Россия җитәкчелегенең махсус вәкилләре белән сөйләшүләр башларга мөмкинлек бирә. Башта Татарстан җитәкчелегенең икътисади һәм сәяси суверенитетны арттыруга омтылуын Мәскәү тарафы сепаратизм буларак кабул итә, һәм бу конструктив сөйләшү алып

сторонников суверенитета Татарстана, вопрос о статусе республики получил поддержку 61,4 % граждан бывшей автономии, принявших участие в референдуме. Этим народы Республики Татарстан оказали поддержку новому курсу политического руководства Татарстана на построение демократических федеративных отношений с Российской Федерацией на основе равноправных договоров и межгосударственных соглашений.

Следующим важным шагом суверенизации отношений стало законодательное оформление основ политического и экономического суверенитета Татарстана. 6 ноября 1992 г. была принята новая Конституция Республики Татарстан, законодательно закрепившая волю граждан о превращении республики в суверенное государство. Республика Татарстан провозглашается демократическим правовым государством, объединённым с Российской Федерацией Конституцией Российской Федерации, Конституцией Республики Татарстан и Договором Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан». В пределах своих полномочий Республика Татарстан самостоятельно участвует в международных и внешнеэкономических связях, заключает международные соглашения, обменивается представителями, участвует в деятельности международных организаций.

Конституция закрепляет собственность народа на природные богатства, равенство форм собственности перед законом, рыночную экономику, принципы социальной справедливости, полновластия народа, приоритет и гарантированность прав личности, национальное и расовое равноправие граждан. В Конституции подчёркивается, что Татарстан – светское и соци-

F. K. Mukhametshin, V. N. Likhachev, and so on), as well as of representatives of different informal national (ethnic) organisations – advocates of sovereignty of Tatarstan, the issue on the status of the republic was supported by 61.4 % of citizens of the former autonomy from those who took part in the referendum. That was how the peoples of the Republic of Tatarstan supported the course of the political leadership of Tatarstan for building the democratic federative relations with the Russian Federation on the basis of equal treaties and inter-governmental agreements.

The next step towards sovereignisation of relations became the legislative execution of political and economic sovereignty of Tatarstan. On 6 November 1992, the new Constitution of the Republic of Tatarstan was adopted, which legally fixed the will of citizens to turn the republic into a sovereign state. The Republic of Tatarstan was proclaimed a democratic law-abided state that was united with the Russian Federation by the Constitution of the Russian Federation, Constitution of the Republic of Tatarstan, and the Treaty between the Russian Federation and the Republic of Tatarstan "On Demarcation of Responsibilities and Mutual Delegation of Authorities Between Bodies of State Power of the Russian Federation and Bodies of State Power of the Republic of Tatarstan". Within its authorities, the Republic of Tatarstan independently participates in international and foreign economic relations, concludes international agreements, exchanges representatives, and participates in activity of international organisations.

The Constitution fixed the natural resources as property of the people, equality of the forms of ownership before law, the market economy, and principles of social justice, sovereignty of people, priority and guarantee of personal rights, national and racial equality of citizens. The Constitution underlined that Tatarstan is a secular and social state, which rejects violence and war, renders assistance

баруга комачаулый. Татарстан вәкаләтләрне бүлешү турындагы федераль килешүгә (1992 елның 31 марты) имза куймавы һәм Россия конституциясе проекты буенча референдумда катнашмавы (1993 елның декабре) нәтиҗәсендә килешү процессы катлаулана. 1992 – 1994 елларда Мәскәүдә төрле дәрәҗәләрдә алып барылган озак очрашулардан соң, Татарстан Республикасы һәм Россия Федерациясе җитәкчелеге арасында республиканың яңа сәяси һәм икътисади статусын законлаштыру, Татарстан һәм Россия дәүләт хакимияте органнары арасында идарә итү вәкаләтләрен һәм эшләр бүлешү турында югары дәрәҗәдә сөйләшүләр башларга мөмкин була.

1994 елның 15 февралендә Мәскәүдә кул куелган «Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары белән Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында үзара эшләр бүлешү һәм вәкаләтләр алмашу турында»гы ике яклы федератив шартнамә нәкъ менә шул үзенчәлекле вазгыятьтә республиканың Россия федераль-сәяси системасындагы урынын билгеләгән беренче хокукый акт була. Шартнамәгә Россия Федерациясе Президенты Б. Н. Ельцин һәм Татарстан Республикасы Президенты

альное государство, которое отвергает насилие и войну, оказывает содействие в развитии национальной культуры, языка и самобытности татарского народа. Татарский и русский языки признаются государственными на территории республики.

Конституция и другие законодательные акты, принятые в развитие основного закона (конституции), способствовали стабилизации общественно-политического положения в Татарстане и дали его руководству возможность начать переговоры со спецпредставителями российского руководства. Первое время конструктивному переговорному процессу мешало неприятие позиции татарстанского руководства по вопросу повышения экономического и политического суверенитета Татарстана, которая воспринималась московскими переговорщиками как проявление сепаратизма. Договорный процесс осложнялся и тем, что Татарстан не подписал Федеративный договор о разграничении полномочий (31 марта 1992 г.) и не принял участие в референдуме по проекту российской конституции (декабрь 1993 г.). После долгих встреч на различном уровне в Москве в 1992 – 1994 гг. стало возможным начать переговоры на высшем уровне между руководством Республики Татарстан и Российской Федерации об узаконении нового политического и экономического статуса республики и разделении управленческих полномочий и предметов ведения между органами государственной власти Татарстана и России.

В этой совершенно особой ситуации двусторонний федеративный договор «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан», подписанный 15 февраля 1994 г. в Москве, стал тем самым первым правовым актом, который определил положение республики в российской федерально-по-

in the development of national (ethnic) culture, language, and originality of the Tatar people. The Tatar and Russian languages were recognised as official in the territory of the republic.

The Constitution and other legislative acts, adopted in furtherance of the fundamental law (Constitution), contributed to the stabilization of the social and political situation in Tatarstan and have its leadership the opportunity to start the talks with special representatives of the Russian leadership. At first, the constructive negotiation process was hampered by rejection of the position of the Tatarstan's leadership on the enhancement of the economic and political sovereignty of Tatarstan, which was perceived by the Moscow negotiators as the manifestation of separatism. The negotiation process was also complicated by the fact that Tatarstan did not sign the Federative Treaty on division of powers (31 March 1992) and did not take part in the referendum on the draft Constitution of Russia (December 1993). After the long meetings at various levels in Moscow in 1992 – 1994 it became possible to start the talks at the highest level between the leaders of the Republic of Tatarstan and the Russian Federation on the legalization of the new political and economic status of the republic and division of administrative authorities and responsibilities between bodies of power of Tatarstan and Russia.

In that very special situation the bilateral federative treaty "On Demarcation of Responsibilities and Mutual Delegation of Authorities Between Bodies of State Power of the Russian Federation and Bodies of State Power of the Republic of Tatarstan" that was signed on 15 February 1994 in Moscow became that very first legal act that determined the position of the republic in the Russian federal-political system. The treaty was signed by President of the Russian Federation B. N. Yeltsin and President of the Republic of Tatarstan M. S. Shaimiev, and the head of governments of Russia (V. S. Chernomyrdin) and Tatarstan (M. G. Sabirov).

М. Ш. Шәймиев, Россия (В. С. Черномырдин) һәм Татарстан (М. Г. Сабиров) хөкүмәте башлыклары үз имзаларын куя. Әлеге федераль шартнамә барлыкка килүдә күпмилләтле Татарстан җәмгыятенең бердәмлеге һәм Россиянең татарлар күпләп яши торган башка төбәкләреннән, өлешчә чит илләрдән дә татар җәмәгатьчелегенең ярдәме зур роль уйный.

Федераль шартнамә федераль үзәк һәм аның аерым субъекты арасындагы шартнамәле мөнәсәбәтләренең беренче үрнәге булып тора. Шартнамә буенча Татарстан икътисади суверенитет, республика яшәешенең автоном режимын төзергә мөмкинлек биргән гадәттән тыш икътисади вәкаләтләргә ия була. Үзен Россия Федерациясе субъекты дип танып, килешүгә барганы өчен, Татарстан икътисади суверенитет ала. Икътисади суверенитет федераль үзәк исеменнән Россия хөкүмәте имзалаган шартнамәләр дә, күпсанлы килешүләр дә теркәлә. Нәтиҗәдә Татарстан шактый зур бюджет автономиясе ала, федераль бюджетка күчерелгән акча күләме минималь була һәм ике яклы килешү белән билгеләнә. 1994 елгы килешү Россия Федерациясе бюджетына Татарстан взносларын түбәндәгечә билгели: табышка салымның 13 процентын, керем салымының 1 процентын, экспорт-импорт пошлиналары, өстәмә кыйммәткә салым – ел саен килешенә торган норматив буенча. Республика хосусыйлаштырудан алынган барлык керемнәрне һәм акцизларны үзендә калдыра. Шул ук вакытта ул федераль бюджеттан дотацияләр һәм субсидияләр дә алмый.

Татарстанның икътисади һәм өлешчә сәяси суверенитет алуы республика җитәкчелегенә икътисадтагы таркаулыкны җиңеп чыгу, җәмгыять белән актив диалог алып бару, федераль үзәк белән нәтиҗәле хезмәттәшлек урнаштыру, шулай ук социаль торыклылыкны тәэмин итү һәм халык-

литической системе. Под договором свои подписи поставили Президент Российской Федерации Б. Н. Ельцин и Президент Республики Татарстан М. Ш. Шаймиев, главы правительств России (В. С. Черномырдин) и Татарстана (М. Г. Сабиров). Немаловажную роль в появлении этого федерального договора сыграли сплочённость многонационального татарстанского общества и поддержка татарской общественности из других российских регионов компактного проживания татар, отчасти и из зарубежных стран.

Федеративный договор стал первым образцом договорных отношений между федеральным центром и его отдельным субъектом. По договору Татарстан получал экономический суверенитет, совершенно особые экономические полномочия, позволявшие создавать автономный режим республиканской жизнедеятельности. Приобретение Татарстаном экономического суверенитета стало той формой компромисса, на которую согласилась республика, признав себя субъектом Российской Федерации. Экономический суверенитет был определён как собственно договорами, так и многочисленными соглашениями, которые от имени федерального центра были подписаны российским правительством. В результате Татарстан получил значительную бюджетную автономию, его отчисления в федеральный бюджет были минимальны и определялись двусторонним соглашением. Соглашение от 1994 г. определяло взносы Татарстана в бюджет Российской Федерации: 13 % налога на прибыль, 1 % подоходного налога, экспортно-импортные пошлины, налог на добавленную стоимость – по ежегодно согласуемому нормативу. Республика оставляла себе все акцизы и доходы от приватизации. При этом она не получала дотации и субсидии из федерального бюджета.

Обретение Татарстаном экономического, отчасти и политического, суверенитета позволило руководству республики создать сильную и действенную вертикаль власти, политическими приоритетами которой стали преодоление развала в экономике, обеспечение активного диалога с обществом,

An important role in the emergence of that federal treaty was played by solidarity of the multi-national society of Tatarstan and support rendered by the Tatar communities from other Russian regions and, partially, from foreign countries.

The federative treaty became the first specimen of the treaty-based relations between the federal centre and a constituent entity of the federation. According to the treaty, Tatarstan got the economic sovereignty, very special economic authorities, which made it possible to introduce an autonomous regime of the republic's life activity. The gaining by Tatarstan of economic sovereignty became that form of compromise, to which the republic has agreed, when it recognised itself as a region of the Russian Federation. The economic sovereignty was determined both by the treaties and numerous agreements that were signed on behalf of the federal centre by Russian government. As a result, Tatarstan got a significant budgetary autonomy; its allocations to the federal budget were minimal and were determined by bilateral agreement. The agreement of 1994 determined the contributions of Tatarstan to the budget of the Russian Federation: 13 % of the profit tax, 1 % of income tax, export/import duties, value added tax – according to tariff that was coordinated on a monthly basis. The republic left for itself all excise taxes and incomes from privatisation. At the same time, it did not receive grants and subsidies from the federal budget.

The gaining by Tatarstan of the economic and, partially, political sovereignty enabled the leadership of the republic to create a strong and efficient vertical of power, the political priorities of which were the overcoming of the collapse in the economy, ensuring an active dialogue with the society, ensuring the efficient interaction with the federal centre and of social stability, as well as the improve-

ның тормыш дәрәҗәсен күтәрү кебек көчле сәяси өстенлекләргә ия булган хакимият вертикален булдырырга мөмкинлек бирә. Икътисадта дәүләтнең роле көчәя, илебез җитештерүчеләренә ярдәм итү чаралары күрелә, капиталны инвестицияләү өчен уңай шартлар булдырыла, кирәк вакытта бәяләр контрольдә тотыла.

1995 елда Татарстан Республикасы Дәүләт Советының беренче составына сайлаулар үткәрелә. Акрынлап яңа парламент инициативаны үз кулына ала һәм 1994 елгы шартнамә биргән вәкаләтләр кысаларында республика законнарының хокукый кырын актив тутыра башлый. Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында вәкаләтләр бүлешү турында яңа федераль шартнамә нигезләрен әзерләү парламент эшчәнлегенең нәтиҗәсе була. 2007 елның 26 июнендә В. В. Путин һәм М. Ш. Шәймиев шартнамәгә кул куя, һәм ул 2007 елның 24 июлендә Россия Федерациясенең Федераль законы итеп раслана. Анда билгеләп үтелгәнчә, килешү төзегәндә яклар, Татарстанның тарихи, мәдәни һәм башка үзенчәлекләреннән чыгып, элеккеге еллардагы шартнамә мөнәсәбәтләрен исәпкә алып эш итәләр. Әлеге шартнамәләр һәм башка хөкүмәтара килешүләр федераль үзәк белән Татарстан арасында иҗтимагый-сәяси мөнәсәбәтләрне тотрыклыландыру, шулай ук республиканың интенсив икътисади һәм этномәдәни үсеше өчен төп момент була.

Эволюцион реформалар сәясәте үткәрү Татарстан Республикасы Дәүләт Советында һәм хакимияттә «Бердәм Россия» партиясе һәм «Татарстан – Яңа гасыр» иҗтимагый хәрәкәте нигезендә шактый тотрыклы сәяси күпчелек формалаштыру мөмкинлеген бирә. Әлеге сәяси көчләр күпмилләтле Татарстан җәмгыятенең иң актив өлешен берләштерә.

установление эффективного взаимодействия с федеральным центром, а также обеспечение социальной стабильности и повышение уровня жизни населения. Была усилена роль государства в экономике, приняты меры для поддержки отечественного производителя, создавались благоприятные условия инвестирования капиталов, при необходимости вводился контроль за ценами.

В 1995 г. были проведены выборы в первый состав Государственного Совета Республики Татарстан. Постепенно новый парламент взял инициативу в свои руки и начал активно наполнять правовое поле республиканского законодательства в пределах полномочий, данных договором 1994 г. Результатом его парламентской деятельности стала подготовка основ нового федерального договора о разграничении полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и Республики Татарстан. 26 июня 2007 г. он был подписан В. В. Путиным и М. Ш. Шаймиевым и 24 июля 2007 г. утверждён в качестве Федерального закона Российской Федерации. В нём указывалось, что при заключении договора стороны исходят из исторических, культурных и иных особенностей Татарстана, учитывают применение договорных отношений прежних лет. Эти договоры и другие межправительственные соглашения стали основным исходным моментом для стабилизации общественно-политических отношений между федеральным центром и Татарстаном, а также для интенсивного экономического и этнокультурного развития республики.

Проведение политики эволюционных реформ сделало возможным формирование в Государственном Совете Республики Татарстан и исполнительной власти достаточно устойчивого политического большинства на основе партии «Единая Россия» и общественного движения «Татарстан – Новый век». Эти политические силы объединяют наиболее активную часть многонационального татарстанского общества.

ment of living conditions of the population. The role of the state in the economy was made stronger; measures were taken to support the domestic producers, and favourable conditions were being created for capital investments; where required, control over prices was being introduced.

In 1995, the republic held the elections of the State Council (Parliament) of the Republic of Tatarstan of the first convocation. Gradually, the new parliament took the initiative in its hands and began to actively fill the legal field of the republic's legislation with the new contents within its competence that was granted to it by the treaty of 1994. The result of its parliamentary activity was the preparation of the fundamentals of the new federal treaty on division of authorities between bodies of state power of the Russian Federation and the Republic of Tatarstan. On 26 June 2007, it was signed by V. V. Putin and M. S. Shaimiev and on 24 July 2007 it was approved as a federal law of the Russian Federation. It stated that when concluding the treaty the parties proceeded from the historical, cultural, and other peculiarities of Tatarstan and considered the implementation of treaty-based relations of previous years. These treaties and other inter-governmental agreements became the starting point for stabilisation of social and political relations between the federal centre and Tatarstan, as well as for the intensive economic and ethno-cultural development of the republic.

Pursuing the policy of evolutional reforms made it possible to create at the State Council of the Republic of Tatarstan and in the bodies of executive power of a quite stable political majority on the basis of the "United Russia" party and "Tatarstan – The New Century" public movement. These political forces unite the most active portion of the multi-national society of Tatarstan.

Бөтендөнья татар конгрессы. 1992

Всемирный конгресс татар. 1992

The World Congress of Tatars. 1992

«Россия – ислам дөньясы: KazanSummit 2016» Халыкара икътисади саммиты

Международный экономический саммит «Россия – исламский мир: KazanSummit 2016»

“Russia – Islamic World: KazanSummit 2016” international economic summit

IT & AI WORLD SUMMIT & EXPO 2020
IV Бөтендөнья әйберләр интернеты һәм ясалма интеллект буенча цифрлы саммит

IV Всемирный Цифровой Саммит по интернету вещей и искусственному интеллекту
IT & AI WORLD SUMMIT & EXPO 2020

IV World Digital Summit on Internet of Things and Artificial Intelligence
IT & AI WORLD SUMMIT & EXPO 2020

Татарстан халыкара мәдәни мөнәсәбәтләр системасында

Татарстан Республикасы дөньяның төрле халык вәкилләрен, шулай ук Россия Федерациясенең төрле субъектларында, якын һәм ерак чит илләрдә яшәүче күпсанлы татар диаспораларын җәлеп итү үзәге булып тора. Шуның өчен республиканың тышкы элемтәләрендә мәдәни бәйләнешләр, ватандашларга ярдәм итү, татар халкының мәдәниятен үстерү, пропагандалау һәм саклау эшчәнлеге ачык аерылып тора.

Милли иҗтимагый хәрәкәт татар халкын этник яктан берләштерә һәм аның төрки дөньяның башка өлешләре белән мәдәни элемтәләрен көчәйтә. Болар барысы да 1992 елның 9 – 13 июнендә Казанда 6 нчы Халыкара тюркология конференциясен үткәрү мөмкинлеге тудыра. Анда Австралия, Бөекбритания, Венгрия, Германия, Италия, Кипр, АКШ, Төркия, Франция, Япония кебек ерак чит илләрнең вәкилләре киң катнаша. Халыкара конференциядә төрки дөньяның, шул исәптән татар халкының да, тел белеме, әдәбият белеме, фольклор, тарих һәм тарихи чыганаклар, дин, иҗтимагый һәм фәлсәфи мәсьәләләренә кагылышлы фикер алышулар була.

1992 елның 19 – 21 июнендә Казанда узган 1 нче Бөтендөнья татар конгрессы төрки халыкларның халыкара форумының дәвамы була. Анда Россия Федерациясеннән һәм БДБ илләреннән, шулай ук ерак чит илләрдән (Австралия, Германия, Кытай, Румыния, АКШ, Төркия,

«Россия – ислам дөньясы: KazanSummit 2019» Халыкара икътисади саммиты

Международный экономический саммит «Россия – исламский мир: KazanSummit 2019»

“Russia – Islamic World: KazanSummit 2019” international economic summit

Татарстан в системе международных культурных отношений

Республика Татарстан является центром притяжения представителей различных народов мира, а также многочисленной татарской диаспоры, проживающей в различных субъектах Российской Федерации, а также в странах ближнего и дальнего зарубежья. Поэтому в комплексе внешних связей республики отчётливо выделяются культурная составляющая, деятельность по поддержке соотечественников, развитию, пропаганде и сохранению культуры татарского народа.

Национальное общественное движение этнически консолидировало татарский народ и усилило его культурные связи с другими частями тюркского мира. Всё это сделало возможным проведение 9 – 13 июня 1992 г. в Казани 6-й Международной тюркологической конференции, в которой широкое участие приняли представители таких стран дальнего зарубежья, как Австралия, Великобритания, Венгрия, Германия, Италия, Кипр, США, Турция, Франция, Япония. На международной конференции обсуждались проблемы языкознания, литературоведения, фольклора, истории и историографии, религии, общественной и философской мысли тюркского мира, в том числе татарского народа.

Tatarstan in the System of International Cultural Relations

The Republic of Tatarstan is the centre of attraction for representatives of different peoples of the world, as well as for the Tatar communities that live in different regions of the Russian Federation, former republics of the USSR, and in foreign countries. That is why the complex of foreign relations of the republic includes the distinctive cultural element and the activity aimed at support of compatriots, at the development, propaganda, and preservation of culture of the Tatar people.

The national public movement has ethnically consolidated the Tatar people and strengthened its cultural relations with the other parts of the Turkic world. All this made it possible to hold, on 9 – 13 June 1992, the Sixth International Turkological Conference in Kazan, which brought together a broad range of representatives of many foreign countries, such as Australia, Great Britain, Hungary, Germany, Italy, Cyprus, USA, Turkey, France, Japan, etc. The conference was dedicated to discussion of various issues related to linguistics, theory and history of literature, folklore, history and historiography, religion, social and philosophical thought of the Turkic world, including such of the Tatar people.

Финляндия, Япония һ. б.) вәкилләр катнаша. Беренче конгресста Бөтендөнья татар конгрессы Башкарма комитетының беренче составы һәм аның җитәкчесе итеп И. Р. Таһиров сайлана. Якын һәм ерак чит илләрдән делегацияләр катнашында 7 корылтай уза. Бөтендөнья татар конгрессы Башкарма комитетының актив катнашлыгында Татарстанда 2 Бөтендөнья татар галимнәре форумы (аларның эшчәнлеге республикада даими уздырыла торган тематик халыкара конференцияләр һәм форумнар кысаларында дәвам итә), 7 Бөтендөнья татар яшьләре форумы, 4 Бөтендөнья татар хатын-кызлары форумы, 6 нчы Бөтенроссия татар теле һәм әдәбияты укытучылары корылтае, 7 Бөтенроссия авыл эшмәкәрләре җыены һ. б. үткәрелә. Ел саен Россия мөселманнарының 922 елда Идел буе Болгарында ислам динен кабул итүгә багышланган «Изге Болгар җыены» уздырыла.

Продолжением международного форума тюркских народов стало проведение 19 – 21 июня 1992 г. в Казани 1-го Всемирного конгресса татар, на котором присутствовали делегаты из Российской Федерации и других стран СНГ, а также из многих государств дальнего зарубежья (Австралия, Германия, Китай, Румыния, США, Турция, Финляндия, Япония и др.). На первом конгрессе были избраны первый состав Исполкома Всемирного конгресса татар и его руководящий состав во главе с И. Р. Тагировым. Всего состоялось 7 съездов с широким участием делегаций из стран ближнего и дальнего зарубежья. При активном участии Исполкома Всемирного конгресса татар в Татарстане было проведено 2 Всемирных форума татарских учёных (деятельность которых продолжилась в рамках постоянно проводимых в республике тематических международных конференций и форумов), 7 Всемирных форумов татарской молодёжи, 4 Всемирных форума татарских женщин, 6 Всероссийских съездов учителей татарского языка и литературы, 7 Всероссийских сходов татарских предпринимателей села и др.

The holding in Kazan of the First World Congress of Tatarstan on 19 – 21 June 1992 became the continuation of the international forum of the Turkic peoples. The Congress was attended by delegates from the Russian Federation and other CIS countries, as well as from many foreign countries (Australia, Germany, China, Romania, USA, Turkey, Finland, Japan, etc.). The Congress elected the first composition of the Executive Committee of the World Congress of Tatars and its leadership headed by I. R. Tagirov. All in all, seven congresses were held with broad participation of delegations from CIS and other foreign countries. The active participation of the Executive Committee of the World Congress of Tatars helped organise in Tatarstan 2 world forums of the Tatar scientists (their activity being continued within the framework of the regular specialised international conferences and forums that are held in Tatarstan), 7 world forums of the Tatar youth, 4 world forums of the Tatar women, 6 All-Russian congresses of teachers of the Tatar language and literature, 7 All-Russian gatherings of the Tatar rural businessmen, and so on. The holding of an annual gathering of Muslims of Russia in the town of Bulgar – Izge Bolgar

С. Гобәйдуллина исем. «Concordia» Халыкара заманча музыка фестивале

Международный фестиваль современной музыки им. С. Губайдулиной «Concordia»

“Concordia” International Festival of Modern music named after S. Gubaidulina

Р. Ахиярова. «Сөембикә» операсы. Ф. И. Шаляпин исем. Халыкара опера фестивале

Р. Ахиярова. Опера «Сююмбике». Международный оперный фестиваль им. Ф. И. Шаляпина

R. Akhiyarova. “Syuyumbike” opera. F. I. Chaliapin International Opera Festival

Татарстанның мәдәни тормышында халыкара фестивальләр аерым урын били, алар мәдәният алмашуның уникаль формасы булып тора, милли мәдәниятләрнең иң яхшы казанышларын күрсәтә. Фестивальләр, театр һәм сәхнә сәнгате өлкәсендә дөнья казанышларын кабул итү фонында төрле халыкларны танып белүгә һәм аңлауга, рухи баюга һәм якынаюга булышлык итеп, гуманитар роль уйный. Казанда Ф. И. Шаляпин исемендәге Халыкара опера фестивале (1982 елдан) һәм Р. Нуриев исемендәге Халыкара классик балет фестивале (1987 елдан) кебек мәртәбәле театр фестивальләре оештырыла һәм ел саен уздырыла. Ике чара да Татарстанның

Регулярным стало и проведение ежегодного схода мусульман России в Болгаре – «Изге Болгар җыены», посвящённого принятию ислама в Волжской Булгарии в 922 г.

Особое место в культурной жизни Татарстана занимают международные фестивали, которые представляют собой уникальную форму культурного обмена, демонстрации лучших достижений национальных культур. Фестивали играют значительную гуманитарную роль, содействуя взаимному познанию и пониманию, духовному обогащению и сближению различных народов на фоне восприятия мировых достижений в области театрального и сценического искусства. В Казани основаны и ежегодно проводятся такие престижные театральные фестивали, как Международный оперный фестиваль им. Ф. И. Шаляпина (с 1982 г.)

Jiyeny – has also became a regular event dedicated to the adoption of Islam in the Volga Bulgaria in 922.

A special place in the cultural life of Tatarstan belongs to international festivals that represent a unique form of cultural exchange, demonstration of best achievements of national cultures. Festivals play a significant humanitarian role, contributing to mutual comprehension and understanding, spiritual self-enrichment and to bringing different peoples closer to each other against the background of perception of the world achievements in the field of theatrical and stage arts. Founded and held annually in

Халыкара мөселман киносы фестивале

Международный фестиваль мусульманского кино

Kazan International Muslim film Festival

«Иман моңы» Халыкара дини музыка фестивале

Международный фестиваль духовной музыки «Музыка веры»

“The Misic of Faith” International Festival of spiritual music

«Созвездие – Йолдызлык» телевизион фестивале

Телевизионный фестиваль «Созвездие – Йолдызлык»

“Constellation – Yoldyzlyk” Television Festival

«визит карточкасы» булып тора. Елдан-ел алар көч туплый, таныла һәм Татарстанның, Россиянең мөһим мәдәни вакыйгалары булып кала.

Моннан тыш, Казанда ел саен дистәләрчә фестиваль уздырыла, аларның иң әһәмиятләре: Кәрим Тинчурин исемендәге Халыкара милли драматургия театр фестивале (1991 елдан башлап), «Нәүрүз» Халыкара театр-мәгариф фестиваль-форумы (1998 елдан), София Гобәйдуллина исемендәге «Concordia» Халыкара заманча музыка фестивале (2011 елдан), «Иман музыкасы» Халыкара дини музыка фестивале (2012 елдан), Халыкара яһүд музыкасы фестивале (2012 елдан), «Казан сөлгесе» Халыкара халык җыр-бию сәнгате фестиваль-конкурсы (2016 елдан), «Татар моңы» Халыкара яшь башкаручыларның телевизион конкурсы, Казан халыкара мөселман киносы фестивале (2005 елдан).

«Алтын Урда» балеты. Р. Нуриев исем. Халыкара классик балет фестивале

Балет «Золотая Орда». Международный фестиваль классического балета им. Р. Нуриева

“The Golden Horde” ballet. The 30th R. Nureyev International Festival of Classical Ballet

и Международный фестиваль классического балета им. Р. Нуриева (с 1987 г.). Оба мероприятия являются «визитными карточками» музыкально-театрального Татарстана. С каждым годом они набирают силу, становятся всё более популярными и являются одними из важнейших культурных событий Татарстана и России.

В Казани ежегодно проводятся десятки фестивалей, наиболее значимые из них: Международный театральный фестиваль национальной драматургии им. Карима Тинчурина (с 1991 г.), Международный театрально-образовательный форум-фестиваль «Науруз» (с 1998 г.), Международный фестиваль современной музыки «Concordia» им. Софии Губайдулиной (с 2011 г.), Международный фестиваль духовной музыки «Музыка веры» (с 2012 г.), Международный фестиваль еврейской музыки (с 2012 г.), Международный фестиваль-конкурс народного песенно-танцевального искусства «Казан селгесе» (с 2016 г.), Международный телевизионный конкурс молодых исполнителей «Татар моны», Казанский международный фестиваль мусульманского кино (с 2005 г.).

Kazan are such prestigious theatrical festivals as the F. I. Chaliapin International Opera Festival (from 1982) and R. Nureyev International Festival of Classical Ballet (from 1987). Bothe these events are the “visiting cards” of the musical/theatrical Tatarstan. Every year they become stronger, more and more popular, and are among the most important cultural events in Tatarstan and in Russia.

Apart from the, held in Kazan every year are dozens of festivals, the most significant of them being the Karim Tinchurin International Theatrical Festival of National Dramaturgy (from 1991), “Nauruz” International Theatrical-Educational Forum-Festival (from 1998), the Sofia Gubaidulina “Concordia” International Festival of Modern Music (from 2011), the “Music of Faith” International Festival of Spiritual Music (from 2012), the International Festival of Jewish Music (from 2012), the “Kazan Selgese” International Festival-Contest of Folk Art of Singing and Dancing (с 2016 г.), the “Tatar Mony” International television Contest of Young Performers, the Kazan International Festival of Muslim Cinema (from 2005).

Балетмейстер Р. Нуриев һәйкәле. Казан

Памятник балетмейстеру Р. Нуриеву. Казань

Monument to choreographer R. Noureyev. Kazan

Е. Велихов, РФА академигы; М. С. Горбачёв, Халыкара Яшел Хач Президенты

Е. Велихов, академик РАН; М. С. Горбачёв, Президент Международного Зелёного Креста

Y. Velikhov, Academician of the Russian Academy of Sciences. M. S. Gorbachev; President of the Green Cross International

А. И. Щеповских, Татарстан Республикасы табигый байлыкларны һәм әйләнә-тирә мохитне саклау министры; Р. И. Хәиров, Җир Хартиясе буенча Милли комитет рәисе урынбасары; Р. С. Хәкимов, Татарстан Республикасы Президентының Дәүләт киңәшчесе. 2001

А. И. Щеповских, Министр охраны окружающей среды и природных ресурсов Республики Татарстан; Р. И. Хаиров, заместитель Председателя Национального Комитета по Хартии Земли; Р. С. Хакимов, Государственный советник Президента Республики Татарстан. 2001

A. I. Shchepovskikh, Minister for Environmental Protection and Natural Resources of the Republic of Tatarstan; R. I Khairov, Deputy Chairman of the National Committee for Earth Charter; R. S. Khakimov, State Advisor to President of the Republic of Tatarstan. 2001

И. А. Ларочкина, җир асты байлыкларыннан файдалану, нефть, газ һәм экология мәсьәләләре буенча Татарстан Республикасы Президентының Дәүләт киңәшчесе; Стивен Рокфеллер, Җир Хартиясе Халыкара советы рәистәше; М. һ. Галиев, Татарстан Республикасы Дәүләт Советының Икътисад, инвестицияләр һәм эшмәкәрлек буенча комитет рәисе. Җир Хартиясе конференциясе, Амстердам, 2005

И. А. Ларочкина, Государственный советник при Президенте Республики Татарстан по вопросам недропользования, нефти, газа и экологии; Стивен Рокфеллер, сопредседатель Международного совета Хартии Земли; М. Г. Галеев, Председатель Комитета Государственного Совета Республики Татарстан по экономике, инвестициям и предпринимательству. Конференция по Хартии Земли, Амстердам, 2005

I. A. Larochkina, State Advisor to President of the Republic of Tatarstan on the Use of Mineral Wealth, Oil, Gas, and Environmental Issues; Steven Rockefeller, Co-chairman of the Earth Charter International Council; M. G. Galeyev, Chairman of the Committee of the State Council of the Republic of Tatarstan for Economy, Investment, and Entrepreneurship. Earth Charter Conference, Amsterdam, 2005

Татарстан Республикасы Дәүләт Советы, Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе тарафыннан Европа дәүләтләре, шулай ук Канада һәм АКШ галимнәре, сәясәтчеләре катнашында федерализм проблемалары буенча берничә халыкара конференция, семинарлар уздырыла. 2001 елда Татарстан Республикасы Дәүләт Советының ЮНЕСКО тарафыннан хупланган «Җир Хартиясе» халыкара документын кабул итүе мөһим вакыйга була. Аның нигезләмәләре мәгариф өлкәсендәге уку программаларына керә, шулай ук республика хакимият органнары карарларын кабул иткәндә дә исәпкә алына башлый.

Государственным Советом Республики Татарстан, Академией наук Республики Татарстан был проведён ряд международных конференций, семинаров по проблемам федерализма с широким участием учёных, политиков европейских государств, а также Канады и США. Значительным событием стало принятие Государственным Советом Республики Татарстан в 2001 г. международного документа «Хартия Земли», одобренного ЮНЕСКО. Его положения вошли в учебные программы в сфере образования, стали учитываться при принятии решений органами власти республики.

The State Council of the Republic of Tatarstan and the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan held a number of international conferences and workshops dedicated to issues of federalism that brought together a broad range of scientists and politicians from European countries, Canada, and the USA. The adoption, in 2001, by the Supreme Council of the Republic of Tatarstan of the Earth Charter, an important international document that was approved by UNESCO, became an important event in life of Tatarstan. Its provisions were included into the academic programmes in the field of education, and are taken into account in decisions taken by authorities of the republic.

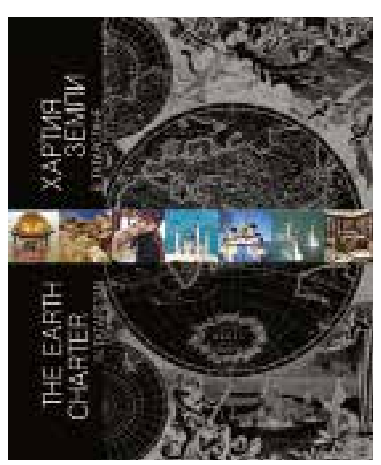

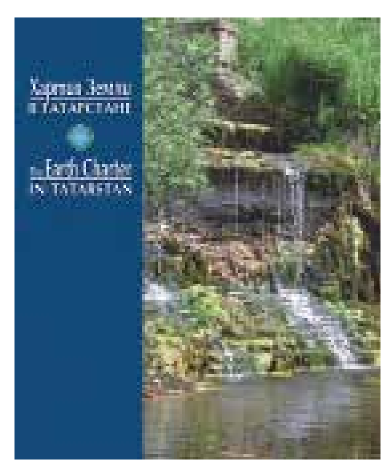

Бәйсез дәүләтләр бергәлеге башлыклары Казанның меңьеллыгын бәйрәм итү тантанасында. 2005

Главы государств СНГ на праздновании 1000-летия Казани. 2005

Heads of the CIS states during the celebration of the millennium anniversary of Kazan. 2005

Казанның 1000 еллыгын бәйрәм итү – гасырның мәдәни вакыйгасы

2005 елның 30 августында Казанга нигез салуның 1000 еллыгын бәйрәм итү Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы тарихында мөһим халыкара вакыйга була. Ул Татарстанның республикада яшәүче халыкларның тарихи-мәдәни мирасын торгызу юнәлешен сайлауда борылыш мизгеле булып тора. 2005 елгы юбилейны бәйрәм итү деньяда киң иҗтимагый резонанс ала. Казан якын һәм ерак чит илләрдән, шулай ук Россия Федерациясенең күп төбәкләреннән 20 меңнән артык рәсми зат һәм кунак кабул итә. Юбилей тантаналары кысаларында Казанда БДБ дәүләтләре башлыклары советының (26 – 27 август) саммиты уза. Саммитта Россия Федерациясе Президенты В. В. Путин, Әзәрбайҗан Республикасы Президенты И. Г. Алиев, Әрмәнстан Республикасы Президенты Р. С. Кочарян, Беларусь Республикасы Президенты А. Г. Лукашенко,

Празднование 1000-летия Казани – культурное событие века

Важным международным событием в истории Российской Федерации и Республики Татарстан явилось празднование 30 августа 2005 г. 1000-летия основания Казани. Оно стало переломным моментом в выборе Татарстаном пути возрождения историко-культурного наследия народов, населяющих республику. Празднование юбилея в 2005 г. получило широкий общественный резонанс в мире. Казань приняла более 20 тыс. официальных лиц и гостей из стран ближнего и дальнего зарубежья, а также из многих регионов Российской Федерации. В рамках юбилейных торжеств в Казани состоялся саммит Совета глав государств СНГ (26 – 27 августа) с участием Президента Российской Федерации В. В. Путина, президентов: Азербайджанской Республики И. Г. Алиева, Республики Армения Р. С. Кочаряна, Республики Беларусь А. Г. Лукашенко, Республики Грузия М. Н. Саакашвили, Республики Казахстан Н. А. Назарбаева, Республики Кыргызстан

Celebration of the 1000th Anniversary of Kazan – Cultural Event of the Century

The celebration of the 1000th anniversary of Kazan on 30 August 2005 became an important international event in the history of the Russian Federation and the Republic of Tatarstan. It became a turning point in the selection by Tatarstan of the way to revival of the historical and cultural heritage of peoples that inhabit the republic. The celebration of the jubilee in 2005 received wide publicity in the world. Kazan welcomed over 20 000 officials and guests from the CIS and other foreign countries, as well as from many regions of the Russian Federation. Held in Kazan within the framework of the jubilee celebrations were the summit of the Council of Heads of States of the CIS (26 – 27 August) with participation of President of the Russian Federation V. V. Putin, presidents of: Azerbaijan Republic I. G. Aliyev, the Republic of Armenia R. S. Kocharyan, Republic of Belarus A. G. Lukashenko, Republic of Georgia M. N. Saakashvili, Republic

Казан Кремле

Казанский Кремль

The Kazan Kremlin

Грузия Республикасы Президенты М. Н. Саакашвили, Казахстан Республикасы Президенты Н. А. Назарбаев, Кыргызстан Республикасы Президенты К. С. Бакиев, Молдова Республикасы Президенты С. Н. Воронин, Таҗикстан Республикасы Президенты И. Ш. Рахмонов, Үзбәкстан Республикасы Президенты И. А. Кәримов, Украина Республикасы Президенты В. А. Ющенко, Төрекмәнстан Республикасының рәсми делегациясе җитәкчесе – Төрекмәнстан Республикасы Министрлар Кабинеты рәисе урынбасары А. М. Акыев катнаша. Шулай ук 81 Россия субъекты башлыгы, федераль министрлык һәм ведомство җитәкчеләре катнашында Россия Федерациясе Дәүләт Советының утырышы була (26 август). Россия Федерациясе Хөкүмәте Рәисе М. Е. Фрадков катнашында күптармаклы халыкара сәүдә-сәнәгать күргәзмә-ярминкәсе ачыла. Ярминкә эшләгән вакытта Татарстан Республикасының икътисади потенциал күрсәтелә.

К. С. Бакиева, Республики Молдова С. Н. Воронина, Республики Таджикистан Э. Ш. Рахмонова, Республики Узбекистан И. А. Каримова, Украинской Республики В. А. Ющенко; руководителя официальной делегации Республики Туркменистан – заместителя председателя Кабинета Министров Республики Туркменистан А. М. Акыева, а также заседание Государственного совета Российской Федерации с участием глав 81 российского субъекта, руководителей федеральных министерств и ведомств (26 августа). Была открыта международная многоотраслевая торгово-промышленная выставка-ярмарка с участием Председателя Правительства Российской Федерации М. Е. Фрадкова. Во время её работы состоялась презентация экономического потенциала Республики Татарстан.

of Kazakhstan N. A. Nazarbayev, Republic of Kyrgyzstan K. S. Bakiyev, Republic of Moldova S. N. Voronin, Republic of Tajikistan E. S. Rakhmonov, Republic of Uzbekistan I. A. Karimov, Ukrainian Republic V. A. Yushchenko, and of the head of official delegation of the Republic of Turkmenistan – Deputy Chairman of the Cabinet of Ministers of the Republic of Turkmenistan A. M. Akiyev, as well as the meeting of the State Council of the Russian Federation with participation of heads of 81 Russian regions, heads of federal ministries and departments (26 August). An international multi-sectoral exhibition-fair was opened with participation of Chairman of the Government of the Russian Federation M. Y. Fradkov. The exhibition gave an opportunity to introduce the economic potential of the Republic of Tatarstan.

During the days of the celebrations, the new Kazan hippodrome held the horse races for the award of presidents of Russia and Tatarstan with participation of race horses of the heads of many countries. The "Pyramid" Cultural and En-

В дни празднования юбилея города на новом Казанском ипподроме прошли конные забеги на приз президентов России и Татарстана с участием скаковых лошадей руководителей многих государств. В культурно-развлекательном комплексе «Пирамида» состоялось торжественное собрание с участием представителей татарских общин регионов России, стран ближнего и дальнего зарубежья. Был проведён съезд Всемирного конгресса татар, в котором участвовали 1 000 татар из 62 регионов России и 27 зарубежных стран. В дни праздника в Казани прошёл конгресс городов Великого Волжского пути.

В Казани проходили Дни Санкт-Петербурга, в которых участвовала большая делегация во главе с губернатором В. И. Матвиенко. Центральным

Шәһәр юбилеен бәйрәм иткән көннәрдә Казанның яңа ипподромында Россия һәм Татарстан президентлары призына күп кенә дәүләт җитәкчеләренең чабышкы атлары катнашында ат чабышлары уза. «Пирамида» мәдәни-күңел ачу комплексында Россия төбәкләрендәге, якын һәм ерак чит илләрдәге татар җәмгыятьләре вәкилләре катнашында тантаналы җыелыш була. Бөтендөнья татар конгрессы

tertainment Complex held an official meeting with participation of representatives of the Tatar communities of Russian regions, and foreign countries. Also held were the meeting of the World Congress of Tatars, which brought together 1 000 Tatars from 62 regions of Russia and 27 foreign countries, and a congress of Great Volga Route.

Kazan hosted the Days of St. Petersburg, which were held with participation of a large delegation headed by Governor V. I. Matvienko. The official ceremony of opening the Peterburgskaya Street (560 m long) became the central event of the Days. The other events within the Days of St. Petersburg included the theatrical performance "St. Petersburg Assembly" and a concert of masters of art, titled "Magnificent St. Petersburg", which was prepared by artists of the Mariinsky Theatre at the G. Kamal Tatar Academic Theatre.

Татарстан Республикасы Президенты призына оештырылган ат чабышлары. 2005

Конный забег на приз Президента Республики Татарстан. 2005

Horse race for the Cup of the President of Tatarstan. 2005

корылтае үткәрелә, анда Россиянең 62 төбәгеннән һәм 27 чит илдән 1 000 татар катнаша. Бәйрәм көннәрендә Казанда Бөек Идел юлы шәһәрләре конгрессы уза.

Казанда губернатор В. И. Матвиенко җитәкчелегендәге зур делегация катнашында Санкт-Петербург көннәре уза. Үзәк вакыйга булып 560 м озынлыктагы Петербург урамын ачу тантанасы була. Санкт-Петербург көннәре кысаларында «Санкт-Петербург ассамблеясе» театральләштерелгән тамашасы үтә, Г. Камал исемендәге Татар дәүләт Академия театрында Мария театры артистлары әзерләгән «Искиткеч Санкт-Петербург» дигән сәнгать осталары концерты оештырыла.

Шәһәр юбилееН бәйрәм итү көннәрендә Казанда Сабан туе милли бәйрәме; Казансу елгасы акваториясе, Кремль һәм Меңьеллык мәйданы өстендә – Россиянең югары пилотажлы авиатөркемнәре – «Рус витязьләре» һәм «Стрижлар» катнашында зур авиашоу; Меңьеллык мәйданы өстендә – Евразия һавада йөзү фестивале (аэростатларда); Кабан күлендә су спорт төрләре бәйрәмнәре үтә. Күпсанлы балалар, яшьләр, спорт, музыка, шигырь бәйрәмнәре һәм театральләштерелгән тамашалар уза. 1 тонна авырлыктагы һәм 13 кв. м зурлыктагы татлы милли ризык – чәкчәк әзерләнә. Бәйрәмне шәһәр тарихында иң көчле – 1 000 залплы салют тәмамлый.

Казанда Петербург урамы ачылышы тантанасы

Церемония открытия улицы Петербургской в Казани

Official ceremony of opening the Peterburgskaya Street

событием стала торжественная церемония открытия улицы Петербургской протяжённостью 560 м. В рамках Дней Санкт-Петербурга прошло театрализованное представление «Санкт-Петербургская ассамблея», в Татарском академическом театре им. Г. Камала состоялся концерт мастеров искусств «Блистательный Санкт-Петербург», подготовленный артистами Мариинского театра.

В дни празднования юбилея города в Казани состоялся республиканский праздник Сабантуй, над акваторией реки Казанка, Кремлём и площадью Тысячелетия – состоялось большое авиашоу с участием авиагрупп высшего пилотажа России – «Русские Витязи» и «Стрижи», над площадью Тысячелетия – евразийский фестиваль воздухоплавания (аэростатов), на озере Кабан – водноспортивный праздник. Прошли многочисленные детские, молодёжные, спортивные, музыкальные, поэтические, театрализованные праздники. Было изготовлено национальное сладкое лакомство чак-чак рекордного веса – 1 т и размером в 13 кв. м. Завершил празднование самый крупный за всю историю города 1 000-залповый салют.

The celebrations of the jubilee of Kazan also included the holding of the republic's festival, Sabantuy, with a large-scale air show that took place above the water area of the River Kazanka, the Kremlin, and the Millennium Square with participation of best Russian air groups of aerial acrobatics – "Russian Knights" and "Swifts"; the holding of a Eurasian Festival of Ballooning (aerostats) above the Millennium Square; the water sports festival on the Lake Kaban. Also held were numerous children's, sports, musical, poetical, and theatrical festivals. The record-breaking national sweet dish, Chak-Chak, its weight being 1 tonne and its area being 13 square metres, was cooked. The celebrations ended with the magnificent wireworks of 1 000 salvos, the largest in the city's history.

The celebrations were covered by more than 1 100 journalists who represented federal editions, television- and radio-channels and agencies, as well as mass

Юбилей тантаналарының барышын федераль басмалар, теле- һәм радиоканаллар һәм агентлыклар, шулай ук АКШ, Бөекбритания, ГФР, Франция, Чехия, Дания, Польша, Төркия, Япония массакүләм мәгълүмат чараларының вәкилләре булган 1 100 дән артык журналист яктырта.

1999 – 2005 елларда, Казанга нигез салынуның 1000 еллыгын бәйрәм итүгә әзерлек чорында, шәһәрнең тарихи үзәгенә (Казан Кремле, Казан университеты һ. б.) капиталь төзекләндерү ясала, дистәләгән эре җәмәгать корылмасы, мәдәният-спорт һәм транспорт инфраструктурасы объектлары реставрацияләнә һәм файдалануга тапшырыла. Меңьеллыкка әзерлек кысаларында объектлар төзү һәм төзекләндерүгә тотылган гомуми сумма 86 млрд сумнан артык тәшкил итә, шуның 12 млрд сумы – Россия Федерациясе бюджетыннан, 38,6 млрд сумы – төбәк бюджетыннан, 35,7 млрд сумы инвесторлар акчаларыннан була.

Ход юбилейных торжеств освещали более 1 100 журналистов, представлявших федеральные издания, теле- и радиоканалы и агентства, а также средства массовой информации США, Великобритании, ФРГ, Франции, Чехии, Дании, Польши, Турции, Японии.

В период подготовки к празднованию 1000-летия основания Казани в 1999 – 2005 гг. была проведена капитальная реконструкция исторического центра города (Казанский Кремль, Казанский университет и др.), отреставрированы и введены в строй десятки крупных общественных сооружений, объектов культурно-спортивной и транспортной инфраструктуры. Общая сумма строительства и реконструкции объектов в рамках подготовки к Тысячелетию составила более 86 млрд рублей, в том числе 12 млрд из бюджета Российской Федерации, 38,6 млрд из регионального бюджета, 35,7 млрд из средств инвесторов.

media from the USA, Great Britain, Germany, France, Czech Republic, Denmark, Poland, Turkey, and Japan.

In the period from 1995 to 2005, when preparing for celebrations on the occasion of the 1000th anniversary of Kazan, the city underwent a large-scale reconstruction of its historical centre (Kazan Kremlin, Kazan University, etc.). Restored and out into operation were dozens of large public structures, projects of cultural, sports, and transport infrastructure. The total amount of funds spent for construction and reconstruction of different projects within the preparations for celebrations of the Millennium anniversary exceeded 86 billion roubles, including 12 billion roubles from the budget of the Russian Federation, 38.6 billion roubles from the regional budget, and 35.7 billion roubles provided by investors.

Социаль-икътисади сәясәтнең өстенлекле юнәлешләре һәм бурычлары

1991 елда СССР таркалуы дәүләт заказы күләмнәренең күп тапкырлар кимүенә, икътисади элемтәләр системасының җимерелүенә, предприятиеләрдә конверсия һәм диверсификация темпларының акрынаюына, чимал, җиһазлар һәм энергия чыганакларына салымнар һәм бәяләр нең артуына, читтән кергән арзанлы чит ил товарлары аркасында көндәшлекнең көчәюенә, халыкның сатып алу сәләтенең кимүенә һәм эшсезлекнең артуына китерә. Машина төзелешендә җитештерүчәнлек аеруча нык кими – 62 % ка төшә. 1993 елда Кама автозаводының двигательләр заводында булган янгын да бу эштә тискәре роль уйный. Заводны торгызган арада көндәшләре сату базарында аның урынын ала.

Татарстан машина төзелешенең әйдәп баручы тармакларының авыр икътисади хәле җитештерү куәтләренең 60 % ын тәшкил иткән һәм республика сәнәгатендә эшләүчеләрнең 40 % ка якыны эшләгән хәрби сәнәгать комплексы предприятиеләрендә җитештерүнең интенсив кимүе белән дә катлаулана. Конверсиягә 16 предприятие элэгә. Аларның эшчәнлеген тәэмин итү йөге республика бюджетына төшә. Россия Хөкүмәтенең Татарстан территориясендә ведомство буйсынуындагы предприятиеләр алдында үз финанс бурычларын үтәмәве аркасында, 1993 елда гына да республика бюджетыннан аларның ихтыяҗларына 20 млрд сумга якын акча бүлеп бирелә. Җитештерүчәнлекнең кимүе эш урыннарының кыскартылуына китерә (1998 елга 397,6 мең кешегә кадәр).

Бу чорда хуҗалык алып баруның базар ысулларына күчү, милли дәүләтчелекне рәсмиләштерүнең актив процесслары, федераль мөнәсәбәтләрне раслау белән бәйле төп вакыйгалар Татарстан Республикасының 1990 елгы ТССРның Дәүләт суверенитеты турындагы Декларациядә игълан ителгәннәрне гамәлгә ашырырга омтылу белән билгеләнә. Декларация Татарстанга икътисади мөстәкыйльлек алу өчен киң мөмкинлекләр ача. 1991 ел дәвамында республика юрисдикциясенә йөздән артык сәнәгать, транспорт һәм төзелеш предприятиеләре һәм оешмасы күчә. Республика предприятиеләренең чагыштырма өлеше 2 % тан 56 % ка кадәр арта.

«Шок терапиясе» принципларына нигезләнгән Е. Т. Гайдар икътисади реформасыннан аермалы буларак, Татарстанда халыкның тормыш дәрәҗәсе төшүне булдырмас өчен чаралар күрелә. Татарстан Республикасы җитәкчелеге радикаль чараларга бармый, ул икътисад өлкәсеннән китми, идарә итү мөмкинлеген кулыннан ычкындырмый. Нефть чыгару комплексы мөмкинлекләреннән файдаланып, республика хакимияте төп азык-төлек продуктларына бәяләрнең, хезмәт күрсәтүгә тарифларның үсүен тоткарлый ала. Бу Татарстанның «базарга йомшак керү» дигән социаль-икътисади моделен популярлаштыра.

1992 елдан башлап, бөтен Россиядәге кебек үк, Татарстанда да милекне дәүләттән алу һәм хосусыйлаштыру процесслары гамәлгә ашырыла башлый. Алар шулай ук федераль реформалардан ашыкмыйча, уйлап эшләнүе белән аерылып тора. Икътисадта хәлиткеч роль уйнаган акционер предприятиеләренең контроль пакетын дәүләт үзендә калдыра. Дәүләтнеке булмаган сектор, башлыча, хезмәт күрсәтү һәм сәүдә өлкәсендә барлыкка килә. Бу өлкәләрдә урта һәм кече бизнес секторы актив төзелә. 1992 ел уртасында Татарстанда 2 меңнән артык кече предприятие санала. 2018 елда

Приоритетные направления и задачи социально-экономической политики

Распад СССР в 1991 г. привёл к многократному сокращению объёмов государственного заказа, разрушению системы экономических связей, замедлению темпов конверсии и диверсификации предприятий, росту налогов, цен на сырьё, оборудование и энергоносители, усилению конкуренции со стороны появившихся дешёвых импортных товаров, снижению покупательной способности населения и росту безработицы. Наибольшее падение производства испытывало машиностроение, глубина спада в отрасли достигла 62 %. Негативную роль сыграл в этом и пожар на заводе двигателей Камского автозавода, произошедший в 1993 г. Пока завод восстанавливали, конкуренты заняли его место на рынке сбыта.

Тяжёлое экономическое положение ведущих отраслей машиностроения Татарстана усугублялось также интенсивным свертыванием производства на предприятиях военно-промышленного комплекса, которому принадлежало до 60 % производственных мощностей и до 40 % от всех занятых в промышленности республики. В конверсию было вовлечено 16 предприятий. Большая нагрузка по поддержанию их жизнедеятельности ложилась на республиканский бюджет. Только в 1993 г. из-за невыполнения правительством России своих финансовых обязательств перед подведомственными предприятиями на территории Татарстана из бюджета республики на их нужды было выделено около 20 млрд рублей. Спад производства привёл к массовому сокращению рабочих и служащих (до 397,6 тыс. человек к 1998 г.).

Главные события этого периода, связанные с переходом к рыночным методам хозяйствования, активными процессами оформления национальной государственности, утверждением федеративных отношений, определялись стремлением Республики Татарстан к реальному наполнению провозглашенного в Декларации о государственном суверенитете ТССР в 1990 г. суверенитета. Декларация открыла широкие возможности для обретения Татарстаном экономической самостоятельности. В течение 1991 г. в юрисдикцию республики перешло более 100 предприятий и организаций промышленности, транспорта и строительства. Удельный вес республиканских предприятий вырос с 2 до 56 %.

В отличие от экономической реформы Е. Т. Гайдара, основанной на принципах «шоковой терапии», в Татарстане был предпринят ряд мер, позволивших избежать обвального падения уровня жизни населения. Руководство Республики Татарстан не прибегло к столь радикальным мерам, оно не ушло из сферы экономики и оставило за собой рычаги её регулирования. Используя возможности нефтедобывающего комплекса, республиканские власти смогли сдержать рост цен на основные продукты питания, тарифов на услуги. Это сделало популярной социально-экономическую модель Татарстана, получившую название «мягкое вхождение в рынок».

С 1992 г. в Татарстане, как и в России, стали осуществляться процессы разгосударствления и приватизации собственности, которые также отличались от федеральных реформ большей сдержанностью и осторожностью. Контрольный пакет акций акционерных предприятий, игравших решающую роль в экономике, государство оставляло за собой. Создание негосударственного сектора происходило, главным образом, в сфере обслуживания

Priority Directions and Tasks of Social and Economic Policy

The collapse of the USSR in 1991 led to the multiple contraction of volumes of the state orders, destruction of the system of economic ties, slowdown of the pace of conversion and diversification of enterprises, growth of taxes, prices for raw materials, equipment and power supply, enhancement of competition on the part of the cheap imported goods, erosion of purchasing power of the population, and growth of unemployment. The largest drop in production was recorded in mechanical engineering – 62 %. The negative role was played, inter alia, by the fire that took place at the engine-manufacturing plant of the Kama automotive works in 1993. The reconstruction of the plant took time, which enabled competitors to win its share of the market.

The hard economic situation in the leading sectors of mechanical engineering of Tatarstan was aggravated by the intensive curtailing of production at enterprises of the military-industrial complex, which accounted for nearly 60 % of production capacities and nearly 40 % of the total labour force employed in the manufacturing industry of the republic. Involved into conversion were 16 enterprises. Maintaining their operations was a heavy burden for the republic's budget. In 1993 alone, nearly 20 billion roubles were allocated from the republic's budget to support enterprises located in the territory of Tatarstan in view of non-fulfilment by the government of Russia of its financial obligations. The drop in production entailed the large-scale reduction of jobs (some 397 600 lost their jobs by 1998).

The main events of that period, connected with the transition to the market-driven economic relations and with the intensive processes of implementation of the national statehood and the establishment of the federative relations, were governed by the aspiration of the Republic of Tatarstan for actual sovereignty that was proclaimed in 1990 by the Declaration of State Sovereignty of the TSSR. The Declaration opened broad opportunities for gaining by Tatarstan of economic independence. In the course of 1991 transferred to the republic's jurisdiction were over 100 enterprises and organisations of the industrial, transport, and building industries. The portion of enterprises of the republic's subordination grew from 2 to 56 %.

Unlike the economic reform of Y. T. Gaidar that was based on the principles of the "shock therapy", Tatarstan took a number of measures that made it possible to avoid the drastic drop in the living standards of the population. The leadership of the Republic of Tatarstan did not follow the radical way; it did not withdraw from the economic field and preserved for itself the administrative levers to regulate it. Using the capacities of the oil-production complex, the republic's authorities succeeded in retaining the prices for essential food stuffs and tariffs for services. This made the social and economic model of Tatarstan very popular and got the name of the "the smooth entering the market economy".

From 1992, Tatarstan, just like Russia, entered the period of privatisation of property, which, however, was also different from federal reforms for its slower pace and cautiousness. The state retained the controlling blocks of shares in the joint stock companies that played a decisive role for the economy. The establishment of the private sector was taking place mainly in the field of services and retail trade. The system of small- and medium-sized business was shaping up very actively in these fields of economic activity. As early as in the middle of 1992 Tatarstan already had over 2 000 small-sized enterprises. In 2018, some 171 000 small- and medium-sized businesses were engaged in economic activity in the territory of the republic, their turnover totalling 1 468.8 billion roubles.

республика территориясендә кече һәм урта бизнесның якынча 171,1 мең субъекты эшмәкәрлек эшчәнлеге алып бара, аларның акча әйләнеше 1 468,8 млрд сумны тәшкил итә.

1995 елга «базарга йомшак керү» сәясәте җитештерүнең кимү процессын туктатырга мөмкинлек бирә. Ул вакытта Татарстанда нефть чыгаруның кимүен туктату нәтиҗәсендә, сәнәгый җитештерүнең беркадәр артуы да күзәтелә. Р. Г. Галиев җитәкчелегендәге «Татнефть» Акционерлык җәмгыяте нефть чыгаруда һәм сатуда сизелерлек уңышларга ирешә. 2007 елда Татарстанда өченче миллиард тонна нефть чыгарыла. «Татнефть», Россия нефть компанияләре арасында беренче булып, Лондон фонд биржасы листингына кертелә, һәм аның акцияләре әлеге абруйлы биржада сатыла башлый. Ике елдан соң алар иң абруйлы Нью-Йорк Фонд биржасында сатуга кертелә. «Татнефть»нең кыйммәтле кәгазьләре 200 дән артык АКШ һәм Европа инвестиция компанияләре тарафыннан сатып алына. Татарстан нефть чыгару берләшмәсе дөньяга танылa.

и торговли. В этих сферах активно создавалась система среднего и малого бизнеса. Уже в середине 1992 г. в Татарстане числилось более 2 тыс. малых предприятий. В 2018 г. на территории республики предпринимательскую деятельность осуществляли около 171,1 тыс. субъектов малого и среднего бизнеса, оборот которых составил 1468,8 млрд рублей.

Благодаря политике «мягкого вхождения в рынок» к 1995 г. удалось остановить процесс спада производства. Тогда произошёл даже некоторый рост промышленного производства благодаря прекращению спада нефтедобычи в Татарстане, длившегося почти 20 лет. Акционерное общество «Татнефть» под руководством Р. Г. Галеева сумело добиться заметных успехов в добыче и продаже нефти. В 2007 г. в Татарстане был добыт третий миллиард тонн нефти. Среди российских нефтяных компаний «Татнефть» первой была включена в листинг Лондонской фондовой биржи, и её акции были допущены к торгам на этой авторитетной бирже. Через два года они стали котироваться на самой престижной Нью-Йоркской фондовой бирже. Ценные бумаги «Татнефти» были приобретены более чем двумястами инвестиционными компаниями США и Европы. Татарстанское нефтедобывающее объединение обрело мировую известность.

Thanks to the policy of the “smooth entering the market economy”, the drop in production was stopped by 1995. The same year the republic even faced a certain growth in industrial production, which was ensured by the finished drop in oil production in Tatarstan that took almost 20 years. “Tatneft” Joint Stock Company headed by R. G. Galeyev managed to achieve notable success in oil production and in oil sales. In 2007, Tatarstan produced the three billionth tonne of crude oil. Tatneft was the first among Russian oil companies to list to be listed at the London Stock Exchange and its shares were admitted for trade at this reputable stock exchange. Two years later they became listed at the most prestigious New York Stock Exchange. Securities of Tatneft were purchased by more than two hundred investment companies of the USA and Europe. The oil company from Tatarstan gained international fame.

Республиканың икътисади сәясәте тиешле законнар нигезендә төзелә. Законнар каркасының төп идеяләре базар икътисады принципларын гамәлгә ашыру, ләкин шул ук вакытта дәүләт контролен саклап калу була, ягъни үзәкчелек тибындагы реформаларга нигезләнә. Җир мөнәсәбәтләренә кагылышлы законнар федераль үзәктән алданрак эшләнә һәм кабул ителә. Аларда җирне хосусый милеккә алу хокукы, шулай ук җир асты байлыкларыннан файдалану, кече бизнес, «Алабуга» ирекле икътисади зонасы, энергия ресурсларыннан сакчыл куллану хокуклары беркетелә. 1990 еллар азагында углеводород чималына (нефтькә, газга һ. б.) бәяләр кискен төшү шартларында (баррель өчен 8 – 10 доллар) «Нефть һәм газ турында»гы Татарстан Республикасы Законы аеруча мөһим роль уйный, ул нефть чыгару күләмен саклап калырга һәм «Татнефть»нең рентабельле эшен тәэмин итәргә мөмкинлек бирә.

1997 елда Татарстанда Икътисади һәм социаль алгарыш буенча дәүләт программасы кабул ителә, аның максаты дөнья хуҗалыгына интеграцияләнгән социаль юнәлешле икътисад

Проводимая в республике экономическая политика строилась на соответствующей законодательной основе. Основные идеи законодательного каркаса заключались в реализации принципов рыночной экономики, но с сохранением контроля со стороны государства, т. е. реформы центристского типа. В опережающем режиме по сравнению с федеральным были разработаны и приняты законы по земельным отношениям, закрепившие право частной собственности на землю, приватизации, недропользованию, малому бизнесу, свободной экономической зоне «Алабуга», энергоресурсосбережению и др. Особую роль в условиях резкого падения цен на углеводородное сырьё (нефть, газ и др.) в конце 1990-х гг. (8 – 10 долларов за баррель) сыграл закон Республики Татарстан «О нефти и газе», позволивший сохранить объёмы добычи нефти и обеспечить рентабельную работу «Татнефти».

В 1997 г. в Татарстане была принята Государственная программа экономического и социального прогресса, цель которой определялась как создание социально ориентированной экономики, интегрированной в мировое хозяй-

The entire economic policy of the republic was being built on the relevant legislative basis. The main ideas of the legislative framework rested on the implementation of principles of the market economy, but with the retaining of control on the part of the state, i. e. those were the reforms of a centrist type. Tatarstan developed and adopted the laws on the land relations earlier than the corresponding federal laws were adopted. The regional laws were related to private ownership of land, privatisation, the use of subsurface resources, small business, “Alabuga” Free Economic Zone, energy- and resource-saving, and so on. A special role under the conditions of drastic drop in prices for hydrocarbons (oil, gas, etc.) at the end of the 1990s (8 – 10 dollars per barrel) was played by the law of the Republic of Tatarstan “On Oil and Gas”, which helped preserve the volumes of oil production and ensured the profitable operation of Tatneft.

In 1997, Tatarstan adopted the state programme of economic and social progress targeted at the creation of a socially oriented economy that would be integrated into the global economy. The implementation of the programme was very much aggravated by the August default of 1998, when, as a result of economic measures of the Russian government, the exchange rate of rouble fell

төзү буларак билгеләнә. Программаның үтәлеше 1998 елгы август дефолты белән бик катлаулана, ул вакытта Россия Хөкүмәтенең икътисади чаралары нәтиҗәсендә рубль курсы төшә. Татарстан икътисадындагы кризис күренешләре XX гасыр ахырына кимеми, киресенчә, тирәнәя генә. Бәяләр арту дәвам итә, эшсезлек үсә. Катлаулы хәлгә карамастан, Татарстанда эре инвестиция проектлары гамәлгә ашырыла. Алар арасында башкала метрополитенын, «Казан» Халыкара аэропортын, Кама елгасы аша 14 чакрымлы күперне төзү мөһим урын алып тора.

ство. Выполнение программы чрезвычайно усложнил августовский дефолт 1998 г., когда в результате экономических мероприятий российского правительства катастрофически упал курс рубля. Кризисные явления в экономике Татарстана к концу XX в. не только не уменьшились, но и углубились. Продолжался рост цен, увеличивалась безработица. Но, несмотря, на сложную ситуацию, в Татарстане реализуются крупные инвестиционные проекты. Среди них важное место занимали строительство столичного метрополитена, международного аэропорта «Казань», 14-километрового моста через реку Кама.

catastrophically. At the end of the 20th century, the manifestations of crisis in the economy of Tatarstan did not reduce, but rather increased. Prices kept on growing, and so did the unemployment. However, despite the hard situation, Tatarstan was implementing large-scale investment projects. The most significant among them were the construction of the underground, “Kazan” international airport and of a 14-km-long bridge across the River Kama.

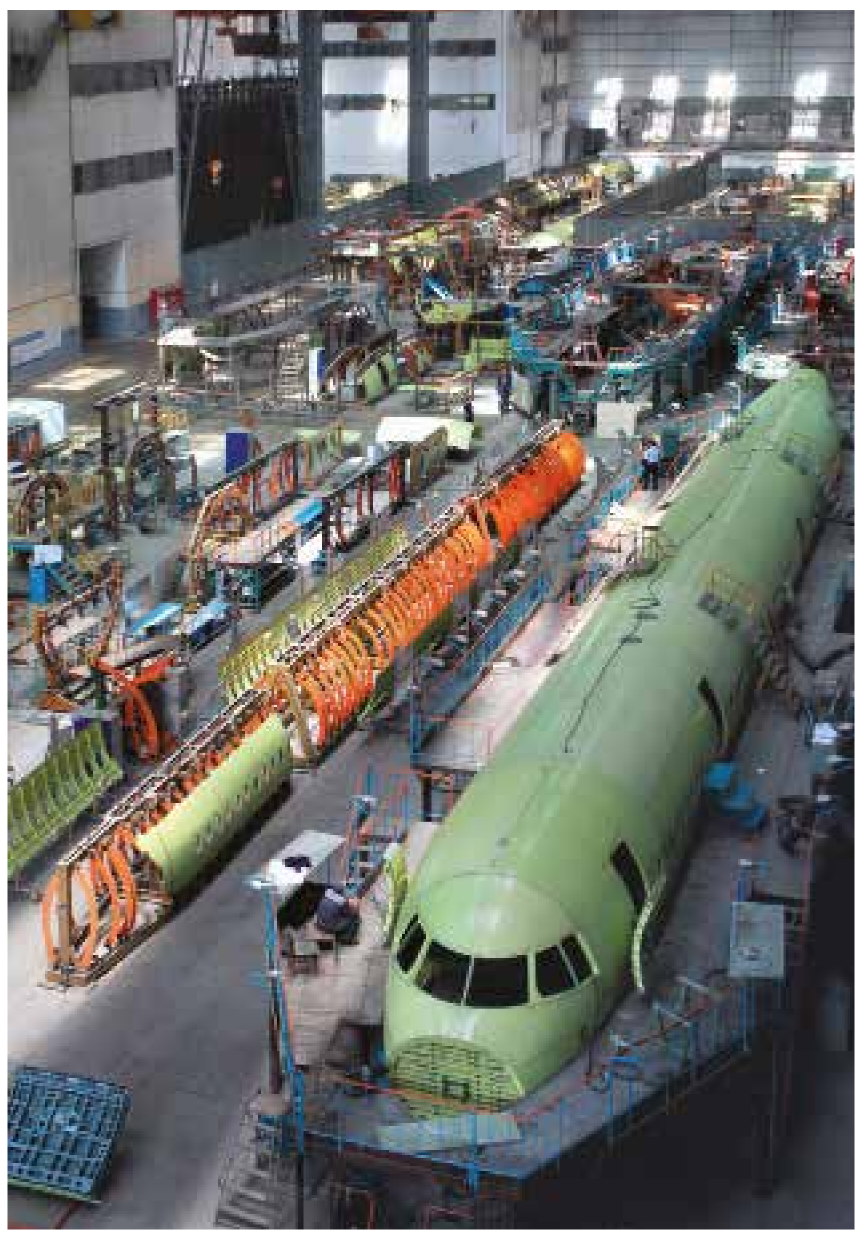

Кама автомобиль заводлары комплексына нигез салынуга 50 ел тулуга багышланган тантана. Катнашалар: Россия Федерациясе Президенты В. В. Путин, Татарстан Республикасы Президенты Р. Н. Миңнеханов, Татарстан Республикасының Дәүләт Киңәшчесе М. Ш. Шәймиев, «КАМАЗ» генераль директоры С. А. Когогин. 2019

Торжественные мероприятия, посвящённые 50-летию со дня основания Камского комплекса автомобильных заводов. Принимают участие: Президент Российской Федерации В. В. Путин, Президент Республики Татарстан Р. Н. Минниханов, Государственный Советник Республики Татарстан М. Ш. Шаймиев, генеральный директор «КАМАЗ»а С. А. Когогин. 2019

Official events dedicated to the 50th anniversary of establishment of the Kama Complex of Motor Works. Participants: President of the Russian Federation V. V. Putin, President of the Republic of Tatarstan R. N. Minnikhanov, State Counsellor of the Republic of Tatarstan M. S. Shaimiev, Director General of "KAMAZ" S. A. Kogogin. 2019

Илебез җитештерүчеләренә ярдәм итү иң мөһим икътисади бурыч булып тора. Нәтиҗәдә машина төзү комплексы предприятиеләрендә җитештерү сизелерлек җанлана. Республикада Ту-214 заманча очкычлары, «Ансат», «Актай» вертолётлары һ. б. җитештерелә башлый. 1990 еллар азагында нефть сәнәгатен үстерүдә яңа стратегия күзәтелә. Түбән Камада нефть эшкәртү заводы төзелә башлый. Шуның белән бергә, Татарстанда тузган торакны бетерү, авылларга газ кертү, юллар төзү, телефон кертү турындагы законнар рәвешендә кабул ителгән мөһим социаль программалар гамәлгә ашырыла. 1999 – 2000 елларда бюджет тармагында эшләүчеләргә пенсия һәм хезмәт хакы түләүдә тоткарлыклар бетерелә.

Татарстан икътисадын җанландыруда 1994 елда кабул ителгән вәкаләтләр бүлешү турындагы ике яклы федераль шартнамә һәм башка хөкүмәтара килешүләр мөһим роль уйный, алар республикага үз территориясендә барлык табигый ресурслар белән эш итәргә мөмкинлек бирә. Иң мөһиме, Татарстан табигый ресурсларны, беренче чиратта, нефть һәм нефть-газ химиясе продуктларын эшләүне, чыгаруны һәм сатуны мөстәкыйль контрольдә тота башлый. 1990 елларның беренче яртысында Мәскәүдә узган сөйләшүләр процессында Татарстанның халыкара мөнәсәбәтләрдә катнашуны һәм тышкы икътисади эшчәнлекне мөстәкыйль тормышка ашыру хокукына ия булуы, аның сәнәгатен Россия һәм халыкара базар мөнәсәбәтләренә җәлеп итүне сизелерлек тизләтә. Бу республика эчендәге кооперацияне шактый тирәнәйтергә мөмкинлек бирә һәм машина төзелешенең күп кенә предприятиеләренә нефть-газ һәм нефть химиясе сәнәгате өчен төрле җиһазлар чыгаруны үзләштерергә, шулай ук якын һәм ерак чит илләр белән дәүләтара кооперацияне киңәйтергә ярдәм итә.

Важнейшей экономической задачей являлось поддержание отечественного производителя. В результате заметно оживилось производство на предприятиях машиностроительного комплекса. В республике были разработаны и начато производство современных самолётов Ту-214, вертолётов «Ансат», «Актай» и др. В конце 1990-х гг. наметилась новая стратегия в развитии нефтяной промышленности. В Нижнекамске начато строительство нефтеперерабатывающего завода. Одновременно с этим в Татарстане осуществлялись важные социальные программы, принятые в виде законов по ликвидации ветхого жилья, газификации села, строительству дорог, телефонизации. На рубеже 1999 – 2000 гг. была ликвидирована задержка выплаты пенсий и заработной платы работникам бюджетной сферы.

Важную роль в оживлении экономики Татарстана сыграли двусторонний федеральный договор 1994 г. о разграничении полномочий и другие межправительственные соглашения, позволившие республике самой распоряжаться всеми природными ресурсами на своей территории. Главное, Татарстан стал самостоятельно контролировать разработку, добычу и реализацию природных ресурсов, прежде всего нефти и продуктов нефтегазохимической переработки. Право на участие в международных отношениях и самостоятельное осуществление внешнеэкономической деятельности, полученное Татарстаном в процессе московских переговоров в первой половине 1990-х гг., существенно ускорило вхождение его промышленности в российские и международные рыночные отношения. Это позволило существенно углубить внутриреспубликанскую кооперацию и помогло многим предприятиям машиностроения освоить выпуск различного оборудования для нефтегазовой и нефтехимической промышленности, а также расширить транснациональную кооперацию со странами ближнего и дальнего зарубежья.

The most important economic task was to support the domestic producers. As a result, the production at enterprises of mechanical engineering sector has revived visibly. The republic developed and organised the manufacture of modern Tu-214 passenger plane, "Ansat" helicopter, and so on. At the end of the 1990s, the new strategy was outlined for the development of the oil industry. The construction of an oil refinery was started in Nizhnekamsk. At the same time, Tatarstan was also implementing important social programmes that were adopted in the form of laws for liquidation of dilapidated housing, gas infrastructure development in the rural areas, construction of roads, and installation of telephone system. The delays in payment of pensions and wages to public employees were liquidated at the turn of 1999 and 2000.

An important role in the revitalisation of the economy of Tatarstan was played by the bilateral federal treaty of 1994 on division of authorities and by other intergovernmental agreements that enabled the republic to independently dispose of its natural resources in its territory. What was the most important was that Tatarstan was able to independently control the production and sales of its natural resources, first of all, of oil and products of oil and gas refining. The right to participate in international relations and the independent pursuing of foreign economic activity that was gained by Tatarstan in the course of the Moscow talks in the first half of the 1990s has accelerated considerably the involvement of its industrial sector in Russian and international market relations. This made it possible to significantly strengthen the intra-republic's cooperation and helped many enterprises to master the manufacture of equipment for oil-, gas- and petrochemical industry, as well as to expand their international cooperation with the CIS and other foreign countries.

XXI гасыр башында Татарстан икътисадында сизелерлек структур-инновацион үсеш күзәтелә: Яр Чаллыда «ТАИФ-НК» нефть эшкәртү заводлары, Казанда «ИНВЭНТ» компанияләр төркеменең Электр техникасы, җылылык техникасы һәм төзелеш продукциясе җитештерү заводы, Чаллыда, Алабугада Ford автомобильләрен чыгару буенча Ford Sollers уртак предприятиесе, «ТАНЕКО» нефть химиясе һәм нефть эшкәртү заводлары комплексы, Түбән Камада Тоташ металл кордлы шиннар заводы, Менделеевскида Аммиак, метанол һәм гранулалы карбамид җитештерү комплексы һәм башкалар төзелә.

Татарстанда технопарклар һәм технополисларның көчле челтәре формалаша: Казанда – «Идея», «Химград», IT-парк, Чаллыда – «Мастер», Түбән Кама районында – «Кама Аланы», Югары Ослан районында Иннополис университеты һәм «Иннополис» Махсус икътисади зонасы эшләп килә. Республикада Россиядә иң эреләрдән булган «Алабуга» Сәнәгать-җитештерү тибындагы махсус икътисади зонасы эшли. Нанотехнологияләр, акыллы материаллар өлкәсе Татарстан Республикасы өчен өстенлекле юнәлеш булып тора.

В начале XXI в. в экономике Татарстана наблюдается существенный структурно-инновационный рост: были построены такие крупные индустриальные комплексы, как нефтеперерабатывающие заводы «ТАИФ-НК», Завод по выпуску электротехнической, теплотехнической и строительной продукции группы компаний «ИНВЭНТ» в Казани, СП «Ford Sollers» по выпуску автомобилей Ford в Набережных Челнах, Елабуге, Комплекс нефтехимических и нефтеперерабатывающих заводов «ТАНЕКО», Завод цельнометаллокордовых шин в Нижнекамске, Комплекс по производству аммиака, метанола и гранулированного карбамида в Менделеевске и др.

В Татарстане функционирует мощная сеть технопарков и технополисов: «Идея», «Химград», IT-парк в Казани, «Мастер» в Набережных Челнах, «Камские Поляны» в Нижнекамском районе, университет Иннополис и особая экономическая зона «Иннополис» в Верхнеуслонском районе. Действует крупнейшая в России Особая экономическая зона промышленно-производственного типа «Алабуга». Приоритетной для Республики Татарстан является сфера нанотехнологий, умных материалов.

In the early 21st century, the economy of Tatarstan showed a notable structural and innovative growth: built were such large industrial complexes as oil refineries of TAIF-NK company, the plant for production of electrical, heating, and building products of INVENT Group of Companies in Kazan, Ford Sollers joint venture for manufacture of Ford motor vehicles in Naberezhnye Chelny and Yelabuga, the complex of petrochemical and oil-refining plants of TANECO Company, the plant for production of solid metal cord tyres in Nizhnekamsk, a complex for production of ammonia, methanol, and granulated urea in Mendeleyevsk, and so on.

Tatarstan created a powerful network of Technoparks and technopolises: “Idea”, “Khimgrad”, IT-Park in Kazan, “Master” in Naberezhnye Chelny, “Kamskiye Polyany” in the Nizhnekamsky District, Innopolis University and “Innopolis” Special Economic Zone in the Verkhneuslonsky District. Tatarstan is home to the Russia’s largest industrial production special economic zone – “Alabuga”. Another priority for the Republic of Tatarstan is the sphere of nanotechnologies and smart materials.

#ИННОПОЛИС

Төптән уйланылган икътисади һәм инвестицион сәясәт Татарстанга сәнәгатьнең күп кенә тармакларын таркалудан һәм банкротлыктан саклап калырга гына түгел, яңа көчләрне үстерергә һәм югары технологияле продукция җитештерүне үзләштерергә мөмкинлек бирә. Сәнәгать җитештерүенең гомуми күләменә «Татнефть»,«ТАИФ-НК»,«КАМАЗ» компанияләр төркемнәре; Казан вертолёт заводы, «Генерациялəүче компания» (Татэнерго) һәм «Челтәр компаниясе» ААҖ, Горький исемендәге Яшел Үзән заводы, «Нэфис Косметикс», Ford Sollers УП иң зур өлеш кертә. Татарстанда Россия Федерациясенең барлык сәнәгать продукциясенең 4 проценттан артыгы җитештерелә, федераль субъектлар арасында республика сәнәгать җитештерүчәнлеге буенча бишенче урында тора.

Взвешенная экономическая и инвестиционная политика позволила Татарстану не только сохранить многие отрасли промышленности от разрушения и банкротства, но и нарастить новые мощности и освоить производство высокотехнологичной продукции. Наибольший вклад в общий объём промышленного производства вносят группы компаний «Татнефть», «ТАИФ-НК», «КАМАЗ»; Казанский вертолётный завод, ОАО «Генерирующая компания» («Татэнерго») и «Сетевая компания», Зеленодольский завод им. Горького, «Нэфис Косметикс», СП «Ford Sollers». В Татарстане производится свыше 4 % всей промышленной продукции Российской Федерации, среди федеральных субъектов республика занимает 5-е место по объёмам промышленного производства.

The balanced economic and investment policy allowed Tatarstan not just to preserve many sectors of industry from collapse and bankruptcy, but also to create additional capacities and master the production of high-technology products. The greatest contribution to the overall growth of industrial output was made by such groups of companies as Tatneft, TAIF-NK, KamAZ, the Kazan Helicopter Plant, OJSC Generating Company (Tatenergo) and the grid Company, the Zelenodoslk Plant n.a. Gorky, Nefis Cosmetics, and Ford Sollers Joint Venture. Tatarstan produces over 4 % of total industrial output of the Russian Federation and ranks fifth among all Russian regions in volumes of industrial production.

1990 – 2000 елларда Татарстанның зур казанышы булып капиталь сәнәгать төзелеше генә түгел, торак төзелеше дә тора. 1996 – 2004 елларда Татарстанда тузган торакны бетерү буенча республика программасы уңышлы тормышка ашырыла, Казанның һәм республиканың башка шәһәрләренең 40 меңнән артык гаиләсе уңайлыклары булган фатирлар ала. 2000 еллар уртасыннан Россия Федерациясе субъектларында торак төзелешен стимуллау, ташламаларга хокукы булган яшь гаиләләрне һәм башка категория гражданнарны торак белән тәэмин итү, коммуналь инфраструктураны модернизацияләү чараларын күздә тоткан «Россия гражданнарына – арзанлы һәм уңайлы торак» милли проекты гамәлгә ашырыла. Бөек Ватан сугышы ветераннарын һәм аларга тиңләштерелгән гаиләләрне торак белән тәэмин итү программасы буенча 4 074 кеше фатирлы була.

Большим достижением Татарстана в 1990 – 2000-е гг. стало не только капитальное промышленное строительство, но и жилищное. В 1996 – 2004 гг. была успешно реализована республиканская Программа ликвидации ветхого жилья в Татарстане, в результате благоустроенные квартиры получили свыше 40 тыс. семей Казани и других городов республики. С середины 2000-х гг. реализуется национальный проект «Доступное и комфортное жильё – гражданам России», предусматривающий меры по стимулированию жилищного строительства в субъектах Российской Федерации; по обеспечению жильём молодых семей и других категорий граждан, имеющих право на льготы; по модернизации коммунальной инфраструктуры. По программе обеспечения жильём ветеранов Великой Отечественной войны и семей, приравненных к ним, переселено 4 074 человека. В соответствии с программой капитального ремонта за 2008 – 2012 гг. в Татарстане проведены

The capital industrial construction and residential construction became one of the biggest achievements of Tatarstan in the 1990 – 2000s. Successfully implemented in 1996 – 2004 was the republic's programme of liquidation of dilapidated housing in Tatarstan, which helped move over 40 000 families living in Kazan and in other towns of the republic to new flats with all modern conveniences. Starting from mid-2000s, the republic has been implementing a national project titled "Affordable and Comfortable Housing to Citizens of Russia" that includes measures encouraging residential construction in regions of the Russian Federation, aimed at construction of housing for young families and other categories of citizens that have rights for benefits, as well as such that are aimed at upgrading of the communal infrastructure. All in all, 4 074 citizens moved to new flats under the programme of residential construction for veterans of the Great Patriotic War and families equaled with them. Under the programme of major repairs, carried out in Tatarstan over the period from 2008 to 2012 were the works at more than 13 400 residential houses with the total area of over 11.4

2008 – 2012 елларда капиталь ремонт программасы нигезендә Татарстанда 11,4 млн кв. метрдагы 13,4 мең йортка 31,2 млрд сумлык эш башкарыла. 2011 елда 50 дән артык мәктәпкәчә тәрбия учреждениесе төзү һәм төзекләндерү юлы белән балаларны бакчаларда урыннар белән тәэмин итү буенча «Бәләкәч – Малыш» республика программасы тормышка ашырыла.

работы более чем в 13,4 тыс. домов площадью свыше 11,4 млн кв. м на сумму свыше 31,2 млрд рублей. В 2011 г. реализована республиканская программа «Бэлэкэч – Малыш» по обеспечению детей местами в детских садах посредством строительства и реконструкции свыше 50 дошкольных учреждений.

million square metres and to the total amount of 31.2 billion roubles. In 2011, the republic's programme titled "Belekech-Baby" was implemented for provision of children with places in kindergartens, which was done through construction and reconstruction of more than 50 pre-school institutions.

XXI гасыр башында авыл хуҗалыгы элеккечә Татарстан икътисадының төп тармакларының берсе булып кала, республика халкын, өлешчә Россия Федерациясенең башка төбәкләрендә яшәүче – азык-төлек белән, сәнәгатьне чимал белән тәэмин итүдә төп роль уйный. Аның нигезен үсемлекчелек, башлыча, игенчелек тәшкил итә; шулай ук бәрәңге игү, яшелчәчелек, чөгендер үстерү, терлек азыгы җитештерү үсеш ала. Татарстан терлекчелегенең нигезен ит-сөт терлекчелеге, кошчылык, дуңгызчылык тәшкил итә. Ат үрчетү, сарык үрчетү, умартачылык, җәнлек үрчетү, балык тоту үсеш ала. Татарстан икътисадының аграр секторында күпукладлы хуҗалык итү ысулы формалаша, анда, холдинглар һәм төрле инвесторлар белән беррәттән, крестьян (фермер) хуҗалыклары, гаилә фермалары һәм авыл халкының шәхси ярдәмче хуҗалыклары да сизелерлек роль уйный.

В начале XXI в. сельское хозяйство по-прежнему остаётся одной из основных отраслей экономики Татарстана, играет главную роль в обеспечении населения республики, отчасти и других регионов Российской Федерации, продовольствием, промышленности – сырьём. Его основу составляет растениеводство, главным образом зерновое хозяйство; развиты также картофелеводство, овощеводство, свекловодство, кормопроизводство. Основу животноводства Татарстана составляют мясомолочное скотоводство, птицеводство, свиноводство. Развито коневодство, овцеводство, пчеловодство, звероводство, рыбоводство. В аграрном секторе экономики Татарстана сформировалась многоукладная форма хозяйствования, в котором, наряду с холдингами и различными инвесторами, значительную роль играют крестьянские (фермерские) хозяйства, семейные фермы и личные подсобные хозяйства сельского населения.

At the beginning of the 21st century agriculture was still one of the main industries of the economy of Tatarstan and is still playing the main role in provision of the republic's population, as well as, partially, the citizens of the other regions of the Russian Federation, with foodstuffs, and of the country's industrial sector – with raw materials. Its backbone is formed by plant-growing, mainly grain-growing. Well-developed are also potato, vegetable, and beetroot farming, and fodder production. The basis of cattle-breeding in Tatarstan is formed by meat-and-dairy cattle, poultry-, and pig-farming. Quite well-developed are also horse-, sheep-, animal, and fish-breeding sectors, and beekeeping. A mixed type of economic activity has evolved in the agrarian sector of the Tatarstan's economy, in which a significant role is played, along with holdings and different types of investors, by peasant (farmers) households, family-run farms, and personal small-holdings of the rural population.

Базар икътисадын торгызу чорында авыл хуҗалыгына дәүләт ярдәме Татарстан икътисадының мөһим үзенчәлеге булып тора. Республика бюджетыннан аграр җитештерүне үстерүнең барлык төп юнәлешләре финанслана. Чит ил технологияләрен, техникасын, үсемлекләрне, орлыкларны саклау чараларын, нәселле терлекләрне сатып алуга, шулай ук ит комбинатларының, сөт заводларының, шикәр заводларының һәм башка авыл хуҗалыгы эшкәртү предприятиеләренең матди-техник базасын камилләштерүгә шактый акча бүлеп бирелә. Аграр икътисад өлкәсендә чит ил ширкәтләре белән хезмәттәшлек актив үсә башлый. Нәтиҗәдә 1990 елларда Россия агросәнәгать комплексы үсешендә ачык күренгән зыянлы тенденцияләрне Татарстан авыл хуҗалыгында сизелерлек киметү мөмкинлеге туа. 1996 елда республика ашлыкның тулаем җыемы буенча, бөртекле

Важной особенностью экономической политики Татарстана в период становления рыночной экономики явилась государственная поддержка сельского хозяйства. Из республиканского бюджета финансировались все основные направления развития аграрного производства. Значительные валютные средства выделялись на приобретение импортных технологий, техники, средств защиты растений, семян, племенного скота, а также на совершенствование материально-технической базы мясокомбинатов, молокозаводов, сахарных заводов и других сельскохозяйственных перерабатывающих предприятий. В сфере аграрной экономики стало активно развиваться сотрудничество с зарубежными фирмами. В итоге в сельском хозяйстве Татарстана удалось смягчить разрушительные тенденции, отчётливо проявившиеся в 1990-е гг. в развитии агропромышленного комплекса России. В 1996 г. по валовому сбору зерна республика вышла на первое

The state support of agriculture became an important distinctive feature of the economic policy of Tatarstan in the period of formation of the market economy. The republic's budget provided funds for all main lines of development of the agrarian production. Considerable amounts in foreign currencies were allocated for purchase of imported technologies, machinery, plant-protecting agents, seeds, pedigree livestock, as well as for improvement of the material and technical base of meat-processing combines, dairy plants, sugar plants, and other agricultural processing enterprises. Actively developing in the agrarian sector was cooperation with foreign companies. As a result, agriculture of Tatarstan managed to smooth down the destructive tendencies that became quite visible in the 1990s in the development of the agro-industrial complex of Russia. In 1996, the republic ranked first in the Russian Federation in gross grain production (6 million

ашлык җитештерү өчен уңайлы төбәкләрне – Ставрополь краен һәм Ростов өлкәсен узып, Россия Федерациясендә беренче урынга чыга (6 млн тонна). Шуннан соңгы елларда ашлык җыю уртача 4 – 4,5 млн тоннаны тәшкил итә. Җитештерелгән авыл хуҗалыгы продукциясенең бер өлеше Татарстаннан читкә чыгарыла.

Татарстанда Россия Федерациясе авыл хуҗалыгы продукциясенең 4 проценттан артыгы җитештерелә, ул бу күрсәткеч буенча Россия субъектлары арасында бишенче урында тора. Соңгы дистә еллар нәтиҗәләре буенча Татарстан шикәр чөгендере, бәрәңге, терлекчелек һәм кошчылык продукциясе җитештерү буенча Идел буе федераль округы республикалары һәм өлкәләре арасында иң яхшы күрсәткечләргә ия.

место в Российской Федерации (6 млн т), опередив такие благодатные для зернового производства регионы, как Ставропольский край и Ростовская область. В последующий период ежегодный сбор зерна составлял в среднем 4 – 4,5 млн т. Часть произведённой сельскохозяйственной продукции вывозится за пределы Татарстана.

В Татарстане производится свыше 4 % сельскохозяйственной продукции Российской Федерации, он занимает по этому показателю 5-е место среди российских субъектов. По результатам последнего десятилетия Татарстан имеет лучшие показатели среди республик и областей Приволжского федерального округа по производству сахарной свёклы, картофеля, продукции животноводства и птицеводства.

tonnes), having left behind it such favourably positioned for grain production regions as Stavropol Territory and the Rostov Region. In the subsequent years, the annual grain production totalled, in average, 4 – 4.5 million tonnes. A portion of the produced agricultural products is exported beyond the borders of Tatarstan.

Tatarstan produces over 4 % of agricultural output of the Russian Federation and ranks fifth in this respect among Russian regions. Over the last decade, Tatarstan has the best results among republics and regions of the Volga Federal District in production of sugar beet, potato, cattle and poultry products.

Татарстан Республикасы һәм Кытай Халык Республикасының Хэйлунцзян провинциясе делегацияләре очрашуы. 2019

Встреча делегаций Республики Татарстан и провинции Хэйлунцзян Китайской Народной Республики. 2019

A meeting of delegations of the Republic of Tatarstan and the Province of Heilongjiang of the People's Republic of China. 2019

Индонезия делегациясе Казан вертолёт заводының сәнәгать мәйданчыгында. 2015

Делегация из Индонезии на производственной площадке «Казанского вертолётного завода». 2015

A delegation of Indonesia visiting the production site of the Kazan Helicopter Plant. 2015

Якын һәм ерак чит илләр белән сәүдә-икътисад элемтәләре дә Татарстан Республикасы икътисадын үстерүдә зур роль уйный. 1990 елдан башлап, республика җитәкчелеге дөньяның төрле илләре һәм аларның предприятиеләре һәм оешмалары белән хезмәттәшлек элемтәләре урнаштыру өлкәсендә актив сәясәт алып бара. XXI гасыр башына йөздән артык халыкара шартнамә, килешү һәм беркетмә төзелә. Россия Федерациясенең күп регионнары һәм БДБ илләре (Азәрбайҗан, Белоруссия, Казахстан, Кыргызстан, Төрекмәнстан, Украина һ. б.), 20 дән артык чит ил (Венгрия, Германия, Иран, Канада, Нидерландлар, Польша, Төркия, Япония һ. б.) белән турыдан-туры шартнамә мөнәсәбәтләре корылган. Татарстанның әйдәп баручы экспортёрлары даими рәвештә эре халыкара күргәзмәләрдә һәм ярминкәләрдә катнаша, алар арасында «ЭКСПО» Бөтендөнья күргәзмәсен, ел саен үткәрелә торган Ганновер ярминкәсен, IDEX хәрби техника күргәзмәсен атап үтәргә мөмкин. Читкә чыгарыла торган товарлар арасында нефть, нефть химиясе продуктлары өстенлек итә. Чит илдән машина төзелеше һәм станоклар төзү продукциясе аеруча күп кертелә. 130 чит ил оешмасы Татарстан белән актив сәүдә эшчәнлеген гамәлгә ашыра. «Татнефть» Акционерлык җәмгыяте катнашында Сүриядә, Төрекмәнстанда, Украинада, Беларусь Республикасында, «КАМАЗ» Акционерлык җәмгыяте катнашында Вьетнамда, Һиндстанда, Иранда, Пакыстанда, Казахстанда берничә предприятие эшли.

Большую роль в развитии экономики Республики Татарстан играют и торгово-экономические связи со странами ближнего и дальнего зарубежья. С 1990-х гг. руководство республики проводит активную политику в сфере установления партнёрских связей с различными странами мира и их предприятиями и организациями. На начало XXI в. заключено свыше 100 международных договоров, соглашений и протоколов. Прямые договорные отношения установлены со многими регионами Российской Федерации и странами СНГ (Азербайджан, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Туркменистан, Украина и др.), с более чем 20 странами дальнего зарубежья (Венгрия, Германия, Иран, Канада, Нидерланды, Польша, Турция, Япония и др.). Ведущие предприятия-экспортёры Татарстана регулярно участвуют в крупнейших международных выставках и ярмарках, среди которых – Всемирная выставка «ЭКСПО», ежегодная Ганноверская ярмарка, выставка военной техники «IDEX» на Ближнем Востоке. В товарной структуре экспорта преобладают сырая нефть, продукты нефтехимии. В импорте наибольший удельный вес имеет продукция машиностроения и станкостроения. Активную торговую деятельность с Татарстаном осуществляют организации из более чем 130 зарубежных стран. За границей работает ряд предприятий с участием ПАО «Татнефть» – в Сирии, Туркменистане, Украине, Республике Беларусь, у участием ПАО «КАМАЗ» – во Вьетнаме, Индии, Иране, Пакистане, Казахстане.

Беренче Каспий икътисади форумы. 2019

Первый Каспийский экономический форум. 2019

The First Caspian Economic Forum. 2019

A significant role in the development of the economy of the Republic of Tatarstan is played by trade and economic relations with the CIS and other foreign countries. Starting from the 1990a, the leadership of the republic pursues an active policy in the field of establishing partnership relations with different countries of the world and their enterprises and organisations. As at the beginning of the 21st century, Tatarstan concluded over 100 international treaties, agreements, and protocols. Direct contractual relationships were established with many regions of the Russian Federation and CIS countries (Azerbaijan, Byelorussia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Ukraine, etc.), with more than 20 foreign countries (Hungary, Germany, Iran, Canada, the Netherlands, Poland, Turkey, Japan, etc.). The leading exporters of Tatarstan take part on regular basis in the largest international exhibitions and fairs, including EXPO World's Fair, annual Hannover Messe, IDEX International Defence Exhibition in the Middle East. The commodity pattern of export is dominated by crude oil and petrochemical products. The largest portion of imports is represented by products of mechanical engineering and machine tool building. The active trade relations with Tatarstan are maintained by organisations from over 130 foreign countries. Working in foreign countries are also a number of enterprises that were established with participation of OJSC Tatneft: in Syria, Turkmenistan, Ukraine, Republic of Belarus and of PJSC KamAZ: in Vietnam, India, Iran, Pakistan, and Kazakhstan.

Фән, мәгариф һәм мәдәният

Фәнни тикшеренүләрнең күп дистә еллар дәвамында оешкан бердәм совет дәүләт системасы таркалганнан соң, 1990 елларда Татарстанда күп кенә фәнни-тикшеренү институтларының һәм лабораторияләренең эшчәнлеге туктатыла, гамәли һәм фундаменталь тикшеренүләр тематикасы тарая, фәнни хезмәткәрләр саны кыскартыла. Татарстан фәнен үстерү өчен әлеге авыр шартларда республика җитәкчелеге берничә хәлиткеч карар кабул итә. Алар арасында фәнни потенциалны саклауда һәм тикшеренү эшчәнлеген алга таба үстерүдә төп рольне уйнаган Татарстан Республикасы Фәннәр академиясен төзү турында карар (1991 елның октябре) аерым урын алып тора. Республиканың фән үзәген танылган дәүләт эшлеклесе М. Х. Хәсәнов җитәкли. Фәннәр академиясе фундаменталь һәм гамәли фәнни-тикшеренүләр белән шөгыльләнгән төрле фәнни һәм югары уку йортлары үз канаты астына берләштерә. Бер үк вакытта ул аларның фәнни эшчәнлеген финанслауның төрле юлларын һәм сәнәгать, авыл хуҗалыгы сәнәгатен үстерүнең иң мөһим юнәлешләре буенча фәнни тикшеренү эшләрен координацияләүне һәм алар өчен фәнни һәм югары технологик техник чаралар һәм материаллар (матдәләр) ясауны оештыра. Татарстан Республикасы Фәннәр академиясен төзү һәм аның каршында мөстәкыйль фәнни-тикшеренү институтларын булдыру Татарстан суверенлыгының беренче һәм мөһим билгеләреннән берсе була.

Милли тарихны, әдәбиятны, телне, мәдәниятне һәм сәнгатьне комплексы үстерү зарурлыгына бәйле рәвештә Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе эшендә фәннең гуманитар тармакларын үстерүгә аерым игътибар бирелә. Бүген академия составына Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты, Татар энциклопедиясе һәм төбәкне өйрәнү институты, А. Х. Халиков исемендәге Археология институты кебек эре гуманитар фәнни-тикшеренү учреждениеләре керә; аның фәнни-методик җитәкчелегендә Ш. Мәрҗани исемендәге Тарих институты эшли. Татар һәм рус телләрендә 6 томлык «Татар энциклопедиясе», рус һәм инглиз телләрендә 7 томлык «Татар тарихы», татар теленең 4 томлык академик грамматикасы, 8 томлык татар әдәбияты тарихы, 25 томлык татар фольклоры җыентыгы һәм башка фундаменталь басмалар нәшер ителү Татарстанның һәм татар халкының фәнни тормышында зур вакыйга була.

Наука, образование и культура

С распадом единой советской государственной системы научных исследований, сформировавшейся в течение многих десятилетий, в 1990-е гг. в Татарстане произошло свёртывание работы многих научно-исследовательских институтов и лабораторий, а также тематики прикладных и фундаментальных исследований, сокращение численности научных работников. В этих тяжёлых для развития татарстанской науки условиях руководство республики приняло ряд судьбоносных решений. Среди них особое место занимает решение о создании Академии наук Республики Татарстан (октябрь 1991 г.), которое сыграло определяющую роль в сохранении научного потенциала и дальнейшем развитии исследовательской деятельности. Возглавил центр науки республики известный государственный деятель М. Х. Хасанов. Академия наук объединила различные научные и вузовские исследовательские учреждения, занимавшиеся фундаментальными и прикладными научными изысканиями. Одновременно она организовала различные формы финансирования их научной деятельности и координацию научно-исследовательских работ по важнейшим направлениям развития промышленного и сельскохозяйственного производств и по созданию для них наукоёмких и высокотехнологичных технических средств и материалов (веществ). Создание Академии наук Республики Татарстан и формирование при ней самостоятельных научно-исследовательских институтов стало одним из первых и важных признаков суверенизации Татарстана.

В связи с необходимостью комплексного возрождения национальной истории, литературы, языка, культуры и искусства татарского народа в работе Академии наук Республики Татарстан особое внимание уделялось развитию гуманитарных отраслей науки. Сегодня в составе академии функционируют такие крупные гуманитарные научно-исследовательские учреждения, как Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова, Институт татарской энциклопедии и регионоведения, Институт археологии им. А. Х. Халикова; под её научно-методическим руководством работает Институт истории им. Ш. Марджани. Заметным явлением в научной жизни Татарстана и татарского народа начала XXI в. стал выход 6-томной «Татарской энциклопедии» на татарском и русском языках, 7-томной «Истории татар» на русском и английском языках, 4-томной академической грамматики татарского языка, 8-томной истории татарской литературы, 25-томного свода татарского фольклора и других фундаментальных изданий.

Science, Education, and Culture

Following the collapse of the common Soviet state system of research activity that took many decades to develop, the 1990s saw the drastic curtailment of work of many research and development institutes and laboratories in Tatarstan, the narrowing of subject matters of applied and fundamental research, reduction of the number of scientific workers. Under such hard conditions for the Tatarstan's science, the leadership of the republic made a number of fateful decisions. A special place among them belongs to the decision to establish the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan (October 1991), which played a decisive role for the preservation of the scientific potential and further development of the research activity. The Academy was entrusted to M. K. Khasanov, a well-known statesman. It united different scientific and academic research institutions engaged in fundamental and applied research. At the same time, it organised different forms of funding of their research activity and coordinated research and development work carried out in the main lines of development of the industrial and agricultural production, as well as the development for such of science-intensive and high-technology means and materials (substances). The creation of the Academy of sciences of the Republic of Tatarstan and the formation under its umbrella of independent research and development institutes became one of the first and important signs of sovereignisation of Tatarstan.

Considering the necessity to ensure an integrated revival of the national (ethnic) history, literature, language, culture, and art of the Tatar people, the work of the Academy of sciences of the Republic of Tatarstan was focused on the development of humanities as part of science. Today, functioning within the Academy are such large humanitarian research and development institutions as the G. Ibragimov Institute of Language, Literature, and Art, the Institute of the Tatar Encyclopaedia and Regional Studies, the A. K. Khalikov Institute for Archaeology; working under its scientific and methodical guidance is the S. Marjani Institute of History. The notable events in the scientific life of Tatarstan and the Tatar people of the early 21st century included the publication of the Tatar Encyclopaedia in 6 volumes in the Tatar and Russian languages, of the History of the Tatars in 7 volumes in the Russian and English languages, of the Academic Grammar of the Tatar Language in 4 volumes, of the History of the Tatar Literature in 8 volumes, of the Code of the Tatar Folklore in 25 volumes, and other fundamental works.

М. Х. Хәсәнов, галим,әдәбият белгече, дәүләт эшлеклесе, ТР ФАнең беренче президенты

М. Х. Хасанов, учёный, литературовед, государственный деятель, первый президента АН РТ

M. K. Khasanov, scientist, theorist of literature, statesman, first President of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

Хәзерге вакытта Татарстанда төрле гамәли һәм фәнни эшчәнлек тармаклары өчен югары квалификацияле белгечләр әзерләү белән шөгыльләнгән югары уку йортлары челтәре эшли. 2019 ел башына Татарстанда 21 филиалы булган 16 дәүләт югары уку йорты һәм дәүләтнеке булмаган 11 югары уку йорты һәм аның 11 филиалы исәпләнә. Яңа югары уку йортлары барлыкка килү һәм искеләрен үзгәртеп кору, аларның коммерцияләшүе университетлар һәм институтларда студентлар санын сизелерлек арттырырга мөмкинлек бирә. Республиканың югары уку йортларында 170 меңнән артык студент белем ала. Татарстан югары уку йортларында Россия Федерациясенең башка төбәкләреннән, шулай ук якын һәм ерак чит илләрдән килгән студентлар, магистрантлар да бар.

В Татарстане сформировалась развитая сеть вузовских учреждений, занимающихся подготовкой и переподготовкой высококвалифицированных специалистов для различных отраслей практической и научной деятельности. На начало 2019 г. в Татарстане работают 16 государственных вузов с 21 филиалом и 11 негосударственных вузов с 11 филиалами. Появление новых вузов и реорганизация старых, их коммерциализация позволили значительно расширить ареал охвата университетами и институтами студенческой молодёжи, существенно увеличить её численность. В вузовской системе республики обучаются свыше 170 тыс. студентов. В татарстанских вузах получают образование студенты, магистранты и из других регионов Российской Федерации, а также из стран ближнего и дальнего зарубежья.

The present-day Tatarstan has created a well-developed network of institutions of higher education that are engaged in training and re-training of highly skilled specialists for various sectors of practical and scientific activity. As at the beginning of 2019, Tatarstan had 16 state institutions of higher education with 21 branches and 11 private universities with 11 branches. Emergence of the new universities and the reorganisation of the old ones and their commercialisation made it possible to expand considerably the coverage of students with universities and institutes and increase their number. The system of higher education of the republic currently unites over 170 000 students. The institutions of higher education of Tatarstan are also open to students and post-graduate students from other regions of the Russian Federation, CIS and other foreign countries.

1990 елларның тәэсире гомуми белем бирү мәктәпләре, урта махсус һәм һөнәри-техник училищелар (техникумнар) һәм төрле ведомстволарга караган мәктәпкәчә балалар учреждениеләре системасына да катгый рәвештә кагыла. Мәгариф системасын үзгәртеп кору барышында Татарстанда уку йортларының яңа төрләре: гимназияләр, көллиятләр, лицейлар, махсус мәктәпләр, шулай ук хосусый уку йортлары барлыкка килә. 2018 ел башына республикада 72 урта һөнәри уку йорты (66 мең укучы), 1403 гомуми белем бирү мәктәбе (якынча 375 мең укучы), 1 887 мәктәпкәчә учреждение (194 мең бала) исәпләнә. Татарстан Республикасы яңа мәктәпләр саны буенча Идел буе федераль округында әйдәп баручы булып тора.

1990-е гг. кардинально затронули и систему общеобразовательных школ, средних специальных и профессионально-технических училищ (техникумов) и ведомственных детских дошкольных учреждений. В ходе переформатирования советской системы образования в Татарстане появились новые виды учебных заведений: гимназии, колледжи, лицеи, специализированные школы, а также частные учебные заведения. На начало 2018 г. в республике насчитывалось 72 средних профессиональных учебных заведения (66 тыс. учащихся), 1403 общеобразовательные школы (около 375 тыс. учеников), 1 887 дошкольных учреждений (194 тыс. детей). Республика Татарстан является лидером в Приволжском федеральном округе по количеству новых школ.

The 1990s have radically affected the system of general education schools, secondary specialised colleges and vocational technical colleges, as well as of departmental children's pre-school institutions. In the course of reformation of the Soviet system of education, the new forms of educational institutions have appeared in Tatarstan: gymnasiums, colleges, lyceums, specialised schools, as well as private educational institutions. As at the beginning of 2018, the republic had 72 secondary vocational colleges (66 000 students), 1 403 general education schools (some 375 000 pupils), and 1 887 pre-school institutions (194 000 children). The Republic of Tatarstan is the leader in the Volga Federal District in the number of new schools.

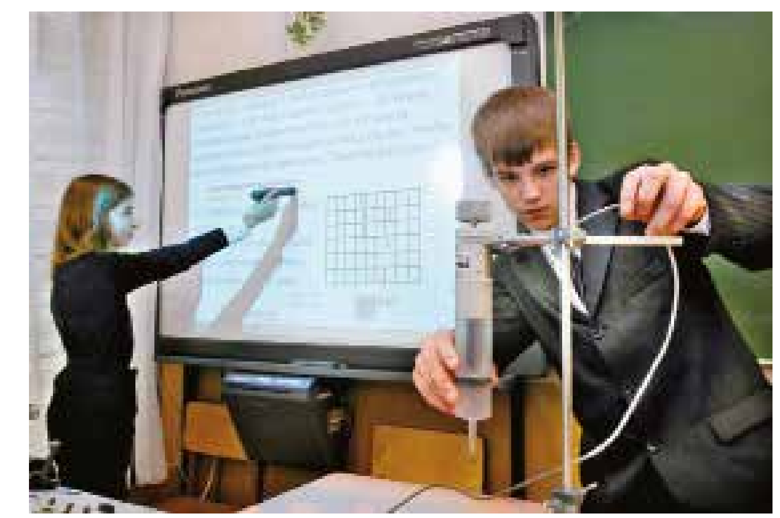

Күпмилләтле Татарстан җәмгыятендә барган идея үзгәрешләре язучылар һәм публицистлар иҗатында да чагыла. Милли әдәбиятта XX–XXI гасырлар чигендә татарларның этник үзаңын торгызуга һәм онытылган рухи кыйммәтләрне кайтаруга юнәлтелгән тенденцияләр көчәюе күзәтелә. Татар прозасы, классик реализм принципларына кире кайтып, совет идеологик кыйммәтләрен яңадан карау, тоталитар системаны бәяләү өчен җаваплылыкны үз өстенә ала (Ф. Садриев, Ф. Сафин, Ф. Бәйрәмова һ. б.). Әдәби миф яки тарихи материал, фантастик һәм мистик күзаллаулар базасында «хаос белән диалог» нәтиҗәсендә барлыкка килгән шартлы-метафорик проза социумның көзгедәге чагылышына әверелә (З. Хәким, М. Кәбиров һ. б.). Прозадагы кебек үк, шигъриятт дә, романтизм белән берррәттән (Р. Вәлиев, М. Галиев һ. б.), постмодернизм ягына авышу бара (Р. Зәйдулла, Р. Аймәт, Л. Гыйбадуллина һ. б.). Драматургиядә авторларның архетиплар, мифология һәм шартлы формалар куллануга тартылуы, дөньяның «фаҗигале» моделен тәэүгә, шулай ук заманның «абсурд» картинасын булдыруга тартылуы күзәтелә (М. Гыйләҗев, И. Зәйни һ. б.). Т. Миңнуллин пьесаларында милләтне торгызу һәм саклау проблемалары кискен яңгырый. Татар әдәбияты әсәрләре Татарстандагы башка халыклар, Россия һәм чит ил халыклары телләренә тәрҗемә ителә.

XX–XXI гасырлар чигендәге Татарстан тормышында күзәтелгән төптән үзгәрешләр вакытлы матбугатның структурасында һәм эчтәлегендә үзгәрешләргә китерә. Беренче тапкыр яшьләр өчен татар һәм рус телләрендә «Идел» әдәби журналы дөнья күрә (1989 елдан). 1990 елларда «Казан» һәм «Мирас» журналлары иҗтимагый тормышта әһәмиятле вакыйга була. Иҗтимагый-сәяси оешмаларның вакытлы басмалары («ТИҮ хәбәрләре», «Азатлык», «Коммунист сүзе»,

Идейные трансформации, произошедшие в многонациональном татарстанском обществе, получили отражение и в творчестве писателей и публицистов. На рубеже XX–XXI вв. в национальной литературе наблюдалось усиление тенденций, направленных на возрождение этнического самосознания татар и возвращение забытых духовных ценностей. Татарская проза взяла на себя ответственность за пересмотр советских идеологических ценностей, за оценку тоталитарной системы, вернувшись к принципам классического реализма (Ф. Садриев, Ф. Сафин, Ф. Байрамова и др.). Условно-метафорическая проза, возникающая в результате «диалога с хаосом» на базе литературного мифа или исторического материала, фантастических и мистических представлений, становится зеркальным отражением социума (З. Хаким, М. Кабиров и др.). Как и в прозе, в поэзии, наряду с романтизмом (Р. Валеев, М. Галиев и др.), происходит сдвиг в сторону постмодернизма (Р. Зайдулла, Р. Аймет, Л. Гибадуллина и др.). В драматургии наблюдается тяготение авторов к использованию архетипов, мифологии и условных форм, созданию «трагической» модели мира, а также «абсурдной» картины современности (М. Гилязов, И. Зайни и др.). В пьесах Т. Миннуллина остро звучат проблемы возрождения и сохранения нации. Произведения татарской литературы активно издаются, переводятся на другие языки народов Татарстана, России и зарубежных стран.

Кардинальные перемены в жизни Татарстана на рубеже XX–XXI вв. привели к изменениям в структуре и содержании периодической печати. Впервые стал издаваться молодёжный литературный журнал на татарском и русском языках «Идель» (с 1989 г.). Заметным явлением в общественной жизни в 1990-е гг. стали журналы «Казань» и «Мирас». Достоянием общественности стали периодические издания

The ideological transformations that occurred in the multi-national society of Tatarstan were also reflected in the art of writers and publicists. At the turn of the 20th and 21st centuries, the national literature showed the strengthening of tendencies aimed at revival of the ethnic self-consciousness of the Tatars and regaining of the forgotten spiritual values. The Tatar prose assumed responsibility for revision of the Soviet ideological values, for assessment of the totalitarian system, having returned to the principles of the classical realism (F. Sadriev, F. Safin, F. Bairamova, and so on). The quasi-metaphorical prose that arose as a result of a “dialogue with chaos” on the basis of a literary myth or historical material, fictional or mystic perceptions becomes a mirror image of the society (Z. Khakim, M. Kabirov, and so on). Just like in prose, the poetry, along with romanticism (R. Valeyev, M. Galiev, and so on), showed the shift towards post-modernism (R. Zaidoullah, R. Aimet, L. Gibadoullina, and so on). In the field of dramaturgy, the authors showed the inclination towards the use of archetypes, mythology, and symbolic forms, towards the creation of a “tragic” model of the world, as well as towards the “absurd” picture of the present times (M. Gilyazov, I. Zaini, and so on). In the plays created by T. Minnullin sounding sharply were the problems of revival and preservation of the nation. The works of the Tatar literature are being actively published and translated into other languages of peoples of Tatarstan, Russia, and foreign countries.

The profound changes in life of Tatarstan at the turn of the 20th and 21st centuries led to changes in the structure and contents of the periodical press. For the first time ever, the literary magazine, “Idel”, intended for young people began to be published in the Tatar and Russian languages (from 1989). The other notable events in the public life of the 1990s included “Kazan” and “Miras” magazines. Opened to everybody were the periodical editions of social and

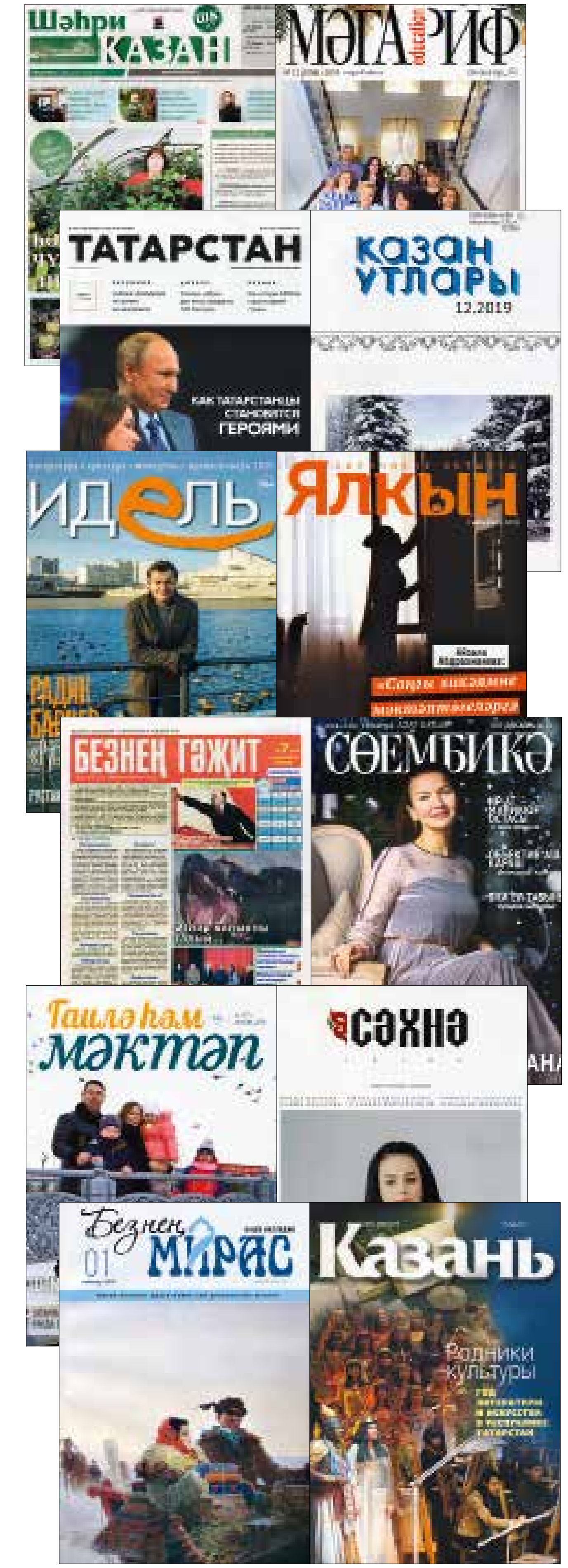

«Суверенитет» һ. б.) һәм хосусый басмалар җәмәгатьчелектә киң тарала. Эшлекле даирәләр өчен «Время и деньги» газетасы, реклама басмалары чыга башлый. Татарстанда «Ватаным Татарстан», «Республика Татарстан», «Татарстан яшьләре», «Мәдәни җомга», «Шәһри Казан», «Вечерняя Казань», «Казанские ведомости» газеталары алдынгы вакытлы матбугат булып тора. «Татарстан», «Казан утлары», «Казан», «Мәгариф», «Сөембикә», «Идел» кебек журналларның популярлыгы арта. 1990 елларда Татарстанның Әлмәт, Яшел Үзән, Яр Чаллы, Түбән Кама кебек башка шәһәрләрендә дә басмалар даирәсе шактый киңәя. Шәһәр һәм район газеталарының күбесе, эчтәлеген сыйфат ягыннан үзгәртеп, яңа исемнәр астында чыга башлый. 2018 ел башына Татарстанда 800 гә якын массакүләм мәгълүмат чарасы теркәлә, шул исәптән 186 газета һәм 70 журнал – татар телендә, бишесе – чуваш телендә, берсе – удмурт телендә.

XXI гасыр башында Татарстанның массакүләм коммуникация чаралары да гаять зур үсеш кичерә. 2017 елда 1 193 массакүләм мәгълүмат чарасы, шул исәптән 144 телеканал һәм телепрограмма, 155 радиоканал һәм радиопрограмма, 96 электрон вакытлы басма, 18 мәгълүмат агентлыгы теркәлә. «Татарстан», «ТНВ», «ТНВ–Планета», «Эфир» телеканаллары, «Татар радиосы», «Болгар радиосы», «БИМ-радио» радиокомпанияләре Татарстанда киң таныла. «ТНВ» телерадиокомпаниясе үз программаларын Россиянең Европа өлеше, Урал, Көнбатыш Себер, Ерак Көнчыгыш, БДБ илләре, Көнчыгыш һәм Үзәк Европа, Төньяк Һиндстан, Кытай һәм Япония өчен татар телендә трансляцияли. Татарстанда «Интерфакс», «РИА Новости», «ИТАР-ТАСС», «Прайм», «РБК-Татарстан» мәгълүмат агентлыкларының төбәк вәкилләре, шулай ук кайбер федераль басмаларның редакцияләре эшли.

общественно-политических организаций («Известия ТОЦ», «Независимость», «Слово коммуниста», «Суверенитет» и др.) и частные издания. Начали выходить газета для деловых кругов «Время и деньги», рекламные издания. Ведущими периодическими изданиями в Татарстане являются газеты «Ватаным Татарстан», «Республика Татарстан», «Татарстан яшьляре», «Мэдэни жомга», «Шахри Казан», «Вечерняя Казань», «Казанские ведомости». Значительно выросла популярность таких журналов, как «Татарстан», «Казан утлары», «Казань», «Магариф», «Сююмбике», «Идель». В 1990-е гг. значительно расширился круг изданий и в других городах Татарстана: в Альметьевске, Зеленодольске, Набережных Челнах, Нижнекамске. Многие городские и районные газеты стали выходить под новыми названиями, качественно изменив своё содержание. На начало 2018 г. в Татарстане было зарегистрировано около 800 печатных средств массовой информации, в том числе 186 газет и 70 журналов на татарском языке, 5 газет на чувашском языке, 1 – на удмуртском языке.

В начале XXI в. небывалый рост пережили и средства массовой коммуникации Татарстана. В 2017 г. было зарегистрировано 1 193 средства массовой информации, в том числе 144 телеканала и телепрограммы, 155 радиоканалов и радиопрограмм, 96 электронных периодических изданий, 18 информационных агентств. Ведущими татарстанскими телеканалами являются «Татарстан», «ТНВ», «ТНВ-Планета», «Эфир»; радиокомпаниями – «Татар радиосы», «Болгар радиосы», «БИМ-радио». Телерадиокомпания «ТНВ» осуществляет трансляции своих программ на татарском языке для европейской части России, Урала, Западной Сибири, Дальнего Востока, стран СНГ, Восточной и Центральной Европы, Северной Индии, Китая и Японии. В Татарстане работают региональные представительства информационных агентств «Интерфакс», «РИА Новости», «ИТАР-ТАСС», «Прайм», «РБК-Татарстан», а также редакции ряда федеральных изданий.

political organisations (“News of the Tatar Public Centre”, “Independence”, “The Word of a Communist”, “Sovereignty”, and so on) and private editions. The other popular editions that appeared at that period included “Time and Money”, the newspaper for business circles, and various advertising editions. The leading periodicals in Tatarstan included such newspapers as “Vatanym Tatarstan”, “Republic of Tatarstan”, “Tatarstan Yashlere”, “Medeni Zhomga”, “Shakhri Kazan”, “Evening Kazan”, “Kazan Bulletin”. Much more popular became such magazines as “Tatarstan”, “Kazan Utlary”, “Kazan”, “Magarif”, “Syuyumbike”, “Idel”. In the 1990s, much broader became the range of editions published in the other towns of Tatarstan: in Almetyevsk, Zelenodolsk, Naberezhnye Chelny, Nizhnekamsk. Many city and district newspapers changed their names and improved the quality of their materials. As at the beginning of 2018, Tatarstan had some 800 printed mass media, including 186 newspapers and 70 magazines in the Tatar language, 5 newspapers in the Chuvash language, and 1 – in the Udmurt language.

In the beginning of the 21st century the unprecedented growth was also recorded in mass media of Tatarstan. In 2017, registered were 1 193 mass media, including 144 TV channels and TV programmes, 155 radio-channels and radio programmes, 96 electronic periodicals, and 18 news agencies. The leading TV-channels of Tatarstan include “Tatarstan”, “TNV”, “TNV-Planet”, “Efir”; radio-companies – “Tatar Radiosy”, “Bolgar Radiosy”, “BIM-Radio”. “TNV” TV and Broadcasting Company broadcasts its programmes in the Tatar language for European part of Russia, the Urals, West Siberia, the Far East, CIS countries, Eastern and central Europe, North India, China, and Japan. Working in Tatarstan are the regional representative offices of such news agencies as Interfax, RIA Novosti, ITAR-TASS, Prime, RBK-Tatarstan, as well as editorial offices of a number of federal editions.

1990 – 2010 елларда Татарстанда монументаль һәм шәһәр төзелеше архитектурасы зур үсеш кичерә, шәһәр үзәкләрендә уңайлыклар булдыру һәм төзекләндерү, яңа офислар, банклар, сәүдә йортлары, индивидуаль һәм стандарт проектлар буенча уңайлы торак йортлар төзү әлеге процесска хас үзенчәлекләр булып тора. Иске корылмаларны торгызу һәм яңаларын төзү, чит ил ширкәтләрен иҗтимагый корылмалар төзүгә җәлеп итү, архитектурада милли һәм төбәк үзенчәлекләрен эзләү зур тизлек белән алып барыла.

В 1990 – 2010-е гг. в Татарстане большой взлёт пережила монументальная и градостроительная архитектура, характерными особенностями процесса стали реконструкция и благоустройство городских центров, интенсивное строительство новых офисов, банков, торговых заведений, комфортабельных жилых домов по индивидуальным и типовым проектам. Быстрыми темпами происходили восстановление утраченной функции старых и возведение новых культовых сооружений, привлечение иностранных фирм к строительству общественных сооружений; поиск национального и регионального своеобразия архитектурных решений.

In the period between 1990s and 2010s, the monumental and urban architecture were booming in Tatarstan and reached their peak. The typical features of that process included the reconstruction and further improvement of city centres, intensive building of new offices, banks, retail trade centres, comfortable residential houses designed under individual and standard designs. Rapidly recovering were the once lost functions of the old and the construction of the new religious buildings, many foreign firms were attracted for construction of public buildings; the architects were actively seeking national (ethnic) and regional peculiarities of architectural solutions.

XX – XXI гасырлар чигендә Казанның тышкы күренеше шактый үзгәрә. «Азино-1», «Азино-2», «Суворов», «Магеллан», «Җиденче күк», «Кояшлы шәһәр», «XXI гасыр» һәм башка исемнәрдәге заманча торак комплекслар төзелә. «Пирамида», «Корстон», «Парк Хаус», «Тандем» h.б. иҗтимагый һәм сәүдә-күңел ачу комплекслары, «Баскет-холл», «Татнефть Арена», «Ракета» h. б. күп функцияле спорт корылмалары барлыкка килә. Казанның меңьеллыгына Казансу елгасы аша Миллениум күпере, Казан метрополитенының беренче тармагы, яңа ипподром төзелә.

На рубеже XX – XXI вв. значительно изменился внешний облик Казани. Возникли современные жилые комплексы: «Азино-1», «Азино-2», «Суворовский», «Магеллан», «Седьмое небо», «Солнечный город», «XXI век» и многие другие. Появились уникальные общественные и торгово-развлекательные комплексы: «Пирамида», «Корстон», «Парк Хаус», «Тандем» и др., многофункциональные спортивные сооружения: «Баскет-холл», «Татнефть Арена», «Ракета» и др. К тысячелетию Казани были построены уникальный мост Миллениум через реку Казанка, первая ветка Казанского метрополитена, новый ипподром.

The outlook of Kazan has changed drastically at the turn of the 20th and 21st centuries. The new residential complexes were erected: Azino-1, Azino-2, Suvorovsky, Magellan, The Seventh Heaven, The Sunny City, The 21st Century, and so on. There emerged the unique public and commercial/entertainment complexes: The Pyramid, Korston, Park House, Tandem, and so on, multi-functional sports complexes: Basket-Hall, Tatneft-Arena, Raketa, and so on. Timed for the millennium anniversary of Kazan were the opening of Millenium, the unique bridge across the River Kazanka, the first line of the Kazan underground, and the new hippodrome.

Казанның иң зур туристлык һәм иҗтимагый үзәге булып Кремль тора, аның төп объектлары реставрацияләнә, өлешчә тәзекләндерелә. Шәһәрнең төп истәлекле урыннарының берсе булган Кол Шәриф мәчете торгызыла. Меңьеллык алдыннан Кремльдә Татар халкы һәм Татарстан Республикасы дәүләтчелеге тарихы музее, «Эрмитаж–Казан» үзәге (Эрмитаж филиалы), Туп сарае, Татарстан тарихы музее, Ислам мәдәнияте музее, Бөек Ватан сугышы музей-мемориалы төзелә. Казан Кремле ЮНЕСКОның Бөтендөнья мирасы ядкярләре реестрына кертелә.

Крупнейшим туристическим и общественным центром Казани стал Кремль, основные объекты которого подверглись реставрации, отчасти и реконструкции. Была воссоздана мечеть Кул Шариф, которая является одной из главных достопримечательностей города. Накануне 1000-летия в Кремле были созданы Музей истории государственности татарского народа и Республики Татарстан, центр «Эрмитаж-Казань» (филиал Эрмитажа), Пушечный двор, Музей естественной истории Татарстана, Музей исламской культуры, Музей-мемориал Великой Отечественной войны. Казанский Кремль был включён в реестр памятников Всемирного наследия ЮНЕСКО.

The Kremlin became the largest tourist attraction and a public centre of Kazan, the main structures of which underwent restoration and, partially, reconstruction. Reconstructed was the Kul Sharif Mosque, which became one of the main sightseeing of the city. Established in the Kremlin close to the date of celebrating the 1000th anniversary were the Museum of History of Statehood of the Tatar People and the Republic of Tatarstan, Hermitage-Kazan Centre (a branch of the State Hermitage), the Cannon Yard, the Museum of Natural History of Tatarstan, the Museum of Islamic Culture, and the Memorial Museum of the Great Patriotic War. The Kazan Kremlin was included on the UNESCO World Heritage List.

1980 – 1990 еллар ахырындагы иҗтимагый-сәяси тормышта булган тирән үзгәрешләр Татарстанда музей эшенең торышына уңай йогынты ясый. «Казан» милли-мәдәни үзәген ачу республиканың мәдәни тормышында мөһим вакыйга була. 1990 – 2010 елларда Татарстандагы шәһәрләр һәм авылларда яңа оешкан туган якны өйрәнү һәм мемориаль музейлар челтәре барлыкка килә. Алар арасында әйдәп баручы рольне Татарстан Республикасы Милли музее һәм Татарстан Республикасының Сынлы сәнгать музее уйный. Бу елларда Татарстан Республикасының Милли музее җитди үзгәрешләр кичерә: капиталь ремонттан соң аның бинасы яңа төс ала. Экспозиция материаллары да шактый зур үзгәрешләр кичерә. Казанда музейның үзәкләштерелгән базасында Муса Җәлил музей-фатиры, Габдулла Тукай әдәби музее, Салих Сәйдәшев музее, Е. А. Боратынский музее һәм башка музейлар эшли башлый. 2019 ел башына Татарстанда 152 музей учреждениесе, шул исәптән 59 – тарих-туган якны өйрәнү, 12 – мемориаль, 5 сәнгать музее исәпләнә. Республика музейлары фәнни-тикшеренү, мәдәни-агарту, җыю-туплау һәм реставрация эшләре белән шөгыльләнә. Аларда Горький, Каменев, Сәйдәшев, Тукай, Шаляпин укулары, М. Җәлилне искә алу көне һәм башка чаралар үткәрелә. Илнең зур музейлары белән берлектә экспозиция-күргәзмә эшләре алып барыла.

2014 елда Халыкара төрки мәдәният оешмасы (ТЮРКСОЙ) әгъзалары булган илләрнең мәдәният министрлары Даими советы карары белән Казан төрки дөньяның мәдәни башкаласы дип игълан ителә.

Глубокие перемены в общественно-политической жизни конца 1980-х – 1990-х гг. положительно сказались на положении музейного дела в Татарстане. Важным событием в культурной жизни республики стало открытие Национально-культурного центра «Казань», Иски-Казанского историко-культурного и природного музея-заповедника. В 1990 – 2010-е гг. в Татарстане была создана обширная сеть новых краеведческих и мемориальных музеев в городах и селах. Среди них ведущую роль играют Национальный музей Республики Татарстан и Государственный музей изобразительного искусства Республики Татарстан. В эти годы Национальный музей Республики Татарстан испытал существенные изменения: его здание после капитального ремонта приобрело новый облик. Значительную перестройку претерпели и его экспозиционные материалы. На централизованной базе музея в Казани начали работать Музей-квартира Мусы Джалиля, Литературный музей Габдуллы Тукая, Музей Салиха Сайдашева, Музей Е. А. Боратынского и др. На начало 2019 г. в Татарстане насчитывалось 152 музейных учреждения, в том числе 59 историко-краеведческих, 12 мемориальных, 5 художественных. Музеи республики занимаются научно-исследовательской, просветительской, собирательской и реставрационной работой. В них проводятся Горьковские, Каменевские, Сайдашевские, Тукаевские, Шаляпинские чтения, День памяти М. Джалиля и другие мероприятия. Совместно с крупными музеями страны осуществляются экспозиционно-выставочные проекты.

В 2014 г. решением Постоянного Совета Министров культуры стран-членов Международной организации тюркской культуры (ТЮРКСОЙ) Казань была объявлена культурной столицей тюркского мира.

The profound changes that took place in the social and political life of the late 1980s and 1990s favourably affected the state of affairs in the field of museum activity in Tatarstan. The opening of the "Kazan" National Cultural Centre became an important event in the cultural life of the republic, just like the opening of the Iski-Kazan Historical, Cultural, and Nature Museum Reserve. In the period between the 1990s and 2010s, a broad network of new museums of regional studies and memorials was created in the towns and villages of Tatarstan. The leading role among them belongs to the national Museum of the Republic of Tatarstan and the State Museum of Fine Arts of the Republic of Tatarstan. Over that period, the national Museum of the Republic of Tatarstan underwent significant changes: its building got a new look after the capital overhaul. Drastic changes took place in its exposition. The centralised base of the museum was essential for the establishment in Kazan of the Musa Jalil Memorial Flat, Gabdoullah Tukay Literary Museum, Salikh Saidashev Museum, Y. A. Boratynsky Museum, and so on. As at the beginning of 2019, Tatarstan had 152 museum institutions, including 59 museums of regional history and studies, 12 memorial and 5 fine arts museums. The museums of the republic conduct research and development work, and are engaged in the enlightenment, collection, and restoration activity. They hold the Gorky, Kamenev, Saidashev, Tukay, and Chaliapin readings, the Musa Jalil Memorial Day, and other events. Together with the large museums of the country, they carry out various exposition/exhibition events.

In 2014, Kazan was declared the cultural capital of the Turkic world by decision of the Permanent Council of Ministers of member-countries of the International Organisation of Turkic Culture (TURKSOY).

2010 елда Татарстан Республикасының тарихи һәм мәдәни истәлекләрен яңадан торгызу буенча «Яңарыш» Республика фонды оештырылу Татарстанның иҗтимагый һәм мәдәни тормышында зур вакыйга була. Аның төп максаты – «Ихлас күңелдән» дигән шигарь астында Болгар тарих-архитектура музей-тыюлыгын саклауда һәм төзекләндерүдә, «Зөя утрау-шәһәре» Дәүләт тарих-архитектура һәм сәнгать музеен яңартуда булышлык итү. Проект кысаларында Болгарда 30 һәм Зөядә 31 объектны реконструкцияләү һәм төзү гамәлгә ашырыла. 2010 елларда Болгарда Кара һәм Ак пулатлар, Хан төрбәсе, Көнчыгыш һәм Төньяк төрбәләр реставрацияләнә, 922 елда Идел буе Болгарында ислам динен кабул итү хөрмәтенә Истәлек билгесе, Болгар цивилизациясе музее, Икмәк музее, Табиб йорты, һөнәрчелек остханәләре төзелә, Хан сарае төзекләндерелә; Зөядә сәүдәгәр Каменев йорты, Монастырь училищесы төзекләндеререлә, Ат утары яңартыла, Елга вокзалы төзелә.

Татарстан халыкларының тарихи-мәдәни мирасын саклау эшләре Россиякүләм һәм халыкара җәмәгатьчелек тарафыннан таныла. 2012 елның 28 августында Зөягә һәм Болгарга Россия Федерациясе Президенты В. В. Путин килә, ул торгызылган һәм яңа төзелгән объектларны югары бәяли. Болгар архитектура-тарих комплексы (2014 ел), Зөя утрау-шәһәрендәге Изге Мәрьям Ана Успение соборы (2017 ел) ЮНЕСКО Бөтендөнья мирасы ядкярләре реестрына кертелә, Татарстан Республикасы абруйлы Russian Event Awards-2017 Милли премиясенә лаек була.

Большим событием в общественной и культурной жизни Татарстана стало основание в 2010 г. Республиканского Фонда возрождения памятников истории и культуры Республики Татарстан, основной задачей которого является содействие в сохранении, воссоздании, реставрации Болгарского историко-архитектурного музея-заповедника, архитектурно-художественном возрождении Государственного историко-архитектурного и художественного музея «Остров-град Свияжск» под девизом «От души – для души». В рамках проекта осуществлялись реконструкция и строительство 30 объектов в Болгаре и 31 – в Свияжске. В 2010-е гг. в Болгаре были отреставрированы Чёрная, Белая и Восточная палаты, Ханская усыпальница, Восточный и Северный мавзолеи, построены Памятный знак в честь принятия ислама в Волжской Булгарии в 922 г., Музей булгарской цивилизации, Музей хлеба, Дом лекаря, ремесленные мастерские, восстановлен Ханский дворец; в Свияжске отреставрированы Дом купца Каменева, Монастырское училище, воссоздан Конный двор, построен речной вокзал.

Работы по сохранению историко-культурного наследия народов Татарстана получили высокое признание российской и международной общественности. 28 августа 2012 г. Свияжск и Болгар посетил Президент Российской Федерации В. В. Путин, который высоко оценил восстановленные и вновь построенные объекты. Архитектурно-исторический комплекс Болгар (2014 г.), Собор Успения Пресвятой Богородицы на острове-граде Свияжск (2017 г.) были включены в реестр памятников Всемирного наследия ЮНЕСКО. Татарстан стал обладателем престижной Национальной премии Russian Event Awards-2017.

The establishment in 2010 of the Republic's Foundation for Restoration of Monuments of History and Culture of the Republic of Tatarstan became an important event in the social and cultural life of Tatarstan. Its main purpose is contributing to the preservation, reconstruction, and restoration of the Bolgar Historical and Cultural Museum Reserve, to the architectural and artistic revival of the Island Town of Sviyazhsk State Historical and Architectural Museum. Its activity is being carried out under the slogan "From Heart for Heart". Implemented within the project were the reconstruction and construction of 30 projects in Bolgar and 31 projects in Sviyazhsk. In the 2010s, reconstructed in Bolgar were the Black, the White, and the Eastern Chambers, the Khan's Shrine, the Eastern and the Northern Mausoleums; constructed were the Memorial Sign in honour of adoption of Islam in the Volga Bulgaria in 922, the Museum of the Bulgar Civilisation, the Museum of Bread, the Healer's House, trade shops; restored was the Khan's Palace; restored in Sviyazhsk were the Merchant Kamenev's House, the Monastery College; reconstructed was the Stable Yard; and a river station was built.

The works for the preservation of the historical and cultural heritage of the peoples of Tatarstan were highly estimated by Russian and foreign public. On 28 August 2012, Sviyazhsk and Bolgar were visited by President of the Russian Federation V. V. Putin. He highly estimated the reconstructed and the newly built projects. The Bolgar Architectural and Historical Complex (2014), the Dormition of the Theotocos Cathedral in the Island Town of Sviyazhsk (2017) were included on the UNESCO World Heritage List. The Republic of Tatarstan became the winner of the prestigious national award named Russian Event Awards-2017.

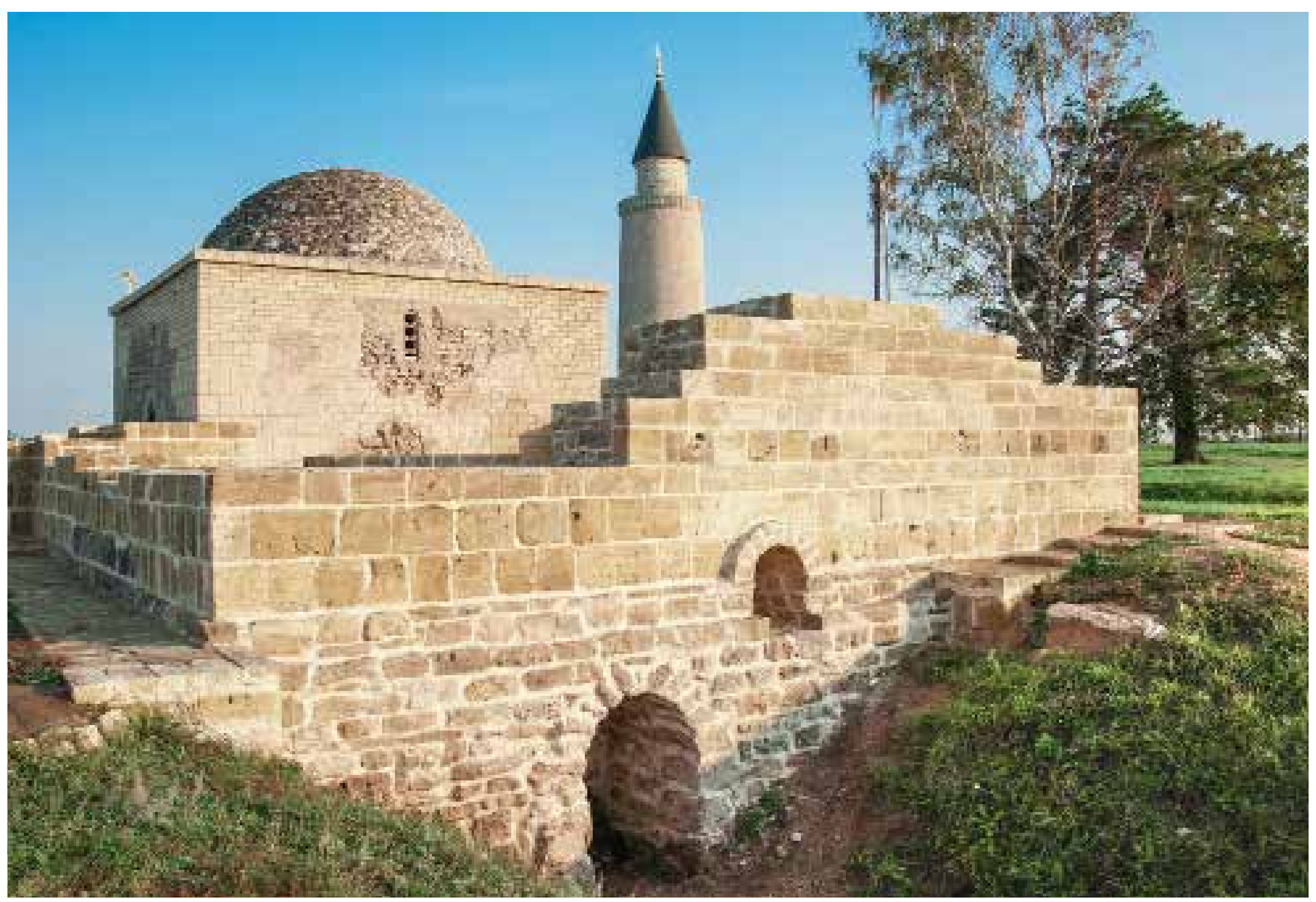

Рухи яңарыш – республика халыкларының иминлеге һәм чәчәк атуы өчен ныклы нигез

Россиядәге ике иң зур конфессия – православие һәм ислам – вәкилләренең якынча бертигез санда бергә яши торган төбәге булып торган Татарстан моделенең мәдәни феномены социаль һәм этномәдәни тотрыклылыкны уңышлы тәэмин итүдән гыйбарәт. Бүгенге Татарстан теркәлгән дини оешмалар саны буенча Россиядә алдынгы төбәк булып тора. 1990 елларда Россия Федерациясендә һәм Татарстан Республикасында дингә карата сәяси максатлар тамырдан үзгәрә, вөҗдан ирегенә игълан ителә, дин тотучыларга үзләренең элеккеге гыйбадәт йортлары кайтарыла һәм яңалары төзелә башлый.

Мөселман мәхәлләләре Татарстан Республикасы мөселманнарының Диния нәзарәте кул астына берләшкән. 1990 еллар башында Татарстанда 24 мәчет эшли, шуларның өчесе – Казанда. 2018 ел ахырында ТР мөселманнарының Диния нәзарәте составында 1 428 мәчет, 12 намаз бүлмәсе, шул исәптән Казанда 52 мәчет һәм 7 намаз бүлмәсе исәпләнә. Яңа мәчетләр (Казандагы «Кол Шәриф», «Рамазан», «Болгар»; Болгардагы «Ак мәчет», Алабугадагы Җәмигъ мәчете; Чаллыдагы «Тәүбә» һәм «Ихлас»; Түбән Камадагы Җәмигъ мәчете; Әлмәттәге «Р. Галиев исемендәге мәчет») бу шәһәрләрнең бизәге булып тора. Мәхәлләләр саны буенча республика Россиядә икенче урынга чыкты.

2017 елда Болгар ислам академиясе – уникаль фән һәм белем бирү һәм дини мәгърифәт үзәге ачылу бөтен мөселман дөньясы өчен истәлекле вакыйга булды.

Духовное возрождение – прочная основа для благополучия и процветания народов республики

Культурный феномен модели Татарстана, региона совместного проживания примерно равных по численности представителей двух крупнейших конфессий России – православия и ислама заключается в успешном обеспечении социальной и этнокультурной стабильности. Современный Татарстан является регионом-лидером по количеству зарегистрированных религиозных организаций в России. В 1990-е гг. в Российской Федерации и Республике Татарстан политические установки в отношении религии коренным образом изменились, была провозглашена свобода совести, началось повсеместное возвращение общинам верующих принадлежавших им ранее храмов и строительство новых.

Мусульманские общины объединены под началом Духовного управления мусульман Республики Татарстан. В начале 1990-х гг. на территории Татарстана действовали 24 мечети, из них 3 – в Казани. В конце 2018 г. в составе Духовного управления мусульман было 1 428 мечетей, 12 молитвенных комнат, в том числе 52 мечети и 7 молитвенных комнат – в Казани. Украшением городов стали новые мечети: «Кул Шариф», «Рамазан», «Булгар» в Казани; «Ак мечеть» в Болгаре, «Жамиг» в Елабуге, «Тауба» и «Ихлас» в Набережных Челнах, Соборная мечеть в Нижнекамске, «Мечеть им. Р. Г. Галеева» в Альметьевске. По количеству махаллей республика вышла на второе место в России.

Знаковым событием для всего мусульманского мира стало открытие в 2017 г. Болгарской исламской академии – уникального научно-образовательного и духовно-просветительского центра. Её открытие позволило за-

Spiritual Revival is the Solid Basis for Well-being and Prosperity of Peoples of the Republic

The cultural phenomenon of the model of Tatarstan as the region with two approximately equal communities representing two largest confessions of Russia – Orthodox Christianity and Islam – is in the successful ensuring the social and ethno-cultural stability. The present-day Tatarstan is the leading region in the number of registered religious organisations in Russia. In the 1990s, the political guidelines related to attitude to religion have changed drastically in the Russian Federation and the Republic of Tatarstan: the freedom of conscience was proclaimed, the old temples were being returned to believers and the new temples were being built on a broad scale.

Muslim communities are united under the umbrella of the Muslim Spiritual Board of the Republic of Tatarstan. In the early 1990s, there were 24 functioning mosques in the territory of Tatarstan, of which 3 were in Kazan. At the end of 2018, the Muslim Spiritual Board united 1 428 mosques, 12 prayer rooms, including 52 mosques and 7 prayer rooms in Kazan. The new mosques, such as Kul Sharif, Ramazan, Bulgar in Kazan, Ak Mechet in Bolgar, Zhamig in Yelabuga, Tauba and Ikhlas in Naberezhnye Chelny, the Cathedral Mosque in Nizhnekamsk, and the R. G. Galeyev Mosque in Almetyevsk became the true ornaments of the cities. In the number of mahallas, the republic ranks second in Russia.

The opening in 2017 of the Bolgar Islamic Academy became a notable event for the entire Muslim world. The Academy is a unique scientific and educational, spiritual and enlightenment centre. Its opening made it possible to complete

Аны ачу үзебезнең ил ислам мәгарифенең өч баскычлы системасын (мәдрәсә, югары дини уку йорты, академия) формалаштыру процессын тәгәлләргә мөмкинлек бирә. 2018 елда Татарстанда мәчетләр каршындагы курслар саны 700 гә җитә, 9 мәдрәсә һәм Россия ислам институты эшли, аларда 220 укытучы белем бирә һәм 4 000 нән артык шәкерт укый.

Татар халкының рухи-дини мәгърифәтенә Татарстан Республикасы мөселманнарының Диния нәзарәте керткән өлеш бик зур. 2018 елда мөселманнарның белемен арттыру, милли мәдәниятккә карата кызыксынуны көчәйтү һәм аны үстерү максатында «Хозур» нәшрият йорты якынча 213 мең данә гомуми тираж белән 53 исемдәге китап бастырып чыгара. Татарстан мөфтияте төрле медиапроектларны да гамәлгә ашыра. «Иман» һәм башка мөселман вакытлы матбугаты басмалары – татар һәм рус телләрендә, «Шура» альманахы татар телендә дөнья күрә. Мөфтиятнең тагын бер зур проекты – «Хозур ТВ»: 2018 елда аның тапшырулары эфирга чыгу даирәсе Татарстанны, Башкортостанны, Түбән Новгород, Оренбург һәм Мәскәү өлкәләрен колачлый.

Мөселман бәйрәмнәре, хаҗ, намаз, ураза яки зәкят кебек үк, исламның кануни йолаларының аерылгысыз өлеше. Исламның төп бәйрәмнәре Аллаһының барлыгына һәм берлегенә, аның мәңгелегенә, гаделлегенә, кодрәтенә, тәкъдиргә ышануны игълан итә торган дин кануннары белән дә үзара бәйләнгән. Республикадагы татар халкының иң хөрмәт ителгән мөселман бәйрәмнәре – Корбан гаете, Ураза гаете, Мәүлид, Мигъраҗ h. б.

Татарстан шулай ук православиенең дә рухи үзәге булып тора. Җирле христиан җәмәгатьчелеге тормышында Рус православие чиркәвенең Татарстан митрополиясе әйдәп баручы рольне уйный. 2018 елда Татарстан

вершить процесс формирования трёхуровневой системы отечественного исламского образования (медресе, вуз, академия). В 2018 г. в Татарстане функционирует около 700 примечетских курсов, 9 медресе и Российский исламский институт, где работают 220 преподавателей и обучаются свыше 4 000 шакирдов.

Значителен вклад Духовного управления мусульман Республики Татарстан в духовно-религиозное просвещение татарского населения. В 2018 г. с целью просвещения мусульман, повышения интереса к национальной культуре и её развития издательский дом «Хузур» выпустил 53 наименования книг общим тиражом около 213 тыс. экземпляров. Татарстанский муфтият реализует различные медиапроекты. Мусульманские периодические издания «Иман» и другие публикуются на татарском и русском языках, альманах «Шура» – на татарском языке. Другим масштабным проектом издательского дома «Хузур» является «Хузур ТВ»: в 2018 г. зона его вещания охватила Татарстан, Башкортостан, Нижегородскую, Оренбургскую и Московскую области.

Мусульманские праздники – неотделимая часть исламских канонических обрядов, таких как паломничество, молитва, пост или раздача милостыни. Основные праздники ислама взаимосвязаны и с главными догматами религии, которые провозглашают веру в единство и единственность Аллаха: его вечность, справедливость и всемогущество; предопределение. Наиболее почитаемые мусульманские праздники среди татарского населения республики – Курбан-байрам, Ураза-байрам, Мавлид, Мирадж и др.

Татарстан является также духовным центром православия. Ведущую роль в жизни местного христианского сообщества играет Татарстанская митрополия Русской православной церкви. В 2018 г. в составе Татарстанской

the process of formation of the three-layered system of domestic Islamic education (madrasah, university, Academy). In 2018, Tatarstan had some 700 courses at mosques, 9 madrasahs, and the Russian Islamic Institute, which employ 220 teachers and teach over 4 000 Shakirds.

Also considerable is the contribution of the Muslim Spiritual Board of the Republic of Tatarstan to the spiritual and religious enlightenment of the Tatar population. In 2018, the Khuzur Publishing House published 53 titles of books with the total circulation of some 213 000 to enlighten Muslims and to ignite in them the interest in their national culture and to encourage them to develop it. Nearly a half of all editions are the works created by such representatives of the Tatar spiritual heritage and Muslim theology as Abu Khanifa, Maturidi, Tahawi, al-Gaznawi, S. Marjani, and so on. Another line of business of the mentioned publishing house is the publication of the enlightenment and educational literature. In 2018, it published 21 titles of educational and methodical guides for madrasahs, imams and institutions of higher education, as well as the works on the history of Islam and dictionaries.

The Tatar Islamic High Council implements various media projects. Muslim periodicals, such as Iman and so on, are being published in the Tatar and Russian languages, and Shura almanac – in the Tatar language. The creation, in 2018, of Khuzur TV channel became another large-scale project: the area covered by the channel embraces Tatarstan, Bashkortostan, Nizhny Novgorod, Orenburg, and Moscow Regions.

Muslim festivals are an inseparable part of the Islamic canonical rituals, such as pilgrimage, prayer, fasting or giving alms. The main festivals of Islam are inter-

митрополиясе составында 462 православие гыйбадәтханәсе исәпләнә, шуның 319 ы – чиркәү, 46 сы – гыйбадәт йорты, 86 сы – часовня, 11 е – гыйбадәт бүлмәсе. Казанда 60 православие гыйбадәтханәсе, шул исәптән 41 – чиркәү, 6 – гыйбадәт йорты, 8 часовня һәм 5 гыйбадәт бүлмәсе эшли. Яңа төзелгәннәрдән Казандагы – Серафим Саровский чиркәү комплексы, Вера, Надежда, Любовь һәм Софья, Изге Кирилл чиркәүләре; шәһәр тибындагы Алексеевское бистәсен – Гайсәнең Яңадан туу, Балчыклы авылында – Пётр һәм Павел Беренче изге апостоллар храмнары, шәһәр тибындагы Актүбә бистәсенең Сергий Радонежский чиркәве Татарстанда православиенең мөһим дини үзәкләре булды. 1996 елда Казандагы Газап чигүче изге Параскева Пятница чиркәвендә чуваш приходы оештырыла. Казан Богородица монастыреның Казан Мәрьям Ана иконасы Соборын яңадан торгызу (2015 елдан) проекты үзенчәлекле могҗиза булды. Православие дине тарафдарлары өчен Казан Благовещение соборының ачылуы истәлекле вакыйга төсен ала. 2000 елда Зөядә агач Троица чиркәве, Константин һәм Елена чиркәве, Богородица-Успение монастыреның Борадәрләр һәм

митрополии насчитывалось 462 православных культовых объекта, из них 319 – церкви, 46 – молитвенные дома, 86 – часовни и 11 – молитвенные комнаты. В Казани действуют 60 православных культовых объектов, в том числе 41 церковь, 6 молитвенных домов, 8 часовен и 5 молитвенных комнат. Вновь построенные храмовый комплекс Серафима Саровского, церкви: Веры, Надежды, Любови и Софьи, Святого Кирилла в Казани; храмы: Воскресения Христова в пгт Алексеевское, Первоверховных апостолов

connected with the main articles of the religion, which declare belief in oneness and onliness of Allah: his eternity, justice, and omnipotence; predestination. The Muslim holidays that are most respected by the Tatar population of the republic are Kurban-Bairam, Uraza-Bairam, Mawlid, Miraj, and so on.

Tatarstan is also the spiritual centre of the Orthodox Christianity. The leading role in life of the local Christian community is played by the Tatarstan's Metropolis of

Архимандрит корпуслары һ. б. реставрацияләнде. 1998 елдан Казан руханилар семинариясе эшли, ул 1921 елда ябылган Казан руханилар академиясенең үзенчәлекле дәвамчысы булып тора. Ул православие дине өчен теологлар һәм руханилар әзерләү белән шөгыльләнә.

Болардан тыш, Татарстан Республикасында 64 протестант, 5 иске дин (Рус православие иске йола чиркәве һәм попларсыз иске помор бердәмлеге), 2 католик, 1 яһүди һәм 10 башка конфессия приходлары теркәлгән, аларның барысының да диярлек үз гыйбадәт кылу урыннары бар.

Татарстанның православие динендәге халкы тарафыннан иң зурланган дини бәйрәмнәр булып Раштуа, Качману, Ходай белән очрашу (Сретение Господне), Изге Алла Анасына Благовещение (Изге хәбәр), Пасха, Изге Троица көне, Алма Спасы (Преображение Господне), Изге Алла Анасы Раштуасы, Изге Алла Анасы Бөркәве; яһүдиләрдә – песах (яһүд пасхасы), ханука (яктылык һәм җылылык бәйрәме) санала.

Татарстан җитәкчеләре әһәмиятле дини чараларда актив катнаша, шулар арасыннан Татарстан

Петра и Павла в с. Балчиклы, церковь преподобного Сергия Радонежского в пгт Актюбинский стали важными духовными центрами православия в Татарстане. В 1996 г. в Церкви святой великомученицы Параскевы Пятницы в Казани был учреждён чувашский приход. Своеобразным чудом стал проект воссоздания Собора Казанской иконы Божией Матери Казанского Богородицкого монастыря (с 2015 г.). Знаменательным событием для адептов православной веры стало открытие Казанского Благовещенского собора.

the Russian Orthodox Church. In 2018, the Tatarstan's Metropolis had 462 Orthodox religious sites, of which 319 were churches, 46 prayer houses, 86 chapels, and 11 prayer rooms. Functioning in Kazan are 60 Orthodox religious sites, including 41 churches, 6 prayer houses, 8 chapels, and 5 prayer rooms. The newly built temple complex of Seraphim of Sarov, the churches: of Vera, Nadezhda, Lubov, and Sofia, of St. Cyril in Kazan; the temples: of the Resurrection in the urban type settlement of Alexeyevskoye, of the Saints Peter and Paul

Республикасы мөселманнарының Диния нәзарәте корылтайларын, «Милли тормыш һәм дин» Бөтенроссия татар дин әһелләре форумнарын, «Изге Болгар жыены»н, «Алексеевск чыңнары» чаң чыңы фестивальләрен күрсәтергә мөмкин. Шулай ук алар республикадагы төрле конфессия башлыклары белән очраша, дини уку йортларында була. 2012 елның

В 2000 г. в Свияжске были отреставрированы деревянная Троицкая церковь, церковь Константина и Елены, Братский и Архимандричий корпуса Богородице-Успенского монастыря и др. С 1998 г. функционирует Казанская духовная семинария, которая является своеобразным преемником Казанской духовной академии, закрытой в 1921 г. Она занимается подготовкой теологов и священнослужителей для православного культа.

Кроме того, в Республике Татарстан зарегистрировано 64 протестантских, 5 старообрядческих (Русской православной старообрядческой церкви и беспоповского старопоморского согласия), 2 католических, 1 иудейский и 10 приходов других конфессий, почти все они имеют свои культовые учреждения.

Наиболее почитаемыми религиозными праздниками православного населения Татарстана являются Рождество Христово, Крещение Господне, Сретение Господне, Благовещение Пресвятой Богородицы, Пасха, День Святой Троицы, Преображение Господне, Рождество Пресвятой Богородицы, Покров Пресвятой Богородицы; иудеев – песах (еврейская пасха), ханука (праздник света и тепла).

Руководители Татарстана принимают активное участие в значимых религиозных мероприятиях, среди которых – съезды Духовного управления мусульман Республики Татарстан, Всероссийские форумы татарских религиозных деятелей «Национальная самобытность и религия», «Изге Болгар жыены», фестивали колокольного звона «Алексеевские перезвоны», встречаются с главами различных местных конфессий, посещают религиозные учебные заведения. В ежегодном послании Президента Республики Татар-

in the village of Balchikly, the church of the Venerable Sergius of Radonezh in the urban type settlement of Aktyubinsky became the important spiritual centres of Orthodoxy in Tatarstan. In 1996, the Chuvash prayer congregation was established at the Church of the Holy Martyr Paraskeva Pyatnitsa in Kazan. Actively revived in Tatarstan are the Orthodox temples – the project of reconstruction (from 2015) of the cathedral of Our Lady of Kazan of the Kazan Virgin Monastery became a kind of a miracle. In 2000, reconstructed in Sviyazhsk were the wooden Trinity Church, the Church of Sts. Constantine and Helen, the Brethren's and Archimandrite's Buildings of the Assumption Monastery, and so on. Functioning from 1998 is the Kazan Seminary, which is a kind of a successor of the Kazan Seminary that was closed in 1921. It trains theologians and clergymen for the Orthodox practice.

In addition to that, registered in the Republic of Tatarstan are 64 Protestant, 5 Old Rite (of Russian Orthodox Old Rite Church and Pomorian Old Orthodox Church), 2 Catholic, 1 Judaic, and 10 parishes of other confessions; almost all of them have their own religious institutions.

The most respected religious holidays of the Orthodox population of Tatarstan are Christmas, Epiphany, Presentation of Christ, Annunciation, Easter, Feast of the Holy Trinity, Transfiguration of Christ, Nativity of the Theotokos, Protection of the Blessed Virgin; of the Judaists – Pesah (Jewish Easter), Hanukkah (the festival of light and warmth).

The leaders of Tatarstan take an active part in the significant religious events, which include the congresses of the Muslim Spiritual Board of the Republic of Tatarstan, the All-Russian forums of the Tatar clergy "national Originality and Religion", "Izge Bolgar Jienny", festivals of chimes "Alexeyevskiye Perezvony", meet with the heads of different local confessions, attend religious educational

13 сентябрендә Татарстан Республикасы Президенты Р. Н. Миңнехановның Татарстан Республикасы Дәүләт Советына ясаган еллык Юлламасында аерым ассызыклап әйтелгәнчә, «Милләтара һәм динара мөнәсәбәтләрнең уңай торышы, төрле этник төркемнәр һәм төрле дин вәкилләренең үзара тыныч багланышларда булу һәм хезмәттәшлек итү рухы безнең кире каккысыз казанышыбыз булды һәм шулай булып кала».

стан Р. Н. Минниханова Государственному Совету Республики Татарстан от 13 сентября 2012 г. особо подчёркивалось, что «Нашим безусловным достижением было и остаётся позитивное состояние межнациональных и межконфессиональных отношений, дух мирного взаимодействия и сотрудничества представителей различных этнических групп и вероисповеданий».

institutions. In his annual address to the State Council of the Republic of Tatarstan that was made on 13 September 2012 President of the Republic of Tatarstan R. N. Minnikhanov specially noted: "Our obvious achievement was and still is the positive state of the inter-ethnic and inter-confessional relations, the spirit of peaceful interaction and cooperation of representatives of different ethnic groups and confessions".

Татарстан – Россиянең халыкара дәрәҗәдәге спорт үзәкләренең берсе

Спорт һәм физик культураның Татарстан Республикасында күптәннән килгән традицияләре бар. Казан хаклы рәвештә «Россиянең спорт башкаласы» исеменә лаек була. Соңгы ун елда республика спортчылары һәм спорт клублары бөтенроссия һәм халыкара ярышларда зур уңышларга ирешә. Татарстанда төзелгән спорт корылмалары һәм спорт клублары, шулай ук уздырыла торган зур халыкара ярышлар саны буенча Казан Мәскәүдән генә калыша. 2005 елда Олимпия һәм Паралимпия хәрәкәте, спорт һәм спорт индустриясе үсеше өчен Татарстан Республикасы «Россия Олимпия Даны галереясы» 1 нче Милли премиясенә лаек була.

Совет чорында спортка дәүләт күләмендә зур әһәмият бирелә, ул максатчан дәүләт сәясәте объекты була, нәтиҗәдә Татарстанда физкультура-спорт хәрәкәте массакүләм төс ала. XX гасырның икенче яртысында республикада кырыкка якын спорт төре киң үсешкә ирешә. СССР, Европа һәм дөнья чемпионатларында Татарстан спортчылары җиңел һәм авыр атлетика, чаңгы ярышлары, йөзү, хоккей, футбол, баскетбол, спорт гимнастикасы, пуля белән ату, стендка ату, фехтование, шахмат төрләре буенча иң зур уңышларга ирешәләр. Даими рәвештә физик культура һәм спорт белән шөгыльләнүчеләр саны 1980 еллар ахырына 2 млн кешегә җитә. 1990 еллар башына Татарстанда 1901 спорт мастеры, 68 халыкара класслы спорт мастеры, 14 СССРның атказанган спорт мастеры әзерләнгән була. СССРның атказанган тренеры исеменә – 8, РСФСРның атказанган тренеры исеменә 47 кеше лаек була. Татарстан спорты тарихына Л. А. Аверьянова, Н. Ф. Гыйләҗева, С. М. Закирова, Н. Н. Кибардина, О. Н. Князева, Н. А. Колесников, А. П. Курынов, Л. И. Логинова, Р. Г. Нәҗметдинов, В. Г. Никонова, Р. И. Сафин, Ф. П. Симашов, Н. Ш. Фәсахов, А. К. Хаматов, Г. И. Хәсәнов һ. б. исемнәр алтын хәрефләр белән языла.

Татарстан – один из российских центров спорта международного уровня

Спорт и физическая культура в Республике Татарстан имеют давние традиции. Казань по праву заслужила звание «спортивной столицы России». В последние десятилетия спортсмены и спортивные клубы республики добились больших успехов на престижных всероссийских и международных соревнованиях. По числу сосредоточенных в Татарстане спортивных сооружений и успешных клубов, а также проводимых крупных международных соревнований Казань уступает только Москве. В 2005 г. за развитие олимпийского и паралимпийского движения, спорта и спортивной индустрии Республика Татарстан была удостоена 1-й Национальной премии «Галерея Российской Олимпийской Славы».

В советский период спорту придавалось государственное значение, он был объектом целенаправленной государственной политики, в результате физкультурно-спортивное движение в Татарстане приобрело массовый характер. Во второй половине XX в. широкое развитие в республике получили около 40 видов спорта. Наибольших успехов на чемпионатах СССР, Европы и мира спортсмены из Татарстана добились по таким видам спорта, как лёгкая и тяжёлая атлетика, лыжные гонки, плавание, хоккей, футбол, баскетбол, спортивная гимнастика, пулевая и стендовая стрельба, фехтование, шахматы. Число регулярно занимающихся физической культурой и спортом к концу 1980-х гг. достигло 2 млн человек. К началу 1990-х гг. в Татарстане были подготовлены: 1901 мастер спорта, 68 мастеров спорта международного класса, 14 заслуженных мастеров спорта СССР. Звания заслуженного тренера СССР были удостоены 8, заслуженного тренера РСФСР – 47 человек. В историю татарстанского спорта золотом вписали свои имена Л. А. Аверьянова, Н. Ф. Гилязова, С. М. Закирова, Н. Н. Кибардина, О. Н. Князева, Н. А. Колесников, А. П. Курынов, Л. И. Логинова, Р. Г. Нежметдинов, В. Г. Никонова, Р. И. Сафин, Ф. П. Симашов, Н. Ш. Фасахов, А. К. Хаматов, Г. И. Хасанова и др.

Tatarstan is One of the Russian Sports Centres of International Level

Sports and physical culture have old traditions in the Republic of Tatarstan. Kazan has rightly won the title of the “sports capital of Russia”. In the last few decades, sportsmen and sport clubs of the republic achieved great success in prestigious All-Russian and international competitions. Kazan ranks second in the number of sport facilities and successful sport clubs, as well as in the number of large-scale international competitions, yielding to Moscow only. In 2005, the republic won the First National Award “Gallery of Russian Olympic Glory” for the development of the Olympic and Paralympic movement, sports, and sports industry.

During the Soviet period, the state paid great attention to sports. It was the object of a targeted state policy. As a result, the physical cultural and sports movement in Tatarstan was truly massive. In the second half of the 20th century, broadly developed in the republic were some 40 sports. The highest achievements of sportsmen from Tatarstan came at the championships of the USSR, as well as at European and the world championships in such sports as track and field athletics, heavy athletics, competitive skiing, swimming, ice hockey, football, basketball, Olympic gymnastics, rifle/pistol and trap shooting, fencing, and chess. By the end of the 1980s, the number of people involved in physical culture and sports on regular basis achieved 2 million. By the beginning of the 1990s, trained in Tatarstan were: 1 901 masters of sport, 68 international masters of sport, and 14 honoured masters of sport of the USSR. The titles of the honoured coach of the USSR were awarded to 8 people, the honoured coach of the RSFSR – to 47 people. The history of the Tatarstan’s sports was supplemented by the following “golden” names: L. A. Averyanova, N. F. Gilyazova, S. M. Zakirova, N. N. Kibardina, O. N. Knyazeva, N. A. Kolesnikov, A. P. Kurynov, L. I. Loginova, R. G. Nezhmetdinov, V. G. Nikonova, R. I. Safin, F. P. Simashov, N. S. Fasakhov, A. K. Khamatov, G. I. Khasanova, and so on.

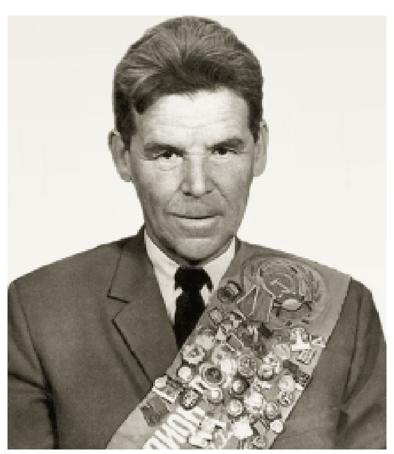

Р. Г. Нәҗметдинов, шахмат буенча халыкара спорт мастеры, шашка буенча спорт мастеры, СССРның атказанган тренеры, биш тапкыр РСФСР чемпионы, илнең команда беренчелекләрендә өч тапкыр СССР чемпионы

Р. Г. Нежметдинов, международный мастер спорта по шахматам, мастер спорта по шашкам, заслуженный тренер СССР, пятикратный чемпион РСФСР, трижды чемпион СССР в командных первенствах страны

R. Nezhmetdinov, International Master of Chess, Master of Sports of Checks, Honoured Coach of the USSR, five times champion of the RSFSR, three times champion of the USSR in team championships of the country

А. П. Курынов, авыр атлетика буенча Олимпия уеннары чемпионы, СССР, Европа, дөнья чемпионы

А. П. Курынов, чемпион Олимпийских игр по тяжёлой атлетике, чемпион СССР, Европы, мира

A. P. Kurynov, Olympic champion in weightlifting, champion of the USSR, European champion, world champion

А. М. Галләмова, шахмат буенча халыкара гроссмейстер

А. М. Галлямова, международный гроссмейстер по шахматам

A. Galliamova, International Chess Grand Master

Ф. П. Симашов, СССРның атказанган спорт мастеры, Олимпия уеннары чемпионы, 12 тапкыр СССР чемпионы

Ф. П. Симашов, заслуженный мастер спорта СССР, чемпион Олимпийских игр, 12-кратный чемпион СССР

F. P. Simashov, Merited Master of Sports of the USSR, Olympic champion, 12-times champion of the USSR

XX – XXI гасырлар чигендә спорт Татарстан Республикасы имиджын Россия һәм халыкара дәрәҗәдә таныту һәм популярлаштыруның төп чараларыннан берсе була. Республикада физик культураны һәм спортны үстерүгә булышлык иткән этәргеч факторларның берсе – Татарстанда иң эре бөтенроссия чемпионатларын (2003, 2006, 2009 елларда тимераякта фигуралы шуу буенча, 2008, 2014, 2018 елларда җиңел атлетика буенча Россия чемпионатлары) һәм халыкара чемпионатлар (Универсиада – 2013, су спорт төрләре буенча дөнья чемпионаты – 2015, футбол буенча дөнья чемпионаты – 2018 һ. б.) үткәрү була.

2013 елда Казанда узган студентларның XXVII Бөтендөнья җәйге спорт уеннары (Универсиада – 2013) Татарстанны бөтен дөньяга ачкан беренче зур халыкара спорт вакыйгасы була. Аңарга әзерлек барышында 34 спорт объекты реконструкцияләнә, 30 заманча спорт корылмасы, шул исәптән «Казан Арена» футбол стадионы (45 мең кешегә), Теннис академиясе (7 200), «Санкт-Петербург» волейбол үзәге (5 166), Су спорт төрләре сарае (3 500), Гимнастика үзәге (3 200), Бокс һәм өстәл теннисы үзәге (1 980), Ишкәкле спорт төрләре үзәге (1 065), «Зөя» стендка ату комплексы (350), «Акчарлак», «Буревестник» ябык йөзү бассейннары, «КАИ-Олимп» мәдәни-спорт комплексы, «Ак Буре», «Бустан», «Триумф», «Ватан» спорт комплекслары төзелә. Моннан тыш, 53 гектар мәйданлы Универсиада авылы, шул исәптән 20 торак корпус (13,5 мең кешегә) төзелә. Шәһәр транспорт һәм урам-юл инфраструктурасына зур үзгәрешләр кертелә: Казан метрополитенының икенче тармагы реконструкцияләнә һәм төзелә. «Казан» Халыкара аэропорты һәм «Казан-1» төп тимер юл вокзалы төзекләндерелә, «Казан – Аэропорт» интермодаль тимер юл тармагы, «Казан-2» транзит-күчеп утыру тимер юл-автобус вокзалы төзелә.

На рубеже XX – XXI вв. спорт стал одним из главных средств продвижения и популяризации имиджа Республики Татарстан на российском и международном уровне. Одним из наиболее стимулирующих факторов развития физической культуры и спорта в республике стало проведение в Татарстане крупнейших всероссийских (чемпионатов России по фигурному катанию на коньках в 2003, 2006, 2009 гг., лёгкой атлетике в 2008, 2014, 2018 гг.) и международных (Универсиады – 2013, чемпионата мира по водным видам спорта – 2015, чемпионата мира по футболу – 2018 и др.).

Первым грандиозным международным спортивным событием, открывшим Татарстан мировому спортивному сообществу, стали прошедшие в Казани XXVII Всемирные летние студенческие спортивные игры 2013 г. (Универсиада – 2013). В ходе подготовки к ним было реконструировано 34 спортивных объекта, построено 30 современных спортивных сооружений, в том числе футбольный стадион «Казань Арена» (на 45 тыс. человек), Академия тенниса (7200), Центр волейбола «Санкт-Петербург» (5 166), Дворец водных видов спорта (3500), Центр гимнастики (3 200), Центр бокса и настольного тенниса (1 980), Центр гребных видов спорта (1 065), комплекс стендовой стрельбы «Свияга» (350), крытые плавательные бассейны «Акчарлак», «Буревестник», культурно-спортивный комплекс «КАИ Олимп», спортивные комплексы «Ак Буре», «Бустан», «Триумф», «Ватан». Кроме того, была построена Деревня Универсиады площадью 53 га, в том числе 20 жилых корпусов (на 13,5 тыс. человек). Проведена обширная модернизация городской транспортной и улично-дорожной инфраструктуры: реконструированы и построены вторая очередь Казанского метрополитена. Реконструированы международный аэропорт «Казань» и главный железнодорожный вокзал «Казань-1», построены интермодальная железнодорожная ветка «Казань – Аэропорт», транзитно-пересадочный железнодорожно-автобусный вокзал «Казань-2».

At the turn of the 20th and 21st centuries, sport became one of the main means of promotion and popularisation of the image of the Republic of Tatarstan at the All-Russian and international levels. One of the most encouraging factors of development of physical culture and sports in the republic became the holding in Tatarstan of the most important All-Russian competitions (championships of Russia in figure skating in 2003, 2006, and 2009, track and field athletics in 2008, 2014, and 2018) and international competitions (Universiade 2013, FINA World Aquatics Championships 2015, FIFA World Cup 2018, etc.).

The first large-scale international sports event that discovered Tatarstan to the world sports public was the 27th Summer Universiade 2013 that was held in Kazan. Reconstructed in the course of preparing for that event were 34 sports projects, built were 30 modern sports facilities, including Kazan Arena football stadium (for 45 000 visitors), Tennis Academy (7 200), "St. Petersburg" Volleyball Centre (5 166), Palace of Water Sports (3 500), Gymnastics Centre (3 200), Centre for Box and Table Tennis (1 980), Centre for Rowing Sports (1 065), "Sviyaga" Trap Shooting Centre (350), "Akcharlak" and "Burevestnik" roofed swimming pools, "KAI Olymp" cultural and sports complex, "Ak Bure", "Bustan", "Triumph", and "Vatan" sports complexes. In addition to that, built was the Village of the Universiade that covered the area of 53 hectares and included 20 accommodation blocks (for 13 500 people). A large-scale reconstruction of the city transport and road infrastructure was organised: reconstructed and/or built were the second line of the Kazan underground, Kazan international airport and Kazan-1 Railway Station, intermodal railroad line "Kazan-Airport", and Kazan-2 transit-exchange railroad/bus station.

2013 елның 5 – 17 июль көннәрендә 27 спорт төре буенча Универсиада – 2013 үткәрелә. Ул уйнатылган медальләр саны (351 комплект), катнашучылар саны (160 илдән 11 778 кеше – 7 980 спортчы һәм 3 798 рәсми зат), шулай ук Россия Федерациясе җыелма командасы яулаган медальләр саны (155 алтын, 75 көмеш һәм 62 бронза) буенча рекордлы була. Татарстан спортчылары (барлыгы 51 кеше) 20 алтын, 10 көмеш, 10 бронза медаль яулый. Ярышларны 800 меңнән артык тамашачы карый. 2013 елгы Универсиада телеаудиториясен 100 дән артык илдә яшәүче 3 млрд кеше тәшкил итә. Универсиада уздыруга ярдәм итү өчен, Россиянең 37 төбәгеннән һәм дөньяның 38 иленнән 19 970 волонтёр җәлеп ителә. Казанга 150 меңнән артык турист килә.

Уеннар тарихында беренче тапкыр Сабан туе милли бәйрәмен, халыкара фестивальләрне (Ф. Шаляпин исемендәге опера фестивале, Р. Нуриев исемендәге балет фестивале һ. б.) һәм концертларны үз эченә алган «Мәдәни Универсиада» проекты тормышка ашырыла. Спорт менеджменты өлкәсендәге казанышлары өчен Халыкара премия тапшыру тантанасында (Лондон, Бөекбритания, 2013 ел) Казан халыкара спорт вакыйгаларын уздыру өчен дөньяда иң яхшы урын буларак махсус приз ала, ә 2013 елгы Универсиада «Иң инновацион вакыйга» һәм «Чара образы» номинацияләрендә җиңүче дип таныла.

Универсиада – 2013 прошла 5 – 17 июля 2013 г. по 27 видам спорта. Она стала рекордной по количеству разыгранных медалей – 351 комплект, по числу участников – 11 778 человек (7 980 спортсменов и 3 798 официальных лиц) из 160 стран, а также по количеству медалей, завоёванных сборной Российской Федерации (155 золотых, 75 серебряных и 62 бронзовых). Спортсмены из Татарстана (всего 51) завоевали 20 золотых, 10 серебряных, 10 бронзовых медалей. За соревнованиями наблюдали свыше 800 тыс. зрителей. Телеаудитория Универсиады – 2013 составила 3 млрд человек в более чем 100 странах. Для помощи в проведении Универсиады были привлечены 19 970 тыс. волонтёров из 37 регионов России и 38 стран мира. Казань посетило свыше 150 тыс. туристов. Впервые в истории игр был осуществлён проект «Культурная Универсиада», включавший национальный праздник Сабантуй, международные фестивали (оперный им. Ф. Шаляпина, балетный им. Р. Нуриева и др.) и концерты.

На 7-й церемонии вручения Международной премии за достижения в области спортивного менеджмента (Лондон, Великобритания, 2013 г.) Казань получила специальный приз как лучшее место в мире для проведения международных спортивных событий, а Универсиада – 2013 была признана победителем в номинациях «Самое инновационное событие» и «Образ мероприятия».

Universiade 2013 was held on 5 – 17 July 2013 and covered 27 sports. It set the records in the number of medals in competition – 351 sets, in the number of participants – 11 778 (7 980 sportsmen and 3 798 officials) from 160 countries, as well as in the number of medals that were won by team Russia (155 gold, 75 silver and 62 bronze medals). Sportsmen from Tatarstan (all in all there were 51 of them) won 20 gold, 10 silver and 10 bronze medals. Over 800 000 people watched the competition. The television audience of Universiade 2013 totalled 3 billion people in more than 100 countries. Attracted for the holding of the Universiade were 19 970 volunteers from 37 regions of Russia and 38 foreign countries. Over 150 000 tourists visited Kazan. For the first time in history of the Universiade a project titled "Cultural Universiade" was implemented, which included the national festival, Sabantuy, international festivals (the Feodor Chaliapin Opera Festival, the Rudolf Nureyev Ballet Festival, and so on) and various concerts.

During the 7th ceremony of awarding the international award for achievements in the field of sports management (London, United Kingdom, 2013), Kazan won a special prize as the best place for holding of international sports events, and Universiade 2013 was recognised as the winner in the categories "Most Innovative Event" and "Image of the Event".

Казанда 2015 елның 24 июленнән 9 августына кадәр Халыкара йөзү федерациясе (FINA) химаясе астында Су спорты төрләре буенча XVI дөнья чемпионаты уза. Медаль комплектларының рекордлы саны уйнатыла (75, шул исәптән 42 се йөзү буенча); рекордлы сандагы илләрдән (190) рекордлы санда спортчылар (2 500) катнаша. 6 су спорт төре буенча ярышлар (йөзү, ачык суда йөзү, суга сикерү һәм хайдайвинг; синхрон йөзү һәм судагы поло) 3 төп аренада: «Казан Арена», Су спорт төрләре сарае, Казансу елгасының яр буе һәм Кремль янындагы акваториясенең бер өлешендә уза. Чемпионатта беренче тапкыр синхрон йөзүдә катнаш (хатын-кыз һәм ир-ат) дуэтлар күрсәтелә, шулай ук чемпионаттагы спорт төрләре буенча катнаш команда дисциплиналарында медальләр уйнатыла. Чемпионатта 12 дөнья рекорды куела. Ярышларны дөньяның йөзгә якын телекомпаниясе трансляцияли һәм 120 дән артык журналист яктырта. «Казан Арена» футбол стадионында дөнья су спорт төрләре чемпионатлары тарихында беренче тапкыр ике 50 метрлы вакытлыча бассейн: ярышлар өчен төп бассейн һәм тренировкалар өчен бассейн төзелә. Казанда узган FICTS Challenge-2015 33 нче Халыкара спорт турындагы кинематографик һәм телевизион фильмнар фестивале (беренче тапкыр гадәттәге уткәрелү урыны – Миланнан читтә була) һәм республиканың төп Сабан туе чемпионатка багышлана. FINA президенты Хулио Маглине бу чемпионатны FINA тарихында иң яхшысы дип атый.

XVI чемпионат мира по водным видам спорта под эгидой Международной федерации плавания (FINA) прошёл в Казани с 24 июля по 9 августа 2015 г. Было разыграно рекордное число комплектов медалей (75, в т. ч. 42 – в плавании); участвовало рекордное число спортсменов (около 2 500) из рекордного числа стран (190). Соревнования по 6 водным видам спорта (плавание, плавание на открытой воде, прыжки в воду и хай-дайвинг, синхронное плавание и водное поло) прошли на трёх основных аренах: «Казань Арена», Дворец водных видов спорта, территория набережной и часть акватории реки Казанка у Кремля. Впервые на чемпионате были представлены смешанные (женщина и мужчина) дуэты в синхронном плавании, а также разыграны медали в смешанных командных дисциплинах по включённым видам спорта. На чемпионате мира было установлено 12 мировых рекордов. Соревнования транслировали и освещали около 100 мировых телекомпаний и свыше 1 200 журналистов. Впервые в истории мировых водных чемпионатов на футбольном стадионе «Казань Арена» были построены два временных 50-метровых бассейна: главный бассейн для соревнований и связанный с основным бассейн для тренировок. К проведению чемпионата были приурочены прошедшие в Казани 33-й Международный фестиваль кинематографических и телевизионных фильмов о спорте FICTS Challenge – 2015 (впервые не в месте обычного проведения – в Милане) и главный республиканский Сабантуй. Президент FINA Хулио Маглионе назвал этот чемпионат лучшим в истории FINA.

The 16th FINA World Aquatics Championships were held in Kazan from 24 July to 9 August 2015. The record-breaking number of sets of medals were awarded (75, including 42 in swimming); the record-breaking number of participants took part in the event (some 2 500) from the record-breaking number of countries (190). The competitions in 6 water sports (swimming, open water swimming, platform diving and high-diving, synchronous swimming, and water polo) took place at three main arenas: Kazan Arena, Palace of Water Sports, and in the territory of the embankment and in a portion of the water area of the River Kazanka near the Kremlin. For the first time in history of the championships, the mixed (woman and man) duets took part in the synchronous swimming, and medal events were held in mixed team disciplines in the relevant sports. All in all, 12 world records were set during the world championships. The competitions were broadcast and covered by some 100 world television companies and over 1 200 journalists. For the first time in history of the world aquatics championships, two temporary 50-metre swimming pools were erected on Kazan Arena football stadium: the main swimming pool for competitions and the auxiliary one that was used mainly for practicing. Timed to the holding of the championships were also the 33rd International Festival of Cinematographic and Television Sport Movies FICTS Challenge 2015 (for the first time it was held not in Milan, which is the usual place of its holding) and the main republic's Sabantuy. FINA President Julio Maglione called that championship the best in the history of FINA.

2018 елда Татарстан башкаласы Казан Футбол буенча дөнья чемпионаты (Футбол буенча дөнья кубогы, мундиаль) матчларын кабул итә. «Казан Арена» стадионында төркем этабының 4 уены: (Франция – Австралия, Иран – Испания, Польша – Колумбия, Көньяк Корея – Германия), финалның 1/8 е (Франция – Аргентина) һәм финалның 1/4 е (Бразилия – Бельгия) уза. 6 матчта стадионга барлыгы 254 448 тамашачы килә. Уеннарны караргa уртача алганда 42 408 (максималь сыйдырышлылыкның 98,9 % ы) кеше килә, өч уенда стадион 100 % ка тулы була. Чемпионатта катнашучы командалар өчен «Рубин» ФК спорт базасы (Япония җыелма командасы өчен), «Ак Барс» ХК спорт базасы һәм «Хезмәт резервлары» стадионының тренировка кыры (Австралия җыелма командасы өчен), «Зөя» тау чаңгысы спорт комплексы һәм Стендка ату комплексының тренировка кыры (Колумбия җыелма командасы өчен) әзерләнә.

В 2018 г. столица Татарстана – Казань принимала матчи Чемпионата мира по футболу (Кубок мира по футболу, мундиаль). На стадионе «Казань Арена» прошли 4 игры группового этапа (Франция – Австралия, Иран – Испания, Польша – Колумбия, Южная Корея – Германия), 1/8 финала (Франция – Аргентина) и 1/4 финала (Бразилия – Бельгия). Всего за 6 матчей стадион посетило 254 448 зрителей. Средняя посещаемость составила 42 408 (98,9 % от максимальной вместимости), на трёх играх была 100 % загрузка стадиона. Для команд-участниц к чемпионату были подготовлены: спортивная база ФК «Рубин» – для сборной Японии, спортивная база ХК «Ак Барс» и тренировочное поле стадиона «Трудовые резервы» – для сборной Австралии, горнолыжный спортивный комплекс «Свияга» и тренировочное поле Комплекса стендовой стрельбы – для сборной Колумбии.

In 2018, the capital of Tatarstan – Kazan – welcomed matches of the FIFA World Cup (Mundial). Kazan Arena hosted 4 games of the group stage (France vs. Australia, Iran vs. Spain, Poland vs. Colombia, South Korea vs. Germany), round of 16 (France vs. Argentina) and final 8 (Brazil vs. Belgium) games. All in all, 6 matches that were held at the stadium were attended by 254 448 visitors. The average attendance was 42 408 (98.9% of maximum capacity), three games were fully sold out. Prepared for teams participating in the tournament were: sports base of FC Rubin – for Team Japan, sports base of HC Ak Bars and a practice field of Trudoviye Rezervy stadium – for Team Australia, Sviyaga sports ski mountaineering and a practice field of the Trap Shooting Complex – for Team Colombia.

2016 IWF
Grand Prix
The Russian
President's
RUSSIA

KAZAN

Эре халыкара спорт ярышлары уздыру спорт-мәдәният инфраструктурасын гына түгел, төрле спорт төрләрен үстерүгә дә ярдәм итә. 2019 ел башына Татарстанда йөздән артык спорт төре үстерелә, шуларның иллегә якыны – Олимпия спорты төрләре. 1990 еллар ахырыннан башлап, илебезнең һәм чит илләрнең иң яхшы уенчыларын һәм тренерларын җәлеп итү нәтиҗәсендә спортның югары лигаларында чыгыш ясаучы Татарстан клубларының профессиональ командалары илнең иң көчле һәм популяр командалары рәтенә керә. Россия чемпионатлары, халыкара турнирлар җиңүчеләре һәм призёрлары – «Ак Барс» (хоккей), «Рубин» (футбол), «Синтез» (судагы поло), «Зенит-Казан» (ирләр волейболы), «Динамо-Казан» (хатын-кызлар волейболы, чирәмдәге хоккей, туплы хоккей) командалары.

Проведение крупных международных спортивных соревнований не только улучшает спортивно-культурную инфраструктуру, но и способствует развитию различных видов спорта. На начало 2019 г. в Татарстане культивируется более 100 видов спорта, из них около 50 – олимпийские. С конца 1990-х гг. татарстанские клубные профессиональные команды мастеров, выступающие в высших лигах игровых видов спорта, благодаря привлечению лучших отечественных и иностранных игроков и тренеров, вошли в число сильнейших и самых популярных в стране. Неоднократными победителями и призёрами чемпионатов России, международных турниров, обладателями престижных европейских и мировых кубков становились команды клубов: «Ак Барс» (хоккей), «Рубин» (футбол), «Уникс» (баскетбол), «Синтез» (водное поло), «Зенит-Казань» (мужской волейбол), «Динамо-Казань» (женский волейбол, хоккей на траве, хоккей с мячом).

The holding of the large-scale international sports competitions not only improves the sports and cultural infrastructure, but also contributes to the development of various sports. As at the beginning of 2019, Tatarstan was developing over 100 sports, of which some 50 were Olympic sports. From the late 1990s, professional sports clubs from Tatarstan that play in the super leagues of game sports entered the lists of the strongest and most popular teams in the country, having attracted the best country's and foreign players and coaches. The many-times winners and medallists of championships of Russia, international tournaments, winners of prestigious European and world cups were such clubs as Ak Bars (ice hockey), Rubin (football), Unics (basketball), Sintez (water polo), Zenit-Kazan (men's volleyball), Dynamo-Kazan (women's volleyball, grass hockey, and bandy).

Татарстан дөньякүләм һәм Россия автоспортының үзәге буларак танылa. «КАМАЗ-Мастер» ралли-рейдлар буенча күп тапкырлар Дөнья кубогы иясе, «Ралли – Париж – Дакар» югары категорияле трансконтиненталь супермарафоны (1996, 2000, 2002 – 2006 еллар) һәм «Дакар» ралли-марафоны (2009 – 2011, 2013 – 2015, 2017 – 2018 еллар), «Ефәк юлы» раллие (2016 ел) җиңүчесе булып тора. «Дакар» ралли-марафонында 2011, 2013 һәм 2015 елларда «КАМАЗ-Мастер» командасы автомобильләре бер үк вакытта йөк автомобильләренең гомуми зачётында беренче, икенче, өченче урыннарны алды. 2000 – 2010 елларда команда 42 беренче, 12 икенче һәм 7 өченче урынны ала.

Татарстан спортчылары дәрәҗәле халыкара ярышларда даими катнаша. О. В. Данилова, Л. Ф. Нуретдинова, Г. И. Сәмитова-Галкина, Э. Р. Хәсәнова, Д. В. Шкурихина Олимпия уеннарының – алтын, С. А. Дёмина, И. Х. Зиннуров, А. Н. Колесников, Е. Г. Волков, Д. В. Капустин, А. Б. Косарев, Е. С. Мигунова, Е. М. Тарасов, А. В. Ларьков, А. А. Нечаевская көмеш һәм бронза медальләрен ала.

Татарстан стал признанным центром мирового и российского автоспорта. «КАМАЗ-Мастер» является неоднократным обладателем Кубка мира по внедорожным ралли-рейдам, многократным победителем трансконтинентального высшей категории сложности супермарафона «Ралли – Париж – Дакар» (1996, 2000, 2002 – 2006 гг.) и ралли-марафона «Дакар» (2009 – 2011, 2013 – 2015, 2017 – 2018), ралли «Шёлковый путь» (2016). На ралли-марафоне «Дакар» 2011, 2013 и 2015 гг. автомобили КАМАЗ команды «КАМАЗ-Мастер» завоевали 1-е, 2-е и 3-е места одновременно в общем зачёте участвовавших грузовых автомобилей. В 2000 – 2010-е гг. команда завоевала 42 первых, 12 вторых и 7 третьих мест.

Спортсмены из Татарстана являются постоянными участниками престижных международных соревнований. Чемпионами Олимпийских игр новейшего периода стали О. В. Данилова, Л. Ф. Нурутдинова, Г. И. Галкина-Самитова, Э. Р. Хасянова, Д. В. Шкурихина; серебряными и бронзовыми призёрами – С. А. Дёмина, И. Х. Зиннуров, А. Н. Колесникова, Е. Г. Волкова, Д. В. Капустин, А. Б. Косарев, Е. С. Мигунова, Е. М. Тарасова, А. В. Ларьков, А. А. Нечаевская.

Tatarstan became a recognised centre of the world and Russia auto-sports. KAMAZ-Master is a many-times winner of the World Cup in Off-Road Rally Raids, many-times winner of Rally-Paris-Dakar transcontinental super marathon (1996, 2000, 2002 – 2006) and Dakar Rally Marathon (2009 – 2011, 2013 – 2015, 2017 – 2018), and Silk Road Rally (2016). During the Dakar Rally Marathon of 2011, 2013 and 2015, the KAMAZ trucks from KAMAZ-Master team won the 1st, 2nd and 3rd places in the overall ranking of trucks that participated in the competition. In the period between the 2000s and 2010s the team won 42 first, 12 second and 7 third places.

Sportsmen from Tatarstan are the permanent participants of prestigious international competitions. The Olympic champions of contemporary history include the names of O. V. Danilova, L. F. Nurutdinova, G. I. Galkina-Samitova, E. R. Khasyanova, D. V. Shkurikhina; silver and bronze Olympic medals were won by S. A. Dyomina, I. K. Zinnurov, A. N. Kolesnikova, Y. G. Volkova, D. V. Kapustin, A. B. Kosarev, Y. S. Migunova, Y. M. Tarasova, A. V. Larkov, and A. A. Nechayevskaya.

2018 ел башына Россиянең Олимпия спорт төрләре буенча җыелма командалары составында Татарстаннан 377 спортчы катнаша. 2018 елда бөтенроссия һәм халыкара ярышларда Татарстан спортчылары төрле дәрәҗәдәге 982 медаль яулый.

Җирле спортчыларның уңышлары, эре халыкара турнирлар уздыру халык арасында физик культураны популярлаштыруга ярдәм итә. 2010 – 2018 елларда системалы рәвештә физик культура һәм спорт белән шөгыльләнүче халыкның өлеше 22 %ка арта (23,15 % тан 45,7 %ка кадәр); спорт белән 1,6 миллионнан артык кеше шөгыльләнә. Халык тавыш бирүе йомгаклары буенча Татарстан «2018 елда физик культура һәм спорт өлкәсендә Россия Федерациясенең иң яхшы субъекты» номинациясендә беренче урынны ала.

На начало 2018 г. в составе сборных команд России по олимпийским видам спорта насчитывается 377 спортсменов-татарстанцев. В 2018 г. на всероссийских и международных соревнованиях спортсмены из Татарстана завоевали 982 медали разного достоинства.

Успехи местных спортсменов, проведение крупнейших международных турниров способствуют популяризации физической культуры среди населения. В 2010 – 2018 гг. доля населения, систематически занимающегося физической культурой и спортом, выросла на 22 % (с 23,15 % до 45,7 % соответственно); спортом занимаются более 1,6 млн человек. По итогам народного голосования Татарстан занял первое место в номинации «Лучший субъект Российской Федерации в области физической культуры и спорта в 2018 году».

As at the beginning of 2018, various teams representing Russia in Olympic sports included 377 sportsmen from Tatarstan. In 2018, sportsmen from Tatarstan won 982 different medals at various All-Russian and international competitions.

The achievements of local sportsmen and the holding of large-scale international tournaments contribute to the popularisation of physical culture among the population. In 2010 – 2018, the portion of the population that took part in various physical training and sports activities on a systematic basis grew by 22 % (from 23.15 % up to 45.7 %, respectively); engaged in sports activity are over 1.6 million citizens. Following the results of the nation-wide vote, Tatarstan won the first place in the category “Best Russian Region in the Field of Physical Training and Sports in 2018”.

Күпмилләтле җәмгыять үсешенең Татарстан моделе

Тарихи яктан Татарстан күп кенә халыклар өчен уртак йорт булып тора, аның территориясендә 173 милләт яши. Татар, башкорт, чуваш, удмурт, мари, мордва, рус, украин һәм дистәләгән башка милләт вәкилләре гасырлар буе бергә гомер итә. Бүген милли төрлелек – республика шәһәрләрендә генә түгел, аның муниципаль районнарында һәм авыл җирендә дә гадәти күренеш. Бу башлыча Татарстанның уңышлы социаль-икътисади үсеше белән бәйле, чөнки аның эшләү һәм яшәү өчен уңайлылыгын сизелерлек арттыра. Соңгы ун елда республикада мигрантлар агымы 2,5 тапкырга диярлек арта. Татарстанда ата-бабалар традицияләрен хөрмәт итүче, туган телен белүчеләр бәхетле дип санала, шуңа күрә кешеләр, туган иленнән читтә гомер иткәндә дә, туган йортының җылысын тоеп яшәсеннәр өчен, барысы да эшләнә.

Татарстанда бик күп халыклар яши, һәр милләт үзенең этник үзенчәлекләрен, гореф-гадәтләрен һәм үзенчәлекле мәдәниятен сакларга мөмкинлек бирә торган аерым этномәдәни сыйфатларга ия. Татарлар республиканың төп халкы булып тора һәм халыкның 53,1 %ын тәшкил итә. Аларның тотрыклы милли традицияләре һәм бәйрәмнәре бар, аларның күбесе хәзерге вакытта да билгеләп үтелә. Республикада русларның өлеше 39,7 % тәшкил итә. Татарстанда русларның күп булуы нәтиҗәсендә мәдәниятләрнең беркадәр кушылуы күзәтелә. Сан ягыннан өченче төркем буларак (3 %) чувашлар, башка төп кече халыклар кебек үк, республиканың мәдәни, икътисади һәм сәяси тормышында зур роль уйныйлар. Татарстанда халык саны буенча дүртенче урында удмуртлар тора (0,62 %). Лидерларның бишлеген мордва

Татарстанская модель развития многонационального общества

Исторически Татарстан является общим домом для представителей многих народов, на его территории проживают 173 этноса. Веками вместе живут татары, башкиры, чуваши, удмурты, марийцы, мордва, русские, украинцы и представители десятков других наций. Сегодня национальное многообразие – обычное явление не только в городах республики, но и в её муниципальных районах и сельских поселениях. Во многом это обусловлено успешным социально-экономическим развитием Татарстана, что существенно повышает его привлекательность для работы и проживания. За последнее десятилетие приток мигрантов в республику увеличился почти в 2,5 раза. В Татарстане считают, что счастлив тот, кто чтит традиции отца и матери, знает родной язык, и поэтому делают всё, чтобы, даже находясь вдали от родины, люди ощущали тепло родного дома.

В Татарстане проживает большое количество народов, которые имеют отличительные этнокультурные черты, позволяющие каждой национальности сохранить свои этнические особенности, традиции и элементы самобытных культур. Татары являются коренным народом республики и составляют 53,1 % её населения. Они имеют устойчивые национальные традиции и праздники, многие из которых отмечаются и в настоящее время. Доля русских в республике составляет 39,7 %. Вследствие многочисленности русских в Татарстане произошло некоторое слияние культур. Чуваши, являясь третьей по численности группой (3 %), играют, как и другие коренные малые народы, немалую роль в культурной, экономической и политической жизни республики. Следующим по численности народом, населяющим Татарстан,

The Model of Tatarstan for Development of Multi-national Society

Historically, Tatarstan has been home to many peoples; living in its territory are 173 ethnoses. Living together for centuries are the Tatars, Bashkirs, Chuvashes, Udmurts, Mari, Mordovians, Russians, Ukrainians, and representatives of dozens of other nations. Today, the national variety is a common phenomenon not only in the cities of the republic, but also in its municipal; districts and rural settlements. This is to a great degree explained by successful social and economic development of Tatarstan, which makes it considerably more attractive for working and living. Over the last decade the inflow of migrants to the republic has grown almost 2.5 times. In Tatarstan, they believe that happy are those who respects the traditions of their mothers and fathers, knows his or her mother tongue, and for this reason they do everything to help people feel the warmth of their native home even when they are far from their motherland.

Living in Tatarstan is the great number of peoples that have much in common, but who at the same time know their distinctive ethno-cultural features that help each nationality to preserve their ethnic peculiarities, traditions, and elements of their original cultures. The Tatars are the indigenous people of the republic and account for 53.1 % of its population. They have their own national traditions and festivals, many of which are still celebrated. The portion of the Russians in Tatarstan makes up 39.7 %. Considering the fact that the number of the Russians is quite large, a certain mixture of cultures has taken place in Tatarstan. The Chuvashes, being the third largest ethnic group (3 %), play, just like the other indigenous small peoples, a notable role in the cultural, economic, and political life of the republic. The next largest people that lives in Tatarstan are the Udmurts

халкы йомгаклый (0,51 %). Сан ягыннан күп булган төп халыклардан тыш (0,5 % тан югары), Татарстанда марилар (0,5 %), украиннар (0,48 %), башкортлар (0,36 %) яши. Бу халыкларның саны – 10 меңнән артык кеше.

Элек-электән Татарстанда әрмәннәр (5 987 кеше), белоруслар (4 592), яһүдләр (2 624), немецлар (2 220), ассириялеләр яши. Соңгы берничә дистә елда миграция исәбенә азәрбайҗан (9 527 кеше), үзбәк (8 881), таҗик (5 859), казах (1 758), грузин (1 478) һәм кыргыз (1 156) диаспорасы санының күп тапкырлар артуы күзәтелә. Әлеге диаспора вәкилләренең зур өлеше Казан, Яр Чаллы, Түбән Кама, Әлмәт, Бөгелмәдә яши.

Табигый-тарихи һәм икътисади сәбәпләр аркасында, Татарстан территориясендә җирле халыклар тигез урнашмаган. Татар халкы иң күп яши торган төп урыннар булып Казан аръягы – Казаннан төньякка һәм төньяк-көнчыгышка таба киң колачлы ареал, шулай ук республиканың көнчыгышы һәм көньягы тора. Татарлар район һәм шәһәрләрнең күпчелегендә сан ягыннан күбрәк, ә аларның саны республиканың бөтен территориясендә диярлек артты.

Руслар күбрәк Идел һәм Чулман (Кама) буйларында урнашкан муниципаль районнарда яши: Алексеевск районында – 58,6 %, Бөгелмә районында – 56,6 %, Югары Ослан районында – 65,8 %, Алабуга районында – 51,7 %, Яшел Үзән районында – 56,2 %, Лаеш районында – 55,1 %, Яңа Чишмә районында – 50,9 %, Спас районында – 67,6 %, Чистай районында – 55,4 %. Аларның күбрәге шәһәрдә яши. Казанда русларның чагыштырма саны 48,6 % тәшкил итә, татарлар – 47,6 %, Яр Чаллыда, киресенчә, халык саны буенча татарлар өстенлек итә. Яшел Үзәндә, Чистайда руслар 60 % тан артык, Бөгелмәдә һәм Алабугада халыкның 50 % ын тәшкил итәләр.

являются удмурты (0,62 %). Пятёрку лидеров замыкает мордва (0,51 %). Кроме коренных народов, представленных наибольшим количеством человек (выше 0,5 %), в Татарстане проживают марийцы (0,5 %), украинцы (0,48 %), башкиры (0,36 %). Численность этих народов – более 10 тыс. человек.

Издавна Татарстан населяют армяне (5 987 человек), белорусы (4 592), евреи (2 624), немцы (2 220), ассирийцы. В последние десятилетия за счёт миграции произошёл многократный рост численности азербайджанской (9 527 человек), узбекской (8 881), таджикской (5 859), казахской (1 758), грузинской (1 478) и киргизской (1 156) диаспор. Большая часть представителей этих диаспор проживают в Казани, Набережных Челнах, Нижнекамске, Альметьевске, Бугульме.

В силу естественно-исторических и экономических причин на территории Татарстана коренные народы размещены неравномерно. Основными районами расселения преимущественно татарского населения являются Заказанье – обширный ареал к северу и северо-востоку от Казани, а также восток и юг республики. Татары численно преобладают в большинстве районов и городов, а их доля увеличилась почти на всей территории республики.

Русские незначительно преобладают в муниципальных районах, расположенных по обоим берегам Волги и Камы: в Алексеевском районе их доля составляет 58,6 %, в Бугульминском – 56,6 %, в Верхнеуслонском – 65,8 %, в Елабужском – 51,7 %, в Зеленодольском – 56,2 %, в Лаишевском – 55,1 %, в Новошешминском – 50,9 %, в Спасском – 67,6 %, в Чистопольском – 55,4 %. Они имеют несколько больший процент среди городского населения. В Казани удельный вес русских составляет 48,6 %, татар – 47,6 %, в Набереж-

(0.62 %). They are followed by the Mordovians (0.51 %). Apart from indigenous peoples that are represented by the largest numbers of people (over 0.5 %), living in Tatarstan are also the Mari (0.5 %), Ukrainians (0.48 %), and Bashkirs (0.36 %). These peoples are each represented by more than 10 000 people.

From the olden times Tatarstan has been inhabited by the Armenians (5 987 people), Byelorussians (4 592), Jews (2 624), Germans (2 220), and Assyrians. The migration of the last decades resulted in the multiple growth of the Azerbaijani (9 527), Uzbek (8 881), Tajik (5 859), Kazakh (1 758), Georgian (1 478), and Kyrgyz (1 156) communities. The major portion of people from these communities lives in Kazan, Naberezhnye Chelny, Nizhmekamsk, Almetyevsk, and Bugulma.

For a number of natural-historical and economic reasons the indigenous peoples are distributed in the territory of Tatarstan in a dispersed way. The main area inhabited mainly by the Tatar people if the so-called Zakazanye – a vast territory to the north and north-east of Kazan, as well as the east and the south of the republic. The Tatars prevail in the major portion of districts and cities, and their number has grown in almost entire territory of the republic.

The Russians are slightly prevailing in the municipals districts located on both banks of the Volga and the Kama: in the Alexeyevsky District they account for 58.6 %, in Bugulminsky District – for 56.6 %, in Verkhneuslonsky District – for 65.8 %, in the Yelabuzhsky District – for 51.7 %, in the Zelenodolsky District – for 56.2 %, in the Laishevsky District – for 55.1 %, in the Novosheshminsky District – for 50.9 %, in the Spassky District – for 67.6 %, in the Chistopolsky District – for 55.4 % of the total population. They also prevail among urban population. The population of Kazan has the following ethnic breakdown: Russians account for 48.6 %, the Tatars – for 47.6 %. In Naberezhnye Chelny, the Tatars are slightly

Үзәктән читтәге көньяк-көнбатыш районнарда традицион рәвештә чувашлар һәм мордвалар яши, төньяк-көнбатышта – марилар, төньяк-көнчыгышта – удмуртлар. Аларның күпчелеге Татарстанның алга таба аталачак муниципаль районнарында яши: чувашлар Аксубай районында – 44 %, Чүпрәледә – 41,1 %, Нурлат районында – 25,3 %, Чирмешән районында – 22,8 %, Тәтеш районында – 20,9 %, Буа районында – 19,9 %, Әлки районында – 19,2 %; Кукмара районында удмуртлар – 14 %, Балтач районында – 11,9 %, Әгерҗе районында – 6,4 %, Баулы районында – 5,6 %; мордвалар Алексеевск районында – 3 %, Әлмәт районында – 1,4 %, Баулы районында – 1,1 %, Бөгелмә районында – 2,3 %, Лениногорск районында – 4,6 %, Тәтеш районында – 9,6 %, Чирмешән районында – 4,2 %; марилар Әгерҗе районында – 8 %, Актаныш районында – 1 %, Алабуга районында – 1,2 %, Кукмара һәм Мамадыш районында – 1,4 шәр %, Менделеевск районында – 4 %, Минзәлә һәм Мөслим районнарында 2,7 шәр % тәшкил итә.

Украин һәм башкортларның эре җәмгыятьләре 1960 – 1970 еллардагы хезмәт миграцияләре нәтиҗәсендә формалаша, алар Яр Чаллыда һәм Түбән Камада (украиннарның 40 % тан артыгы һәм башкортларның 55 % ы) туплана.

Татарстан җитәкчелегенең (М. Ш. Шәймиев, Р. Н. Миңнеханов, Ф. Х. Мөхәммәтшин һ. б.) гамәлләре милләтара тынычлыкны һәм татулыкны саклауга юнәлдерелгән үзгәртеп корууларның тулы бер комплексы өчен ныклы нигез була. Кешенең, гражданинның тулы хокукын һәм хаЛыкларның тигез хокуклылыгын тәэмин итү тарихи, милли һәм рухи традицияләрне, мәдәниятләрне, телләрне саклап калуга һәм үстерүгә, Татарстанда гражданнар татулыгын булдыруга ярдәм итә. Республикада барлык дини конфессияләрнең актив

ных Челнах, наоборот, по численности незначительно преобладают татары. В Зеленодольске, Чистополе русские составляют свыше 60 %, в Бугульме и Елабуге – более 50 % населения.

В периферийных районах юго-запада традиционно проживают чуваши и мордва, на северо-западе – марийцы, на северо-востоке – удмурты. Большая их часть проживает в муниципальных районах Татарстана: чуваши в Аксубаевском районе составляют 44,0 %, в Дрожжановском – 41,1 %, в Нурлатском – 25,3 %, в Черемшанском – 22,8 %, в Тетюшском – 20,9 %, в Буинском – 19,9 %, в Алькеевском – 19,2 %; удмурты в Кукморском районе – 14,0 %, в Балтасинском – 11,9 %, в Агрызском – 6,4 %, в Бавлинском – 5,6 %; мордва в Алексеевском – 3,0 %, в Альметьевском – 1,4 %, в Бавлинском – 1,1 %, в Бугульминском – 2,3 %, в Лениногорском – 4,6, в Тетюшском – 9,6 %, в Черемшанском – 4,2 %; мари в Агрызском – 8,0 %, в Актанышском – 1,6 %, в Елабужском – 1,2 %, в Кукморском и Мамадышском – по 1,4 %, в Менделеевском – 4,0 %, в Мензелинском и Муслюмовском – по 2,7 %.

Крупные общины украинцев и башкир сформировались в результате трудовых миграций 1960 – 1970-х гг., они концентрируются в Набережных Челнах и Нижнекамске (более 40 % украинцев и 55% башкир республики).

Действия татарстанского руководства (М. Ш. Шаймиева, Р. Н. Минниханова, Ф. Х. Мухаметшина и др.) стали прочной основой для целого комплекса преобразований, направленных на сохранение межнационального мира и согласия. Обеспечение полноценных прав и свобод человека, гражданина и равноправия народов способствовало сохранению и развитию исторических, национальных и духовных традиций, культур, языков, обеспечению

more in number. In Zelenodoslk and in Chistopol, the Russians comprise over 60 %, and in Bugulma and Yelabuga – over 50 % of the population.

The remote districts in the south-west of the republic are traditionally inhabited by the Chuvashes and Mordovians, the north-west districts – by the Mari, and the north-east districts – by the Udmurts. The large portion of them lives in the municipal districts of Tatarstan: the Chuvashes live in the Aksubayevsky comprising 44.0 % of its population, in Drozhzhanovsky District they account for 41.1 %, in Nurlatsky District – for 25.3 %, in the Cheremshansky District – for 22.8 %, in the Tetyushsky District – for 20.9 %, in the Buinsky District – for 19.9 %, in the Alkeyevsky District – for 19.2 %; the Udmurts live in the Kukmorsky District comprising – 14.0 % of its population, in the Baltasinsky District they account for – 11.9 %, in the Agryzsky District – for 6.4 %, in the Bavlinsky District – for 5.6 %; the Mordovians live in the Alexeyevsky District comprising 3.0 % of its population, in the Almetyevsky District they account for 1.4 % of the population, in the Bavlinsky District – for 1.1 %, in the Bugulminsky District – for 2.3 %, in the Leninogorsky District – for 4.6 %, in the Tetyushsky District – for 9.6 %, in the Cheremshansky district – for 4.2 %; the Mari live in the Agryzsky District comprising 8.0 % of its population, in the Aktanyshsky District they account for – 1.6 %, in the Yelabuzhsky District – for 1.2 %, in the Kukmorsky and Mamadyshsky Districts – for 1.4 %, in the Mendeleyevsky District – for 4.0 %, in the Menzelinsky and Muslyumovsky Districts – for 2.7 % of the population.

The large communities of the Ukrainians and Bashkirs emerged as a result of labour migrations of the 1960s and 1970s in Naberezhnye Chelny and Nizhnekamsk (over 40 % of the Ukrainians and 55 % of the Bashkirs of the republic).

The actions of the Tatarstan's leadership (M. S. Shaimiev, R. N. Minnikhanov, F. K. Mukhametshin, and so on) provided a solid basis for the entire complex

хезмәттәшлеге нәтиҗәсендә күп кенә дәүләт программалары кабул ителә. Хәзерге вакытта еллык финанслау күләме 330 млн сумнан артык булган 3 дәүләт программасы һәм 6 подпрограмма гамәлгә ашырыла. Алар милли мәдәниятләрне һәм рухиятне үстерүгә, милләтара һәм динара татулыкны саклап калуга, экстремизмга һәм терроризмга каршы торуга ярдәм итә.

Татарстан Республикасының күпмилләтле җәмгыятен берләштерүдә Татарстан халыклары корылтайлары мөһим роль уйный. Татарстан халыкларының 1 нче корылтае 1992 елда Татарстан Республикасының беренче Президенты М. Ш. Шәймиев тәкъдиме белән оештырыла. Республикада 1992 елда Татарстанның милли-мәдәни берләшмәләре ассоциациясе (2007 елдан Татарстан халыклары ассамблеясе) һәм Казанда Халыклар дуслыгының беренче йорты (1999 елда) төзелү 1 нче корылтайның мөһим нәтиҗәсе була. 2007, 2017 елларда Татарстан халыкларының 2 нче һәм 3 нче корылтайлары булып уза. Алар милләтара толерантлык һәм республикада яшәүче халыклар арасында үзара ихтирам булдыруның үзенчәлекле бер формасына әверелә.

Республикада милләтара татулык булдыруда Татарстан халыклары ассамблеясе, Бөтендөнья татар конгрессы, Татарстан Республикасы Иҗтимагый палатасы, Татарстан Республикасы мөселманнарының Диния нәзарәте, Рус православие чиркәвенең Татарстан митрополиясе кебек иҗтимагый институтларның роле сизелерлек арта. Татарстан халыклары ассамблеясенең инфраструктурасы сизелерлек киңәя, аның эш формалары һәм масштаблары үзгәрә, ул 210 нан артык милли-мәдәни берләшмәне туплап тора. 2019 ел башына Татарстанда 8 Халыклар дуслыгы йорты эшли – Казанда, Чаллы,

гражданского согласия в Татарстане. При активном взаимодействии всех религиозных конфессий в республике был принят целый ряд государственных программ. В настоящее время реализуются 3 государственные программы и 6 подпрограмм с ежегодным финансированием более 330 млн рублей. Они способствуют развитию национальных культур и духовности; сохранению межнационального и межрелигиозного согласия; противодействию экстремизму и терроризму.

Важную роль в консолидации многоэтничного общества Республики Татарстан играют Съезды народов Татарстана. 1-й съезд народов Татарстана был организован в 1992 г. – по инициативе и при участии первого Президента Республики Татарстан М. Ш. Шаймиева. Важным итогом 1-го съезда стало создание в республике Ассоциации национально-культурных объединений Татарстана в 1992 г. (с 2007 г. Ассамблея народов Татарстана) и первого Дома Дружбы народов в Казани (в 1999 г.). В 2007, 2017 гг. состоялись 2-й и 3-й съезды народов Татарстана, которые стали своеобразной формой движения к межэтнической толерантности и взаимоуважению между народами, населяющими республику.

Заметно возросла роль таких институтов гражданского общества, как Ассамблея народов Татарстана, Всемирный конгресс татар, Общественная палата Республики Татарстан, Духовное управление мусульман Республики Татарстан, Татарстанская митрополия Русской православной церкви, в создании межнационального согласия в республике. Существенно расширилась инфраструктура Ассамблеи народов Татарстана, изменились формы и масштабы её работы. Ассамблея включает более 210 национально-культурных объединений. На начало 2019 г. в Татарстане действуют 8 домов Дружбы народов – в Казани, Набережных Челнах, Нижнекамске, Азнакаево, Лениногор-

of transformations aimed at the preservation of the inter-ethnic peace and concord. Securing the full rights and freedoms of man, citizen and equality of peoples contributed to the preservation and development of historical, national, and spiritual traditions, cultures, languages, to ensuring the civil concord in Tatarstan. The active interaction of all religious confessions helped the republic to adopt a number of the state programmes. Currently implemented are 3 state programmes and 6 sub-programmes with the annual funding totalling over 330 million roubles. They encourage the development of national cultures and spirituality; the preservation of the inter-ethnic and inter-religious concord; and combatting extremism and terrorism.

An important role in the consolidation of the multi-ethnic society of the Republic of Tatarstan is played by Congresses of Peoples of Tatarstan. The First Congress of Peoples of Tatarstan was organised in 1992 on the initiative and with participation of the first President of the Republic of Tatarstan M. S. Shaimiev. The creation in the republic of the Association of national and Cultural Unions became an important result of the First Congress in 1992 (from 2007, the Assembly of Peoples of Tatarstan) and of the first House of Friendship of Peoples in Kazan (in 1999). In 2007 and in 2017, the Second and the Third Congresses of Peoples of Tatarstan were held, which became a kind of a movement for inter-ethnic tolerance and mutual respect between peoples that inhabit the republic.

Significantly more became the role of such institutes of the civic society as the Assembly of Peoples of Tatarstan, the World Congress of the Tatars, The Public Chamber of the Republic of Tatarstan, Muslim Spiritual Board of the Republic of Tatarstan, and the Tatar Metropolitanate of the Russian Orthodox Church in ensuring the inter-ethnic concord in the republic. Considerably broader became the infrastructure of the Assembly of Peoples of Tatarstan, the forms and the scale of its activity have changed, uniting over 210 national and cultural unions. As at

Түбән Кама, Азнакай, Лениногорск, Менделеевск, Нурлат һәм Тәтештә; алар Татарстан халыклары мәдәниятләрен саклау һәм үстерү буенча иҗтимагый милли-мәдәни оешмаларга дәүләт ярдәме күрсәтәләр; «Наш дом – Татарстан» журналы чыгарыла.

Бөтендөнья татар конгрессы Башкарма комитеты XXI гасыр башында татар халкының этномәдәни консолидациясендә зур роль уйный. Аның химаясе астында Бөтендөнья татар эшкуарларына ярдәм итү ассоциациясе, Бөтендөнья татар яшьләре форумы, «Россиянең татар авыллары» Бөтенроссия иҗтимагый оешмасы, «Татар гаиләсе» Бөтенроссия иҗтимагый фонды, Бөтентатар төбәк тарихын өйрәнүчеләр оешмасы, «Россия көрәш федерациясе» Гомумроссия иҗтимагый оешмасы, «Ак калфак» Бөтендөнья татар хатын-кызлары иҗтимагый оешмасы эшләп килә. Конгресс 359 татар милли-мәдәни оешмасын берләштерә: Россия Федерациясендә – 164, якын чит илләрдә – 81 һәм ерак чит илләрдә – 68 оешма. Татарстан Республикасында конгрессның 46 филиалы эшли. Казан – татарларның федераль милли-мәдәни автономиясе үзәге.

ске, Менделеевске, Нурлатах и Тетюшах, которые оказывают государственную поддержку общественным национально-культурным организациям по сохранению и развитию культур народов Татарстана; издаётся журнал «Наш дом – Татарстан».

Большую роль в этнокультурной консолидации татарского народа в начале XXI в. играет Исполком Всемирного конгресса татар. Под его эгидой действуют Всемирная ассоциация содействия татарским предпринимателям, Всемирный форум татарской молодёжи, Всероссийская общественная организация «Татарские сёла России», Всероссийский общественный фонд «Татарская семья», Всетатарское общество краеведов, Общероссийская общественная организация «Федерация корэш России», Республиканская общественная организация татарских женщин «Ак калфак». Конгресс объединяет 359 татарских национально-культурных организаций, в Российской Федерации – 164, в странах ближнего зарубежья – 81 и дальнего – 68. В Республике Татарстан действует 46 филиалов конгресса. Казань является центром Федеральной национально-культурной автономии татар.

the beginning of 2019, operating in Tatarstan have been 8 Houses of Friendship of Peoples – in Kazan, Naberezhnye Chelny, Nizhnekamsk, Aznakayevo, Leninogorsk, Mendeleyevsk, Nurlat, and Tetyushi, which provide the state support to public national and cultural organisations in their activity aimed at preservation and development of cultures of peoples of Tatarstan. In addition to that, the "Our House – Tatarstan" magazine is being published in the republic.

The great role in the ethno-cultural consolidation of the Tatar people in the early 21st century is played by the Executive Committee of the World Congress of Tatars. Acting under its umbrella are the World Association of Support to Tatar Entrepreneurs, the World Forum of the Tatar Youth, the All-Russian Public Organisation "The Tatar Villages of Russia", the All-Russian Public Fund "The Tatar Family", the All-Tatar Society for Regional Studies, the All-Russian Public Organisation "Federation of Koresh of Russia", and the Republic's Public organisation of the Tatar Women "Ak Kalfak". The Congress unites 359 Tatar national and cultural organisations, of which 164 are in the Russian Federation, 81 – in the CIS countries, and 68 in other foreign countries. Acting in Tatarstan are 46 branches of the Congress. Kazan is the centre of the Federal national and cultural autonomy of the Tatars.

Милли мәгариф һәм мәдәният системасы, бәйрәмнәр – республика халыкларының этник үзтәңгәллеген саклап калу нигезе

Тел һәм милли мәктәп этник үзтәңгәллекне саклап калуның һәм үстерүнең мөһим элементлары булып тора. Дәүләт телләрен һәм башка телләрне үстерү, мәктәптә рус һәм татар телләрен мәҗбүри рәвештә һәм бертигез күләмдә өйрәнү кебек үк, Татарстандагы өстенлекле юнәлеш булып тора. Шул ук вакытта рус телен һәм әдәбиятын, мәдәниятен һәм гореф-гадәтләрен саклауга һәм үстерүгә аерым игътибар бирелә. Моңа тел һәм милли сәясәт өлкәсендә дәүләт программаларын гамәлгә ашыру да ярдәм итә. Моннан тыш, 10 елдан артык «Татарстанда рус теле» дигән махсус программа эшләп килә. Милли телләрнең һәм республика халыклары мәдәниятенең байлыгын арттыру буенча галимнәр, педагоглар һәм мәдәният хезмәткәрләре зур эш алып бара.

Татарстанның төп халыкларының (татар, мари, мордва, чуваш, удмуртларның) беренче милли мәктәп учреждениеләре 1920 елларда республика төзелү белән бергә барлыкка килә. Милли мәгарифнең мәктәп системасы башлангыч мәктәптән алып гомуми белем бирү мәктәбенә кадәр дәвамлы үсеш этабын уза. 1930 елларда мәктәп челтәре республиканың һәр торак пунктын колачлый, шуның нәтиҗәсендә нигездә мәктәп яшендәге укучылар арасында, өлешчә өлкәннәр арасында да, грамотасызлык бетерелә. 1938 елда «Милли республика һәм өлкәләр мәктәпләрендә рус телен мәҗбүри өйрәнү турында» ВКП(б) Үзәк Комитетының һәм СССР Халык Комиссарлары Советының карарларын игълан итеп, 1940 – 1950 елларда мәҗбүри 7 еллык һәм 8 еллык белем бирү системасына күчү белән милли мәктәпләрне руслаштыру процессы башлана, ул интенсив характерда була, бигрәк тә шәһәр җирлегендә. 1980 елга Татарстанның күп кенә шәһәр һәм район мәктәпләре рус телендә укыту системасына күчә. Гомуми белем бирү мәктәпләренең милли челтәре бер милләт вәкилләре генә яшәгән авылларда сакланып кала. Гомуми белем бирү йортларында миллилекне бетерү процессы татар милли мәктәбендә дә тискәре чагылыш таба, ул сизелерлек руслаша.

1990 елларда Татарстанда совет мәгариф һәм тәрбия системасын үзгәртеп коруның төп үзенчәлеге милли мәктәпләр челтәрен куәтле рәвештә торгызуда, балаларга туган телләрен өйрәтүне оештыруда чагыла. 1990 – 2000 елларда республика шәһәрләрендә татар гимназияләренең тотрыклы челтәре оеша, күп мәктәпләрдә татар сыйныфлары эшли башлый, гомуми белем бирү мәктәпләренең программаларына татар телен өйрәтү кертелә. Мәктәпләрдә милли белем бирү өлкәсендә сизелерлек уңышларга ирешелә: Татарстанда 1,4 мең татар мәктәбе һәм татар теле аерым фән буларак укытыла торган мәктәпләр эшли, 148 – чуваш, 45 – удмурт, 22 – мари, 5 – мордва, рус этномәдәни компонентлы 34 мәктәп исәпләнә. Казандагы 12 нче урта гомуми белем бирү мәктәбендә, гомуми белем предметлары белән беррәттән, яһүд халкының тарихы, мәдәнияте, гореф-гадәтләре, теле өйрәтелә. Башка халык вәкилләре туган телләрен 34 якшәмбе мәктәбендә өйрәнәләр.

Татарстанда тәрбия эшчәнлеге туган телдә алып барыла торган милли балалар бакчалары системасын формалаштыру зур казаныш була. Республикада 2 меңнән артык мәктәпкәчә белем бирү учреждениесе эшли, аларның 889 ында – татар телендә, 53 ендә – чуваш, 15 ендә удмурт телендә тәрбия бирелә; балалар

Национальная система образования и культуры, праздники – основа сохранения этнической идентичности народов республики

Важным элементом сохранения и развития этнической идентичности являются язык и национальная школа. Развитие государственных и других языков, обязательное паритетное изучение русского и татарского языков в школе стали приоритетом в Татарстане. При этом особое внимание уделяется сохранению и развитию русского языка и литературы, культуры и традиций. Этому способствует и реализация государственных программ в сфере языковой и национальной политики. Кроме того, более 10 лет действует специальная программа «Русский язык в Татарстане». Большую работу по преумножению богатства национальных языков и культур народов республики ведут учёные, педагоги и работники культуры.

Первые национальные школьные учреждения коренных народов Татарстана (татар, марийцев, мордвы, чувашей, удмуртов) появились с образованием республики в 1920-е гг. Школьная система национального образования прошла длительный этап развития от начальной до общеобразовательной школы. В 1930-е гг. школьная сеть охватила почти каждый населённый пункт республики, благодаря чему в основном была ликвидирована неграмотность среди учащихся школьного возраста, отчасти и среди взрослого населения. С обнародованием в 1938 г. Постановления ЦК ВКП(б) и Совнаркома СССР «Об обязательном изучении русского языка в школах национальных республик и областей» начался процесс русификации национальных школ с переходом к обязательной 7-летней и 8-летней системе образования в 1940 – 1950-е гг., который приобрёл интенсивный характер, особенно в городах. К 1980-м гг. многие городские и районные школы Татарстана перешли на русскоязычную систему обучения. Национальная сеть общеобразовательных школ сохранилась только в этнически несмешанных сельских населённых пунктах. Процесс денационализации общеобразовательных учебных заведений негативно сказался и на татарской национальной школе, которая заметно обрусела.

Главное своеобразие реорганизации советской системы образования и воспитания 1990-х гг. в Татарстане заключалось в интенсивном возрождении сети национальных школ, организации изучения детьми родного языка. В 1990 – 2000-е гг. в городах республики была создана устойчивая сеть татарских гимназий, во многих школах стали работать татарские классы, в программы общеобразовательных школ было введено изучение татарского языка. Были достигнуты заметные успехи в национальном школьном образовании: в Татарстане функционируют более 1,4 тыс. татарских школ и с татарским языком как предметом обучения, 148 – чувашских, 45 – удмуртских, 22 – марийские, 5 – мордовских, 34 школы – с русским этнокультурным компонентом, в том числе средняя общеобразовательная школа № 12, в которой, наряду с общеобразовательными предметами, преподаются история, культура, традиции, язык еврейского народа. Представители других народов изучают родные языки в 34 воскресных школах.

Большим достижением в Татарстане стало формирование системы национальных детских садов, в которых процесс воспитания строится на родном языке. В республике действуют свыше 2 тыс. дошкольных образовательных учреждений, из них 889 – с татарским языком воспитания, 53 – чувашских, 15 – удмуртских детских садов; 10 марийских групп. Возрождение

National System of Education and Culture and Festivals are the Basis for Preservation of the Ethnic Identity of Peoples of the Republic

Language and national (ethnic) school are an important element of preservation and development of the ethnic identity. The development of the state and other languages, just like the mandatory equal study of the Russian and Tatar languages at school became a priority in Tatarstan. At the same time, special attention is being paid to preservation and development of the Russian language, literature, culture, and traditions. Contributing to this is also the implementation of the state programmes in the field of language and national policy. Besides, a special programme – Russian language in Tatarstan – has been active for over 10 years. A large-scale work is being done to further increase the richness of national languages and cultures of the peoples of the republic by scientists, pedagogues, and cultural workers.

The first national (ethnic) schools of indigenous peoples of Tatarstan (the Tatars, Mari, Mordovians, Chuvashes, Udmurts) emerged at the time when the republic was established – in the 1920s. The school system of national (ethnic) education was evolving for a long time, starting from elementary and up to the general education school. In the 1930s, the school network embraced almost every settlement of the republic, which helped to almost completely eliminate illiteracy among school-age children and, partially, among adults. Following the publication in 1938 of the Resolution of the central Committee of VKP(b) and the Council of People's Commissars of the USSR "On Mandatory Study of the Russian Language at Schools of national Republics and Regions", there began the process of Russification of national schools, which was accompanied by transfer towards mandatory 7-year and 8-year system of education in the 1940s and 1950s, which became quite intensive, especially in the urban areas. By the 1980s, many city and district schools of Tatarstan were transferred to the system of education that was based on the Russian language. The national network of general education schools preserved only in the ethnically pure rural areas. The process of denationalisation of the general education schools had a negative impact on the Tatar national schools as well, since it became significantly Russified.

The main peculiarity of reorganisation of the Soviet system of education and upbringing of the 1990s in Tatarstan was the intensive revival of the network of national schools and the organisation of the study of the mother tongue by children. In the 1990s and 2000s, the towns of the republic created a stable network of the Tatar gymnasiums; many schools created the Tatar forms and the study of the Tatar language was introduced to the academic programmes of the general education schools. Notable achievements were made in the national school education: Tatarstan has over 1 400 Tatar schools with the Tatar language as an academic subject, 148 Chuvash schools, 45 Udmurt schools, 22 Mari schools, 5 Mordovian schools, 34 schools with the Russian ethno-cultural component, including the secondary general education school No. 12, which, along with the general education subjects, also teaches the history, culture, traditions, and the language of the Jewish people. Representatives of the other peoples study their mother tongues at 34 Sunday schools.

One the great achievements of Tatarstan was the formation of a system of national kindergartens, in which the process of upbringing was based on the mother tongue. The republic has more than 2 000 pre-school educational institutions, of which 889 use the Tatar language for upbringing, 53 are the Chuvash and 15 –

бакчаларында 10 мари төркеме эшли. Милли мәгариф системасын торгызу Татарстан халыкларының, беренче чиратта татар милләтенең үзенчәлекле мәдәниятен, традицияләрен һәм гореф-гадәтләрен үстерү өчен бик куәтле этәргеч була.

Татарстан халыклары үзләренең бай тарихлары, мәдәниятләре һәм үзенчәлекле гореф-гадәтләре белән дан казанган. Бик борынгы заманнарда ук туган традицияләр күп гасырлар дәвамында кешеләрне берләштереп торган төп чара булган. Татарстанлылар милли бәйрәмнәрен үткәрүне дәвам итә, традицион йолаларның күпчелеген үти, әүвәлге сынамышларга һәм риваятьләргә ышана. Заманча милли бәйрәмнәр һәм йолалар үзләрендә үткәннәр белән бүгенгене табигый рәвештә берләштерә. Кайбер традицияләрнең тамыры мәҗүсилеккә тоташа, алар ислам һәм христиан диннәре кабул ителгәнчегә кадәр үк барлыкка килә. Вакыт узу белән халык гореф-гадәтләренең күбесе сакраль мәгънәсен югалткан, әмма алардагы ритуалларның төп элементлары безнең көннәргә килеп җиткән. Борынгы күмәк традицияләргә авыл халкы тугрырак, чөнки шәһәр кешеләре аерымланып яшәү рәвеше алып бара. Милли бәйрәм һәм йолаларның күп өлеше игенчелек эшләре календаре һәм гаилә көнкүреше белән тыгыз бәйләнгән. Аларны уздыру – яхшы уңыш алуның яки ныклы никахның нигезе, шулай ук балаларның сәламәтлеген һәм гаилә иминлеген саклый дип санала.

Татар халкы уникаль мәдәниятка, күп кенә кызыклы, башка халыкларның йолаларына охшамаган традицияләргә ия, алар еш кына үзборынгылыгы, уникальлеге белән шаккатыра. 1980 елларның ахырына кадәр Татарстандагы татарларның төп күмәк бәйрәме булып язгы кыр эшләре тәмамлануга багышланган борынгы Сабан туе тора. Бәйрәм республиканың һәр җирендә һәм этаплап: башта

национальной системы обучения придало мощный импульс развитию самобытных культур, традиций и обычаев народов Татарстана, прежде всего татарского этноса.

Народы Татарстана славятся своей богатой историей, культурой и самобытными традициями. Главным способом объединения людей на протяжении многих веков служили традиции, зародившиеся ещё в древности. Татарстанцы продолжают отмечать национальные праздники, соблюдают многие элементы традиционных обрядов, верят в старинные приметы и предания. Современные национальные праздники и обряды гармонично соединяют в себе прошлое и настоящее. Некоторые традиции уходят корнями в язычество, зародившись ещё до принятия ислама и христианства. Со временем многие народные обычаи утратили сакральный смысл, но основные элементы их ритуалов дошли до наших дней. Более привержены старинным коллективным традициям жители сельской местности, поскольку горожане ведут более обособленный образ жизни. Большое количество национальных праздников и обрядов тесно связано с календарём сельскохозяйственных работ и семейным бытом. Их проведение было залогом хорошего урожая или успешного брака, защищало здоровье детей и благополучие семьи.

Татарский народ имеет уникальную культуру и много интересных традиций, которые часто поражают своей аутентичностью, своеобразием и не перекликаются с обрядами других народов. Вплоть до конца 1980-х гг. основным массовым праздником татар Татарстана был старинный татарский Сабантуй, посвящённый окончанию весенних сельскохозяйственных работ. Праздник отмечался в республике повсеместно и поэтапно: сначала сельские, затем – районные и городские, после них – республиканский Сабантуй

Udmurt kindergartens; there are also 10 Mari groups. The revival of the national (ethnic) system of education gave a strong impetus to the development of original cultures, traditions, and customs of the peoples of Tatarstan, but first of all of the Tatar ethnos.

The peoples of Tatarstan are famous for their rich history, culture, and original traditions. Traditions that were born in the olden times have been the main way to unite people for centuries. Citizens of Tatarstan continue celebrating their national (ethnic) holidays, observe many elements of their traditional rituals, and believe the old superstitions and legends. The modern national holidays and rituals unite in themselves harmoniously the past and the present. Some traditions trace their roots in the pagan times, being born well before the adoption of Islam and Christianity. In the course of time many folk customs have lost their sacral meaning, but the main elements of their rituals have survived until our days. People who live in the rural areas are more devoted to the old collective traditions, since urban citizens live more individual lives. A great number of national festivals and rituals are closely connected with the calendar of agricultural works and family everyday life. Their holding has always been considered as a token of the good harvest or happy marriage, protected health of children and ensured the well-being of a family.

The Tatar people has its own unique culture and many interesting traditions, which often amaze with their authenticity, uniqueness, and do not have anything in common with the rituals of the other peoples. Until the end of the 1980s, the main large-scale festival of the Tatars was the old Tatar Sabantuy, dedicated to the finishing of the spring agricultural works. The festival was celebrated all over the republic in several stages: first in the rural areas, then at the level of district centres and towns, and finally – at the republic's level – in Kazan. Enjoying the support from the Tatarstan's leadership, Sabantuy

авылларда, аннан районнарда һәм шәһәрләрдә үткәрелә, алардан соң Казанда республика Сабан туе уза. Татарстан җитәкчелегенең комплекслы ярдәм белән татарлар күпләп яши торган төбәкләрдә, чиратлап, федераль шәһәр һәм авыл Сабан туйлары үткәрелә. Татар Сабан туйлары Россиянең татар халкы тупланып яши торган күп кенә төбәкләрендә, шулай ук БДБнең кайбер илләрендә һәм ерак чит илләрдә бәйрәм ителә. XXI гасыр башында Сабан туе бөтенроссия генә түгел, ә дөньякүләм танылу алды.

«Каравон» – республикакүләм рус халык бәйрәме, ул үзенең тамырлары белән XVI гасырга барып тоташа. Татарстанда һәм гомумән Россиядә соңгы берничә дистә ел дәвамында киң танылу ала һәм республикада ел саен үткәрелә торган рус фольклоры фестивальләре өчен иҗади нигез була. Каравон Лаеш районының Рус Никольское авылында 1993 елдан бирле ел саен узды-

в Казани. При комплексной поддержке татарстанского руководства в регионах компактного проживания татар поочерёдно стали проводиться федеральные городские и сельские сабантуи. Татарские сабантуи отмечаются во многих регионах России с компактным проживанием татарского населения, а также в некоторых странах СНГ и дальнего зарубежья. В начале XXI в. Сабантуй получил не только всероссийскую, но и мировую известность.

Каравон – республиканский русский народный праздник, который своими корнями уходит в XVI в. В Татарстане и России в целом в последние десятилетия он приобрёл широкую известность и стал творческой основой для ежегодных фестивалей русского фольклора в республике. Каравон ежегодно проводится в с. Русское Никольское Лаишевского района с 1993 г.

festivals began to be celebrated at the federal level – in regions with large Tatar communities, also at the levels of towns and villages. The tatar Sabantuy festivals are celebrated in many regions of Russia and in some CIS and other foreign countries. In the early 21st century, Sabantuy gained all-Russian and international fame.

Karavon, the republic's Russian national holiday, which traces its roots in the 16th century, has become in the last decades broadly known in Tatarstan and in Russia in general as a creative basis for annual festivals of Russian folklore in the republic. Karavon has been annually celebrated in the village of Russkoye Nikolskoye in the Laishevsky District starting from 1993 (from 2003, as the state holiday of the Republic of Tatarstan). In certain years, it brings together more than 50 ethnographic and vocal ensembles from Tatarstan, the Volga Region, the

рыла (2003 елдан – Татарстан Республикасының дәүләт бәйрәме) һәм кайбер елларда Татарстаннан, Идел буе төбәкләреннән, Урал һәм Себердән 50 дән артык этнографик һәм вокаль ансамбльләрне җыя. Фестиваль традицион рус мәдәнияте үсешенә, фольклор мирасын популярлаштыруга һәм иң яхшы башкаручы коллективларны ачыклауга ярдәм итә.

Питрау – республикакүләм керәшен мәдәнияте фестивале, керәшен татарларының иң яраткан бәйрәмнәреннән берсе, XVIII – XIX йөзләрдән бәйрәм ителә. Борынгы чорда бу бәйрәм йола сыйфатында булган. Яңадан торгызылган беренче Питрау бәйрәме Татарстанның Мамадыш районы Җөри авылы янындагы Тырлау аланында 1999 елның 12 июлендә уза. 2008 елдан Питрау республикакүләм керәшен мәдәнияте фестивале буларак үткәрелә. Гади халыкта Питрауны «Кичке Сабан туе», «Мәхәббәт

(с 2003 г. – государственный праздник Республики Татарстан) и в некоторые годы собирает свыше 50 этнографических и вокальных ансамблей из Татарстана, регионов Поволжья, Приуралья и Сибири. Фестиваль способствует развитию традиционной русской культуры, популяризации фольклорного наследия и выявлению лучших исполнительских коллективов.

Питрау – республиканский фестиваль кряшенской культуры, один из самых почитаемых праздников крещёных татар, который своими корнями уходит в XVIII – XIX вв. В старину праздник носил обрядовый характер. Первый возрождённый Питрау был проведён 12 июля 1999 г. на поляне Тырлау вблизи д. Зюри Мамадышского района Татарстана. С 2008 г. Питрау проводится как Республиканский фестиваль кряшенской культуры.

Cis-Urals, and Siberia. The festival contributes to the development of traditional Russian culture, popularisation of the folklore heritage, and finding the best performing collectives.

Pitrau, the republic's festival of the Kryashen culture, is one of the most respected holidays of the baptised Tatars. Its history started in the 18th or 19th centuries. In the olden times, the festival was of ritual nature. The first revived Pitrau was held on 12 July 1999 on a Tyrlau meadow near the village of Zyuri in the Mamadyshsky District of Tatarstan. From 2008, Pitrau is celebrated as the republic's festival of the Kryashen culture. People call Pitrau the "Night-time Sabantuy" or "Festival of Love". Certain its elements are similar to festivities of the Tatar Sabantuy and Jien and the Slavic festival of Midsummer Night. Coming to celebrate the festival are the folklore ensembles from districts of Tatarstan that

бәйрәме» дип тә атыйлар. Аның аерым элементлары татарларның Сабан туе һәм Җыен бәйрәме, славяннарның Иван Купала бәйрәме чараларына охшаган. Бәйрәмгә Татарстанның керәшеннәр тупланып яши торган районнарыннан фольклор ансамбльләре, шулай ук Киров, Оренбург, Самара, Чиләбе өлкәләреннән, Башкортостаннан, Удмуртиядән ансамбльләр җыела.

Семык – республикакүләм мари традицион мәдәнияте бәйрәме, мари халкының әһәмиятле һәм яраткан бәйрәмнәренең берсе, ул аларның җәйге бәйрәмнәре циклын ачып җибәрә. Аның асылы вафат булган туганнарны искә алуга һәм хуҗалык эшләрендә, көнкүрештә алардан хәер-фатиха сорауга нигезләнә. Татарстанда бәйрәм 1990 еллардан бирле билгеләп үтелә. 2009 елда Семык республика бәйрәме статусын ала: беренче республикакүләм Семык 2009 елның 26 июнендә Мөслим районының Мари-Бүләр авылында уза һәм марилар тупланып яши торган районнарның берсендә ел саен үткәрелә. Бирегә мари музыка һәм бию сәнгатен Татарстанның марилар яши торган районнарыннан, шулай

В простонародье Питрау называют «Ночной сабантуй», «Праздник любви». Отдельные элементы его похожи на праздничные мероприятия татарского Сабантуя и Джиена, славянского – Ивана Купалы. На праздник съезжаются фольклорные ансамбли из районов Татарстана с компактным проживанием кряшен, а также ансамбли из Кировской, Оренбургской, Самарской, Челябинской областей, Башкортостана, Удмуртии.

Семык – республиканский праздник марийской традиционной культуры, один из значимых и любимых праздников марийцев, традиционно открывающий цикл летних праздников. Основной его идеей является поминовение умерших родственников и прошение у них благословения на удачу в хозяйственных делах и быту. Праздник в Татарстане отмечается с 1990-х гг. В 2009 г. Семык получил статус республиканского праздника: первый республиканский Семык состоялся 26 июня 2009 г. в с. Мари-Буляр Муслю-

have large Kryashen communities, as well as from the Kirov, Orenburg, Samara, Chelyabinsk Regions, Bashkortostan, Udmurt Republic.

Semyk, the republic's festival of the Mari traditional culture, is one of the most significant and beloved festivals of the Mari people, which traditionally opens the cycle of summer festivals. Its main idea is to pray for the deceased relatives and to ask from them the blessing for success in the everyday life. The festival is celebrated in Tatarstan from the 1990s. In 2009, Semyk got the status of the republic's holiday: the first republic's Semyk was held on 26 June 2009 in the village of Mari-Bulyar of the Muslyumovsky District and is celebrated annually in one of the districts with the Mari communities. The Mari musical and dancing culture is represented by folklore collectives from districts of Tatarstan that have Mari communities, as well as from the Mari Republic, Bashkortostan, Udmurt Republic, and the Kirov Region.

Uyav is the republic's festival of the Chuvash culture, folk traditions, and rituals. It is based on the youth games and round dances, which trace their roots

ук Мари Эл, Башкортостан, Удмуртия республикаларыннан, Киров өлкәсеннән килгән милли фольклор коллективлары тәкъдим итә.

Уяв – чуваш мәдәнияте, чуваш халкы традицияләренең һәм гореф-гадәтләренең республика бәйрәме. Аның нигезендә тамырлары белән ерак гасырларга киткән яшьләр уеннары һәм әйлән-бәйлән уеннары тора. Татарстанда 1940 – 1950 елларда кабат торгызыла. Бүген Уяв – Татарстанның барлык күпмилләтле халкы тормышында әһәмиятле вакыйга. Республика дәрәҗәсендә Уяв беренче тапкыр 1993 елда Чистай районының Түбән Кондрата авылында билгеләп үтелә. Башта Уяв Татарстанның чувашлар тупланып яши торган районнарының берсендә, чиратлап, 2006 елдан Нурлат районында ел саен үткәрелә. Чуваш халкының музыка һәм бию сәнгатен Татарстанның чувашлар тупланып яши торган районнарыннан, шулай ук Чувашстан, Башкортостан республикаларыннан, Самара, Свердловск, Ульяновск, Төмән, Пенза өлкәләреннән килгән милли фольклор коллективлары тәкъдим итә.

мовского района и проводится каждый год в одном из районов с компактным проживанием марийцев. Марийскую музыкальную и танцевальную культуру представляют национальные фольклорные коллективы из районов Татарстана с компактным проживанием марийцев, а также из Марий Эл, Башкортостана, Удмуртии, Кировской области.

Уяв – республиканский праздник чувашской культуры, народных традиций и обычаев. В его основе лежат молодёжные игры и хороводы, корни которых уходят в глубину веков. Возрождён в Татарстане в 1940 – 1950-е гг. Сегодня Уяв – значимое событие в жизни всего многонационального народа Татарстана. Впервые на республиканском уровне Уяв отмечался в 1993 г. в с. Нижняя Кондрата Чистопольского района. Первоначально Уяв проводился ежегодно в одном из районов Татарстана с компактным проживанием чувашей (с 2006 г. – в Нурлатском районе). Чувашскую музыкальную

in the olden times. The festival was revived in Tatarstan in the 1940s – 1950s. At present, Uyav is a significant event in life of the entire multi-national people of Tatarstan. Uyav was first celebrated at the republic's level in 1993 in the village of Nizhnyaya Kondrata of the Chistopolsky District. Originally, Uyav was celebrated annually in one of the districts of Tatarstan with the Chuvash communities (from 2006, in the Nurlatsky District). The Chuvash musical and dancing culture is represented by national folklore collectives from districts of Tatarstan with the Chuvash communities, as well as from Chuvash Republic, Bashkortostan, from the Samara, Sverdlovsk, Ulyanovsk, Tyumen, and Penza Regions.

Baltay, the republic's festival of the Mordovian traditional culture, has the history of more than 100 years. On that day, the Mordovians pray for their ancestors who were the first to settle in this territory, as well as for Viryava, the mistress of forests, and the Bear, the master of forest. In 2000, Baltay got the status of the republic's festival of Mordovian culture and is celebrated annually in the village of Mordovskaya Karmalka of the Leninogorsky District. The Mordovian musical and dancing culture is represented by folklore collectives from districts of Tatarstan

Балтай – республикакүләм мордва традицион мәдәнияте бәйрәме, бер гасырдан артык тарихка ия. Бу көнне мордвалар шушы җирләргә беренче килеп утырган ата-бабаларын, шулай ук урманнар хуҗабикәсе Виряваны һәм урман хуҗасы Аюны искә ала. 2000 елда Балтай республикакүләм мордва мәдәнияте бәйрәме статусын ала, һәм ул ел саен Лениногорск районының Мордва Кармалкасы авылында үткәрелә. Мордва халкының музыка һәм бию сәнгатен Татарстанның мордвалар тупланып яши торган районнарыннан, шулай ук Мордовия Республикасыннан һәм Самара өлкәсеннән килгән милли фольклор коллективлары тәкъдим итә.

Гырон быдтон – республикакүләм удмурт традицион мәдәнияте бәйрәме. Ул удмуртларның уңыш сорап гыйбадәт кылуына корылган язгы-җәйге цикл бәйрәмнәреннең берсеннән башланып китә. Удмурт авылларында борынгыдан ук бәйрәм ителә, гадәттә язгы сабан һәм чәчү тәмамланганнан соң, җәйге кояш торгынлыгының соңгы көннәрендә, печәнгә чыгар алдыннан уздырыла. Татарстанда Гырон быдтон республика дәрәҗәсендә 1998 елдан билгеләп үтелә: беренче Гырон быдтон 1998 елның 13 июнендә Баулы районының Кит-Озеро авылында уза. Удмуртларның музыка һәм бию традицияләрен Татарстанның удмуртлар тупланып яши торган районнарыннан, шулай ук Удмуртия, Мари Эл республикаларыннан, Киров өлкәсеннән килгән милли фольклор коллективлары күрсәтә.

и танцевальную культуру представляют национальные фольклорные коллективы из районов Татарстана с компактным проживанием чувашей, а также из Чувашии, Башкортостана, Самарской, Свердловской, Ульяновской, Тюменской, Пензенской областей.

Балтай – республиканский праздник мордовской традиционной культуры, имеет более чем столетнюю историю. В этот день мордва вспоминает своих предков, которые первыми переселились на эти земли, а также владычицу лесов Виряву и хозяина леса Медведя. В 2000 г. Балтай получил статус республиканского праздника мордовской культуры, ежегодно отмечается в селе Мордовская Кармалка Лениногорского района. Мордовскую музыкальную и танцевальную культуру представляют национальные фольклорные коллективы из районов Татарстана с компактным проживанием мордвы, а также из Республики Мордовия и Самарской области.

Гырон быдтон – республиканский праздник удмуртской традиционной культуры. Восходит к одному из праздников весенне-летнего цикла молений удмуртов о предстоящем урожае. Празднуется в удмуртских сёлах издревле, обычно проводится после завершения весенней пахоты и сева яровых, в последние дни летнего солнцестояния, перед сенокосом. В Татарстане на республиканском уровне Гырон быдтон отмечается с 1998 г.: 1-й Гырон быдтон состоялся 13 июня 1998 г. в с. Кит-Озеро Бавлинского района. Удмуртскую музыкальную и танцевальную культуру представляют национальные фольклорные коллективы из районов Татарстана с компактным проживанием удмуртов, а также из Удмуртии, Марий Эл, Кировской области.

with the Mordovian communities, as well as from the Mordovian Republic, and the Samara Region.

Gyron Bydton, the republic's festival of the Udmurt traditional culture, traces its roots in one of the festivals of the spring/summer cycle of prayers of the Udmurts for the good harvest. The festival is celebrated in the Udmurt villages from the olden times, usually after finishing the spring sowing campaign, on the last days of the summer solstice, before the hay-making. In Tatarstan, Gyron Bydton is celebrated at the republic's level from 1998. The first Gyron Bydton was held on 13 June 1998 in the village of Kit-Ozero of the Bavlinsky District. The Udmurt musical and dancing culture is represented by national folklore collectives from districts of Tatarstan with the Udmurt communities, as well as from the Udmurt Republic, and the Kirov Region.

Татарстанда язгы көн белән төн тигезлеге көнендә – төркичә яңа елны – Нәүрүзне бәйрәм итү, кышкы кояш торгынлыгы көнендә – борынгы Нардуган бәйрәмен, борынгы славян бәйрәме Май чабуны, ягъни коймаклар белән сыйланып һәм карачкы яндырып кышны озатуны, учак аша сикереп һәм яңа өзелгән чәчәкләрдән үрелгән такыяларны елгага агызып, Иван Купаланы уздыру традицияләре торгызыла башлый. Әлеге бәйрәм вакыйгалары – борынгы гореф-гадәтләргә карата үзенчәлекле ихтирам билгесе алар сакраль мәгънәгә ия булудан бигрәк, фольклор-күңел ачу чаралары булып тора.

Татарстан Республикасы халыкларының үзенчәлекле мәдәнияте саклауда һәм үстерүдә мөһим рольне үзешчән халык коллективлары (татар, рус, чуваш, удмурт, мари, мордва һ.б.) уйный, алар арасында 1 меңнән артык фольклор коллективы һәм 2 меңгә якын халык театр студиясе исәпләнә.

В Татарстане начали возрождаться традиции празднования мусульманского нового года Навруз в день весеннего равноденствия, старинного праздника Нардуган в день зимнего солнцестояния, старинного славянского праздника Масленица – проводов зимы, с масленичными блинами и сжиганием чучела, Ивана Купалы с прыжками через костёр и спуском на реку венков, сплетённых из свежих цветов. Эти праздничные действа являются своеобразной данью древним традициям, которые носят больше фольклорно-увеселительный характер, нежели сакральный.

Важную роль в сохранении и развитии самобытной культуры народов Республики Татарстан играют самодеятельные народные коллективы (татарские, русские, чувашские, удмуртские, марийские, мордовские и др.), среди которых более 1 тыс. фольклорных коллективов и около 2 тыс. народных театральных студий.

Also revived in Tatarstan are the traditions of celebrating such holidays as Navruz, the Muslim New Year, which takes place on the day of the vernal equinox; the old festival of Nardugan, which is celebrated on the day of the winter solstice; the old Slavic festival of Maslenitsa, a farewell to winter, which is celebrated with pancakes and burning of a dummy; the festival of Midsummer Night, which is celebrated by jumping over fire and floating wreaths woven from fresh flowers on rivers. These festive actions are a kind of tribute to the old traditions, which are of folklore/entertaining nature rather than of sacral one.

An important role in the preservation and development of the original cultures of the peoples of the Republic of Tatarstan is played by amateur folklore collectives (the Tatar, Russian, Chuvash, Udmurt, Mari, Mordovian, and so on), which include over 1 000 folklore collectives and some 2 000 folk theatrical studios.

WorldSkills стандартлары нигезендә һөнәри осталык буенча 45 нче дөнья чемпионаты. 2019

45-й чемпионат мира по профессиональному мастерству WorldSkills. 2019

The 45th WorldSkills Competition of vocational skills. 2019

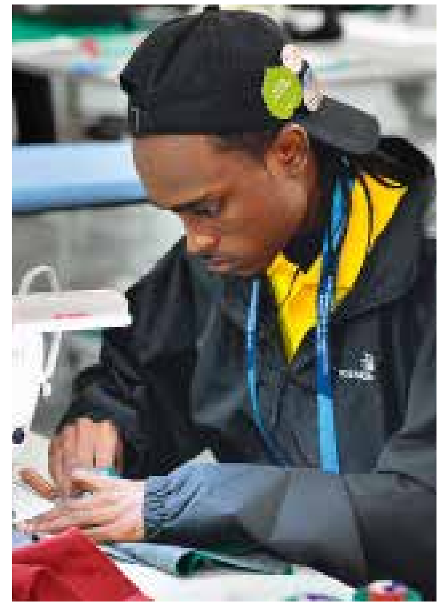

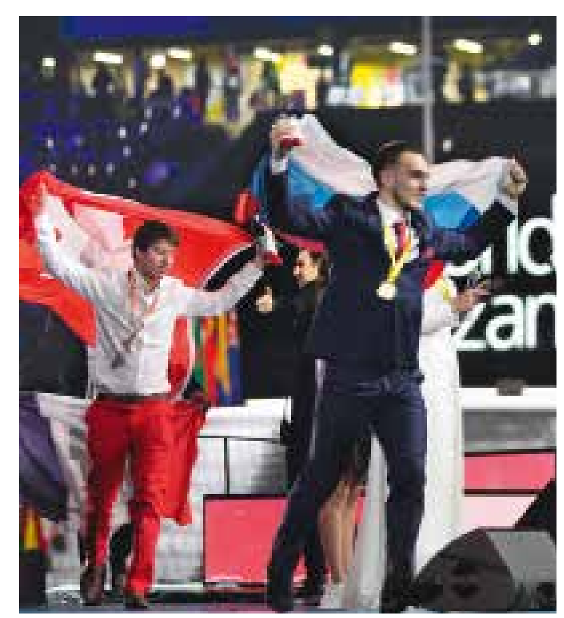

БУДУЩЕЕ
В ТВОИХ
РУКАХ

1920 елның 27 маенда АССР төзелү XX гасырның мөһим иҗтимагый-сәяси вакыйгасы була, ул күпмиллионлы татар җәмгыятен кузгата, туган тел һәм мәдәниятнең алга таба үсеш перспективалары хакында, республика язмышы һәм аның гражданнарының имин, мул тормышта яшәве турында уйланырга мәҗбүр итә. Татар дәүләтчелеген булдыру республика халыклары өчен зур тарихи һәм мәдәни әһәмияткә ия. Совет чоры буена дәвам иткән процесслар – сәнәгать һәм аграр комплексларны индустриальләштерү, халыкның шәһәрләшүе, милләтләрне интернациональләштерү һәм совет халкын формалаштыру белән бергә, Татарстанның тиз һәм куәтле социаль-мәдәни үсеше дә бара. Өстәвенә, бу елларда республика халыкларына индустриальләштерү һәм коллективлаштыруның бөтен икътисади һәм социаль кыенлыкларын, Бөек Ватан сугышы авырлыкларын һәм сәяси репрессияләр белән бәйле югалтуларны кичерергә туры килә. Иң катлаулы хәлләрдә дә Татарстан һәрвакыт иҗтимагый-сәяси стабильлек, тотрыклы икътисади үсеш һәм милләтара татулык-тигезлек үрнәге күрсәтә.

Бүген Татарстан – Россия Федерациясе составындагы суверен республика; ул көчле икътисади, фәнни-техник һәм мәдәни потенциалга ия. 1994 һәм 2007 елларда президентлар Б. Н. Ельцин, В. В. Путин һәм М. Ш. Шәймиев тарафыннан имзаланган, Россия һәм Татарстан арасында вәкаләтләрне үзара бүлешү турындагы шартнамәләр аек фикернең җиңүе һәм Россиянең федератив корылышын камилләштерү юлында акыллы сәяси компромисс булып тора.

Татарстандагы халыкларның дуслыгын һәм үзара аңлашып яшәвен тәэмин итү һәрвакыт дәүләт сәясәтенең өстенлекле юнәлеше булды, чөнки республиканың суверенитетын ныгыту – ул, нигездә, эчке, милләтара проблема. Дәүләт теле буларак татар телен рус теле белән бер дәрәҗәдә кертү Татарстанда милләтара киеренкелекне бетерде. Татар телен һәм мәдәниятен өстенлекле үстерү бүгенге республика җитәкчелегенең эшчәнлегендә төп юнәлеш булды. Татарстан Республикасының беренче Президенты М. Ш. Шәймиев әйткән зирәк һәм акыллы сүзләр моны ачык дәлилли: «Тел – ул халыкның җаны. Телне югалту милли рухны югалту дигән сүз. Безгә шундый тигез хокуклылык кирәк ки, ул беренче чиратта татар телен күтәрергә мөмкинлек бирергә тиеш. Һәм бу тигез хокуклылыкны бозу түгел, ә бары тик тарихи гаделлекне торгызу булачак».

Татарстан Республикасы, илнең башка субъектлары кебек үк, Россиянең федератив дәүләтчелеген формалаштыруда эшлекле катнаша, хәзер дә аның ныгытылуын кайгырта һәм аны үстерүгә зур өлеш кертә. Республика алдына бүген катлаулы бурычлар куелган, алар өлешчә моңа кадәрге буыннар үтәгән бурычлар белән туры килә. Әмма яңа шартларда алар инде башкача яңгырый һәм яңача чишелешләр таләп итә.

Образование 27 мая 1920 г. Татарской АССР стало важнейшим общественно-политическим событием XX в., оно всколыхнуло многомиллионное татарское общество, заставило задуматься о перспективах дальнейшего развития родного языка и культуры, о судьбе республики и благополучии её граждан. Создание татарской государственности имело огромное историческое и культурное значение для народов республики. Вместе с идущими на протяжении всего советского времени процессами индустриализации промышленного и аграрного комплексов, урбанизации населения, интернационализации этносов и создания «советского народа» происходило и интенсивное социально-культурное развитие Татарстана. Причём в эти годы народам республики пришлось испытать на себе все экономические и социальные невзгоды индустриализации и коллективизации, тяжести Великой Отечественной войны и потери от политических репрессий. В самых сложных обстоятельствах Татарстан всегда показывал пример общественно-политической стабильности, устойчивого экономического роста и межэтнического равновесия.

Татарстан является суверенной республикой в составе Российской Федерации, обладающей мощным экономическим, научно-техническим и культурным потенциалом. Договоры о взаимном делегировании полномочий между Россией и Татарстаном, подписанные в 1994 и 2007 гг. президентами Б. Н. Ельциным, В. В. Путиным и М. Ш. Шаймиевым, являются триумфом здравого смысла и разумного политического компромисса на пути совершенствования федеративного устройства России.

Укрепление дружбы и взаимного понимания проживающих в Татарстане народов всегда было приоритетным направлением государственной политики, так как упрочение суверенитета республики – это во многом внутренняя, межэтническая проблема. Введение в качестве государственного языка татарского наравне с русским сняло межнациональную напряжённость в Татарстане. Приоритетное развитие татарского языка и культуры стало стержневым направлением деятельности сегодняшнего республиканского руководства. Об этом наглядно свидетельствуют мудрые и рассудительные слова первого Президента Республики Татарстан М. Ш. Шаймиева: «Язык – это душа народа. Потеря языка означает утрату национальной души. Нам нужно такое равноправие, которое позволило бы в первую очередь подтянуть татарский язык. И это будет не нарушением равноправия, а лишь восстановлением исторической справедливости».

Республика Татарстан, как и другие субъекты страны, приняв деятельное участие в формировании российской федеративной государственности, заинтересована в её укреплении и вносит весомый вклад в её развитие. Перед республикой сегодня поставлены сложные задачи, которые отчасти созвучны тем, что решались предшествующими поколениями. Однако в новых условиях они звучат уже по-иному и требуют новых решений.

The establishment of the Tatar ASSR on 27 May 1920 became the most important social nd political event of the 20th century; it roused the multi-million Tatar society, made it ponder over the prospects of further development of the mother tongue and native culture, of the fate of the republic, and of the well-being of its citizens. The establishment of the Tatar statehood was of great historical and cultural significance for the peoples of the republic. The processes of industrialisation of the manufacturing and agrarian complexes, of urbanisation of the population, internationalisation of ethnoses, and of the creation of the “Soviet people”, which were taking place over the entire Soviet period, were accompanied, at the same time, by an intensive social and cultural development of Tatarstan. The peoples of the republic had to experience at that time all the economic and social hardships of industrialisation and collectivisation, the hardships of the Great Patriotic War, and losses from political repressions. Nevertheless, Tatarstan has always showed the example of social and political stability, of the consistent economic growth, and inter-ethnic balance, no matter how hard were the circumstances.

Today, Tatarstan is a sovereign republic within the Russian Federation, with a powerful economic, scientific, technical, and cultural potential. The treaties on the mutual delegation of powers between Russia and Tatarstan that were signed in 1994 and in 2007 by Presidents B. N. Yeltsin, V. V. Putin, and M. S. Shaimiev became the triumph of common sense and reasonable political compromise on the way to further perfection of the federative structure of Russia.

Consolidation of friendship and mutual respect between the peoples living in Tatarstan has always been the priority of the state policy, since the consolidation of sovereignty of the republic is, to a great degree, the internal, interethnic problem. The introduction of the Tatar language, along with Russian, as official language has eased the interethnic tension in Tatarstan. The priority-driven development of the Tatar language and culture became the pivotal direction of activity of the present-day leadership of the republic. This is evidenced by the wise and reasonable words of M. S. Shaimiev, the First President of the Republic of Tatarstan: “Language is the soul of a people. The loss of language means the loss of national soul. We need such an equality, which would make it possible, first of all, to pull up the Tatar language. It will not be the breaking of equality, but just the restoration of historical justice”.

The Republic of Tatarstan, just like other regions of the country, having taken part in the formation of the Russia's federative statehood, is presently interested in its consolidation and makes its strong contribution to its development. Nowadays, the republic faces the complex tasks, which are consonant, in a way, to such that were being solved by previous generations. However, under the new conditions, they have a different sounding and call for new solutions.

ББК 63.3(2Рос.Тат)6я61
УДК 94(=1.470.41)(06)
Ш 95

Проектның җитәкчесе: *Ә. Ә. Сәфәров*

Мөхәррирләр коллегиясе: *М. Х. Сәлахов (рәисе), И. Х. Әюпова, Г. З. Габдрахманова, М. Һ. Галиев, М. Ф. Гарифҗанов, И. А. Гыйләҗев, Д. Ф. Заһидуллина, Л. Р. Фазлыева, Р. В. Шәйдуллин, Г. Л. Эйдинов*

Текст авторлары: *Р. В. Шәйдуллин, төркем җитәкчесе, тарих фәннәре докторы, профессор; Л. М. Айнетдинова, тарих фәннәре кандидаты, доцент; М. З. Хәбибуллин, тарих фәннәре кандидаты, доцент; Б. Л. Хәмидуллин, тарих фәннәре кандидаты*

Дизайн һәм бизәү: *Г. Л. Эйдинов*

Фотомөхәррирләр: *Р. Д. Ваккасова, М. Ф. Гарифҗанов;*
Татарстан Республикасы Милли музее фондлары хезмәткәрләре: *Р. А. Абзалина, Е. В. Адрианова, Н. А. Бугрова, И. Р. Газизуллин, Л. Д. Гобәева, Т. К. Десяткова, Л. Е. Енькова, О. И. Захарова, Е. В. Ипполитова, О. В. Латышева, З. Н. Мирсияпова, Р. Р. Мөхетдинова, Э. Р. Самакаева, Л. И. Саттарова, А. З. Сөнгатуллина, Ф. Г. Степанова, О. В. Тарасова, А. К. Тарвердян, Н. А. Фомина, Л. В. Шәймәрданова, Г. Г. Шәрипова;*
Татарстан Республикасы дәүләт архивы фондлары хезмәткәрләре: *О. А. Архипова, М. Д. Банникова, А. И. Гарифуллина, О. М. Зиннәтуллина, А. А. Кадиралиева,А. В. Меркутова, И. Н. Сметанина, Г. В. Фәйзуллина*

Татар теленә тәрҗемә: *Р. Д. Ваккасова, И. Г. Һадиев*

Инглиз теленә тәрҗемә: *А. В. Сахаров*

Текст мөхәррирләре: *Л. Ш. Дәүләтшина, Ф. И. Таһирова*

Корректорлар: *С. А. Ярмөхәммәтова, А. Ш. Корманова*

Фоторепродукцияләрне эшкәртү: *Г. Ә. Саморядова, Г. С. Яковлева*

Биткә салу, басмага әзерләү: *Г. С. Яковлева*

Техник мөхәррирләр: *Л. М. Корбангалиева, Г. Ә. Саморядова*

Ш 95 Мәңге яшә, газиз Ватаныбыз!=Цвети, священная земля моя!=Forever flourish you, my native land! / авт.: Р. В. Шәйдуллин һ.б. – Казан: «Заман» нәшрияты, 2020. – 408 б.: рәс.

ISBN 978-5-4428-0157-6

Рәсем материалларын тәкъдим иттеләр:

Г. Камал исем. Татар дәүләт Академия театры

Г. Р. Державин исем. Лаеш төбәге музее

Г. Тукай исем. Татар дәүләт филармониясе

М. Җәлил исем. Татар дәүләт академия опера һәм балет театры

Россия Сәнгать академиясенең Казан шәһәрендәге сынлы сәнгать иҗат остаханәсе

«Спорт һәм социаль проектлар дирекциясе» Автоном коммерцияле булмаган оешмасының матбугат хезмәте

Татарстан Республикасы Дәүләт архивы

Татарстан Республикасы Дәүләт Советы музее

Татарстан Республикасы Дәүләт сынлы сәнгать музее

Татарстан Республикасы Милли китапханәсе

Татарстан Республикасы Милли музее

Татарстан Республикасы Президентының матбугат хезмәте

Татарстан Республикасы Хөкүмәтенең матбугат хезмәте

Татарстан Республикасының Инвестицион үсеш агентлыгының матбугат хезмәте

ТР ФАнең Татар энциклопедиясе һәм төбәкне өйрәнү институты

Чистай өяз шәһәре музее

«Ак Барс» хоккей клубының матбугат үзәге

«Динамо-Казан» хоккей клубының матбугат атташесы

«Зенит-Казан» волейбол клубының матбугат атташесы

«Казанкомпрессормаш» ААҖнең реклама һәм мәгълүматлаштыру бүлеге

«КАМАЗ-Мастер» командасының матбугат үзәге

«Рубин» футбол клубының матбугат үзәге

«ТАТМЕДИА» Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы

«Татэнерго» АҖнең социаль үсеш төркеме

«Унистрой» компаниясенең матбугат үзәге

Материаллар түбәндәге оешмаларның фондларыннан алынды:

Биләр дәүләт тарих-археология һәм табигать музей-тыюлыгы

Болгар дәүләт тарих-архитектура музей-тыюлыгы

КФУның археология музее

«Казан» милли-мәдәни үзәге

Хосусый архивлар

Ихлас рәхмәтебезне белдерәбез!

Фотоиллюстрацияләр: *Т. И. Абдуллин, В. А. Абросимов, Д. Г. Акчурин, Е. А. Алеев, И. Басыйрова, А. И. Галимуллина, А. М. Гарифҗанов, М. Ф. Гарифҗанов, Ф. С. Гобәев, В. Н. Зотов, А. А. Идрисов, Г. А. Козлов, А. В. Насыйров, М. С. Пронина, Г. Р. Сәгыева, В. Н. Тимофеев, Ф. Р. Төхвәтуллин, Ю. Г. Филимонов, Э. М. Хәкимов, В. В. Хашев, Р. Г. Якупов*

© ТР ФАнең Татар энциклопедиясе һәм төбәкне өйрәнү институты, текстлар, 2020
© «Заман» нәшрияты, бизәлеш, биткә салу, 2020

Руководитель проекта: *А. А. Сафаров*

Редакционная коллегия: *М. Х. Салахов (пред.), И. Х. Аюпова, Г. З. Габдрахманова, М. Г. Галеев, М. Ф. Гарифзянов, И. А. Гилязов, Д. Ф. Загидуллина, Л. Р. Фазлеева, Р. В. Шайдуллин, Г. Л. Эйдинов*

Авторы текста: *Р. В. Шайдуллин, руководитель группы, доктор исторических наук, профессор;*
Л. М. Айнутдинова, кандидат исторических наук, доцент;
М. З. Хабибуллин, кандидат исторических наук, доцент;
Б. Л. Хамидуллин, кандидат исторических наук

Дизайн и оформление: *Г. Л. Эйдинов*

Фоторедакторы: *Р. Д. Ваккасова, М. Ф. Гарифзянов;*
сотрудники фондов НМ РТ: *Р. А. Абзалина, Е. В. Адрианова, Н. А. Бугрова, И. Р. Газизуллин, Л. Д. Губаева, Т. К. Десяткова, Л. Е. Енькова, О. И. Захарова, Е. В. Ипполитова, О. В. Латышева, З. Н. Мирсияпова, Р. Р. Мухутдинова, Э. Р. Самакаева, Л. И. Саттарова, А. З. Сингатуллина, Ф. Г. Степанова, О. В. Тарасова, А. К. Тарвердян, Н. А. Фомина, Л. В. Шаймарданова, Г. Г. Шарипова;*
сотрудники фондов ГА РТ: *О. А. Архипова М. Д. Банникова, А. И. Гарифуллина, О. М. Зинатуллина, А. А. Кадиралиева А. В. Меркутова, И. Н. Сметанина, Г. В. Файзуллина*

Перевод текстов на татарский язык: *Р. Д. Ваккасова, И. Г. Хадиев*

Перевод текстов на английский язык: *А. В. Сахаров*

Редакторы текстов: *Л. Ш. Давлетшина, Ф. И. Тагирова*

Корректоры: *С. А. Ярмухаметова, А. Ш. Курманова*

Обработка фоторепродукций: *Г. А. Саморядова, Г. С. Яковлева*

Вёрстка, препресс: *Г. С. Яковлева*

Технические редакторы: *Л. М. Курбангалеева, Г. А. Саморядова*

Ш 95 Мәңге яшә, газиз Ватаныбыз!=Цвети, священная земля моя!=Forever flourish you, my native land! / авт.: Р. В. Шайдуллин и др. – Казань: Издательство «Заман», 2020. – 408 с.: ил.

Иллюстративные материалы предоставили:

Государственный архив Республики Татарстан

Государственный музей изобразительных искусств Республики Татарстан

Группа социального развития АО «Татэнерго»

Институт татарской энциклопедии и регионоведения АН РТ

Музей Государственного Совета Республики Татарстан

Музей Лаишевского края им. Г. Р. Державина

Национальный музей Республики Татарстан

Национальная библиотека Республики Татарстан

Отдел рекламы и информации ОАО «Казанькомпрессормаш»

Пресс-атташе волейбольного клуба «Зенит-Казань»

Пресс-атташе хоккейного клуба «Динамо-Казань»

Пресс-служба Агентства инвестиционного развития Республики Татарстан

Пресс-служба Правительства Республики Татарстан

Пресс-служба Президента Республики Татарстан

Пресс-центр АНО «Дирекция спортивных и социальных проектов»

Пресс-центр команды «КАМАЗ-Мастер»

Пресс-центр компании «Унистрой»

Пресс-центр футбольного клуба «Рубин»

Пресс-центр хоккейного клуба «Ак Барс»

Республиканское агентство по печати и массовым коммуникациям «ТАТМЕДИА»

Татарский академический государственный театр оперы и балета им. М. Джалиля

Татарская государственная филармония им. Г. Тукая

Татарский государственный Академический театр им. Г. Камала

Творческая мастерская живописи Российской академии художеств г. Казани

Чистопольский музей уездного города

Использованы материалы из фондов:

Билярского государственного историко-археологического и природного музея-заповедника

Болгарского государственного историко-архитектурного музея-заповедника

Музея археологии КФУ

Национального культурного центра «Казань»

частных архивов

Всем выражаем искреннюю благодарность!

Фотоиллюстрации: *Т. И. Абдуллин, В. А. Абросимов, Д. Г. Акчурин, Е. А. Алеев, И. Басырова, А. И. Галимуллина, А. М. Гарифзянов, М. Ф. Гарифзянов, Ф. С. Губаев, В. Н. Зотов, А. А. Идрисов, Г. А. Козлов, А. В. Насыров, М. С. Пронина, Г. Р. Сагеева, В. Н. Тимофеев, Ф. Р. Тухватуллин, Ю. Г. Филимонов, Э. М. Хакимов, В. В. Хашев, Р. Г. Якупов*

© Институт татарской энциклопедии и регионоведения АН РТ, тексты, 2020
© Издательство «Заман», дизайн, вёрстка, 2020

Head of Project: *A. A. Safarov*

Editorial Board: *M. K. Salakhov (chairman), I. K. Ayupova, G. Z. Gabdrakhmanova, M. G. Galeyev, M. F. Garifzyanov, I. A. Gilyazov, D. F. Zagidullina, L. R. Fazleyeva, R. V. Shaidullin, G. L. Eidinov*

Text authors: *R. V. Shaidullin, team leader, Doctor of Historical Sciences, professor; L. M. Ainutdinova, Candidate of Historical Sciences, assistant professor; M. Z. Khabibullin,Candidate of Historical Sciences, associate professor; B. L. Khamidullin, Candidate of Historical Sciences*

Design and formatting: *G. L. Eidinov*

Photo editors: *R. D. Vakkasova, M. F. Garifzyanov;*
Employees of the holdings of the National Museum of the Republic of Tatarstan: *R. A. Abzalina, Y. V. Adrianova, N. A. Bugrova, I. R. Gazizullin, L. D. Gubayeva, T. L. Desyatkova, L. Y. Yenkova, O. I. Zakharova, Y. V. Ippolitova, O. V. Latysheva, Z. N. Mirsiyapova, R. R. Mukhutdinova, E. R. Samakayeva, L. I. Sattarova, A. Z. Singatullina, F. G. Stepanova, O. V. Tarasova, A. K. Tarverdyan, N. A. Fomina, L. V. Shaimardanova, G. G. Sharipova;*
Employees of the holdings of the State Archive of the Republic of Tatarstan: *O. A. Arkhipova, M. D. Bannikova, A. I. Garifullina, O. M. Zinatullina, A. A. Kadiraliyeva, A. V. Merkutova, I. N. Smetanina, G. V. Faizullina*

Translation into Tatar: *R. D. Vakkasova, I. G. Khadiev*

Translation into English: *A. V. Sakharov*

Text editors: *L. S. Davletshina, F. I. Tagirova*

Proof-readers: *S. A. Yarmukhametova, A. S. Kurmanova*

Processing ofphoto reproductions: *G. A. Samoryadova, G. S. Yakovleva*

Makeup, prepress: *G. S. Yakovleva*

Technical editors: *L. M. Kurbangaleyeva, G. A. Samoryadova*

Ш 95 Мәңге яшә, газиз Ватаныбыз!=Цвети, священная земля моя!=Flourish, My Native Land! / author: R. V. Shaidullin and others – Kazan: Zaman Publishers, 2020. – 408 p.: ill.

Illustrative materials were provided by:

Advertising and Information Department of OJSC Kazancompressormash

Chistopol Museum of a District Town

Creative Workshop of Paintingof the Russian Academy of Arts of Kazan

Institute of the Tatar Encyclopaedia and Regional Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan

G. R. Derzhavin Museum of the Laishevsky Territory

Museum of the State Council of the Republic of Tatarstan

National Museum of the Republic of Tatarstan

National Libraryof the Republic of Tatarstan

Press-attacheof Zenir-Kazan Volleyball Club

Press-attache of Dynamo-Kazan Bandy Club

Press Centre of Ak-Bars Hockey Club

Press Centre of ANO Directorate for Sports and Social Projects

Press Centre of KAMAZ-Mater Team

Press Centre of Rubin Football Club

Press Centre of Unistroy Company

Press Service of the Government of the Republic of Tatarstan

Press Service of the President of the Republic of Tatarstan

Press Service of theTatarstan International Development Agency

Social Development Group of JSC Tatenergo

State Archive of the Republic of Tatarstan

State Museum of Fine Arts of the Republic of Tatarstan

TATMEDIA, the Republic's Agency for Press and Mass Communications

The G. Kamal Tatar State Academic Theatre

The G. Tukay Tatar State Philharmonic Society

The M. Jalil Tatar Academic Opera and Ballet Theatre

Used were the materials from the holdings of:

Bilyar State Historical, Architectural, and Nature Museum Reserve

Bolgar State Historical and Architectural Museum Reserve

"Kazan" National Cultural Centre

Museum of Archaeology of Kazan Federal University

Private archives

Our sincere gratitude goes to everyone who took part!

Photo illustrations: *T. I. Abdullin, V. A. Abrosimov, D. G. Akchurin, Y. A. Aleyev, I. Basyrova, A. I. Galimullina, A. M. Garifzyanov, M. F. Garifzyanov, F. S. Gubayev, V. N. Zotov, A. A. Idrisov, G. A. Kozlov, A. V. Nasyrov, M. S. Pronina, G. R. Sageyeva, V. N. Timofeyev, F. R. Tukhvatullin, Y. G. Filimonov, E. M. Khakimov, V. V. Khashev, R. G. Yakupov*

© Institute of the Tatar Encyclopaedia and Regional Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, texts, 2020

© Zaman Publishers, design, makeup, 2020

Научно-популярное издание
Цвети, священная земля моя!

Издательство «Заман»
Республика Татарстан, 420111, г. Казань, ул. Астрономическая, 8/21
Тел: (843) 292 29 69, 246 02 01; www.zaman-izd.ru, e-mail: info@zaman-izd.ru

Подписано в печать: 30.03.2020
Тираж: 4300 экз.

Отпечатано в соответствии
с предоставленными материалами
в ООО «ИПК Парето-Принт», 170546, Тверская область, Промышленная зона Боровлёво-1, комплекс № 3А,
www.pareto-print.ru

Заказ № 2391/20